

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI

THE NEW
HISTORY OF MEDICINE STUDIES

12-13-14-15
İstanbul – 2006/2007/2008/2009

Kapak Resmi

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinde bulunan “Hamidiye Etfal Hastanesi” yazılı ilaç kavanozlarından bir örnek.

Cover Illustration

A sample from drug bottles with the name of “Hamidiye Etfal Hospital” in Medical Faculties of Istanbul University

Türk Tıp Tarihi Kurumu Adına

Sahibi: İbrahim Başağaoğlu

DERGİ YAZIŞMA ADRESİ

Emrah Kurt
Burhan Akgün
İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı
34303 Cerrahpaşa – İstanbul
Tel. / Fax: + 90 212 414 30 36
e-posta: umitemrah@gmail.com
turktparihikurumu@gmail.com

ISSN 1300 – 669X

©Derginin her hakkı saklıdır.

Yazılı izin alınmadan derginin hiçbir bölümü kısmen de olsa kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

2010 Nobel Matbaacılık

YAYIN KURULU

Kurucu: Nil Sarı

Yazı İşleri Müdürü: Öztan Usmanbaş

Editörler: Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Usmanbaş, İbrahim Başağaoğlu

DANIŞMANLAR

Ayten Altıntaş, Gülten Dinç, Ferruh Dinçer, Hanzade Doğan, Rengin Dramur, İnci Hot, Esin Kâhya, Arın Namal, Bülent Özaltay, Zuhâl Özeydin, Neriman Özhatay, Nuran Yıldırım

İNGİLİZCE EDITÖRLERİ

Elif Atıcı, Burhan Akgün

YAYIN SORUMLULARI

Sezer Erer, Ümit Emrah Kurt

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAZIM KURALLARI

1. Yazılar 3 nüsha halinde (biri asıl, ikincisi fotokopi olarak) yayın sorumlusuna gönderilmelidir. Orijinal araştırmalar, derlemeler ve biyografiler daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olmalı; eğer herhangi bir kongrede tebliğ edilmişse belirtilmelidir.

2. Boş bir sahifesine konu başlığı, yazar ya da yazarların isimleri, görev yerleri, akademik unvanları ve yazışma adresleri yazılmalı ve bunlardan konu başlığı dışında olanlar makalenin ilk sahifesine yazılmalıdır.

3. Yazılar, yazarların adları belirtilmeksizin, hakem kuruluna gönderilerek, üç bağımsız danışman tarafından incelenecektir.

4. Türkçe makalelerin özetleri İngilizce, yabancı dildeki makalelerin özetleri ise Türkçe olarak yazılmalıdır.

5. İngilizce özetlerdeki Türkçe sözcükler transkribe edilmeli ya da italik olmalıdır.

6. Anahtar kelimeler belirtilmeli; bu kelimelerin sayısı beşi geçmemelidir.

7. Metin içindeki kısaltmalar ilk geçtiği yerde açıklanmalıdır.

8. Tablolar, şekiller, grafikler ve dıalar ayrı sayfa halinde, metnin sonuna eklenmeli ve metin içinde geçiş sırasına göre numaralandırılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve dıaların arka sağ üst köşesi okla işaretlenmeli, yazarın ismi, metnin başlığı ve sıra numarası yazılmalıdır. Resimleri açıklayan bilgiler, yani alt yazıları verilmelidir.

9. Metinlerde geçen hicrî ve rumî tarihler ayrıca bugünkü takvime göre de çevrilmelidir.

10. "Yararlanılan kaynaklar" listesi, yalnız yazarın metinde kullandığı kaynakları içermeli, metinde geçtiği sıraya göre dipnotu şeklinde düzenlenmeli ve numaralandırılmalıdır. Yazarlar yararlanılan kaynakları verdikten sonra isteğe bağlı olarak ayrıca alfabetik bir kaynaklar listesi de verebilirler. Dip Notlar ve kaynaklar kesinlikle metnin sonuna konmalıdır.

İÇİNDEKİLER

Ayşegül Demirhan Erdemir,	1	Önsöz
Öztan Öncel, İbrahim Başağaoğlu		
Ayşegül Demirhan Erdemir,	5	Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ı Saygıyla Anıyoruz
Öztan Öncel İbrahim Başağaoğlu		
Bayhan Çubukçu	9	Sayın Hocam, Değerli Dost
Mebrure Değer	11	Dürüst, Sevecen, Çalışkan, Bilge Bir Kişi: Prof. Dr. Ali Haydar Bayat
İbrahim Başağaoğlu	13	Rahmetli Hocamız Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ın Ders Alınacak Bir Davranışı
Müjgan Üçer	17	İlim Âleminin ve Türk Tıp Tarihi Câmiasının Elîm Kaybı: Prof. Dr. Ali Haydar Bayat
Gürsel Ortuğ	23	Prof. Dr. Ali Haydar Bayat
Nüket Büken	27	Sadece Tıp Tarihi Alanına Değil, Türk Milliyetçiliğine Katkılarından Dolayı da Hocamı Saygıyla Anıyorum
Ali Haydar Bayat	29	Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Tıbbî Yazmalar Koleksiyonu
Zuhal Özaydın	39	Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın Tıp Tarihi Çalışmaları
Ömer Düzbakar	67	Zâim Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesinde Yer Alan İlaç Terkibi Hakkında
Özlem Sarıkaya, Murat Civaner	75	Yirminci Yüzyılın Başlarında Anadolu'ya Göçler, Oluşan Halk Sağlığı Sorunları ve Sunulan Sağlık Hizmetleri
Turhan Ada	85	Eleştirel Açıdan "Tarih Boyunca İlim ve Din"
Turhan Ada	91	Eleştirel Açıdan "Osmanlı Türklerinde İlim"
R. Vedat Yıldırım, Adnan Ataç	103	Erken Dönem Bizans Hastaneleri ve Diğer Sağlık Sosyal Yardım Kurumları
Ahmet Aciduman, Berna Arda, Uygur Er	111	Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Eseri Kânûnü'l-Cerrâhîn (Cerrahların Kanunu)'de Nöroşirürji ile İlgili Bir Bölüm: Cerâhâtü'r-Re's (Kafa Yaraları)
Ahmet Aciduman, Uygur Er	125	XVII. Yüzyıl Viyana'sında Kafatası Cerrahisi: Evliya Çelebi Seyâhatnâmesî'nden Bir Olgu
Mustafa Yavuz	135	Kebikeç - كېكېچ ve Dügün çiçeği: Ranunculus asiaticus L.
Mustafa Yavuz, Gülşah Çobanoğlu	151	El Yazması Tıp Kitaplarında Yosunların Kullanım Alanları
Mehmet Karayaman	165	İzmir'de Yayınlanan İlk Tıp Dergisi Olan Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 Yılı Sayıları Hakkında Bir Değerlendirme

vi İÇİNDEKİLER

Eyüp Sarıtaş	183	Han Hanedanı Dönemine Kadar (M.Ö. 206-M.S. 220) Çin'deki Tıp Faaliyetlerine Genel Bir Bakış
Binnur Tüzün	191	Tüberküloz Savaşından AIDS'e: Dr. Turgut Altuğ (1921-2008)
Ahmet Doğan Ataman	195	Bir İmparatorluk Başşehri: Viyana
D. Novak	205	Anjiyografinin Resimli Tarihi II. Bölüm (1952-1999)
O. Necmettin Şafak	227	İlk Dönem (14. ve 15. Yüzyıl) Türkçe Tıp Yazmalarında Çocuk Sağlığı Hastalıkları ve Tedavileri
Ümit Emrah Kurt	313	Antik Dönemde Yunan, Roma, Bizans Kesici Cerrahi Aletlerinin XX. Yüzyıla Ait Örneklerle Karşılaştırılması
Namık Kemal Kurt	363	Dr. Namık Kemal Kurt'tan Anılar
Kenan Karagöz	367	XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türkiye'de Tıp Eğitiminin 500.Yılı Anısına 24-27 Mayıs 2006 Kayseri (IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nden Kısa Notlar)
Arın Namal	371	İlk Dişhekimliği Okulumuz Olan İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi'nin 100. Kuruluş Yılı I. Uluslararası, X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bünyesinde Düzenlenen Bir Seksiyonla Kutlandı
Arın Namal	379	Türk Tıp Tarihi Kurumu İlk Dişhekimliği Okulumuz Olan İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi'nin 100. Kuruluş Yılı Anısına Bir Kitap Yayınladı
İbrahim Başağaoğlu	385	Türk Tıp Tarihi Kurumu Kuruluşunun 70. Yıl Anma Toplantısı
Arın Namal	391	İstanbul Üniversitesi'nde 30 Eylül-1 Ekim 2009 Tarihlerinde Dresden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü & İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı İşbirliğinde Gerçekleştirilen "Musevilik ve Tıp" Konulu X. Tıp Tarihi Kollokyumu Hakkında
Hanzade Doğan	409	7-8 Aralık 2009, İstanbul. Uluslararası Klinik Araştırmalarda Etik Yaklaşım: Bölgesel Ülke Raporları Uzmanlar Çalıştayı
İnci Hot	415	İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı 2006-2007 Eğitim Yılları Faaliyetleri

İnci Hot	427	İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı 2008-2009 Eğitim Yılları Faaliyetleri
Arın Namal	439	İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı 2006-2007 Eğitim Yılları Faaliyetleri
Hakan Ertin	445	İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı 2008-2009 Eğitim Yılları Faaliyetleri
Sezer Erer	455	Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı 2006-2007 Eğitim Yılları Faaliyetleri
Sezer Erer	461	Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı 2008-2009 Eğitim Yılları Faaliyetleri
Ayşegül Demirhan Erdemir	473	Türk Tıp Tarihi Kurumu Faaliyetleri
Ayşegül Demirhan Erdemir	485	2009'daki Bazı Kongreler ve Araştırma Gezileri Üzerine
Düzeltilme Sahifesi	491	

CONTENTS

Ayşegül Demirhan Erdemir, 1	Foreword
Öztan Öncel, İbrahim Başağaoğlu	
Ayşegül Demirhan Erdemir, 5	Papers about Ali Haydar Bayat
Öztan Öncel, İbrahim Başağaoğlu,	
Bayhan Çubukçu, Mebrure Değer, 5	
İbrahim Başağaoğlu, Müjgan Üçer	
Gürsel Ortuğ, Nüket Büken	
Ali Haydar Bayat 29	Azerbaijan Medical Manuscripts Collection
Zuhal Özaydın 39	Medical History Studies of Professor
	Dr. Ekrem Kadri Unat
Ömer Düzbakar 67	On the Pharmaceutical Composition at the
	Waqfiyye of Zaim Hadji Ibrahim Agha
Özlem Sarıkaya, Murat Civaner 75	Immigrations to Anatolia, Related Public
	Health Problems and Healthcare Services in the
	Beginning of the Twentieth Century
Turhan Ada 85	“Science and Religion throughout History”
	from the Critical Point of View
Turhan Ada 91	“Science among the Ottoman Turks”
	from the Critical Point of View
R. Vedat Yıldırım, Adnan Ataç 103	Hospitals and Other Philanthropic Foundations
	in Early Byzantine Period
Ahmet Aciduman, Berna Arda, 111	A Chapter about Neurosurgery in
Uygur Er	Kânûnü'l- Cerrâhîn (The Law of Surgeons) of
	Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi:
	Cerâhâtü'r- Re's (Head Injuries)
Ahmet Aciduman, Uygur Er 125	Cranial Surgery in XVII th Century Wien:
	A Case from Evliya Çelebi's Book of Travel
Mustafa Yavuz 135	Kabikaj - كيكيد and The Buttercup:
	Ranunculus asiaticus L.
Mustafa Yavuz, 151	Uses of Algae and Mosses in
Gülşah Çobanoğlu	Medicinal Manuscripts
Mehmet Karayaman 165	An Evaluation of the 1906 Issues of the
	First Medical Periodical in İzmir,
	Hıfzıssıhha Periodical
Eyüp Sarıtaş 183	A General View of Medical Activities in
	China up to the Han Dynasty Period
	(BC 206- AC 220)
Binnur Tüzün 191	From the Fight against Tuberculosis to AIDS:
	Dr. Turgut Altuğ (1921-2008)
Ahmet Doğan Ataman 195	The Capitol of an Empire: Vienna
D. Novak 205	Illustrated History of Angiography Part II
	(1952 - 1999)

O. Necmettin Şafak	227	Child Welfare, Diseases and Their Treatments in the Turkish Medical Manuscripts (14th and 15th Century)
Ümit Emrah Kurt	313	A Comparison of Surgical Blades Used in the Antique Greek, Roman, Byzantine Period and the XXth Century
Namık Kemal Kurt	363	Memories of Dr. Namık Kemal Kurt
Kenan Karagöz	367	XXIV. Gevher Nesibe Health Days, IX. Congress on Turkish History of Medicine, In Commemoration of 500th Year of Medical Education in Turkey. May 24-27, 2006 Kayseri (Outlines from IX. Congress on Turkish History of Medicine)
Arın Namal	371	100th Foundation Year of Dentistry Faculty of Istanbul University Which is Our First Dentistry School was Celebrated with a Section Arranged within the 1st International and 10th National Turkish Medicine History Congress
Arın Namal	379	The Association of Turkish Medicine History Published a Book in Memory of 100th Foundation Year of Faculty of Dentistry of Istanbul University which is Our First Dentistry School
İbrahim Başağaoğlu	385	Meeting of 70th Year of Turkish Society for the History of Medicine
Arın Namal	391	About the 10th Colloquium on “Judaism and Medicine” Which was Held in Collaboration with Technical University of Dresden, Carl Gustav Carus Faculty of Medicine, Institute of History of Medicine and Istanbul University Istanbul Medical Faculty Department of Medical Ethics and Medical History on the Date of 30 September – 1 October 2009
Hanzade Doğan	409	7-8 December 2009, Istanbul, Turkey International Workshop on Advanced Clinical Research Ethics: Experts Meeting and Regional Country Reporting
İnci Hot	415	The Activities of Istanbul University Cerrahpasa Faculty of Medicine Department of Medical Ethics and History of Medicine in 2006-2007
İnci Hot	427	The Activities of Istanbul University Cerrahpasa Faculty of Medicine Department of Medical Ethics and History of Medicine in 2008-2009

Arın Namal	439	The Activities of Istanbul University Istanbul Faculty of Medicine Department of Medical Ethics and History of Medicine in 2006-2007
Hakan Ertin	445	The Activities of Istanbul University Istanbul Faculty of Medicine Department of Medical Ethics and History of Medicine in 2008-2009
Sezer Erer	455	The Activities of Uludag University Faculty of Medicine Department of Medical Ethics and History of Medicine in 2006-2007
Sezer Erer	461	The Activities of Uludag University Faculty of Medicine Department of Medical Ethics and History of Medicine in 2008-2009
Ayşegül Demirhan Erdemir	473	Activities of Turkish Society for the History of Medicine
Ayşegül Demirhan Erdemir	485	About Some Meetings in 2009
Correction Page	491	

Önsöz

Değerli Okuyucular,

Tıp Tarihi alanında Türkiye'deki tek bilimsel dergi olan **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi** geniş kapsamlı, derin araştırmalara dayanan orijinal Türkçe ve İngilizce yazıları ile dünyada da bilimsel bir dergi olma özelliğini korumaktadır. 1986-1993 yılları arasında **Tıp Tarihi Araştırmaları** adı altında **Nil Sarı** ve **Hüsrev Hatemi**'nin editörlüklerini yaptıkları bu dergi 1995'den itibaren **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları** adı ile **Nil Sarı** tarafından tek editörlü dergi olarak bugüne kadar çıkarılmaya devam edildi. Şüphesiz ki değerli bilim insanı ve araştırmacı olan **Nil Sarı**'nın bu dergi üzerindeki emekleri büyüktür. Yayınlandığı günden bugüne kadar **Nil Sarı**'nın o bitmez tükenmez enerjisi ile hazırlanan derginin her sayısı bilim dünyasında saygı uyandırmış, içindeki makale, doktora tezi, kurum faaliyetleri v.b gibi çalışmalar, araştırmacıların yararlanacakları detaylı kültür hazineleri olarak bilim literatüründe yerlerini almışlardır. Bu arada derginin yetkili ve kendi alanında tanınmış bilim insanlarından oluşan danışma kurulu da onun saygın ve özgün olmasında en büyük dayanak olarak görülmektedir.

Dergideki yazıların ilki **Ali Haydar Bayat**'a ait olup **Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Tıbbi Yazmalar Koleksiyonu** hakkında bilgi verilmekte ve bu yazmaların listesi yapılmaktadır. **Zuhal Özaydın**'ın yazısı olan "**Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat**'ın **Tıp Tarihi Çalışmaları**" ise **Unat**'ın çalışmalarını yorumlamalar yaparak vermektedir. Diğer bir yazı ise **Ömer Düzbakar** tarafından yazılmış olan ve bir ilaç terkibi hakkında bilgi veren "**Zâim Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesinde Yer Alan İlaç Terkibi Hakkında**" adlı makaledir. **Özlem Sarıkaya** ve **Murat Civaner**'in yazısı ise "**Yirminci Yüzyılın Başlarında Anadolu'ya Göçler, Oluşan Halk Sağlığı Sorunları ve Sunulan Sağlık Hizmetleri**" olup bu konuda bilgiler verilir. **Turhan Ada**'nın "**Eleştirel Açıdan 'Tarih Boyunca İlim ve Din'**" adlı yazısı tarih ve din konusunu ele alır. **Turhan Ada**'nın diğer makalesi olan "**Eleştirel Açıdan 'Osmanlı Türklerinde İlim'**" ise **Adnan Adıvar**'ın bu konudaki kitabını yorumlar. **R.Vedat Yıldırım** ve **Adnan Ataç**'ın "**Erken Dönem Bizans Hastaneleri ve Diğer Sağlık Sosyal Yardım Kurumları**" adlı makalesi, bu dönemdeki sağlık kurumlarını incelemektedir. **Ahmet Acıduman**, **Berna Arda** ve **Uygur Er**, "**Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Kanûn-ı Cerrahîn**" adlı eserindeki nöroşirurji ile ilgili bölümü yorumlamaktadırlar. **Ahmet Acıduman** ve **Uygur Er**, diğer makalelerinde XVII. Yüzyıl Viyana'sında Evliya Çelebi'nin Kafatası Cerrahisi ile ilgili bir olgusunu incelemektedirler. Diğer bir makale **Mustafa Yavuz**'a ait olup Kebikeç'ten söz eder. **Mustafa Yavuz** ve **Gülşah Çobanoğlu** ise El Yazması Tıp Kitapları'nda yosunların kullanım alanlarını inceler. **Mehmet Karayaman**, makalesinde İzmir'deki ilk tıp dergisi olan **Hıfzısıhha Mecmuası'nın** 1906 yılı sayılarını değerlendirir. **Eyüp Sarıtaş**, yazısında, Han **Hanedanı** dönemine kadar Çin'deki tıp faaliyetlerini inceler. **Binnur Tüzün** ise makalesinde **Dr. Turgut Altuğ**'dan söz eder. **Ahmet Doğan Ataman**, yazısında, Viyana'dan bahseder. **D.Novak**'ın İngilizce olarak verilen **Anjiyografi'nin Resimli Tarihi** adlı yazısı bu alandaki gelişmeleri vermektedir. **Necmettin Şafak**'ın **İlk Dönem Türkçe Tıp Yazmalarında Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları** üzerine olan çalışması bu dönemdeki çocuk sağlığı ile ilgili orijinal bilgileri vermektedir. **Emrah Kurt**'un **Antik Dönemde Yunan, Roma, Bizans Kesici Cerrahi Aletlerinin XX. Yüzyıla Ait Örneklerle Karşılaştırılması** adlı incelemesi, eski cerrahi aletlerin özellikleri ve bugünküyle karşılaştırılması açısından önem taşımaktadır. **Namık Kemal Kurt** ise etik olgu niteliğindeki hekimlik anılarından

söz eder. **Kenan Karagöz** 2006'da Kayseri'de yapılan **IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nden** izlenimleri vermektedir. **Arın Namal**, **2008 Konya Kongresi'ndeki Diş Hekimliği Seksiyonu** hakkında bilgiler vermektedir. **İbrahim Başağaoğlu** **Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun** İstanbul'da 2008'de yapılan **70. Yıl Anı Toplantısı'nı** yorumlamaktadır. Yine **Arın Namal** 30 Eylül-1 Ekim 2009'da İstanbul'da yapılan **Musevilik ve Tıp** adlı **X.Tıp Tarihi Kolokyumu** üzerinde yorumlamalar yaparak kongre hakkında bilgiler verir. Yine **Hanzade Doğan** 7-8 Aralık 2009'da İstanbul'da düzenlenen **Uluslararası Klinik Araştırmalarda Etik** konulu çalıştay üzerinde yorumlamalar yapmaktadır. **Ayşegül Demirhan Erdemir** ise bazı kongreler hakkında bilgi vermektedir.

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları bugün de **Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun** yayın organı olarak ve kurumun kendi olanakları ile yayınlanmaya devam etmekte ve her zamanki gibi bilimsel ve araştırıcı özelliğini hiç kaybetmeden yeni sayıları ile bilim dünyasına sunulmaktadır. Derginin 12., 13., 14., ve 15. sayıları (2006-2007-2008-2009 yılları) aradaki gecikmeyi kapatmak için tek bir yılda toplanarak yayınlanmıştır.

Yayınlanan bu yılda editörlük görevini değerli arkadaşımız bilim insanı **Nil Sarı**'dan devralmanın heyecanını yaşıyoruz. Ona bu dergiye verdiği büyük emek ve çalışmaları için teşekkür borçluyuz. Onun bize olan büyük güveni, çalışmalarımızı daha da hızlandıracaktır. Bundan sonra da dergi değerli ve özgün çalışmaları yayınlama onurunu daima taşıyacaktır.

Tüm okuyuculara ve meslektaşlara en iyi dileklerimizle,

Editörler
Ayşegül Demirhan Erdemir
Öztan Öncel
İbrahim Başağaoğlu

Foreword

Dear Readers,

The New History of Medicine Studies, which is the only scientific journal in its field in Turkey, maintains its characteristic of being an international journal with its Turkish and English content based on comprehensive, in depth research. The journal, which was edited by Nil Sarı and Hüsrev Hatemi between 1986 and 1993 under the name of "History of Medicine Studies", has been edited by only Nil Sarı and published with its current name since 1995. There is no doubt that the eminent researcher Nil Sarı has put in a great deal of effort for this journal. Ever since the first day it was published, the journal has been prepared with Nil Sarı's inexhaustible energy and every issue of it has inspired respect in the world of science with its articles, PhD theses, activity reports etc. as treasures for researchers to benefit from. On the other hand; the consultative board of the journal, which consists of competent and well-known people of science in their own fields, is considered to be a major reason for its respectability and originality. The first study in the journal belongs to Ali Haydar Bayat and gives information and a list about the Medical Manuscripts Collection of the Institute of Manuscripts at Azerbaijan National Academy of Sciences. Zuhale Özyayın's article "Medical History Studies of Professor Dr. Ekrem Kadri Unat" makes comments on Unat's studies. Another one is Ömer Düzbakar's article on a mixture and called "On the Production of Medicine at the Zaim Hacı İbrahim Ağa Pious Foundation". Özlem Sarıkaya and Murat Civaner's article is about "Immigrations to Anatolia, Related Public Health Problems and Healthcare Services in the Beginning of the Twentieth Century". Turhan Ada's article "Science and Religion throughout History" from the Critical Point of View" deals with history and religion. Turhan Ada's other article "Science among the Ottoman Turks" from the Critical Point of View" comments on Adnan Adivar's book about that issue. R. Vedat Yıldırım and Adnan Ataç's article "Hospitals and Other Philanthropic Foundations in Early Byzantine Period" discusses the health institutions in that period. Ahmet Acıduman, Berna Arda and Uygur Er comment on the neurosurgery section in Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi's work "Kanûnû'l Cerrahîn". In their other article, Ahmet Acıduman and Uygur Er discuss a skull surgery case that Evliya Çelebi talks about in the 17th century Vienna. Mustafa Yavuz's article is about "Kebikeç. Mustafa Yavuz and Gülşah Çobanoğlu investigate the use of moss in handwritten medical books. Mehmet Karayaman evaluates the 1906 issues of "Hıfzısıhha Mecmua", which is the first medical journal in the City of İzmir. Eyüp Sarıtaş discusses the medical activities in China up to the Han Dynasty Period. Binnur Tüzün talks about Dr. Turgut Altuğ in her article. Ahmet Doğan Ataman talks about Vienna in his study. D. Novak's article in English called "The Illustrated History of Angiography" touches upon the developments in that field. Necmettin Şafak's study on "Child Welfare, Diseases and Their Treatments in the Turkish Medical Manuscripts (14th and 15th Century)" gives original information about child health in that period. Emrah Kurt's survey "A Comparison of Surgical Blades Used in the Antique Greek, Roman, Byzantine Period and the XXth Century" is important in terms of comparing old surgical instruments with modern ones. Namık Kemal Kurt talks about his memories, which all refer to some ethical cases in medicine. Kenan Karagöz gives his impressions about the 9th Congress of Turkish History of Medicine held in Kayseri in 2006. Arın Namal comments on the Section of History of Dentistry in Konya Congress in 2008. İbrahim Başağaoğlu makes comments on the

70th Year Memorial Meeting of Turkish Society for the History of Medicine held in Istanbul in 2008. Arın Namal also gives information and makes comments on the 10th History of Medicine Colloquium headlined “Judaism and Medicine” in Istanbul between September 30th and October 1st, 2009. Hanzade Doğan comments on the workshop themed “Ethics in International Clinical Studies” in Istanbul on December 7th and 8th, 2009. Aysegül Demirhan Erdemir comments some meetings in 2009.

As the official organ of Turkish Society for the History of Medicine, the New History of Medicine Studies is still published with the society's own resources and presented to the world of science always maintaining its scientific and exploratory characteristics. The 12th, 13th, 14th and 15th issues (2006-2007-2008-2009) have been published in a single almanac to make up for the delay.

In the process of publishing this almanac, we felt the excitement of taking over the editorship from our friend and eminent woman of science Nil Sarı. We are grateful to her for all the efforts she has devoted for the journal. Her trust in us will speed up our work and the journal will always have the honor of publishing important and original studies.

Best wishes to all our readers and colleagues,

Editors

Ayşegül Demirhan Erdemir

Öztan Öncel

İbrahim Başağaoğlu

PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT'I SAYGIYLA ANIYORUZ

Ayşegül Demirhan Erdemir*, Öztan Öncel, İbrahim Başağaoğlu*****

Değerli Tıp Tarihçisi ve Deontolog Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ı yaşamının en verimli bir evresinde 2006 yılında kaybettik. Değerli meslektaşımızı saygıyla anarken aşağıda onun kısa bir yaşam öyküsünü veriyoruz.

(1941-2006)

* Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Prof. Dr.; e-mail:aysegul.erdemir@yahoo.com

** İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Prof. Dr.; e-mail:oztanusmanbas@yahoo.com

*** İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Prof. Dr.; e-mail:ibasagaoglu@mynet.com

**PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT'IN
YAŞAM ÖYKÜSÜNE KISA BİR BAKIŞ**

1941 yılında İzmir'de doğan Bayat. Ortaöğrenimini İzmir (1962), yüksek öğrenimini ise Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde (1962-1968) yaptı. 1970 yılında Ege Üniversitesi İç Hastalıkları Kürsüsü'nde ihtisasa başlayan Prof. Bayat. 1974'de İç Hastalıkları uzmanı olduktan sonra aynı klinikte baş asistan olarak çalışırken, 1976 yılında Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'ne geçti ve bu alandaki ihtisasını 1978'de tamamlayarak Tıp Tarihi ve Deontoloji uzmanı, 1979'da Doçent, 1988'de Profesör oldu. Evli olup biri erkek [1973], diğeri kız [1980] iki çocuk babasıydı.

2006'da vefat ettiği tarihe kadar Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı başkanı olarak görevini sürdüren Bayat, 1993-2002 yılları arasında 9 sene Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Müdürlüğü'nü Deontoloji Anabilim Dalı Başkanlığına ek olarak yürüttü.

Dokuz Eylül Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında İlâhiyat ve Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları bölümünde de görev alan Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT öğrencilik yıllarından itibaren tanıdığı Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in telkinleri tıp tarihi alanı yanında Türk Kültür ve sanat konularına eğildi ve bu konularda çalışmaları oldu.

Yayımları:

Makaleler: Yayımlanmış makaleleri 252 adettir. Bunların konularına göre dağılımı; İç hastalıkları: 9, Tıp Tarihi: 205, Tıbbî Folklor: 10, Sanat tarihi: 13, Türk kültürü ve edebiyatı: 10.

Kitapları: Tıp ve kültür tarihine ait 16 kitabı yayımlanmış ve üçü de baskıdadır. Bunlar arasında Tıp Tarihi ile ilgili olanlar:

Kuruluşunun 750. Yılında Sivas Tıp Sitesi (1217-1967), E.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları No. 58, İzmir 1967, VII+28 s.

Tepecik yılları (1957-1972) (İ. Nalbantgil ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları No. 95, İzmir 1972, 126 s.

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Birinci 10 Yıl Fihristi (1962-1971) (Ö. Özgüven ile), İzmir 1977, 62 s.

Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifası, Manisa Turizm Derneği Yayınları, No. 2, 1981, 41 s. Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı, İzmir 1987, 65s.

Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa'nın Nesirleri Şiirleri Nükteleri Hakkında Yazılan Şiirler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, 112 s.

Hüsn-i Hat Bibliyografyası, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 160 s.

Azerbaycan'ın Yiğit Evladı Ali Bey Hüseyinzâde (Prof. Dr. Hüseyinzâde Ali Turan ve Türkiye'de Yayınladığı Eserleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, 181 s.

Oğuznâme (Emsâl-i Mehmedali), XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı (Haz. Samed Alizâde - Eklerle Yayınlayan A. H. Bayat), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, 128 s.

Ali Bey Hüseyinzâde (Prof. Dr. Hüseyinzâde Ali Turan) Hayatı ve eserleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1998, 410 s.

Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1999, 214 +26 s.

Türk Kültüründe Üçlü Sözler (Üçlemeler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, 228 s.

Türk Kültüründe Lokman Hekim, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, 136 s.

Açıklamalı Hüsn-i hat Bibliyografyası, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA, İstanbul 2002, 416 s.

Tıp Tarihi, İzmir 2003, 320 s.

Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî, Mürşid, İnceleme-Metin-Dizin, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, 480 s.

BASKIDA OLAN KİTAPLAR

Ali b. İshak Bahnâme [1430], İnceleme-Metin-Dizin [Baskıya hazır].

Atasözü Derlemeleri Oğuznâmeler [Berlin ve Petersburg Yazmaları].

Türk-İslâm Tıbbında Bâhnâmeler ve Ali b. İshak'ın Bâhnâmesi [~1430].

Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mardânî, Müntahab, İnceleme-Metin-Dizin [1420].

Bâlî Fîrûz Efendi, Firûznâme [Mizânü'l-Hatt] (Manzûm) (XVI. yy Ortası).

SAYIN HOCAM, DEĞERLİ DOST**Bayhan ÇUBUKÇU***

Tanışmamız, Türk halk kültürü ile başladı. Çeyrek yüzyıldır birbirini kovalayan Türk Tıp Tarihi, Türk Eczacılık Tarihi kongreleri ve toplantıları ile sürdü. Türkiye'nin değişik yerlerinde; Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Tarsus, Konya, Sivas, Tokat, Amasya, Gaziantep, Adıyaman, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve daha nice yerlerde buluştuk. Bilimsel oturumlar dışında yaptığımız çevre gezileri ve akşam yemeklerinden sonra sohbetler bilimsel yönünüz dışında; güvenilir karakteriniz hep dostluğumuzu aydınlattı ve pekiştirdi. Değerli eşiniz ile örnek bir aile oluşturdunuz. Bıraktığınız eserleriniz bizleri aydınlatmaya devam ediyor. Sizi çok arıyoruz, özlüyoruz. Nur içinde kalın.

* İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, Prof. Dr. bayhancubukcu@gmail.com

**DÜRÜST, SEVECEN, ÇALIŞKAN, BİLGE BİR KİŞİ:
Prof. Dr. ALİ HAYDAR BAYAT**

Prof. Dr. Mebrure DEĞER*

“Prof. Dr. Ali Haydar Bayat’ı size nasıl tanıtabilirim?” diye düşündüm. O, bir bilim insanına yakışacak, üstün özellikleri olan bir insandı. İlk aklıma gelen dürüstlüğü oldu. İnsanları incitmeden gerçeği söylemek çok zor olmalı. O, bana göre, bu özelliği ile öne çıkıyordu.

Hangi bilim dalında olursa olsun, kendisine danışılacak kadar bilgili ve inanılan çok az kişi vardır. Prof. Dr. Ali Haydar Bayat işte böyle bir hocaydı, kendisine ve bilgisine inanılan bir bilim insanıydı.

Benim hem Doçentlik ve hem de Profesörlük jürimde bulunmuştu. Doçentlik sınavımda, bana sorulan bir soruya itiraz ettiğini, böyle bir sorunun sorulamayacağını söylemesini asla unutamam.

Onun çok iyi bir eş ve iyi bir baba olduğunu da hepimiz biliyoruz. Eşini de kongrelere getirirdi. Saygı değer eşi Nedime Hanım da bizimle birlikte kongreyi izler ve çok zevk aldığını söylerdi.

Hoca, Edebiyatı da Tarih kadar iyi bilirdi. Bu konuda eserler de verdi. Bir konuya açıklık getirmek veya bir yön vermek için, özlü sözleri çok kullanırdı. Onun hiç aklımdan çıkmayan özlü sözü “öfke” hakkında söylediği sözdür: **“Öfke gelir göz kızarır, öfke geçer yüz kızarır”**. İlk kez kendisinden duyduğum bu sözü öyle bir anda söylemişti ki; orada bulunan insanlar hem sakinleşmiş ve hem de durumu düşünmeye başlamışlardı.

Ali Haydar Hoca sevecen olduğu kadar, çevresinde de çok sevilen bir kişiydi. Bunu bir anımla anlatmak isterim: 2003 yılında Bursa’da Tıp Etiği ve Tıp Hukuku kongresindeydik. Bir akşam, Uludağ yolunda “Anıt ağaç” olan büyük çınarın altında yemek yemeğe gittik. 10-12 kişiydik. O gün Hoca’nın doğum günü idi. Bunu biliyorduk. Aramızda yaratıcılığı ile ünlenen Doç. Dr. Adnan Ataç ortadan kayboldu. Bir süre sonra, garsonun üstünde mumlar yanan, ama ne olduğu uzaktan belli olmayan bir şeyle bize doğru geldiğini gördük. Masaya yaklaştıkça şekil daha belirgin bir hal alıyordu ama yine de mumların üzerine dikildiği nesnenin ne olduğunu masaya konulduktan sonra anladık. Bu nesne, kenarları süslü, pastaya benzetilmiş, üstüne mumlar dikilmiş, yarım kesilmiş bir karpuzdu. Evet, Adnan Ataç, karpuzun üzerine mumlar dikerek Ali Haydar Hoca’nın doğum gününü kutluyordu. Bu güzel sürpriz hepimizi bir anda hayret ve mutluluğa itmşti. Alkışlarla adeta yer yerinden oynuyordu. Fotoğraflar çekildi. Çok eğlenildi. Ve bu akşam, buruk bir anı olarak belleklerimizde kaldı. Onun vakitsiz ölümü, bütün çevresini hayal kırıklığı ve üzüntüye boğdu. Gerçek bir bilim insanı ve bir dostu yitirmenin üzüntüsünü en derinimde duyuyorum.

* İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, Prof. Dr.; mebruredeger@gmail.com.

RAHMETLİ HOCAMIZ PROF.DR. ALİ HAYDAR BAYAT'IN DERS ALINACAK BİR DAVRANIŞI*

İbrahim BAŞAĞAOĞLU**

Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Bülteni'nin Ocak 2006'da çıkan ilk sayısında Dernek Başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir Hocamızın dördüncü sayfada yer alan "Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği'nin Amaçları Hakkında" başlıklı yazısının son paragrafında, derneği, güler yüzlü ve iletişime açık bir kuruluş olarak tanımladıktan sonra "oluşturduğu her tartışma platformunda katılımcıların konuşma, tartışma isteğini baskılayacak kibirliliğin, anlayışsızlığın ve saygısızlıkların var olamayacağı, etik ve hukuk disiplinlerine yarashır bir atmosfer yaratacaktır" ifadeleri yer alıyordu. Bültenin editörlerinden Doç. Dr. Arın Namal da aynı sayıdaki "Başlarken..." başlıklı yazısının sonlarına doğru derneğin kibirli, hoşgörüsüz her tutumun karşısında olacağını vurguluyordu.

İlk sayıdaki bu satırları okuyunca memnuniyetimi Sayın Namal ile paylaşıp, "işte arzu edilen, özlenen erdemler. Dilerim, çok az sayıda olan meslektaşlarımız bundan sonra profesyonel olarak içinde bulundukları ortamın gereğini yerine getirirler ve güzide bir topluluk oluşturarak örnek olurlar" demiştim. Fakat ne yazık ki bunun böyle olmadığını geçen zaman gösterdi. Yine üzümlere belirteyim ki, boyutları da her geçen gün artmakta. Öyle bir zaman dilimine girdik ki, insanlarda zaten olması gereken dürüstlük, güvenilirlik, yardımseverlik, doğruluk, samimiyet, güler yüzlülük, çalışkanlık, onurlu olmak, riyakar olmama, saygınlık gibi birçok özellik bugün farklı algılanmaktadır. Beni şaşırtan da bu... Niçin bu değerlerden uzaklaştık? Niçin insan olmanın gereği olan bu özellikleri bir kenara bırakıyoruz?

Geçenlerde yazışma dosyamdan bir evrakı ararken rahmetli Prof. Dr. Ali Haydar Hocamızın gönderdiği 30.09.2003 tarihli mektubunu gördüm. Bugün, asistanların hocalarına yapmadığı bu örnek davranışı belki birilerimiz ders alır düşüncesiyle kaleme alıyorum. Rahmetli Hocamız, kendisine doldurması için verdiğim anket formunu bırakın dolduramadığını, yollamayı geciktirdiği için ne kadar üzgün olduğunun gerekçesini açıklayarak şöyle belirtmektedir: "Kongre çantam elime geçer geçmez ilk işim sana verdiğim sözü yerine getirmek oldu. Bugün kargo ile yolluyorum" diyor ve elime geçtiğinden emin olmak için de "aldığında beni haberdar edersen sevinirim" diyordu.

Rahmetli Hocamla bir araya geldiğimizde, zaman zaman toplantılarda karşılaştığı, şahit olduğu ya da kendisine aktarılan bilgilerden meslektaşlarımızın içinde bulunduğu durumu üzümlere anlatırdı. İzmir'den bir toplantı için İstanbul'a geldiği bir gün, Anabilim Dalımızda yaptığı sohbet bu konuda verilmiş bir ders niteliğindedi. O konuşmada bulunan arkadaşlarım

* Bu yazı Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Bülteni Yıl:2, Sayı:4, Temmuz 2007, Sayfa: 8-9 da yayımlanmıştır.

** İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Prof. Dr.; ibasagaoglu@istanbul.edu.tr

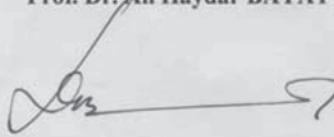
Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji ABD Bşk. 35100-Bornova İzmir		☎ Tıp Fakültesi 0232 343 43 43 / 32 62 ☎ Ev 0232 425 57 71 ☎ Cep 0532 698 79 29 Faks: 0232 388 70 38 e-mail: [iş] bayat@med.ege.edu.tr
---	---	---

Doç. Dr. İbrahim Başağaoğlu
Cerrahpaşa tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim
Dalı
Cerrahpaşa/İSTANBUL

30. 09. 2003

Muhterem kardeşim,
Kongrede doldurmam için verdiğin test kağını şu ana kadar yollayamadığım için üzgünüm. Ancak bunda benim bir kusurum yok. Şöyle ki senin test kağıdıyla birlikte kongreye çeşitli üniversitelerden gelen dostlarımın verdiği kitaplar yekun tutunca bunları kongre çantasıyla birlikte kürsümüz elemanı Dr. Alpertunga Kara'ya verdim.,İzmir'de bana teslim etmek üzere.
Seyahette hepimizin başına gelen onun da başına gelmiş seyahat sonunda rahatsızlanmış. Ancak bu sabah geldi ve çantayı getirdi. İlk işim sana verdiğim sözü yerine getirmek oldu. Bugün yurtiçi kargo ile yolluyorum.
Aldığında beni haberdar edersen sevinirim.
Selam ve sevgilerimle.

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT

bunu çok net bir şekilde hatırlayacaklardır. Hocamız bilimsel yeterliliğe çok önem verirdi. Ancak, kişiliği hep bunun üzerinde tutardı. Gördüğü hatalarda kırmadan, incitmeden uyarır, yol gösterirdi. Ne yazık ki,

kendisine en çok ihtiyaç duyduğumuz bir dönemde erken sayılabilecek bir yaşta aramızdan ayrıldı.

Rahmetle anıyor, kişiliğini örnek alarak yeni kuşaklara aktarmayı görev sayıyorum.

Hocamız Prof. Dr. A. Haydar Bayat'ın Ege Üniversitesi Tıp Fakültesindeki Çalışma Odası
23 Mayıs 2000 - İZMİR

Dr. İbrahim Başağaoğlu ve Dr. Adnan Ataç'a kitabını imzalarken (26.06.2003)

İLİM ÂLEMİNİN VE TÜRK TIP TARİHİ CÂMİASININ ELÎM KAYBI Prof. Dr. ALİ HAYDAR BAYAT

Müjgân ÜÇER*

Değerli bilim adamı, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Türk tıp tarihi, bilim ve kültür tarihimizin yaşayan müstesna şahsiyetlerinden biri idi. 2006 yılının 3 Ağustosunda elîm kaybı ile başta kıymetli eşi Nedime Hanımefendi ve sevgili evlatları olmak üzere meslektaşları, dostları, arkadaşları ve öğrencileriyle derin bir acı ile sarsıldık.

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, tıp tarihi, bilimler tarihi, divan edebiyatımız, sözlü kültür ürünlerimiz, tarihî anıtlarımız, Türk sanat ve folkloru ile ilgili kitaplar ve makaleleri ile tanıdığımız, çok çalışkan bir bilim adamı, bir akademisyen idi. Vatan sevgisinde, çalışkanlıkta ve üzerinde önemli durduğu konular bakımından, hocamız Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in takipçisiydi. Öğrencilik yıllarından itibaren tanıdığı ve örnek aldığı Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in telkinleri ile tıp tarihi alanı yanında Türk kültür ve sanat konularına eğilmiş, bu konularda nice eserler vermişti. Kitaplarında yaptığı ithaftan, Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk'tan da etkilendiğini ve ona karşı da duyduğu büyük saygıyı, Tıp Tarihi (2003) ve Mürşid -Göz Hastalıkları- (2004) adlı eserlerinde şöyle belirtmişti:

“Türk Tıp ve Kültür Tarihinin büyük üstâdları Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk'un aziz hatıralarına...”

Dr. A. Haydar Bayat'ın hayat çizgisi 1941 yılında İzmir'de başladı. Ortaöğrenimini ve yüksek öğrenimini burada yaptı. 1970 yılında girdiği Ege Üniversitesi 2. İç Hastalıkları Kürsüsünde, 1974'de İç Hastalıkları uzmanı oldu. Sonra aynı klinikte baş asistan olarak çalışırken, 1976 yılında Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'ne geçti ve bu alandaki ihtisasını 1978'de tamamlayarak Tıp Tarihi ve Deontoloji uzmanı, 1979'da Doçent, 1988'de Profesör oldu. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı başkanı olarak görevini yürüttü. 1993-2002 yılları arasında dokuz yıl Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Müdürlüğü'nü Deontoloji Anabilim Dalı Başkanlığına ek olarak yürütmüştü. Dokuz Eylül Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında İlahiyat ve Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları bölümünde de görev almıştı.

Hatıralar Arasında

Dr. Ali Haydar Bayat'ı, ilk olarak 1984 yılındaki Türkoloji Kongresi'ndeki tebliği ile tanıdım. “Aydinoğlu İsa Bey Camii” konusundaki sunumuna; “Ben dâhiliye mütehassısıyım.

* mujganucer@yahoo.com

Mesleğimin dışında meşgalem Türk kültürüdür” sözleriyle başladığını hatırlıyorum. Bu sözleri tanıyordum, Aziz hocam Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in sözleriydi ve Dr. Ali Haydar Beyin de hocamızdan feyz aldığı anlaşıyordu. Dr. Bayat, bu konuşmasında, Aydınoğlu İsa Bey Camii ve mihrabı konusunda bir sanat tarihçisi titizliği içinde bilgiler vermiş ve yapılacak onarımla ilgili olarak belgeler göstermişti.

Dr. Ali Haydar Bayat, Milletlerarası Türk Folklor Kongrelerine ve Türk Tıp Tarihi Kongrelerine, halk hekimliği ve tıp tarihi konularında tebliğleri ile katılıyordu. Zaman zaman benim de katıldığım bu ilmî toplantılarda, çalışmalarını yakından takip ediyor, kongre sonundaki sosyal programlarda eşi Nedime Hanım ile görüşüyorduk. 1996 yılındaki tıp tarihi kongresi kapanış toplantısında, birçok üyemiz, Sivas ve Divriği Darüşşifalarını görmediklerini ve şehrimize gelmek istediklerini söylemişlerdi. Bu ilmî geziyi talep edenlerin başında arkadaşımız Dr. Ali Haydar Bayat da vardı. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası’nı görmeyi çok istiyordu. “Sivas ve Divriği Darüşşifaları’ndaki İnsan Figürleri” üzerinde çalışıyordu. Türk Tıp Tarih Kurumu ile bu geziyi gerçekleştirdik ve 16 Mayıs 1997 de Sivas’a gelen üyelerle önce Sivas Darüşşifası ve diğer tarihi eserleri gördükten sonra da Divriği’ye gitmiştik. Üyelerimiz için son derece yararlı bir gezi olmuştu.

Dr. Ali Haydar Bayat, Sivas’a ilk olarak 1966 yılında mezuniyet tezi konusu olan Sivas Darüşşifası için geldiğini söylemişti. Tıp tahsili sırasında (1962-1968) ilgilenmeye başladığı Sivas Darüşşifası onun mezuniyet tezi idi. “*Kuruluşunun 750 Yılında Sivas Tıp Sitesi (1217-1967)*”, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir 1967, başlıklı bu çalışmada, Sultan I. İzzettin Keykâvus’un türbe cephesinin çizimini kendisi yapmıştı. Onu tıp tarihine yönlendiren önemli bir başlangıç olan bu çalışmayı diğer araştırmaları izlemiş, geçen kırk yıl içinde, Sivas Darüşşifası ile ilgili yerli yabancı bütün literatürü toplamıştı. Sivas Darüşşifası vakfiyesinin Türkçe çevirisinin de tam metnini içine alan incelemesi Türk Kültürü (S:333/1991) dergisinde yayınlanmıştı. Bu vakfiye çok önemli idi, çünkü elimize ulaşan en eski darüşşifa vakfiyesiydi ve Osmanlı darüşşifaları da bu düzenle çalışmışlardı.

1963 yılında Sivas’taki görevime tayin edildiğim zaman, hocam. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, bana Mimar Sedat Çetintaş’ın “Sivas Darüşşifası” kitabını vererek, bu âbideyi iyi tanımamı ve onun tamir safhalarına ait fotoğrafları kendisine göndermemi istemişti. Sivas Belediyesi ve benim de yönetim kurulunda olduğum Sivas Anıtlar Derneği’nin çalışmaları ile 1963 yılının eylül ayında Sivas Darüşşifası’nın etrafı açıldı. Darüşşifanın bu tarihe ait fotoğraflarını ve daha sonra da Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün restorasyonu sırasındaki fotoğrafları Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Hoca’mıza yollamıştım. Sivas Darüşşifası dosyamda, bulunan bu fotoğraflarının birer kopyalarını da Prof. Dr. Ali Haydar Bayat’a göndermiştim.

Dr. Ali Haydar Bayat, 16-18 Haziran 2004 tarihinde Sivas ve Divriği’de yapılan VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde “Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri” üzerinde sunum yapmış ve önceden bastırmış olduğu bu çalışmasının bana verdiği nüshasına şöyle yazmıştı: “*25 yıldır zihninde bir problem olarak duran konuya sonunda açıklık getirdiğimi düşünüyorum.*” Sivas’ta yapılan bu kongre dolayısıyla, eşi Nedime Hanım ile birlikte evimizi teşrif etmişler, eşim ve ben bu ziyaretten çok mütehassıs olmuştuk. Sivas Darüşşifası

üzerindeki çalışmalarını sürdüren Dr. Ali Haydar Bayat, Kayseri’de 2006 yılında yapılacak IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde Sivas Darüşşifası’nın bilinmeyen kitabeleri üzerinde bir tebliğ hazırlayacağını söyleyince, bu bildirisini, Sivas Valiliği’nin 29 Eylül-1 Ekim 2005 tarihinde Sivas’ta düzenleyeceği “Selçuklular Döneminde Sivas” Sempozyumu’na katılarak mahallinde sunmasını istemiştik.

“*Sivas Darüşşifası’nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri*” üzerindeki çalışması için 2005 yılında Sivas’a gelen Dr. Ali Haydar Bayat Bey ve eşim Doğan Üçer ile Sivas Darüşşifası’na gittik. Sultan I. İzzettin Keykâvus’un türbesinin bir anahtarı da bende olduğu için sultanın ve yakınlarının da kabirlerini ziyaret etmiştik.

“*Sivas Darüşşifası’nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri*” konusundaki çalışmasını, 29 Eylül-1 Ekim-2005 tarihlerinde Sivas’ta yapılan “Selçuklular Döneminde Sivas” Sempozyumunda bildiri olarak sunan Dr. Ali Haydar Bayat’ın bu konuşması ilgi ile izlenmişti. Onu vakitsiz kaybımız sebebiyle, 2006 yılında yayınlanan Sempozyum kitabını görememişti. Bu kitapta, bütün sempozyum üyeleri gibi onun da bildirisi, fotoğrafları ve ayrıca sempozyumun kapanış toplantısında yaptığı konuşması yer alıyor. “Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu” kitabı Sivas İl Kültür Müdürlüğü tarafından ailesine gönderilmişti.

Dr. Ali Haydar Bey’in çok değerli ve zengin kütüphanesini 1986 yılında İzmir’de toplanan III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresine katıldığımızda, eşimle beni evlerine davet ettiklerinde görmüştük. Bu kütüphaneye, sevgili Nedime Bayat Hanım’ın elinin değdiği ne kadar da belli oluyordu. Eşine maddî ve manevî ihtimamını esirgemeyen Nedime Hanım’ın, eşinin çalışma ve araştırmalarında huzur ortamını da hazırladığı anlaşıyordu. O gün, kitapların değer bilir ellerde olmasını, isteyenlerin kitaplardan yararlanmaları üzerinde konuştuk. Kitap bağışısı konusunda düşüncelerini şöyle belirtmişti: “Kitaplarımı bağışlamayı düşünmüyorum. *Günü geldiğinde, ailem kitaplarımı satsın, isteyenler ve kitabın değerini bilenler alırlar.*”

15.3.2008 tarihinde yaptığımız telefon konuşmamızda Nedime Bayat Hanım; “bütün maddî varlığını kütüphanesine hasreden eşi merhum Dr. Ali Haydar Bayat’ın 30.000 civarında kitabı ve arşivinde de 700’den fazla hacimli dosya bulunduğunu, kitapların üçte birini eşinin görev yaptığı Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı’na bağışlayacağını, kalan kitaplarını ve arşivini de eşinin vasiyeti gereği satışa çıkardıklarını” söylemişti.

Eserlerinde hocalarını, ailesini; babası Süleyman Bayat’ı, bir halk filozofu olarak nitelendiği annesi Asiye Bayat’ı, eşi Nedime Bayat ve evlatlarını unutmayan Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, “*Kitâbu’l-Müntehab fi’t-Tıb*” (2005) [İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım] eserini, “İki gözüm çocuklarım Selçuk ve Yeşim’e ” cümlesi ile ithaf etmişti. Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayınlayacak Oğuznâme adlı kitabını da torunu Derin Bayat’a ithaf etmişti.

Dr. Ali Haydar Bey’in kitapları ve yayınlanmış makaleleri üzerine bulunan dairevî bir damga dikkatimizi çekmişti. 3 cm. çapındaki bu dairenin dış halkasında yine dairevî olarak, PROFESÖR DOKTOR ALİ HAYDAR BAYAT yazılıydı. Ancak içteki dairenin ortasındaki rumuzu anlayamadığımız için bunu kendisine sormuştuk. “*Mensup olduğum Bayat Boyunun*

damgası” demişti. Bu rumuzun etrafında dış halkanın altında yine daire şeklinde dizilmiş yıldızlar vardı ki saydığımızda 24 adet olan bu yıldızların, 24 Oğuz Boyunu temsil ettiğini anlamıştık.

Kayseri’de, 24-27 Mayıs 2006 tarihinde toplanan IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi’ne “*Tire Necippaşa Kütüphanesi Tıbbî Yazmalarından İbn Kemal’in Kemaliyyesi*” başlıklı araştırması ile katılmış olan Dr. Ali Haydar Bayat’ın bu çalışması kongre heyeti tarafından en iyi tebliğ olarak seçildi. Necippaşa Kütüphanesi’nde incelediği kitaplar arasında ikisi Arapça, dördü Türkçe tıbbî eseri ihtiva eden yazmayı gün yüzüne çıkarmak için yaptığı bu araştırmasında, birçok kaynakta yanlışlıkla Şeyhülislâm İbn Kemal’e (1468-1535) mal edilen Kemaliyye adlı risâleyi tanıtmış, bu yanlışlığı düzeltmiş ve müellifi hakkındaki bilgi vermişti.

Kayseri’deki bu kongrede, “*Sivas Yöresi Tıbbî Folklorunda Sağlık ve Hastalık Üzerine*” konulu bir tebliğ sunmuştum. Sağlık ve koruyucu hekimlik bakımından çok anlamlı ve evrensel mesajlar veren halk bilgeliğinin ürünleri; atasözlerimizi de içeren konuşmamdan sonra söz alanlar içinde Prof. Dr. Ali Haydar Bey de vardı. Atasözleri ile ilgili çalışmalarımı ve mevcudu kalmadığı için, “*Atalar Sözü Yerde Kalmaz*” kitabımın genişletilmiş baskısının ne zaman yayınlanacağını soran Dr. Bayat’ın, dinleyici topluluğu önünde çalışma ve yayınlarımdan övgüyle bahsetmesi, beni son derece duygulandırmış ve gözlerimden yaş akmasına yol açmıştı. O gün söylediği “Çalışmalarınızla, kültürümüze yaptığınız hizmetler ilerde çok iyi anlaşılacaktır.” şeklindeki kadirşinas sözleri onun kültürümüze, dilimize ve tarihimize olan sevgi, saygı ve bağlılığından kaynaklanıyordu. Merhum Dr. Ali Haydar Bey, hiç bir maddî beklenti içinde olmadan, üstelik türlü türlü engellerle mücadele ederek millî kültürümüze, tarih ve edebiyatımıza hizmet için ilmî araştırma ve yayınlar yapan gayretli ilim adamıydı. Bu alanda çalışanlara da samimi iltifatlarını esirgemez, böylece onları teşvik de etmiş olurdu.

Bu kongrede, genç bir araştırmacının, konuşmasında, bazı Türkçe kelimeleri ve yabancı dilde özel isimleri yanlış telaffuz etmesi üzerine, öğrenciyi yetiştiren hocanın, konuşma metnini önce kendisinin dinlemesi ve onun çalışmasına bilgi olarak katkıda bulunmaktan başka, telaffuz yanlışlarını da düzeltmesi gerektiğini söylemişti.

Kayseri’deki kongrede 26 Mayıs akşam yemeğinde, Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, eşi Nedime Bayat, Prof. Dr. İsmail Yakıt ve eşim Doğan Üçer aynı masada idik. Dr. Ayten Hanım ile birlikte, Dr. A. Haydar Bayat ve Dr. İsmail Yakıt Beylerin bilgelik dağarlarından güzel sözler kaydettik. Biz yazarken, Dr. Bayat, bildiği ve bir dosyada topladığı bilgelik sözlerini, ilerde bir kitap halinde yayınlayacağını söylemişti. “Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ” misali, Prof. Dr. Ali Haydar Bey’in söylediklerinden defterime şunları yazmışım:

- *Sükûtu pek severim gönlümün neşidesidir*
Sükût bence Hüdâ’nın duyulmayan sesidir

- *Aradım dehr içinde bir âkil*
Bulamazsın behey deli, dediler

*-Avam alkışladıkça beğenir
Havas beğendikçe alkışlar*

*- Aşk başta karar ederse, akıl baştan
firâr eder.*

*-Et-tekrârü ahsen ve lev kâne yüz sek-
sen (Güzel bir şeyin tekrarı pek güzeldir
yüz seksen kere olsa da...)*

*-Hekim; hakîm, müstakîm, emin, metin,
mekîn olmalı.*

Kayseri'deki IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Prof. Dr. Ali Haydar Beyi son görmemiz olacaktı. Kongrenin son günü 27 Mayıs 2006 tarihinde yapılan gezide, Mimar Sinan'ın köyü Ağırnas'a, daha sonra Erciyes Dağı'na gitmiştik. Otobüsle geldiğimiz yerde teleferiğe binerek daha 2500 m. kadar yüksekliğe çıktık. Prof. Dr. Nil Sarı, Prof. Dr. Ayten Altıntaş ve Nedime Bayat Hanım ile beraber ve birçok üyelerimizle bu yolculuğa katılmıştık. Ancak, Dr. Ali Haydar Bey katılmamış, mola yerinde kalmıştı. Kongre sonunda dost ve arkadaşlarımızla vedalaştıktan sonra Kayseri'den ayrıldık.

4. Ağustos 2006 da Nilüfer Gökçe'den, ertesi günü de Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir'den elim haberin iletisini ve merhum Dr. Bayat'ın ailesine ve Türk tıp tarihi camiasına başsağlığı mesajını almıştık. Nedime Bayat Hanımı, taziye için aradığımda eşinin hiçbir şikâyeti olmadığını, âni bir rahatsızlık sonunda vefat ettiğini söylemişti. Ömrünün ve zamanının değerini bilen kardeşimiz Dr. Ali Haydar Bayat durmadan çalıştı ve çalışıyordu da. Yapacak çok işleri, bitirilecek kitapları ve makaleleri vardı... Cismanî hayatı sona erse de telif ettiği kitapları, makaleleri, yetiştirdiği öğrencileri, yardımseverliği ve paylaştığı bilgilerle ilim âlemimizde yaşamaya devam ediyor. Çünkü hikmet erbabının dediği gibi; eseri olan ölmez.

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'a, Cenâb-ı Hak'tan rahmet dileklerimizle, hatırasını taziz ediyor, eşi ve evlatlarına, yakınlarına, dost ve meslektaşlarına, öğrencilerine bu vesile ile tekrar taziyetlerimizi iletiyoruz. Ruhu şâd olsun.

Sivas /15 Mart 2008

Prof. Dr. ALİ HAYDAR BAYAT**Gürsel ORTUĞ***

1980 yılının ilk ayları idi. Ben o sırada, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Kürsüsü'nde doçent olarak görev yapıyordum. Lise yıllarımdan beri gelen tarih, edebiyat ve özellikle eski Türk tarihi konuları ile yakından ilgilenmem nedeni ile, bu defa Tıp Tarihi Bilim Dalı'na yönelmiştim. Bu konuda “bana bir şeyler öğretecek” hoca ve/veya hocalar aramaya başlamıştım. O zamana kadar sadece gıyabından tanıdığım ve yazılarından, fikri ve ruhi yapı bakımından kendime yakın hissettiğim Dr. Ali Haydar Bayat'a bir mektup yazarak yardımlarını ve yol göstermesini istirham ettim. Mektubumda; Dr. Bayat'ı kendimden oldukça büyük bir hoca olarak düşünmüş ve buna göre ifadeler kullanmış olmalıyım ki, bana gelen cevabi mektupta “kendisinin de benim yaşlarıma yakın genç yaşta bir öğretim üyesi olduğunu; beni bu vesile ile tanıdığına memnun olduğunu, eğer imkanlar sağlanabilir ise bu konuda yeni bir doktora çalışması yapmam için elinden gelen bütün yardımları yapacağını” belirten fevkalade güzel, umutlandırıcı ve teşvik edici bir mektup aldım. “Tıp Tarihi” ile ilgili, Ankara'da pek çok merkez ve tanınmış hocalar olduğu halde, neden İzmir gibi oldukça uzak bir merkezdeki hocadan yardım ve yönlendirme talep ediyordum, bunu ben de anlamıyorum. Yukarıda da belirttiğim gibi, o zamana kadar sadece yazılarından tanıdığım ve kendime yakın hissettiğim için olmalıydı.

Dr. Bayat ile ilk ilişkilerimiz bu şekilde başlamış, zamanlı veya zamansız İzmir'e her gidişimde ziyaretlerim ile daha dost ve kardeş ilişkisine girmişti. Anatomi'nin yanı sıra, Tıp Tarihi ve Deontoloji Bilim Dalında ikinci bir bilim doktorası yapma isteğim, daha sonra Sayın Prof. Dr. Arslan Terzioğlu'nun yönetiminde hayata geçmiş, ancak daha sonraları Ankara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Eriş Asil Beyin yönlendirme ve bilimsel katkıları ile tamamlanmıştır. Tıp Tarihindeki doktoradan sonra, fırsat bulduğum her durumda bu camianın değerli bilim adamlarının yanında bulunmaya gayret ettim ve tabii ki bu arada Prof. Dr. Ali Haydar Bayat ile ilişkilerim ziyadesi ile arttı. Nitekim, doktora çalışmalarımda Prof. Ali Haydar Bayat'ın ilgisi, yönlendirmesi, dostluk ve kardeşliği de çok ayrı yer tutar.

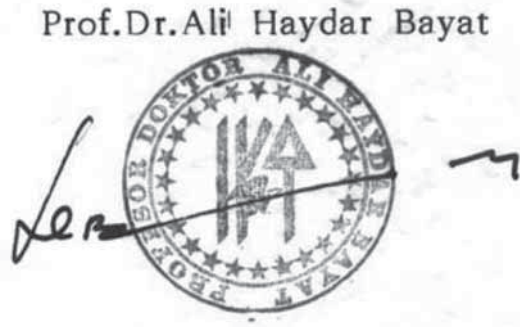
Dr. Bayat, fevkalade nazik, büyük boyutlu düşünen, meselelerin detaylarına inen, araştırmaktan ve doğruyu bulmaktan yorulmayan bir bilim adamı idi. Tıp tarihi ile birlikte, Türk kültürü, folkloru, genel tarihi, sanat ve edebiyat tarihi ile de yakından ilgilen, çok değerli çalışmalar yayınlamıştır. Sahibi olduğu “Bayat” soyadını çok sever ve gururla nereden geldiğini kaynaklarına inerek açıklardı. Hatta bunun için özel bir damga da yaptırmıştı ve çoğu zaman mektuplarında bu damgayı da kullanırdı (Bk.l). Sovyet Rusya Komünist döneminin yıkılışının akabinde, hasretini duyduğu ve görmek için devamlı dilinden düşürmediği, kendi ifadesi ile “Türk Elleri”ni gezmiş, gördüklerini fevkalade içten duyular ile bizlere aktarmıştı.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı, Prof. Dr.; gortug@ogu.edu.tr

Kendisine yönelen hemen herkese elinden geldiğince yardımcı olan ve yönlendiren, Bilim Adamı hüviyetinin en güzel örneklerini veren bir kişi olarak belleğimde çok özel bir yere sahiptir. Bildiğim kadarı ile; mensubu bulunduğu bilim dalının bütün üyeleri ile fevkalade güzel ilişkileri olan, üretici ve yorulmak bilmeyen bir kişiliği vardı. Eğer pek büyük meselesi yok ise, hemen bütün Tıp Tarihi Kongrelerine katılır, şahsiyeti ve bilimsel muhtevası ile bir çekim merkezi olurdu.

Prof Bayat ile; daha sonraki yıllarda güzel yazışmalarımız olmuştur. Çok güzel, insanı defalarca okumaya zorlayan ve aynı zamanda belirli bilgiler aktaran yazılar olarak hazırlanmış mektupları, tarafımıza verilmiş değerli hediyeler olarak kabul edilmektedir. (Bk. 2,3).

Dost ve kardeş Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, hasretle hatırlanan kişi olarak gönlümüzde her zaman yerini muhafaza edecektir. Aziz hatırasına kalbi saygılar ile...

Resim 1

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT
Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı
BORNOVA / İZMİR

Prof.Dr.Gürsel ORTUĞ
Anadolu Üniv.Morfoloji Anabilim Dalı
Eskişehir

18.XII.1991

Muhterem Kardeşim,

Üniversiter hayat içinde günlerin nasıl akıp geçtiğini sen de benim gibi en iyi bilenlerdensin. Bu demek değildir ki dostlar akla gelmiyor.Bu mümkün değil. Ancak bir vesile olmadan yazmaya fırsat bulamıyorum. Bu da bir mazeret değil bence. Yine de sen kardeşimden arayı bu kadar açtığım için özür dilerim.

Yurt dışında yayınladığın bu çalışmalarından dolayı seni tebrik ederim, bence bu gibi yayınlar yurt içi neşriyata nazaran daha da değerlidir. Bizi bilmeyenlere tanıtmak , bilmek istemeyenlerin kafasına vura vura kabullendirmek amacını taşıyor.

Gürsel Kardeş, benim çalışmalarım biraz Süheyl Hocacarı. Tıp tarihi, folkloru, sanat ve edebiyat tarihi alanlarında gezinip duruyorum. Bu arada memleket kültürüne bir katkı olabilirse gözlerim açık gitmeyecek diyebilirim. Bu vesileyle sana son yıllarda çeşitli kongre-ler sonrası yayınlanan tebliğlerimden ayrı baskısı olanlardan bir demet sunuyorum. Boş vakitlerinden başını dinlendirir inşallah.

Bu yaz yirmi günlüğüne Baku, Kazan, Alma^a Ata, Yesi, Çimkent gibi ata diyarı toprakları gezmek kandaşlarımızla görüşüp ruhumu tazeledim. kismet olur da bir gün bir araya gelirse sohbetini yaparız.Ülkü birliği içinde olduğum nadir bir kişi olarak seni hatırımdan hiç bir zaman çıkarmadığıma inanmanı isteyerek mektubuma son verirken Cenâb-ı hak'dan sağlık, mutluluk ve başarılı günler dilerim. Sevgilerimle

Dr.Ali Haydar BAYAT

Resim 2

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT
Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı
BORNOVA / İZMİR

20.6.1991

Prof.Dr. Gürsel Ortuğ
P.K.60 (Merkez PTT)
Eskişehir

Muhterem kardeşim,

Mektup ve kartlarınla beni hatırladığını çıkarmadığım için sana teşekkür ederim. Ancak ben aynı zamanda cevap veremediğim için de mahçubum. Beni İzmir'de kürsü işleri, kongre, makale ve kitap çalışmaları arasında yalnız bir kişi olmam dolayısıyla affedeceğini sanıyorum. Bu arada bazı mazeretlerim de zuhur ediyor. Kongre ve gezi veselesiyle İzmir'den ayrılmam gibi. Mayıs ayında Milletlerarası Folklor Kongresi için bir haftalığına Antalyada, Mayıs sonunda da Milletlerarası Büyük Azerbaycan Kongresi için ve arkasından Orta Asya türk Cumhuriyetlerinden tataristan, kazakistan ve Türkistan'da idik. Böylece Ata yurdumuz Orta Asya'nın Baku, Kazan, Alma Ata, Çimkent, Yesi şehirlerini gördük, Karındaşlarımızla sarıştık, Altay Dağlarının eteklerinde Kımız içip Tanrı Türk'ü korusun ve yüceltsin diye temenni de bulunduk ve nihayette Hazret-i Türkistan Ahmet Yeseve hazretlerinin Türbesini ziyaret edip iki rekat şükür namazımızı kılarak yarı hac farizamızı yerine getirdik. Türk olduğumun gururunu sevincini tazeleyerek Anadolu'ya avdet ettik. Kısmet olurda bir sohbet imkanı doğarsa intibalarımı daha detaylı anlatırım. Bu kısa duygularım sana Kurban Bayramı hediyesi olsun. Allah'tan sağlık, huzur ve ilmi hayatında başarılar diler gözlerimden öperim. Bayramını en kalbi duygularla tekrar tebrik ederim.

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT

Resim 3

**SADECE TIP TARİHİ ALANINA DEĞİL,
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE KATKILARINDAN DOLAYI DA
HOCAMI SAYGIYLA ANIYORUM**

Nüket ÖRNEK BÜKEN*

Demokritos gülerek çıkarmış her sabah evinden bu yüzden ona “gülen filozof” derlermiş, Herakleitos ise ağlayarak başlarmış yeni güne ona da “ağlayan filozof” adını takmışlar. Şimdi “elbette gülmek ağlamaktan yeğdir” derken işin aslında tersine döndüğünü de görmek gerekir. İlk bakışta gülen insanı mutlu ve iyimser, ağlayanı ise mutsuz ve karamsar saymak mümkünse de, gerçekte “gülen filozof” karamsar olandı. İnsanlıktan umudunu kesmiş ve işi gülmeye vurmuştu belki de... Herakleitos ise, insan ve toplum konusunda iyimserliğini koruduğundan “niye hala bu kötülük, bu dar kafalılık” der gibi ağlamakta ve inandığı değişimin geciktiğine üzülmemektedir belki de...

İşte Bana göre Ali Haydar Hoca da Herakleitos gibiydi aslında; düş gücünü ve eylem gücünü yitirmemiş ama yüzüne yaşanmışlıkların izi çökmüş... İnsan sevgisini ve özellikle Yurt sevgisini korumayı her şeye rağmen başarmış...

Ali Haydar Bayat Hoca bana neden “gülmeyen filozofu” hatırlattı, çünkü O’nu ilk tanıyışım bir kongrede yaptığım ve benim için ilk olan sunuş sonrası, beni oldukça korkutan tepkisi nedeniyle olmuştu. Evet, O’nu doktora eğitimimin ilk yılında tanıdım, tıp etiği ve biyoetik ile ilgili sunuşlarımızı sevgili Yaman hocamın verdiği cesaretle, henüz akademik hayatımızın en başında ve “cahil cesareti” ile ama büyük bir özgüvenle yaparken... Organ aktarımlarında Beyin Ölümü ile ilgiliydi sunuşum ve Ali Haydar Hoca kızarak “hadi canım siz de ne yani anencephalic (beyni olmayan) bebekleri de mi bu amaçla kullanalım o zaman” demişti. Ben de “elbette” cevabını vererek onu iyice kızdırmıştım. Bunun ilk iletişimimiz olması, O’na karşı hep bir çekingenlik duymama neden oldu, ta ki doçentlik sınavına hazırlanma süreci başlayana kadar...

Ali Haydar Hoca Doçentlik Jürimdeydi ve Jüri üyelerinin yayınlarını toplamaya ve daha sonra okumaya başladığımda kendi kendime dedim ki “Bu Hocayı tanımakta neden bu kadar geç kaldın?” Ali Haydar Hoca sadece Tıp Tarihi açısından değil, Türk ulusçuluğu açısından da sayısız eserler vermiş bir hekim, tarihçi, araştırmacı ve arkeologdu. Ablam ve eniştem bir arkeolog olarak O’nu ve eserlerini yakından takip etmekteydiler ve Hocamı benden daha iyi tanımaktaydılar. Doğrusu hem kendime kızmış hem de biraz utanmıştım. Bunda belki tıp tarihi çalışmalarına uzak duruşumuzun da etkisi vardı.

Tıp tarihi okuma çalışmalarım O’nun yayınları ile yeniden başladı. Doğru bilinen yanlışları kendi milliyetçilik anlayışıyla ve kendisine has üslubuyla anlattığı kimi bölümlerle, Tıp Tarihi kitabını büyük bir keyifle okuduğumu hatırlıyorum.

* Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doç. Dr.; buken@hacettepe.edu.tr

Geniş insan kaynaklarından yararlanmayı bilmeyen uluslar, her şeyi en iyi biçimde geliştirmiş ülkelerin yapacağı kanısındadırlar; yapılanlara, yaratılanlara öykünerek geçirirler ömürlerini. Ağızlarda onların şarkıları dolaşır, beyinlerde onların düşünceleri dolaşır. Güçlerinin yettiği ulusları kendi kültürleriyle boğmak isteyen emperyalist görüşler gerçekten güncelliğini yitirdi mi, yoksa çok kültürlülük, çok ulusluluk adı altında ve küreselleşme ile yapılmak istenenle aynı şey mi? Evet buna karşı durmanın yolu biraz da ülkücü milliyetçilikten, Türk milliyetçiliğinden geçmez mi? Bu görüşlerle eserlerini kaleme alan Hocamı şimdi sanırım daha iyi anlıyorum.

Doçentlik sınavı O'nun varlığıyla keyifli bir bilimsel süreç olmuştur benim için. Sanırım ilk kez bu sınavda jüri görüşleri kapalı oylama ile yapıldı ve bundan sonraki sınavlar açısından da uygulanabilecek adil bir yöntem belirlenmiş oldu. Doçent olduğumu O'nun ağzından öğrendim ve cübbem de O'nun tarafından giydirildi. Çok mutlu olduğum ve gururlandığım bir andı.

Daha sonraki hiçbir etkinlikte de yanından ayrılmadım, böylece sevgili eşini de tanıma fırsatım oldu. Toplantılarda O'nu hiç yalnız bırakmayan ve Onsuz toplantılarda da bizleri onsuz bırakmayan sevgili eşini...

Evet, yazımın başına geri dönersem mutluluk ve iyimserlik bencil duygularla coşmak değildir, bireysel bir duygu, bir tat değildir. Genel mutluluk yığınların sosyal yapısını düzeltmekle, adaletsizliği, haksızlığı, bencilliği ortadan kaldırmakla olur. Bir gülene karşı bin ağlayan, bir karnı doyana karşı bin aç kalan, bir umutluya karşı bin umutsuz... Böyle bir ortamda tek kişi istediği kadar "gülen filozof" olsun. Benden selam olsun "ağlayan filozoflara" ve sevgili Hocama... Yeri cennet olsun...

AZERBAIJAN İLİMLER AKADEMİSİ EL YAZMALARI ENSTİTÜSÜ TIBBİ YAZMALAR KOLEKSİYONU

Ali Haydar BAYAT*

Azerbaijan Medical Manuscripts Collection

There are about 600 medical books in the manuscripts collection of Institute of Manuscripts of Azerbaijan Sciences Academy. About 80 of them are Turkish, more than 80 are Arabic, and others are Persian. 167 Turkish-Arabic-Persian books from this collection is being presented as a list.

Key Words: Medical manuscripts, Azerbaijan

GİRİŞ

Batı Türklüğünün ana unsurları olan Oğuzların yaşadıkları coğrafya ve toplumlar, aynı unsurun birer parçası olmalarından dolayı, her zaman ilgi alanlarımdan birini oluşturmuştur. Ancak bu coğrafyada, Türkiye Türkleri dışındaki Türk toplulukları bir süre başka milletlerin egemenliği altında yaşadıklarından, kültürel münasebetlerimizi devam ettirmekte büyük zorluklar yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak benim gibi Türkiye coğrafyası dışında yaşayan Türk topluluklarına gönül bağını devam ettirenler, uzun bir süre kitabî bilgiler

ve “Ayrılık”, “Hasret” ve “Sabret gönül bir gün olur bu hasret biter” gibi şarkılarla gönül dünyalarını beslemeye çalışmışlardır.

1980’li yılların sonlarına doğru Türk Dünyasının büyük bir kısmını egemenliği altında tutan S.S.C.B.’de meydana gelen gelişmeler sırasında, Moskova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyelerinden Prof. Dr. **Tofik Melikof**’un Ege Üniversitesini ziyareti sırasında, Tıp Fakültesinde dekanımızla sohbet ederken bir vesileyle, dekanın beni sohbetlerine çağırmaları üzerine, kısa bir zaman sonra benim için S.S.C.B. kapılarının açılacağı bir fırsat doğmuştu.

* Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Bornova/İzmir, Prof.Dr.; ali.haydar.bayat@ege.edu.tr

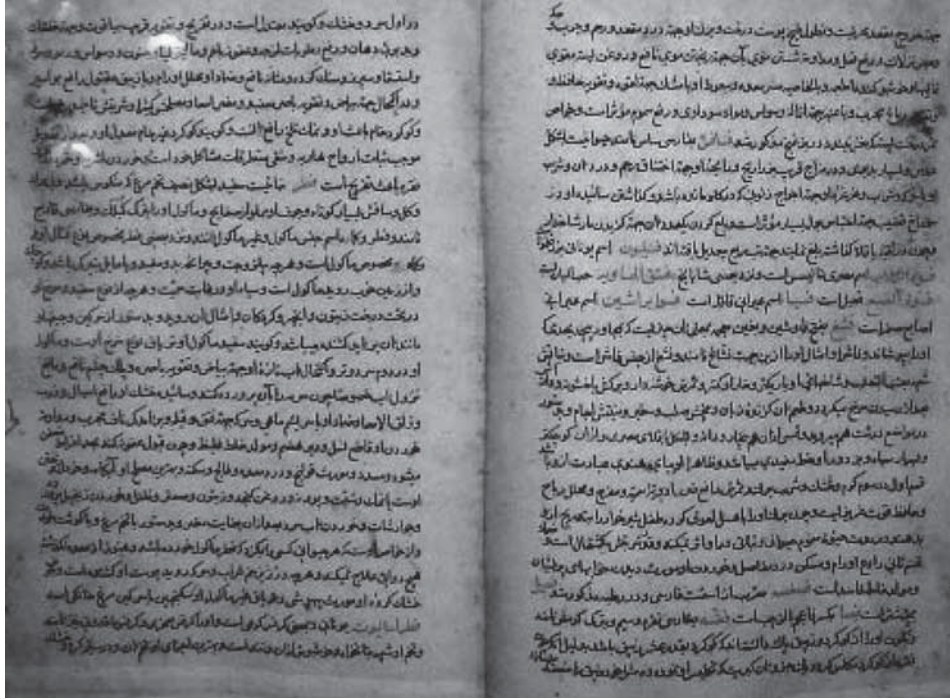
Seyyid Mehmed [Emîr Çelebi], Enmûzecü't-Tıbb [Türkçe]'dan.

Sohbet sırasında **Melikof**, bizlerin Türk dünyasıyla ilişkilerimizin kısırlığından şikâyet ederken, ben ömrüm boyunca en büyük hayâlimin, bir gün başta Azerbaycan olmak üzere bu toprakları ziyaret olduğunu söyle-miştim. Şimdi aziz dostum olan **Tofik Melikof**, beni en kısa zamanda Azerbaycan'a davet ettireceğinin sözünü vermişti.

1989 yılının ilkbaharında, Baku'dan Prof. Dr. **Nadir Vedanoğlu**'nun daveti üzerine, eşimle birlikte Azerbaycan'a gitme imkânımız doğdu. O günlerde Sovyetlerde yaşanan değişim sancılarının yaşandığı bir dönemde gittiğimiz Azerbaycan'da bir ay boyunca, "Türkiye'den gelmiş aziz bir konak" olarak radyoda, televizyonda, üniversite ve bazı hastanelerde konuşmalarımızla

kısa za-manda, hemen herkesin tanıdığı ve Türkiye hasretini bizde gidermek istediği bir sevgi seli yaşadık. Hayatımın duygu dolu bu günlerinde kurduğumuz yüzlerce münevverle dostluklar günden güne artarak devam etti ve bugün en az anavatanımdaki dostlarım kadar sıkı ilişkiler kurduğumuz bir dost ve kardeş halkası kurulmuş oldu.

1989 Eylül ayı boyunca **Kazak, Gence, Şeki, Kuba, Lenkeran, Astara** gibi Azerbaycan'ın önemli şehirlerini gezerek, görek tanımağa çalıştığımız bir ay zarfında, başta Azerbaycan Türklüğünün Türkiye'ye karşı duyduğu inanılmaz sevgisini, **Halk Cephesi** hareketinin, **Azalık Meydanı**'nında yaklaşık bir milyon kişinin katıldığı mitinglerini, boş mağazaları, bir lahana almak için

Muhammed Mü'min [Seyyid Mîr], Tuhfetü'l-Mü'minîn [Farsça]'den

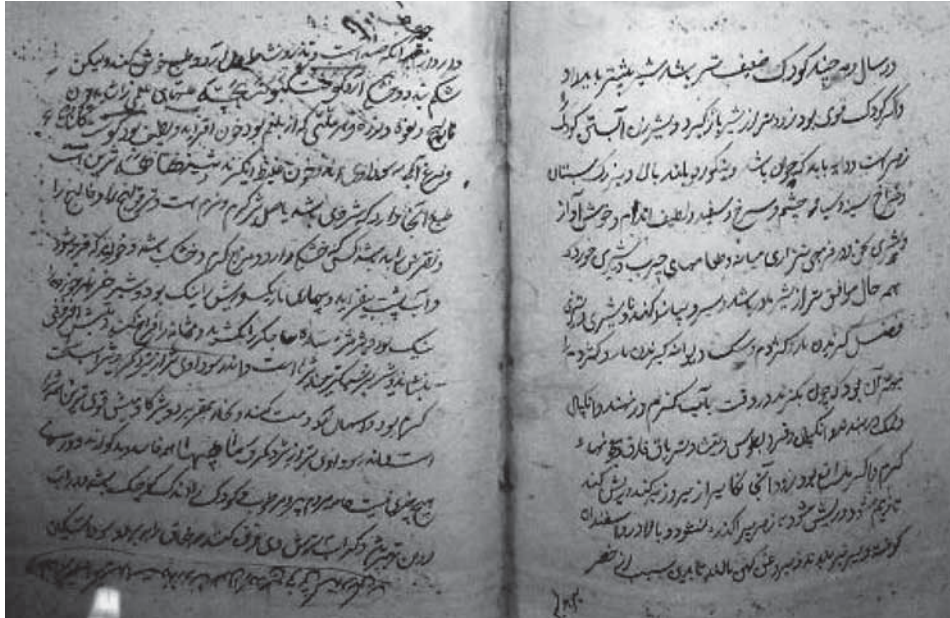
sıra bekleyen yüzlerce metrelik kuyrukları gözlemek imkânını bulduk. Bütün bu yokluklara karşılık televizyondaki sohbetlerimiz sebebiyle bizi tanıyanların yolda cebimize para koymak istemeleri, çay içerken bize limon ikram edenleri, metroya binerken para almak istemeyen memurları, evlerine yemeğe davet edenler, şahsımızda Türkiye'ye duydukları sevgiyi ifade etmek istiyorlardı.

Dil probleminin yaşanmadığı Azerbaycan'da üniversite ve hastanelerde Azerbaycan Türklerini, rejimin “dilenciler ülkesi” olarak tanıttığı Türkiye'nin istekleri üzerine bilgilendirirken, bir yandan da onların birikimlerini öğrenmeğe çalışıyordum.

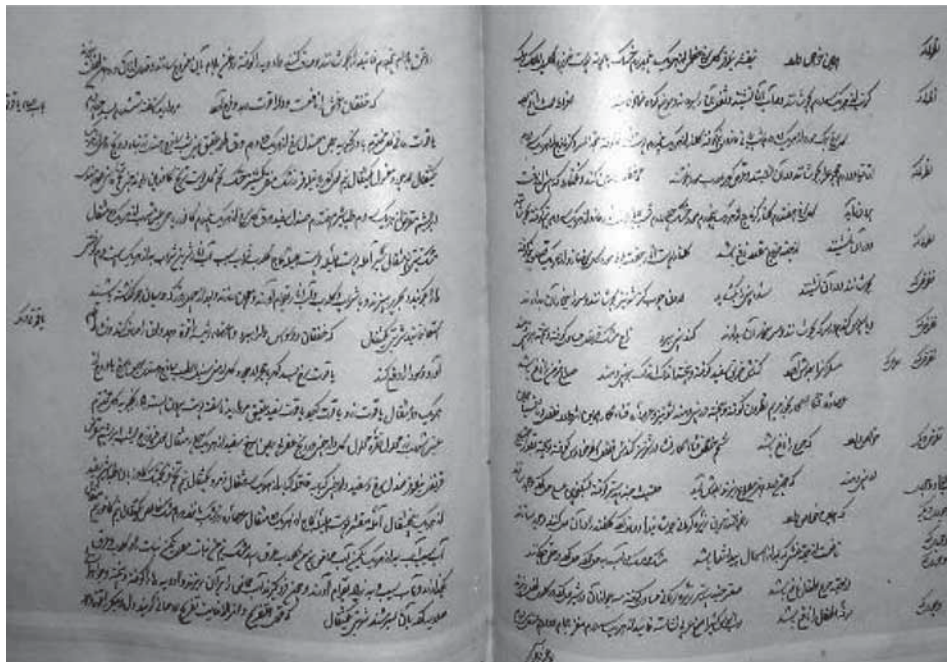
Azerbaycan'ın kültür hayatının merkezi olan Bakû'da ilk görmek istediğim kurumlardan biri *El Yazmaları Fond'u* (El Yazmaları Enstitüsü) idi. Burayı ilk ziyaretimde enstitünün başında, bir süre sonra “rahmete giden”, *Cihangir Kahramanof* var idi. Daha sonraki yıllarda müteaddit kereler ziyaretlerim sırasında tıbbî yazmalar konusunda yardımcı olan bu muhterem zâtı rahmetle anıyorum.

Geçmişte ve günümüzde Türkiye-Azerbaycan birlikteliğini bilmeyen, bilmek istemeyen kafalara anlatmak amacıyla, Azerbaycan seyahatleri dönüşlerinde verdiğim konferanslarla yaşadıklarımı, kalemimle de

* Bu çalışmalarıma örnek olarak, Şirvanlı Muhammed b. Mahmûd (XV, yy) ve Hüseyinzâde Ali Beyi (XX yy) eserleriyle birlikte gün ışığına çıkartan kitaplarım verilebilir.

Murtaza Kulu Şamlu, Hırka [Farsça], No B 812/11734,

Hasan ibn Rızâ Şirvânî, Sirâcü't-Tıbb [Farsça], No B 559/2394-II,

yaptığım yayınlarla* kültür birliğimizi göstermeğe çalışıyordum. Bu gezilerimin amaçlarından biri de Azerbaycan'daki Türk-İslâm tıbbî yazmalarını tespit etmektir. Her gidişimde fırsat buldukça derlemeye çalıştığım bu yazmalar konusunda yayımlanmış makaleleri de tespit etmeye çalıştım. Bu günlerde derlediklerimi yayımlamayı kararlaştırmışken, 12-14 Mayıs 2006'da Baku'da yapılacak Tıp Tarihi Kongresi'nin ana konularından biri, Ortaçağ Tıp Yazmaları olması dolayısıyla, toplantı sonrası neşretmeğe karar vermiş ve yayını ertelemiştim. İyi ki bu kararı vermişim. Çünkü kongreyi düzenleyen aziz dostum, Prof. Dr. **Farid Alekberli**, kongre için hazırladığı kitabında, Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde bulunan Arapça-Farsça-Türkçe yazma tıp kitaplarını konu edinen bir bölüm eklemişti. Aşağıda verdiğimiz liste, Azerbaycan'da, yazma eserlerin koruma altına alındığı Baku'daki *El Yazmaları Fondu*'ndaki tıbbî el yazmalarının dökümüdür.

Bakû, İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'ndeki tıbbî yazmaların sayısı 600 civarında olup, 80'e yakını Türkçe, 80'den biraz fazlası Arapça, kalanları da Farsçadır.

Farsça yazmalardan, Muhammed Mü'min'in, *Tuhfetü'l-Mü'minîn*'i Arapça yazmalar arasında *İbn Sînâ*'nın *Kanûnî fi't-Tıbb*'ının, *Zehrâvî*'nin *Tasrîf*'inin, *Cürcânî*'nin *Zahire-i Hvarezmsâhî*'sinin nüshaları önemli sayılabilir.

38 Türkçe yazma arasında Osmanlı coğrafyasında yazılmış, *Nidâî*'nin *Menâfiu'n-Nâs*'ı, *Emîr Çelebi*'nin *Enmûzecü't-Tıbb*'ı, *Nuh Efendi*'nin *Akrabadîn*'i, Bursalı *Ali Münşî*'nin *Risâle-i Padzehr Hülâsatü'l-Ebdân*'ı; *Hayâtizâde Mustafa Feyzî*'nin *Resâilü'l-Müşfiyye fi Emrâzi'l-Müşkile*'si sayılabilir.

Bunlardan örnek olarak 42'i Türkçe, 45'i Arapça ve 80'si Farsça olmak üzere toplam 167 yazmanın künyesini bir liste halinde sunuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- ALEKBERLİ Farid, **Medical Manuscripts of Azerbaijan**, Haydar Aliyev Foundation, Baku 2006, pp. 29-41.
- ALEKBEROV Farid: "Orta Asrlar Azerbaycanında Şöhret Yapmış Tıbb El-yazmaları", **Orta Asr Medeniyeti Tarihi Problemleri, III. Respublica Elmî-Nazarî Konferansının Materialları**, Azerbaycan Elmler Akademiyası Elyazmalar İnstitutüsü, Örnek Neşriyatı, Baku 1992, s. 1920.
- SADIKOVA Nergis: "Azerbaycan dilinde Tıbb-ı Ebdân'ın Elyazması", **Elyazmalar Hazinesinde (Eserler)**, C. III, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Elm Neşriyat, Baku 1972, s. 104-105.
- İBRAHİMOV Ağamemi: "Halg Tebabetine Aid Elyazmaları", **Elyazmalar Hazinesinde (Eserler)**, C. III, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Elm Neşriyat, Baku 1972, s. 5-12.
- İBRAHİMOV Ağamemi: "Tıbbı Aid Ba'zı Elyazmaları Haggında", **Elyazmalar Hazinesinde (Eserler)**, C. II, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Elm Neşriyat, Baku 1963, s.18-32.

* Her ne kadar Farid Alekberli, *Medical Manuscripts of Azerbaijan*, Heydar Aliyev Foundation, Baku 2006, p. 77'de bu eseri *Resailü'l-Müşfiyye fi Emrâzi'l-Müşkile* olarak zikretmiş ve ilk sayfasının fotoğrafını vermiş de, metin Ebulfeyz Mustafa'nın (Mustafa b. Mehmed b. Ahmed el-tabîb) *Risâle-i Feyziyye fi Lugati't-Tıbbiyye*'sin girişinin birebir karşılığıdır. Dolayısıyla bu eser Ebulfeyz Mustafa'nın bizde de yanlışlıkla *Hayâtizâde*'ye mal edilen *Risâle-i Feyziyye fi Lugati't-Tıbbiyye*'sidir. [Bk. M. Bedizel Z. Aydın, "XVIII. Yüzyıla Ait Türkçe Müfredat Kitapları ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 7, İstanbul 1998, s. 97.

**AZERBAIJAN İLİMLER
AKADEMİSİ
EL YAZMALARİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE-ARAPÇA-FARŞA
TİBBİ YAZMALAR
KOLEKSİYONUNDAN SEÇMELER**

TÜRKÇE

1. Ahmed-i Sâni bin Hüseyin, **Risâle-yi Râvend** [Türkçe], ? C 529/22584-XII.
2. Ali Bursevî [Ali Münşi], **Risâle-yi Cedvâr** [Türk-çe], ? C 529/22584-VIII.
3. Ali Bursevî [Ali Münşi], **Risâle-yi Hülâsa-tü'l-Ebdân** [Türkçe], ? C 529/22584-XIV.
4. Ali Bursevî [Ali Münşi], **Risâle-yi Padzehr** [Türkçe], ? C 529/22584-V.
5. Derbendli İsa, **Tıbb-i Ebdân** [Galenüs'tan tercü-me] [Türkçe], 62 v., ? B 2891/20800.
6. Derbendli İsa, **Tıbb-ı Câlînûs** [Türkçe], ? B 2891/20800-II, 47 v., 1273 H.
7. Derviş Nidâi, **Menâfiü'n-Nâs** [Türkçe], ? A 674/22900; ? B 2835/20811.
8. **Devâcât** [Türkçe], ? B 2490/18481-VI.
9. Ebû Bekir Râzî, **Tıbb-ı Mansûrî** [Tercümesi] [Türkçe], ? B 2443/18464.
10. Hasan Efendi, **Gayetü'l-Müterakkî bi Tedbîri Külli Maraz** [Türkçe], ? B 2788 / 20827, istinsah 1294 H.
11. **Kenzü'l-Misâfirin** [Türkçe], ? B 2891/20800, 47 v.
12. Kerîm Han Kirmânî, **Dekaik-i Alâyî** [Türk-çe], ? B 2443/18463.
13. **Kitâb-ı Mua?celât** [Türkçe], ? 6918/8543.
14. **Kitâb-ı Tıbb** [Türkçe/Farşça], ? A 449/16978, 72 v.
15. **Kitâb-ı Tıbb** [Türkçe], ? B 3005/21575, 144 v.
16. **Mu?âlecâtü'l-Ebdân** [Türkçe], ? A 520/16181.
17. Mehmed Yûsuf Şirvânî, **Tıbnâme** [Türkçe], ? C 541, İstinsah: 1124.
18. Muhammed Attar Salyanî, **Menâfiü'n-Nâs** [Türk-çe], ? B 274/11511, 128 v., istinsah 1253 H.
19. Muhammed bin Ahmed Efendi el-Bergüşedî, **Kitâbü't-Tıbb** [Türkçe], Telifi 1239 H.
20. Muhtar İsmailoğlu Ağdaşî, **Kanûn** [İbn Sînâ] [Türkçe], ? B 1626/11685.
21. Hayatizâde Mustafa Feyzi, , **Resailü'l-Müşfiyye fî Emrâzi'l-Müşkile** [Türkçe], ? C 529/22584-I.?
22. Nûh Efendi, **Akrabadîn** [Tercüme-i Akra-badin Meliku], [Türkçe], ? C 529/22584-VII.
23. Nusret Efendi, **Mecmua-yı Kebîr** [Türkçe], ? B 25898/19522-III.
24. Nusret Efendi, **Risâle-i Tıbb**, [Türkçe], ? B 309/2225-II, 24a-290b
25. **Nûshacât** [Türkçe], ? A 322/12095; A 985/27394; A 533/15597-II; B 74/16993; B 2602/19929-I; B 2642/19929-I; B 2602/19954-I; B 2642/19929-III, İstinsah 1300 H; B 2632/20469; B 5382/2705. D 482/22453-I.
26. **Risâletü'l-Vefaiyye** [Türkçe], ? B 5712/28799, İstinsah 1208 H.
27. **Risâle-i Tıbb** [Türkçe], A 468/19333, B 2384/4078-II.
28. Sâlih bin Nasrullah, **Gayetü'l-Beyân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân** [Türkçe], ? 255/3563.
29. Seyyid Mehmed [Emîr Çelebi], **Enmûze-cü't-Tıbb** [Türkçe], ? B 244/18462; C 456/2 1962.
30. Seyyid Muhammed Hüseyin, **Mahzenü'l-Edviyye** [Türkçe], ? B 2445/18461.
31. **Tabibnâme** [Türkçe], ? D 711/28787, 285 v., istinsah Molla Arif Ağazâde 1299 H.
32. **Tıb İlmine Aid Risâle** [Türkçe], ? A 1096/30059.
33. **Tıb Kitâbı** [Türkçe], ? B 7282/30635.
34. **Tıb Risâlesi** [Türkçe], ? C 209/16070-II.
35. **Tıbbî Maslahatlar ve Dualar** [Türkçe], ? A 747/24017.
36. **Tıbb-ı Nebî'den Parçalar** [Türkçe], ? B 6835/33557-XXX.
37. **Tıbbî Mu?âlece Usulleri** [Türkçe], ? B 3105/21575.
38. **Tıbbî Mu?âleceye Aid Şiirler** [Türkçe], ? A 151/2798-II.
39. **Tıbbî Nûshalar, Dualar, ve Gayri Kayıtlar** [Türkçe], ? C 4329/24023.
40. **Tıbbî Risâle** [Türkçe], ? A 857/23650-II, A 1018/28474-I.
41. **Tıbbî Risâle** [Türkçe], ? A 862/31424.
42. **Tıbbî Risâle** [Türkçe], ? B 7343/11005.

ARAPÇA

43. Alâeddîn Ali bin Ebû'l-Hazm el-Kureşî, **Mucîzü'l-Kanûn fi't-Tıbb** [Arapça], İstinsah 1257 H.
44. Ali el-Nebî, el-Mervî, **Tıbbü'l-Ebdân min Ahbâr** [Arapça], ? 2891/20800, İstinsah 1272 H.
45. Ali ibn Abbas Mecûsî Arcanî, **Kâmilü's-Sina'atü't-Tıbbiye** [Arapça], ? B 5416/27151-I, 225 v., istinsah Muineddîn ibn Sa'deddîn Mu-hammed Kaşânî 1028 H.
46. Burhaneddîn Nefîs bin Avâz bin Hakîm Kirmânî, **Şerh-i Mua?celât** [Arapça], ? C 324/18439, İs-tinsah 1244 H.
47. Cemâleddîn Muhammed Tabîb İsfahânî, **Destûr-i Celâlî** [Arapça], ? B 5417/27157, İstinsah 1231 H.
48. Ebû Bekir Râzî, **Bürû's-Sa?a** [Arapça], ? B 615/2317; B 2466/18440; C 355/18472.
49. Ebû Bekir Râzî, **Mansûri fi't-Tıbb**, [Arapça], ? A 464/18453, 285 v., hat: nesih, 1017 H.
50. Ebû'l-Kasım Zehravî, **el-Makalâtun Selâsun [et-Tasrîf]** [Arapça], ? M 64/543.
51. **El-Mugnî fi Şerhi Mucîz** [Arapça], ? B 5494/27353, İstinsah XVII. yy.
52. Gıyâs el-Mansûrî, **Mücellâtü't-Tıbb** [Arapça], ? A 135/4115.
53. İbn Sînâ [Ebû Ali], **el-Mücellidü's-Sânî mine'l-Kanûn fi't-Tıbb** [Arapça], ? M 136/17026, İs-tinsah 537 H; M 148/17027, İstinsah 657 H., 190 v.
54. İbn Sînâ, **el-Fennü'l-Evvel mine'l-Kitâbü'l-Sâlîs mine'l-Kanûn** [Arapça], ? M 219/2986, İstinsah 1269 H.
55. İbn Sînâ, **el-Kanûn fi't-Tıbb** [Arapça], ? D 332/17028, İstinsah 1268 H.
56. İbn Sînâ, **Kanûn** [Arapça], ? C 70/1989, İstinsah 1229 H.
57. İbn Yahyâ bin İsâ Kâtibü'l-Tabîb, **Minhâcü'l-Beyân fi mâ Yesteme?alü'l-İnsân** [Arapça], ? B 230/3365.
58. İbnü'n-Nefîs, **Şerh-i Nefîsî** [Arapça], 5032/2601, İstinsah 841 H.; 5765/87658, İs-tinsah 1047; M 174/2386-II.
59. İshak bin Hüseyin, **Risâletün fi't-Tıbb** [Arapça], ? B 5409/27157.
60. **Kitâbü Müntehab min Tıbbu'n-Nebevî** [Arapça], ? 385/17121-I.
61. Kutbeddîn Mahmûd bin Mes?ûd Şârîzî, **Şerhi Külliyyâtü'l-Kanûn** [Arapça], ? B 187/18406.
62. Kutbeddîn Şîrâzî, **Şerh-i Cüz-i Evvel min Kitâbü'l-Kanûn** [Arapça], ? B 2328/17024, İs-tinsah 1067 H.
63. Mahmûd bin İlyâs, **Muhtasarü't-Tıbb** [Arapça], ? B 564/784.
64. Molla Ali el-Kârî, **et-Tasrîh fi Şerhi't-Teşrîhi'l-Lihye** [Arapça], ? A 100/3057-III, İstinsah 1130 H.
65. **Mu?âlecât** [Arapça], ? B 6014/29544.
66. Muhammed bin Amilî, **Şerhi Kitâb-i Kanûn** [Arapça], ? D 320/17031, İstinsah 735 H.
67. **Muhtasâr** [Arapça], ? 615/2317-II, İstinsah 1233 H.
68. **Muhtasar min Sînâ?atü't-Tıbb** [Arapça], ? B 5380/270 57-I, İstinsah 1247 H.
69. **Mücâma?at** [Arapça], ? A 496/20530-II, İstinsah 1190 H.
70. Nasireddîn Tûsî, **Risâle-i Tıbb** [Arapça], ? B 5380/27057, İstinsah 1209 H.
71. Necmeddîn Mahmûd bin Şeyh Sinâneddîn İlyâs Şîrâzî, **Kitâbu'l-Hâvî fi İlmi'l-Tedâvî** [Arapça], ? D 98/17028.
72. Nefîs bin Avâz bin Hakîm Kirmânî, **Şerhü'l-Fusûl** [Arapça], ? C 163/11074, İstinsah 1299 H.
73. Nefîs bin Avâz bin Hakîm Kirmânî, **Kitâbü fi İlmi'l-Ebdân** [Arapça], ? C 163/11047.
74. Nefîs bin Avâz bin Hakîm Kirmânî, **Kitâbü Şerhü'l-Esbâb ve'l-Alâmet fi't-Tıbb** [Arapça], ? C 35/11390; C 819/30034.
75. **Risâletün fi't-Tıbb** [Arapça], ? A 496/20530, İstinsah 1190 H.
76. **Risâletün Kanûnçe** [Arapça], ? B 754/2212-III.
77. **Risâletün Manzûmetün fi't-Tıbb** [Arapça], ? B 2217/15763, İstinsah 1226 H.
78. Sabireddîn Ebû'l-Kasım Ahmed bin Mufhammed Irâkî, **Uyûnü'l-Hakayik ve İzâhü'l-Tarayik** [Arapça], ? A 375/1501-II, İstinsah 1011 H.
79. **Sakîyü'l-Semûm** [Arapça], ? B 5389/ 27120-II, İstinsah 1342 H.
80. **Sirâcü'l-Vehhâc** [Arapça], ? 5457/24351-I.
81. **Şerh-i Sînâ?atu't-Tıbbiyye** [Arapça], ? C 819/30034-III.

82. **Şerhü'l-Kanûn** [Arapça], D 333/17030, İstinsah 1269 H.
 83. Şeyh Mehdi bin Ali bin İbrahim, **Rahmeti fi't-Tıbb ve'l-Hikmet** [Arapça], ? B 660/9105-II, İstinsah 1240 H; B 3496/22774; B 5296/26636; B 5945/29412, İstinsah 1251 H.
 84. Şeyh Şehabeddin Galyûbî Şafâî, **Mesâbihü's-Saniyye fi't-Tıbbü'l-Beriyye** [Arapça], No A 957/27156, İstinsah 1218 H.
 85. Şeyh Yûsuf, **Şerh-i Kanûnçe** [Arapça], No B 700/2130, İstinsah 1299 H.
 86. **Tıbb-ı Nebevî** [Arapça], No B 1484/7265, İstinsah 1246 H.
 87. Yûsuf ibn İsmail Hoyî, **Cemü'l-Bağdadî** [Arapça], No B 334/853.
- FARŞÇA**
88. Abdullah, **Câmi'ü'l-Hikmet ve Mecma'u't-Tabîbîn** [Farsça], ? C 635/27065.
 89. Ahmed bin Yûsuf Şerif, **Kitâb-ı Rücu'u's-Şeyh der Takviyet-i Bâh** [Farsça], ? B 3541/2257, müstensihî Meşedî Mîr Baba bin Mehdi 1318/1900.
 90. Ali bin Hüseyin Ensârî, **İhtiyârât-ı Bedî'î** [Farsça], No D 6/1136, İstinsah 1097 H.
 91. Ali Gencevî, **Câmi'ü'l-Müteferrika** [Farsça], ? B 2532/18144, İstinsah 1270 H.
 92. Ali Nakî bin Muhammed İsmail, **Zübdetü'l-Hikmet** [Farsça], ? B 74/3203, İstinsah 1343 H; B 5387/27117, İstinsah 1292 H.
 93. Bahaeddin Nûrbahş, **Hülâsatü'l-Tecârib** [Farsça], ? A 1079/29729; C 688/27148; D 187/11515, İstinsah 1265 H.
 94. **Destûr** [Farsça], ? B 5538/27440-III.
 95. Ebû Bekir Râzî, **Men lâ Yahzerehü't-Tabîb [Zekeriya]** [Farsça], ? B 468/4083, müstensihî Ka-sım ibn Üstâd Hakverdî.
 96. Ebu'l-Hasan Meragî, **Mualecât-ı Münferide** [Farsça], ? B 2490/18431, 277 v.
 97. **Ediviyye** [Farsça], ? B 2490/18431-IX.
 98. **Fihrist-i Defter-i Karâbâdîn** [Farsça], ? D 117/1253-II
 99. **Fihrist-i Karâbâdîn** [Farsça], ? B 4678/24561-II.
 100. **Fihrist-i Kitâb-ı Emrâz el-Sıbyân** [Farsça], ? B 1866/13331-II.
 101. Hacı Molla Süleyman ibn Selmân Kaçar İrevânî, **Fevâ'idü'l-Hikmet** [Farsça], ? B 39/19955, 202 v., İstinsah 1249.
 102. Hacı Molla Süleyman ibn Selmân Kaçar İrevânî, **Lügat-i Tıbb [Kitâb-ı Hikmet]** [Farsça], ? M 66/11601-I, İstinsah 1267 H; M 162/9947, 145 v.; M 174/2386-IV, İstinsah 1278.
 103. **Hafî ?Alaî** [Farsça], No A 576/20963.
 104. Hasan ibn Rızâ Şirvânî, **Sirâcü't-Tıbb** [Farsça], No B 559/2394-II, v. 110b-142b, İstinsah 1280 H; C 14/3192-II.
 105. **Hasse-yi Devâhâ** [Farsça], No M 66/11601, İstinsah 1267 H.
 106. **Hülâsatü't-Tıbb** [Farsça], No A 1079/29729; B 4300/23853, 132 v.
 107. İbn Ali Eşref ibn Ali Abdülvehhab Şirâzî, **Kenzü'l-Misafirîn** [Farsça], No B 473/2869, 140 v, İstinsah 1271/1854, 140 v.
 108. İbn Muhammed Hâşim el-Ensârî Muhammed Takî Kaşânî, **Zînetü'l-Ebdân** [Farsça], No B 1168/19964-IV, İstinsah 1303 H.
 109. İbn Muhammed Hüseyin Ahmed Tankabînî, **Risâle-yi Tıbb** [Farsça], No B 5410/27145, İstinsah 1263 H.
 110. İbn Muhammed Mahmûd, **Hıfzu's-Sıhha** [Farsça], ? B 1205/17519, İstinsah 1293 H.
 111. **İlm-i Teşrîh** [Farsça], ? A 520/16681, 34 v.; B 754/9212-I; B 2642/19929-II, İstinsah 1301 H; B 4219/9999; B 2672/19929-VII; B 5377/ 27061-I.
 112. İsmail bin Ahmed bin Hüseyin Cürcânî, **Risâle-yi Tıbb** [Farsça], No A 467/17141-I.
 113. İsmail bin Hüseyin Cürcânî, **Risâle-i Tıbb** [Farsça], No A 467/17141, 134 v.
 114. **Karâbâdîn** [Farsça], ? B 3125/21642, İstinsah 1233 H.
 115. **Kitâb-ı Röşenânî** [Farsça], ? B 4678/24561-III; B 5678/24561-III, İstinsah 1252 H.
 116. **Kitâb-ı Tıbb** [Farsça], No B 2441/18426.
 117. **Kitâb-ı Tıbb** [Farsça], No B 5389-I, İstinsah 1343 H.
 118. **Kitâbü't-Tıbb** [Farsça], No B 559/2394, 110 v.
 119. Korpizol, **Kitâb-ı Patalojia** [Farsça], No C 14/3192-I, 201 v., müstensihî Haydar ibn Hacı Ali Muhammed Karadağî 1312/1894.
 120. Mahmûd bin İlyâs Şirâzî, **Kitâb-ı Tıbb** [Farsça], ? B 70/2161-I, İstinsah 1299 H; M 23/2309, İstinsah 968 H

121. Mahmûd bin İlyâs Şirâzî, **Gıyâsiyye fi't-Tıbb** [Farsça], No B 1231/3257. ? A 264/8635, İstinsah 1202 H.
122. Mansûr bin Muhammed bin Yûsuf bin İlyâs, **Kifâyetü'l-Mücahide [Kifâye-i Mansûriyye][Kifâyetü'l-Mansûr]** [Farsça], No B 749/3531; B 858/11502, İstinsah 1063 H; B 1119/19934, İstinsah 1261 H; B 5462/27243; C 241/15114, 172 v.C 817/35053; D 75/19935-II, İstinsah 1261 H.
123. **Mecma'u'l-Beyân-ı Tıbb** [Farsça], No M 74/2386-III.
124. **Men lâ Yehzerhu't-Tabîb Zekeriyya** [Farsça], No B 468/ 4083, 96 v., müstensihî Kasım ibn Üstâd Hakverdi.
125. Mevlânâ Yûsuf, **Tıbb** [Farsça], No B 1153/5319-I, 34 v., İstinsah, Süleyman Bey ibn Aşur Bey. 1226 H.
126. Mirza Baba bin Kerbelâyî Ebû'l-Kasım, **Kitâb-ı Tıbb** [Farsça], No B 5121/26200, İstinsah 1231 H.
127. Mirza Muhammed Ali, **Ez-Mücerrebât** [Farsça], No B 1976/13345-II.
128. Mirza Muhammed Hüseyin Afşar, **İlâcü'l-Eskâm** [Farsça], No B 674/3203-I; B 1168/19964, İstinsah 1323 H.
129. Mîrzâ Muhammed Hüseyin Afşar, **Mahzenü'l-Fevâid** [Farsça], ? B 674/3203-II.
130. **Mua'lecât-ı Muhtelifa** [Farsça], No M 66/11601, İstinsah 1287 H.
131. Muhammed bin Pîr Muhammed, **Mücerrebât-ı Ekberî** [Farsça], No C 336/20546-I, İstinsah 1249 H.
132. Muhammed Ekber Erzanî, **Karâbâdîn-i Kadîrî** [Farsça], No B 4742/23609; C 790/29723, İstinsah 1220 H.
133. Muhammed Eşref bin Şemseddîn Muhammed Tabîb, **Mu'âlece-nâme** [Farsça], No D 75-19935-I.
134. Muhammed Hayât bin Feth Muhammed bin Muhammed Tabîb, **Kitâbü Tıbbü'l-Hayât** [Farsça], ? D 299/18433-I.
135. Muhammed Hüseyin bin Muhammed Ali Gencevî, **Mücerrebât-ı Mîrzâ Muhammed Hüseyin He-kimbaşı** [Farsça], No 2332/18144-III.
136. Muhammed Mehdi bin Ali Nakî, **Zâdü'l-Misâfirîn** [Farsça], No A 151/2785, A 470/17124; B 274/11511-I; İstinsah 1198; B 137/5307, B 517/3050-3052-III, İstinsah 1234; B 538/3299; B 660/9105-III; B 2464/16817, İstinsah 1267; B 3253/21984; B 3706/24564; İstinsah 1235; B 4676/24563-II; B 4677/24562; B 5410/27145-I, İstinsah 1263; D 110/5314.
137. Muhammed Mehdi bin Ali el-Nakî, **Mücerrebât** [Farsça], ? B 1976/13345.
138. Muhammed Mehdi bin Ali el-Nakî, **Risâle-i Tıbb** [Farsça], ? B 517/3050, 68 v.
139. Muhammed Mü'min [Seyyid Mîr], **Tuhfetü'l-Mü'minîn** [Farsça], No B 295/9089; B 1625/14449; B 2017/15078; B 2490/18431-III; B 4776/24361-I; B 4776/24361, İstinsah 1284 H; C 3/10275, İstinsah 1197 H; C 5/3867, İstinsah 1190 H; C 261/10515, İstinsah 1293 H; C 364/18446, İstinsah 1125 H; D 5/8252; D 97/2179; D 190/374-I, İstinsah 1254 H; D 254/3602; D 312/13269, İstinsah 1219 H; D 482/22453-II, İstinsah 1221 H; D 539/23909; M 243/3747, 540 v., İstinsah 1245 H.
140. Muhammed Tabîb, **Lezzetü'l-?Eys-i Nâsir-şâhî** [Farsça], NO A 235/11504; B737/ 9106-II.
141. Muhammed Tâhir bin Muizzeddîn Muhammed el-Musevî, **Gülşenü'l-?İlâc ve Bûstânü'l-Edviyye** [Farsça], No B 4678/24561-IV, İstinsah 1255 H; M 42/13347, 121 v.
142. **Muhtasar der Mu'âlecât** [Farsça], No B 1942/17132.
143. **Muhtasar Tıbb** [Farsça], No A 576/10963, 25 v.; 331/21561.
144. Murtaza Kulu Şamlu, **Hırka** [Farsça], No B 812/11734, İstinsah 1260 H; B 3137/21585-V, İstinsah 1201 H; B 3637/22781, İstinsah 1308-7.
145. Muzaffar bin Muhammed Şifâî, **Karâbâdîn** [Farsça], No B 351/3334; B 2419/18427-I, İstinsah 1290 H; B 2432/18143-II; B 2678/24561-I; B 4693/24574.
146. Ramazan bin Şeyh Ali, **Ferruhnâme-i Celâfî** [Farsça], ? M 42/5304, İstinsah 1109 H.
147. **Risâle der Ma'rifet-i Nabz ve Karûre** [Farsça], No C 370/18162-II, İstinsah 1087 H.
148. **Risâle-i Cerrâhî** [Farsça], No B 6219/29731-I, İstinsah 1190 H.

149. **Risâle-i Kehhâlî** [Farsça], No B 674/3283-III, İstinsah 1343 H.
150. **Risâle-i Tıbb** [Farsça], ? A 495/20513, İstinsah 1113 H; A 515/20512; B 319/11442; B 812/ 11734, B 1157/3566; İstinsah 1260 H; B 1699/1703; B 2439/18445; B 2474/10424; B 2642/19929-V; B 2952/21160; B 3137/21583, İs-tinsah 1201 H; B 3821/23324-III; B 3898/23744-II, B 4586/24364; B 5884/29132; B 6203/29732.
151. **Risâle-i Tıbb ve Zirâ'at** [Farsça], No A 770/24410-I.
152. **Risâle-i Tıbb**, C 482/22388-I [Farsça], İstinsah, Kasım Beg 1222 H.
153. **Rövseneî-nâme** [Farsça], No M 66/11601-III, İstinsah 1267 H.
154. Rustem Curcânî, **Zahire-yi Nizâmşâhî** [Farsça], No M 220/5305, İstinsah 954 H.
155. Seyfeddîn bin Kutbeddîn el-Bedahşî, **Râhatü'l-İnsân** [Farsça], No B 1153/5319, 17 v., Müstensih Süleyman Bey bin Aşur Bey, 1226 H.
156. Sultân Ali Tabîb Horasanî, **Destûru'l-?Îlâc** [Farsça], No B 5417/27150, İstinsah 1232 H; C 768/29534, İstinsah 983 H; D 299/18438-II.
157. Şemseddîn bin Kemâleddîn Kaşânî, **Ervâhü'l-Ecsâd** [Farsça], No D 373/18437.
158. **Şerh-i Zeheb** [Farsça], ? B 3226/21898.
159. Şilimerân, **Devâsâzî** [Farsça], ? B 667/10000-I, İstinsah 1299 H.
160. **Şimer Felemengî, Zînetü'l-Ebdân** [Farsça], No B 1816/13331, İstinsah 1305 H; B 5375/27058, İs-tinsah 1298 H; B 5381/27066-II, İstinsah 1306 H; B 5411/27155, İstinsah 1296 H; C 14/3192-I, İs-tinsah 1312 H.
161. **Tarîk-i Sahten-i Ba'zı ez Cevheriyyat** [Farsça], No B 674/3203-IV.
162. **Tıbb** [Farsça], No C 482/22388, müstensih Kasım Bey 1222/1807.
163. **Tiryâk-ı Semûm** [Farsça], No B 674/3220-VI.
164. Yûsuf Tabîb, **Feva'id der İlmi-i Tıbb** [Farsça], No C 3-10275, 66 v., Müstensih Muhammed Salih ibn Mîr Muhammed Hüseyin Badikbeyi 1254 H.
165. Yûsufi Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf Herrevî, **Câmî'ü'l-Fevâid [Tıbb-i Yusufî]** [Farsça], No B 246/18447, 28 v., istinsah H 1220 H.
166. **Zahiretü'l-ilâc** [Farsça], No D 248/3822, 110 v.
167. Zeyneddîn ibn Ebû İbrahim İsmail ibn Hasan ibn Ahmed ibn Muhammed el-Hüseynî el-Cürcânî, **Zahire-i Hvarezmsâhî** [Farsça], No D 176/8197, 314 v., B 5538/27440-I.

P

ROF. DR. EKREM KADRI UNAT'IN TIP TARİHİ ÇALIŞMALARI

Dr. Zuhâl Özyaydın

Medical History Studies of Professor Dr. Ekrem Kadri Unat

Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat was a distinguished medical historian, as well as a known academician of microbiology. Dr. Unat specially studied history of Turkish microbiology and the problems confronted in high education as a result of courses given in foreign languages. History of health, institutions, illnesses and drugs; and biographies, were Dr. Unat's other fields of study. His books, monographies and essays on medical history are important sources for medical historians.

Key Words: Ekrem Kadri Unat, Turkish Medical History

Unat, 14 Mart 1975 tarihinde “Niçin?” başlığını taşıyan yazısında şunları sormaktadır: *Niçin biz midesiyle düşünen, beyniyle yiyen, bağ dokusunu parça parça eden ve onun yerini kin ve hasetle dolduran bir yaratık haline geldik? Niçin dünyanın en güzel memleketinde meziyetlerimiz derecesinde ıstırap çekerek sürünüyoruz? Niçin yalanlar doğruları siliyor? Unat burada yarı aydınların hatalarını sayıyor ve “...Resmi dili Türkçe olan Türkiye Cumhuriyetinde devletin iki üniversitesinde öğretim dili niçin İngilizcedir?Koskoca Osmanlı İmparatorluğunu yediler, bitirdiler, fakat onların oyunu bitmedi; daha da ustalaştılar*

ve şimdi parazitliğin en ince yöntemlerini kullanıyorlar. Yalnız kolumuzun gücünü, beynimizin ışığını değil, sıkıntılarımızı, hastalıklarımızı, yoksulluklarımızı ve heyecanlarımızı sömürüyor ve birliğimizi parçalamağa çalışıyorlar. Ve niçin biz hiçbir şey yapamıyoruz? Niçin? Unat'ın bu makalesinin tamamını bugün bir defa daha okumalıyız. Makalenin yazılışının üzerinden 33 yıl geçmiş ve hâlâ niçin bu sorular bugün de güncel? Üzerinde düşünmeliyiz. Bu duygu dolu duruşu değişik ifadelerle onun tüm çalışmalarına ayrı bir heyecan katarken okuyucuya da duyduğu heyecanı yaşatmaktadır.

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Prof. Dr.; ozaydinn@istanbul.edu.tr
1 EK Unat, Niçin? 14 Mart 1975 Tıp Yolunda Cerrahpaşa, s. 1-3

Aynı makalesinde “...Akşam güneşinde değerlerimizi değersiz diye çürüttüler...” ifadesini kullanan Unat’ın tıp tarihi çalışmaları; kendi değerlerimizin ortaya çıkarıldığı, tıp ve sağlık tarihimize yapılan saldırılara belgelerle cevap verdiği çok güçlü araştırmalardır.

Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat’ın tıp tarihi çalışmaları; ulusumuzun birliğinin önemini ortaya koyan, özellikle mikrobiyolojinin tüm alanlarını kapsamak üzere Osmanlı son ve Cumhuriyet dönemleri tıp eğitimi, sağlık kurumları, tıp ve bilim cemiyetleri, biyografiler, batıda tıbbın gelişimi, hastalıkların tarihleri gibi geniş bir yelpazededir. “Ben çalışmanın üzerine tüberküloz mikrobu gibi çökerim, onu bitirinceye kadar bırakmam” dediğini hatırladığım Hocanın, beşi telif, beşi editörlüğünü yaptığı toplantı kitaplarıyla birlikte aynı konudaki bazı yayınlarını bir olarak aldığım halde benim tespitime göre tıp tarihi alanındaki yayın sayısı 175’dir. Bu yayınlara gerek nicelik, gerekse nitelik açısından ulaşılacak çok zordur.

İsmi esas alarak yeniden düzenlemekte olduğum Türk tıp tarihi bibliyografyasına göre hiçbir tıp dalının tarihi mikrobiyoloji kadar derinlemesine yazılmamıştır. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver tıbbın her bir bilim dalının tarihinin, o bilim dalının mensupları tarafından yazılmasını doğru bulurdu. Unat, kendi dalı olan mikrobiyoloji ve Türk mikrobiyoloji tarihini yazarak, bu alanın tarihini ortaya çıkarmış ve bir dönemi ayrıntıları ile aydınlatmıştır. Mikrobiyoloji tarihimizi çok çeşitli cepheleri ile yazarken, çalışma arkadaşlarını da tıp tarihi çalışmalarına yönlendirmiştir. Bu bakımdan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Anabilim Dalı öğretim üyeleri kendi alan-

larının tarihinin yazılmasında büyük katkıları sağlamışlardır.

YABANCI DİLDE TIP ÖĞRETİMİ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Unat; yabancı ülkelerin kendi değerleri ve özellikle dilleri ile 19. yüzyıldan itibaren daha da artarak Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmalarına ve günümüzde de bu baskı unsurlarına yandaş olanlara kalem ile şiddetle karşı çıkarken, yabancıların da bulundukları çeşitli toplantılarda fikirlerini tartışarak da ortaya koymuştur.

FRANSIZCA EĞİTİMİN OSMANLI DEVLETİNE VERDİĞİ ZARARLAR

Tıp eğitimi tarihi üzerine olan çalışmalarında ağırlıklı olarak Mekteb-i Tıbbiye’de 31 yıl 4 ay 15 gün süren Fransızca eğitimin dilin gelişmesini engellediğini, Müslüman öğrencilerin dil sebebi ile geri kaldıklarını ve daha birçok alanda verdiği zararları ele almaktadır. Osmanlı Devletinde yabancı dille tıp eğitimi yapılmasının haklılığı hakkında öne sürülen gerekçeler ile günümüzde yabancı dille tıp eğitimi yapılması eğilimini gösterenlerin öne sürdükleri gerekçeleri karşılaştırarak benzerliklerini ortaya koymaktadır.

Eserlerini Türkçe yazan Şânizâde örneği olduğu halde, tıp eğitiminin Türkçe değil de Fransızca olarak başlatılmasını hata olarak görmekte ve tıp eğitimimizin dil sebebi ile uzun yıllar tamamen gayrimüslimlerin elinde kaldığını, Müslüman gençlerin Tanzimat Fermanından sonra daha da dışlandığını yazmaktadır. Padişahın hekimlerinden sağlıklı ilgili bütün kilit noktalarda gayrimüslimlerin

bulunuşu Fransızca tıp eğitiminin sonucudur. Bu olumsuzluklara verdiği örneklerden biri de Askeri Tıbbiye'nin Marko Paşa'nın nazırlığı döneminde bir daha düzeltilemeyecek şekilde nizam ve intizamdan çıkmasıdır.²

Tıp eğitiminde sorunun terminolojiden kaynaklandığını savunduğu için, tıp terminolojisi üzerine sürekli çalışarak savunduğu tezi bu yolla da kanıtlamaya çalışmış ve bilim avcılığının yabancı dille eğitimle elde edilemeyeceğini konu ile ilgili tüm yazırlarında dile getirmiştir.

BİZ SÖMÜRGE DEĞİLİZ

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de Türkçe eğitime geçilmesi için yapılan mücadeleler sırasında; Dr. K. A. Bernard'dan sonra Fransızca da olsa kitap yazmamış³ EK Unat, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. No. 3598/155, İst. 1990, s. 10. olan gayrimüslim hocaların Türk dilinin, tıp eğitimi için yetersiz olduğu gerekçelerinin, günümüzde de savunucuları bulunmasını bilinçsizlik olarak değerlendirmektedir. Sömürgelikten yeni kurtulan birkaç ülke hariç, her devletin yüksek öğretiminin kendi resmi dilinde olduğunu, hiçbir devletin gençlere kendi dilinin ve kültürünün yetersizmiş gibi telkin edecek bir durumu desteklemediğini

yazmaktadır. Ancak yabancı dil bilmenin önemi ile yabancı dilde eğitimi ayırt ederek, kendi dilleri ile eğitim yapan bütün ulusların yenilikleri de takip ettiklerini, Üniversitelerimizde Türkçe öğretimin başarı ile sürdürülmekte olduğunu ve yenilikleri de takip ettiklerini vurgulamaktadır.

Sorunun başka bir yönü ise yabancı uyruklu öğrencilerdir. Türkçe eğitim yapan Cerrahpaşa Tıp Fakültesindeki Ortadoğu kökenli öğrenci sayısının oranı İngilizce öğretim yapandan daha fazladır ve bunlar Türkçe'yi bilerek ülkelerine dönmektedirler.

Unat konuyu öğrenciler ve ders anlatan hocalar yönü ile de ele almaktadır. Akıcı yabancı dil bilmeyen kıymetli hocalar, bu programlarda yer alamamaktadırlar. Yabancı dili çok iyi bilseler de, her hoca dersini en iyi şekilde kendi ana dilinde anlatabilir. Öğrenciler yönünden ise yeterli yabancı dile vakıf olamadıkları için ders aralarında Türkçe açıklamalara gidilmektedir. Bu durum her halde çok gariptir.⁴⁻⁵⁻⁶⁻⁷

MAZİSİNDE MÜSTEMLEKE OLMA BEDBAHTLIĞI BULUNMAYAN BİR MİLLETİZ

İngilizce tıp eğitiminin yaygınlaştırılması ile ilgili çalışmalar devam ederken

2 EK Unat, Bir zamanlar bir Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane vardı!... Tıp yolunda Cerrahpaşa, Cerrahpaşa Basın Yayın Klubü Yay. No. 61, 1985, s. 17-18.

3 EK Unat, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. No. 3598/155, İst. 1990, s. 10.

4 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi ve Türkiye Cumhuriyetinde İngilizce Yüksek Öğretim, Cerrahpaşa Tıp Bülteni, 5(4): 1-16, 1972.

5 EK Unat, Yabancı Dille Yüksek Öğretim, Milliyet, Sayı: 9853, 11 Nisan 1975.

6 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri, Dirim, 52(1-2): 65-71, 1977.

7 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri, VII. Türk Tarih Kongresi Cilt: 2, s. 1291-1298, 1981

Federal Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker'in ülkemizi ziyareti sırasında Almanca yüksek öğretim konusu ortaya atılmıştır. Unat bu durumu "*Belki yarın başka dillerde de öğretim yapan üniversitelerin açılması gündeme gelecektir. Özgür ve mazisinde müstemleke olma bedbahtlığı bulunmayan hiçbir devlette görülmeyen bir tutum*" olarak değerlendirmektedir.⁸

ÜLKEMİZDE LEPRO İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR HANGİ DİLLE YAPILDI

Unat; "*Osmanlı İmparatorluğunda Leproloji Üzerine*" isimli makalesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında lepranın bulaşıcı olup olmadığı üzerine İstanbul'da yapılan tartışmaları yazmıştır. Makalesinde yabancı dille tıp eğitimi sorununu ele almakla beraber, yazısının sonucuna tartışmaların hepsinin yabancı veya gayrimüslim hekimler tarafından yapıldığına dikkat çekerek şunları yazmış: "*Osmanlı İmparatorluğunda leproloji, Türk tıp kültürü ve kitapları için üzücü bir anı, fakat savunmasız bir toplumdan istediği gibi yararlanan yabancı veya yabancılaştırmış bir koloninin parazitliğinin hemen hemen yalnız Fransızca yazılmış bir başarı hikayesidir. Bunda 31 yıldan fazla yapılan Fransızca tıp öğretiminin ve bunun kesilmesinden sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar bunun artıklarının temizlenememesinin etkisi olmadığı savunulamaz...*"⁹

Unat yüksek öğretimde yabancı dille yüksek eğitim sorununu uzun yıllar gündemde tuttu ve hatalı bir uygulama olduğunu dile getirdi.

TÜRKÇE TERİM VE LÜGAT SORUNU

Unat yüksek öğretimde yabancı dille eğitimi destekleyenlerin; terim bulma ve dili geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak yerine terminoloji noksanlığını ileri sürüp Türkçe eğitimden uzaklaşmalarına, kendisi tıp terimleri üzerinde çalışmalar yaparak cevap vermiştir. Bir dergiye 1969 yılında Hüseyin Remzi Bey'in ilk mikrobiyologumuz olduğuna dair yazdığı bir yazısına gelen eleştiriye; neden mikrobiyoloji terimini kullandığını belirttiikten sonra "*...Bu münasebetle Türkiye'de mikrobiyolojiden ne anladığımız hakkında bir genel karara varmamızın ve bunun için teşebbüse geçmemizin artık zamanı geldiğine inanıyorum. Bunun yalnız anlaşmazlıkları önlemek bakımından değil, üniversitelerdeki ders programları, imtihanlar ve Tababet Uzmanlık Tüzüğü bakımından da önemi vardır*" demektedir.¹⁰

Türkçe mikrobiyoloji terimleri üzerine yayınları 1960 yılında başlamaktadır. Mikrobiyoloji terimlerini Türkçe, Türkçeleşmiş ve yabancı terimler olarak üç kısımda inceleyen Unat, dilde tasfiyeciliğe karşıdır. "*Türkçe Mikrobiyoloji terimleri üzerine*" isimli yazısında dilin yapısı, dil uyumu sesli ve sessiz harflerin nasıl kullanılacağını

⁸ EK Unat, Türkiye'de Yabancı Dille Yüksek Öğretim Sorunu. Bülten (Tabipler Odası), 4(19): 11-13, 1987.

⁹ EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda leproloji Üzerine. Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi, 12 (26): ayrı bs. 1976.

¹⁰ EK Unat, Bir açıklama. Mikrobiyoloji Bülteni, 4 (3): 83, 1970.

anlatmış, terimlerin Türkçe karşılıklarını verirken, bazılarını aynen bırakmıştır.¹¹

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Prof. Dr. Suat Vural ile birlikte hazırladıkları 560 sayfalık “Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü” tıp tarihi araştırmacılarının masalarından kaldırmadıkları dev bir eserdir. Bu eserde özellikle Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin hazırladığı tıp lügatindeki tıp terimleri dört bölümde ele alınarak araştırmacılara çok büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Birinci bölüm Osmanlıca-Türkçe-Fransızca Tıp sözlüğü olup kelimeler önce Arap harfleri ile yazılmış ve karşısına Latin harfleri ile okunuşları, bugünkü Türkçe karşılığı ve Fransızcası yazılmıştır. İkinci bölümde Osmanlıca-Türkçe-Fransızca Tıp Sözlüğünde telaffuza göre, üçüncü kısımda Türkçe-Osmanlıca-Fransızca Tıp Sözlüğü, dördüncü kısımda Fransızca-Türkçe-Osmanlıca Tıp Sözlüğü verilmiştir.¹²

HEP UNAT HOCAYA DANIŞIRDIK

Bu lügati çıkmadan önce bizlerin danışma kaynağı yine Unat hoca idi. Danışmak için evine gittiğimde, eşi Neclâ hanımın güler yüzlü ve candan misafirperverliğinde hoca raflarından sayısız lügatler indirir, araştırır ve kelimelerin karşılıklarını bana verirdi. Bu yardımı büyük bir keyifle yapardı. Yalnız yazdığı lügatler için değil, bizlere gösterdiği yakınlık ve yardımlar için de şükran borçluyuz.

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ TIP BİLİMİ, KURUMLAR VE TIP EĞİTİMİ

Unat, kendi dalı olan mikrobiyoloji ve Türk mikrobiyoloji tarihini yazarak, bu alanın tarihini ortaya çıkarmış ve bir dönemi ayrıntıları ile aydınlatmıştır.

ALANINDA İLKLERE İMZA ATTI

Unat hoca 1960 yılından itibaren ölümüne dek durmadan dinlenmeden tıp tarihine hizmet etmiştir. Mikrobiyoloji tarihimiz ile ilgili kaleme aldığı çeşitli makale ve 1970 yılında basılan “Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji” ve yine 1970 yılında basılan “Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji”, 1973 yılında basılan “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Elli Yılında Tıp Parazitolojisi (1923-1972)” kitapları alanın ilk ve çok önemli eserleridir. Fransızca, Almanca ve Türkçe ilk kaynaklardan kaleme alınan eserlerde adı geçen alanların Ülkemizde kurulmasını anlatırken, kurucularının biyografik bilgilerini, öğrenimlerini, hizmetlerini ve eserlerini de yazmıştır.

“*Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*” kitabında yalnız İstanbul’da değil, tüm ülkede açılan Aşı müesseselerini, Sivil ve Askeri Tıbbiye’de, İstanbul Darülfünun’u Tıp Fakültesinde, Şam Tıbbiyesinde, Veteriner hekimliği ve Askeri Baytar Mektebinde, Eczacı ve Dişçi Mekteplerinde, Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesinde bakterioloji ve viroloji öğretimini, Hamidiye

¹¹ EK Unat, Türkçe Mikrobiyoloji terimleri üzerine. Haseki Tıp Bülteni, V (3): ayrı bs.

¹² EK Unat, E. İhsanoğlu, S. Vural, Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü. Türk Tarih Kurumu yay. VII. Dizi-Sayı 210, Ankara, 2004.

Etfal hastanesinde, Hastanelerde, Karantina İdaresinde ve özel laboratuarda bakteriyolojiyi ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

OSMANLI DÖNEMİNDE ÜLKEMİZDEKİ MİKROBİYOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Dr. İbrahim ve Dr. Ömer Fuat beylerin 1894 yılında Almanya’da Prof. Dr. Finkler ve Prof. Dr. Kruse’nin yanında çalışırken iki yeni bakteri bulduklarını, Dr. Adil bey ve Dr. Nicolle’ün Bakteriyolojihanede yaptıkları çalışmalarla sığır vebasının süzgeçten geçen bir virusla ortaya çıktığını kanıtladıklarını, kuduz virüsünün da süzgeçten geçtiğini İstanbul Daülkelp Tedavihanesinde Dr. Remlinger ve Dr. Rifat tarafından gösterildiğini, Dr. Deycke ve Dr. Reşat Rıza’nın koli ve tifo basiline benzeyen bir bakteriyi tarif ettiklerini, Dr. Ömer Fuat’ın dizanteri etkeni yeni bir bakteriyi tarif ettiğini ve Kruse’nin bunun yeni bir bakteri olduğunu onayladığını, tifüsün etkeni olan ricketsia prowazekii’nin henüz üretilmediği bir devirde Dr. Reşat Rıza Bey’in aşısını ürettiğini iyi sonuçlar alındığını, bu aşının bit tifüsüne ait ilk koruyucu aşı olduğunu, ancak bunun şerefine de başkalarına verilmek istendiğini, Dr. Refik Beyin sulara rastlanan koli basillerinin çeşitli şekere tesirleriyle tiplere ayrılabilceğini ilk defa gösterdiğini, yine Dr. Refik Beyin buyyon yapıldıktan sonra arta kalan etten pepton hazırladığını ve buna “*Türk peptonu*” adını verdiğini, aşılardan hazırlanması ve ayrıca telkihhanede çiçek aşısını tüplere doldurmak için aletler icat

ettiğini, yine Dr. Refik Beyin kendi metodu ile tavuk kolerası ve barbon aşısı hazırladığını hocamızın titiz çalışmalarından öğreniyoruz.

YALNIZ ŞÖHRETİ BÜYÜKLERİ DEĞİL, HİZMETİ BÜYÜK OLANLARI DA YAZDI

Unat eserlerinde sadece şöhreti büyük yabancı ve Türk hocaları değil, alana büyük ve fedakarca hizmetler veren isimleri de ön plana çıkarmıştır. Örneğin mikrobiyoloji tarihimizde ön plana çıkarılan Dr. Chantemesse ve Dr. Maurice Nicolle’ün İstanbul’a gelmeden önce iki Türk bakteriyologu Dr. Zühtü Nazif¹³ ve Dr. Rifat’ın başarılı bakteriyoloji çalışmalarını anlatmakta, ülkemizde ilk difteri serumunun Dr. Nicolle tarafından tek başına değil, Fransa’da Prof. Nocard’ın yanında difteri serumu elde etme çalışmalarına katılan Dr. Adil Bey ile birlikte elde edildiğini önemli belgelerle ortaya koymaktadır.

Sığır vebası, sığır babeziozu, pnömokokların safrayla elde edilmesi ve aşı virüsü ile ilgili yedi adet çok önemli araştırma Dr. Adil Bey’in bilgisi, emeği ve zekası ile gerçekleştirilmiş ancak, Türkiye’de çok yüksek ücretle çalışıp müreffeh bir şekilde yaşayan Dr. Nicolle’ün hayatının en önemli başarısı olarak biyografisine yazılmıştır.

Dr. Nicolle 3 Kasım 1893’de İstanbul’a ilk geldiği zaman karşılaştığı bazı zorlukları Pasteur’e bildirmiştir. Almanya ile Fransa’nın araştırmalarda rekabet halinde olduğu bu dönemde, Pasteur İstanbul’da bulunan

13 EK Unat, Bakteriyolog Dr. Hasan Zühtü Nazif Bey (1861-1897). Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 168-171, 1989.

Fransız sefirine yazdığı mektupta konu ile ilgilenmesini, Dr. Nicolle'ün Paris'e geri dönmesinin Fransız etkisinin başarısızlığı olacağını, yerine de bir Avusturyalının getirileceğini, bu sebeple bütün nüfuzunu kullanarak Sultan'la görüşmesini istemiştir. Dr. Nicolle 1901 yılına kadar sekiz yıl İstanbul'da kalmıştır.^{14,15}

“Türkiye’de Mikrobiyoloji Tarihinde Bit Tifüsünün Keçilere Bulaştırılması Deneyleri” isimli makalesinde Unat bazı noktalara dikkatimizi çekmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında bütün şiddeti ile hüküm süren tifüs salgını sırasında Dr. Server Kâmil Bey yaptığı deneylerle Dünya mikrobiyoloji tarihinde Rickettsia Prowazekii'nin keçilere bulaştırılabileceğini ilk kez ortaya koymuştur. Unat burada yurda hizmet etmiş değerli insanların adlarının unutulduğunu, başarılarının değersizleştirildiğini vurgulamakta ve Dr. Server Kâmil Bey'in deney ve bulgularının İkinci Dünya Savaşı sırasında 1944'de Sergent ve Horrenberg, 1945'de Giroud isimli araştırmacılar tarafından elde edildiğini, yine Dr. Server Kâmil Bey'in yayınından 40 yıl sonra 1956'da konu ile ilgili bir doktora tezi yayınlandığını belirtmektedir.¹⁶

İNSANLAR ÖLÜRLER, ESERLERİ KALIR

Unat Osmanlı İmparatorluğunda koruyucu aşılardan hangi şartlarda kimler tarafından hazırlandıklarını hem yukarıda adı geçen eserlerinde hem de başka yayınlarında ele almıştır.¹⁷ Bir makalesinde bazı haksızlıklara değinmekte ve şunları yazmaktadır: “İnsanlar ölürler, eserleri kalır; fakat bizde mikrobiyolojide, yalnız eserler ve emekler değil, isimler bile yok edilebilmektedir. “Bakteriyolojihane-i Şahane”yi Dr. Nicolle ile kuran Dr. Zühtü Nazif beyin, ilk bakteriyoloji hocamız Dr. Hamdi Aziz Paşa'nın adları gibi. Adil Beyin emeğinin bir kısmı Dr. Nicolle'e hediye edilmiş, fakat ismi yok edilememiştir. Bugün bile başarısı bazı yabancı bakteriyoloji kitaplarında da yaşayan¹⁸ ve yurdumuzda ilk “Bakteriyolojihane-i Baytari”nin esasını kuran bu değerli mikrobiyoloğumuzun adı, gönül isterdi ki, kendisinin başlattığı müesseseye yani “Pendik Veteriner Kontrol Araştırma Enstitüsü”ne verilmiş olsun”.¹⁹

14 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda bakteriyoloji ve viroloji. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 1568/4, İst. 1970.

15 Anne Marie Moulin, Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur çağında Osmanlı tıbbı 1887-1908. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Ed. P. Dumont-F. Georgeon, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay. İst. İkinci bs. 1999, s.169-193.

16 EK Unat, Türkiye’de mikrobiyoloji tarihinde bit tifüsünün keçilere bulaştırılması deneyleri. Türkiye Mikrobiyoloji Derneği Dergisi, II (3-4): 63-69, 1981.

17 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda insanın bulaşıcı hastalıklarına karşı yapılan koruyucu aşılardan. Dirim, 53 (11-12): 366-369, 1978.

18 EK Unat'ın konu ile ilgili verdiği kaynak Topley and Wilson, Principles of Bacteriology and Immunity, 1964.

19 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda ilk difteri serumunun elde edilmesi. Türk Tıp Alemi, (4): 247-252, 1970.

HAZIRLAMAKTA OLDUĞU KİTABINI BİTİRMEN BİR YURT VE MESLEK BORCUDUR

Unat, 1969 yılında “*Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*” kitabını hazırlarken veteriner hekimler ve özellikle Ord. Prof. Dr. Üveyis Maskar; Şefik Kolaylı’yı (Neyzen Tevfik’in kardeşi) mutlaka görmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bir görevle Ankara’ya gittiğinde Şefik Kolaylı ile görüşmelerini şöyle anlatıyor: “*Ben bu 83 yaşındaki meslektaştan fazla bir şey öğrenemedim. Fakat biraz konuşunca parlak bir zekâ, pürüzsüz bir hafıza, güzel bir anlatma gücü ve insan değerini ölçmedeki ustalığı ile bir büyük adam karşısında olduğumu anladım. Kişileri ve olayları derinlemesine ele alıyordu. Veteriner Adil Beyden bir masal kahramanı gibi söz ediyor, Dr. Refik Beyi şükranla anıyor, bunlara karşılık Dr. Remlinger için ‘Türk Düşmanı’ damgasını vurmaktan çekinmiyordu. Hazırlamakta olduğum kitabı bitirmenin bir yurt ve meslek borcu olduğunu bildirdi ve Türk Veteriner Bakteriolojisiyle ilgili anılarını mektuplar halinde bildireceğine söz verdi ve sözünü tuttu*”. Unat aynı makalede Şefik Beyin inançları için dövüşebilen bir insan olduğunu da şu örnekle açıklıyor: “*İstiklal Harbinden sonra Gayrimüslimlerin işten çıkarılması başlamıştı. Şefik Beye onay için gelen bir belgede Muallim Niko-*

laki Mavridis’in işine son verilmesi isteniyordu. Şefik Bey bunu onaylamayacağını ve ısrar edilirse istifa edeceğini bildirdi. Muallim Nikolaki Mavridis kendisinin ve birçok veterinerin hocasıydı... Şefik Bey direkti ve göreve son verme işi durdu. Muallim Nikolaki Mavridis’in 65 yaşında emekliye ayrılmasına izin verilmedi, görevi 68 yaşına kadar uzatıldı...Yazmış olduğu ‘Veteriner Tarihi Hakkında Notlar’ başlıklı yazısının basılmamış olması ziyandır”²⁰

Unat; *Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji* isimli eserinde bu alanın ülkemizde kuruluşunu, kurucularını, tıp mekteplerinde eğitimini anlatmakta ayrıca dönemin Türkçe ve yabancı dilde yayınlanan dergilerde çıkan konu ile ilgili makalelerin dizinini vermektedir.²¹

“*Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Elli Yılında Tıp Parazitolojisi (1923-1972)*” kitabında Dişçi mektebinde, çeşitli hastane ve kurumlarda ve Türkiye’de bulunan tüm tıp fakültelerinde bu alanların kuruluşunu, kurucularını ele almakta, daha sonra hastalıklara sebep olan parazitleri anlatmaktadır. Kitapta yazar dizinine göre 2012 yayının künyesi ve ayrıca konu dizini bulunmaktadır.

Unat’ın tıp eğitimi açısından İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi Enstitülerinin tarihçelerini ele aldığı makaleleri bulunmaktadır.^{22,23}

20 EK Unat, Pendik Hayvan hastalıkları merkez Araştırma Enstitüsü Yay. No. 10, 1989, s. 13-15.

21 EK Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji*. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 1577/8, İst. 1977.

22 EK Unat, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi Enstitüsünün tarihçesi. *Türk Tıp Alemi*, (5): 48-68, 1971.

23 EK Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi Enstitüsünün tarihçesi. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, IV (4): 346-355, 1973.

İSTANBUL DARÜLFÜNUNU TIP FAKÜLTESİNİN KURULUŞUNDAN CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİNİN KURULUŞUNA

Unat, kendi alanı olan mikrobiyolojiden başka tıp eğitim tarihimizi bütünü içinde de incelemiştir. Bunlardan “*İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinin Kuruluşundan Cerrahpaşa Tıp Fakültesinin Kuruluşuna*” isimli makalesinde yapılan düzenleme ve reformları, İstanbul Üniversitesi bünyesinde bulunan tek tıp fakültesinin ikiye ayrılmasını ele almış ve tüm bu dönem içinde görev yapan öğretim üyelerinin isimlerini doğum ve ölüm tarihleri ile birlikte vermiştir.²⁴ Diğer bir yazısında Askeri, Sivil ve Şam tüm Türk Tıbbiye Mektepleri muallimlerinin listesini vermiştir.²⁵

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ MÜLKİYE

Unat’ın, 1990 yılında Doç. Dr. Mustafa Samastı ile birlikte yazdığı “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye” kitabından önce, aynı kuruluş hakkında “*Kadırga’daki Tıp Fakültesi*” isimli makalesi yayınlanmıştır. Bu kitapta Sivil Tıp Mektebinin kuruluşu, yeri, idaresi, öğretim üyeleri, öğretimi, hizmetleri, yıllarına göre müdürlerinin isim ve memleketleri ile birlikte yıllara göre mezun hekim ve eczacılar verilmektedir. Unat Sivil Tıp Mektebinin mezunları arasında Dr. Adnan Adivar, Mustafa Münif Paşa, Hamidiye Etfal

hastanesi başhekimî İbrahim Paşa, Talha Yusuf, Neşet Ömer İrdelp gibi hekimler, Edhem Pertev, Beşir Kemal, Şerafettin Tertemiz, Süleyman Ferit Eczacıbaşı ve kimyacı Ligor gibi ünlü isimlerin yer aldığını yazmaktadır. Unat bu eserinde de Fransızca tıp eğitiminin olumsuz sonuçlarına değinmektedir.²⁶ “*Kadırga’daki Tıp Fakültesi*” makalesinin son kısmındaki teşekkürde; “*Bu yazıda esas kaynak olan “Darülfünunu Osmanî Tıp Fakültesi Cemiyet-i Muallimin Mukarrerat ve Zabıt Defteri” adlı vesika yıllar önce Sayın Hocamız Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver’e Haydarpaşa’daki Tıp Fakültesi reislerinden Dr. Ziya Nuri Paşa tarafından teslim edilmiş. Sayın Dr. Ünver bir gün yararlanabileceğimi düşündüğünden bu defteri kürsümüze kadar getirerek bana göstermişti. Burada merhum Müderris Dr. Ziya Nuri Paşa’nın aziz ruhunu rahmetle anarken, merhum hocama teşekkürlerimi sunarım*”²⁷ yazısı bulunmaktadır. Unat’ın bu çalışmaları da diğerlerinde olduğu gibi esas kaynaklara dayanmaktadır.

TÜRKİYE’DE TIP TARİHİ ÖĞRETİMİNİN AMAÇ VE ÖNEMİ, TÜRK LÜK BİLİNCİ

Unat, “*Türkiye’de Tıp Tarihi Öğretimi*” isimli makalesinin başına General M. G. Çernayev’in “*Yalnız Türkleri değil onların tarihini de yenmek lazım*” sözünü koymuş ve yazısında Galip Ata Ataç’ın tıp tarihi öğretiminin yalnız bu bilimin nasıl geliştiğini

24 EK Unat, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinin Kuruluşundan Cerrahpaşa Tıp Fakültesinin Kuruluşuna. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, IV (4): 326-337, 1973.

25 EK Unat, Türk Tıbbiye Mektepleri Muallimlerinin listesi. Yeni Symposium, 22 (3-4): 19-31, 1984.

26 EK Unat-M. Samastı, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 3598/155, İst. 1990.

27 EK Unat, Kadırga’daki Tıp Fakültesi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 12 (2): 210-220, 1981.

anlatmaya yönelik değil, aynı zamanda milliyet mevhumunu güçlendirmesi bakımından da önemli olduğu düşüncesine yer vermiştir. Çalışmasında Tıp Mektebinde tıp tarihi öğretiminin nasıl başladığını, dersin kimler tarafından verildiğini, yazılan tıp tarihi kitaplarını ele almakla birlikte Unat; bu çalışmasında özellikle Türklük bilinci üzerinde durmaktadır. Batı dünyasında Türk düşmanlığının nasıl körüklendiğini, Osmanlı Devleti içinde de örgütlü bir biçimde Türk düşmanlığı yapıldığını anlatmaktadır. Ali Suavi'nin ve Hamidiye Etfal Hastanesi başhekimisi İbrahim Paşa gibi milli bilince sahip değerli kişilerin Türklerin kültür alanında yüksekliğini ortaya koymak için çalıştıklarını kaleme almıştır.²⁸

14 MART HANGİ MİLLETİN TIP BAYRAMI?! **TİBBİMİZ NE ZAMAN BATILILAŞTI?!**

“*Bir Simpozyum Üzerine*” isimli bir açıklama mahiyetindeki yazıda 14 Mart sebebi ile 11-15 Mart 1988 tarihlerinde Ankara ve İstanbul’da Gülhane’nin 90. kuruluş yılı anısına Türk tıbbının batılılaştırılması sempozyumunda; kutlanmakta olan bayramın hangi milletin hekimliğine ait olduğu sorusunu ortaya çıkaracak şekilde bütün başarıların yabancılara hediye edildiğini yazmaktadır. Unat, bildirilerin tartışmaya açılmadığı toplantılarda, söz alarak gerçeğin o sempozyumda yaratılan izlenimden farklı olduğunu söylemiştir. Türk tıbbının batılılaştırılması o güne kadar 1827 olarak gösterilirken bir de 1805 tarihinin ortaya atıldı-

ğını, başka amaçlar için başka tarihler de ileri sürüleceğini, aslında bizde hekimliğe her zaman değer verildiğini, Batı tıbbı ile her zaman temasta bulunulduğunu, bu sebeple şu tarihten itibaren hekimliğimiz batılılaştırmaya başlamıştır iddiasında bulunulmayacağını belirtmektedir.²⁹

TÜRKİYE’DE BULAĞICI HASTALIKLAR SADECE YABANCI KAYNAKLARA DAYANARAK YAZMAK İSTEYENLERİN DİKKATİNE

“*Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunda tifüs savaşı*” makalesi gerek tıp tarihimiz gerekse savaş tarihimiz bakımından büyük önem taşımaktadır. Ordularımızda görülen tifüs salgınları ile ilgili olarak Alman asker hekimlerin tarafı olarak yazdıkları kitaplardan alıntılar yaptığı bu makalesinde Unat, sadece yabancı kaynaklara dayanarak yazmak isteyenlerin dikkatini çekmektedir. Örneğin Batılı bir yazar tifüs salgınlarını “*Müslümanların böcekleri öldürmekten kaçınmaları ve pislik...*” olarak değerlendirmiştir.

TİFÜS SALGINI HİRİSTİYAN ÜLKELERDE DE GÖRÜLÜR

Unat soruyor; 1915’de Sırbistan, Polonya ve Galiciya’da salgına sebep olup Rusya’da milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan tifüs salgınlarının, Irak’taki 6. Ordu kumandanı ve özel hekiminin tifüsten ölmesinin sebepleri de Müslümanların tutumundan mı kaynaklanmıştır?

28 EK Unat, Türkiye’de tıp tarihi öğretimi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi dergisi, 13 (4): 458-465, 1982.

29 EK Unat, Bir Simpozyum Üzerine. Bülten, 6 (34): 30-31, 1988.

DR. AHMET FİKRİ'NİN (TÜZER) BUĞU SANDIĞI

Unat makalesinde Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunda, tifüsün ortaya çıkışını, yayılışını, verilen kayıpları, alınan önlemleri, uygulanan aşılari ayrıntılı olarak ve ilk kaynaklardan yazmıştır. Savaş sırasında çamaşır ve elbiselerin böceklerden arındırılması için yapılan mücadele ile ilgili önemli noktalardan biri de buhar kullanılması ile ilgilidir. Tifüsle mücadele sırasında kuru sıcakla yapılan böcek öldürme yöntemi, elbise ve çamaşırların yanmasına sebep olmaktadır. Sivas Menzil Mıntıkası baştabibi Dr. Ahmet Fikri (Tüzer) buğu sandığı adını verdiği bir nevi etüvün ordu-da kullanılmasını teklif eder. Bunun için bir kazan, tahta ve biraz çivi gerekmektedir. Buğu sandığı kullanılmaya başlandıktan sonra 3. Orduda bit sorunu kalmamış, hareket halindeki kıtalarda seyyar temizleme müfrezeleri kurulmuş ve buralarda portatif buğu sandığı kullanılmıştır.³⁰

SALGIN HASTALIKLAR İSTENDİĞİ ZAMAN SİYASETE MALZEME OLABİLİYOR

Unat “*Kolera konusunda 1961’den sonra çıkan sorunlar*” başlıklı makalesinde 1970 yılında İstanbul’da çıkan Vibrio Eltor’dan ileri gelen bir salgın ile ilgili ortaya

çıkan sorunları belirtirken, salgın hastalıkların istendiği zaman siyasete malzeme olup nasıl kötüye kullanıldığını da ele almaktadır.³¹

TÜRKİYE’DE ATATÜRK DÖNEMİNDE BULAŞICI HASTALIKLARLA SAVAŞ

Unat tıp tarihi çalışmalarında Türkiye’de bulaşıcı hastalıklara geniş yer vermiştir. “*Türkiye’de Atatürk Döneminde Bulaşıcı hastalıklarla Savaş Toplantısı*” nı düzenlemiş ve sunulan bildirileri aynı isimle bir kitapta toplamıştır. Kendi makalesinde ise Atatürk döneminde bulaşıcı hastalıklarla ilgili yapılan mücadeleyi, yasaları, kurumları ve hastalıkları ele almıştır.³²

TÜRK MİKROBİYOLOJİ TARİHİNİN BİR DÖNÜM NOKTASI

Pasteur’ün kuduz aşısının insana uygulanmağa başlanılmasının yüzüncü yılı anısına dört yazarla birlikte “*Türkiye’de Kuduz Sorunu*” isimli kitabı yayımlamıştır. Unat, Pasteur’ün kendisinden başlayarak insana kuduz aşısını uygulamayı arzu ettiğini bildiren bir mektubunu ve kuduz aşısı elde edilmesinin günümüze kadar geçirdiği aşamaları ele almıştır. Kuduz aşısının Türkiye’de elde edilışinin; Türk mikrobiyoloji tarihinin bir dönüm noktası olduğunu belirtmekte,³⁴

30 EK Unat, Kolera konusunda 1961’den sonra çıkan sorunlar. Dirim, 70 (1-2-3): 26-32, 1995.

31 EK Unat, Türkiye’de Atatürk döneminde bulaşıcı hastalıklarla savaş toplantısı, İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 2974/99, İst. 1981.

32 EK Unat, Türkiye’de kuduz sorunu. İstanbul bulaşıcı hastalıklarla Savaş Demeği Yay. No. 1, İst. 1985.

33 EK Unat, Türk Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl: 1886. Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 34-36, 1989.

“Türkiye’de Aşıların Tarihi ve Kontrolü” isimli makalesinde; çiçek aşısından başlayarak ülkemizde elde edilen aşıları kuruluşları ile birlikte anlatmaktadır.

HASTALIKLARIN TARİHİ

Unat taşıyıcıları ve bulaşıcı hastalıkların tarihini de ayrıntılı olarak yazmıştır. Bit ve İnsan isimli ve arkadaşları ile birlikte yazdıkları monografide bit ve insan ilişkilerinin tarihçesini tıp, sosyal ve din yönleri ile bize tanıtmaktadır.³⁹

“Antibiyotiklerin tarihçesi” isimli çalışmalarında, penisilinlerden başlayarak; streptomisin, tetrasiklinler, kloramfenikol, basitrasin, polimiksinler, sefalosporinler, betalaktam, aminoglikozidler, makrolidler, lincosamidler, polienler ve diğer antibiyotiklerin elde edilişlerini Unat’tan öğreniyoruz.³⁹

TIP MENSUPLARI ÜZERİNDE TIBBİ DENEMELER VE GÖREV KAZALARI

Unat “Kemoterapi Çağından Önce Tıp Mensupları Üzerindeki Enfeksiyon Denemeleri”⁴⁰ araştırmasında, insan üzerindeki araştırmaların ahlaki yönüne de değinmiş,

görevi sebebi ile enfeksiyona maruz kalarak hastalanan veya şehit olan hekimlerimizi ve ayrıca batıda hekimlerin kendilerini nasıl denek olarak kullandıklarını ele almıştır.

BİYOĞRAFİLER

Unat hoca şöyle diyor; “Geçmişine sahip çıkmayanın geleceği olamaz. Ölülerine ve büyüklerine saygıyı kaybeden uluslar büyük insanlar yetiştiremez ve tarihinin içinde yok olmağa mahkumdurlar”.

Unat, ölen hekimlerin unutulmamalarına, yeni gelen kuşağın onları tanımalarına, isimlerinin yaşatılmasına büyük önem vermiştir. 1960 yılından başlayarak özellikle hizmetleri büyük, fakat isimleri az bilinen ve Türk tıbbına hizmet etmiş hekimlere yayınlarında geniş yer vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tıp zoolojisi ve parazitoloji hocalarını; İstefanaki, Dr. Pavlaki, Dr. Abdullah, Dr. Hüseyin Remzi, Dr. Hulusi Raşit, Dr. Rifat İsmail Paşa, Dr. Ahmet İhsan, Veteriner İsmail Hakkı, Dr. Giritli Tahsin ve Ali Vehbi beyleri tanıttığı 1960 yılına ait ilk biyografik çalışmasından⁴¹ sonra adı geçen bu hekimleri daha sonraki yıllarda daha ayrıntılı olarak ele almış, bazılarını da çalışmaları için çevresindekileri

34 EK Unat, Türk Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl: 1886. Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 34-36, 1989.

35 EK Unat, Türkiye’de aşı sorunu. İstanbul bulaşıcı hastalıklarla Savaş Derneği Yay. No. 5, İst. 1989.

36 EK Unat-M. Samastı-A. Yücel-H. Erginöz-B. Çalışır-K. Atlaş, Bit ve İnsan. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. No. 14, İst. 1993, s. 9-18.

37 EK Unat, Sıtmanın tarihi. Sıtma Bilimi Kitabı içinde, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 1, 1979, s. 1-10.

38 EK Unat, Leyişmanyazların tarihçesi. 2. Ulusal Parazitoloji Kongresi, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 2, İzmir, 1981, s. 1-9.

39 EK Unat, Antibiyotiklerin tarihçesi. İstanbul Çocuk Kliniği “Prof. Dr. Sezai Bedrettin Tümay” özel sayısı, 22 (1-4): 53-76, 1986. Tıp Tarihi Araştırmaları (2): 102-114, 1988.

40 EK Unat, Kemoterapi Çağından Önce Tıp Mensupları Üzerindeki Enfeksiyon Denemeleri. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 21 (3): 473-482, 1990.

41 EK Unat, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki tıbbi zooloji ve parazitoloji hocaları. Acta Neuro-Psychiatrica, Eylül-Aralık 1959-Ocak-Aralık 1960, ayrı bs.s. 505-520.

görevlendirmiş, böylece meslek mensuplarının tarihte emeği geçenleri tanıtımalarının önemine dikkatlerini çekmiştir. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti'nin Türk mikrobiyolojisine hizmet edip, yükselmesinde katkıları olan mikrobiyologların biyografilerini hazırlama görevini de Unat üstlenmiş ve 19 kişiyi tanıttığı "Mikrobiyolojide 40 yıl ve daha önce uzman olanlar" isimli monografiyi de hazırlamıştır.⁴²

Unat, Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun başkanı olduğu sırada 50 yıl önce ölen büyük Türk hekimleri toplantılarını başlatmış ve anılan hekimlerin biyografilerinin yayınlanmasını sağlamıştır. Bunlardan 1986 yılında anılan Dr. Hamdi Suat Aknar, Dr. Raşit Tahsin Tuğsavul, Sakızlı Dr. Ali Çalimli, Dr. Ziya Nuri Birgi, Dr. Esat Işık, Dr. Hulusi Raşit, Hekimbaşızade Muhiddin ve Kilisli Dr. Mehmed Rıfat Kardam'ın tanıtıldığı sekiz hekimin biyografilerini bir kitapta toplamıştır.⁴³ Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in

çeşitli yönleri ile tanıtıldığı monografiyi de düzenlemiş ve yayımlamıştır.⁴⁴

Haydar Palavan, Dr. Mahmut Sabit Akalın,⁴⁵ Prof. Dr. Mehmet Zühtü Berke⁴⁶ veteriner bakteriyolog Ahmet Kolaylı⁴⁷ psikiyatri hekimi Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel⁴⁸, Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay⁴⁹ Prof. Dr. Perihan Çambel⁵⁰ Ord. Prof. Dr. Muhittin Erel⁵¹ Dr. Sedat Kumbaracılar⁵² gibi hizmeti geçen hekimleri ölümlerinin hemen akabinde yalnız kısa biyografik bilgilerle değil, eserleri ve tüm hizmetleri ile tanıtmıştır. Unat, ölümlerinin birinci, onuncu, 20. gibi yıllarında da hocalarını ve meslektaşlarını yazarak anmıştır. Ölümünün onuncu yılında Ord. Prof. Dr. Ziya Öktem⁵³ ölümünün 20. yılında Prof. Dr. Kemal Hüseyin Plevnelioğlu⁵⁴, Ölümünden on yıl sonra iç hastalıkları hekimi Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli⁵⁵ ve ölümünün kırkinci yılında farmakodinami hocası Ord. Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden⁵⁶, ölümünün 50.

42 EK Unat, Mikrobiyolojide 40 yıl ve daha önce uzman olanlar. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Yay. İst., 1978.

43 EK Unat, 50 yıl önce ölen 8 büyük Türk hekim. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ve Türk Tıp Tarihi Kurumu, İst., 1986.

44 EK Unat, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver (1898-1986). İstanbul Üniversitesi Yay. No. 3393, İst. 1986.

45 EK Unat, Dr. Haydar Palavan. Dr. Mahmut Sabit Akalın. İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, 23 (1-2): 310-314, 315-318, 1960.

46 EK Unat, Hocamız Prof. Dr. Mehmet Zühtü Berke'nin ardından. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi, 8 (4): 161-166, 1978.

47 EK Unat, Öncü bir Türk insanını daha yitirdik. Milliyet, 8.2.1976.

48 EK Unat, Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel (1899-1987). Tıp Tarihi Araştırmaları, (4): 151-152, 1988.

49 EK Unat, Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay (1900-1987). Tıp Tarihi Araştırmaları, (4): 157-158, 1988.

50 EK Unat, Prof. Dr. Perihan Çambel (1909-1987). Tıp Tarihi Araştırmaları, (4): 163-165, 1988.

51 EK Unat, Ord. Prof. Dr. Muhittin Erel (1899-1986). Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 186-187, 1989.

52 EK Unat, Dr. Sedat Kumbaracılar (1903-1986). Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 178-181, 1989.

53 EK Unat, Ölümünün 10'uncu yılında Ord. Prof. Dr. Ziya Öktem'i hatırlayış. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi, 2: 16-24, 1972.

54 EK Unat, Prof. Dr. Kemal Hüseyin Plevnelioğlu. Cerrahpaşa Tıp Bülteni, 7 (4): 1-8, 1974.

55 EK Unat, Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli (hayatı, hizmetleri ve yayınları). Tıp Tarihi Araştırmaları, (5): 196-212, 1993.

56 EK Unat, Ord. Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in hayatına bir bakış. Ölümünün kırkinci yılında Ord. Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden (1877-1949), Mustafa Nevzat Eczacılık, Tıp ve Kültür Evi Yay. İst. 1989, s. 7-16.

yılında Dr. Reşat Rıza Kor⁵⁷, ölümünün 50. yılında muallim bakteriyolog ve kimyager veteriner Osman Nuri Eralp⁵⁸, ölümünün birinci yılında Dr. Feridun Frik⁵⁹ gibi. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine büyük hizmetlerde bulunan Dr. Celâl Muhtar Özden⁶⁰ ve ayrıca Dr. Feyzi Paşa'yı da⁶¹ geniş olarak yazmıştır. Hekim olmayıp Türk tarihi üzerine çalışan ve Türk Tıp Tarihi Kurumuna üye olan yüksek mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi⁶² ve tarihçi Prof. Dr. Âfet İnan⁶³ hakkında da yazmıştır.

YAZILARINDA YABANCI HOCALARA DA GENİŞ YER VERDİ

Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan ve 1933 Üniversite Reformu sırasında Türkiye'ye gelip Tıp Fakültesi mikrobiyoloji Kürsüsüne direktör olan Dr. Hugo Braun'un Almanya'da öğrencileri tarafından 1961 yılında, 80. yaşı kutlanmıştır. Yayınlarında yabancı hocalara da yer veren Unat; Dr. Hugo Braun'u aynı yıl yazdığı makalesinde "*Memleketimizin tıbbına 16 sene Mikrobi-*

yoloji, Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi Enstitüsü Direktörü olarak hizmet etmiş, binlerce talebe ve birçok mütehassis yetiştirmiş olan hocamızın bu mes'ut gününde onu hatırlamamız bizim için borçtur" ⁶⁴ diyerek anmış ve 1963 yılında ölümü üzerine⁶⁵ ve ölümünün 10. yılında yayın listesini de vererek tekrar yazmaktan geri kalmamıştır.⁶⁶

Değerli çalışmaları ve yayınları ile Türkiye dışında da çok iyi tanınan "*Doktor Menahem Hodara'nın dermatoloji Tarihimizdeki yeri*" isimli 17 sayfalık makalesini Unat; şu cümlelerle bitirmektedir: "*Yurdumuzda doğmuş, memleketimize sadakatle çalışmış, mesleğinde yerine geçebilecek gençlerimizi yetiştirmiş, oğlu Dr. V. Hodara'yı da ölünceye kadar faydalı bir yurttaş olarak bırakmış Dr. Menahem Hodara Bey'in Türk Dermatoloji tarihinde şerefli bir yeri vardır*".⁶⁷

Unat, tıp tarihimizde Müslüman olduktan sonra Abdullah adını alan ve Macarlı Dr. Abdullah Bey olarak anılan Karl Eduard Hammerschmidt isimli bilim adamını birçok eserinde övgülerle tanıtmış ve hizmetlerini anlatmıştır.⁶⁸ Mikrobiyoloji dışında

57 EK Unat, Ölümünün 50. yılında Dr. Reşat Rıza Kor. Tıp Tarihi Araştırmaları, (5): 213-223, 1993.

58 EK Unat, Ölümünün 50. yılında muallim bakteriyolog ve kimyager veteriner Osman Nuri Eralp. Bilim Tarihi (13): 3-10, 1992.

59 EK Unat, Ölümünün birinci yıldönümünde Dr. Feridun Frik'i anarken. Dirim, 66 (1-2): 22-25, 1991.

60 EK Unat, Müderris Dr. Celâl Muhtar Özden (1865-1947). Deri hastalıkları ve Frengi Arşivi, 27 (4): 227-235, 1993.

61 EK Unat, Dr. Feyzi Paşa (1845-1923). Tıp Tarihi Araştırmaları, (4): 127-133, 1988.

62 EK Unat, Ekrem Hakkı Ayverdi (1900-1984). Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 181-183, 1989.

63 EK Unat, Prof. Dr. Âfet İnan (1908-1985). Tıp Tarihi Araştırmaları, (3): 187-188, 1989.

64 EK Unat, Prof. Dr. H. Braun 80 yaşında. İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, 24 (1): 333-335, 1961.

65 EK Unat, Ord. Prof. Dr. H. Braun. İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, 26 (4): 455-459, 1963.

66 EK Unat, Ölümünün onuncu yılında Ord. Prof. Dr. H. Braun'ı hatırlayış. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, IV (3): 294-310, 1973.

67 EK Unat, Doktor Menahem Hodara'nın Dermatoloji Tarihimizdeki Yeri. 1971.

68 EK Unat, Macarlı Miralay Dr. Abdullah Bey'in hayatı ve Türk Tıp Zoolojisindeki yeri. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Mecmuası, 5: 7, s. 7-18, 1975. EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda bakteriyoloji ve Viroloji. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 1568/4, İst. 1970. EK Unat, Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve parazitoloji. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 1577/8, İst. 1977. EK Unat, Macarlı Dr. Abdullah Bey (Karl Eduard Hammerschmidt) ve Türkiye'deki çalışmaları. Türk-Avusturya tıbbi ilişkileri, İst. 1987, s. 143-154.

önemli isimleri ve çalışmalarını da tanıtan Unat, Dr. Konstantin Karateodori'nin cerrahi tarihimize üzerinde durulması gereken bir isim olduğunu ve cerrahi alanındaki başarılarını Türk Tıp Tarihi Kurumunda, Dr. G. B. Violi ve onun Türkiye pediatriğine hizmetlerini anlatmıştır.^{69,70} Bunların yanında ilmi kimliğini överek yazdığı Dr. Zambako'nın kendisine Paşa unvanı verilmesine rağmen sadece Rumlar için çalıştığını verdiği örneklerle anlatmakta ve imzasında da parantez içinde "de Byzance" ibaresini kullandığını belirterek, her gayrimüslimin vatansever olmadığını vurgulamaktadır.⁷¹ EK Unat, Dr. Zambako Paşa üzerine. *Deri hastalıkları ve Frengi Arşivi*, 12 (26): 1437-1445, 1976. "*Türkiye'de yabancılar, 19. yüzyılda ve özellikle Kırım Harbinden sonra kendi din, dil ve diğer kültür özelliklerini yaymak için her çareye başvurmuşlar, açtıkları okulları ve hastaneleri bu amaç için birer odak halinde kullanmışlardır*" diyen Unat; *İstanbul Senjorj Uluslararası Çocuk Hastanesinin* kuruluş amacını belirtmiştir ama hizmetlerini de yazmıştır.⁷²

Unat, tıp alanındaki örnek kişilerin tanıtımına hep önem vermiştir. Bunlardan biri de Dr. Chester Wilson Emmons'dur. "*Tıp mikolojisine yeni bir yön veren, birçok araştırmalara ve ilerlemelere öncülük eden ünlü bilgin Dr. Dr. Chester Wilson Emmons'un ölümü-*

nün üzerinden beş yıl geçti. Tıp mikolojisi tarihinde seçkin bir yeri olan bu üstün insanı minnetle anmak, gençlere onu daha iyi tanıtmak amacıyla bu yazı sunulmaktadır" cümleleri ile giriş yaptığı yazısını "Kendisini şükranla anarız" cümlesi ile bitirmektedir.⁷³

GÖREV KURBANİ İKİ MİKROBİYOLOĞUMUZ

Görev kurbanı iki mikrobiyoloğumuzun **Dr. Hasan Zühtü** ve **Dr. Ziya Seyfullah**'ın da isimlerini ortaya çıkarmış ve biyografilerini yazmıştır.⁷⁴

İLMİ VE MESLEKİ CEMİYETLER

Unat, ilmi ve mesleki cemiyetler hakkında da önemli çalışmalara imza atmıştır. "*Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri*" araştırmasında Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Üsküdar Hekimler Derneği, Selanik Tıp Derneği, Etıbbı-i Mülkiye-i Osmaniye Cemiyet-i İttihadiyesi, Taşra Etıbbı-i Mülkiye Cemiyeti, Etıbbı-i Mülkiye Cemiyeti, Osmanlı Tıp Fakültesi Şefler Cemiyeti, Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti, Tababet-i Ruhiye Cemiyeti, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti, Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti, Etıbbı Muhadenet Cemiyeti,

69 EK Unat, Türkiye Cerrahisinde Dr. Karl A. Bernard ve Muallim Dr. Konstantin Karateodori. *Haseki Tıp Bülteni*, 24 (3): 240-243.

70 EK Unat, Dr. G. B. Violi ve Onun Türkiye Pediatriğine Hizmetleri. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 16 (3-4): 224-231, 1985.

71 EK Unat, Dr. Zambako Paşa üzerine. *Deri hastalıkları ve Frengi Arşivi*, 12 (26): 1437-1445, 1976.

72 EK Unat, İstanbul Senjorj Uluslar arası Çocuk Hastanesi. *Türk-Avusturya tıbbi ilişkileri*, İst. 1987, s.155-165.

73 EK Unat, Dr. Chester Wilson Emmons. *Deri hastalıkları ve Frengi Arşivi*, 24 (4): 231-236, 1990.

74 EK Unat, Görev kurbanı iki mikrobiyoloğumuz. *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 9: 61-65, 1979.

Etıbbı Teâvün Cemiyeti olmak üzere 14 cemiyeti tanıtmaktadır.⁷⁵

“*Türk Tıp Tarihi Kurumu’nun İlk Elli Yılı’nın Tarihçesi*”ni monografi olarak yayınlamıştır.⁷⁶ Tıp cemiyetlerinden başka kendisinin yönetim kurulunda görev aldığı “*Türk Fiziki ve Tabii İlimler Cemiyeti Tarihçesi*”ni yazdığı makalesinde cemiyetin çıkardığı dergilerin tam koleksiyonunun İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Enstitüsü kitaplığında bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁷

KİTAP ELEŞTİRİLERİ

Hepimizin bildiği ve Prof. Dr. Nil Sarı’nın çok güzel bir şekilde ifade ettiği gibi “*Ekrem Hoca’nın hayatında adalet ve adil olmak*” son derece önemli etik değerlerdi. “*Tıp Tarihimiz Açısından Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976 Adlı kitap Üzerine Düşünceler*” isimli makalesinde bazı hatalara dikkat çekmeden önce “*Böyle bir yayın titizlikle hazırlanmalı; gerçeklere, ölümlere ve haklara saygılı olunmalı, konuyla ilişkisi belirsiz ve tarih bakımından doğruluğu şüpheli iddialara yer verilmemelidir*” demektedir.

BİZ TAKİYÜDDİN PAŞA KONAĞININ MİRASÇISI DEĞİLİZ

Aynı makalesinde Unat, kitabının yazarının İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinin

Cerrahpaşa kampusunda görev yapmış değerli bilim adamlarının Cerrahpaşa Tıp Fakültesinin gururu olarak sunulmasını doğru bulmamakta, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesinin başlangıcının Takiyüddin Paşa Konağı değil İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinin başlangıcıyla birlikte olduğunu, tek tıp fakültesinin başarı ve ya başarısızlıklarına da ortak olduğunu, biz ve onlar olarak ayırım yapılmasına kimsenin hakkı olmadığını belirtmektedir.⁷⁸ Unat’ın bu makalesi ve ayrıca “*Tıp Tarihimiz Açısından Cumhuriyet’in 50. Yılında İstanbul Tıp Fakültesi Adlı Kitap Üzerine Düşünceler*”⁷⁹ isimli makaleleri İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Fakültelerinin tarihi bakımından son derece önemlidir.

“*Türkçe Tıp Zoolojisi ve Tıp Parazitolojisi Kitapları Dolayısıyla*” isimli makalesinde de konu ile ilgili yazılan bir makaledeki tarihi bilgilere ait hatalara dikkat çekmektedir.⁸⁰

MÜZE TANITIMI

Unat 1961 yılında yazdığı “*Örnek Bir Tıp Müzesi*” makalesinde Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetler Patoloji Enstitüsünün Tıp Müzesinin; tıp mensuplarının ve halkın tıbbi kültür seviyesini yükseltmedeki başarısı sebebi ve benzerinin yurdumuzda da kurulmasının faydalı olacağına inandığı için bu müesseseyi tanıtmak istediğini belirtmek-

75 EK Unat, Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri. Osmanlı İlmî ve meslekî Cemiyetleri, IRCICA, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İst. 1987, s. 85-110.

76 EK Unat, Türk Tıp Tarihi Kurumu’nun İlk Elli Yılı’nın Tarihçesi. Türk Tıp Tarihi Kurumu Yay. No. 1, İst. 1991.

77 EK Unat, Türk Fiziki ve Tabii İlimler Cemiyeti Tarihçesi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 24: 193-199, 1993.

78 EK Unat, Tıp Tarihimiz Açısından Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976 Adlı kitap Üzerine Düşünceler. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 12 (2): 73-80, 1979.

79 EK Unat, Tıp Tarihimiz Açısından Cumhuriyet’in 50. Yılında İstanbul Tıp Fakültesi Adlı Kitap Üzerine Düşünceler. Tıp Fakültesi Mecmuası, 43: 897-915, 1980.

80 EK Unat, Türkçe tıp zoolojisi ve tıp parazitolojisi kitapları dolayısıyla. Biyoloji Dergisi, 27 (1): 73-81, 1977.

tedir. 1862 yılında kurulan ve tıpta kadınlar, tropikal hastalıklar, patoloji, askeri hekimlik, anatomi, aletler gibi bölümleri bulunan bu çok zengin müzedeki resimleri, kabartmaları, tıptaki ilerlemeleri gösteren panoları, kitapları ve bir müzede bulunabilecek tüm malzemeyi tanıtmaktadır. Halka tıbbi filmler gösterildiğini, ayrıca profesyonellere hitap eden malzemenin bulunduğunu, müzecilik eğitimi verildiği belirtmektedir.⁸¹

TÜRK TIP TARİHİ KURUMU BAŞKANLIĞI

Türk Tıp Tarihi Kurumunda on yıl yürüttüğü başkanlığı sırasında 50 yıl önce ölen büyük Türk hekimlerini anma toplantılarını başlatmış ve anılan hekimlerin biyografilerinin yayınlanmasını sağlamıştır. Bunlardan 1986 yılında anılan sekiz hekimin biyografilerini bir kitapta toplamıştır. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in çeşitli yönleri ile tanıtıldığı monografiyi de düzenlemiş ve yayımlamıştır.

Bunlardan başka aylık toplantılar tertip etmiş ve sunulan bildirilerin yayınlanmasını sağlamıştır.

Önce seminerlerini düzenlediği "Dünya'da ve Türkiye'de 1850 yılından sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi"ni editörlüğünü yaparak yayınlamıştır. Bu kitap da ülkemizde alanında ilktir ve ilk başvuru kaynaklarından.

Ayrıca tıp tarihi gezileri tertip etmiştir. İstanbul içinde Demirkapı Tıbbiyesi, Gül-

hane Tatbikat Mektebi, Yıldız Sarayı gibi gezilerden başka şehir dışına gezi düzenlemiştir. Bursa'ya yapılan gezide, Bursa'nın tıp tarihi ve tarihi mekanları ziyaret edilmiş, Kirazlıyayla'da Uludağ Üniversitesi'ne ait tesislerde konaklanılmıştır.

İlk Türk Tıp Tarihi Kongresi de 1988 yılında Unat'ın Kurum Başkanlığı sırasında gerçekleşmiştir.

HEP ANILACAK

Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın tıp tarihi çalışmaları; Osmanlı son döneminden başlayarak, Cumhuriyet dönemi tıp tarihimizi parlak bir şekilde aydınlatmaktadır. Kitapları, biyografileri, milli görüşü, Kurum hizmetleri kısacası tıp tarihine hizmetleri, bizlere gösterdiği şefkat ve yardımlar bizden sonra da anılacaktır.

YAŞADIĞI VE TANIK OLDUĞU TARİH, HATIRAT

Unat'ın; "*Elli Yıl Önce*"⁸² ve "*İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinde 50 Yıl Hizmet*"⁸³ çalışmaları da tıp tarihimiz açısından çok önemlidir. Hem bir hatırat hem de 1938-1988 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinin tarihini yansıtan bu çalışmalarda yönetim, değişen yasalar, hocalar, taşınmalar, Mikrobiyoloji Kürsüsünün tarihi yer almaktadır.

"*Mutsuz Bayramlar*"⁸⁴ monografisinde; Üniversiteler Üzerine, Tıp Dilimiz Üzerine,

81 EK Unat, Örnek Bir Tıp Müzesi. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 24: 701-713, 1961.

82 EK Unat, Elli Yıl Önce. İst. 1987.

83 EK Unat, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinde 50 Yıl Hizmet. İst. 1989.

84 EK Unat, Mutsuz Bayramlar. İst. 1980.

Darülfünun, Üniversite ve Yasalar, Niçin, Yabancı Dille Yüksek Öğretim, Türk Ansiklopedisi Artık Tamamlanmalı, Dünden Yarına, Tıp Fakültelerinin Çıkmazı, Değişmeyen Bayramlık makaleleri bulunmaktadır. Bu kitap sanırım başucu kitabımız olmalıdır. Değişmeyen bayramlık makalesinin sonunda “*Ey bu vatanın evlatları! Siz birbirinizin düşmanı değil, öz kardeşisiniz, kendinize geliniz, birleşiniz*” demektedir.

YILMAYACAĞIZ

Konuşmamı yazının girişindeki Niçin makalesinin son cümleleri ile tamamliyorum “*Yılmayacağız! Durmadan çalışacağız, niçinlerin parçalayamadığı kalın katranlı perdeleri gerçeklerin iki elimizle taşıdığımız meşaleleriyle tutuşturacağız ve oyunları bozacağız....*”

EKREM KADRI UNAT’IN TIP TARİHİ YAYINLARININ LİSTESİ

1. Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki tıbbi zooloji ve parazitoloji hocaları. Acta Neuro-Psychiatrica, Eylül-Aralık 1959-Ocak-Aralık 1960, ayrı bs.s. 505-520.
2. Dr. Haydar Palavan. Dr. Mahmut Sabit Akalın. İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, 23 (1-2): 310-314, 315-318, 1960.
3. Prof. Dr. H. Braun 80 yaşında. İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, 24(1) 333-335, 1961.
4. Örnek Bir Tıp Müzesi. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 24: 701-713, 1961.
5. Ord. Prof. Dr. H. Braun. İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, 26(4):455-459, 1963.
6. Türkiye’de mikrobiyolojinin başlangıcı. Yaşamak Yolu, (384-385), 1968.

7. Osmanlı İmparatorluğunda Bakteri-yoloji ve Viroloji. İÜ Cerr. Tıp Yay. No. 1568/4, İst. 1970.
8. Osmanlı İmparatorluğunda Aşı ve Serum Hazırlama Müesseseleri. Türk Tıp Alemi, 1: 144-145, 1970.
9. Osmanlı İmparatorluğunda ilk difteri Serumunun elde edilmesi. Türk Tıp Alemi, (4): 247-252, 1970.
10. Yüz yıl önceki Tıbbiye Mektebinde bir milliyetçilik mücadelesi. Fikir ve Sanatta Hareket Mecm. (55), 1970.
11. Osmanlı İmparatorluğu’nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme. Mikrobiyoloji Bülteni, 4 (3): 159-175, 1970.
12. Bir açıklama. Mikrobiyoloji Bülteni, 4 (3): 83, 1970.
13. Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay. 1577/8, İst. 1970.
14. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi Enstitüsünün tarihçesi. Türk Tıp Alemi, (5): 48-68, 1971.
15. Doktor Menahem Hodara’nın dermatoloji tarihimizdeki yeri. 1971.
16. Üniversiteler üzerine. Tıp Yolunda Cerrahpaşa, 1972, s. 9-11. Değişmeyen Bayramlık. Tıp Yolunda Cerrahpaşa, 1978, s. 49-50. Mutsuz Bayramlar, 1980, s. 5-8.
17. Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi ve Türkiye Cumhuriyetinde İngilizce Yüksek Öğretim, Cerrahpaşa Tıp Bülteni, 5(4): 1-16, 1972. İnsan ve Kâinat 3 (30): 49-50. Yabancı Dille Yüksek Öğretim. Mutsuz Bayramlar, 1980, s. 21-24. Yabancı Dille Yüksek Öğretim. Milliyet Gazetesi, 11

- Nisan 1975. Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri. *Dirim* 52(1-2): 65-71, 1977. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri. VIII. Türk Tarih Kongresi, 1981, 1291-1296. Türkiye'de Yabancı Dille Yüksek Öğretim Sorunu. *Bülten* 4 (19): 11-13, 1987.
18. Türkiye Gazetesi, 16 Aralık 1987.
 19. Ölümünün 10'uncu yılında Ord. Prof. Dr. Ziya Öktem'i hatırlayış. *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 2: 16-24, 1972.
 20. Ölümünün Onuncu Yılında Ord. Prof. Dr. H. Braun'u Hatırlayış. *Cerr. Tıp Fak. Derg.* 4 (3): 279-310, 1973.
 21. Tıp Dilimiz Üzerine. *Tıp Yolunda Cerrahpaşa*, 14 Mart 1973, s. 8-9. *Mutsuz Bayramlar*, 1980, s. 9-13.
 22. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nin Kuruluşundan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin Kuruluşuna. *Cerr. Tıp Fak. Derg.* 4(4): 326-337, 1973.
 23. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi Enstitüsünün tarihçesi. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, IV (4): 346-355, 1973.
 24. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji, Tropikal Hastalıklar ve Parazitoloji Kürsüsü'nün İlk Beş Yılı (1967-1973). *Cerr. Tıp Fak. Derg.* 4(4): 346-355, 1973.
 25. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Elli yılında Tıp Parazitolojisi (1923-1973). *İÜ Cerr. Tıp Fak. Yay. No.* 1892/22, 1973.
 26. Darülfünun, Üniversite ve Yasalar. *Tıp Yolunda Cerrahpaşa*, 14 Mart 1974, s. 17-18. *Mutsuz Bayramlar*, 1980, s. 14-17.
 27. Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Elli Yılına Girerken Türkçe Tıp Terimleri. *Dirim* 49(1): 36-43, 1974.
 28. Kemal Hüseyin Plevnelioğlu (Ölümünün 20. Yılı dolayısıyla). *Cerr. Tıp Fak. Bült.* 7 (4): 273-279, 1974.
 29. Bulaşıcı hastalıklarla savaş ve İslâm dini. *İlim Yayma Cemiyeti yay. No.* 10, 1975. İkinci bs. 1989.
 30. Osmanlı İmparatorluğunda Leproloji. *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg.* 5 (4): 107-120, 1975. Osmanlı İmparatorluğunda Leproloji Üzerine. *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, 12(26): 1502-1510, 1976.
 31. Macarlı Miralay Dr. Abdullah Bey'in hayatı ve Türk Tıp Zoolojisindeki yeri. *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Mecmuası*, 5 (1-2): 7-18, 1975. Macarlı Dr. Abdullah Bey (Karl Eduard Hammerschmidt) ve Türkiye'deki Çalışmaları. *Türk Avusturya Tıbbi İlişkileri, Arkeoloji ve Sanat Yay. Yay: A. Terzioğlu ve E. Lucius*, İst. 1987, s. 143-154.
 32. Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslâm Dini. *İlim Yayma Cemiyeti Yay. No.* 10, İst. 1975.
 33. Niçin? *Tıp Yolunda Cerrahpaşa*, 1975, s. 16-17. *Mutsuz Bayramlar*, 1980, s. 18-20.
 34. Türk ansiklopedisi artık tamamlanmalı. *Milliyet*, 5 Temmuz 1975. *Mutsuz Bayramlar*, 1980, s. 25-27.
 35. Dr. Zambako Paşa Üzerine. *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi* 12(26): 1137-1445, 1976.
 36. Dünden yarına. *Tıp Yolunda Cerrahpaşa*, 1975, s. 6-7. *Mutsuz Bayramlar*, 1980, s. 28-31.

37. Öncü bir Türk insanını daha yitirdik (Ahmet Şefik Kolaylı). Milliyet Gazetesi, 8.2.1976.
38. Çağlar Boyu Bitler ve İnsanlar: Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1976.
39. Türkçe Tıp Zoolojisi ve Tıp Parazitolojisi Kitapları Dolayısıyla. Biologi Derg. 1977, 27 (1): 73-81.
40. Tıp Fakültelerinin Çıkmazı. Milliyet Gazetesi, 14 Temmuz 1977. Mutsuz Bayramlar, 1980, s. 32-35.
41. Osmanlı İmparatorluğunda İnsanın Bulaşıcı Hastalıklarına Karşı Yapılan Koruyucu Aşılar. Dirim 53(11-12): 366-370, 1978.
42. Mikrobiyolojide 40 Yıl ve Daha Önce Uzman Olanlar. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Yay. İst. 1978.
43. Türkiye Tarihinin Son Yüzyılında Sağlık Müesseseleri. Cerr. Tıp Fak. Derg. 9 (3): 309-320, 1978.
44. Osmanlı İmparatorluğunda insanın bulaşıcı hastalıklarına karşı yapılan koruyucu aşılar. Dirim, 53 (11-12): 366-369, 1978.
45. Değişmeyen Bayramlık. Tıp Yolunda Cerrahpaşa, 1978, s. 49-50. Mutsuz Bayramlar, 1980, s. 36.
46. Osmanlı İmparatorluğunun Son 40 Yılında Türkiye'nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine. Cerr. Tıp Fak. Derg. 10 (4): 273-284, 1979.
47. Türkçe Mikrobiyoloji terimleri üzerine. Haseki Tıp Bülteni, V (3): ayrı bs.
48. Türkçe Parazitoloji Terimleri Üzerine Düşünceler. Parazitoloji Derg. 1: 39-52, 1979.
49. Sıtmanın Tarihi. Sıtma Bilimi, Türkiye Parazitoloji Derneği Yayın No. 1, 1979, s. 1-10.
50. Ölümünün 50nci Yılında Muallim Müşir Dr. Nafiz Paşa'yı Hatırlayış. Cerr. Tıp Fak. Bült. 12 (1): 9-13, 1979.
51. Görev Kurbanı İlk İki Mikrobiyologumuz (Hasan Zühtü-Ziya Seyfullah). Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg. 9: 61-67, 1979.
52. Hocamız Prof. Dr. Mehmet Zühtü Berke'nin Ardından. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg. 8: 161-166, 1979.
53. Tıp Tarihimiz Açısından "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976" Üzerine Düşünceler. Cerr. Tıp Fak. Bült. 12 (3): 73-80, 1979.
54. Tıp Tarihimiz Açısından "Cumhuriyetin 50nci Yılında İstanbul Tıp Fakültesi" Adlı Kitap Üzerine Düşünceler. İ.Ü. İst. Tıp Fak. Mecm. 43: 897-910, 1980.
55. Mutsuz Bayramlar. (Toplu Yayınlar), İst. 1980.
56. Bayramlık. Mutsuz Bayramlar, 1980, s. 3-4.
57. YÖK için Ne Dediler ?. Cumhuriyet 28 Ekim 1981.
58. Leyişmanyazların tarihçesi. 2. Ulusal Parazitoloji Kongresi, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 2, İzmir, 1981, s. 1-9.
59. Türkiye'de Tıp Mikrobiyolojisinin Son Yüzyıldaki Gelişimi. Cerr. Tıp Fak. Derg. 12: 271-283, 1981, Özel Ek sayı.
60. Türkiye'de Tıp Parazitolojisinin Son Yüzyıldaki Gelişimi (1881-1981). Cerr. Tıp Fak. Derg. 12: 284-295, 1981, Özel Ek Sayı.
61. Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı. İÜ Cerr. Tıp Fak. Yay. 2973/98, İst. 1981 (18 yazarlı).
62. Türkiye Cumhuriyetinde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş. Cerr. Tıp Fak. Derg. 12: 383-397, 1981, Özel Ek.

63. Türkiye’de Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş İçin Kuruluşlar ve Çalışmalar. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yay. No. 2974/99, s. 5-20, İst. 1981.
64. Türkiye Mikrobiyoloji Tarihinde Bit Tifüsünün Keçilere Bulaştırılması Deneyleri. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg. 2(3-4): 63-69, 1981.
65. Türkiye Cumhuriyetinde Sıtma ve Tüberküloz Savaşı. Bilim ve Teknik; 188: 17-20, 1981.
66. Sunuş. Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı, İÜ, Cerr. Tıp Fak.Yay. No. 2973/98, s. 5-9, İst. 1982.
67. Kadırga’daki Tıp Fakültesi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 12 (2): 210-220, 1981.
68. Türkiye Mikrobiyoloji ve Parazitoloji Terimleri. Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı, Cerr. Tıp Fak.Yay. İst. 1982.
69. Türkiye’de Tıp Tarihi. Dirim 57: 197-207, 1982.
70. Türkiye’de Tıp Tarihi Öğretimi. Cerr. Tıp Fak. Derg. 13: 458-465, 1982.
71. Türkçe Tıp Terimleri Toplantısı. İÜ Cerr. Tıp Fak Yay. 2973/98, 1982 (18 yazarlı).
72. Toksoplazmozun Tarihçesi. Cerr. Tıp Fak. Derg. 14: 167-172, 1983.
73. Türk Tıbbiye Mektepleri Muallimlerinin Listesi. Cerr. Tıp Fak. Derg. 15: 469-474, 1984.
74. Osmanlı İmparatorluğu’nda İkinci Meşrutiyet Döneminde Bakteriyoloji ve Tıp Zoolojisi Öğretimi. Cerr. Tıp Fak. Derg. 15: 340-348, 1984.
75. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Son Yılı. Cerr. Tıp Fak. Derg. 15: 171-191, 1984. Dirim 59(1-2): 25-34, 1984. (3-4): 72-81.
76. Milli Egemenlik ve Devletin halk sağlığı yönetimi. Milli Egemenlik Üzerine, İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İst. 1985, s. 9-23.
77. Bir Zamanlar Bir Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Vardı. Tıp Yolunda Cerrahpaşa, 85: 19-20, 1985.
78. Türkiye’de kuduz sorunu. İstanbul bulaşıcı hastalıklarla Savaş Derneği Yay. No. 1, İst. 1985.
79. Amöbiyaz’ın Tarihçesi. Amöbiyazlar, Ed. Ş. Yaşarol, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 5, 1985, s. 1-16.
80. Dr. G. B. Violi ve Onun Türkiye Pediyatrisine Hizmetleri. Cerr. Tıp Fak. Derg. 16 (3-4): 224-231, 1985.
81. Türkiye Cerrahisinde Dr. Karl Bernard ve Muallim Dr. Konstantin Karateodori. Haseki Tıp Bült. 24(3): 240-243, 1986.
82. Hamidiye Etfal Hastahâne-i Alisi’nin Kuruluş Tarihçesi Üzerine. Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 81-83, 1986.
83. 50 yıl önce ölen 8 büyük Türk hekimi. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ve Türk Tıp Tarihi Kurumu, İst., 1986.
84. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver (1898-1986). İstanbul Üniversitesi Yay. No. 3393, İst. 1986.
85. Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver’in Hayatı ve Türk Tıp Tarihi Kurumuna Hizmetleri. Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver (1898-1986), Ed. E. K. Unat, İÜ Yay. No. 3393, İst. 1986, s. 9-18.
86. Sunuş konuşması. 50 Yıl Önce Ölen 8 Büyük Türk Hekimi İçin Anma Töreni Kitabı, Cerr. Tıp Fak.-Türk Tıp Tarihi Kurumu Yay. İst. 1986, s. 7-9.

87. Müderris Dr. Raşit Tahsin Tuksavul. 50 Yıl Önce Ölen 8 Büyük Türk Hekimi İçin Anma Töreni Kitabı, Cerr. Tıp Fak.-Türk Tıp Tarihi Kurumu Yay. İst. 1986, s. 20-25.
88. Türk Tıp Tarihi Kurumu Faaliyetleri. Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 134-136, 1986.
89. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tıp Dernekleri. Yeni Symposium 24(2-3): 93-101, 1986.
90. Hekimlerimizden özveri örnekleri. Tıp Yolunda Cerrahpaşa, 1986.
91. Türk Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl. 1986. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg. 17: 69-72, 1987.
92. Türkiye'de Tıp Mikrobiyolojisinin Yüz Yılı. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg. 17: 73-84, 1987.
93. Giardia Intestinalis'in Tarihçesi. Ed. Ş. Yaşarol, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 6, s. 1-8, 1987.
94. Trichomonas Vaginalis'in Tarihçesi. Ed. Ş. Yaşarol, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 7, s. 3-10, 1987.
95. İstanbul Senjorj Uluslararası Çocuk Hastanesi. Türk-Avusturya Tıbbî İlişkileri, Yay.: A. Terzioğlu ve E. Lucius, İst. 1987, 155-165.
96. Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri. Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri, Ed. E. İhsanoğlu, IRCICA Yay. İlim Tarihi Kaynaklar ve Araştırmalar Serisi No. 3, İst. 1987, s. 85-110.
97. Elli yıl önce. İst. 1987.
98. Türkiye'de Jenner Aşılamasının Başlangıcı ve Dr. G. B. Violi'nin Çiçek Aşısı Müessesesi. Tıp Tarihi Araştırmaları (2): 74-78, 1988.
99. Bir Sempozyum Üzerine (11-15 Mart 1988 Gülhane'nin 90 kuruluş Yılı Anısına Türk Tıbbının Batılılaşma Sempozyumu). Bülten, 6(34): 30-31, 1988.
100. Giriş, Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi. Ed. E. K. Unat, Cerr. Tıp Fak. Vakfı Yay. 4, İst. 1988, s. 1-7.
101. Türkiye'de Tıp Dallarının Yerleşmesine Bir Bakış. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, Ed. E. K. Unat, Cerr. Tıp Fak. Vakfı Yay. 4, İst. 1988, s. 8-13.
102. Bakteriyoloji. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, Ed. E. K. Unat, Cerr. Tıp Fak. Vakfı Yay. 4, İst. 1988, s. 41-54 (K. Altaş ile).
103. Enfeksiyonlar Bilimi ve Klinik Mikrobiyolojisi. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, Ed. E. K. Unat, Cerr. Tıp Fak. Vakfı Yay. 4, İst. 1988, s. 229-247.
104. Kemoterapi. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, Ed. E. K. Unat, Cerr. Tıp Fak. Vakfı Yay. 4, İst. 1988, s. 260-277.
105. Tıp Parazitolojisi. Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, Ed. E. K. Unat, Cerr. Tıp Fak. Vakfı Yay. 4, İst. 1988, s. 435-451 (A. Yücel ile).

106. Antibiyotiklerin Tarihçesi. İstanbul Çocuk Kliniği 22 (1-4): 53-76, 1986. Tıp Tarihi Araştırmaları (2): 102-114, 1988.
107. Türk Tıp Tarihi Kurumunun Çalışmaları 1985-1986. Tıp Tarihi Araştırmaları (2): 143-145, 1988.
108. Koruyucu Aşıların Tarihçesi. Ed. Ş. Yalçındağ, 13-25, İst. 1988.
109. Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunda Tifüs Savaşı. Cerr. Tıp Fak. Derg. 20: 255-263, 1989.
110. Türkiye'de Parazitolojinin Dünü, Bugünü ve Yarını. Türkiye Parazitoloji Derg. 13 (3-4): 1-16, 1989.
111. Çengelli Solucanlar ve Bunlarla Oluşan Enfeksiyonların Tarihçesi, Ankilostoma Nekatoryaz. Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. No. 9: 1-10, 1989.
112. Zooloji Profesörü Ali Vehbi Türküstün Bey. Eflatun; 21 (252): 22-24, 1989 (Ş. Türksün ile)
113. Pendik Hayvan hastalıkları merkez Araştırma Enstitüsü Yay. No. 10, 1989, s. 13-15.
114. Türk Tıp Tarihi Kurumu Faaliyetleri. Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 195-196, 1989.
115. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde 50 Yıl Hizmet. İst. 1989, s. 29-75.
116. Dr. Sedat Kumbaracılar. Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 186-187, 1989.
117. Prof. Dr. Afet İnan. Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 188-189, 1989.
118. Ölümünün 25. Yılında Müderris Dr. Refik Güran. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Derg. 19: 286-295, 1989.
119. Ölümünün Kırkıncı Yılında Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1949). Mustafa Nevzat Eczacılık, Tıp ve Kültür Evi Yay. İst. 1989 (Üç yazarla birlikte).
120. Türkiye'de Aşıların Tarihi ve Kontrolü. Türkiye'de Aşı Sorunu, İstanbul Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Derneği Yay. No. 5, 1989, s. 8-21.
121. Türk Mikrobiyolojisi Tarihinde Önemli Bir Yıl; 1886. Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 34-36, 1989.
122. General Doktor Kemal Özbay (1902-1981). Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 185-186, 1989.
123. Bakteriyolog Dr. Hasan Zühtü Nazif Bey (1861- 1897). Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 168-171, 1989.
124. Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel (1899-1986). Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 178-181, 1989.
125. Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi (1900- 1984). Tıp Tarihi Araştırmaları (3): 181-182, 1989.
126. Kemoterapi Çağından Önce Tıp Mensupları Üzerindeki Enfeksiyon Deneyleri. Cerr. Tıp Fak. Derg. 21: 474-482, 1990 (K. Midilli ile).
127. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1867-1909 (Sivil Tıp Mektebi). İ.Ü. Cerr. Tıp Fak. Yay. No. 3598/155, İst. 1990 (M. Samastı ile).
128. Muallim Dr. Feyzi Paşa (1845-1923). Tıp Tarihi Araştırmaları (4): 127-133, 1990.
129. Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel. Tıp Tarihi Araştırmaları (4): 151-152, 1990.
130. Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay (1900-1987). Tıp Tarihi Araştırmaları (4): 157-159, 1990.
131. Prof. Dr. Perihan Çambel. Tıp Tarihi Araştırmaları (4): 163-165, 1990.

132. Dr. Chester Wilson Emmons. Deri hastalıkları ve Frengi Arşivi, 24: 231-236, 1990.
133. Dr. Feridun Frik'in Hayatı ve Eserleri. Dirim Dr. Feridun Frik Özel Sayısı, 1990, 24-27.
134. Türkçe Parazitoloji Öğretimi İçin Terimler. 6. Ulusal Parazitoloji Kongresi 26-30 Eylül 1989 İst. Türkiye Parazitoloji Derneği Yay. 1989. Türk Dil Kurumu Derg. 1991; (2): 475, (özel bölüm): 61-79.
135. Üniversitelerin Derecelendirilmesi. Milliyet, 12 Haziran 1991.
136. Ölümünün Birinci Yılında Dr. Feridun Frik'i Anarken. Dirim 66(1-2): 22-25, 1991.
137. ABD Sağlık Milli Enstitüleri ve Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi. Dirim 66(9-10): 325-331, 1991.
138. Türk Tıp Tarihi Kurumunun İlk Elli Yılına Tarihçesi. Türk Tıp Tarihi Kurumu Yay. No. 1, İst. 1991.
139. Ölümünün 50. Yılında Muallim Bakteriyolog ve Kimyager Veteriner Osman Nuri Eralp. Bilim Tarihi Derg. Yay. O. Bahadır, (13): 3-10, 1992.
140. İhsan Şükrü Aksel'in Hayatı. Yeni Symposium 30(1-2): 13, 1992.
141. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nin Açış Konuşması. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Yay. VII. Sa. 131, Ankara, 1992, s. XIII.
142. Son Yüzyılda Kuduz Bilgisindeki Başlıca İlerlemelerin Tarihçesi. Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 17-24, 1986. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Yay. VII. Sa. 131, Ankara, 1992, s. 17- 24.
143. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Yay. VII. Dizi Sa. 131, Ankara, 1992, s. 113-126.
144. Türk Fiziki ve Tabii İlimler Sosyitesi (Cemiyeti) Tarihçesi. Cerr. Tıp Fak. Derg. 24 (8): 193-199, 1993. Tıp Tarihi Araştırmaları (12):306-313,2004, tekrar).
145. Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli (Hayatı, hizmetleri ve yayınları). Tıp Tarihi Araştırmaları (5): 196-212, 1993.
146. Ölümünün 50. Yılında Dr. Reşat Rıza Kor. Tıp Tarihi Araştırmaları (5): 213-223, 1993.
147. Mikrobiyolojinin Dünü. XXV. Türk Mikrobiyoloji Kongresi Kitabı, 2: 9-13, 1993.
148. Bit ve İnsan İlişkilerinin Tarihçesi. Bit ve İnsan, Cerr. Tıp Fak.Yay. No. 14, 1993, 9-18.
149. Ord. Prof. Dr. Kemal Atay. Dirim 69(7,8,9): 179-183, 1994.
150. İnsan Helminth Enfeksiyonlarının Kemoterapisindeki İlerlemelerin Tarihçesi. Türkiye Parazitoloji Derg. 18 (1): 89-99, 1994.
151. Haemophilus Influenzae'nin Tarihçesi. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Yay. No. 24; 3-19, 1995 (Ö. Anđ ve M. Nammal ile).
152. Türk Dillerinde Ortak Terimlerin Kullanılması. Dirim 70 (10, 11, 12): 200-202, 1995.
153. Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 55-65, 1995.
154. Prof. Dr. Hayri Sözen'in Hayatı ve Eserleri. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 204-211, 1995.

155. Prof. Dr. Kâzım Arısan. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 213-215, 1995.
156. Dr. Feridun Frik (1899-1989). Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 224-226, 1995.
157. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak (1904-1990). Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, (1): 227-229, 1995.
158. Prof. Dr. Baha Sezer (1913-1992). Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (1): 272-274, 1995.
159. Kolera Konusunda 1961'den Sonra Çıkan Sorunlar. Dirim 70(1-2-3): 26-34, 1995.
160. Hocalarımız; Muallim Dr. Hüsamettin Şerif Kural. Dirim 71(7, 8, 9): 182-189, 1996.
161. Tıp Terimlerinde Birlik Sağlamak İçin Öneriler. Hekim Forumu, 15 Ocak 1996; 27.
162. Türkçe Tıp Dilimiz ve Terimlerimiz. Sendrom 18 (9): 18-24, 1996.
163. Enfeksiyon Kemoterapisindeki İlerlemelerin Tarihi. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (2-3): 114-140, 1996/1997.
164. Gülhâne'nin İlk 25 Yılında Bakteriyo-loji ve Parazitoloji Çalışmaları. Türkiye Parazitoloji Derg. 21 (4): 343-349, 1997.
165. Muallim Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey ve Türkçe Tıp Dilimiz. Tıp Tarihi Araştırmaları (6): 155-163, 1997. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-20 Eylül 1996, Bildiriler TTK yay. VII. Dizi-Sayı 131ñ, Ankara, 2003, s. 239-252.
166. Doğumunun 100. Yılında Hocamız Ahmet Rasim Onat'ı Anarken. Profesör Onat'lar, İst. 1997, s. 206-208.
167. Dr. Saim Polat Bengiserp'in Ardından. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (4): 259-262, 1998.
168. Prionların ve Prionlu Hastalıkların Tarihçesi. Tıp Tarihi Araştırmaları (7): 19-23, 1998. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-20 Eylül 1996, Bildiriler TTK yay. VII. Dizi-Sayı 131ñ, Ankara, 2003, s. 381-388.
169. 1943 Yılı Türkiye'sinde İstanbul Belediyesi Darülacezesi. Tıp Tarihi Araştırmaları (7): 191-196, 1998. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi 18-20 Eylül 1996, Bildiriler TTK yay. VII. Dizi-Sayı 131ñ, Ankara, 2003, s. 435-444.
170. Türk Veteriner Hekimliğinin Gelişmesinde Mustafa Zeki Paşa'nın Etkisi. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (4): 55-58, 1998.
171. Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun İlk Elli Yılı'nın Tarihçesi. II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye sunulan Bildiriler, TTK Yay. VII. Dizi-Sayı 131a, Ankara, 1999, s. 1-30.
172. Müderris Dr. Celâleddin Muhtar Özden. Deri hastalıkları ve Frengi Arşivi, 27 (4): 227-233, 1993, 1993. III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan bildiriler, TTK Yay. No. VII. Dizi – Sa. 131b, Ankara, 1999, s. 9-24.
173. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Topخانه Müşiri Mustafa Zeki Paşa. V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, AÜ Basımevi, Ankara, 1999, s. 47-56.
174. Türk Hekimleri Dostluk ve Yardımlaşma Derneği'nin Tarihçesi. İstanbul Tabip Odası Yay. İst. 1999 (A. Atlı ile).
175. Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü. Türk Tarih Kurumu yay. VII. Dizi-Sayı 210, Ankara, 2004 (E. İhsanoğlu, S. Vural ile birlikte).

**PROF. DR. EKREM KADRI UNAT
HAKKINDAKİ YAZILANLARIN
LİSTESİ**

ALTAŞ, Kemal

1. Hocam Ekrem Kadri Unat. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 67-69.
2. Unat Hoca'nın yanında yetişenler. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 71-105.
3. Mükemmel bir eğitimci, iyi bir araştırmacı, örnek bir yönetici Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat. İnfeksiyon Dünyası, (3): 80, 2006.

AYGÜN, Gökhan

1. Bilim insanı olmak... Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat. İnfeksiyon Dünyası, (3): 90-91, 2006.
2. Özlüyoruz hocam (Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat). İnfeksiyon Dünyası, (3): 93, 2006.

BAĞDATLI, Yaşar

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat ve "İlk"leri. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 131-138.

BAHAR, Hrisi

1. Hocam Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat. İnfeksiyon Dünyası, (3): 94, 2006.

BAŞTUĞ, Olcay

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın saygıdeğer eşi Necla Unat hanımefendi ile yapılan söyleşi. İnfeksiyon Dünyası, (3): 77-79, 2006.
2. Kafkas cephesinden gelen mektup (Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat). İnfeksiyon Dünyası, (3): 94, 2006.

ÇALIŞIR, Behzat

1. Bulaşıcı hastalıklarla Savaş ve Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 139-146.

DEĞİRMENCİ, Zeynep

1. Engin bilgisini cömertçe sunan hocam (Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat). İnfeksiyon Dünyası, (3): 92, 2006.

ERÇİKAN, Celâl

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Hocamın ardından. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın Ardından, İst.1998, s. 1-3.

ERGİN, Sevgi

1. Herkes sırasını bilmeli (Dr. Ekrem Kadri Unat). İnfeksiyon Dünyası, (3):95, 2006.

İSMAİLOĞLU, Güneş Ülker

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat anısına. İnfeksiyon Dünyası, (3): 92, 2006.

KANBAK, Canan

1. Sizi arıyoruz (Dr. Ekrem Kadri Unat). *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 96, 2006.

KANTARCIOĞLU, S.

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın mikoloji çalışmalarındaki yeri. *Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998)*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 45-55 (A. Yücel ile birlikte).

ÖZTÜRK, Recep

1. Ülkesine ve mesleğine aşık bir öğretim üyesi Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat. *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 84-89, 2006.
2. Bilim adamı, filozof, örnek insan: Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat. *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 92, 2006.

SAMASTI, Mustafa

1. Unat Hoca'dan esintiler Kafkas cephesinden gelen mesaj, Hayatı mücadele idi, Hocaların hocası, Bu ülkenin insanı, Tıp tarihine hizmetleri. *Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998)*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 147-152. *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 81-83, 2006.

SEZİÇ, Nagehan

1. Hayatımıza yön veren hocam (Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat). *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 93, 2006.

TORUN, Müzeyyen Namal

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın yönettiği tezler. *Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998)*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 107-130.

TÜRKOĞLU, Salih

1. Ayaklı kütüphane Ekrem Kadri. *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 95, 2006.

VURAL, Suat

1. Hocam Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın ardından. *Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998)*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 57-60.
2. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın yaşamında gizli kalmış bir olay. *Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998)*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 61-65.

YILMAZ, Gülden

1. Örnek alınacak özel biri (Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat). *İnfeksiyon Dünyası*, (3): 94, 2006.

YÜCEL, Ayhan

1. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın biyografisi. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinde 50 Yıl Hizmet, İst. 1989, s. 1-6.
2. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın kitaplarının listesi. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat

- İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinde 50 Yıl Hizmet, İst. 1989, s. 7-10.
3. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın diğer yayınlarının listesi. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinde 50 Yıl Hizmet, İst. 1989, s. 7-27.
 4. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a armağan. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın Ardından, İst.1998, s. 5-6.
 5. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a armağan. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 9-16.
 6. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın yayınları. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 16-44.
 7. Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın mikoloji çalışmalarındaki yeri. Hocaların Hocası Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'a (1914-1998), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1999, s. 45-55 (S. Kantarcıoğlu ile birlikte).

ZÂİM HACI İBRAHİM AĞA VAKFIYESİNDE YER ALAN İLAÇ TERKİBİ HAKKINDA

Ömer Düzbakar*

On the Pharmaceutical Composition at the Waqfiyye of Zaim Hadji Ibrahim Agha

This study is organized under two main sections. The first section, titled “The Ottoman Concept of Waqf”, gives a brief account of waqfs, their roles and purposes. The second section under the title of “The Translation of the Document into the Turkish” constitutes our target research subject. The document examined was written by one of the *Müteferrikas* of the Imperial Court, Zaim Hacı İbrahim Agha, son of Hüseyin. It is registered among the documents of the Directorate of Pious Foundations: 739/259/173, 739/253/157 and dates 1176 (Hijri calendar), 1762-1763 (Gregorian calendar). The document is about a medical dimension of the waqfs, which was not much encountered before. It gives the contents of a medicine in detail, which was stated to be good for eye diseases. The ingredients of the medicine and their proportional amounts are described clearly. Then, how to prepare the medicine is also explained with equal clarity. Referring to the written medical works, the pronunciations of the ingredients in the content of the medicine are given textually. The names of some ingredients, though legible, whose meanings could not be found, are given in Turkish transcription with a question mark.

Hereby I owe great many thanks to Mevlüt Çam, the Ottoman translator of the Directorate of Pious Foundations, who informed me about the existence of such a document.

Key Words: Ottoman, waqf, eye diseases, drug.

* Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Yrd. Doç. Dr.; odusbakar@gmail.com

Osmanlı Vakıf Anlayışı

Vakıf; menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın malı hükmünde kendi mülkiyetinden çıkarmak demektir¹. Bir başka ifade ile vakıf; bir malı mülkiyetten çıkarak menfaatlerini belli şartlarla ebedi olarak bir hayır cihetine tahsis etmekten ibarettir².

Türkler, uzun tarihleri boyunca çeşitli millet ve medeniyetlerle temas etmiş, aynı zamanda kurmuş oldukları güçlü devlet ve teşkilatlar sayesinde kendi kültür ve kimliklerini de korumaya çalışmışlardır. Teşkilatlanma, kurum ve müessese oluşturma anlayışına bağlı olarak, Türklerin eski devirlerden itibaren vakfa kaynak teşkil edebilecek bir yapılanma içerisinde oldukları bilinmektedir. Zira çok eski devirlerde Türklerin bir kısmı ziraatla uğraşmışlardır. Böylece menkul mallar yanında ziraat alanları ve tarlalar üzerindeki mülkiyet hakları ile gayrimenkul mallar üzerinde de mülkiyet hakları doğmuştur³. Ferdi mülkiyet hakkının, vakfa temel teşkil edebilecek bağış, hibe gibi muameleler için uygun bir ortam oluşturduğu düşüncesinden hareketle Türk vakıflarının, İslâm öncesi devirlere dayanan çok eski bir kurum olduğu söylenebilir⁴.

İslâm toplumlarında sosyal birliği yaşatacak önemli düzenlemeler arasında yer alan *Sadaka-i câriye* sürekli olan sadaka anlamına gelmektedir. Bu sadaka türünün

zamanla bireysellikten çıkarak tüzel kişilik kazanması, vakıf kurumunu ortaya çıkarmıştır. Sürekli olması, sahibine öldükten sonra da sevap kazandırması gibi sebeplerden dolayı *sadaka-i câriye* ya da kurumsal anlamda vakıflar, İslâm tarihinde diğer birçok yardımlaşma vasıtaları içerisinde en çok gelişme gösterenidir⁵.

Osmanlılar döneminde vakıflar, hayatın hemen her alanında faaliyet gösteren birer kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, 16. asırda insan yararına faaliyetler sergileyen vakıflar bir yana, yaralı hayvanların tedavisi ya da nesli tükenme tehlikesi içinde olan hayvanları korumaya yönelik bazı vakıfların da kurulduğu bilinmektedir⁶.

Vakıflar, sosyal yardım ve dayanışmayı sağlamak ve sosyal güvenliğe katkıda bulunmak bakımından sosyal alanda; gelir servet dağılımını dengelemek, devletin yükünü hafifletmek, istihdamı artırmak suretiyle iktisadi alanda; merkezi yönetimin kolaylaştırılması, iskân politikası, asayiş ve güvenliğin sağlanmasına katkıları dolayısıyla siyasal alanda; vakıf gelirleriyle inşa edilen ve masrafları karşılanan mektep, medrese, kütüphaneler yoluyla eğitim-öğretim alanında çok yönlü fonksiyonları olan bir kurumdur⁷.

Vakıf; kurucusu açısından bireysel, vakıftan istifade edenler açısından toplumsal bir kurumdur. Vakfın doğmasında vakıf kurucusunun dünya görüşü, duygu ve

1 Ali Himmet Berki, "Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıflar", Vakıflar Dergisi, V, Ankara 1962, s. 9.

2 Ahmed Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1996, s. 94.

3 Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, s. 108.

4 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası, VIII, Ankara 1951, s. 479-518.

5 Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara 1995, s. 119.

6 Ahmed Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s. 188.

7 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hüseyin Ertuğ, İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzer Kurumların Karşılaştırılması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

düşünceleri ve dönemin yükselen değerleri, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu, toplumun ahlaki ve zihni yapısı belirleyici unsurlardır⁸. İnsan davranışlarının, bütün yönleri ile kavranamayacak kadar çeşitli olduğu gerçeği, vakıf düşüncesinin temel amillerinin, soyut varsayımlar veya modeller ile yeterince açıklanamayacağı sonucunu ortaya koymaktadır. Çünkü ülkeler ve milletlerarası ilişkilerde siyasi sürüşmelerin sebebi ve bireyler için de önemli olan menkul ve gayrimenkul mallar ve ekonomik değerlerin gönül rızası ile şahsi servet olmaktan çıkarılarak kamunun hizmetine sunulması dikkate değer bir husustur. Çünkü bu suretle mektep, medrese, tekke, kütüphane, cami, mescit, namazgâh, hastane, imaret, yol, su, çeşme ve sebil gibi eserler meydana getirilmiştir⁹.

Vakfin kurucuları tarafından belirlenen ve şart koşulan hizmetleri, devamlı olarak gerçekleştirebilmesi için gerekli bir varlığın veya gelirin de kurucular tarafından sağlanması şarttır. Vakıfların temel felsefesi, kurucuların sağlıklarında, vakfa bıraktıkları varlığı, hiçbir şekilde azaltmayarak hatta artırarak, bu varlıktan elde edilecek gelir

ile kurucuların hayatta iken belirledikleri hizmetleri sürekli olarak ve geliştirerek gerçekleştirmektir.¹⁰ Nitekim Zâim Hacı İbrahim Ağa'nın vakfiyesinden başta İstanbul'da Ayasofya civarı olmak üzere, Bolu ve ilçelerinde de pek çok hayratının olduğu anlaşılmaktadır. "... terkib olunan eczanın beyan ve şerh verildiği vech-i üzre rü'yeti-ne harc ve sarf olunmak için nema-i mezkûrdan yevmi üç akçe verile ..." ¹¹ şeklindeki ifadeyle araştırmamıza konu olan ilacın yapımında kullanılacak malzemelerin alımı için harcanmak üzere vakfin gelir kaynaklarından günlük üç akçe ayrıldığı belirtilmektedir.

Belgenin Günümüz Türkçesine Çevrilmiş Şekli¹²

Göz Ağrısı İçin

Bu ilaç göz ağrısı, duman, perde ve güne bakamayan göz için Allah'ın izniyle devadır. Firengi şeker¹³ dirhem-i örfi¹⁴ 100
Koruk¹⁵ suyu dirhem-i örfi 200
Rasdık¹⁶ dirhem 10
Ruşenâ(y)¹⁷ dirhem-i nîm¹⁸ 10

8 Sabri Ülgener, İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul 1985, s. 35.

9 Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları", Vakıf Sempozyumu Kitabı, Ankara 2004, s. 37.

10 Mehmet Akman Başman, "Vakıflar", Vakıf ve Kültür Dergisi, (XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı), Sayı 7, İstanbul 2002, s. 32.

11 Bakınız: Belge 1.

12 Bakınız: Belge 2.

13 Osmanlı Devleti'nin Esnaf ve Sanatkâr Nizamnamesinde " Firengi şekeri iyi şeker fiyatına satmayalar" şeklinde uyarı bulunmaktadır. <http://www.ahiliturkceciler.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&p=3772>

14 Onaltı kıratın ibaret dirhem. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 188. Benzer ölçü birimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Walther Hinz, İslâm'da Ölçü Sistemleri, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990.

15 Koruk: Henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm. <http://www.halici.com.tr/sozluk/Sozluk.aspx>

16 Rasdık (İsmid): Göz damlası olarak kullanılan antimon trisülfür. Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, Mürşid (Göz Hastalıkları), (Hazırlayanlar: Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş), Ankara 2004, s. 440; 456.

17 Ruşenâ(y): Göz taşı. Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, Mürşid (Göz Hastalıkları), s. 457.

18 Nîm: Yarı, yarım, buçuk. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 837. Metinde kullanılan rakama buçuk anlamı vermektedir 10,5 gibi.

Şâb-ı yemenî dirhem-i nîm 10
 Def'a şâb dirhem-i örfî 50
 Bakır dehnesi (?) dirhem-i nîm 6
 Sarısabır¹⁹ dirhem-i nîm 10
 Saksı (?) tutiya²⁰ dirhem 10
 Kaya tuzu dirhem-i örfî 50
 Mâmirân-ı çînî²¹ dirhem-i nîm 2
 Mercân dirhem-i örfî 3
 Diş budak ağacının²² suyu dirhem 50
 Bir karpuzun suyu
 Denizköpüğü dirhem 10

Çeşmezen²³ dirhem-i örfî 3 (Bu çeşmezen
 karaçalının çiçeğinden olur)
 Bir mikdar halis mayıs tezeğinin suyu
 Ve râziyâne²⁴ tohumu dirhem-i nîm 3
 Belirtilen malzemeler ezilerek birbirine
 karıştırılır ve bir büyük şişe içine hepsi dol-
 durulup bir sene bekletilir. Daha sonra şişe
 korunaklı bir tencereye konur. Yarım vu-
 kiyye²⁵ gül suyu²⁶ eklenir, gül suyu yoksa
 sade su konulur. Yirmi dirhem şap, on dir-
 hem şâb-ı yemeni, on dirhem sarısabır, yirmi

- 19 Öd ağacı ya da Aloe Vera olarak da bilinen daha çok Afrika, Suriye, Arabistan ve Güney Avrupa'da yayılış gösterir. Bitkinin yapraklarından çıkarılan usarenin (özsü) güneşte veya ısıtılarak yoğunlaştırılmasıyla elde edilen bakiye, siyah parlak kütleler halinde kalır. Bu madde sarısabır adını alır. [http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki\(o\).htm](http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki(o).htm)
- 20 Tutıya: Göz hastalıklarında kullanılan çinkodan yapılan bir ilaç. Abdülvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mardani, Müntehib, (Hazırlayan: Hatice Şahin), Bursa 2007, s. 199.
- 21 Mâmirân-ı çînî: Kırangıç otu (*Chelodoniun majus*) Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr, s. 286. temre otu olarak da bilinir. 30-80cm yüksekliğindeki bitki, mayıstan sonbahar ortalarına kadar çiçeklenir. Yapraklarının uçları dişlidir ve meşe yapraklarını andırır. Gövdesinden ve saplarından portakal sarısı, koyu bir sıvı çıkar. Genellikle ormanların güney kıyılarında, duvarların ve çitlerin dibinde ve moloz yığınlarının üstünde yetişir. Yaz ne kadar sıcak ve ormanların güney kıyıları ne kadar kuru olursa olsun, bitkinin gövde ve saplarından portakal renkli koyu sıvı her zamanki incelikte elde edilebilir. Kışın her yer karla örtüldüğünde bile, eğer yetiştiği yere dikkat edilmişse, kırangıç otu kar altında bulunabilir. Avrupa ve Kuzey Anadolu'da yetişir. Alkolitler (kelidonin ve türevleri %0,31) taşımaktadır. Taze bitkinin özsu-yu, katarakt ve göz saydam tabakasındaki lekelerde de kullanılır. <http://www.bitkisel-tedavi.com/kir-langicotu.htm>
- 22 Dişbudak ağacı (*fraxinus excelsior*): Zeytingillerden sert keresteli bir ağaçtır. Boyu 30 metre kadardır. Yaprakları 9-13 parçalı bir dantela görünümündedir. İlkbahar ve yaz aylarında kabuğu ve yaprakları toplanıp kurutulur. Faydası: Ateşi düşürür, vücuda kuvvet verir. Anne sütünü artırır. Romatizma ve nikris ağrılarını keser. Kabızlığı giderir. (kabuğu ise kabızlık yapar, ishali keser) idrar söktürüp, vücutta biriken zararlı maddelerin atılmasını sağlar. <http://www.draligus.com/2048sb-Disbudak-agaci-fraxinus-excelsior.html>
- 23 Karaçalı (*Paliurus spina*): Buldan'da "çaltı dikenli" veya karaçalı olarak bilinen bu dikenli ağaççığının taze yaprakları yara ve çıban iyileştirici olarak kullanılıyor. Karaçalı halk kültürümüzde oldukça eski bitkilerdendir. Göz ağrılarında da kullanıldığından "Dişe kerpeten-göze çeşmezen" deyimine kaynak olmuştur. Çesm, Farsça Göz anlamına gelmektedir. <http://www.buldansempozyumu.com/kitap/18.oturum/4.pdf>
- 24 Râziyâne (Rezene) (*foeniculum dulce*): Özelliği Spazm giderici, midevi, safra söktürücü, iştah açıcı, hafif laksatif, süt çoğaltıcı, idrar ve gaz söktürücü. Böbrek üstü guddeleri olumlu etkiler. Sağlık Açısından Kökü: İdrar yetersizliğine, safra taşlarına iyi gelir. Tohumu: Mide ve bağırsak gazlarına, zor sindirime, bağırsak parazitlerine, asabi kusmalara yararlıdır. Yaprakları: İnce doğrandığında kuru fasulye, bakla vb.'ne katılır. Hazmı zor olan besinlerin sindirimini kolaylaştırır. <http://www.turkforum.gen.tr/vforum/baharat-gruplari-oykusu-ve-dunyasi-t119607p3.html>
- 25(v)ükiyye: 1.283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 1118.
- 26 Kokulu ve renksiz olan gülsuyunun antiseptik özelliğinden, göz nezlesi, göz kanlanmaları gibi göz hastalıklarının tedavisinde yararlanılır. [http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki\(g\).htm](http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki(g).htm)

dirhem kaya tuzu ve bir miktar asel-i hâm²⁷ ile tümü suya konularak kaynatılır. Daha sonra bir bezden süzülerek şişeye konulur ve göze sürülür ki Allah'ın izniyle şifa bulur. Yukarıda isimleri verilen ilaç terkihi göz ağrısı çekenlere (Allah bütün ümmet-i Muhammed'i bu hastalıktan korusun) faydalı olduğu görülmüştür. Bundan dolayı adı geçen vakfıma mütevellî olanlar bu ilacın yapımında kullanılan malzemeleri vakıf gelirlerinden satın alsın ve belirtildiği gibi tükendikçe yapılsın ve muhafaza edilsin. Erkek ve kadınlardan gerek Müslüman ve gerekse gayrimüslim kısaca her kim olursa olsun esirgenmesin. İsteyenlere verilmeden önce üçer salâvat-ı şerife okumaları şartıyla yeteri miktarda verilsin. İlacın terkihiinde yapılan masraflar her sene hesaplansın ve vakfımın muhasebesine kaydedilsin. Adı geçen ilaç kıyamet gününe kadar kesintiye uğramasın. Açıklandığı gibi vakıfta mütevellî olanlar eliyle masraflar vakfın gelirlerinden sarf olunsun. İsteyenlere yeteri kadar verilip geri çevrilmesinler. Gerek adı geçen ilaç ve gerekse diğer vakıflarım için vakfiyemde belirtildiği gibi hareket eden mütevellîlerin dünya ve ahireti güzel olsun. Tersine hareket eden mütevellî her kim olur ise bilsin ki ceza gününde iki elim yakasında olacaktır. Vakfiye kayıt ve tespit olunmuştur. Ona göre basiret üzere hareket etsinler.

Sonuç

Metnin başında ilacın yapımında kullanılacak malzemeler arasında verilmediği halde yapım aşamasında gülsuyu (yoksa sade su) ve asel-i hâm (saf bal) eklenmiştir. Ayrıca terkip hazırlanırken sayılan malzemelerin bir kısmı yanında dirhem-i örfî de belirtilmiştir. Kullanılan malzemelerin günümüzde hangi bitkilere karşılık geldiğini araştırırken başvurduğumuz Yâdigâr, Müntehib ve Mürşid adlı eserlerde dirhem olarak belirtildiği halde dirhem-i örfî terimine rastlanmamıştır.

Vakıfların tıp tarihindeki yerleri araştırılırken genellikle vakıf bünyesindeki darüşşifalar ya da bimarhaneler ele alınmaktadır. Araştırmamıza konu olan bu vakfiyede ise göz hastalıklarına iyi geldiği belirtilen bir ilaç vakfedilmiştir. 18. yüzyıla ait olan bu vakfiye bu yönüyle önemlidir. Ayrıca dönemin şartları göz önüne alındığında bugünde göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir takım bitkilerin karışımında yer alması da dikkat çekicidir. Söz konusu terkihin tecrübe edilerek yararlı olduğunun belirtilmiş olması, cinsiyet ve din gözetilmeksizin herkese verilmesinin istenmesi de üzerinde durulması gereken bir başka konudur.

Bu vakfiyenin varlığı bize başka hastalıklar için de ilaç tertiplerinin yapılp kamu yararına, halk sağlığı için vakfedildiğini düşündürmektedir. Vakıf araştırmalarının sürmesi bu tür yeni vakıfları ortaya çıkaracaktır.

27 Asel-i hâm (Saf bal): Balın, göz hastalıkları üzerine de etkisinin olduğu, özellikle gözün irinli akıntısında, mikrobiyal kornea ülserlerinde, blepharitis, kataral konjunktivit ve kornea enfeksiyonlarında tedavi amaçlı kullanılabileceği bildirilmiştir. Yapılan bir çalışmada, alerjik rhino konjunktivit'e karşı etkisi incelenmiş ve balın kullanılmasıyla bu rahatsızlığın bulunduğu kişilerin %20'sinde olumlu etki yaratarak hastalık belirtilerinin azaldığı görülmüştür. Ayrıca balın topikal olarak hiperozmotik ajan şeklinde göz bölgesine sürülerek, anterior ve posterior ışın tedavisi ile birlikte kullanılmasının korneal ödem rahatsızlıklarına iyi geldiği bildirilmiştir. Barış Sönmez, "Balın İnsan Sağlığındaki Yeri ve Önemi", Uludağ Arıcılık Dergisi, 4/3, Ağustos 2004, s. 129.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

Zâim Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye No: 739/253/157.
Zâim Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye No: 739/259/173.

Tetkik Eserler:

Abdülvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mardani, *Müntehib*, (Hazırlayan: Hatice Şahin), Bursa 2007.
Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.
Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947.
Başman, Mehmet Akman, "Vakıflar", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, (XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı), Sayı 7, İstanbul 2002, s. 32-33.
Berki, Ali Himmet, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 9-13.
Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1997.
Ertuç, Hüseyin, *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzer Kurumların Karşılaştırılması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.
Köprülü, Bülent, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VIII, Ankara 1951, s. 479-518.
Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *Mürşid (Göz Hastalıkları)*, (Hazırlayanlar: Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş), Ankara 2004.

Öztürk, Nazif, "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları", *Vakıf Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2004, s. 35-48.

Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara 1995.

Sönmez, Barış, "Balın İnsan Sağlığındaki Yeri ve Önemi", *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 4/3, Ağustos 2004, s. 127-130.

Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr*, (4. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Günleri Anısına 9-31 Mayıs 2003), İstanbul 2003.

Ülgener, Sabri, *İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1985.

Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990.

Web Sayfaları

<http://www.ahiliturkceciler.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&p=3772>
[http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki\(g\).htm](http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki(g).htm)
[http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki\(o\).htm](http://www.bitkisel-tedavi.com/bitki/bitki(o).htm)
<http://www.bitkisel-tedavi.com/kirlangicotu.htm>
<http://www.buldansempozyumu.com/kitap/18.oturum/4.pdf>
<http://www.draligus.com/2048sb-Disbudakagaci-fraxinus-excelsior.html>
<http://www.halici.com.tr/sozluk/Sozluk.aspx>
www.turkforum.gen.tr/vforum/baharat-gruplari-oykusu-ve-dunyasi-t119607p3.html

YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA ANADOLU'YA GÖÇLER, OLUŞAN HALK SAĞLIĞI SORUNLARI VE SUNULAN SAĞLIK HİZMETLERİ

Özlem SARIKAYA*, Murat CİVANER**

Immigrations to Anatolia, Related Public Health Problems and Healthcare Services in the Beginning of the Twentieth Century

Anatolia, one of the most important crossroads between two continents, has witnessed so many immigrations throughout the history. It is a place where different civilizations and cultures met and transformed each other by interaction. History of important immigrations to Anatolia during the reign of the Ottoman Empire goes back to 1683. Also, the period between the end of 19th century and the beginning of 20th century was the time of wars, immigrations, and death and birth of nations. The Ottoman Empire had joined the several wars as well, and the new Republic of Turkey was established after it collapsed. In this study, we investigated the two large scale immigrations to Anatolia between Balkan Wars and the first years of Republic, and tried to compile our knowledge about the public health problems and the healthcare services provided.

Keywords: Immigration, war, public health, health services

GİRİŞ

Göç, kişinin doğal, ekonomik, siyasal ve benzeri zorunluluklar sonucunda oluşan yeni koşullara daha iyi uyum sağlayabilmek

amacıyla, yaşadığı toplumu ve sosyal çevreyi değiştirmesi, yabancısı olduğu bir başka çevreye ve insan topluluğuna katılmasıdır. Bireysel ve kitlesel nüfus hareketleri, neden ve sonuçları açısından örtüşmelerine

Bu çalışmanın taslak biçimi, 1-6 Eylül 2002 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

* Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, Yrd. Doç. Dr.; osarikaya@marmara.edu.tr.

** Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Uz. Dr.; mcivaner@gmail.com.

rağmen mültecilik ve göçmenlik olarak farklı tanımlanmaktadır. Uluslararası anlaşmalara göre mülteci veya sığınmacı; “ırk, din, uyruk, özel bir sosyal grubun üyesi olmak veya politik düşünceleri vb. nedeniyle zulüm görme endişe ve korkusu olan ve yaşadıkları ülkenin sınırları dışına çıkmak zorunda kalan kişi” olarak tanımlanmaktadır. Mülteciler, savaş, iç-sivil karışıklıklar, etnik, dini, siyasal düşünce ve sosyal bir gruba mensup olma gibi karmaşık olağandışı durumlar nedeniyle, göçmenler de işsizlik, afetlere bağlı kıtlık, açlık, salgın hastalık, siyasi otoritenin bölge boşaltma kararları sonucu yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalırlar. Bu tanımlara rağmen, değişik kaynaklarda savaşlar, dini, ekonomik, kültürel-siyasal, ailevi nedenler göç nedenleri arasında sayılabilmektedir. Burada göç kavramı ile mültecilik kavramlarının birbirlerine en çok yaklaştıkları nokta, göçün göç edenin isteği dışında iskan politikaları, savaş veya doğal bir afet sonrası alınan kararlar uyarınca zorunlu olarak gerçekleşmesi durumudur. Göçü diğer yer değiştirmelerden ayıran başlıca ölçü, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi, yeni yerleşim yerinde yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır¹⁻⁴.

İki büyük kıta arasındaki geçiş yolları arasında en önemlilerden biri olan Anadolu, tarih boyunca çok sayıda göçe tanıklık etmiş, çok farklı uygarlık ve kültürlerin birbiriyle karşılaştığı ve etkileşerek birbirini dönüştürdüğü bir yer olmuştur. Antropolojik araştırmalar M.Ö. 8000’li yıllardan bu yana Anadolu’da çeşitli yerleşimlerin ve göçlerin olduğunu ortaya koymuştur⁵. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anado-

lu’ya gerçekleşen önemli göçlerin tarihi 1683’lere kadar gider. Bu tarihlerde II. Viyana Kuşatması’nın ardından sınırda yerleşmiş müslümanların geri çekilmesiyle göçmenlik sorunları ortaya çıkar. Bunu 1689’da Üsküp’ten gelen göçmenlerin İstanbul’da mahalle kurması izler. 1821’de Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanması sonrasında da Anadolu’ya müslüman nüfusun geldiği bilinmektedir. 1856-1865 Kırım ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası göçler önemli boyutlara ulaşır. 1898-99’da Girit Adası’ndan yaklaşık 20,000 kişi göçerek İzmir’e yerleşmiştir^{3,6}. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, dünya çapında savaşların ve buna bağlı göçlerin yaşandığı, ülkelerin, sınırların, ulusların yeniden tanımlandığı bir alt-üst oluş dönemidir. Osmanlı İmparatorluğu da bu dönemde çeşitli savaşlara katılmış ve sonunda yıkılarak Türkiye Cumhuriyeti’ne dönüşmüştür. Bu süreçte, imparatorluğun son döneminden Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar olan süreç boyunca yaşanan büyük göçler, ortaya çıkan toplum sağlığı sorunları ve sunulan sağlık hizmetleri ele alınmaktadır.

BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDAKİ GÖÇLER

Osmanlı İmparatorluğu’nda 1906-07’de yapılan nüfus sayımına göre, nüfusun %77.51’inin müslümanlar, %22.49’u ise diğer dinlere mensup kişilerden oluşmaktadır. 1914 nüfus sayımında ise toplam 16,064,061 olan nüfusun %80.91’inin müslümanlardan oluştuğu belirlenmiştir (6). Bir başka demografik analize göre, Balkan Savaşları öncesi Balkanlardaki “dine dayalı millet sistemi”ne göre nüfus, %51’i müslüman,

%25'i Rum, %19'u Bulgar, %5'i ise diğer uluslardan oluşmaktaydı. 1910'larda Rumeli'nin müslüman nüfusu 2,315,293, Balkan Savaşları'ndan sonra Balkan topraklarında kalan müslüman nüfus ise 870,114'dir. Buna göre etkilenen nüfusun 1,445,179 olduğu ileri sürülmektedir⁶. Balkan Savaşları sırası ve sonrasında Anadolu'ya göçün nedenleri, etnik farklılıklar nedeniyle ayrımcılık, baskı, kültürel farklılıklar ve ekonomik zorluklar (barınma, tarım alanları ve hayvanların kaybedilmesi, ağır vergiler) biçiminde belirtilmektedir⁷.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan mübadele (karşılıklı nüfus değişimi) antlaşmaları Balkan Savaşları'ndan sonra gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Osmanlı-Bulgar Mübadelesi (1913-1914) olarak bilinmektedir. Bu antlaşmaya göre, Bulgaristan'dan 48,570 Müslüman, Türkiye'den 46,764 Bulgar ile mübadele edilmiştir. İkinci mübadele antlaşması ise 1914'teki Osmanlı-Yunan Mübadelesi'dir. Kaynaklarda 1912-1920 arasında Balkanlar'dan Anadolu'ya gelen göçmen sayısı, 413,922 olarak belirtilmektedir⁶. 29 Haziran 1913 tarihli bir belgede göçmenlik, "Ailece gelerek, memleketlerine bir daha dönmek üzere alâkasını kesmek" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yine belgelere göre, göçmenin kimlik tespitinin yapıp, hükümetçe gösterilen yerde oturması ve kendilerinden istifade edilmesi beklenen yeteneklerine göre tarım, ticaret veya sanatla uğraşması gerekmektedir.

Göçler, göç etmekte olanlar için fiziksel, psikolojik, ekonomik, vb. çok yönlü değişiklikleri beraberinde getirirken, göç edenlerin geçici olarak yerleştikleri bölgelerde de toplum sağlığını etkileyen bir bo-

yut kazanır. Göç sırasında karşılaşılan olumsuz sağlık koşulları başta beslenme bozuklukları ve enfeksiyon hastalıkları riskinin artmasına neden olur. Özellikle kadınlar, çocuklar ve yaşlı ve sakatlar, risk grubu olarak bilinmektedir. Balkan savaşları olarak bilinen dönemde yaşanan göçlerde ortaya çıkan sağlık sorunlarına belgelerden ulaşmak mümkündür^{6,8,9}.

1. Büyük gruplar halinde gelen göçmenler ve beraberlerinde getirdikleri büyükbaş hayvanlar, geçici olarak konaklanan yerleşimlerin hijyenini bozmuştur.
2. Sevk merkezleri arasında olan İzmir, Bursa, Konya, Adana ve Antalya bölgelerinde gıda yardımı, sağlık hizmetlerinin organizasyonu ve ilaç desteği konularında sorunlar yaşanmıştır.
3. Parçalanmış aileler ve göçün yarattığı psikolojik travma etkili olmuştur.
4. Özellikle geçici yerleşim yerleri olarak kullanılan cami ve mescitlerde kalabalık barınma koşullarının getirdiği olumsuz sağlık koşulları söz konusu olmuştur.
5. Bulaşıcı hastalıklar: Özellikle temiz içme ve kullanma suyuna erişimde yaşanan sorunlar ve bozuk hijyen, beraberinde kolera ve çiçek hastalığı olgularında artmaya yol açmıştır.

Kolera salgınlarıyla savaşım için bir dizi önlem alınmıştır. 1911-14 arasında İstanbul'daki toplam kolera olgusu 6,730'dur. Orduda koleradan ölenlerin sayısının ise yaklaşık 40,000 olduğu bilinmektedir. Orduda ve göç edenlerde görülen kolera olgularındaki

artış üzerine aşağıdaki çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır^{8,9}:

- 6 Kasım 1912'de İstanbul'da Olağanüstü Kolera ve Sıhhat-i Umumiye Komisyonu kurulmuştur. Bu Komisyonun kurulma amaçları arasında, kuşku olguların saptanması, hastaların hastane ve sürekli gözlem altına alınacakları yerlere sevklerinin sağlanması, askeriye ve belediye hekimlerinden oluşan bir teftiş heyetinin kurulması (Daire-i Heyet-i Sıhhiye), göçmenlerin İstanbul'a girişten önce sağlık taramalarının ve dezenfeksiyon uygulamalarının yapılması, su kaynaklarının düzenli kontrolü sayılabilir.
- Bu dönemde günlük kolera olgularının gazetelerde ilan edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.
- Benzer şekilde, düzenli olarak çeşmelerden alınan su örneklerinin analiz sonuçları günlük olarak gazetelerden duyurulmuştur.
- İstanbul'daki bentler, Terkos ve Elmalı su havzaları geçici yerleşimlerin kirli atıklarından korumak amacıyla askeri kordon altına alınmıştır.
- Sokak ve işlek caddeler her gün düzenli olarak yıkanmıştır.
- Göçmen grupları İstanbul'a girişlerinden önce karantina amacıyla belirli bölgelerde bekletilmiştir.
- Komisyonun resmi açıklamaları yoluyla, suyla bulaşan hastalıklara karşı halk, el yıkamanın önemi, suların kaynatılarak içilmesi, kuşku olgularının bildirilmesi, kişisel ve barınma yerlerinin hijyenine yönelik önlemler konusunda ayrıntılı olarak bilgilendirilmiştir.
- Şehir yerleşimlerinde halka kaynatılmış su ve çay dağıtılmıştır.
- Hastalıkların bildirimi zorunlu hale getirilmiş ve aksi durumlarda yasal işlem yapılacağı duyurulmuştur.
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (HAC) kolera hastası askerlerin İstanbul'a gönderilmesinde görev almıştır. Bu askerler ve sivil halktan kolera hastaları Ayasofya, Sultanahmet, Nuruosmaniye ve Mahmutpaşa camilerinde karantinaya alınmıştır. Belgelere göre 6,500 asker ve sivilin buralarda barındığı anlaşılmaktadır.

Koleradan sonra en fazla görülen enfeksiyon, çiçek hastalığıdır. Yedikule sınırları dışındaki barakalarda kalan göçmenlerde çiçek hastalığı görülmesi üzerine HAC çiçek aşısı uygulamaya başlamıştır. Ancak göçmenler arasında çiçek aşısı uygulamasına karşı direnç gösterilmiştir. Bu dönemde 38 çiçek hastalığı olgusu kayıtlara geçmiştir^{8,9}.

6. Sağlık hizmetlerine olan gereksinimin artmasına yönelik olarak, hastanelerin yanı sıra İstanbul'da birçok barınma yeri geçici tedavi hizmeti sunmak amacıyla yeniden düzenlenmiştir. Bu amaçla hamile, beslenme bozukluğu olan ve hasta kadın göçmenler için Haseki Kadın Hastanesi'nde koğuşlar ayrılmıştır. Ayrıca sarayda kadınlar için 100 yataklı bir bölüm oluşturulduğu bilinmektedir.

Şehirde ve Boğaziçi'nde birçok otel ve yalı boşaltılarak 90'a yakın hastane oluşturulmuştur. Meclis-i Umur-ı Sıhhiye İstanbul'da 90 yataklı bir kolera hastanesi

açmıştır. Bunların yanı sıra HAC tarafından tam teşekküllü hastaneler kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla, Parmakkapı'da 100 yataklı "Muhacirin Hastanesi" açılmıştır. Darülfünun tatil edilerek hastaneye dönüştürülmüştür. Ayrıca bu dönemde Selanik'teki 200 yataklı hastanede yaklaşık 40,000 askerin ve göçmenin yatarak tedavi gördükleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra Çatalca cephesinde sahra hastaneleri, İşkodra, Hadımköy, Ayastefanos, İspartakule ve Çanakkale'de çadır hastaneleri kurulduğu bilinmektedir. Edirne-İstanbul arasında 6 sağlık istasyonu özellikle hasta askerlerin karantinaya alınması amacıyla kullanılmıştır⁹.

Bu dönemde hastalıklar ve ölüm nedenleri konusunda elde edilen kayıtlar sınırlıdır. Ancak elde edilebilen bazı ölüm raporlarına göre bazı veriler elde edilmiştir^{6,8}.

- 1912-14 Balkan Savaşları sırasında Anadolu'ya göç edenlerin çoğu kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşmaktadır.
- Ölenlerin %70'i kalabalık, hijyeni bozuk ve gıda desteğinin yetersiz olduğu camilerde barınan kişilerdir.
- Ölüm nedenlerinin başında enfeksiyon hastalıkları gelmektedir. Kayıtlara göre ölümlerin, %34'ü kızamık, tifo, dizanteri, kabakulak, çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıklardan, %17'si beslenme yetersizliğinden, %12'si solunum sistemi hastalıklarından, %11'i kalp hastalıklarından, %7'si bağırsak enfeksiyonlarından, %4'ü doğuma bağlı nedenlerden, %15'i ise kanser, kaza ve diğer nedenlerden gerçekleşmiştir.

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN ARASINDA NÜFUS DEĞİŞİMİ

Kurtuluş Savaşı sonrası 30 Ocak 1923'te Türkiye'deki Rumlar ve Yunanistan'daki Türklerin değişimi amacıyla "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır. Protokol 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması sonrası resmen yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın "azınlıklar"la ilgili bölümüne göre, Türk vatandaşları olan farklı milletlerden kişilere yasalar önünde eşit haklar tanınmıştır. Türkiye'deki Rumlar ve Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Yalnız İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler değişim hükümlerinin dışında bırakılmışlardır.

Nüfus değişimi ile dini, etnik, ekonomik bir değişim yaşanmıştır. Değişim ile Kasım 1923'ten 1925 yılına kadar Türkiye'ye yaklaşık 500,000 göçmen geldiği ve Yunanistan'a yaklaşık 1,250,000 kişinin göç ettiği bildirilmektedir. Türkiye'ye göç edenlerin %90'ının tarım kesiminden gelmiş olmasına karşılık, Yunanistan'a göçenlerin çoğunluğu tüccar, zanaatkar vb. meslek sahibi kişilerdir^{7,10}.

Türkiye Hükümeti, anlaşmaya göre yarım milyon göçmenin Türkiye'ye nakli, iskan edilmeleri ve iş sahibi olabilmeleri gibi konularda düzenleme yapmak üzere, Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti kurulmasına karar vermiştir. Bakanlık HAC ile göçmenlerin sağlık kontrollerinin yapılması, beslenme, barınma ve yerleşmelerinin sağlanması için işbirliği yapmıştır (6 Mart 1924 tarihli "İtilâfname"). Göçmenlerin daha önce yaşadıkları yerlerdeki sosyal koşullarına uygun olarak yerleştirilecekleri

yerlerdeki toplumsal, ekonomik ve fiziksel özelliklerin analizi yapılmış ve bu amaçla çeşitli bölgeler belirlenmiştir. Örneğin bu amaçla göç ettikleri bölgelerde tütün üreten çiftçilerin özellikle Samsun ve Karadeniz kıyısındaki bölgelere yerleştirilmeleri planlanmıştır. Göçmenlerin büyük kısmı yaşadıkları yerlerden, yakınlarında ayrılmak ve yerleştirildikleri bölgelerdeki gelenek ve yaşam koşullarına uyum sağlamak güçlüğüyle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir^{7,10-12}.

GÖÇMENLERİN TAŞINMASI İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Nüfus değişiminin resmen başlamasından önce Temmuz 1923'ten Midilli'de yaşayan Müslüman nüfus Türkiye'ye ilk gelen göçmen grubu oluşturmuştur. Ardından Sakız, Girit ve Selanik'ten gelenlerle göç dalgası 1927'ye kadar devam etmiştir. Göçmenlerin taşınması gemilerle yapılmıştır. Kamalar özellikle hasta, yaşlı, kadın ve çocuklara ayrılmıştır. Yalnızca çocuk ve hastalara süt veya sıcak yemek verilebilmiştir. Gemilerde hekim bulundurulmasına ve sağlık hizmeti verilmesine çalışılmıştır. Ancak, kayıtlara göre, nakil sırasında 278, misafirhanelerde konaklama sırasında 870 ve iskân (yurt edinirme) sırasında olanlarla birlikte toplam 3,819 kişinin öldüğü bilinmektedir⁷.

Aralık 1923'te Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti talimatnamesine göre, göçmenlerin indirildikleri iskelelerde öncelikle HAC tarafından kurulan sağlık ocakları veya dispanserlerde karantinaya alınarak sağlık kontrollerinin yapılması öngörülmüştür. İkinci aşamada, hasta ve sağlık durumu iyi olmayanların tedavi altına alınarak beslenme ve barınmaları için düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır.

Sağlık sorunu olmayan veya tedavi görecektir göçmenler için, sahip oldukları meslek, el becerisi ve iklim koşulları dikkate alınarak belirlenen yerleşim bölgelerine gönderilmeleri ve yerleştirilmeleri planlanmıştır^{7,10}.

Nüfus değişimi sırasında yaşanan sağlık sorunlarına yönelik çalışmalar ve sağlık koşullarını düzeltmek için yapılan düzenlemeler, büyük ölçüde HAC tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmaları değişim öncesi hazırlıklar ve değişim sırasında yapılan çalışmalar olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür⁹.

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN DEĞİŞİM ÖNCESİ YAPTIĞI HAZIRLIKLAR

27 Kasım 1923'den itibaren nakil sırasında özellikle yoğunluğu olan bindirme bölgelerinde (Selanik, Kavala) HAC heyetleri görev yapmış ve dispanserlerde sağlık hizmeti verilmiştir. Özellikle salgın hastalıkları önlemek, hastalananların tedavileriyle ilgilenmek amacıyla, "İmdat-ı Sıhhiye Heyetleri" adı verilen sağlık yardım kurulları oluşturulmuştur. Kurullarda hekim, eczacı ve yardımcı sağlık elemanı görevlendirilmiştir. Kurulların görevleri şöyle tanımlanmıştır⁷:

- Bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklama (dizanteri, çiçek, veba)
- Taşınma sırasında geçici barınma için misafirhanelerin kurulması ve öncelikle kadın, çocuk, yaşlı ve hastalar için uygun barınma koşullarının yaratılması
- Aş evlerinin kurulması
- Göçmenlerin indirilecekleri iskelelerde serum ve aşı depolanması

- Değişik bölgelerde hastane ve dispanser açılması (sıtma gibi endemik özellik taşıyan enfeksiyon hastalıklarına özel hastanelerin oluşturulması)

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN DEĞİŞİM SIRASINDAKİ ÇALIŞMALARI

Nakil sırasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin sürekli bir yere yerleştirilmelerinden önce, herhangi bir salgın hastalığa karşı önlemler alınmıştır. Geçici barınma sırasında sağlık taramalarının yapılabilmesi amacıyla özellikle iskelelerde büyük tahaffuzhaneler (karantina merkezleri) kurulmuştur. Gelen göçmenler ilk karşılamadan sonra bu merkezlere alınmış, sağlık taramaları yapılmıştır. Yanı sıra, HAC görevlileri tarafından göçmenlerin aşı kartları incelenerek aşısı olmayanlar bağışıklanmıştır. Ayrıca göçmenlerin diğer belgeleri, beraberlerinde getirdikleri eşyalar ve hayvanlar da incelenmiştir. Tahaffuzhanede sağlık durumu risk taşımayanlar ya da burada tedavileri yapılan göçmenler, misafirhanelere alınmıştır. Bu misafirhaneler ise, temizlik ve denetimleri sağlanmış göçmenlerin gönderilecekleri yere gidinceye kadar en fazla üç gün barınabilecekleri şekilde düzenlenmiştir. Misafirhaneler her zaman göçmenler için yeterli olmadığından, öncelikli olarak maddi olanakları sınırlı olan göçmenlerin buralarda kalması sağlanmıştır. Maddi olanakları yetersiz olan göçmenlerin gıda, giysi yardımlarını HAC üstlenmiştir. Bu amaçla, Marmara Denizi üzerinden gelen göçmenler, önce Tuzla'da hazırlanmış olan karantina merkezlerine alınmıştır. Boğaz geçilerek, bir Karadeniz ken-

tine gönderilen göçmenler için de Sinop'ta büyük bir karantina merkezi oluşturulmuştur. Dolayısıyla, Klazumen (Urla), Tuzla ve Sinop Tahaffuzhaneleri, gelen göçmenlerin ilk uğrak yerleri olarak bilinmektedir^{7,10,13}.

İstanbul'a gelen göçmenler İplikhane, Gülhane, Cerrahpaşa, Beyazıt ve Metris Çiftliği misafirhanelerinde ağırlandı. Bu misafirhanelerin bazıları, değişim süreci başlamadan önce de sığınmacı göçmenler için kullanılmaktaydı. Bunların en büyükleri ise Gülhane ve İplikhane Misafirhaneleriydi. Yanı sıra, İstanbul üzerinden Türkiye'nin uzak bir yerine gönderilmek durumunda olan göçmenler de bu misafirhanelerde bir kaç gün dinlendirilmiştir. Özellikle Gülhane Misafirhanesi, en çok bu amaçla kullanılmıştır. Gülhane'deki Misafirhane önceleri barakalardan oluşturulmuştu. Fakat bunlar pek kullanışlı olmadığı için, sonradan askeri makamlardan Dikimhane Kışlası ve çevresindeki binalar devren alınmış ve 2,000 kişilik Ahırkapı Misafirhanesi açılmıştır. İplikhane Misafirhanesi ise 700-1,000 kişiyi ağırlayabilen bir misafirhane haline getirilmiştir. HAC Gülhane'deki Misafirhane'de her türlü yemek verebilecek kapasitede bir aşhane ve sağlık hizmeti verebilecek bir de dispanser kurmuştur. Klazumen'deki (Urla) misafirhane, hem karantina hem de misafirhane hizmeti veren Ege bölgesinin en büyük misafirhanesiydi. Bunun yanı sıra, İzmir'de Hilal Senti'nde otuz barakalık bir göçmen misafirhanesi oluşturulmuştu. Ayrıca Kemer'de de HAC'nin katkılarıyla bir misafirhane daha oluşturulmuştur. Ayrıca pek çok ilde ve ilçede de küçük misafirhaneler açılmış olmasına rağmen, HAC'nin buralardaki şubelerinden merkeze gönderilen

raporlardan anlaşıldığına göre, büyük göç kabileleri olduğunda misafirhanelerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır (Türkiye Kızılay Derneği arşivinde bu konuya ilişkin pek çok belge vardır) 9,10.

1924 yılının başından itibaren, misafirhanelerde kalma koşullarının sağlanabilmesinde önemli güçlükler yaşanmaya başlamıştır. Kalıcı barınma yerlerine nakil sırasında yaşanan sorunlar göçmenlerin misafirhanede kalma süresinin uzamasına yol açmıştır. Misafirhanelerde barındırılmayan göçmenlerin bir kısmının sokaklarda, bahçelerde, çarşı pazarda ve hatta mezarlıklarda zor ve sağlıksız koşullarda konaklamak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Misafirhanelerde kısa süre kaldıktan sonra yola çıkanlara HAC tarafından gıda yardımı yapılmış, özellikle emzikli anne ve çocuklara ek gıda desteği sağlanmıştır. Bazı bölgelere yerleştirilen göçmenlerin sağlık gereksinimlerini karşılamak için gezici hekimlerin çalıştığı bilinmektedir. Göçmen bir sorunla karşılaşmadan Rum göçmenler tarafından terkedilmiş bir eve yerleştiği takdirde, hükümetten iki ay süreyle yiyecek veya bunların maddi değeri karşılığı yardım alma hakkı kazanmaktaydı^{7,9,10}.

Misafirhanelerde barınan bazı göçmenlerin yerleştirilecekleri bölgelere gitmek istemedikleri ve bu bekleme sırasında toplu yaşam koşullarının yarattığı olumsuz koşullar nedeniyle salgın hastalıkların ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin, İstanbul Ahırkapı'daki misafirhanede Samsun'a gitmek istemeyen göçmenler arasında çocukların kızıl ve kızamıktan öldüğü, Valilik'in ortaya çıkan çiçek olgularına karşı önlem aldığı bilinmektedir. Ayrıca misafirhanelerde verilen sağlık hizmetinin hekim sayısı

sının az olması nedeniyle yetersiz kaldığı ve ölüm oranlarının arttığı gazete haberlerinden öğrenilmektedir. Bunların yanı sıra, zor yolculuk koşulları, beslenme bozukluğu ve yerleşim yerlerinin tam hazır olmasından kaynaklanan nedenlerle ortaya çıkan hastalıkların hızla yayılarak ölümlere neden olduğu bilinmektedir. Örneğin Samsun'un Canik Köyü'ne yerleştirilen göçmenlerden 103 kişi kısa bir süre içinde sıtma salgını nedeniyle ölmüştür^{10,11}.

İstanbul'a getirilen ve bulaşıcı hastalığı olan göçmenler HAC ve Memleket Hastanelerinde tedavi altına alınmıştır. Bu hastanelerin yeterli olmadığı durumlarda askeri hastanelerde de sivil hastalar tedavi edilmiştir.

SONUÇ

Göçler sırasında özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce koruyucu ve sağaltıcı sağlık hizmetleri sunulmuş, göçmenler ülkenin kendilerine yönelik politikaları doğrultusunda belli bölgelere yönlendirilmiştir. Savaş koşullarında bulunduğu ve sağlık hizmetlerinin ülke çapında örgütlü olmadığı dikkate alındığında, bu çapta gerçekleşen göçlerin yarattığı sorunlarla ilk planda oldukça iyi başedildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, göçlerin insan ve toplum sağlığına uzun dönemli etkilerini gözden kaçırmak gerekir. Savaşlar, dini, kültürel, siyasal, ekonomik ve diğer nedenlerden kaynaklanan göçler, insan veya insan topluluklarının alışık oldukları toplumsal ortamdan ayrılarak, yabancısı oldukları bir çevreye geçişleri sırasında yaşadıkları zorlukların, hastalıkların ve ölümlerin öyküsüdür. Sosyo-kültürel ve ekonomik parçalanmışlık sonucu yaşanan psikolojik travma, kuşaklar

boyu miras olarak aktarılmakta, günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

1. Arslan H. 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün. İstanbul: Kaknüs Yayınları;2001. s.149-157.
2. Sarıkaya O. Kadın-çocuk mülteciler, sığınmacılar ve göçmenler. Toplum ve Hekim 2001; 16(5): 346-351.
3. UNHCR. Dünya Mültecilerinin Durumu. Ankara:Oxford University Press;1997. (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği tarafından, "Status of World Refugees,, dan Türkçeleştirilmiştir),
4. ICRC. Internally displaced persons: The mandate and rol of the International Committee of the Red Cross. International Review of the Red Cross 2000;838:491-500.
5. Akurgal E. Anadolu Uygarlıkları. İstanbul:Net Turistik yayınları;1998. s.8-13.
6. Ağanoğlu HY. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç. İstanbul:Kum Saati Yayınları;2001. s.245-297.
7. Arı K. Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları;2000. s.43-48, s.67-70, s.93-99, s.105-126.
8. Halacoğlu A. Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları;1995. s.94-103.
9. Karal SA, Uluğtekin M. Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a. Ankara:Beyda Basımevi;2000. Birinci cilt, s.97-136, s.198-266.
10. Zengin C. Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930). Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul; 1998. s.103-165.
11. İpek N. Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara;2000. s.53-70.
12. Zürcher EJ. Greek and Turkish refugees and deportees 1912-1924, January 2003, Turkology update Leiden Project Working Papers Archive, Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden. (<http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/ejz18.htm>'den 5 Mart 2006'da alıntılanmıştır).
13. Şeker N. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa, Bursa Defteri,1 (1999) Turkology update Leiden Project Working Papers Archive, Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden. <http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/Seker.htm>'den Haziran 2005'te alıntılanmıştır.

ELEŞTİREL AÇIDAN

“TARİH BOYUNCA İLİM VE DİN”*

Turhan ADA*

“Science and Religion throughout History”
from the Critical Point of View

The sovereignty struggle between philosophy, science and the relation which was accused of destroying the public area with its scholastic approaches is discussed. Author Dr. Adivar, analyzed his theory which he tried to prove with his work that is his intellectual approach that religion would not compromise with mind and science and the conflict between science and religion occurred since these two concepts were clung together, within the frame of the cultural history of the world.

Key Words: Religion, Science, Philosophy.

Dr. Adivar, makalemizde mercek altına alacağımız eseriyle, “*Osmanlı Türklerinde İlim*” isimli çalışmasında kanıtlamaya çalıştığı teorisini, yani, dinin, bilim ve akılla bağdaşamayacağına ve bilim-din çatışmasının da bu iki unsurun örtüştürülmesinden kaynaklandığına ilişkin düşünsel yaklaşımını² dünya kültür tarihi çerçevesinde irdelemiştir. Önceleri, XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan din-bilim ilişkisini analiz etmeyi düşünmüş

ise de, daha sonra, çizdiği bu çerçevenin daha uygun olduğunu düşünmüştür.³ Kitabının önsözünde, Cambridge Üniversitesi Profesörlerinden John William Draper’in, 1875 yılında, “*İlim ve Dinin Mücadelesi Tarihi*” adlı bir kitap yayımladığını, ancak, geniş yankı uyandıran bu kitabın, yirmi yıl sonra, İslâm dini ile pozitivistliği örtüştürmek isteyen Ahmet Mithat Efendi tarafından “*Kitâb-u Nizâ-i İlm u Dîn*” adıyla Türkçe’ye çevrildiğini be-

1 Adnan Adivar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, 2 Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, XI İ+360 ve 236 s.. Eserin bibliyografya ve indeks bölümleri bir öncekine oranla daha kapsamlıdır.

* Tarihçi-Yazar, Dr.

2Dr. Adivar, bu yaklaşımını İbn-i Rüşd’e atfettiği şu söze dayanarak açıkça izhâr ediyor: “Nassî sistemler mantikî kaziyelere (yargılara) dayanmaz. Bu sistemlerin ilimle telifi de (bağdaştırılması da) mümkün değildir. İlim-din husûmeti (çatışması), bu iki mefhumun (kavramın) birbirine karıştırılmasından doğmaktadır.” Adnan Adivar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, V. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 87.

3 Hasan Ali Ediz, “**Tarih Boyunca İlim ve Din**”, **Son Posta**, s. 4, 7: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adivar Dosyası, 42/X-392; Kemâl Sâlih Sel, “Son Haftaların Neşriyatı”, Cumhuriyet, s. 2: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adivar Dosyası, 2/VI-168.

lirtmekte ve eserini, olumlamadığı bu girişimi dengelemek için yazdığını ima etmektedir.⁴ Nitekim, temel usul olarak, İslam dini ile muharref Hıristiyanlığı özdeşleştirmekte ve böylece, imanen da olsa, nihai hedefi olan dinde reform olgusuna atıfta bulunmaktadır.

Batının önde gelen kütüphanelerinde bulunan ve çeşitli dillerde kaleme alınmış olan 147 önemli eserin yıllar süren tetkikinden sonra telif edilen eser, bir önceki benzeri gibi yine olabildiğince akıcı, sürükleyici, anlaşılabilir ve samimi bir üslubu esas almaktadır. Ancak, biçim ve metodoloji açısından çok daha tatminkârdır.⁵ Daha yakından irdelendiğinde, çoğunlukla, hür düşünceye ulaşma gayreti içindeki bilim ve fikir adamlarının skolastik anlayışlar karşısında verdikleri mücadele göze çarpar. Bu arada, anlaşılması güç teorileri olabildiğince yalın biçimde aksettirmekte ve determinist öğretiyi⁶ idealize etmektedir. Ancak, Dr. Adivar, yaşamına damgasını vuran çelişkili tavrını bu çalışmasında da sergilemekte ve tanınmış fizik bilgini Max Planck'ın şu ifadesine dayanarak, doğruluğu hiçbir zaman kanıtlanamayacak bir teoriyi esas aldığını açıkça itiraf etmektedir:

*“İlim, tabiatın son sırrını keşfedemeyecektir. Çünkü, en son tahlil ile anlaşılıyor ki, biz kendimiz de tabiatın ve binâenaleyh keşfetmeye çalıştığımız sırrın bir parçasıyız.”*⁷

XIX. yüzyıla kadar uzanan bir zaman periyodunu kapsayan eserde, eski Yunan kültüründen önceki din-ilim çatışması ve bunun Grek-Roma medeniyeti üzerindeki etkileri, Hıristiyanlığın bilimsel ve dinsel yaklaşım içindeki yeri, İslâm dini ve felsefi, Rönesans döneminde bilim-ruh ve madde münasebetleri, Aydınlanma Çağı'nda Tabiatçı yaklaşımlar ve bilim ve din, XVIII Yüzyılda din ve İngiltere, Fransa ve Almanya'daki reform hareketleri gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, skolastik yaklaşımlarıyla egemen olduğu kamusal alanı tahrip ettiği iddia edilen din ile bilim ve felsefe arasındaki egemenlik mücadelesi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, bir taraftan kutsal kitapların “peygamberler” tarafından yazıldıkları ve tüm bilimsel gelişmelerle çeliştikleri iddia edilmekte, bir taraftan da II. Meşrûtiyet döneminden beri savunulan, dinde reform ve kadın-erkek eşitliği gibi temelsiz prensiplere

4 Adnan Adivar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, V. Baskı, s. 9. Ahmet Mithat Efendi, Dağarcık Mecmuasında, 1872 ve 1873 yılları içinde yayımlanan “Velâdet” ve “Duvardan Duvara” adlı makaleleriyle Evrim Teorisi'ni açıkça gündeme getirmiştir. Ancak, İslâmî duyarlılığa sahip bilinçli çevrelerden gelen yoğun eleştiriler nedeniyle görüşlerini dinsel naslarla bağdaştırmaya çalışan bir yaklaşım içine girmiş fakat hükümet tarafından böyle makaleler yazmaktan men edildiği için II. Meşrûtiyet dönemine kadar benzeri bir vurgulamada bulunamamıştır. Ahmet Emin Yalman, “Tarih Boyunca İlim ve Din”, Vatan, 12 Temmuz 1944, s. 2, 4. Halide Edip Adivar'ın torunu Ömer Sayar, mülakatımız esnasında, Dr. Adivar'ın, “Dur, Düşün” isimli eserini ilkin “Maymun Diyor ki” başlığı altında yayımlamak istediğini belirtmiştir. Bizce, vurgusunu yaptığımız son iki gerçek arasında dikkat çekici bir ilinti vardır.

5 Dr. Adivar, eserinin önsözünde, bu gerçeği önemle vurgulamakta ve en azından lise eğitimi görmüş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmayı umduğunu belirtmektedir. Adnan Adivar, age, s. 10.

6 Determinizm (Belirlenimcilik) zorunsuzluk ve özgür irâdeyi kabul etmeyip fiziksel, ruhsal ve etik tüm olayları bir takım zarûri sebepler zincirinin tayin ettiğini iddia eden gerçek dışı teoridir. Olayların ortaya çıkışını yönlendirici bir güce değil, olayları oluşturan unsurlara atfeder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Hayri Bolay Felsefi **Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, VIII. Baskı, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999, s. 43-46. Daha açık bir ifadeyle materyalizmin metodsal açıklamasıdır.

7 Adnan Adivar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, s. 266.

destek verilmektedir. Ancak, tüm dinler ayrıntılı olarak analiz edildiği halde, sahip olduğu donanımla işaret edilen bu ve benzeri iddiaları makul kanıtlarla çürüten İslâm dininden son derece yüzeysel olarak bahsedilmekte, sonuçta, temelsizliği kanıtlanmış felsefi yaklaşımlar, doğru-

lanmış gerçekler gibi sunulmaktadır.⁸ Friedrich Albert Langen'in, "Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi" adlı eserinden "gereğinden biraz fazla" diyebileceğimiz ölçüde yararlanılmış olması, dikkat çeken diğer bir tarafıdır.⁹

8 Eserin dikkat çekmeye çalıştığımız temel nitelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Adıvar, age. Kadın-erkek eşitliği, ibadet dilinin, İslâm dininin belirlediği çerçevenin dışına çıkılarak, Türkçeleştirilmesi gibi konular, II. Meşrûtiyet sonrasında yoğun olarak "İslâm" adlı dergide işlenmişti. Yazar kadrosu arasında Şerafettin (Yaltkaya), Şemseddin (Günaltay), Ziya Gökalp, Halîm Sâbit (Şibay) ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım gibi isimlerin de bulunduğu dergiye, çoğunlukla, çağdaşı Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlû'r-Reşâd gibi muhafazakâr dergilerce muhalefet edilmekteydi. H. Kılıçoğlu, "Tarih Boyunca İlim ve Din", Tanin, 14 Ekim 1942, s. 5, 7. Sözü edilen kişilerin, Dr. Adıvar'ın eserlerini olumlamları bu açıdan anlamlıdır. Dr. Adıvar, ele aldığı temel konuyla ilgili görüşlerini bu çalışmasında da bölüm bölüm ele almış ve özetle şu noktalara vurgu yapmıştır:

1. (M.Ö.) XVIII. ve XVII Asırlar: Doğunun önemli medeniyet merkezlerinde bilim ortaya çıkmış ve etkili olmaya başlamıştır.
2. Eski Yunan Dönemi: Bilim ve felsefe arasında bir birliktelik söz konusudur ve din, daha çok, felsefe ile çatışmaktadır. Hümanist Protogoras, rasyonalist Aristo ve diğer sofistlerin "felsefeyi" esas alan tavırları, bu noktada belirleyici olmuştur. Büyük İskender'den sonra Mısır'da, Mısır, Yahudi ve Yunan felsefeleri arasında bir etkileşim meydana gelmiş Eukludis, Archimides ve Ciceron hem önemli bilimsel teorileri ortaya atmışlar hem de "bâtıl itikatlarla" mücadele etmişlerdir. Bu noktada, Yahudiliğin, bilimsel gelişmeleri engellemek bir yana büsbütün hızlandıran bir unsur olduğu görülmektedir.
3. IV. - XII. Yüzyıllar: Hristiyanlık, skolastik karakteriyle bilimsel gelişmelere karşı çıkmakta ve bir çok toplumsal soruna neden olmaktadır.
4. İslâm Medeniyeti Dönemi: İlk evrelerde bilim alanında önemli gelişmeler olmuş, ancak, Abbasî dönemiyle birlikte ortaya çıkmaya başlayan pozitivist felsefe, dinsel naslarla çatışmaya başlamıştır.
5. Rönesans Dönemi: Kıta Avrupa'sı, bilim-felsefe temeline dayanan bir eğretilere yönelmiş durumdadır. Hristiyanlık da kamusal alandaki egemenliğini yitirmektedir.
6. XVIII. Yüzyıla Girerken: Coğrafi keşifler başlamış ve Avrupa, Rönesans ile elde ettiği kazanımlarını pekiştirmeye başlamıştır.
7. XIX. Yüzyıl: Reform ve Rönesans hareketleri, Laisizmin doğuşuyla sonuçlanmış, patlak veren harplere rağmen bilimi ve tekniği önceleyen yeni bir dönem başlamıştır. Fizik, kimya, biyoloji, Evrim Teorisi, Darwinizm, psikoloji ve Jöntürk hareketinin şekillenmesinde büyük pay sahibi olan Auguste Comté'ün başını çektiği pozitivist felsefe belirginleşmektedir. Ancak, bu arada "din" de boş durmamakta ve gitgide yoğunlaşan eleştirileriyle kendisini müdafaa etmektedir. Ernst Renan'ın "İslâmiyet ve Fen" adlı konferansının dinsel hassasiyete sahip çevreler üzerindeki etkisi ve İslâm dininin de bir reforma gereksinim duyduğunu iddia eden Cemâl Efganî'nin neden olduğu tepkiler bu bağlamda özellikle vurgulanması gereken gelişmelerdir.
8. XX. Yüzyıl: Modern Fizik ve İzâfiyet (Teorileri) gündemdedir. Prof. Einstein'ın, maddenin yok olabileceğini öngören ve dinsel naslarla örtüşen bir yaklaşım içine girmiş olması bu gerçeğin yegâne sebebidir. Söz konusu gelişmeler, din-ilim mücadelesine yeni bir boyut getirmiş ve determinist eğreti üzerindeki tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. (Çok geçmeden bu teori kanıtlanacaktır.)
9. I. Zeyl (Ek) Evrim Teorisi bilimsel bir gerçektir. İnsanın "maymundan" türemiş olamayacağını iddia eden kişiler ise birer "tescilli mürtecilerdir".
10. II. Zeyl: Pozitif bilimlerden el çekmek zorunda kalan "dinin", sosyal bilimler sahasında etkin olmak istediği anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Adıvar, age.

9 Ayrıntılı bilgi için krş. Friedrich Albert Langen, Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi (Çev: Ahmet Arslan), C. I-II, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Esere yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğu benzer isimler tarafından kaleme alınan ve yine bilimsellik açısından herhangi bir endişe taşımayan tasvipkâr makalelerle ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Rıza Tevfik Bölükbaşı,¹⁰ Hasan Ali Yücel,¹¹ Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden,¹² Prof. Dr. Avni Başman,¹³ Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil,¹⁴ Hasan Ali Ediz,¹⁵ Dr. Fethi Erden,¹⁶ Ahmet Emin Yalman,¹⁷ Vâlâ Nurettin,¹⁸ Kemâl Sâlih Sel¹⁹ ve H. Kılıçoğlu gibi isimlerin dikkat çektikleri görülmektedir.²⁰ Bahsi geçen çerçeve içinde, Prof. George Sarton da benzeri bir yaklaşım sergilemiş fakat konumu gereği daha fazla

önemsenen yorumlarda bulunmuştur.²¹ Eserin eksiklerine işaret eden tek makale ise, Dr. Adıvar'ın yaklaşımlarını onaylamakla birlikte sosyal bilimlerle ilgili vurgularını yetersiz bulan Niyazi Berkes tarafından kaleme alınmıştır.²²

Bu noktada bizim de birkaç sözümüz olacaktır. Çünkü, eserde, yukarıda bahsi geçen yaklaşımlarla kıyaslandığında çok daha ciddi ve yaşamsal hatalar mevcuttur. Müellifin, eli-sünnet uleması arasındaki içtihadî tartışmaları pozitivist felsefeyi güçlendiren çelişkiler gibi yansıtmış olması ve mutezile gibi Yunan Felsefesinden etkilenen sapkın fırkalar karşısında yeterince

10 Rıza Tevfik Bölükbaşı, "Tarih Boyunca İlim ve Dîn", **Akşam**, 3 Haziran 1944, s. 2, 4.

11 Hasan Ali Yücel, "Türklerin Yetiştirdiği Büyük Adamlardan Biri", **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1955, s. 1.

12 Âkil Muhtar Özden, "Tarih Boyunca İlim ve Din", **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1944, s. 2.

13 Avni Başman, "Dr. Adnan Adıvar", **Bilgi**, C. IX, Sayı: 101-102, İstanbul 1955, s. 6.

14 Aykut Kazancıgil, "Emrâz-ı Umûmiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey": Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası, 2-143.

15 Ediz: 42/X-392. Hasan Ali Ediz, makalesine girerken "Bu kitabı gördüğüm zaman, önceleri, bunu çıkaran kitapçının (yayınevinin), bu zamanda böyle mücerred (soyut) bir eseri ne cesâretle bastığını anlayamamıştım. Kısa bir zaman sonra eserin kapışılması, kitapçının akıllıca bir iş yaptığını gösterdi. Halkın böyle bir esere teveccüh etmesi ve bu durumun kitapçılara iyi örnek olması beni sevindirdi." demektedir.

16 Fethi Erden, "Dr. Adnan Adıvar'dan Hatıralar", **Bilgi**, C. XIII, Sayı: 148, İstanbul 1959, s. 12.

17 Yalman, "Tarih Boyunca İlim ve Dîn", s. 2, 4.

18 Vâlâ Nurettin, "Tarih Boyunca İlim ve Din", **Akşam**, 25 Nisan 1944, s. 2. Vâlâ Nurettin, makalesini, "Farâbî'nin, eşyanın hakikatlerinin peygamberlerden değil, ilimden öğrenilmesini teşvik eden fikirlerinin yayılmasına vesile olan Dr. Adnan'a ne mutlu..." diyerek bitiriyor. Ancak, skolastik yaklaşımına bir delil getirmekten "nedense" imtina ediyor.

19 Sel: 2/VI-168.

20 Kılıçoğlu, s. 5, 7.

21 Krş. George Sarton, "Tarih Boyunca İlim ve Dîn": Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası, 2/I-2. Prof. Sarton, makalesinde, "Dr. Adnan Adıvar'ın son senelerdeki etkinliklerinin odağında, doğuyu ve batıyı bilimsel ölçütler içinde Türklere tanıtmaya çaba ve arzusu vardır (...). Ancak, bu eserlerinden hiçbirisi, batı dünyasında çok az benzeri olan İslam dünyasında ise hiç olmayan Tarih Boyunca İlim ve Din adlı kitabıyla mukayese edilemez (...). Türkiye, Dr. Adnan gibi bir bilim adamına sahip olduğu için gıpta edilmeye layıktır." diyor.

22 "Eserde gördüğüm noksanlıklar şunlardır:

1. Psikolojiye çok az temas edilmiş, psikanaliz araştırmalarından hiç bahsedilmemiştir. Bu fasılda yanıltıcı malûmât dahî mevcuttur.
2. Sosyoloji ve sosyal antropoloji tamamen ihmâl edilmiştir.
3. Eserin genelinde sosyal ilimlere karşı bir alâkasızlık vardır. Bunun bir örneğini din-ilim münakaşalarını konu alan bahislerin sosyolojik çerçevede mütalaa edilmemesinde de görmekteyiz.
4. Sosyolojik yaklaşma tarzının yokluğunun, müellifi, birçok yerde tereddüde sevk ettiği görülmektedir." Niyazi Berkes, "Tarih Boyunca İlim ve Dîn", **Tan**, 2 Ağustos 1944, s. 5.

donanımlı olamayan genç âlimleri nazara vererek Sünnî öğretiyi mahkum etmeye çalışması bunların ilk göze çarpan örnekleridir.²³ İbn-i Sînâ ile Fahreddin Râzi'yi mukayese ettiği paragraflarında da son derece çelişkili beyanlarda bulunmaktadır.²⁴

Çünkü, tüm yaşamını şekillendiren ve hiçbir mantıksal kanıta dayanamayan skolastik yaklaşımlar içindedir. “ilmî” ve “aklî” olduğunu iddia ettiği bu yaklaşımlarıyla, skolastik bulduğu “din” kavramını, hiçbir kanıt göstermeksizin mahkûm etmeye çalışmakta ve fakat ortaya koyduğu bu tavırla zannettiğinin tam aksi bir konumda bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, akıl

adına bağnazlığı yok etmeye çalışırken, gerçekte, bağnaz bir tavırla hakikatin ta kendisiyle savaşılmaktadır.

Bizce, yukarıda irdelemeye çalıştığımız eserleriyle, her şeyden önce, bu yaklaşımını açıkça ortaya koymuş ve neredeyse somutlaştırmıştır. Nitekim, her iki eser de birçok bakımdan mükemmel ve uzun araştırmalardan sonra özenle hazırlanmış akademik çalışmalara benzemekte, ancak, içeriklerine nüfuz edildiğinde, parça-bütün ilişkisini kuramayan bir fikir adamının, eksik donanımı ve hatalı yorumlarıyla şekillendirdiği sonu gelmeyecek arayışı belirginleşmektedir.²⁵

23 Krş. Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, V. Baskı, s. 77.

24 Ayrıntılı bilgi için bkz. age, s. 81-85.

25 Gerçeklere bu açıdan yaklaşıldığında Prof. George Sarton'un, sözü edilen iki eser hakkındaki, “*Bu iki eser onun adını ölümsüzleştirmeye yeter. Bunlar yalnız kendisine değil son derece sevdiği yurduna da şeref veren eserlerdir.*” şeklindeki yorumu, bize göre, ardında bulunan oryantalist endişelere işaret etmektedir. Prof. Sarton'un yorumu hakkında bkz. Erden, s. 12.

ELEŞTİREL AÇIDAN

“OSMANLI TÜRKLERİNDE İLİM”

Turhan ADA*

“Science among the Ottoman Turks” from the Critical Point of View

According to Dr. Adıvar, the positive science in Ottoman Turkey was only sometimes deficient and sometimes wrong continuation of the science in Persian and Arabic languages and was no more different from the transition of the Greek miracle to East neither on account of content or method until the XIX. Century, besides if there were ant phases in which these sciences were innovated, they will be importantly specified.

Key Words: Ottomans, Science, Religion.

Gerek politik ve gerekse bilimsel etkinlikleriyle yakın dönemde sıkça adından söz ettiren Dr. Adnan Adıvar, Türk fikir hayatını etkilemiş olan ilk sistemli eserini, alanındaki öncülüğü ile bilinen ve orijinal adı “*La Science chez les Turc Ottomans*” olan bu çalışmasıyla ortaya koymuştur.¹ Osmanlı Devleti dönemindeki bilimsel geliş-

meleri, Batıdaki benzerleriyle birlikte karşılaştırmalı olarak tahlil eden söz konusu eser, Avrupa’nın önde gelen kütüphanelerinde geçen uzun ve yorucu araştırmalardan sonra, “*daha çok derlemeye benzeyen bir hülâsa olarak*” telif edilmiştir.² Müellif, bu gerçeği, yazdığı önsözde açıkça dile getirmektedir.³

* Tarihçi-Yazar, Dr.

1 Abdülhak Adnan (Adıvar), *La Science chez les Turc Ottomans*, Librairie Orientale et Americaine, S. P. Maisonneuve, Paris 1939, 191 s.. Salih Zeki tarafından çok daha önce telif edilen “Âsâr-ı Bâkiye” adlı eser de aynı kategoriye dahildi fakat yalnızca matematik ve astronomiyi esas alması hasebiyle oldukça sınırlıydı. Fuat Köprülü, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, *Akşam*, 5 Ağustos 1943, s. 5. Ayrıca bkz. Tahsin Banguoğlu, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, *Ulus: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi*, *Adnan Adıvar Dosyası*, 42/X-381; Arslan Terzioğlu, “*Adnan Adıvar’ın Türk Tababet ve İlim Tarihine Hizmetleri*”, *Kaynaklar*, Sayı: 4, Ankara 1985, s. 42.

2 Ayrıca bkz. Ziya Somar, “*Dr. Adnan Adıvar*”, *Bilgi*, C. IX, Sayı: 101-102, İstanbul 1955, s. 3.

3 “İlâve etmeye bile lüzûm görmüyorum ki, bu tedkikin tam olduğu iddiâsında asla değilim. Yerinde yapılacak çalışmalar ile bu tedkikin tashih ve ikmal edildiğini (eksiklerinin tamamlandığını) görmek temennisini burada tekrar ediyorum. Herhâlde şunu teyid edebilirim ki, filozof-müverrih (tarihçi) Benedetto Croce’nin hakîmâne (akılcı) nâsihâtine uyarak fikir sahasında vazîfesi cidâlcileri (radikal sağıcıları) sermest (memnûn) etmek değil, hakikatin şüürünü vazîh ve berrak tutmak olan tarih yerine hurâfeler koymamağa çalıştım.” Abdülhak Adnan, *La Science chez les Turc Ottomans*, s. IV.

Vurgulamaya çalıştığımız yönleriyle deneyi de çağrıştıran eser, Osmanlı Türklerinin XIV. ve XIX. yüzyıllar arasındaki bilimsel çalışmalarını kısaca yansıtmaya çalışmaktadır. Ancak, Osmanlı medrese⁴ ve yüksek öğrenimini “ilim” kavramını, yalnızca pozitif bilimlere kapsayacak şekilde kullanarak⁵ mercek altına almıştır.

Dr. Adıvar, eserin öncekine oranla nitelik ve nicelik açısından daha geniş bir içeriye sahip olan Türkçe baskısını⁶ ise dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’den aldığı izin sayesinde hazırlamıştır.⁷ İlk baskıda yer almayan birçok el yazmasının gözden geçirilmesi ve

gereksiz belgelerin elimine edilmesi sûretiyle vücûda gelen bu çalışma ile⁸ yöneldiği hedefi, şu cümlesiyle izhâr etmektedir:

“Bu eseri okuyanlar, Osmanlı Türkiye’inde müspet ilmin, XIX. Asra kadar, ancak, Arap ve Fars dillerindeki ilmin eksik, bazan da yanlış devamından ibâret olup ne muhtevâ, ne de metod itibâriyle Yunan mucizesinin şarka intikali ile aldığı şekilden ayrı bir şekil almadığını ve mamefih (bununla birlikte) bu ilimlerin batıdan fikir ve metod olarak yeniliğe doğru yürüdüğü nâdir sahfalar olmuş ise onların ehemmiyetle belirtildiğini görecektir.”⁹ Bununla birlikte, nihâ

4 Osmanlı medreseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Câhid Baltacı, **XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul 1976; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, III. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988; Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde Riyâzî ve Tabîî İlimlerin Eğitimi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Bölümü Doktora Tezi, İstanbul 1994.

5 Dr. Adıvar, bu yaklaşımını prensip haline getirmişti; başka bir deyişle, dîni bilimsel kabûl etmediği için dîni bilimleri de “bâtıl inançlar sistemi” olarak görmekteydi. Bkz. Adnan Adıvar, **Dur, Düşün**, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1950, s. 134-136.

6 Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, 225 s. Dr. Adıvar, kitabının sonuna Kristof Kolomb’a âit olduğunu ileri sürdüğü, Pîrî Reis’in Amerika kıtasını gösteren haritası ile birlikte üç harita ve bir de indeks eklemiştir. s. 218-225.

7 Age, s. iv; Bakan Yücel, Dr. Adıvar’ın 5 Ocak 1943 tarihli mezkûr talebine, Türkiyat Enstitüsü’nü muhatap olarak gönderdiği 29 Ocak tarihli resmî mektubuyla yanıt vermişti: Bedî Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 2/III-70. Ancak, Dr. Adıvar’ı onore etmek için olsa gerek, baskı talebinin kendisinden geldiğini ve zorlukla kabul edildiğini belirtmekte fakat Dr. Adıvar’ın, böylesi çalışmalara, yaratılış felsefesi konusunda odaklaşan şüphelerini gidermek için yöneldiğini de eklemekteydi. Bkz. Hasan Ali Yücel, “*Türklerin Yetiştirdiği Büyük Adamlardan Biri*”, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1955, s. 1. Anlaşılan o ki, aralarındaki ihtilâflara rağmen, Atatürk sonrası dönemde, Dr. Adıvar’ı en fazla destekleyen ve yönlendiren kişi Bakan Yücel’dir.

8 Halide Edip Adıvar, **Dr. Adnan Adıvar**, Nurgök Matbaası, İstanbul 1956, s. 41; Fethi Erden, “*Dr. Adnan Adıvar’dan Hatıralar*”, **Bilgi**, C. XIII, Sayı: 148, İstanbul 1959, s. 12; Somar, “*Dr. Adnan Adıvar*”, s. 3. Prof. Dr. Ahmet Ateş, Dr. Adıvar’ın sözü edilen etkinliklerine ilişkin anılarını dile getirirken, “*Kendisini 1939 yılında tanıdım. Bu dönemde siyâsete biraz meraklı olmakla birlikte, kendisini derin şekilde ilim tarihi tetkiklerine vermiş bulunuyordu. (Osmanlı Türklerinde İlim) adlı eserine malzeme toplamak için her gün İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi’ne gelirdi. Dik durmaya çalışan fakat, sanki, içindeki bilgilerin ağırlığı yüzündenmiş gibi, omuzları ile berâber öne doğru eğilen gerçeğe vücûdunu merdivenlerin tirabzanlarına dayanarak yukarı çıkarabiliyordu. 1939 sonrasında karşımızda duran gerçek Adnan Adıvar idi.*” diyor. Ahmet Ateş, “*Dr. Abdülhak Adnan Adıvar*”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, C. I, 1955, s. 87. Erden, makalesinde, Dr. Adıvar’ın, II. Dünya Savaşı nedeniyle göremediği el yazmalarından bahsediyor ve barışın iâdesinden sonra bunları incelememiş olmasını büyük eksiklik olarak nitelendiriyor.

9 Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991, s. 7. Dr. Ziya Somar, eserin ikinci baskısını, Türk ulusu için ifade ettiği öneme ve ilk baskının Prof. George Sarton gibi tanınmış bilim adamlarının takdirlerine rağmen Türkiye’de beklediği ilgiyi görmemesine bağlamaktadır. Bkz. Somar, aynı yer. Aynı konuyla ilgili bir başka yorum hakkında bkz. A. Yörük, “*Dr. Adnan’ın Yeni Eseri: Dur, Düşün*”: Bedî Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 42/X-395.

hedefi, nisbî bir gelişme gösteren pozitif bilimlerin, dinsel anlayışlar nedeniyle, hiç bir zaman istenilen düzeye erişemediğini kanıtlamak ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışını böyle bir yaklaşım içinde değerlendirmek¹⁰ Hiç şüphesiz bunda, İslâm biliminin, hicrî V. Asrın sona ermesiyle birlikte eski gücünü kaybettiğini iddia eden önyargılı birçok fikir adamının da etkisi vardır¹¹

Ancak, gerçek çok daha farklıdır. "Altın Çağ" olarak adlandırılan bu dönemi izleyen zaman dilimlerinde yetişmiş bilim adamlarının eserleri üzerinde yapılan yeni araştırmalar bu değerlendirmeyi şüpheyile karşılamamıza sebep olmuştur. XIII. Asırdan XVI. Asra kadar geçen süre içinde sivrilen bazı isimlerin burada zikredilmesi, bahsi geçen kanaatin yanlışlığını ispatlamaya kâfidir: Nâsireddin el-Tusî (XIII Asır), Kutbeddin eş-Şîrâzî (XIV), İbn eş-Şâtîr (XIV), Uluğ Bey (XV), Gıyâ-seddîn el-Kâşî (XV), Mîrim Çelebi (XVI), Takiyüddin er-Râsîd, Dâvûd el-Antakî.

Birçok sahada görülen bu örnekler, İslâm biliminin zirvesi olarak tavsîf edilmek istenilen zaman limitinin yanlışlığını ortaya koyduğu gibi, Bağdat'tan Endülüs'e uzanan klasik merkezlerle birlikte İran, Azerbaycan, Türkistan, Anadolu ve İstanbul gibi yerlerde-

ki önemli bilimsel gelişmelere de işaret etmektedir. Bu dönemin önemli özelliklerinden bir diğeri, cereyan eden ilmî faaliyetlerin, millî niteliklerden çok "İslâm" ortak paydası üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Nitekim, Arapça'nın yanında Farsça ve Türkçe de bilim dili olarak kullanılmaya başlanmıştır¹²

Osmanlı dönemi merceğe altına alındığında, batı menşeyli kavram ve bilgilerin, ilk temaslarda yaşanan kompleksler aşılmıca, kolaylıkla benimsendiği görülmektedir. Devletin bu konudaki tavrı destekleyicidir. Sözü edilen süreç incelendiğinde, din adamlarının menfî tavırlarından da bahsedilemez. Ancak, din-bilim uzlaşmasının doğması için felsefî bir takım esaslar bulunmakla birlikte bu konuya gereken önemin verilmediği ve canlı bir tartışma ortamının mevcûd olmadığı da bir gerçektir¹³

Çünkü, Devlet, din ve bilim eğitimi birlikte ele almayı düşünmüş, ikisinin de insan için gerekli olduğunu belirtmiş ve fakat âcıl ihtiyaç olarak gördüğü fen eğitimi için gerekli tedbirleri almaya yönelmiştir. Osmanlı kültürü ve Batı'dan gelen yeni bilim arasındaki bu tercihte, fikrî bir sentez veya yapıcı entelektüel diyalog kurma endişesi bulunmadığı için bu iki unsûr birlikte mütalaa edilecek yerde aralarında denge

10 Dr. Adıvar, bilimsel gerçeklerin ardında bulunan metafizik gerçekleri göremediğinden bahsi geçen iki temel kavramın birbirleriyle çeliştiğini zannetmiş ve böylesine hâtâlî bir yorumda bulunmuştur.

11 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilim Tarihi Konusundaki Araştırmalar Hakkında Bazı Notlar", **Düşünen Siyâset**, Sayı: 16, Ankara 2002, s. 18. Dr. Adıvar'ın, bu yanlış tavrının bir diğer nedeni, yakın dostu Prof. George Sarton'un aynı nitelikleri taşıyan temelsiz görüşüdür. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 17.

12 Age, s. 17, 18.

13 Age, s. 222; Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, **Çağını Yakalayan Osmanlı**, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, 701 s.

14 İhsanoğlu, age, s. 245.

kurulmamış ve farklı istikamette gelişmeye başlayan ikili yapı, Tanzîmat'tan sonra zıt kutuplar çatışmasına dönüşmüştür¹⁴

Netice olarak, XIV. Asrın ilk yıllarından itibaren, coğrafi açıdan yakın oldukları Avrupa'da gelişen teknik yeniliklerden haberdar olan Osmanlıların, bu teknikleri alıp uygulamakta da oldukça başarı sağladıklarını söyleyebiliriz. Osmanlılar, bu bağlamda, özellikle harp teknolojisi ve madencilikle ilgili teknik metot ve bilgileri, Balkan devletleri vasıtasıyla, çok erken tarihlerde almışlar ve kendi bünyelerine uygun olarak kullanmışlardır. Teknoloji transferinde göze çarpan en belirgin özellikleri, seçici bir tavır içinde olmalarıdır. Bunun sebepleri, kendilerini Avrupa'dan üstün kabûl etmeleri ile ilişkilendirilebilir. Ancak, bu tavır yüzünden, Avrupa'da gelişen entelektüel anlayışın önemini kavrayamamışlar ve kendi teknolojilerini üretmekten çok, teknoloji ithal eden bir toplum haline gelmişlerdir. Avrupa'daki bilim inkılâbının getirdiği yeni bilimsel anlayışı, yani madde, mekân, zaman, hareket ve tabiatı araştırma konusu yapma ve her zaman araştırmacı bir tavır takınma gibi önemli bir prensibi de hiçbir zaman benimsememişlerdir¹⁵

Dr. Adıvar, bu ve benzeri gerçeklere çoğunlukla uzak olduğu için, kendisini yal-

nızca politik kimliği ile tanıyanları şaşır-tan eserini,¹⁶ hedef ittihaz ettiği gayeye ulaşabilmek için, bazı akademik ölçütleri ihmal etmemek koşuluyla¹⁷ olabildiğince akıcı, sürükleyici ve samîmî bir üslûpla kalem almıştır. Konuya daha yakın bir perspektiften yaklaşıldığında, Osmanlı Türklerinin, matematik, tıp, astronomi, fizik, kimya, tabîî bilimler, coğrafya ve kartoğrafya gibi alanlarda eriştikleri seviyeyi karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla irdelendiği görülmektedir. Bu bağlamda, yerli ve yabancı araştırmacıların yanırlarını göstermiş¹⁸ ancak, yer yer dikkat çeken özeleştirilerden de kaçınmamıştır.

1. Eserin özgün nitelikleri maddeler halinde serimlendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:
2. Milliyetçi yaklaşımlar göz ardı edilmiştir.
3. Ele alınan müelliflerin nasıl bir bilimsel miras devraldıkları ve buna neler ekledikleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.
4. Bahsi geçen her bilim dalını, eski Yunandan İslâmî döneme kadar geçirdiği aşamalarla birlikte değerlendirmiştir.

15 Age, s. 246-248; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Ottoman Science in the Classical Period and Early Contacts with European Science and Technology (Klasik Çağda Osmanlı Bilimi ve Avrupa Bilim ve Teknolojisi ile İlk İlişkileri)", **Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World** (Edit.: Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 1992, s. 1-48.

16 Cavit Baysun, "Dr. Abdülhak Adnan Adıvar", **Tarih Dergisi**, C. VIII, Sayı: 11, İstanbul 1955, s. 6.

17 İstisnâ olarak akademik üslûbu terk ettiği de olmuştur. Örnek olması açısından bkz. "Abbas Vesîm isminde bir Osmanlı hekiminin Robert Koch'dan üç asır evvel verem mikrobunu keşfettiği malumat ise Abdülhamid'in dalkavuk doktoru İbrahim Paşa'nın 1903 tarihli hilâf-ı hakikat bir makaleye dayanmaktadır." Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991, s. 195, 196.

18 Eşi Hâlide Edip de benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Krş. İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978, s. 458, 459.

Kaynak tahliline önem veren ve 200 kadar eseri müellifleriyle birlikte mercek altına alan eserin belkemiğini yazmalar teşkil etmektedir. Aylar süren çalışmaların kimi zaman birkaç satırda yansıtılmış olması bu açıdan anlamlıdır.

Eser, genel çizgilerine dikkat edilerek özetlendiğinde de oldukça sübjektif olan şu yorumlar dikkat çekmektedir: Osmanlı Devleti'nin, Sultan Fatih'in saltanat yıllarını da kapsayan ilk dönemlerinde nisbî bir canlılık vardır. Ancak, XV. Yüzyılın sonlarıyla birlikte etkisini gittikçe arttırmaya başlayan dinsel skolastik yaklaşım, zamanla, hem bu canlılığı ortadan kaldırmış, hem de pozitivist görüşleri sa-

vunan birkaç ismin etkisiz hâle getirilmelerine neden olmuştur. Bu arada yetişen ve astronomi ve denizcilik gibi alanlardaki çalışmalarıyla dikkat çeken kimi tanınmış isimler de, ya sınırlı başarılar elde etmişler ya da Avrupa'daki gelişmelerden habersiz oldukları için modern bilimden uzak kalmışlardır. Fakat, XVIII. Yüzyılla birlikte başlayan Osmanlı reformu ile gerek basın alanında ve gerekse askerî eğitim kurumlarının müfredatlarında yapılan değişikliklerle pozitif bilim revaç bulmaya başlamıştır. Toplumu kültürel açıdan iki ana kutba ayıran bu süreç, XIX. Yüzyılın sonlarında egemen olan ve batılı anlayışı benimseyen eğitim kurumlarıyla ivme kazanmıştır¹⁹

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991, s. 15-227. Özet olarak aktarmaya çalıştığımız yorumların bölümlere göre sınıflandırılmış daha ayrıntılı dökümü aşağıdaki gibidir.

1. Fatih Öncesi Dönem (1330-1451): Sultan Orhan, ilk Osmanlı medresesini İznik'de kurmuş, tanınmış bilginlerden Molla Fenârî'yi de yetiştirecek olan bu kurumun başına Dâvûd-ı Kayserî gibi değerli bir bilim adamını getirmiştir. Pozitif bilimler ile dinî bilimlerin birlikte tedris edildiği bu medresede, kendini bilime adanmış değerli bir eğitim kadrosu vardır. Bunu, Ali Kuşçu'nun hocası olan Kadı-Zâde'yi de yetiştirecek olan Bursa Medresesi'nin kuruluşu takip etmiştir.
2. Fatih Dönemi (1451-1481): Pozitif bilimlere sempati ile yaklaşan Sultan Fatih, "Sahn-ı Semân" adını taşıyan ve yine pozitif bilimleri dinî bilimlerle birlikte ele alan büyük ve özerk bir medrese kurmuştur. Ancak, çeviri alanındaki önemli gelişmelere rağmen koşullar uygun olmadığı için bir Rönesans hareketine girişememiş ve Mortman ve Deisman gibi tarihçilerce yarı batılı olarak nitelendirilen bir padişah olduğu halde, döneminde, telif alanında herhangi bir başarı görülmemiştir. Eski Yunan felsefesinden esinlenerek yeni yaklaşımlar içine girmiş olan batı medeniyeti, mevcut tabloyu daha da belirginleştirmektedir.
3. XV. Asrın sonu ve XVI. Asrın Baş: Dinsel skolastik etkisini göstermeye başlamıştır. Dinsizlikle itham edilerek Sultan II. Bâyezîd tarafından idamına karar verilen değerli matematikçi Molla Lûtfî, bunun ilk örneklerinden biridir. Astronomi alanındaki çalışmalarıyla tanınan ve Ali Kuşçu ve Sinan Paşa gibi değerli bilim adamları tarafından yetiştirilen Mîrim Çelebi ise Copernik'in girişimlerinden habersiz olduğu için, hâlâ, Batlamyus'un, Dünyayı Güneş Sistemi'nin merkezine koyan görüşlerini savunmaktadır.
4. XV. ve XVI. Asırlar: Tanınmış bilim adamları silsilesi artık mevcûd değildir. Çünkü, gücünü arttıran skolastik tavır, medreselerin dinamizmini yok etmiş, bilim adamlarını da pasifize etmiştir. Deniz coğrafyacılığı alanındaki gelişmeler, Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis gibi başarılı denizcilerin yetişmiş olması ve Taşköprülü-Zâde'nin ansiklopedik eserleri bu durumu değiştirmemektedir. Nitekim, Hoca Sâdeddin Efendi'nin girişimleriyle 1577 yılında inşa edilen Tophane Rasathânesi, üç yıl sonra, bir Şeyhülislâm Fetvâsı ile yıkılmıştır.
5. XVII. Asır: Geçmişe mal olmuş çalışmaları tekrar tekrar gündeme getiren bir anlayış söz konusudur. Kâtip Çelebi ise bu noktada bir istisnâdır.
6. XVIII. Asır: Modern matematik ve modern fizik, kurulan askerî okullar yoluyla Osmanlı toplumuna nüfûz etmektedir. İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaa sayesinde batılı fikirlere vurgu yapan eserlerin yaygınlaşmaya başlaması söz konusudur. Ancak, Hoca Raif Efendi gibi coğrafya bilginlerinin, hâlâ, Batlamyus'un prensiplerini benimsedikleri görülmektedir.

Eserin geneli itibariyle böyle bir tavır ortaya koymuş olan Dr. Adıvar, yorumlarına son verirken, “çağdaş” Türk bilimi ile girişimci karakterleriyle belirginleşen XIII. ve XIX. Yüzyılların ilmî yaklaşımları arasında paralellik kurmaktadır²⁰

Esere yöneltilen eleştirilerin önemli bir bölümü, bilimsellikten uzak övgü dolu ifadelerden ibarettir.²¹ Bu bağlamda, Prof. Dr. Fuat Köprülü,²² Prof. Dr. Cavid Baysun,²³ Halim Sâbit Şibay,²⁴ Prof. Dr. Ratıp Ber-

ker,²⁵ Prof. Dr. Bedi Şehsuvaroğlu²⁶ Prof. Dr. Arslan Terzioğlu,²⁷ Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu,²⁸ Dr. Ziyâ Somar,²⁹ (Dr.) Niyâzî Berkes,³⁰ Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden,³¹ Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat,³² Prof. Dr. Avni Başman,³³ Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil,³⁴ Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan,³⁵ Hasan Ali Yücel,³⁶ Dr. Fethi Erden³⁷ ve Ahmet Emin Yalman gibi isimler, daha çok içeriğe işaret eden onaylayıcı ifadeleriyle dikkat çekmektedirler.³⁸

7. XIX. Asrın İlk Yarısı: Mühendishâne’ler ile Tıp ve Harp Okulları sayesinde Osmanlı reformu hız kazanmaktadır. Toplum, muhafazakâr ve batıcı olmak üzere iki ana kutba ayrılmaya başlamıştır. Mühendishane’nin Baş Hocası Matematikçi İshâk Efendi ve Hekim Şânî-Zâde Atâullah gibi isimlerin batıcı yaklaşımları nedeniyle sürgün edilmelerine rağmen bu süreç gitgide hız kazanacak ve yüzyılın sonunda pozitif bilimleri esas alan bir eğitim anlayışı egemen olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. aynı yer. İshak Efendi için bkz. Ekmeleddin İnsanoğlu, **Baş Hoca İshak Efendi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

20 Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991, s. 222-227. Dr. Adıvar, Henry Corbin ile birlikte metinde vurgusunu yaptığı Molla Lütü’yi olumlayan bir makale yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Adıvar-Henry Corbin, “Molla Lütü’l-Maqtul”, **La Duplication de l’autel (Platon et le problème de Délos)**, Paris 1940, 54+23 s. Makale, Sultan Fatih’in kütüphane memurluğunu da yapmış olan Molla Lütü’nin Tazifü’l-Mesbah adlı eserinin tam metni ile Fransızca çevirisini ve felsefesinin analizini de içermektedir.

21 Dr. Adıvar’ı onaylayan isimlerden biri olan Sadri Ertem de bu gerçeğe işaret ediyor bkz. Sadri Ertem, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, **Vakit**, 13 Kasım 1943, s. 3.

22 Köprülü, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, s. 5.

23 Baysun, “*Dr. Abdülhak Adnan Adıvar*”, s. 6.

24 Halim Sâbit Şibay, “*Osmanlı Türklerinde İlim I*”, **Akşam**: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 42/X-372; Halim Sâbit Şibay, “*Osmanlı Türklerinde İlim II*”, **Akşam**, 18 Aralık 1943, s. 5, 6. Şibay, bahsi geçen makalelerini yazmadan önce, eserin içeriğiyle ilgili yorumlarını, Dr. Adıvar’ın tashihine sunmuştur. Bkz. Halim Sâbit Şibay imzalı Osmanlıca mektup: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 42/X-384;

25 Râtip Berker, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, **Aynı Bibliyografyası**, Sayı: 16-17, İstanbul 1941, s. 22-24.

26 Bedi Şehsuvaroğlu, “*İkinci Adam Dr. Abdülhak Adnan Adıvar*”, **Tercüman**, 24 Temmuz 1967, s. 2, 7.

27 Terzioğlu, s. 42.

28 Banguoğlu : 42/X-381.

29 Ziya Somar, “*Eserler ve Fikirler Arasında*”: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 42/X-389.

30 Niyâzî Berkes, “*Bir Kitaptan Alınacak Mühim Dersler*”, **Tan**: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 42/X-382.

31 Âkil Muhtar Özden, “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, **Cumhûriyet**, 16 Eylül 1943, s. 2.

32 Reşit Rahmeti Arat, “*Dr. Adnan Adıvar*”, **ORIENS**, C. VIII, Nr. 1, Leiden 1955, s. 3.

33 Avni Başman, “*Dr. Adnan Adıvar*”, **Bilgi**, C. IX, Sayı: 101-102, İstanbul 1955, s. 6.

34 Aykut Kazancıgil, “*Emrâz-ı Umûmiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey*”: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, **Adnan Adıvar Dosyası**, 2-143.

35 Kazım İsmail Gürkan, “*Adnan Adıvar*”, **Vatan**, 4 Temmuz 1955, s. 2, 6.

36 Yücel, s. 1.

37 Erden, s. 12.

38 Ahmet Emin Yalman, “*Doktor Adnan’ın Eseri*”, **Vatan**, 29 Eylül 1943, s. 2.

Prof. H. Ritter,³⁹ Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken,⁴⁰ Prof. Dr. Şekib Tunç,⁴¹ (Dr.) Mehmet Kaplan,⁴² Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu⁴³ ve Sadri Ertem ise öznel yorumlarıyla

ön plana çıkan isimler arasında idiler.⁴⁴ İstanbul'da, Fransızca olarak yayınlanan La Turquie Gazetesi, bu noktada, sözü geçen isimlerle aynı paralelde iken,⁴⁵ tanınmış

39 "Yeni çıkan eserinizi gördüm. Profesör George Sarton'un hiçbir zaman dolduramayacağı bir boşluğu fevkalâde güzel bir tarzda doldurmuşsunuz. Siz, Türk milletinin gururusunuz. Çünkü, diğer Arap ve acem milletlerinde sizin gibi hem doğu hem de batı ilmine vâkıf bir ilim adamı mevcut değildir.

Kitabınızın bir nüshasını hocam Brockelmann'a göndereceğim. Çok sevinecek ve istifade edecektir." Prof. H. Ritter imzalı 25 Temmuz 1943 tarihli Almanca mektup: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, *Adnan Adıvar Dosyası*, 2/III-69. Bu mektuptan da anlaşıldığı gibi Dr. Adıvar, o günlerde, eşinin, "İnşirah Sokak No: 34 / Bebek" adresinde bulunan adresinde ikâmet etmekte ve (36 80) numaralı telefonu kullanmaktaydı.

40 "...Tarihimiz belli bir devirden sonra skolastiğe saplandysa, medreselerimiz asırlarca eskinin tekrarı ve şerhiyle (izâhıyla) uğraştysa bunu gizlemek hem hakîkate, hem de millete karşı suç işlemek demektir. Çünkü, böyle yapıldığı takdirde, kendimizi kandırmış ve kudretlerimizi inkişâf ettirme imkânını kaybetmiş olacağız.

Batının büyük inkişâfının kendi dalâlet, skolastik ve kusurlarını tenkit ederek gerçekleştirdiği unutulmamalıdır. Erasme'ler, Petrarc'lar, Boccacio'lar, Bacon'lar, bu yolu açmışlardır. Dr. Adnan'ın kitabı ve onu takip edecekler bizi yeisten (ümitsizlikten) kurtaracaklardır." Hilmi Ziyâ Ülken, "Nasyonalizm ve İlim", *Akşam*, 16 Ekim 1943, s. 5.

41 "Osmanlı Türkleri, Dr. Adnan'ın dikkat çektiği skolastik felsefe yüzünden meşrûriyet hareketlerine sâhip çıkmışlardır. Onun gibi ilim adamlarının metodlu, disiplinli ve teşkilatlı bir sürette çalışmaları gençlere iyi örnek olacağı gibi, büyük bilim adamlarının yetişmesine de zemin hazırlayacaktır." Şekib Tunç, "İlim ve Cumhûriyet", *Cumhûriyet*, 29 Ekim 1943, s. 2. Tunç, makalesinde, Dr. Adıvar'ın, "Osmanlı Türkleri" tabiriyle aslında Türkleri kastetmediğini iddia edecek kadar temelsiz bir yaklaşım sergilemektedir.

42 "Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim adlı kıymetli eseri ile mâziye geniş ve aydınlık bir cadde açıyor. Her satırını okurken yere sınıksa basan bir adamın gönül rahatlığını duyduğum bir kitap Osmanlı Türklerinde İlim.

.....
Eser okunduktan sonra, W. Gibb'in, Osmanlı-Türk edebiyatına dâir fikirleri hatırlanıyor. Osmanlıların ilme karşı gösterdikleri tavrın edebiyata karşı gösterdikleri tavra benzediği sonucuna varılıyor." Mehmet Kaplan, "Osmanlı Türklerinde İlim": Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, *Adnan Adıvar Dosyası*, 42/X-389.

43 Fevzi Lüfi Karaosmanoğlu, yorumunu, Yahya Kemal Beyatlı tarafından serdedildiğini iddiâ ettiği başka bir yorumla dayandırarak aktarıyor ve "Bizim ne olduğumuzu gösteren bir kitap; ne eksiki ne de fazlası var." diyor. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, "Dr. Adnan'ın Kitabı", *Vatan*, 22 Ekim 1943, s. 2.

44 Sadri Ertem, yorumunda, eserin geleceğe dönük kimi umutları kuvvetlendirdiğini vuruluyor. Bkz. Sadri Ertem, "Osmanlı Türklerinde İlim – Asırlar İçinde Dalgalandan İki Medeniyet Zihniyeti", *Vakit*, 14 Kasım 1943, s. 3, 5.

45 Krş. : "Prof. Dr. Abdülhak Adnan Adıvar, 1936'da, Fransızca'sını yayımlamış olduğu "Osmanlı Türklerinde İlim" adlı kitabının yeni baskısını yayımlattı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın desteğiyle yayımlanan bu kitap, eski baskının birkaç yeni bölümün eklendiği çevirisinden başka bir şey değildir.

Tamamen bilimsel çerçevede yazılmış ve kusursuz bir yöntemle geliştirilmiş olan kitap, ülkemizde, bilimsel ölçütlerle uyularak yazılmış ilk tarih kitabıdır. Okuyucu, derlemelerde, anlatı biçiminin kuruluşu ile karşılaşmanın şaşkınlığını yaşıyor. Bütün Osmanlı bilim tarihi, doğal akışıyla ve neredeyse canlı olarak gelişiyor. Müellif, kitabın her anında sadece olamı göstermekle yetinmiyor, olması gerekene de işâret ediyor. Sayın Dr. Adnan, Tarih konusunu ele alırken, o kadar güncel ve geleceğe dönük sorunlara değiniyor ki, bu alanda çalışanlara ve hattâ meraklılara yeni kitabı okumalarını tavsiye ediyoruz.

Bu kitaptan çıkarılacak ders bizleri daha alçak gönüllü olmaya ve batıda gerçekleştirilen ilerlemeleri ülkemize ulaştırmak için harcanan çabalar konusunda daha fazla düşünmeye dâvet etmelidir.

İçtenlikle ve ciddî olarak bilimsel eser oluşturmak isteyen herkes, bu kitapta çok değerli bir yol gösterici ve çok güçlü bir uyarıcı bulacaklardır." "La Science chez les Turcs Ottomans", *La Turquie*, 9 Ekim 1943, s. 5.

Alman aydını Helmut Schell çok daha bilimsel ve pozitif çıkarımlarda bulunmuştur⁴⁶

Esere yöneltilen ve daha çok eksik veya hatalı görülen noktalara dikkat çekmek için kaleme alınan eleştiriler ise daha az ve fakat daha etkili olmuştur. Akademik, tarafsız ve övgüden çok realist bir yaklaşımı esas alan bu eleştirilerin ilki, Dr. Adıvar'ın yakın dostu, tanınmış oryantalist Prof. George Sarton'a aittir. Bu bağlamda konu üzerinde geniş biçimde durduğu görülen Prof. Sarton'un yıllardır tanıdığı Dr. Adıvar'ın akademik geçmişini düşünerek kendisini teşvik etmeğe çalıştığı da görülmek-

tedir.⁴⁷ Bunu, Dr. Adıvar'ın, Tıp tarihi ile ilgili yorumlarını serdederken sıkça eleştirdiği ve Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün de makamıyla mütenâsip tavırlar içinde olmadığını iddia ettiği Dr. Osman Şevki Uludağ'ın⁴⁸ eleştirileri izlemiştir. Bu bağlamda, eseri, kendisinden önce yazılan ve zannedildiği gibi “ortaçağ mahsûlü” olmayan benzerlerin en iyi örneği olarak nitelendiren Dr. Uludağ,⁴⁹ gençliğinde kendisine de hocalık yapmış olan Dr. Adıvar'ın hoşgörüsüne sığınarak,⁵⁰ biraz katı ve intikamcı olmakla birlikte, yerinde bir tavır ortaya koymuştur.⁵¹ Alman oryantalizminin önde

⁴⁶ “Dr. Adnan Adıvar'ın eseri XIV-XIX. Yüzyıllar arasındaki Türkiye'nin bilimsel yazı kültürüne genel bir bakış içermekte ve bu bakış bilim tarihine yönelmektedir. Ayrıca, doğabilecek olumsuz söylentileri önlemek için her müellifin kökenlerine ilişkin bilgileri de içermektedir. Bununla birlikte müellif, Türk hükümdarlarının bilim karşısında takındıkları tutumu irdelemiş ve birçok Türk sultanı ve yüksek düzeyli memurun bizzat bilim adamı gibi çalıştıklarını belirtmiştir. Söz konusu gerçek, konuya uzak olanların da ilgisini çekecek niteliktedir. İslâmî dönemdeki Türkiye'de, tutucu ve skolastik yapıya rağmen din, hukuk ve fen bilimleri alanlarında bir çok araştırmanın yapılmış olması gerçekten ilgi çekicidir. Bunu da göz önünde bulundurursak, müellifin de belirttiği gibi, dâimâ dinî okul olarak görülmüş olan medreseler daha farklı bir anlam kazanmaktadır. “ulemâ”nın, bu sıfatı, bilimin neredeyse her dâhiyla meşgûl olmak zorunda olduğu için hak ettiği gerçeği böylece belirginleşmektedir.

Müellif bilimsel eserleri eleştirel bir yaklaşımla ayrıntılı biçimde analiz etmiş ve tarihsiz olanların bu eksikliklerini giderecek kadar ileri gitmiştir. Tarihsel ve coğrafi eserler eskiden beri biliniyordu. Bu çalışmayla, ilk defâ olarak, hiç tanınmamış veya pek az tanınmış Türk bilginlerinin eserlerini de öğreniyoruz. Örneğin, III. Murad'ın emri ve tanınmış tarihçi Lala Hoca Sâdeddin'in ısrarları ile 1579 İstanbul'da bir gözlemevi yapılmış ve Kahireli Takiyüddin Raşid tarafından inşa edilen bu yapı Tophane'nin bir tepesinde bulunuyormuş. Gözlem sonuçları, Salih Zeki'nin matematik biliminin tarihi gelişimini konu alan eserinde, Takiyüddin'in bütün el yazmaları da Nur-ı Osmanîye Camii'nin kütüphanesinde bulunuyormuş. (Hammer, *Geschichtsschreiber der Osmanen*, C. IV, s. 43. Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*, C. II, İstanbul 1910; İsis, C. XIX, 1933, s. 506).

Adnan Adıvar'ın çalışmaları, gelecekteki benzerleri için iyi bir örnek olacaktır.” Helmut Schell, “La Science chez les Turcs Ottomans”, *Bücherbesprechungen*, s. 308-310; Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası, 42/X.

⁴⁷ Prof. Sarton, önemine binâen aynen alıntılacağımız eleştirisinde şöyle demektedir:

“Bu küçük kitap mütevaziliğine rağmen bizlere güven vermektedir.

Müellif, uzun süre çalışmış, özellikle, Salih Zeki tarafından Türkçe olarak yayımlanmış *Matematik Tarihi* (Âsâr-ı Bâkiye) (II Cilt, İstanbul 1911) ve Türk tıp tarihi arşivi kapsamı altında yayımlanmış olan İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nün çalışmaları da dahil olmak üzere yakın tarihle ilgili eserlerin çoğunu okumuş ve daha da önemlisi, Türk ve Arap dilleri konusundaki bilgisi ile birçok el yazması ve eski kaynaklardan yararlanabilmiştir.

Tek üzüntüm ise, kitabın, başının ve sonun eksikliği nedeniyle tam olmayışıdır. Dr. Adnan, bu tespite, “Osmanlı Türklerinde” başlığına dikkat çekerek ve konunun XIV. Yüzyıl öncesini kapsamadığını söyleyerek yanıt verecektir. Ancak, her tarihin bir ön aşaması vardır ve bu da giriş bölümünde özet olarak yer almalıydı. Nitekim, biyografik anlatısına, kahramanının doğuşuyla değil ataları hakkında bilgi vererek başlayan Osmanlı bilimi hiçten vâir olmamıştır; köklerinin çoğu Arap ve Müslüman ilmindedir. Bu nedenle, müellif, Türk bilginlerini özellikle etkilemiş olan Arap eserlerinin (1) hangileri olduğunu ve Türk olarak değerlendirebileceğimiz Arap bilginlerinin (2) kimler olduğunu (Örneğin, El-Bîrûnî ve İbn-i Sînâ gibi) anlatmış olsaydı çok iyi olacaktı.

İspanyollar, İspanya'da yaşamış oldukları hâlde İspanyol ırkıyla hiçbir ilgileri olmayan Seneka, Kontilyanus, İbn-Rüşd ve Mûsâ gibi öncülerle nasıl gurur duyuyorlarsa, Türkler de ünlü atalarıyla öyle gurur duymalıdır.

Kitabın sonunda, yani XIX. ve XX. Yüzyıllardaki bilimsel batılılaşma hamleleri konusunda ise müellif, “Türkiye'deki ilim tarihi bundan sonra diğer ülkelerinkinden farklı hiçbir özellik göstermez. Dolayısıyla da tetkikimizin sonuna gelmiş bulunuyoruz.” diyerek gayr-i ciddi bir tavır ortaya koyuyor. Ama hâyır! hâyır! Bu gelişmenin ayrıntılarını bilmek, siyasi aksaklıkların bilimsel gidişat üzerindeki etkilerini görmek, örneğin, işbirliği açısından benzerlerinin en çarpıcısı olan çeviriler konusunda hangi eserlerin ve hangi çevirmenlerin dikkat çektiğini vurgulamak gerekmez miydi?

Sayın Adnan'ın, bu "sonu", daha sonra güncelleştireceğini ve bizlere sunmuş olduğu bu eşsiz eserine Türk Aydınlanmasının doğuşu ve gelişiminin gerektiği gibi anlatıldığı bir veya birçok benzerlerini ekleyeceğini bütün içtenliğimle umuyorum.

Kitabı okurken kısaca değineceğim birkaç tespite bulundum: Şemseddin Fenâri (XIV-I), "Toprak, fazilet sâhibi hakîkî âlimlerin bedenlerini çürütmez." Hadis-i Şerifini hatırlatarak, efendisinin mezarını açmış ve cesedinin çürümediğini görmüş. Bizans tarihçileri, benzer bir deneyimi Fatih Sultan Mehmet Hân için anlatmaktadırlar. Konuyla ilgili Yunan metinlerini de bilmek isterdim. Çünkü, ölümlerin mucizevî bir şekilde muhafazalarıyla ilgili olarak Katolik gelenekleriyle Ortodoks gelenekleri arasında tam bir zıddiyet mevcuttur. Biri, bedeninin muhafazasını ermişlikle açıklarken diğeri bir alçaklık emâresi olarak değerlendirmektedir.(3)

Tedâvide musikinın kullanılması, eski bir Arap geleneğidir. (4)

1591'de Türkçe bir matematik kitabı yazmış olan Cezayirli İbn-i Hamza El-Mağribî (Ali bin Veli), bu kitapta aritmetik ve geometrik gelişmeleri mukayese ettiği için, müellifin iddiasının hilâfına olarak, Logaritmayı Napier'den önce keşfetmiş olabilir. Kaldı ki, XVI. Yüzyılda teoriler revaçtaydı ve son derece açık olan bu önemli formülasyonu yapılandırmak birçok kişi için hiç de zor değildi. Olağanüstü olan, Napier'in bunu, 1614'de yayımlanmış olması değil, değişik bir yöntemle yapmış olmasıdır.

Halepli Sâlih bin Nasr, 1655 tarihinde basılan tıp kitabında, içlerinde "Nicolaus" isimli bir kişinin de bulunduğu Avrupalı doktorların adlarını sayıyor. Bu Nicolaus, "Antidotarium Nicolai" diye bilinen kitabın yazarı Nicolas de Salerno'dur (5); o değilse bile Nicolas Myprepsos'dur (XII-2; İnt: 2, 1094). Tabii bunu belirlemek için Sâlih bin Nasr'ın, Latin mi yoksa Yunan kaynaklarından mı yararlanmış olduğunu çok iyi bilmek gerek.

XVIII. Yüzyılın ikinci çeyreğindeki Türk eğitim reformunu analiz etmek için yazılmış olan Kevâkib-i Seb'a (Yedi Yıldız) isimli kitap, o dönemdeki bilimsel öğretimin, üç aşamayla sınırlandırılan iktisadî bilimlere dayalı olduğuna işaret etmektedir. Bu bize İbn-i Rüşd'ün, ardında oldukça kapsamlı bir pedagojik yasa bulunan üç aşamalı sosyoloji teorisini anımsatıyor.(6)

Sayın Adnan, XVIII. Yüzyılın ilk yarısında oluşan Türk trigonometrisinin François Alain Manson & Scotti Matematik Kürsüsü'nden türediğini iddia etmiş olsa da ben bu iki ismi şimdiye kadar işitmiş değilim?

Bir indeks var ama kitabın içeriğini sağlıklı bir biçimde yansıtmıyor. Örneğin, Paracelse için sayfa 90'a gönderiyor, ancak, burada ne yeni bir şey söylüyor ne de konunun Türk bilim tarihine bakan yönü ile ilgili değerli bilgileri içiren 128. ve 129 sayfalara değiniyor.

Sayın Adnan'ın kitabı basittir, ancak, iyi niyetli olması bakımından daha sonra yapılacak araştırmalar için sağlam bir temel olacaktır. Bunların bazılarının yine kendisi tarafından ortaya koyulacağını umuyorum. Çünkü, belirlenmiş bir hedef yolunda bu kadar ileri gittikten sonra durmak çok acı verir.

1. Aydın Sayılı, "İbn-i Sînâ İranlı mı Yoksa Türk mü", *İSİS*, C. XXXI, Bu makaleyi, Avrupa'da oldukça geniş yer tutan köken sorunsallarının, doğuda neredeyse çözülemez bir karmaşıklığa büründüğünü göstermek için yayımladım.
2. Krş. Prens Ömer Tosun "Mısır'ın 1805-1863 Yılları Arasındaki Bilimsel Karakteri", *İSİS*, C. XXXI, Bu makale, Kahire'de, 1934 yılında kaleme alınmıştır.
3. R. M. Dawkins, *The Monks of Athos* (Atos Keşişleri),Londra 1936, s. 51, 244, 305-307.
4. Ahmed İsa Bey, *Histoire des Bimaristans*, Kahire 1929, s. 130; *İSİS*, C. XIV, s. 535.
5. XII-I; İnt: 2, 239)
6. (İnt: 2, 356)" George Sarton, "La Science chez les Turcs Ottomans", *İSİS*, C. XXXII, Massachusetts 1940, s. 186-189. Eseri "iyi bir başlangıç" olarak gören Harvard Üniversitesi profesörlerinden Richard N. Frye'in bu bağlamdaki görüş ve yorumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Richard N. Frye, "Osmanlı Türklerinde İlim (Science among the Ottoman Turks)", *İSİS*, C. XXXVIII (1-2), Massachusetts 1947, s. 121-125.

48.Osman Şevki Uludağ, " "İlim" Adlı Kitap I ", *Tasvîr-i Efkâr*, 10 Nisan 1944, s. 2.

49.Aynı yer.

50.Osman Şevki Uludağ, " "İlim" Adlı Kitap V ", *Tasvîr-i Efkâr*, 18 Nisan 1944, s. 2.

51.Osman Şevki Uludağ, eleştirilerinde, başlıklar halinde serimleyeceğimiz şu önemli noktalara vurgu yapmaktadır:

1. "Kitabın yeniliği, yabancı kökenli bilgilerle yerli olanları kıyas ediyor olmasından ileri gelmektedir."
2. "Kitabın 7. sayfasında, İshâk bin Murad'ın müellifi olduğu Havassü'l-Edviyye adlı kitap, Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eseri olarak gösteriliyor. Ancak, bu kitabın müntehâb-ı Şifâ-yı Tıb adını taşıyan başka nüshaları da mevcuttur. Müellif, Bursa Ulu Cami Kütüphanesi'ne 2 numara ile kayıtlı olduğunu iddia ettiği kitabın, Doç. Dr. Ahmet Ateş ve Prof. Dr. H. Ritter tarafından görüldüğünü söylüyor: Halbuki, Bursa'daki nüsha da Müntehab-ı Şifâ-yı Tıp adını taşımaktadır; Orhan Camii'ne bağlı Haraçoğlu Kütüphanesi'ndedir ve müellifin iddia ettiği gibi hiç de âmiyâne değildir.
3. "Kitabın 9. sayfasında bahsi geçen Hacı Paşa'yı, Aydın Beyi'ne bağlı olduğu için, Osmanlı saymazken, ciddi bir tezat içine düşerek, onun bazı emsâllerini Osmanlı kabul etmektedir. Kaldı ki, Hammer, (*A'tâ Tercemesi*, VIII. Kısım, s. 105, 106; XII. Kısım, s. 328; Mecdî, *Terceme-i Şakayık*, s. 74; Ali, *Kühû'l-Ahbâr*, s. 114) Hacı Paşa'yı Osmanlı olarak tavsif etmekte ve onun Osmanlı topraklarındaki hayatına temas etmektedir."
4. "Dr. Adnan Bey, Yıldırım Bâyezîd tarafından açılan Bursa Dârü's-Şifâsı'nı ilk Osmanlı tıp fakültesi olarak tavsif etmemizi doğru bulmamaktadır. Bu tavriyla, Osmanlı Devleti'nin, o devirdeki ilmi karakterini bilmediğini göstermektedir. (Mukayese için bkz.: Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*) Bu noktada delil olarak göstermek istediği hususlar gerçekte kendisini tekzip etmektedir. Halbuki isteseydi, mevzû ile ilgili birçok hakikî delile ulaşabilirdi.

gelen isimlerinden Prof. R. Hartmann⁵² ise, temelde, Dr. Uludağ ile aynı paralelde olmakla birlikte, kitabın fazla iddialı olmayan karakterine dayanarak, daha yüzeysel eleştirilerde bulunmuş ve daha hoşgörülü bir yaklaşım sergilemiştir⁵³

Kitabı, Osmanlı Devleti dönemindeki bilimsel etkinlikleri savunmak için eleştiren Cemâl Sezgin, bu eleştirilere nitelik ve

nicelik açısından zayıf sayılabilecek bir makalesiyle katılırken,⁵⁴ Kabataş Lisesi öğretmenlerinden Tevfik Esen, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın, Evrim Teorisi'nin sahibi olduğu yolundaki iddiasını hedef alan satırlar nedeniyle eleştirmiştir⁵⁵

Konunun bilimsel yönünü tamamen göz ardı eden tek eleştiriye ise Dr. Adıvar'ı ileri görüşlü, "olgun ve vatansever bir aydın"

"Bergama Kadısı tarafından Türkçe'ye tercüme edildiğini yazdığı kitabın tarihini bulamayınca birçok zorlama tahminde bulunmuştur.

"Osmanlı tarih kaynaklarına göre muhtelif maksatlarla kurulan hastahane, tabhane v.b. müesseselerin tamamını misafirhane olarak isimlendirmektedir.

"Müellif, Sultan Fâtih'in vakıfnâmelerine bakarak, onun, tıp medresesi yaptırıp, yaptırmadığını araştırmış, ancak, bu konuda kesin bir açıklama yapmamıştır.

"Sayın Dr., Akşemseddin'in, "Kitâbü't-Tıb" adını verdiği eserinin telif olmadığını iddiâ etmektedir. Bu yetmiyormuş gibi Akşemseddin'in babasının adını bilmediği için kaynaklarda geçen mulakkab kelimesini mukallem diye aksettirmiştir. Adnan Bey'in, bizim hatamıza uyup Kitabü't-Tıb diye isimlendirdiği mezkûr eserin gerçek isminin Maddetü'l-Hayat olması ise meseleye ayrı bir buud getirmiştir."

"Şerâfeddin Ali bin El-Hac İlyas'ın Cerrâh-Nâme-i İlhanî adlı eseri, hem devrinin telif edilmiş en iyi cerrahlık kitabıdır hem de Et-Tasrîfi'ye ait bir iki ilâve ile genişletilmiş bir tercümedir. Müellif af buyursun ama, her kitaba bu gözle bakarsa İbn-i Sînâ'yı bile iskartaya çıkarması icâb eder."

"Edirne'de bulunan Dârü's-Şifâ, Müellifin dediği gibi batı hastahanelerine emsâl teşkil etmemiş değildir. Ayrıca, müellifin, bahis mevzuu eserin planı diye gösterdiği plan çok saçma bir şey olduğu gibi Darü's-Şifâ'nın Vakfiyesi de kayıp olmayıp fotokopyası elimizde bulunmaktadır."

"Müellif, Mustafa Feyzî Efendi'nin Hamse-i Hayâtî diye adlandırılan kitaplarını birbirine karıştırmaktadır. Hâl böyleyken, bize âit olmayan fikirleri neden bize atfediyor anlamakta güçlük çekiyorum."

"Eserde, IV. Murad'ın Hekimbaşısını Nezîp'de zehirlediği ifâde edilirken, buranın mâhiyeti izâh edilmiyor, bir mekân mı, bir ilçe mi açıklanmıyor."

"Süleymaniye Dârü's-Şifâsı ve Tıp Medresesi'nin yerinden de hiç bahsedilmiyor."

"Müellifin, II. Bâyezîd zamanında frenginin birçok ilâcının bulunduğu dâir iddiası da tıp tarihinin gerçekleriyle uyusmamaktadır."

"Osmanlı Türkiye'sindeki yabancı hekimler arasında yer alan Mavokordato, Karlofça müzâkerelerinde bulunmamıştır. Orada bulunan zât, ihânetinin ortaya çıkması üzerine intihâr eden Tımanoğlu'dur (Bkz. **Râşit Tarihi**, C. V, s. 17.). Ayrıca, müzâkereleri idare eden kişi de, müellifin iddia ettiği gibi Köprülü Hüseyin Paşa değil, Amca-Zâde Hüseyin Paşa'dır."

"Dr. Adıvar, eserin 145. sayfasında, tanınmış kimyacı Şifâi'yi hiçbir vesika göstermeden "makam düşkünü" olarak tavsif etmekte ve "Talebesi olan Bursalı Ali Efendi de böyle olsa gerektir." diyerek, bu kusurunu büsbütün derinleştirmektedir. Bununla beraber, Ömer Şifâi'nin hiç görmediği mezar taşıyla da uğraşmakta ve pek yanlış bir şekilde ecnebî bir tabip tarafından yapılmadığı iddiasını ortaya atmaktadır. Mezar taşlarının kimler tarafından yapıldığı konusunda sened arama da nereden çıktı? İddianın yanlışlığını, bizzat mezar taşının yapımına şahit olan vazîfelilerden duyduğumu da ifâde etmek istiyorum.

"Müellifin, XVII. Asrın en önemli tabîbi olarak gösterdiği Emir Çelebi, tıp ilminin büyük gelişme gösterdiği bu devirde, hâlâ ortaçağ kitaplarını kaynak olarak kullanan bir ilim adamıdır ve IV. Murad tarafından afyonla idâm edilmiştir." Osman Şevki Uludağ, " "İlim" Adlı Kitap II ", **Tasvîr-i Efkâr**, 11 Nisan 1944, s. 2; Osman Şevki Uludağ, " "İlim" Adlı Kitap III ", **Tasvîr-i Efkâr**, 12 Nisan 1944, s. 2; Uludağ, " "İlim" Adlı Kitap I ", s. 2; Osman Şevki Uludağ, " "İlim" Adlı Kitap IV ", **Tasvîr-i Efkâr**, 14 Nisan 1944, s. 2.

52 Oysa, içgüdü, canlı organizmalara eklenen kompüterize bir yaşam programından başka bir şey değildir.

olarak nitelendiren fakat eseri, “*Türk milletinin ne derece câhil ve kabiliyetsiz olduğunu öğrettiği için çöpe atılmayı hak eden bir kitap....*” olarak tavsîf eden Orhan Seyfi

Orhon ortaya koymuştur⁵⁶ Bu noktada Dr. Adıvar’ı savunmak da Câhit Tanyol’a düşmüştür⁵⁷

53 “...Kitap, hakikî mânâda âlimâne bir eser değildir. Alâkalı kaynaklar bazen vuzuhsuz (yüzeysel) olarak ele alınmıştır. 7. sayfadaki mütalaalara rağmen birçok yerde isimlerin vaad ettiği cihetler eksik kalıyor. Misâl olarak, bilhassa 19. sâhifedeki “hülâsat” yerine “hibât Allah” kelimesini koyan garâbet yetiştir. Bursalı Mehmed Tâhir tarafından dikkat çekilen Muhammed Kadı Manyasî-Zâde’nin Kitâbu’l-Adâbi’l-Adâbı da, gayet acâib bir şekilde, Mahmûd bin Kadı Manyas’ın Âdâbu’l-Acâib’i şeklini almıştır. Tab (baskı) hataları ve ihmâlleri de rahatsızlık veriyor. Meselâ, 65. sâhifede 1504 yılı yerine 1524 yazılması gibi. Bu meyânda, evvelce bahsedilmiş olan Kahle’nin 1929’da intişâr eden (yayımlanan) yazısı da muâhezeyi muciptir (eleştirilmelidir). Kahle’nin yazısının intişar senesi, 61. sâhifede pek yanlış olarak **Oberhummer Fest-Schrift** referans gösterilerek 1927 olarak verilmiş ve daha evvel intişar etmiş olamayacağı söylenmiştir.

Müellif, coğrafya literatüründe, Taeschner’in Z. D. M. G. ’deki yazısından istifâde etmiştir. Lâkin, bu saha-da da kifâyetlilikler (yetersizlikler) mevcuttur. Meselâ, 74. sâhifede Mehmed Âşık’ın daha fazla tedkik edilmiş olması icâb ederdi.

Bu misâlleri çoğaltmak mümkündür fakat biz bunu arzu etmiyoruz. Çünkü, kitap, sahasında son sözü söylemek iddiasında değildir. Ancak, son olarak, müellifin zekice ve kurnazca tertip ettiği hükümlere istinad ettiği olduğu da belirtilmelidir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. R. Hartmann, “*La Science chez les Turcs Ottomans*”, **Orientalistische Literaturzeitung**, No: 9, Berlin 1941.

54 Krş. Cemâl Sezgin, “*La Science chez les Turcs Ottomans*”, **Varlık**, Sayı: 191, 1 Haziran 1941, s. 544, 546. 55 Tevfik Esen, söz konusu eleştirilerini Dr. Adıvar’a iletmesi için dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’e 21 Ağustos 1943 tarihli bir dilekçe ile başvurmuş ve Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğü’nün amacı doğrultusunda görevlendirilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, yazmış olduğu “Genel Biyoloji” adlı kitabı kaynak göstererek kendisini şiddetle eleştiren Dr. Adıvar’ı çağdaş bilimin temsilcileri arasında saydığı Dr. Goldsmith’i ve Prof. Dr. Sâdi İrmak tarafından yazılan “Umûmî Fizyoloji” isimli eseri kaynak göstererek oldukça sert ve hakaret-âmiz bir üslûpla tenkit ettiği görülmektedir. Bkz. Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası, 42/X-387. Esen, öncelikle kendisine zarar veren bu üslûbunu Dr. Adıvar’ın kişiliğini hedef alan cümlelerini serd ederken büsbütün sertleştirmektedir. Krş.: “...XVII. Asırda yaşamış bir Türk coğrafyacının mücadelesini kaydeden Goldsmith’in meşhûr kitabını bulamadığın için yaklaşımı romantik milliyetçilik duygularına bağlamaya çalışmışsın. Demek ki, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname isimli eserini hiç okumamışsın. Hem iyice belle ki, Dr. Goldsmith, İngiliz şairi Goldsmith değildir.

Bay Adnan Adıvar, senin gibi görüş ve fikirlerini ilim âsumânından (göğünden) kendisine nâzil olmuş bir fikir gibi telâkkî ettiği için kanaatlerini sabit fikirler gibi hafızalarında yerleştiren, toleranssız, düşünmeyi istemeyen ve şöhret ve mevkilerinin teminatını gözlerine kestirdiklerinin kusurlarını eleştirmekte bulan insanların doğru yolu bulmaları imkânsızdır. Hele senin gibi, yalnız lisân kuvvetiyle bir Şemseddin Sâmî olmak isteyen biri için bu çok daha imkânsızdır.” bkz. aynı belge. Dr. Adıvar ile Tevfik Esen’in çatışmasını ibret verici bir gelişme olarak değerlendiriyoruz. Çünkü, Esen, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi tanınmış bir İslâm bilgininin yorumlarını suiistimal ederek pozitivizme destek vermeye çalışıyordu. Dr. Adıvar ise, aynı amaca daha değişik ve daha radikal yöntemle ulaşıyordu. Ancak, Esen’in kitabındaki övgüler gerçekte bir yergi niteliği taşımakta, Dr. Adıvar’ın yergileri de Erzurumlu İbrahim Hakkı’yı temize çıkarmaktaydı. Belki de Kader, aslında gerçeği çürüteciklerini sanan bu iki ismi böylece birbirine düşürürken, dinsel naslarla çelişen Evrim Teorisi’ne bir darbe vurmaktaydı.

56 Orhan Seyfi Orhon, “*Sepete Attığım Kitap*”, **Çınaraltı**, C. V, Sayı: 107, Çınaraltı Yayınevi, İstanbul 1943, s. 5.

57 “...Bu tavır milliyetçiliğe değil, ölçüsü bir milli gurura meftun (tutkun) olduğunu göstermektedir. Gerçek milliyetçi Orhan Seyfi Orhon değil, Abdülhak Adnan Adıvar’dır...”

İlmî sahada faydalı olmaya çalışan ve titiz bir İnsan olan Adnan Adıvar’ın, onu memnun etmek için ilmi hakikatleri çiğnemesi mi lazımdır. Bu eser, Orhan Seyfi’nin kötü ve iptidâi (ilkel) makalesi ile mukayese edildiğinde hangisinin çöpe atılması gerektiği ortaya çıkacaktır.” Câhit Tanyol, “*Sepete Atılan Kitap*”, **Vatan**, 19 Temmuz 1943, s. 2. Tanyol tarafından ortaya koyulan bu tavır Dr. Adıvar’ı fazlasıyla mutlu etmiştir. Cahit Tanyol, “*Adnan Adıvar’ın Düşünce ve Kanaatleri*”: Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası, 2/II-48.

E RKEN DÖNEM BİZANS HASTANELERİ VE DİĞER SAĞLIK SOSYAL YARDIM KURUMLARI*

R. Vedat Yıldırım**, Adnan Ataç***

Hospitals and Other Philanthropic Foundations in Early Byzantine Period

Early Byzantine Period includes between A.D. 330 when Constantinople was established and A.D. 518 when Justinus I became emperor. In this time period, a lot of philanthropic foundations such as hospitals, hospices, orphanages, rest homes and soup kitchens are established. Many of patriarchs and religious men opened them. In some of them, it refers to there was patients' care. The oldest hospital in Constantinople was established by Hasios Marcianos, and was next to Saint Irene Church. In addition to this Empress Flacilla wife of Theodosius the Great made hospitals restored and visited patients regularly.

Hospitals were not limited in the center of Empire. Hospitals and other philanthropic foundations were established in Antiochia, Alexandria, Nikea, Adrianopolis, Castoria and Jerusalem.

The concept of the modern hospital (the actual care, 'hospitality' and treatment of visitors) for the civilian masses in Europe didn't come to fruition until post Constantine and the rise of Christianity. While these early Christian hospitals were grossly over their heads regarding medical capability (they essentially served as last stops for the dying or quarantine centers), the concept of providing care to the public was the actual intent. In this regard, the first civilian hospitals were developed.

Key Words: Byzantine, hospital, hospice, leprosaria, orphanage

GİRİŞ

İlkel kabilelere özellikle ilkel Alman kabilelerine bakıldığında hasta ve acı çe-

ken insanlar sıklıkla ölüme terk ediliyordu. Doğal olarak daha insancıl uygulamalara daha uygar topluluklarda rastlanmaktadır. Kayıtlara geçen tarihteki ilk "hastane"

* Bu yazının bir bölümü 22-24 Ekim 2003 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlenen III. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde sunulmuştur.

** İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

*** GATA Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Doç. Dr.; aatac@mynet.com.

İrlanda'da yaklaşık M.Ö. 300 yıllarında Prenses Macha tarafından kurulmuştur. Bu hastaneye "Broin Bearg" (Keder Evi) adı verilmiştir. Bu yapı daha sonra Kızıl Dal Şövalyeleri tarafından kullanılmış ve 332 yılında yıkılana kadar da kraliyet konutu olarak hizmet vermiştir. Bununla beraber Hindistan'da Budist Kral Azoka'nın yaklaşık M.Ö.252'de F.H.Garrison'a göre M.Ö.226'de insanlar ve hayvanlar için bir hastane kurduğu belirtilmektedir (1). Seylan kayıtlarında M.Ö. 437-137 arasında Seylan'da hastanelerin varlığına dikkat çekilmektedir. Hind ve Seylan hastaneleri 368 tarihine kadar var olmuştur (2). Ayrıca Kolomb öncesi Meksika'da da hasta ve fakir insanların bakımının yapıldığı çeşitli kurumların mevcut olduğu bilinmektedir (1).

Eski Yunan'da Tıp Tanrısı Asklepios adına kurulan tapınaklar (Asklepionlar) hasta bakımının yapıldığı yerlerden biridir. Tıp Tanrısı Asklepios'un kültü Yunan ve Roma dünyasında oldukça yaygındı. Asklepionlar'ın ilk zamanlarından beri Yunan dünyası hekimleri bu tapınaklar ile sıkı bir bağ içindeydiler. Burada hastaların diyet, şifalı sular, banyolar ve uyku ile tedavileri yapıyordu.

Aynı zamanda antik Yunan'da hekimlerin *iatrion* adı verilen özel muayenehaneleri bulunmaktaydı.

Roma İmparatorluğu'nda köle *valetudinarius*ları ve askeri revirler hastaların tedavi gördükleri, bakımlarının yapıldığı ve onlara yiyecek verildiği bir yer olması nedeniyle Bizans'taki ksenonlara benzemektedirler. Diğer taraftan *valetudinarius*ları tam bir hastane olarak da sınıflandıramayız, çünkü bu birimler sadece sınırlı bir

gruba hizmet veriyordu ki bunlar da belli bir yerdeki köleler veya askerlerdi. Bundan başka, köle revirleri profesyonel hekimler elinde seküler bir tıp anlayışı içinde yüksek kalitede bir hizmet de sunmuyordu. Bununla birlikte Romalı Aristokrat Columella'nın *valetudinarius*lar hakkında iyi sözler söylemesine rağmen Cornelius Celsus pek olumlu bir tablo çizmemektedir. Hatta bu nedenle Alexander Severus ciddi derecede hasta olan askerleri dinlenmeleri ve iyileşmeleri için şehirde veya kasabalara bazı ailelerin yanına gitmelerine izin verirdi. Bir şekilde Yunan halk hastaneleri batıda İtalya'ya taşındığı zaman 5. yüzyılın başlarında Aziz Jerome, bu kurumlara isimlendirmede *valetudinarius* terimini reddederek onun yerine Grekçe bir sözcük olan *nosokomeionu* tercih etmiştir (3).

Erken dönem Hristiyanlığa baktığımızda Hristiyan kaynaklarına göre, Hz. İsa yaşarken kendisini izleyenlere pek çok iyileştirici mucizeler göstermiştir. Bunlar arasında çok kötü görümlü cüzzamlılar da mevcuttur. Ayrıca Havarilerini apaçık belirgin sözlerle hastalıkları iyileştirmede görevlendirmiştir (Luka, x, 9) ve onlara her kim kendisine inanırsa ona hastalıkları yok etme gücünün bahşedileceği sözünü vermiştir (Mark, xvi, 18). Kudüs'te Havarilerin gerçekleştirdikleri mucizeler arasında total bir adamın, felçli Aeneas'ın, Lystra'da bir kötürümün iyileştirilmesi bulunmaktadır. Fakat St. James inananları uyararak bir hastalık durumunda hastayı kiliseye getirmelerini ve hastanın başında rahiplerin dua etmelerine izin vermelerini, inanç duasının bu insanı kurtaracağını söylemiştir. Hristiyan hayırseverliğinin bir özelliği de bir inanan için hasta bir insana

bakmanın kutsal görevlerin başında olmasıdır. Hristiyan hayırseverliğinin bir diğer karakteristiği ise konukseverliği (*hospitality*) zorunlu bir hale getirir. Bu konukseverlik anlayışından yola çıkılarak oluşturulan yapılarda aynı zamanda hasta insanların tedavileri ve bakımları da yapılıyordu. Zaten hastane anlamında kullanılan Latince *hospitium* kelimesi de konukevi anlamına gelmektedir. Hastane sözcüğünü karşılamak üzere Grekçe kullanılan ksenodochion (ξενοδοχείον) ve ksenon (ξενον) sözcükleri de yabancıların kaldığı yer anlamına gelmektedir. Ayrıca Grekçe, nosokomeio (νοσοκομείο) sözcüğü ise tam olarak hasta bakılan yer anlamındadır.

BİZANS HASTANELERİ VE SOSYAL YARDIM KURUMLARI

Ortaçağ tıbbının en büyük özelliklerinden biri şüphesiz ki hastanelerin ve hasta bakımının düzenli bir hale getirilmesidir. Çünkü Garrison'a göre, her ne kadar hastane fikrinin çekirdeği, Antik Babil'de hastayı Pazar yerine konsültasyon için getirme geleneğinde var olmuş olabilirse de, Greklerin *iatreia* ve *asklepieia* ve Romalıları *valetudinaria* gibi yapıları bir yere kadar bu amaca hizmet etmişse de, Antik dönem hasta bakımının ve hastalara yaklaşımın temelinde şefkat bulunmamaktadır. Buna karşın acı içindeki insanlara yardım etme anlayışı Hristiyanlık ile toplum bilincine yerleşmiştir (4). Asklepionlar ve diğer Pagan tapınakları Konstantin'in emriyle 335 yılında kapatıldı. Hemen ardından Konstantin'in annesi Helena'nın etkin rolüyle Hristiyan hastanelerinin yapımına girişildi. Bununla birlikte Konstantin de kurduğu

bu yeni başkentin aynı zamanda Antik Roma'ya karşı bir yardımseverlik merkezi olmasını istemekteydi.

Bizans İmparatorluğu'ndaki hastaneleri genel hastaneler, leprozoriler, doğum evleri ve göz hastalıkları ile ilgilenen kurumlar olarak ayırabiliriz. Antakya ve İskenderiye gibi zamanın büyük şehirlerindeki hastaneler ile ilgili bilgiler ise pek doyurucu değildir. Yine de hastaneler ve diğer sosyal yardım kurumları bu üç şehir ile sınırlı kalmamıştır. Antiokheia (Antakya), Aleksandria (İskenderiye), Thessalonika (Selanik), Nikea (İznik), Kastoria, Hadrianopolis (Edirne), Ephesos (Efes), Theodosiopolis (Erzurum), Korinth ve Kudüs gibi şehirlerdeki sağlık kurumları ile ilgili bilgiler de mevcuttur (1). Fakat ilk hastanenin nerede ve ne zaman kurulduğu tartışmalıdır. Bazı otoritelere göre (örneğin Ratzinger) St. Zoticus Konstantin zamanında Konstantinopolis'te bir hastane yaptırmıştır. Fakat Doğu Hristiyanları İmparator Julian tahta geçmeden önce (361) hastaneler kurmuşlardır. İmparator Julian'ın Galatia yüksek-rahibi Arcasius'a yazdığı mektupta her şehirde bir ksenodochium kurulmasını ve bunun da kamu gelirlerinden karşılanmasını emretmiştir (1).

Fakat bazı kaynaklara göre Bizans'ta sosyal yardım kurumlarından bahsedilirken özellikle hastanelerin Arius Tartışması'ndan sonra daha fazla bilinen bir kurum oldukları dile getirilmektedir. Ayrıca hastanelerin gelişiminin tarihsel sürecinde tek başına Arius Tartışması'nın hastalar için hayırseverlik kurumları oluşturmada rol oynadığı ve imparatorluğun doğu şehirlerinde çekişen dini faktörlerin hasta bakımını da üstlenen *ksenon* hizmetini yadıkları

söylenir. Bununla birlikte Antiokheia kaynaklı Anomoianlar (aşırı Ariusçular), diğer gruplardan daha önce, organize olmuş bir sosyal yardım sistemi içinde fakirler için ücretsiz tıbbi bakım üzerinde durdukları sanılmaktadır. Mezhebin kurucusu Aetios'un da filantropik tıp faaliyetlerini başlattığı söylenmektedir (5).

Aetios, Alexandria'da bulunduğu sırada tıp ile ilgilenmiş ve tıp eğitimi almıştır. Aetios aldığı tıp eğitimini insanlığın kullanımına sunarak fakirler ve ihtiyaç sahipleri için ücretsiz tıbbi yardım sağladı. Piskopos Leontios'un, Aetios'un bu ilgisine karşılık olarak buradaki *ksenodocheionu* onartmasına kadar Aetios'un bu hizmeti Antiokheia Kilisesi'nde hasta başında verdiği ihtimal dâhilindedir. Piskopos Leontios, zenginler tarafından fazlaca tercih edilen Antiokheia'nın sağlıklı havası ve suları ile ünlü beldesi Daphne'de bir *ksenon* inşa ettirdi (5).

Aetios ve takipçilerinin Antiokheia *ksenodocheion*larında da hasta bakımı yaptıkları bilinmektedir. Büyük bir ihtimalle dini ve toplumsal olarak etkili oldukları yıllarda (344-364) fakir hastalara, özellikle tıbbi bakım sağlayan *ksenon*ların ve *ksenodocheion*ların kurulmasına yardım etmişlerdir. Bu görüş, İoannes Hrisostomos'un 381'de Antiokheia'da tarif ettiği ve hastalara ayrılmış *ksenonu* açıklamaktadır.

Bu sağlık kurumlarının ilk görkemli örneklerinden biri St. Ephraem tarafından Edessa-Urfa'da yaklaşık 375 yılında vebalılar için kurulan 300 yataklı hastanedir (1, 4).

4. yüzyılda Kappadokia'daki Kaesarea'nın Piskoposu Büyük Basil, *Basileias* adında genel bir yardım kurumu kurmuştur. *Basileias* aslına bakılırsa bir *ptochokomeio* (πτωχοκομείο – yoksullar evi) idi. Ama bu

kurumda bir de hastane bulunmaktaydı ve bilindiği kadarıyla Doğu Hristiyan dünyasındaki organize edilmiş ilk hayırseverlik kurumuydu. Büyük Basil'in Kaesarea Piskoposu olduğu yıllarda (370-379) yaklaşık olarak 372'de kurulmuştur. Kaesarea şehir kapılarının hemen dışında kurulduğu için manastırdaki keşişler Kappadokia metropolisindeki fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine kolaylıkla yardım edebiliyorlardı (6). Büyük Basil'in çağdaşı Aziz Gregory Nazianzenos'a göre *Basileias* çok amaçlı bir kurumdur, hastaneye ek olarak lepralıları, yolcular, hekimler ve aşçılar için özel odaları bulunmaktaydı. Aziz Gregory Nazianzenos burayı şu sözlerle över: “Yeni bir kent, bir dindarlık evi, hastalıkların dinin ışığı altında ele alındığı bir sağlık hazinesi”. St. Gregory aynı zamanda burayı “cennete giden en kısa yol” olarak da tanımlamıştır (1). Bununla birlikte zengin birinin bağışıyla Basil bu komplekse bir de *leprosarium* eklemiştir. Burada sadece lepralıları değil, aynı zamanda diğer hastalıklardan muzdarip kişiler de korunmaktaydılar. Büyük Basil burada bulunan keşişlere Hz. İsa'nın kardeşi olarak buradaki hastalara bakmalarını öğütlemiştir (7).

Sozomenos'a göre Büyük Basil kendisi oluşturduğu bu şehir benzeri hayırseverlik yapısına *ptochotropheion* (yoksulların bakılıp doyurulduğu yer) sıfatını yakıştırmıştır. Eustathianlar *ptochotropheion* terimini, Antiochenler tarafından kullanılan *ksenodocheion* terimine tercih etmişlerdir. Aziz Gregory'nin *Basileias*'ı bir şehir olarak nitelendirmesi ile beraber burası o kadar da büyük bir yapı değildi. En fazla 30 kişilik bir nüfusu vardı ama bu “şehrin” sakinlerinin hepsi de ihtiyaç sahipleri idi. Aziz Gre-

gory bu insanların fakir ve hasta olarak bir listesini yapmıştır ve burada hastalara daha fazla özen gösteriliyordu. Basil'in kendisinin yazdığı bir mektupta, burada hekimlerin ve hasta bakıcıların çalıştığını belirtmektedir (8). Ayrıca Gregory'e göre toplum tarafından reddedilen lepralılara ve sakatlara burada yatacak yer ve yiyecek sağlanarak onlarla ilgileniliyordu.

Büyük Basil'i takiben Aziz Johannes Hrisostomos (Altın ağızlı Johannes) Konstantinopolis'te birçok hastane yaptırmıştır. 5. yüzyıl kaynakları Konstantinopolis'teki sosyal yardım kurumları arasında hastanelerin de bulunduğu yolunda çok az kanıt sunmaktadır. Bununla beraber Aziz Johannes Hrisostomos'un biyografi yazarı ve çağdaşı olan Palladios bize 5. yüzyıl hastaneleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Fakat ilave kanıtlar çok daha sonra 10. yüzyılda yazılmış *Törenler Kitabı*'nda bulunmakta ve bu kitapta Konstantinopolis'teki ksenonların bir listesi verilmiştir (9). Aziz Johannes Hrisostomos, Konstantinopolis Patriki olarak göreve geldiğinde ilk işi kilise ödeneklerini yeniden düzenlemek olmuştur. Piskoposların giderlerinin savurganlık derecesinde fazla olduğunu gözlemlediği zaman piskopos konutları için ayrılan büyük miktardaki ödeneği bir hastaneye aktarmıştır. Fakat bu hastanenin hangi hastane olduğu bilinmemektedir. 4. yüzyılda Bizans İmparatorluğu kıtlık ve barbar istilaları ile karşı karşıyaydı. Bu nedenle de hastaneye olan ihtiyaç oldukça fazlaydı. Johnnes Hrisostomos bu büyük ihtiyacı görmüş ve başka hastanelerin de kurulmasına ön ayak olmuştur (7).

Daha önce sözü edilen *Törenler Kitabı*'nda bahsedilen ilk üç ksenon Sampson,

Eubolos ve Perama'daki Irene ksenonlarıdır (9). *Törenler Kitabı*'nın bu bölümü yazıldığı zaman yani 9. yüzyılda bu kurumlar kesin olarak hastane hizmeti vermekteydiler. Fakat 5. yüzyılda bu yapıların hastane olarak kullanılıp kullanılmadığı kesin değildir. Bununla birlikte Sampson adına olumlu bir iddiada bulunmak mümkündür. Çünkü *Vita Sampsonis*'in versiyonları, Prokopios'un *De aedificiis* isimli eseri ve Justinian'ın Novellası gibi mevcut kaynaklar bu hayırseverlikten bahsetmektedir ve tüm bu kaynaklar Sampson'u ilk olarak bir hekimin Konstantinopolis'te fakirler için bir hastane olarak kurduğu konusunda hemfikirler (9). Bu ksenon 532 yılındaki Nika yangınında harap olmuş, ama Justinianus tarafından restore edilerek donanımlı hekim ve cerrah kadrosu bulundurmak suretiyle orta sınıftan hastalara da hizmet vermiştir. Euboulos ve Perama'daki Irene ksenonları hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Sampson gibi Euboulos da Nika yangını zamanında hastaları barındırmaktaydı (9). Ayrıca Justinianus tarafından bu ksenonun yanında Anargyros Tryphon adına bir kilise inşa ettirmiştir. Perama'daki Irene ksenonu Hosios Marcianos tarafından, St. Irene Kilisesi'nin yanında inşa edilmiştir (10). Bu hastanenin kurucusu olan Hosios Marcianos, İmparator Marcian zamanında (450-457) yaşamıştır ve oldukça zengindir. Bu hastane ile birlikte başka sosyal yardım kurumlarının inşasına da ödenek ayırdığı bilinmektedir (7).

Khalkedon (Kadıköy) Konsili'ne de katılmış olan Ephesos Piskoposu Brassianuos da kendi piskoposluk bölgesinin ihtiyacını karşılamak üzere 70 yataklı bir hastane açmıştır. D.J. Constantelos'a göre başka kaynaklarda

yatak sayısı 80 olarak verilmektedir (11).

Aynı yüzyılda bazı keşişler sadece din adamlarını değil aynı zamanda halktan insanları da tedavi eden hastaneler kurmuşlardı. Kudüs yakınlarındaki Grand Lavra'nın (Lavra: **λαύρα**: Bizans'ta münzevilerin manastırı) kurucusu olan Sabas, manastırın yanında bir de hastane yaptırmıştır. Bu kompleksin mimarları Suriyeli kardeşler Theodoulos ve Gelasios'du.

Coenobiarcheli Theodosios (yaklaşık 529) uzun süre ayakta kalan sosyal yardım kurumları oluşturmuştur. Ona göre bir insana karşı gösterilen sevgiyi en iyi ifade etme yolu; o insanı hasta ve acı çekerken ziyaret etmektir. Theodosios hastalar için üç ev, biri keşişler diğer ikisi (biri önemli insanlar diğeri fakirler ve ihtiyacı olanlar için) keşiş olmayanlar için, açmıştır. Üçüncü ev daha ileri zamanlarda keşişler için bir ev olarak hizmet vermiştir (11). Theodosios'un bu hastane kompleksi Sabas'ın Grand Lavrası'ndan 35 stadia batıda ve Kudüs'den altı mil güneydoğudadır (11).

Erken Hristiyanlık döneminde hospizler hastalar, fakirler, yetimler, yaşlılar, yolcular, hacılar ve her türlü ihtiyaç sahiplerine bir tür barınak sağlamaktaydı. Hospizler en erken Büyük Konstantin zamanına kadar tarihlendirilebilir. 4. yüzyılda Aziz Ioannes Hrisostomos yabancılar, açlar ve kimsesizlerin lehine vatandaşlardan bir ricada bulunmuştu. İnsanlardan, evlerinin fazla odalarını barınmaya ihtiyaç duyanlara ayırmalarını istemiştir (12). Bu öğüdü Scythopolisli Cyril'in anne ve babası tutarak Scythopolis'teki evlerini yolcular için bir barınağa dönüştürmüşlerdi ve bu yapı bir manastırın *ksenodocheionu* ile karşılaştırılabilecek düzeydeydi.

436'da toplanan 4. Kartaca Konsili'nin 14. kararına piskoposlara bulundukları kiliselerin hospizlerle bağlantılı olması zorunluluğunu getirmektedir. *Hospiz* (hospice) terimi sadece yolcuların barındırıldığı yeri tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Bu tür hospizler yerleşimin olmadığı ve geçişlerin çok zor olduğu dağlık bölgelerde kurulmuşlardır. Buralarda genel olarak keşişler ve münzeviler görev almışlardır.

Ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin ölümü çocuğu, tarih içindeki diğer toplumlarda olduğu gibi Bizans toplumunda da muhtaç duruma düşürüyordu. Bununla birlikte Hristiyan geleneğine göre öksüz ve yetimler korunmaya alınmalıydı. Bu nedenle hastaneler ile birlikte öksüz ve yetim çocuklar için de barınaklar kurulmuştu. Aziz Ephraem, Aziz Basil, Aziz Ioannes Hrisostomos büyük hosteller (ksenon) yaptırmışlardı. Bunların hastalar için olanlarına daha önce de bahsedildiği gibi *nosokomia*, fakir çocuklar için olanlarına *euphotrophia*, öksüz ve yetimler için olanlarına *orphanotrophia* adı verilmiştir. Kız çocukları evlilik çağına gelinceye kadar, erkek çocukları ise bir zanaat ya da meslek öğrenip hayatını kazanmaya başlayana kadar kilise koruması altındaydı.

SONUÇ

Erken dönem Bizans hastanelerine ait bilgiler oldukça sınırlı da olsa bize genel bir bilgi vermektedir. Fakat bu hastanelerin genel durumları, nasıl bir bakım yapıldığı, hangi hekimlerin çalıştığı, kimlere sağlık hizmetinin verildiği ve burada tıp eğitimi verilip verilmediği bilinmemektedir. Görülüyor ki erken dönem hastanelerde daha çok din adamları hizmet vermektedir.

Hristiyan dininin temelinde Hz. İsa'nın göstermiş olduğu tıbbi mucizeler yattığı için, bu dönem Hristiyan tıbbının laik olması zaten düşünülemez. Ayrıca Hristiyanlıkta bulunan yardımseverlik kavramı burada açıkça görülmektedir. Bizans'ta görülen bu yardımseverlik sistemi daha sonraki zamanlarda Ortaçağ'da ve sonrasında Hristiyanlık içindeki mesenlik ve himaye olgularının temellerini oluşturmuş olabilir.

İslam Medeniyeti'nin Bizans topraklarına yayılmasından sonra sözü geçen aynı kurumların binalarını aynı amaçla kullanmış olmaları göz önüne alındığında, İslam Medeniyeti'ndeki vakıf ve ihtiyaç sahiplerine yardım geleneğinin ilk nüvelerinin Bizans'ta görüldüğü ve Bizans Sağlık Sosyal Yardım Kurumları'ndan etkilendiği çıkarımı yapılabilir. Fakat Selçuklu ve Osmanlı Sağlık ve Sosyal Yardım Kurumlarının laik tıp uygulaması bakımından, sonraki dönemlerde yapılanların da mimari açıdan Bizans kurumlarına tam olarak benzemediği gözlenmektedir.

Hasta bakılan yerleri karşılayan terimler birbirinin içine geçtiği ve birbirlerinin yerine kullanıldıkları için buralarda hasta bakımının ne düzeyde yapıldığı bilinmemektedir. Hatta bir görüş, buralarda hasta tedavisinin yapılmadığı yalnızca hasta bakımının yapıldığı ve hasta tedavisinin İslam hastaneleri ile başladığı yolundadır. Ama tedavinin önemli bir bölümünün hasta bakımı olduğu göz önüne alındığında bu kurumlarda da tedavi yapılyordu denilebilir. Elimizdeki bilgiler daha çok bu tip kurumların nerelerde

ve kimler tarafından kurulduklarına aittir. Bununla beraber cerrahi girişimlerin yapılıp yapılmadığı konusunda da tam bir bilgi sahibi değiliz.

Sonuç olarak Bizans Sağlık Sosyal Yardım Kurumları Hristiyan dininin etkisiyle ve yardımseverlik duygusuyla oluşmuştur ve buralarda tıp eğitimi görüp görmedikleri bilinmeyen kişiler tarafından sağlık hizmeti verilmiştir.

KAYNAKLAR

1. (Erişim tarihi: 24 Mart 2009, saat 10:18).
2. Garrison F.H. An Introduction to The History of Medicine, Fourth Edition, Philadelphia, 1929, s. 70.
3. Miller T.S. The Birth of The Hospital in The Byzantine Empire, Baltimore, 1997, s. 38.
4. Garrison F.H. An Introduction to The History of Medicine, Fourth Edition, Philadelphia, 1929, s. 176.
5. Miller T.S. The Birth of The Hospital in The Byzantine Empire, Baltimore, 1997, s. 76-77.
6. Miller T.S. The Birth of The Hospital in The Byzantine Empire, Baltimore, 1997, s. 85.
7. Constantelos D.J. Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1968, s. 154-156.
8. Miller T.S. The Birth of The Hospital in The Byzantine Empire, Baltimore, 1997, s. 86.
9. Miller T.S. The Birth of The Hospital in The Byzantine Empire, Baltimore, 1997, s. 90-91.
10. Günümüzde Balıkpazarı'nın deniz kenarındaki bölgesine denk gelmektedir.
11. Constantelos D.J. Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1968, s. 157-158.
12. Constantelos D.J. Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1968, s. 186.

ŞANİZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ'NİN ESERİ KÂNÛNÜ'L-CERRÂHÎN (CERRAHLARIN KANUNU)'DE NÖROŞİRÜRJİ İLE İLGİLİ BİR BÖLÜM: CERÂHÂTÜ'R-RE'S (KAFA YARALARI)

Ahmet ACIDUMAN*, Berna ARDA**, Uygur ER****

A Chapter about Neurosurgery in Kânûnü'l- Cerrâhîn (The Law of Surgeons) of Şanîzâde Mehmed Ataullah Efendi: Cerâhâtü'r- Re's (Head Injuries)

In this article, it is intended to review the chapter which takes place in *Kânûnü'l-Cerrâhîn* (Cairo, 1829) (*The Law of Surgeons*) of Şanîzâde Mehmed Ataullah Efendi (1771-1826), one of those who pioneered in the foundation of modern medicine in the Ottoman Empire despite receiving classical medresseh education in the field of medicine and which reflects the neurosurgical implementations of his time regarding “*Head Injuries*” by transcribing it into present Turkish alphabet. It is also intended to fill one of the gaps in the written History of Turkish Neurosurgery.

Key Words: Head Injuries, History of Neurosurgery, Kanunü'l Cerrahin, Sanizade Mehmed Ataullah Efendi, Trepanation.

GİRİŞ

Kafa yaralanmaları, insanlığın varoluşundan beri karşı karşıya bulunduğu ve baş etmek için çeşitli tedavi yöntemlerini, bu arada cer-

rahi girişimi de denediği önemli sorunlardan birisi olmuştur ve bu özelliğini sürdürmektedir.

Kafa yaralanmaları üzerine bilinen ilk yazılı belge, *Edwin Smith Cerrahi Papirüsü* (İ.Ö. 1700) olup, burada tanımlanan 48

* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Ana Bilim Dalı, Yrd. Doç. Dr.; ahmetaciduman@yahoo.com

**Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Ana Bilim Dalı Başkanı; Prof. Dr.

*** Ankara, S.B. Dışkapı Yıldırım Bayezit Eğitim ve Araştırma Hastanesi II. Nöroşirürji Kliniği'nde Nöroşirürji Uzmanı.

1 Robert H. Wilkins, “Neurosurgical Classic XVII.” J Neurosurg., 21 (1964): 240-244, p. 241.

vakanın 27 tanesi kafa travmalarını ilgilendirmektedir. Bu 27 vakanın dört tanesi kafatasını açığa koyan derin skalp yaraları ve on biri de kafatası kırıklarıdır.¹

Hipokrat (İ.Ö. 460-370), *De Capitis Vulneribus-Kafa Yaralanmaları Üzerine* adlı eserinde, kendi bazı orijinal gözlemlerini önceden var olan bilgiye eklemiş ve onu anlamlı bir bütün halinde düzenlemiştir. Bu eser trepanasyonun kayıtlı tanımlamalarını, aletlerini ve yöntemlerini içermektedir.²

İslâm dünyasında ise Zehrâvî (936-1013) ünlü eseri *et-Tasrif*'te kafa yaralanmaları ve cerrahi tedavileri üzerine bir bölüm yazmıştır. Kafa kırıklarının sınıflamasını yapan Zehrâvî, hastadaki semptom ve bulgulara dikkat çeker ve kırılmış, çökmüş ve ayrılmış kemiğin kaldırılmasını tavsiye eder ve bu işler için kullanılacak aletlerin resimlerini de eserinde sunar.³

İbn Sînâ (980-1037) da ölümsüz eseri el-Kânûn'da ayrıntılı olarak, kafa yaralanmaları⁴, kafa kırıkları ve kafatası kırıkları⁵ ve tedavileri; cerrahi tedavide ameliyat endikasyonları ve ameliyatın nasıl yapılacağı hakkında ayrıntılı bilgiler verir.⁶

15. yüzyılda ise Anadolu'da yaşamış olan hekim Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun

cerrahi kitabı Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye kafa yaralanmaları ve cerrahi tedavileri üzerine bir bölümün de yer aldığı önemli bir eserdir.⁷ Bu eserin önemi, kitabın ameliyat yöntemleri ile ilgili pek çok minyatürü içermesine dayanmaktadır.

Bu makalenin konusunu, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bilim adamlarından birisi olan Şanîzâde Ataullah Mehmed Efendi'nin cerrahi kitabı *Kânûnü'l-Cerrâhîn*'de kafa yaralanmaları üzerine yazılmış olan bölümün günümüz Türkçe'sine transkripsiyonu ve değerlendirilmesi oluşturacaktır.

ŞANİZÂDE ATAULLAH MEHMED EFENDİ VE KÂNÛNÜ'L-CERRÂHİN

Şanîzâde Ataullah Mehmed Efendi (İstanbul 1771-Tire 1826) (Şekil 1), Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yetiştirdiği sayılı bilim adamlarından birisidir.⁸ Dedesi tarakçı olduğu için bu anlama gelen "Şanîzâde" lakabını almıştır.⁹⁻¹⁰ O hem medrese eğitimi görmüş, hem de Batılı modeline göre eğitim yapan okulda eğitim ve öğretim yapmıştır.¹¹ Süleymaniye Medresesi'nde tıp, Mühendishane'de matematik, astronomi

2 Robert H. Wilkins, "History of Neurosurgery," in Neurosurgery, 2nd ed., eds. R. H. Wilkins, S. S. Rengachary, 3 vols. (New York: Mc Graw-Hill Companies, 1996), v. I, 25-36, p. 25.

3 Al Rodhan NRF, Fox JL. "Al-Zahrawi and Arabian Neurosurgery, 936-1013 AD." Surg Neurol, 26(1986): 92-95

4 İbn Sînâ, Kanun der Tıbb, çev. A. Sharafkandi, [Farsça] 5 cilt (Tahran: Soroush Press, 1997), c. III, s. 102-103.

5 İbn Sînâ, a.g.e., c. IV, s. 436-437.

6 İbn Sînâ, a.g.e., c. IV, s. 573-581.

7 Şerefeddin Sabuncuoğlu, Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, transkrip. İlder Uzel, 2 cilt, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi-Sa. 15, 1992), c. I, s. 375-379.

8 Esin Kahya, Ayşegül D. Erdemir, Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/302, 2000), s. 275.

9 Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, "Ataullah Efendi, Şanîzâde"

10 Feridun Nafiz Uzluk, 14 Mart 1951 Tıp Bayramı Dolayısıyla Şani Zade Mehmet Ataullah, s. 3.

11 Kahya, Erdemir, a.g.e., s. 275.

ve astroloji okumuştur. 1785’de müderris olan Şanîzâde, mütercim Ayıntab’lı Asım Efendi’nin yerine vakanüvis olarak, II. Mahmud’un emriyle atanmış ve II. Mahmud’un cülus tarihi olan 28 Temmuz 1808’den başlamak üzere tarihi yazmaya başlamıştır. 1821 yılına kadar vakayı’nâmesini yazan Şanîzâde, vakanüvislikten azledilmesi üzerine, geri kalan beş yıllık olayların müsveddelerini, yerine vakanüvis olan Sahhaflar Şeyhizade Esad Efendi’ye devretmiş, sonrasında Bektaşilik suçlaması ile Tire’ye sürülen Şanîzâde orada hayatını kaybetmiştir.¹²

Arapça, Farsça, Fransızca ve Latince bilen Şanîzâde tıp ve biyoloji dışında cebir, geometri, astronomi ve astrolojide de üstat sayılmakta idi. Deniz ve kara coğrafyasına, sahra ve kale tahkimatına, deniz savaşlarına ilişkin de birçok kitap çevirmiştir.¹³ Şanîzâde klasik bir tıp eğitimi ile yetişmiş olmasına karşın, yeniliklere daima açık olmuştur. Şanîzâde’nin tıp eserlerinden birisi, Anton von Stoerk’ten (1731-1803) yapmış olduğu çeviridir. Yazarın *Medizinisch Practischer Unterricht für die Feld und Landwanderingzte der Osterreichischen Staaten* (Viyana 1776) (*Avusturya Devletleri Askeri ve Köy Hekimleri için Pratik-Tıbbî Öğretim*) adlı eserini Bartholemey Bathisti’nin (1755-1831) *Instrozione Medico-Practica ad usu di Chirurchi Civil e Militari Opera* (Venedik 1778) adlı İtalyanca çe-

virisinden yararlanarak Türkçe’ye çevirmiştir.¹⁴⁻¹⁵ Bu kitabın ortaya çıkışı, bir ölçüde, Türk tıbbında bir dönemin sona erişini ve yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. O zamana kadar, Batıdan nadiren gerçekleştirilen bazı bilgi ve yöntem eklentilerine rağmen; Osmanlı tıp uygulaması temelde Helenistik ve Klâsik İslâmî geleneğe, Galen ve İbn Sînâ tıbbına sadık kalmıştı.¹⁶ Şanîzâde’nin önemli bir yanı zaten dilimizde mevcut olan eski tıp terimlerini yeni kavramlara göre değerlendirmesi, eksiklikleri için yeni terimler türetmesidir. Şanîzâde’nin bu çalışmaları Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin 1873’de hazırladığı *Lûgat-ı Tıbbiye*’ye temel oluşturmuştur. 1839-1870 yılları arasında tıp eğitiminin Fransızca olması terimler bakımından Türkçe’yi kısırlaştırmıştı. Eğitim yeniden Türkçe olunca Şanîzâde’nin bu kavramları içeren kitapları önemli bir kaynak olmuştur.¹⁷ Şanîzâde Türk dilinde (yakın geçmişteki bilimsel reformlara kadar kullanımda kalan) modern bir tıp terminolojisi kurmuş ve Türk tıp öğrencilerine bütünüyle yeni bir tıp literatürü ve uygulamasının başlangıç noktasını oluşturan kapsamlı bir modern tıp ders kitabını temin etmiş bulunuyordu.¹⁸ Şanîzâde’nin bir hekim olarak en önemli eseri, İbn Sînâ’nın ünlü eseri *el-Kânûn fi’l-Tıbb* gibi, beş kitap halinde hazırlanmış olan *Hamse-i Şanîzâde*’dir. Bu eserin kısımları şunlardır:

12 Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, a.g.e.

13 Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, a.g.e.

14 Feridun Nafiz Uzlu, a.g.e., s. 7-8.

15 Kahya, Erdemir, a.g.e., s. 279

16 Bernard Lewis, Müslümanların Avrupa’yı Keşfi, çev. İhsan Durdu, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), s. 287.

17 Aykut Kazancıgil, “[Ek-53],” A. Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim, 6. Baskı içinde, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), s. 215.

18 Lewis, a.g.e., s. 287-288

1. *Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrîhü'l-Azâü'l-İnsân*;
2. *Usûlü't-Tabia*;
3. *Miyârü'l-Etubbâ*;
4. *Kânûnü'l-Cerrâhîn*;
5. *Mîzânü'l-Edviye*.¹⁹

Şanîzâde'nin Hamse'sinin dördüncü kitabı olan *Kânûnü'l-Cerrâhîn* Mısır'da Bulak Matbaasında, Mehmed Ali Paşa'nın emri ve Diyarbakırlı Sadullah Said Amedî'nin "tas-hihleri" ile 1244 yılı Rebiulevvel ayının başlarında / 12 Eylül 1828'de basılmıştır. Kitap 134 sayfadır. Şanîzâde, Hamse'sinin dördüncü kitabının cerrahiye ait olduğunu anlattığı, dönemin bilim dili olan Arapça'da yazılmış mukaddimesinde cerrahlıktan, cerhalardan söz etmektedir. Daha sonra beş kitabın nasıl düzenlendiğini, birincinin anatomi, ikincinin doğal olaylar, üçüncü bölümün hastalıklarla bunların ilaçlarından, dördüncü olan bu kitabın ise "Cerrahlık Fenni"nden bahsettiğini ve bunun iki kısım olduğunu, birinci bölümünün cerrahlık işlerinden, ikinci bölümün bu fenne ait özel hastalıklardan bahsedeceğini, bu nedenle kitabını *Kânûnü'l-Cerrâhîn* diye adlandırdığını belirtmiştir.²⁰

Bu makalenin konusunu oluşturan Kafa Yaraları, Cerrahların ilgi alanına giren hastalıklar (*el-Kısmu's-Sânî fî'l-Emrâzi'l-Mahsûsâti'l-Müte'allika bi-hâze'l-Fen*) isimli bölümün Yaralanmalar; Yumuşak dokuların birbiri ardından yarılıp ayrılmaları (*fî İntilâli'l-Ferd Ma'nî bitû Teferruku'l-İttisâl fî'l-Azâi'r-İr*) ile ilgili kısmında Özel Yaralanmalar (*Fasl fî'l-Cerhati'l-Mahsusa*) ile

ilgili olarak Birinci cümle; Kafa Yaralanmaları (*el-Cümletü'l-Ülâ fî Cerâhâti'r-Re's*)²¹ başlığı altında yazılmıştır (Şekil 2, 3, 4).

²¹*El- Cümletü'l-Ülâ fî Cerâhâti'r-Re's*

²²Çünkü baş dimâğ gibi pek nâzik ve â'zâ-i havâssın reîsi bir cevheri şümûl ve ihtivâ itmiştir binâen ²³aleyh bu uzvda vukû' bulan yaralara dikkat-i küllîye ve ihtimâm-ı tâmm etmek vâcibdir baş yaraları iki nev'e ²⁴münkasım olup biri cerâhât-i sâzece ve biri cerâhât-i muhtelitedir cerâhât-i sâzece-i re's ancak ²⁵cild-i şa'rî-i re'se ya'nî başın saç biten derisine yâhûd kısr-ı kâhf ma'nâsınca perkırân ta'bîr ²⁶itdikleri baş kemiği kabuğuna nüfûz itmiş olan ve sakîl ârizalara bâ'is olmayan baş yaralarıdır ²⁷ammâ bir baş yarası iltihâbla ve hummâ ile ve çarp-makla ve kırılmağla ve kısılmağla ve ezil-mekle ve bî-hodlugla ²⁸ve sayıklama ile ve sâir böyle şey'ler ile oldukda ana cerâhât-i muhtelite-i re's dinür baş yaralarının ²⁹sebepleri urmaklar ve düşmekler ve çarpmaklar ve ısırmaclar ve sokmaklar ve alât-ı bârûtiyye ve alât-ı kâtî'a ³⁰ve alât-ı nâhise ve alât-ı kâdime ve sâir gerek tabiatları gerek unîf ve şiddetleri ve uzv-ı madrûb ³¹muktezâlarınca gerek çok ve gerek az hâdiselere bâ'is olur ecsâm-ı hâriciyye-i müteharrike-dir baş ³²yaralarının ârizaları bereler ve şiş ve iltihâb ve şedîd ağrılar ve hummâ ve kırıklar ve burundan ve gözden ³³ve kulakdan kan akmak ve kusmak ve göz kararmak ve ihtilât-ı akl ve felc ve bî-hodluk ve teşennücler [*Kânûnü'l-Cerrâhîn*, s.: 99]

¹ve sayıklamak gibi nesnelerdir baş ya-

19 Kahya, Erdemir, Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, s. 280.

20 Feridun Nafiz Uzluk, 14 Mart 1951 Tıp Bayramı Dolayısıyla Şani Zade Mehmet Ataullah, s. 11-12.

21 Namık Kemal Kurt, "Şanîzâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Kânûnü'l-Cerrâhîn Adlı Eserinin İncelenmesi," Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 2000; 6: 237-337, s. 261.

ralarının sâde olduklarına nazar itmekle ve misbâre ta'bîr olunur ²yoklama mîli delâletiyle hükm olunur ammâ muhtelit yaralar mukârin oldukları avâriz ve vukûât vesîlesiyle ³fark ve temyîz olunurlar ve ba'zı mahsûs alâmetler vardır ki anlar kışr-ı kîhfin berelenmiş olduğunu ⁴ve kîhfin kırılmış olduğunu ve beyninin sarsılmış olduğunu ve sıkışmış olduğunu anladılar ⁵kışr-ı kîhfin incinüb berelendiğini hâricen hid-detlû ağırlardan ve yara mahalline tokunmağla fâsıla virir ⁶bî-hodlukdan ve çehrenin kızılığından ve bütün başın uzîmâvî yâhûd iltihâbî bir şişkinliğinden ⁷ve hummâdan ve bunların emsâline ma'lûm olur kîhfin kırılmasının alâmetleri mültebi-se ve zâtîyyedirler ⁸ve alâmât-ı mültebesi göz kararmak ve kusmak ve burun kanamak ve bî-hûşluk ve bî-hodluk ⁹ve sayıklamadır ve alâmât-ı zâtîyyesi başın uygun-suzluğu ve ittîrâdsızlığı ve çöküklüğü ve bir hafîce ¹⁰kırılmak şamatası işidildiğidir ammâ anın kırılması işidildikde kırılmış olması yara ile beraberce ¹¹vukû' bulmuş olan husûsâtan anlanur kîhfin darb olunmuş olan yerleri yakından nazar iderek ¹²tecessüs olunurlar ve gerek sonradan gelen ârizalara gerek kısılmak yâhûd çarpışmak akabînde ¹³zuhûr iden ârizalara dahi dikkat olunur kîhfin kısılub sıkışmasının ârizaları bî-hodluk ¹⁴ve teşvîş-i akl ve nabzın katılığı ve çehrenin kızılığı ve gözlerin iltihâbî ve veca'î ve felc ve teşennüc ve ağrı ¹⁵ve hummâdır dimâğın müsâde-mesinin ya'nî beyninin çarpışub sarsılmasının ârizaları sadme vaktinde ¹⁶marîzin hiss ve hareketden mûnkâtı' düşüb kalması ve felc müteâkib olması ve cemî'-i fuzalânın bilâ ihtiyâr ¹⁷boşanub akması ve kay'-ı safravî ve burundan ve gözlerden ve

kulaklardan ve ağızdan kan cereyânı ve hummâ ¹⁸ve sübât ve lesîrgus ya'nî talgınlık ve sayıklama gibi şey'lerdir baş yaralarının tekaddüme-i ma'rifeti ¹⁹ol yaraları açan âletlerden ve ol yaralarla bile olan ârizalardan istinbât ve istihrâc olunur ²⁰kesici âletle açılmış olan sâde baş yaralarının muhâtarası sâir gûne baş yaralarının ²¹hatarından azdır zîrâ hatar ancak dimâğın kısılmasından yâhûd sarsilub çarpışmasından lâzım ²²gelür anınçün baş kemiğinin büyük kırıkları yine anın kabuğunun büyük berelerinden az hatarludurlar ²³ve kışr-ı kîhf berelendikde bu gışânın baş derzlerinden arkûrî geçüb içeriye giden elyâf ²⁴vâsıtalarıyla dimâğın hicâb-ı sulbiyle taalukı olmak hasebiyle kesir-ül-hiss olduğundan nâşî marîze ²⁵sakîl ârizalar gelmelerinden havf ve hazer olunmak gerekdir adale-i mutbikanın yaraları bu adaleleri ²⁶örten ve bu tekarrüble hâdisâtı kendüye celb ve âid iden kışr-ı kîhf sebebiyle muhtelitedirler ve nahs ²⁷sûretiyle dürtülüb delinmekle vukû' bulan yaralar kat' tarîkiyle yarilub açılan yaralardan ²⁸az hatarludurlar kırıkla bile olan yaralar ber-mu'tâd sakîl ârizalara bâ'is olurlar husûsen razâz ²⁹ve fulûs-ı azmiyye ta'bîr olunur kemik ufântıları ve pûlları dimâğın gışâlarını dürtüb itmemiş ³⁰olalar yâhûd şazayây-i azmiyye tesmiye olunur kemik kıymıkları ve pârçaları dimâğı basdırub ³¹sıkışdırmış olalar bu nesneler dimâğa batub saplanmış olduklarında bu yaralar gâyetde hatarludurlar ³²zîrâ beyninin yaraları mevte sebebdirler başın sıfâklarında ve perkîrân ta'bîr itdikleri baş kemiği ³³kabuğunda kesici âlet sebebiyle vukû' bulmuş yaralarına cerâhât-i sâzece gibi tîmâr olunurlar [Kânûnü'l-Cerrâhîn, s.: 100]

¹lakin eğer anlar perkırânda bir âlet-i kâdime ile ya'nî bereleyici bir şey' ile olmuşlar ise gışâ-i mezbûrun ²üzerine rûhiyetlû ilâclar ve yaranın kenârlarına muficc ve munzic devâlar ve etrâfına muhallil şey'ler ilsâk 3olunurlar ve gelecek vukûât-dan mukaddemce ihtirâz tevakkî itmek için mecrûhdan kan almağa ⁴mübâşeret olunur ve ana bir kâmil perhîz ya'nî bir dürüst tarz-ı taayyüş tertîb ve sipâriş olunur ve iltihâba ⁵ilâc etmek için gışâ-i mezkûr bütün berenin cirmince kat' olunur ve berenin kenârlarını ⁶ayıtlayub pâklamak ve yaranın kenârları sonra açık kalmasunlar için evvelâ deriyi girü çeküb ⁷ba'dehu gışâ-i kîhfi deriden ziyâde kesmek husûslarına dikkat olunur dimâğın müsâdemesinde ⁸ya'nî beyninin sarsılmasında kanı dimâğ-dan girü çevirüb celb etmek için kanlar almağla ve tanzîm-i ⁹himye ve tertîb-i tarz-ı taayyüşle ilâc olunur ki böyle kan almaklara fâsd-ı taklîbî ve fâsd-ı câlib ta'bîr iderler ¹⁰dimâğın basılıb sıkışmasına ve baş kemiklerinin kırılmasından nâşî olan dimâğ hicâb-ı sulbinin ¹¹iltihâbına kırığın bütün cirmine açmağla ve ol mahalle miskab vaz' ve içerüye çeküb dimâğı basmış ¹²olan kemik pârçasını anınla çeküb almağla ilâc olunur ve bu tarikle baş kemiğinin cevfine ¹³münteşîr olmuş olan mevâdd-ı mâyi'aya taşrûya akub çıkmağa fûrce virilür ve içerüde kalan kemik ¹⁴pârçaları ayıtlanub alınurlar yaranın olduğu mevki' miskabın zoruna mütehammil olduğu sûrette ¹⁵miskab yara olan ya'nî kırık olan mevki'in tamâm üzerine vaz' olunur ve bu müsebbebdendir ki gerek ¹⁶çocukların dâmga ta'bîr olunur tabîi baş yarığı olduğu mahallin üzerinde ve gerek başın derz yerleri ¹⁷üzerlerinde miskab kullanılmayub bunla-

rın etrâfındaki mevâzi'da kullanılır ve derz yerlerinin bâ-husûs ¹⁸derz sehminin bu makûle-i amelden muâf olmalarına sebep ol mahallerde amel-i merkûmun havâssa mazarratı ¹⁹mûcib olacağı havfidır binâen aleyh miskab derz sehminin yan tarafına vaz' olunur maraz icâb ²⁰eyledikde adele-i mutbikayı kat' etmekde ve şakak kemikleri üzerlerinde ve başın sâir inişlü yerlerinde ²¹miskab kullanmakda fî zamânına hazâ bir güçlük yoktur ve dimâğ zorlayarak hicâb-ı sulbini taşrûya ²²itirirüb çıkar-masun için baş kemiğinin üzerine kurşundan yâhûd gümüşden matlûb ²³üzre uygun yapılmış bir tehnecek vaz' olunur içerüye çökmüş kemik pârçasını çeküb ²⁴almak amelinde çöken kemiğin derisi yüzilüb üzeri açılır ve ana bir müdevver destere mânendi olan ²⁵miskabın boynuz ta'bîr olunur ucuna geçmiş olan topaç fırıldak tarzında ehrâmîsini vaz' ²⁶idüb yerinde sâbit turdurmak için mukaddemce minkabe ta'bîr olunur burğu ile bir yuvacık yapılır ²⁷ba'dehu ehrâmî-i mezbûr oraya vaz' olunur ve cerrâh sol eliyle miskabın sapını tutar ve miskab etrâfına ²⁸çalkanub sarsılmamak için yine bu elini kendü çenesinin altına tayayub tutdurur ve olbir ²⁹eliyle miskabı ibtidâlarda oldukça sık sık çevirir vaktâ ki miskabın ucu kemiğe yol yapıldıkda ³⁰miskab-ı ehrâmîyi andan çıkarmak için bir kerre kaldırır ve anı miskabın ucundan çıkarub miskabı yine ³¹oraya vaz' ider ve miskabı yine mukaddemki gibi çevirdikçe aralık talaşını ayıtlamak için ³²kaldırub yine vaz' ider ve çevirir ve kan zuhûr itdikde anı yavaş yavaş çevirmelüdür tâ ki ³³kaldırılıb alınacak kemik pârçasının ibtidâki levhası zor ile ikinci levhasından kopub [Kânûnü'l-Cerrâhîn, s.: 101]

¹ayrılmaya ve bu esnâda bir tûğ kalem ucuyla ya'nî yazı kalemi tarzında kesilmiş bir kanad yeleği ucuyla çökmüş ²kemiğin bütün etrâfı yoklanarak anın ba'zı yerleri baş kemiğinin altına girüb ilişmiştir ³deyu tecessüs oluna vaktâ ki pârça kemik çalkanmağa başladıkta anın miskabla açılan deliğine çekecek ⁴didikleri âlet ol pârçayı içerüye basub kakıvirmiyerek bir zarâfetle idhâl olunub anınla ⁵pârça taşruya nâzikâne çekilerek alınur yâhûd ana mersin yaprağı şeklinde mebla'ın ucu ⁶ilişdirilüb yine öylece çekilerek alınur ve pârça alındıkda sekîne-i adesiye ta'bîr itdikleri ⁷mercimek dânesi şeklinde bıçacıkla deliğin içerüsünde kalmış çıkındılar ve pürtükler kesilüb ⁸ayıtlanurlar ve kanın akmasına ruhsat ve müsâade olunur ve sonra kanın bakiyyesi kuru tiftik yumacıklarıyla ⁹nâzik-âne silinüb tathîr olunur ammâ eğer kan böyle kendülüğinden akamaz ise anı akıtmak için cerrâh ¹⁰birâz acık marîzin ağzını ve burnını kapadub ana cüz'ice habs-i nefes itdirir ve kanın çıkmasını ¹¹kolaylamak için sekîne-i adesiye ile dimâğın hicâb-ı sulbini cüz'ice dürter lakin delikden kan ¹²hiç çıkmaz ise ve hicâb-ı sulbde temevvüc idüb çalkanur bir şiş teferrüs olunur ise bu şiş ¹³mibza'a ta'bîr olunur hacâmat bıçacığıyla hac vârfi kat' oluna bu yaranın tîmârı husûsunda ¹⁴evvelâ müdevver kesilmiş ve deliğin dâiresinden bir mikdâr büyücek bir eski kettân bezi pârçacığı ahz ¹⁵olunur ve hîn-i iktizâda girüye çeküb almak için ana bir ip-

lik ilişdirilür ve bu bez pârçacığı ¹⁶hicâb-ı sulbun üzerine nâzik-âne vaz' olunduktan sonra anın üzerine bir kaç katre ılıcak olarak ¹⁷fıyoraventî pelesengi yâhûd şarâb rûhı tamladılır ammâ ba'zılar zikr olunan bez pârçasını mukaddemce ¹⁸bu ilâcların birine batırub ba'dehu öylece vaz' iderler bundan sonra ol delik küçük tiftikler ile ¹⁹toldurılır ve baş kemiğinin derisi yüzilüb açılmış olan yeri birâz büyücek tiftikler ile örtilür ²⁰ve bu tiftiklerin cümlesi bu zikr olunan ilâclara batırılub öylece vaz' olunurlar bundan sonralarda ²¹yaraya dicistiyo ta'bîr itdikleri munzic merhemlerden bir merheme bulanmış tiftikler vaz' iderek nezâket ²²ve mülâyemetle tîmâr olunur ve bu tiftiklerin üzerine rakı karışdırılub takviyye ve tervîh olunmuş gül yağına ²³yâhûd hiyofârikon yağına batırılmış bir baskı vaz' olunur ve bu mürettebâtın cümlesi mecrûhun başına ²⁴bir fes yâhûd bir örfiyye giydirmekle berâvîrlerinde turdırılurlar eğer yaranın takbîhi ve işlemesi çokca ²⁵olurlar ise ana günde iki def'a tîmâr olunur ve mecrûhdan kan almağın tekrârı ve kaç def'a ²⁶alınması lâzım geleceği husûslar ahvâlin muktezâsından ve mecrûhun kuvvâsına kıyâs ve tatbîkden ²⁷ma'lûm olûr ve mezbûre bir kâmil perhîze ya'nî tarz-ı taayyüşe riâyet dahi itdirilür şöyleki bu tarz-ı taayyüş ²⁸ana rutûbet ve tarâvet virecek sûretde ola ve tîmâr esnâlarında rutûbetlü devâların ılıcak olarak ²⁹isti'mâl olunmaları husûsunda riâyet oluna [Kânûnü'l-Cerrâhîn, s.: 102]. ²²

22 Şanizâde Ataullah Efendi, Kânûnü'l-Cerrâhîn, el-Kitâbü'r-Râbi' min-Kütübi'l-Hamseti's-Şanî-zâde fi'l-A'mâlî'l-Cirâhiyye ve mâyet'e'llaku bi-zâlîke, (Mısır: Bulak Matbaası, Ra 1244), s. 99-102. [Eserin bulunduğu kütüphane: Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitaplığı, nr. 0/21]

TARTIŞMA

Şanîzâde Ataullah Mehmet Efendi *Kânûnü'l-Cerrâhîn* adlı eserinde kafa yaralanmaları ile ilgili bir bölüm yazmış, bu bölümde öncelikle nöral dokunun önemine değinmiştir. Kafa yaralanmalarını sınıflandırmış, bu sınıflandırmada temel olarak “basit” ve “komplike yaralanma” kavramlarını ortaya koymuştur. Kafa yaralanmalarını etiyolojilerine göre ayırmış, sonuçlarını ve komplikasyonlarını sıralamıştır. Kafatası kırıkları ve travmadan beynin etkilenmesinin özgün belirtilerinin olduğunu yazmış ve bunlara örnekler vermiştir. Özgün belirtilerin ve genel travma bulgularının klinik durumlarla ilgisine vurgu yaparak iyi bir fizik muayenenin vereceği bilgilere dikkat çekmiştir. Etiyolojilerine göre kafa yaralanmalarının yol açacağı komplikasyonların ağırlığının değişebileceğini söylemiştir. Zamanında bilinen anatomik ayrıntıların verilmesi eserin önemli özelliklerinden birisidir. Beynin bası altında kalmasının yol açacağı komplikasyonlar ve bunların tedavilerini anlatmış, özellikle de çökme kırıklarının cerrahisini yazmıştır. Hasta çocuk olduğunda doğal olarak açık olan sütürlerin varlığına cerrahi sırasında dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Eserde çökme kırığı cerrahisinde trepanasyon işlemi ve beyne batmış kemik parçalarının çıkarılması çok ayrıntılı tarif edilmiştir. Geç komplikasyonlardan enfeksiyon gelişimi ve beyin zarları iltihaplarına özel önem vermiş, cerrahi sırasında bunlardan kaçın-

mak için alınması gereken tedbirleri sıralamıştır. Şanîzâde bu eseri ile iki bin yıldan beri tıp uygulamaları üzerinde etkin olan ve *Kafa yaralanmaları üzerine* adlı eseri ile 19. yüzyıla dek cerrahlara yön veren Hipokrat²³ Wilkins, “History of Neurosurgery,” s. 27. ile anestezi, asepsi ve serebral lokalizasyonun geliştiği çağdaş tıp arasındaki köprülerden biri olmuştur. Yine modern tıba geçişteki önemli köşe taşlarından sayılan Paré’yi izlemiş, ondan geniş ölçüde yararlanmış, ama önemli farklılıklar da ortaya koymuştur. Paré’nin eserindeki temel yöntem olan drenaj ve onarım²⁴ Donald Simpson, “Paré As A Neurosurgeon,” *Aust. N. Z. Surg.*, 1997; 67: 540-546, Şanîzâde de vurgulanmaktadır, ancak Paré’deki olgu sunumları ve gözlemler yerine ayrıntılı bir dizge ve sınıflandırma verilmektedir. Bu anlamda bir yenilik getirmemekle birlikte, tedavi yaklaşımı Paré kadar agresiv değildir ve rekonstrüksiyona önem verdiği dikkat çekmektedir. Ancak Paré’de net olmayan apse-kontüzyon ayrımı²⁵ A.g.e., s. 545. Şanîzâde tarafından ele alınmış, Paré’nin sıklıkla başvurduğu flebotomi yöntemlerine²⁶ A.g.e., s. 544. de tarif edilmekle birlikte, fazla rağbet edilmemiştir. Enfeksiyon gelişimi ve bununla baş etme yöntemlerine ise daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir.

Bu eserin incelenmesi üç önemli sonuç doğurmuştur: 1) 1800’lü yıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda böyle bir eser verilebilmiş olması ve burada tanımlanan ameliyatlara verilen örnekler, bu işlemler için gere-

23 Wilkins, “History of Neurosurgery,” s. 27.

24 Donald Simpson, “Paré As A Neurosurgeon,” *Aust. N. Z. Surg.*, 1997; 67: 540-546,

25 A.g.e., s. 545.

26 A.g.e., s. 544.

ken donanım ve aletlere sahip olunduğunun göstergesidir. 2) Şanîzâde'nin tarif ettiği cerrahi teknikler, muayene yöntemleri ve manevralar modern cerrahi yaklaşımla paralellik göstermektedir. Özellikle çökme kırıkları ve beraberinde görülebilecek epidural ve subdural hematomlarda tarif ettiği valsalva manevraları, dura altında fluktuasyon gösteren kitle arama yöntemleri ve gereğinde duranın açılarak altının kontrol edilmesi bugün de başvuru tekniklerdendir. 3) Eser, kafa travmaları ve yaralanmalarının ayrımı ve tedavilerindeki iki bin yıldır Hipokrat'tan beri geçerliliğini koruyan görüşlerle günümüz tıbbi arasındaki köprülerden biridir. Paré ile birlikte temelde Hipokrat felsefesine bağlı olmakla birlikte, onun tedavi edilmez kabul ettiği olgulara daha saldırganca yaklaşmış ve başarılı da olmuşlardır. Nöral dokuyu basıdan kurtarmak, drenaj sağlamak ve rekonstrüksiyon yapmak şeklinde özetlenebilecek ilke bu günlere uzanabilmıştır. Bunun yanında ayrıntılı klinik tanımlar ve örneklerle, takip konusunda da önerilerde bulunmuş olan Şanîzâde cerrahi teknikleri de açıkça anlatmıştır. 4) Eserin o dönemin Türkçe'siyle yazılmış olması ve özellikle de kavramlara Türkçe karşılıklar getirmiş olması çok önemlidir. Bu eser özellikle kavramların karşılıkları bakımından Osmanlı Tıp Cemiyeti'nin Tıp Lûgatı'na kaynak alınacak kadar özgünlük taşımaktadır. Yaklaşık 180 yıl önce eserin bu şekilde yazılabilmiş olması günümüzde "Türkçe'den bilim dili olur mu?" tartışmalarını anlamsız kılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Al Rodhan NRF, Fox JL. "Al-Zahrawi and Arabian Neurosurgery, 936-1013 AD." *Surg Neurol* 26 (1986): 92-95.
2. "Ataullah Efendi Şanîzâde" *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, c. 2, İstanbul: Sabah Yayınları.
3. Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 18. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001.
4. İbn Sînâ. *Kanun der Tıbb*, çev. A. Sharafkandi, [Farsça] 5 cilt. Tahran: Soroush Press, 1997.
5. Kahya Esin, Demirhan Ayşegül Erdemir. *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/302, 2000
6. Kazancıgil, Aykut. "[Ek-53]." *A. Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim*, 6. Baskı içinde, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
7. Kurt, Namık Kemal. "Şanîzâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Kânûnû'l-Cerrâhîn Adlı Eserinin İncelenmesi," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 6 (2000): 237-337.
8. Lewis, Bernard. *Müslümanların Avrupa'ya Keşfi*, çev. İhsan Durdu, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
9. Redhouse, Sir James W. *A Turkish and English Lexicon, New Edition*. Beirut: Librairie du Liban, 1996.
10. Simpson, Donald. "Paré As A Neurosurgeon," *Aust. N. Z. Surg.*, 67 (1997): 540-546
11. Şanîzâde Ataullah Efendi. *Kânûnû'l-Cerrâhîn, el-Kitâbü'r-Râbî'min-Kütübi'l-Hamseti's-Şanî-zâde fi'l-A'mâli'l-Cirâhiyye ve mâyet'e'llaku bi-zâlike*, Mısır: Bulak Matbaası, Ra 1244 [Eserin bulunduğu kütüphane: Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitaplığı, nr. 0/21]
12. Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, Transkrip. İlter Uzel, 2 cilt., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi-Sa. 15, 1992.
13. Uzluk, Feridun Nafiz. *14 Mart 1951 Tıp Bayramı Dolayısıyla Şani Zade Mehmet ulah*, İstanbul, 1951.
14. Wilkins, Robert H. "Neurosurgical Classic XVII." *J Neurosurg* 21 (1964): 240-244.
15. Wilkins, Robert H. "History of Neurosurgery," in *Neurosurgery*, 2nd ed., eds. R. H. Wilkins, S. S. Rengachary, 3 vols. New York: Mc Graw-Hill Companies, 1996

SÖZLÜK

adale: kas
akl: akıl, us
alâmet, çoğ. alâmât: işaret, iz, nişan, semptom
bî-hod, bî-hûd: 1. kendinden geçmiş olan, çılgın, 2. bayılmış
bî-hûş: 1. şaşkın, sersem 2. deli
câlib: celbeden, kendine çeken, çekici
cerâhât, cirâhât: yaralar, irinler
cereyân: 1. akma, akım, geçme 2. gidiş, hareket 3. olma, oluş
cevf: 1. boşluk 2. oyuk 3. iç
cild-i şa'rî-i re's: başın saçlı derisi
dâmga: bingıldak, fontanel
derz: dikiş yeri, dikiş, sütür
devâ': 1. ilâç 2. çâre, tedbir
dimâğ: 1. Beyin 2. akıl, şuur
fasd: kan alma
felc: vücutta bir tarafın hareketsiz kalması, inme
fulûs: çok ufak şey; ufak para
gışâ': örtü, perde, zar, deri
habs-i nefes: nefesi tutma
hâsse: bir şeye mahsus olan kuvvet ve hal, duygu, çoğ. **havâss ():** duygular
hicâb-ı sulb: sert örtü, *dura mater*
humâm: 1. ateşli hastalık, 2. nöbet, 3. sıtma
ittirâd: birini takip etme, muntazam tarzda devam etme
ihtilât: 1. karışma, katışma 2. karşılaşma görüşme
iltihâb: 1. alevlenme, tutuşma 2. vücutun bir tarafına kan hücumuyla oranın şişip, kızarması, yangı.
kay': kusma
kıhf: kafatası
kışr: kabuk

lesîrgus: dalgınlık
mebla': spatül
mibza': neşter, kan alacak alet
minkab: 1. cerrah burgusu 2. yiv açtıkları oluklu kalem 3. trokar
misbâr: cerrah mili, sonda
miskab: matkap
muhallil: 1. tahlîl eden, analiz yapan 2. yumruları, şişleri veya bir iltihâbı iyi eden ilaç
muhtelit: karışık, karma
munzic: 1. kemale erdiren 2. cerahatlendiren, irinlendiren, olduran [yara ve çıbanı] 3. hazmettirici, sindirici
mutbik: 1. bir şeyi örten, etrafını örten, bürüyen 2. bütün, tam
mültebis: karışık, anlaşılması güç, zor, başka bir şeyden ayırt edilemez
müsâdeme: 1. çarpışma, tokuşma, birbirine çarpma 2. silahlı çatışma
nahs: biz, sivri alet
perhîz: 1. perhiz 2. hastanın rejimi, günlük yiyeceği 3. dince yasak edilen şeylerden tamamıyla uzak kalma
perkirân: perikranyum, *fr. pericrane*
sadme: 1. çarpma, tokuşma, çatma 2. ansızın başa gelen bela
safravî: 1. safraya, öde mensup, öd ile ilgili 2. safraya ait
sayıklamak: 1. mantıksızca veya hezeyanda konuşmak 2. uykuda konuşmak 3. saçma konuşmak
sâzec : sade, basit
sıfâk: Ak zar, *fr. Aponeurose*
sübât: bayılma, koma
şa'rî: 1. kıla mensup, kılla ilgili 2. *fiz.* kılcal
şaziyye, çoğ. şazâyâ: kırılan kemikten

meydana gelen ince parça
 taklîb: 1. tersine çevirme, çevrilme 2.
 bir yandan bir yana döndürme 3.
 bir şeyin şekil veya kalıbını değiş-
 tirme
 taayyüş: yaşama, geçinme
 temevvüc: dalgalanma, dalgalı olma,
 dalga dalga olma
 teşennüc: adalelerin kasılması, gerilip,
 büzülmesi, spazm, *fr. Spasme*

teşvîş: karıştırma, karmakarışık etme
 tîmâr: 1. yara bakımı 2. ağaç bakımı 3.
 hayvanı temizleme, tımar
 uzîmâ: vücutta bir yerin ağrısız ve
 ateşsiz olarak şişmesi
 uzv, çoğ. a'zâ: organ, vücudun müstakil
 parçası
 veca': ağrı, sızı, acı
 zâtiyye: kendiyle ilgili, kendine ait,
 kişilik, özlük, özel

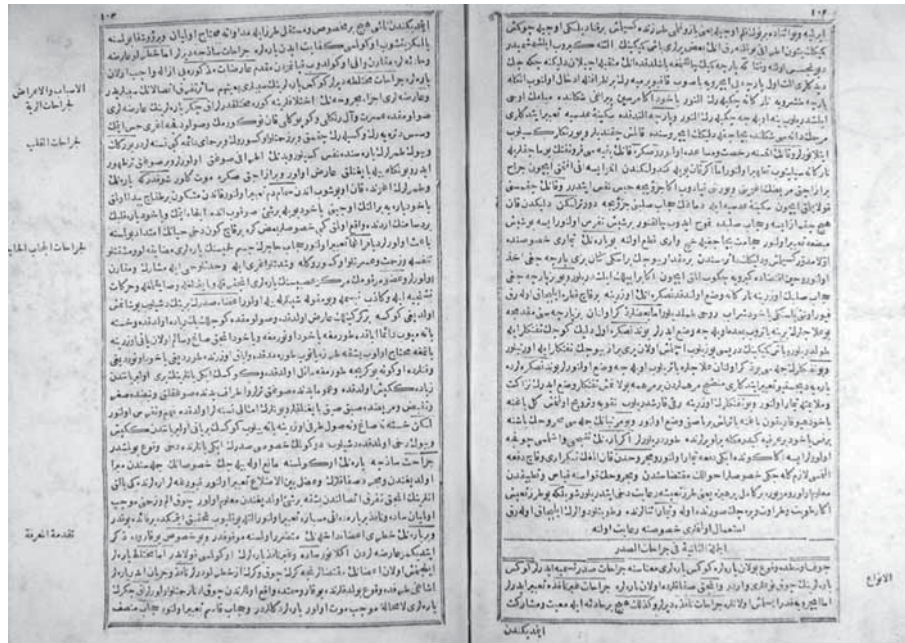
Şekil 1: Şanîzâde Mehmed Ataullah Efendi (Ressam: M.A. Saygıner) (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı, Demirbaş no: 6392; Cumhuriyet Müzesi Eser No: 371)

Şekil 2. *Kânûnî'l-Cerrâhîn* kitabının basma nüshasının 98 ve 99. sayfaları (Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitapları, nr. 0/21)

Şekil 3. *Kânûnî'l-Cerrâhîn* kitabının basma nüshasının 100 ve 101. sayfaları (Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitapları, nr. 0/21)

Şekil 4: Kânûn'ü'l-Cerrâhîn kitabının basma nüshasının 102 ve 103. sayfaları (Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitapları, nr. 0/21)

XVII. YÜZYIL VIYANA'SINDA KAFATASI CERRAHİSİ: EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDEN BİR OLGU

Ahmet ACIDUMAN*, Uygur ER**

Cranial Surgery in XVIIth Century Wien: A Case from *Evliya Çelebi's Book of Travel*

Book of Travel (Seyâhatnâme) of *Evliya Çelebi* has always been an invaluable resource for history and ethnography researchers. And it is found out via our paper about “neurosurgical operation” that the above mentioned work can be studied for researches concerning the history of medicine. It is seen that *Evliya Çelebi* reports a neurosurgical operation for curing a gunshot wound, and that he is very well aware of medical paradigm of his era. And he reports the situation without departing from the work and the dominant literary language of the work and without passing over the technical details, and he also does not get lost in the details. He also reports all the general stages of the operation by giving all the techniques and methods of his era. This work can also be considered as an evidence for the origins of western medicine and surgery in the east. Because it is observed that eastern scientists such as *Ibn Sina* and *Zehravi* have been referenced for the situation the surgeon took care of, the methods the surgeon used and the stages during the operation.

Key Words: Cranial surgery, Craniotomy, *Evliya Çelebi*, Gunshot wounds, History of neurosurgery

GİRİŞ

Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi özellikle geçen yüzyıldan beri tarih ve etnografya

araştırmacıları için çok ilgi değer bir kaynak olmuştur.¹ *Seyâhatnâme* çok değişik yöre ve ülke insanların yaşam biçimlerine, davranış özelliklerine, teknik bilgisine, süs

* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Ana Bilim Dalı, Yrd. Doç. Dr.; ahmetaciduman@yahoo.com

** Ankara, S.B. Dışkapı Yıldırım Bayezit Eğitim ve Araştırma Hastanesi II. Nöroşirürji Kliniği'nde Nöroşirürji Uzmanı.
1 Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, “*Evliya Çelebi*”, 6. Cilt, s. 472.

eşyalarına, müzik aletlerine, yönetim biçimlerine varana kadar her konuda ayrıntılı bilgi vermektedir.² Yazımızın konusu olan “beyin cerrahisi ameliyatı”ndan başka aynı bölümde iki farklı cerrahi vakanın da sunuluyor olması ile bu eserin tıp tarihi araştırmaları için de gözden geçirilebileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

EVLİYA ÇELEBİ VE SEYÂHATNÂMESİ

Saray kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zilli Efendi’nin oğlu olan Evliya Çelebi (İstanbul, Unkapanı 1611-1682) ilköğrenimini tamamladıktan sonra yedi yıl medresede okumuştur. Babasından hat, nakış, tezhip öğrenmiştir. Kur’an’ı ezberleyip hafız olan Evliya Çelebi, Enderuna alınıp, sesi de çok güzel olduğu için müzik eğitimi görmüştür. Şiir çalışmaları olduğu da bilinmektedir. Dayısı Melek Ahmet Paşa’nın aracılığı ile Padişah IV. Murad’ın hizmetine girdi (1635). Evliya Çelebi’de seyahat merakının çok genç yaşta başladığı görülmektedir. Seyahatlerinin başlangıcını bir rüyaya bağlayan Evliya Çelebi 1630 muharreminin *aşûre geces*i, rüyasında İstanbul’da Yemiş iskelesi yakınında Ahî Çelebi camiinde büyük bir cemaat içerisinde Hz. Muhammed’i görür ve huzurunda “*şefâat yâ resûl Allah*” diyecek yerde “*seyâhat yâ resûl Allah*” der. Kasımpaşa Mevlevî şeyhi

Abdullah Dede’nin “*iptidâ bizim İstanbul-cağzı tahrîr eyle*” tavsiyesine uyarak işe başlar, eserinin birinci cildi böylelikle meydana gelir (1630).³

Taşrada görev alan çeşitli devlet adamlarının yanında çalışarak, bazı seferlere katılarak, mektup getirip götürerek ya da kendi başına yola çıkarak, imparatorluğun uzak-yakın bir çok şehirlerini ve ülkelerini (Bursa, İzmit, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis vb; Suriye, Filistin, Irak, Hicaz, Mısır, Sudan, Rumeli, Balkanlar vb.), ayrıca yabancı ülkeleri (İran, Azerbaycan, Gürcistan, Kafkasya, Kırım, Macaristan, Avusturya, Almanya, Hollanda, Lehistan, İsveç, Rusya, Yunanistan, Arnavutluk, Girit vb.) dolaşmıştır.⁴

*Seyâhatnâmes*inin son cildi onun uzun süre kaldığı Sudan ve Habeş eyaletlerini kapsamaktadır.⁵ Öldüğü tarih kesin olarak bilinmeyen Evliya Çelebinin, kitabının son cildinde, 1682’de geçen bazı olaylar anlatıldığına göre, o tarihten sonra öldüğü anlaşılmaktadır. Öldüğü yer de (Mısır, belki de İstanbul) kesin olarak belli değildir.⁶

Çok yönlü bir kişiliği olan Evliya Çelebi, aynı zamanda usta bir taklitçi ve çok iyi bir gözlemcidir. Olayların ve kişilerin gülünç yanlarını büyük bir incelikle açıklayabilen Evliya Çelebi, kendi mesleği dışındaki konu ve olayları aktarırken yaptığı zekice saptamaları ve ayrıntılı gözlemleri ile okuyucu-

2 Temel Britannica, Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, “Evliya Çelebi”, 6. Cilt, s. 234.

3 Meydan Larousse, “Evliya Çelebi”, s. 471.

4 Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Evliya Çelebi”, 8. Cilt, s. 3915.

5 Meydan Larousse, “Evliya Çelebi”, s. 472.

6 Büyük Larousse, “Evliya Çelebi”, s. 3915.

7 Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, “Evliya Çelebi”, 4. Cilt, s. 1227.

yu hayrete düşürür.⁷ Gezileri çok geniş bir alanı kapsayan Evliya Çelebi yazdığı gezi izlenimlerinde Osmanlı Devleti'nin komşuları ile olan ilişkilerini yansıtmış, yabancı uygarlıkları tanıtmıştır. Dolaştığı yerlerde tanık olduğu, duyduğu, gördüğü her şeyi yazıya geçirmesiyle tarih, coğrafya, toplumbilim, mimarlık, ekonomi konularında bilgiler içeren büyük bir yapıt ortaya koymuştur. Bu açıdan *Seyâhatnâme* XVII. yüzyıl dünyasının çok yönlü bir görünümünü sergiler.⁸ Evliya Çelebi'nin Kazvinî, Markizî, Taberî, Zehebî, Celâlzade, Solakzade, Atlas Major gibi yazarlara çeşitli kanunname, tahrir defteri, menakıbnâme, vilâyetname gibi değişik kaynaklara başvurduğunu, daha önce yazılmış başka eserlerden yararlandığı kendi deyişinden anlaşılmaktadır.⁹

Evliya Çelebi'nin *Seyâhatnâme* adlı yapıtı ¹⁰ büyük ciltten oluşmaktadır. İlk altı cilt İkdâm gazetesi yayıncısı Ahmet Cevdet tarafından Necip Asım'ın gözetiminde Pertev Paşa nüshası temel alınarak basılmıştır. Altıncı cildin basımına Macar bilimler akademisi de yardım etmiş ve bu basımı Dr. Cracson denetlemiştir (Cilt I, II, III, IV İstanbul 1314/1896; cilt V 1315/1897; cilt VI 1318/1900). VII. ve VIII. Ciltler Türk Tarih

Encümeni'nce, Kilis'li Rıfat'ın gözetiminde Beşir Ağa nüshası temel alınıp öbür nüshalarla karşılaştırılarak bastırılmıştır (1928).

¹⁰ IX. ve X. Ciltler ise Maarif Vekâleti'nce yine Beşir Ağa nüshası temel alınarak¹¹ Ahmed Refik tarafından yayınlanmıştır (1935-1938).¹² İlk sekiz cilt Arap harfleri ile basılırken, son iki cilt Latin harfleri ile basılmıştır.¹³

Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Almanya seferine katılan ve Uyvar'ın fethinde bulunan Evliya Çelebi, olağanüstü büyükelçi Kara Mehmet Paşa'nın maiyetinde Viyana'ya gitmiştir.¹⁴ *Seyâhatnâmenin* VII. cildi Kaniye, İstolni Belgrad, Kara Mehmed Paşa'nın elçilik heyetiyle Viyana'ya gidiş, Viyana'nın ve kalesinin tasviri, Macaristan'a ve Budin'e varış ile Tımışvar, Eflak, Boğdan vilayetlerinin tasviri, Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve adetlerine ayrılmıştır.¹⁵

Aşağıda sunduğumuz kısım Evliya Çelebi'nin Viyana (Beç)'da tanık olduğu bir beyin ameliyatını anlatmaktadır. Bu kısım Evliya Çelebi'nin gözlem ve anlatım gücünü sergilemesi yanında, zamanın tıp biliminin düzeyini ortaya koymada ipuçları da vermektedir. Bu bölüm, aynı konuda günümüz

8 Temel Britannica, "Evliya Çelebi", s. 234.

9 Meydan Larousse, "Evliya Çelebi", s. 472.

10 Büyük Larousse, "Evliya Çelebi", s. 3915.

11 A.g.e, s. 3915-3916.

12 Gelişim Hachette, "Evliya Çelebi", s. 1227.

13 Temel Britannica, "Evliya Çelebi", s. 234.

14 Gelişim Hachette, "Evliya Çelebi", s. 1227.

15 İ. Gündâğ Kayaoğlu, "Sunuş" Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, VII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003).

Türkçesiyle özetlenmiş başka bir kaynak¹⁶ olmasına karşın, Evliya Çelebi'nin anlatımındaki özgün yapıyı bozmamak için olduğu gibi aktarılmıştır:

“Der-makâm-ı dâru’ş-şifâ-yı mûris-tân, ya’nî bîmârhâne-i tîmârhâne

Cümle bu şehir-i ebharün kenârelerinde yedi yerde bîmârhâne vardır, ammâ cümleden ma’mûr u¹⁷ müzeyyen sündüs ü istebrak misilli câme-hâbları cümle dîbâ vü şîb ü zerbâf yorkanlı ve çarşafli bu İstifani kenîsesinin tîmârhânesidir kim bizzât kral hasta olsa bu dâru’ş-şifâya gelir, zîrâ bu deyrde Eflâtun ve Bokrât u Sokrât ve Batlîmûs ve Feylekos u Feylesûf misilli hukemâlar bundadır.

Cemî’i kâfirler siyah rokla esbâb geyüp başlarına Eflâtun şapkası geyeler, amma bunun hukemâları beyaz sâdeler geyüp başlarına telatin ve güderiden yedi terk bir gûne takye geyüp elleri dâ’imâ eldivandan çıkmaz, zîrâ elleri dâ’imâ yumuşak olup ehl-i derdin nabzına yapıştığı sâ’at elbette derdini bilüp ana göre ilâç ederler. Hattâ Raba suyu çenginde kralın bir akrabasının kellesine kulağı yanından bir kurşum urup kurşum kafası içre içerde kalmış.

Der-beyân-ı kemâl-i cerâhat-ı üstâdân

Bu mecrûh kefer ne ölür ve ne ilâç pezîr olur. Âhır-ı kâr kral eydir:

“Benim ecdâdlarımın dâr-ı şifâlarında bu kadar vazîfe-i mu’ayyene yer cerrâh-ı kâmiller ve fassâd-ı âmiller var. Elbette benim bu akrabama bir dâ-i devâ etsinler, yohsa cümlesini kat’-ı erzak ederim”, dedikde İstifani deyrinin cerrâhbaşısı ilâç edecek olduğun hakîr istimâ’ edüp cerrâhbaşıya varup hüsn-i ülfet etdikde ol ân mecrûh keferi getirüp bir çâr-pâlî serîr-i harîr üzre darîr-misâl a’mâ gibi yatırdılar, amma başı Adana kabağı gibi gözleri Mardin encâsı gibi burnu Mora patlıcanı gibi cümle şişmiş.

Hemân hekimbaşısı cümle kefereleri taşra kovup bir hüddâmı ve hakîr ile bir ıssı camlı odada kalup hemân mecrûha bir filcân za’ferân gibi bir su içirüp keferi kendüden geçüp mest-i medhûş olunca oda içre bir mankal âteş yakup bir köşede kodu ve hemân ol ân mecrûhun vücûdun hekîmin hüddâmı kucağına alup cerrâh mecrûhun başına kelle-pûş kenârı olan yerin etrâfına bir dizge bağı gibi bir tasma kayış bağlayup bir keskin usturayı eline alup herîf-i mecrûhun önüne cerrâhbaşısı oturup herîfin alnının derisin iki kulaklarına varınca başının derisin çizüp sağ kulağı yanından deriyi sehel yüzüp kafa kemiği bembeyâz nümâyân olup zerre kadar bir katre kan akıtmadı.

16 Mehmed Zillî oğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Türkçeleştiren: Zuhuri Danişman, Onbirinci Kitap, (İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınevi, 1970), s. 75-76.

17 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, VII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 107.

Hemân cerrâh mecrûhun kulağından ileri şakak ta'bir etdikleri yerden kafanın en yerinden kafayı sehel delüp bir demir mengane sokup menganenin burmasın burdukça herîfin kellesi tâ şu derisi çizilen yerden kelle-pûş kadar kafası kalkmağa başlayup herîf-i mecrûh sehel hareket etdi.

Andan yine menganeyi burdukça herîfin kellesi kabağı bi-emrillâhi te'âlâ kellenin dış dış kined yerlerinden açılıp kelle içinde beyni ense-den tarafa nümâyân olup kellenin içi kulaklar mabeynine dek sulu kan ve sümük gibi ba'zı ahlât ile memlû olup beyni yanında tûfeng kurşumu kâğızıyla durur. Meğer beş dirhem çakmaklı tûfeng kurşumu imiş, beyninin zarı yanında durup kırmızı kan ile mülemma' olup durur.

Hemân üstâd-ı kâmil cerrâh hakire eydir:

“Gel bak gör bu benî âdemün bir nân-pâre için [62b] hâl-i diyergûnunu”, dedikde hakîr dahi ilerice vardıkda ağzıma ve burnuma koyun makremesin koyup mecrûh herîfin kellesi içine nazar etdim.

Azamet-i Hudâ garîb insânın beynisi kafâ içinde gûyâ tavuk yumurtasından yavrusu henüz çıkmış gibi bir kuş yavrusu gibi büzülmüş başı ve gözleri ve burnu ve kanatları ile büzülmüş durur, ammâ üzerinde bir kalmı deriden zarfı, ya'nî bir beyâz zarı var. Cerrâhbaşı hakîrin ağzına makrameyi koyup kafâ içine bakdığımdan eyitdi: “Niçün ağzını ve burnunu makrame ile kapayup bakarsın”, dedikde hakîr eyitdim:

“Belki bakarken yâ aksıram yâ öksürüp nefes alup verirken herîfin kellesi içre rüzgâr girmesin deyü ağzım ve burnum kapadım”, dedikde cerrâh eydir:

“Âferîm sad bârekallâh işte sen bu ilme mukayyed olsan üstâd-ı kâmil cerrâh olurdun ve imâ'n-ı nazar ile takayyüd edüp bakdığından bildim ki bu dünyâda çok şey görmüşsün”, deyüp hemân acele ile mecrûh herîfin beynisi yanından bir çifte ile kurşumu alup bir sarı sünger gibi şey ile kurşumun bu kadar zamândan berü durduğu yerdeki uyuşuk kanları ve sarı sulu ahlâtı cümle sünger ile alup süngeri şarâb ile yaykayup yine kafâ içini ve beyni etrâfların pâk ü pâkîze silüp hemân yine acele ile kafâyı yerine koyup depesinden ve çenesi altından yassı kayışlarla muhkem sarup meydân-ı mahabbete bir kutu getirüp kodu.

Temâşâ-yı hikmet-i cerrâhân:

Hemân herîfin mukaddemâ başının derisi iki kulaklarına varınca çizilmiş idi. Hemân ol derileri birbirlerine yakın getirüp mezkûr kutu içre iri atlı karınca dediklerinin birini demir hokkaya ile kutudan alup herîfin kafası derisinin kesilen yerlerine karıncanın başın koyunca hemân aç karınca iki deriyi bir yerden ısırınca cerrâh karıncanın belinden makas ile kesüp karıncanın başı iki deri kenârların ısıra kaldı. Anın yanına bir karınca dahi eyle edüp hâsıl-ı kelâm bir kulakdan bir kulağa varınca seksen aded karıncaların başlarına mecrûh başın derilerini ısırdup merhemler sürüp sarup sarmalayup herîf-i mezbûru pupula döşek üzre bir bucağa dayayup iki yanlarına yasdıklar koyup

herîfin kellesinde olan kurşum deliğine bir fetîle sokup üzerine anın dahi merhem sürüp sardı.

Ba'dehu oda içre bir bed râyihalı buhûr yakup herîf-i mecrûhun burnu deliklerine kırk elli yıllık şarâb sürüp ellerine ve kollarına ve göğsüne ve¹⁸ gerdânına el-hâsıl mümkün olan yerlerine tîn-i amber-i çîn sürüp andan yine oda içre mûmyâ-yı kânî yakup andan ortaya ta'âm gelüp tenâvül ettiğimizde kâmil bir sâ'at olunca herîf gözlerin açup ta'âm istedikde bâdem harîresi ve tavuk maslûkası içirüp andan beş dirhem kadar şarâb verüp gayri şey vermedi.

Bu hakîr bu temâşâya yedi gün kâmil müdâvemet edüp temâşâ ederdim. Sekizinci gün herîf-i zarîf ifâkat bulup sehel bîmârhâne içre hareket etmeğe başlayup on beşinci gün kral huzûruna gitdi. Ya'nî bu Beç kal'ası içre böyle üstâd-ı kâmil cerrâhlar ve fassâd-ı kâmiller ve hukemâ-yı âlimler var kim gûyâ her biri Bû Alî Sînâ ve Fîsâgores-i tevhidîlerdir.”¹⁹

TARTIŞMA

Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi yazılmasının üzerinden çok zaman geçmiş olmasına rağmen hala bir gezi notu veya günlük hayata dair gözlemlerin aktarılmasının çok ötesinde işlevler görebilmektedir. Bunlardan biri Evliya Çelebi'nin ateşli silah yaralanmasını tedavi için gerçekleştirilen bir beyin cerrahisi ameliyatını aktardığı bu

gözlemidir. Dikkatli incelendiğinde, onun çağının tıp paradigmasından gerçekten haberdar olduğu ve bunu hem eserin genel edebi dilinin dışına çıkmadan hem de teknik ayrıntıları atlamayarak ve aynı zamanda ayrıntılarda da boğulmayarak aktarabildiği görülmektedir. Ameliyatın tüm genel aşamalarını zamanının teknik ve yöntemlerini de vererek nakletmiştir.

Ameliyatı tarif etmeden önce zamanın bilimsel bilgi kaynağı sayılabilecek konu ile ilgili bilim adamlarının isimlerini vurgulayarak, yazdığı konu ile ilgisini de belirtmiş olmaktadır. Ameliyat öncesi yaranın oluş şekli, yeri, hastanın hem tıbbi hem de sosyal durumuyla ilgili bilgi aktarmış, klinik durumu tarif için de bugün bile kullanılan tanınmış nesnelere benzeterek tarif etme yöntemini benimsemiştir. Ameliyat öncesi hastanın sakinleşmesi için kullanılan bir çeşit premedikasyonun verilmesini önemli bir aşama olarak nakletmiştir. İnsizyonu tariftten sonra cerrahın bu aşamaları hastada en az kan kaybına neden olacak şekilde yapması özellikle dikkatini çekmiş ve bu konuda cerraha olan takdirini de yazmıştır. Kafayı sabitleme, giriş için seçilen başlangıç noktalarını tarifi, açıldıktan sonra kurşunun bulunduğu yeri anlatışı, bu tarifleri verirken beyin dokularının ayırdına varması tıp mesleği ile uğraşmayan bir yazar için oldukça mükemmel sayılır.

Beyin ameliyatını yapan cerrahın beyine bakması için çağırdığında Evliya Çelebi'nin ağzını ve burnunu kapatması ve bunun nedeni olarak verdiği “Belki bakarken yâ aksıram yâ öksürüp nefes alup verirken

18 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 108.

19 A.g.e., s. 109.

herîfin kellesi içre rüzgâr girmesin deyü ağzım ve burnum kapadım”²⁰ cevabı buna önemli bir kanıttır.

Hipokrat tarafından tesis edilen *Humoral Teorinin* en mükemmel uygulayıcılarından birisi olan İbn Sînâ’nın *Kânûn*’da yazdıklarında, Evliya Çelebi’nin söylediklerinin kanıtları bulunmaktadır. *El-Kânûn fi ’t-Tıbb*’ın Üçüncü Kitabının *Baş ve Beyin Hastalıkları* başlıklı Birinci Fenninin, *Çeşitli Baş Ağrıları* başlıklı ikinci babının on ikinci faslı *Yel ve Buharın Başın İçinde Toplanmasından Kaynaklanan Baş Ağrısının Tedavisi*²¹, on üçüncü faslı *Dışarıdan Başın içine Nüfuz Eden Yelden Kaynaklanan Baş Ağrısının Tedavisi*²² ve on dördüncü faslı *da Dışarıdan Kafaya Gelen Bozuk Buhardan Kaynaklanan Baş Ağrısı*²³ başlıklarını taşımaktadır. Aşağıdaki alıntı aynı babta olan *Ayrılmadan Ortaya Çıkan Baş Ağrısı* başlıklı üçüncü fasıldan alınmıştır.

“Ayrılmaya birkaç yerde ortaya çıkar: beynin örtüsünde, beynin cevherinde, beynin damarlarındaki çatlamışlar ve belki -senin bildiğin gibi- buhar ve yellerin hareketinden ki ilk aşamada ortaya çıkarlar, ya da kesilenlerden kaynaklanır.”²⁴.

Bu bulgular Evliya Çelebi’nin İbn Sînâ ve *Kânûn*’u ile ilgili anlamlı bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Evliya Çelebi’nin bizlere aktardığı ameliyatın tekniği ile ilgili olarak dikkat çeken bir bulgu ise şudur: Evliya Çelebi cerrahın trepanasyon yaptığı yer olarak kafanın ek²⁵ (en)²⁶ yerini vermektedir. Fakat kafanın ek (sütür) yerlerinde trepanasyon yapılması Hipokrat’tan beri önerilmemektedir.²⁷

Deliğe yapılan mengene uygulaması ile kemiklerin sütür yerlerinden ayrılmasıyla kemiğin altında açığa çıkan “sulu kan ve sümük gibi bazı ahlât” bir epidural hematoma çağrıştırmaktadır. Cerrahi yapılan yerin şakakta (temporal bölge) olması, *A. Meningea Media*’nın bu bölgede bulunması ve travma sonrası kanayarak bir epidural hematoma nedeni olabileceği gerçeği Evliya Çelebi’nin gözleminin doğruluğunu bize sunmaktadır. Yine *ahlât* kelimesi de *Humoral Teorinin* dayandığı dört humoru (*ahlât-ı Erbaa*) kan, balgam, sarı safra ve kara safra’yı belirtmektedir ve Evliya Çelebi bunu aktarmaktadır. *Dura Materi* de beynin üzerindeki *kalın deriden zarf* olarak tanımlanmaktadır.

Kurşunun çıkarılmasından ve kanlı materyalin temizlenmesinden sonra, şarap ile yıkanmış bir süngerle operasyon yapılan yerin temizlenmesi de önemli bir gözlemdir. Şarabın yaralarda uygulanması cerrahi tarihinde önemli yerleri olan Paulus Aeginata,

20 A.g.e., s. 108.

21 İbn Sînâ, Kanun der Tıbb, çev. A. Sharafkandi, [Farsça] 5 cilt (Tahran: Soroush Press, 1997), c. III, s. 68.

22 A.g.e., s. 69.

23 A.g.e., s. 69-70.

24 A.g.e., s. 51.

25 Mehmed Zillî oğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, s. 75.

26 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, s. 108.

* İki farklı çevirinin nedeni Osmanlıca “ek” ve “en” kelimelerinin aynı şekilde yazılması (??) olarak değerlendirilmiştir. Kafanın” ek” yeri olarak çevrilmesinin doğru olduğu düşünülmüştür.

27 Hippocrates, “On Injuries of the Head”, In Hippocratic Writings, In: Great Books of the Western World, Ed.: R. M. Hutchins. (Chicago. London. Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc., 1952), s. 67.

Zehrâvî, İbn Sînâ ve Paré gibi çok önemli kişilerde gördüğümüz bir uygulamadır.

Evliya Çelebi'nin Viyana (Beç)'da izlediği ve naklettiği beyin ameliyatı sonrası SCALP'in dikilmesinde kullanılan yöntem, Zehrâvî'nin *et-Tasrif*'te *Karındaki yaralar ve bağırsakların dışarı çıkması ve onların dikilmeleri üzerine*²⁸ adlı 2. kitabın 85. bölümünde anlattığı ve bağırsak yaralarının dikilmesi için kullandığı yöntemdir:

“Deneyimli bazı kişiler söylemişlerdir ki bağırsakta küçük bir yara olduğunda şu yolla dikilmelidir, şöyle ki: büyük kafalı karıncalar alınır, sonra yaranın kenarları bir araya getirilir ve bu karıncalardan birisi çenesi açıkken yaranın iki kenarına uygulanır ve karınca onu kavradığında ve çenelerini kapadıktan sonra, kafası kesilir. Böylece orayı yapıştırarak ve gevşemeyecektir. Sonra bir diğer karınca birincinin yanına uygulanır; yaranın boyutuna göre birçok sayıda karınca ile bu yolla ilerlersiniz. Sonra bağırsağı normal yerine koyun ve yarayı dikip kapatın; çünkü kafalar, iyileşene kadar bağırsakta yapışık kalacağından hastaya herhangi bir zarar gelmeyecektir.”²⁹

Ancak Zehrâvî'nin *et-Tasrif* adlı eserindeki kafa travmaları ile ilgili bölümlerde SCALP'in bu yöntemle dikileceğini belirten herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁰ Evliya Çelebi'nin sunduğu bilgidir XVII.

yüzyılda Avrupalı cerrahların bu yöntemi SCALP kesisinin dikilmesi için uyarladıklarını ve bu amaçla kullandıklarını görmekteyiz. Leon ve Spinks Arap cerrahların kullandıkları sütür materyalleri hakkında yaptıkları yorumda “*karınca kısıkaçları*” için şunları söylemektedirler: “bu klasik bir yöntem değildir, fakat yara kenarlarını bir araya getirme yolu olarak Afrikalı kabileler tarafından kullanıldığı söylenir. Celsus (V. 26, 23) kesilmiş yaraların çok esnediği vakalarda, fibulaenin ya da Yunanlıların adlandırdığı biçimde *ἀγκτήρες* kullanılmasını önerir. Bunlar bir şekilde çağdaş Michel klipleri gibi olmalıdır; Arapların karınca kısıkaçlarının da aynı şekilde iş yaptığı açıktır.”³¹

İbn Sînâ Kafada Kırık başlıklı konuda hastanın kızarmış tavuk beyni yemesini önermektedir. Her ne kadar tabiplerden bazıları bu düşüncüyü benimsemelerse de, kalabalık bir hekim grubunun tavuk beynini yemenin kanamayı durdurduğunu ve beyne kuvvet verdiğini söylediğini de eklemektedir.³² Evliya Çelebi'nin aktardığı gözleminde tavuk maslûkasının (suyunun) hastaya verilmesinin kökeninde de bu bilgi olsa gerektir.

Aslında Evliya Çelebi'nin Viyana (Beç) kalesinin hekimlerini ve cerrahlarını överken, onları İbn Sînâ'ya benzetmekle, İbn Sînâ'yı görkemli bir yere oturttuğu görülmektedir.

28 Albucasis, On Surgery and Instruments, A Definitive Edition of the Arabic Text with English Translation and Commentary (Çevirenler: Spink, M.S., ve Lewis G. .L.). (London: The Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973), s. 536-551.

29 A.g.e., s. 550.

30 A.g.e., s. 698-711.

* fibula (çoğ. -lae): Eski Roma'da elbiseyi tutturmak için kullanılan kancalı büyük iğne veya broş.

31 M.S. Spink and G. L. Lewis, “Commentary” in Albucasis, On Surgery and Instruments, A Definitive Edition of the Arabic Text with English Translation and Commentary (Translators: Spink, M.S., ve Lewis G. .L.). (London: The Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973), s. 538.

32 İbn Sînâ, Kanun der Tıbb, c. IV, s. 436.

SONUÇ

Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinin XVII. yüzyılda gerçekleştirilmiş bir beyin ameliyatını aktardığı bu kısmı zamanının tıbbi ve cerrahi teknik düzeyini yansıtan bilgiler ile dolu olduğu gibi, yazım şekli ile de sıradan bir gezi notu olmadığına kanıttır. Konu ile ilgili aşamalar hem önemli kısımlar atlanma-

dan hem de gereksiz ayrıntılardan kaçınılarak ama okuyucuya doğru fikir verebilecek düzeyde aktarılmıştır. Ayrıca bu eser batı tıp ve cerrahisinin doğudaki kökenleri için de bir kanıt sayılabilir. Çünkü cerrahın ameliyatı gerçekleştirirken geçtiği aşamalar, kullandığı yöntemler ve dikkat ettiği durumlar için İbn Sînâ, Zehrâvî gibi doğu bilim adamlarının referans alındığı izlenebilmektedir.

KEBİKEÇ چکبک ve DÜĞÜN ÇİÇEĞİ RANUNCULUS ASIATICUS L.

Mustafa YAVUZ*

Kabikaj- چکبک and The Buttercup: *Ranunculus asiaticus* L.

In Islamic tradition, the talismanic inscription “Yâ Kebîkeç- O Kabikaj” was believed to protect manuscripts against insects. Also in medicinal manuscripts there are several passages referring to Kabikaj used as a drug. In this study, the use of Kabikaj in medicinal manuscripts is investigated. As a result, Kabikaj is stated to be a species of Ranunculaceæ family: *Ranunculus asiaticus* L.

Key Words: Kabikaj, *Ranunculus asiaticus*, Medicinal Manuscripts.

Kebîkeç, İslam geleneğinde, el yazması kitapları zararlı haşerelerden koruduğuna inanılan bir tılsımdır. Matbaanın henüz keşfedilmediği ve tüm kitapların el emeği ile yazıldığı bir dönemde kitapları yazarak çoğaltmak kadar bir kitabı yılların yıpratıcı etkisine karşı muhafaza etmek de ayrıca bir öneme sahipti. Bu yüzden ki, insanlar elyazmalarını koruyabilmek için kitapların başına, onları kitap kurtlarından korusun diye; bir tılsım, bir koruyucu, bir gözboncuğu gibi düşündükleri, “Ya Kebîkeç” yazar ve bu yazının kitabı koruyacağına inanırlardı” [40, 36].

Kebîkeç’e aynı zamanda tıp yazmalarında bir drog olarak da rastlanmakla bir-

likte; gerçekte, bir tılsım mı, böcekler üzerinde etkili bir zehir mi, yoksa kendisinden şifa umulan bir drog mu olduğu soruları çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

A. KELİME ANLAMI VE KULLANIMI

Kebîkeç’in kelime anlamıyla ilgili olarak farklı kaynaklarda benzer ifadelerle rastlamak mümkündür. Bu ifadeler birkaç eksende genellenebilir:

Eskiden, kitapları kurtlar yemesin diye kitapların kapaklarının iç kısmına yazılan bir kelimedir [25, 46], kitapları haşarattan koruyan bir cindir [45], böcekler âleminden sorumlu meleğei verilen isimdir [1, 31] ...

* Biyoloji Öğretmeni, Kaynarca Şevket Sabancı Lisesi, Fevzi Çakmak C., No: 36, 34899, PENDİK. E – posta: mustafay007@hotmail.com

i Kabikaj: Est le nom du genie prepose au regne des insectes. Les scribes, parfois, l’invoquent pour preserver leurs manuscrits de l’atteinte de vers. Böcekler âleminden sorumlu meleğei verilen isimdir. Mısraları zarar görmüş kitapları korumak için müstensihler bazı defa ondan yardım isterler.

gibi bilgilerin yanında bazı kaynaklar Kebîkeç'i Arap harflerinin rakamlara dönüştürdüğü bir çeşit muska dili [33] olarak tarif etmektedir.ⁱⁱ Kebîkeç kelimesinin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda Süryânice [1, 11, 25] olduğu belirtilirken, bazılarında da Hint kökenli bir kelime olduğu bilgisi yer almaktadır. Konumuzla ilgili olarak şu şekilde tanımlamalara da rastlanmaktadır: "Yabani maydanoz, öldürücü bir zehir, sürüngenlerin koruyucu meleği ve güvelerin kralı olarak bilinir, Hindistan'da kitapların ilk sayfasına yazılır. Krallarının ismine olan saygılarından dolayı böceklerin o kitaba dokunmayacağı yönünde bir inanış mevcuttur." [16, 22]

Tıp yazmalarında bir drog olarak karşımıza çıkan Kebîkeç'in kimliği burada biraz daha belirgindir. Muhtemelen *Ranunculus sceleratus* [42] veya daha yaygın bir kanıya göre de *Ranunculus asiaticus*ⁱⁱⁱ bitkilerinden biridir. Hâdiye Tuncer [19] ise, Kebîkeç karşılığı olarak Arapça *Keff ed debb*, *Vard el hubb*, *Zağlîl*; Türkçe, *İrticiler Ayağı* ve Latince *Ranunculus asiaticus* terimlerini vermektedir. Bu konuya daha sonra detaylıca dönülecektir.

Pollock (1988) yayınında [14] Kebîkeç hakkındaki söylenceleri üç ana başlık altında toplamıştır:

"Arapça elyazmalarıyla uğraşanlar bir gün mutlaka Kebîkeç'le karşılaşılır. Bir

kitabın ilk ya da son sayfasında görebileceğiniz Kebîkeç kelimesi ve elyazmalarında kullanımı hakkında Adam Gacek^{iv} McGill Üniversitesi İslamî Araştırmalar Enstitüsü Müdürü. *Islamic Studies Library, McGill University, 3485 McTavish, Montreal, QC H3A 1Y1, CANADA*. güzel bir etimolojik çalışma yapmıştır. Gacek, Steingass'ın üç kademeli açıklamasını yinelemektedir. *Wehr*'in Kebîkeç'i *Ranunculus asiaticus* olarak nitelemesiyle birlikte, bir müddet bu konudaki meraklar giderilmişti. Ben de *Ranunculus asiaticus*'u kitapları böceklerden koruyan bir unsur olarak ele almıştım. Daha sonra, Kebîkeç örneklerini toplamak ve kopyalamak için kütüphanemizin depolarında bir araştırma yaptım. Toplam yedi ciltte hepsi de aynı el tarafından yazılmış görünen üç farklı kullanım tarzı tespit ettim. Bunlar şu şekildedir:

- Kebîkeç, koru sayfayı! (Kabikaj, save the paper!)
- Kebîkeç, bu kitabı kurtlardan koru! (Kabikaj, save this book from the worms!)
- Kebîkeç, sayfayı yeme! (Kabikaj, do not eat the paper!)

Gacek'in çalışması Steingass'ın listesindeki botanik seçeneği vurgulamaktaydı. Benim bir süre giden çalışmam ise biraz daha felsefeye dönüktü. Sonuçta eğer Kebîkeç böcekleri savan kokulu bir bitki idiyse; akşamları kapı önlerinde sivrisinekleri

ii Muhtemelen burada Kebîkeç adı altında yanlışlıkla Ebced kastedilmektedir.

iii Türkçe'de Dügün Çiçeği diye bilinen. *Ranunculaceae* familyasına ait bir bitkidir, ileride ayrı bir başlık altında incelenecektir.

iv McGill Üniversitesi İslamî Araştırmalar Enstitüsü Müdürü. *Islamic Studies Library, McGill University, 3485 McTavish, Montreal, QC H3A 1Y1, CANADA*.

uzaklaştırmak için yaktığımız *Citronella*^v kandilleriyle benzerlik göstermeliydi. Bizim üniversitenin biyoloji bölümündeki kütüphaneci arkadaşım bana, *Ranunculus asiaticus*'daki zehirin *Protoanemonin* olduğu bilgisini vermişti. Şimdi Steingass'ın açıklamalarına tekrar dönersek, birinci olarak *Kebîkeç*, böceksavar kokulu bir bitki olabilir. İkincisi, sürüngeçlerden sorumlu bir melektir veya üçüncüsü de boncuk gözlü sallanan antenli hamamböceklerinin baş sorumlusu olabilir.

Emin olduğumuz tek şey; *Kebîkeç*'in yaygın kullanılma sebebinin, bu kelime kitaplara yazıldığında sihirli bir elin bir şekilde kitabı koruyacağını vaat eden muallâk bir ümide dayanıyor olmasıdır.”

Kebîkeç konusunda yazılmış en geniş kapsamlı makale yukarıda da bahsedildiği gibi Adam Gacek [8] tarafından kaleme alınmış ve Ali Yaycıoğlu [21] tarafından “*Arapça Elyazmalarında Kebîkeç*” başlığıyla Türkçeye kazandırılmıştır. Söz konusu makalenin tam metni incelendiğinde, *Kebîkeç* hakkında oldukça önemli ipuçları yakalanacaktır:

“İslam dünyasındaki yazmaların ilginç özelliklerinden birisi de müstensihler ve kitap sahipleri tarafından yazmalara düşülen notlardır. Bu notlar^{vi} arasında dualar ve sihirsiz olduğuna inanılan formüller yer alır. Bunlardan belki de en ilginç, yazmanın ilk, bazen de son varacağına düşülen es-

Şekil 1. İslam Sanatında *Kebîkeç* © Süleymaniye Kütüphanesi

rarlı *Kebîkeç* kelimesidir. Bu kelime çoğu zaman Arapça “Ya” ön ekiyle beraber kullanılarak kişiselleştirilir. Bazen bir kaç defa tekrarlanarak (Ya *Kebîkeç*, ya *Kebîkeç*, ya *Kebîkeç*...), bazen cümle içinde ‘Ya *Kebîkeç* ihfaz ul-varak’ (ey *Kebîkeç* kâğıdı koru) şeklinde, çoğu zaman ise hâfiz ya da hâfiz (koruyucu) kelimesi ile beraber ‘Ya *Kebîkeç* ya hâfiz’ şeklinde kullanılır.

v Poaceae familyasından *Cymbopogon nardus* adlı bitkinin genel adıdır. Bu bitkiden elde edilen yağ, parfüm, sabun yapımı ve böcek ilaçlarında kullanılır.

vi Yazma eserlerde çoğunlukla ilk veya son sayfaya, bazen de sayfa kenarlarına ilâştirilen, genellikle kitapla ve konusuyla ilgili olmayan, bazen doğum-ölüm tarihi, bazen bir beyit veya mısra bazen de lüzumsuz bilgiler şeklinde karşımıza çıkan bu notlara ‘Fevâid’ denmektedir.

Eğer Wehr'in *Dictionary of Modern Arabic*'ine bakacak olursak, kelimenin Asyatik bir bitkinin ismi olduğunu görürüz (*Ranunculus asiaticus*, Dügün Çiçeği). *Steingass* kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: Bir tür Yabanî maydanoz; ölümcül zehir; sürüngen hayvanların baş meleği; hamamböceklerinin kralı (*Hindistan'da kitapların başında hamamböceği kralının kitapları esirgemesi dileği yazılırdı*). Bu açıklamalar göstermektedir ki *Kebîkeç* bir bitki anlamına geldiği gibi aynı zamanda kitapları kurtlardan (*araz, sûs*) ve haşarattan koruyan bir çeşit cin anlamında kullanılmaktadır. *Dozy* kelimenin etimolojik olarak *Farisî* bir kökten geldiğini yazmaktadır. *Dihkhudâ Farsça sözlüğünde* kelimenin birçok Arapça karşılığını veriyor: *Kaff al-subu'* (ya da *kaff al-asad* aslan yaprağı), *Kaff al-dab'*, *Şacarât al -dafadi'* (kurbağa ağacı) ve *Şakîk* (ya da *vard al-hubb*). Arapçada *Şakîk nu'mânî* ya da *Şakîk al-hasâtin* olarak da bilinen şakîkin (*Dügün Çiçeği Ranunculus*) farklı türleri vardır: *al-tîni* (incir ağacı gibi olan), *al-harîf* (baharlı olan), *al-şarîr* (*zaglîla*) ve *al-busaylî* (*dufayda'*). *Mu'in'e* göre *Kebîkeç* kelimesi *kabîkag* (ya da *kabikah*) kelimesinin Arapçalaşmış bir şeklidir. Diğer bir türevi *Kebîkanc* 'tır. Aynı yazar haşarenin bu bitkinin kokusundan kaçtığını eklemektedir. Diğer yandan yine *Dihkhudâ*'ya göre *Kebîkeç Süryânice*'de böceklerle hükmeden kralın ismidir. Bu bilginin geçerliliği şu aşamada kanıtlanamıyor. Yine de kelimenin Süryâniceden gelmiş olabileceği pek muhtemel gözükmemektedir.

Bîrûnî'ye (ö. 1048) göre kelime Hintçe-deki (*Sanskritçe*) *kapî* kelimesinden gelmektedir ve bu kelime maymun demektir. *Bîrûnî* bu iştikak için iki açıklama getiriyor. Bunlar-

dan birincisine göre maymunlar bu bitkiyle sürekli oynadığı için bitkiye bu ismin verildiğini kaydediyor. Diğer bir olasılık ise maymunların bu bitkiyi çok sevdiklerinden dolayı söz konusu ismin verildiği doğrultusundadır. *Kac* kelimesi eğri, kavisli anlamına geliyor. Bu tanımlama, kesif, lifli kökleri olan ve sarmaşıklı bir bitkiye uyan bir isimdir.

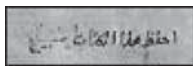
Mağribî elyazmalarında kelime çarpıtılmış bir şekliyle *kaykatak* olarak karşımıza çıkar ve bir tılsım (*ta'vîda, tahvîta*) formülü olarak kullanılır. *Bakr al-İşbilî* (ö. 1231), *Kitâb al-taysîr fî sinâ'at al tasfîr* adlı eserinin ilk bölümünde kelimenin çavuşkuşu (*hudhud*) için kullanıldığını belirttiikten sonra, kuşun tüylerinin elyazmalarını koruyucu özelliklere sahip olduğunu yazıyor ve kitabın ilk ve son varacağına *yâ kaykatak* yazıldığı takdirde kurtların kitaba yaklaşamayacağını belirtiyor.

Botanik açıdan *Kebîkeç* bitkisi *Ranunculaceae* bitki ailesindendir. *Ranunculus* türü 400'e yakın zehirli bitki çeşidini kapsar. İslam dünyasındaki kitap yapımı tekniğinde kullanılan maddeler ki bunların arasında *balmumu* (asal), nişasta hamuru ve doğal yapıştırıcı maddeler vardır, kurtlara böceklerle adeta davetiye çıkartmaktadır. *Kebîkeç* otunun kitabın arasına konulduğu takdirde kurtların kitaplara yaklaşamayacağı düşünülmüştür. Birçok yazmada sayfa aralarında görebileceğimiz otlar ise çoğu zaman gerçek *Kebîkeç* değildir. Zamanla somut bilgi unutulmuş ve *Kebîkeç*'in sihirli güçlere sahip bir cin olduğu düşüncesi hâkim olmuş anlaşılan. Yine de *Kebîkeç* otunun gerçekten kitapları kurtlardan ve haşarattan koruyucu bir özelliğe sahip olup olmadığını bitki üzerinde kimyasal araştırmalar yapmadan söylemek zor görünüyor."

Şekil 3 Kebikeç (El Kanun fi't – Tıbb II. Kitap) © Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı 2077

Gacek bu makalesinde Kebîkeç kelimesine hem etimolojik açıdan hem de botanik açıdan yaklaşmıştır. Pollock'un da yukarıda ifade ettiği gibi Gacek, Kebîkeç'in botanik açıklaması üzerinde daha çok durmaktadır. Kebîkeç bitkisinin kitabın arasına konulduğu takdirde kurtların kitaplara yaklaşamayacağı düşüncesinin zamanla sihirli güçlere sahip bir cin inancına dönüşmüş olabileceğini, ayrıca Kebîkeç kelimesinin Süryânice olamayacağını belirtir.

Şekil 2

Kebîkeç'in kullanımına bir örnek olarak İbn-i Nefs'e ait "Şerh-i Kitab-ı Tabi'at el-İnsan li Bukrat" (Hipokrat'ın İnsan Tabiatı Kitabının Şerhi) isimli eserin [19] ilk sayfası gösterilebilir. Burada 'Uhfuz haza 'l-Kitâb yâ Kebikeç-Koru bu kitabı Ey Kebikeç' ibaresi mevcuttur (Şekil 2).

Zağlîl; Türkçe, İrticiler Ayağı ve Latince *Ranunculus asiaticus* terimlerini verdiğini belirtmiştik. Buna ilaveten aynı kaynakta Tuncer, Keff el Sab' karşılığı olarak Arapça Havdan, Şakik-i Numanî; Türkçe Dügün Çiçeği, Kâğıthane Çiçeği, Rubic Çiçeği ve Latince *Ranunculus asiaticus*'u; Keff el Dab' kelimesine karşılık olarak da Arapça Vard el Hubb, Şakik, Zaglîl, Kabıkac; Türkçe İrticiler Ayağı, Sırtlan Ayası ve Latince *Ranunculus asiaticus* terimlerini sıralamaktadır. Bütün bu kelimelerin hepsi Kebîkeç'in farklı dillerdeki isimleridir.

Rıfat Bilge, İbn-i Sînâ'nın *El Edviyyet'ül Kalbiyye* isimli eserini Türkçeye kazandırmıştır. Tercümesinin sonuna ayrıca bir sözlük ekleyen Bilge burada Kebîkeç'e karşılık olarak Mastava Çiçeği, Yırtıcılar Ayağı, Dügün Çiçeği, Dügün Otu, Kurbağa Otu [6] terimlerini uygun görmüştür.

B. TIP KAYNAKLARINDA KEBİKEÇ

Daha önce Kebîkeç kelimesinin karşılığı olarak Hâdiye Tuncer'in [19] Arapça Keff ed debb, Keff el sab', Şakîk, Vard el hubb,

B. 1. İbn-i Sînâ ve Kebîkeç:

İbn-i Sînâ'nın eserlerinden *El Edviyyet'ül Kalbiyye*, Kalp İlaçları üzerine yazılmış ve toplam yirmi fasıldan oluşan bir

eserdir. Kalp ilaçlarının özelliklerini ele alan on üçüncü bölümde, İbn-i Sina şöyle der: “Muhakkik bir devadır ki, keskinliği ve ısıtması dolayısıyla; keskin, yakıcı, sıcak hıltları gözeneklere çeker. Ancak, yara yapma derecesine erişemez, örneğin Kebîkeç gibi” [10].

Yine İbn-i Sînâ’nın meşhur eserlerinden *El Kanun fi’t – Tıbb*’da, ikinci kitabın dördüncü makalesinde *Kaşıntı Yapan (Pruritus) İlaçlar* bahsinde, İbn-i Sina şöyle der: “Bu ilaçlar, sıcaklıklarıyla kaşıntı yapan hıltları deri gözeneklerine doğru çekerler. Onlar yara meydana getirmezler. Bu ilaçlar muhtemelen sert tüylü, dikenli ilaçlardır, mesela Kebîkeç (Kebikengi) gibi” [12].

Kanun’un basit droglardan bahseden bu ikinci kitabında Kebîkeç’ten bahseden ayrı bir bölüm daha vardır. Bu bölüm ve tercümesi şu şekildedir (Şekil 3):

Genel Nitelikleri:^{vii} Dioscorides, onun dört türünün olduğunu söylemiştir ve yaprağının *küzbere* (Kışniş, *Coriandrum sativum*) yaprağına benzediğini, fakat daha geniş ve beyaza çaldığını söylemiştir. Çiçekleri sarı renktedir. Kimisi kırmızı olur. Gövde boyu iki karışa kadar uzanır. Gövdesi sert değildir. Kökü beyazdır ve *harbak* (Kara Çöpleme, *Helleborus niger*) gibi dalları vardır, su kenarlarında yetişir. Diğer cinsinin rengi birinciye göre daha gridir, gövdesi daha uzun ve yaprakları damarlı olup, *kerefs-i berri* (Yabanî Kereviz, *Apium graveolens*) adı verilir. Üçüncü türünün yapısı çok küçüktür ve altın

sarısı renktedir. Dördüncü türü, üçüncü türe benzer, fakat rengi süt gibi beyazdır.

Yapısı: İkinci derecede sıcak ve kurudur.

Etkileri: Hepsi çok sıcaktır, yara yapar, kabukları temizler, cildi soyucu, sıyrıcıdır.

Süslenme: Kurutulmuş yaprağı ve dalları sivilceleri giderir. Siğil türlerinden mismarî türde olanları dağıtarak, yok eder. Soğuk etkisiyle bez şeklindeki yapıları da dağıtır.

Cerahat ve Yaralar: Kebîkeç pişirilip, sıcak suyla damıtılarak uygulanırsa, yararlı olur.

Baş Organları: Onun kurutulmuş kökleri aksırtıcı etkiye sahip olup, toz edilmiş şekli, sallanan dişlere faydalıdır.^{viii}

İbn-i Sînâ, eserinde Kebîkeç’in ne olduğunu teşhis etmemize olanak sağlayacak bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilere dayalı bir teşhis yöntemi ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

İbn-i Sînâ’dan sonra Batı’yı en çok etkileyen isim İbn-i Baytar’dır. (öl. 1248) İbn-i Baytar, meşhur eseri *Müfredat-ı İbn-i Baytar*’da Kebîkeç’i drog olarak işlemiştir.

B. 2. İbn-i Baytar ve Kebîkeç:

Müfredat-ı İbn-i Baytar’ın Arapça orijinali ve Leclerc’in Fransızca tercümesi [13] *Traité des Simples par Ibn al-Beithar* (1877) esas alınarak Kebîkeç ile ilgili başlıklar incelenmiş, her iki kaynaktaki farklılıklar dipnot olarak gösterilmiştir (Altı çizili kelimeler yalnızca Arapça kaynaktan geçmektedir).

vii Burada Kebîkeç başlığından hemen sonra, el yazısıyla yazılmış bir ilave göze çarpmaktadır: “ve yukale Keff el Sebu’ ve hüve min es-semum el-kıtāl” cümlesinin anlamı “Ona keff el sebu’ derler ve o ölüm saçan rüzgârlardandır” demektir. Bu cümledeki Keff el Sebu’ ifadesini irdelersek; كفس kelimesinin ‘el çektirmek, tehlikesini önlemek’ عيسلا kelimesinin ise ‘yırtıcı hayvan’ anlamlarına geldiğini görürüz. Bu noktada “Kebîkeç bitkisi yırtıcı hayvanların zararını önlediği için mi ona bu isim verilmiştir ?” sorusu cevapsız kalmaktadır.

viii Esin Kâhya, Kanun tercümesinin bu bölümünde Kebîkeç’i *Apium petroselinum* (Apiaceae) olarak ele almıştır.

چکبک **Kebikedj, Renoncule:** C'est le pied de lion, فک عيسلا d'apres certains herboristes de l'Es-pagne. Les Égyptiens lui donnent le nom de Tâzghallât, تالغزلة ce qui est un mot berbère. — Dioscorides, II, 206. Il y a des gens qui l'appellent Selinon agrion, ou Selinon sauvage. On en trouve plusieurs espèces; toutes sont acres et caustiques à un haut degré. Une première espèce a les feuilles pareilles à celles de la coriandre, mais plus larges, blanchâtres et recouvertes d'un enduit visqueux, la; fleur jaune et quelquefois purpurine. La racine, d'un médiocre volume, a la longueur d'environ une coudée. La racine est petite, blanche et amère; elle donne des rejetons à l'instar de l'hellébore. Elle croît le long des cours d'eau. Il y en a une autre espèce plus velue, à tige plus longue, à feuilles fortement incisées, qui croît abondamment dans la Sardaigne. Elle est très-acre, et quelques-uns l'appellent Selinon sauvage. Une troisième espèce, très-petite, d'une odeur désagréable, produit des fleurs de couleur dorée. Une quatrième espèce ressemble à la troisième, mais elle a des fleurs d'un blanc de lait. - Galien, VI.

“İspanyalı botanikçilere göre o, Keff el Sebb'dir. Mısırlılar ona Tâzğallât ismini verirler ki bu isim Berberîce'dir: Dioscorides (II. Kitabın 206. başlığında) der ki, O (Batrahiyûn^{ix}) bir cinstendir ki, ona Selinon agrion^x ya da Yabanî Selinon derler. Birçok

çeşidi bulunur. Tümü de acı ve şiddetli yakıcıdır. Bir çeşidinin yaprakları kişnişinkilere^{xi} benzer fakat daha geniş ve beyazımsıdır. Çiçekleri sarı ve bazı defa mordur. Gövdesi kalın değildir; boyu yaklaşık 30 – 40 cm boyundadır.^{xii} Kökleri küçük, beyaz ve acıdır. Filizleri Helleborus^{xiii} (Çöpleme) bitkisinin gibidir. Akarsu kenarlarında gelişir. Onun bir başka türü daha tüylüdür. Gövdesi daha uzun ve yaprakları sık yarıklıdır. Sardunya'da bol yetişir. O pek acıdır. Yabanî Selinon ismiyle bilinir. Bir üçüncü tür, küçüktür, kokusu nahoştur. Yıldız gibi parlak (Altın^{xiv}) renkli çiçekleri vardır. Dördüncü bir tür, üçüncüye benzer fakat onun çiçekleri süt beyazıdır. — Galen VI.^{xv} (kitabında der ki) Bu bitkinin dört çeşidi vardır ve hepsinin oldukça şiddetli yakıcı özelliği vardır. Hatta haricen sürülürse ağırlı yaralar yapar. Ancak, mazereti / özü olan insanlar kullanırlarsa, şüphesiz ki o ve illeti keser. Cilt ve tırnakların kenarlarında kabuklanma yapar (Tırnakların) Beyazı(nı) ortaya çıkarır ve izleri çözer, ortada ve merkezde olan toplulukları bozar. Soğuk hava (dan olan) ve ağrısına benzer ağrıyı çıkarır”

B. 3. Günümüz Şifalı Bitkiler Kitaplarında Kebikeç

Kebikeç günümüzde şifalı bitkiler alanında yayınlanan bazı kitaplarda da yerini

viii Esin Kâhya, Kanun tercümesinin bu bölümünde Kebikeç'i Apium petroselinum (Apiaceae) olarak ele almıştır.

ix Bu kelime Fransızca tercümede yoktur. Batrahiyûn = Batrachion

x Yunanca Σελινόβιον, Latincesi Petroselinum, maydanoz vb. bir bitki.

xi Arapça metinde Küzbere olarak geçer.

xii Arapça metinde ölçü birimi olarak bir zira' geçmektedir.

xiii Arapça metinde Harbak olarak geçer.

xiv Bu kelime Fransızca tercümede yoktur.

xv Bundan sonrası Fransızca tercümede yoktur.

almıştır. Bunlara bir örnek olarak aşağıdaki bilgiler sunulacaktır:

“Kebîkeç, Dügün Çiçeğidir. Latince adı *Ranunculus ficaria* (Basur otu), *Ranunculus acer* (Yakıcı düğün çiçeği), *Ranunculus bulbosus* (Yağmurlu düğün çiçeği)’tur. Memleketimizde 75 kadar düğün çiçeği türü bulunmaktadır. Bunlar Nisan, Temmuz aylarında parlak sarı renkli çiçekler açan otsu bitkilerdir. Yaprakları kalp biçimindedir. Değişik türleri tüm Avrupa ve Anadolu’ya yayılmıştır. Saponin, glikozitler, uçucu yağ ve anemonin gibi maddeler içerirler” [2].

Genel kanıya göre Kebîkeç – eğer bir bitkiyse – *Ranunculus asiaticus* olarak bilinmektedir. Herhangi bir kaynakta bu konuda başka bir bitki ismi geçmemektedir. Dolayısıyla *Ranunculus asiaticus*’un botanik ve farmasötik özellikleri İbn-i Sînâ ve İbn-i Baytar’dakilerle karşılaştırılabilir. Bu bağlamda *Ranunculus asiaticus* hakkındaki bilgilere göz atmak gerekmektedir.

D. RANUNCULUS ASIATICUS

Ranunculaceae familyasından *Ranunculus* (Düğün Çiçeği, Yağ Çanağı) türleri, tek veya çok yıllık otsu bitkilerdir. Çoğu nemli ve ıslak ortamı sever. Bir kısmı su bitkisidir. Çoğunlukla yumru gibi şişkin kökleri vardır. Kaliks 3–5, korolla 5–9 üyelidir. Petalleri sarı veya bazen beyaz renkli parlaktır. Çiçekleri genellikle parlak sarı, bazen beyaz veya kırmızıdır (Şekil 4). Tabanında, iç yüzde bir nektaryum bulunur. Meyva, çok sayıda nukstan oluşmuştur. Bazıları zehirli bitkilerdir. Çoğunlukla cildi tahriş edici bileşikler taşırlar. Bunlardan ranunculin, vücuda alındığında enzimatik olarak oldukça zehirli protoanemonine dönüşür

(Ranunculin ve Protoanemonin bileşiklerinden sonraki bölümlerde bahsedilecektir). Bazı çeşitleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Genellikle nemli çayırlarda, meralarda, tarla ve yol kenarlarında ve daha kuru arazilerde bulunurlar. *R. hispidus* nemli arazilere, *R. sceleratus* ise daha kuru arazilere uyum sağlamış türlerdir. Ülkemizde bilinen türleri *R. asiaticus* Acem düğün çiçeği, kırmızı çiçekli, otsu ve çok yıllık bir türdür- *R. cuneatus* Körük otu, *R. ficaria* Basur otu, *R. polyanthemus* Çünk, Sav’dır [4, 17, 18, 37].

“*Flora of Turkey*” [5] olarak tanınan ve P. H. Davis tarafından kaleme alınan ünlü botanik kaynağına başvurulduğunda *Ranunculus asiaticus*’un bir İran – Turan ve Akdeniz elementi bir bitki olduğu görülür. *Ranunculus asiaticus* yurdumuzda Muğla, Antalya, İçel, Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep ve Mardin’de, komşu ülkelerden İran’ın batısı, Irak’ın kuzeyi ve Suriye’de ayrıca Kıbrıs, Girit ve Rodos adalarında 30–850 m yükseltiler arasında yetiştirilmektedir.

Ranunculus asiaticus, 30 cm kadar yükselebilen dallanmış bir gövdeye sahip çok yıllık bir bitkidir (Şekil 5). Çiçeklerinin renkleri; beyaz - krem arası, sarı – turuncu arası veya kırmızının çeşitli tonlarında olabilir. Petal sayısı 5–9 arasında değişir. Stamenler çok sayıda ve siyahimsi lacivert veya kahverengi renktedir. Anterler silindriktir. Yaprakları muhtelif şekillerdedir. Dip yaprakları kama şeklinde bölünmüş veya bölünmemiş de olabilirler. Gövde yaprakları daha dar bölümlüdür. Bu güzel çiçeklerin onları ilginç ve çekici kılan çok farklı renkleri vardır. Botanik uzmanı olmayanlar teşhisinde zorlanabilir çünkü ilk bakışta *Anemonelerden*

Şekil 4. *Ranunculus asiaticus* L.

Şekil 5. *Ranunculus asiaticus* L.

farksızmış gibi görünürler. *Ranunculus asiaticus*'u *Anemone* türlerinden ayırt etmenin en kısa yolu, petallerin altında yeşil sepallerin olduğundan—çiçeğin altında gövdeye sarılı yeşil bir brakte olmadığından— emin olmaktır. Kayalık ya da otlak yamaçlarda, meralarda, yol kenarlarında, hendeklerde, ya da tepeliklerde; deniz seviyesinden yaklaşık 700 m yüksekliklere kadar yayılış gösterir. Şubat – Mayıs arasında çiçekler açar. Doğu Akdeniz’de, Türkiye’nin güneyinde, Irak’ın kuzeyinde İran’ın batısında yaygındır [29, 30].

Çoğu canlı, Düğün Çiçeklerinden uzak durur. Nadiren tüketilse bile ciddi zehirlenmelere sebep olabilir. Bitkiyi yiyen ya da çiğneyen her hayvan bundan etkilenebilir. Taze yaprakları ve gövdesi tehlikelidir. Oral ve gastro-intestinal tahriş öncül belirtilerdir (oral tahriş, salya, karın ağrısı, ishal ve hatta kanlı ishal). Düğün Çiçeklerinde bulunan zehir, *protoanemonin*’dir. Uçucu bir yağdır. Şiddetli oral ve gastro-intestinal tahrişe yol açar. Genellikle çiftlik hayvanlarında bahar aylarında zehirlenme riski vardır. Herhangi bir otobur hayvan bu bitkiye erişim imkânı bulduğunda zehirlenme riski yüksektir. Bitkinin tadı yoktur ve anında ağızda tahrişe yol açar. Bu yüzden çoğu hayvan ondan kaçır. Düğün Çiçeklerinde zehir miktarı bitkinin türüne, yetiştiği ortam ve mevsimin özelliklerine göre çeşitlilik gösterir. Deney amaçlı olarak yüksek miktarda Düğün Çiçeğiyle beslenen hayvanlarda bitkinlik, koma ve ölüm rapor edilmiştir. Ancak, gündelik hayatta bu sonuçlar nadiren görülür.

Düğün Çiçeği eğer aşırı tüketilmemişse ya da kolik, kanlı ishal vb. gibi bağırsak bozuklukları yoksa ilk yardıma gerek

yoktur. Küçük çaplı oral tahrişler ise bir süre sonra kendiliğinden kaybolurlar [44].

Ranunculus asiaticus'un bizim için asıl önemli özelliği ise, antifungal 1616 Mantarlar üzerinde etkili droglara verilen isimdir. aktivite gösteriyor olmasıdır. Iqbal ve Ark. (2001) yayınında [9] bazı bitkilerin antifungal özellikleri ele alınmış, bu arada Qasem ve Abu- Blan (1995) [15] yayınına da atıf yapılmıştır. Atıf şu şekildedir: "In a similar study, aqueous extracts from the weeds *Ranunculus asiaticus*, *Chenopodium murale*, *Inula viscosa* and *Solanum nigrum* inhibited the fungi *Penicillium digitatum*, *Sclerotinia sclerotiorum* and *Verticillium dahliae*. — Benzer bir çalışmada *Ranunculus asiaticus*, *Chenopodium murale*, *Inula viscosa* ve *Solanum nigrum* bitkilerinden elde edilen sıvı özütlerin, *Penicillium digitatum*, *Sclerotinia sclerotiorum* ve *Verticillium dahliae* mantarlarını inhibe ettiği gözlenmiştir." Bu iki yayının ortak özelliği mantarlar üzerinde etkili bir fungusid araştırıyor olmalarıdır ve *Ranunculus asiaticus*'un antifungal özelliklerinin bulunması konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir.

D. 1. Eski Tıp Kitaplarında *Ranunculus* Türleri

D. 1. 1. Plinius:

Plinius'un *Historia Plantarum* adlı eserinde ele alınan *Ranunculus* (*Batrachion*) ve *Anemone*'den konumuzla ilgili olanı *Ranunculus* başlığı altında verilmektedir.

Historia Plantarum Liber xxv.cix:

Ranunculum vocamus quam Graeci batrachion. genera eius iiii. unum pinguioribus

quam coriandri foliis et ad latitudinem malvae accednetibus, colore livido, caule alto, gracili et radice alba. nascitur in limitibus umidis et opacis. alterum foliosius, pluribus foliorum incisuris, altius caulibus. tertium minimum est, gravi odore, flore aureo. quartum simile huic, flore lacteo. omnibus vis caustica, si cruda folia inponantur, pusulasque ut ignis faciunt. ideo ad lepras et psoras iis utuntur et ad tollenda stigmata, causticisque omnibus miscent. alopecii inponunt celeriter removens. radix in dolore commanducata diutius rumpit dentes; eadem sicca concisa sternumentum est. nostri herbarii strumum eam vocant, quoniam medetur strumis et panis parte in fumo suspensa, in quo scelere et plantagine utuntur [24].

Historia Plantarum 25. Kitap, 109. Başlık

Yunanlılar tarafından *Batrachion* diye bilinir. Biz ona *Ranunculus* deriz. Onun dört çeşidi vardır. Birincinin yaprakları Kışniş (*Coriandrum sativum*) yapraklarından kalın, Ebegümeci (*Malva sylvestris*) yaprağına benzer ve kurşunî renktedir. Gövdesi uzun ve ince, kökü beyazdır. Nemli ve gölgeli yerlerde yetişir. İkinci türü birinciden daha fazla yapraklıdır ve yaprakların yarıkları daha çok sayıdadır. Bitkinin gövdesi uzundur. Üçüncü çeşidi diğerlerinden daha küçüktür. Kuvvetli bir kokusu ve altın renkli çiçekleri vardır. Dördüncü tür, son anlatılana benzese de çiçeği süt beyazıdır. Bütün bu bitkilerin yakıcı özellikleri vardır. Eğer yapraklar kaynatılmadan tatbik edilirse, yanmadan dolayısı ile oluşan kabarcıkları giderirler. Bundan dolayı derideki cüzam lekesinin, kaşıntılı

yara kabuklarının ve dağlama lekelerinin giderilmesinde kullanılırlar. Aynı zamanda yakıcı preparatların ana muhtevasını oluşturlar ve kellik tedavisinde kullanılırlar. Diş ağrılarında bu bitkinin kökü bir süre çiğnenirse, dişlerin düşmesine neden olur. Kurutulur ve toz haline getirilirse, burun akıntısı yapar. Şişmiş yaraları ve yangılı urları tedavi etme özelliğinden dolayı bizim herbalistlerimiz bu bitkiye “Strumus” adını verirler.

D. 1. 2. Dioscorides:

Dioscorides’in *Materia Medica* diye bilinen eserinde *Batrachion* (*Ranunculus sp.*) isimli drog II. Cildin 206. başlığında [43] ele alınmaktadır:

“*Batrachion, Einige nennen es wilden Sellerie. Von diesem gibt es mehrere Arten, aber sie haben eine Kraft, nämlich eine scharfe und sehr leicht Geschwüre verursachende. Die eine von ihnen hat dem Koriander ähnliche, aber bittere, dabei weisliche und fettglänzende Blätter, eine gelbe, zuweilen purpurfarbige Blüthe, einen nicht starken, eine Elle hohen Stengel, eine kleine weisse, bittere Wurzel mit Nebenwurzeln wie die Nieswurz; sie wächst an fliessenden Gewässern. Es gibt eine zweite Art, sie ist rauhaariger, hat einen grösseren Stengel und viele Einschnitte an den Blättern; sie wächst am meisten in Sardinien und ist sehr scharf, man nennt auch diese wilde Sellerie. Die dritte ist sehr klein und riecht schlecht, die Blüthe ist goldgelb. Die vierte gleicht dieser, hat eine milchweisse Blüthe. Die Blätter, Blüthen und zarten Stengel haben die Kraft, als Kataplasmen schmerzhaftes Geschwüre*

und Schorf zu bilden. Deshalb bringen sie schorfige Nägel und Krätze weg und entfernen Brandmale, ebenso gewöhnliche und dünn gestielte Warzen und (heilen) die Fuchskrankheit, wenn sie kurze Zeit aufgelegt werden. Gekocht bilden sie eine warme Bähung für die, welche von Frostbeulen zu leiden haben. Die Wurzel erregt Niesen, wenn sie trocken fein gestossen in die Nase gebracht wird, lindert auch Zahnschmerzen, wenn sie (an die Zähne) gelegt wird, sie zerbröckelt sie allerdings.”

Batrachion, *Yabanî Kereviz* olarak isimlendirilir. Birçok çeşidi vardır. Fakat (hepsinin) bir tek kuvveti vardır. Keskindir ve hafif kabarcıklaşmaya sebep olur. Kişnişer benzer fakat tadı acıdır. Yaprakları yağlı, cilalı, parlaktır. Birisi sarı, ara sıra erguvan – kızıl çiçekli; birinin gövdesi bir arşın kadar yüksek; biri küçük, beyaz, acı, kökleri ve yan kökleri boynuz gibidir, su kenarlarında, nehir kenarlarında büyür. Bir iki çeşidi vardır. Büyük gövdesi ve yarıklı yaprakları vardır. En çok Sardunya’da (yetiştir). Gayet keskindir. İnsanlar ona *Yabanî kereviz* derler. Üçüncüsü gayet küçüktür ve kötü kokar, çiçekleri altın sarısıdır. Dördüncüsü de onlara benzer ve sütbeyazı çiçekleri vardır. Yaprakları, çiçekleri ve ince gövdesi vardır. Kabız edici ve müsekkindir. Kabarcıklı kabuklar oluşturur, tahriş edicidir. Bu sebeptendir ki, tırnak kenarlarını açar ve uyuzu uzaklaştırır, yakıcıdır. Ekseriya az saplı ... kısıyken ... çıkarılır. Soğuk vurmaya tutulmuş kimseleri ısıtır. Kökleri, burnu hassas ve kuru olan kimseleri akşırır. Ufalanıp dişlere konulduğunda diş ağrısını hafifletir.

D. 2. Halk Hekimliğinde *Ranunculus* Türleri

Mardin yöresinde halk arasında yapılan küçük bir araştırmaya [3] göre, Türkçede *Düğün Çiçeği* diye bilinen Kebikeç'in Kürtçe karşılığı "*Gonglog*"dur. Mardin ve civarında yetişen bir bitkidir. Boyu 10 – 15 cm civarındadır. Tek sap halinde büyür, rengi kırmızıdır. Yeşil yaprakları maydanoza benzer, kokusu yumuşak ve hafiftir. İlkbaharda gelişmeye başlar. Halk arasında yumuşatıcı merhem olarak kullanılır. Yapılışı şu şekildedir: "*Düğün Çiçeği, bir miktar tütün ve yeteri kadar pekmez kısıp ateşte merhem kıvamına gelinceye kadar kaynatılır. Merhemin rengi pembemsi kırmızı olunca soğumaya bırakılır. Kırık çıkıklarda ya da vurmalarda ağırlı bölgeye sürülür. Aynı zamanda hem ağrı kesicidir, hem de kas gevşeticidir.*"

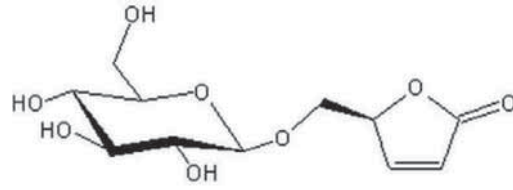
E. ETKEN MADDELER

Ranunculus ve benzeri bitkilerin yukarıda sayıldığı gibi tedavi amaçlarıyla kullanılıyor olmaları, bu bitkilerin muhtevastındaki etken maddelerden kaynaklanmaktadır. Bu etken maddelerden başlıcaları, Ranunculin, Protoanemonin ve Anemonin'dir.

E. 1. Ranunculin:

Ranunculin, Ranunculaceae familyasının çoğu üyesinde görülen, bir glikozittir. Formülü $C_{11}H_{16}O_8$ şeklindedir (Şekil 6). Düğünçiçeklerinde bitkinin neredeyse tüm kısımlarında bulunan ranunculin, bitki çiğnendiğinde veya besin olarak tüketildiğinde, enzimatik olarak, tahriş edici bir aglikon olan *Protoanemonin*'e dönüşür. Ranunculin, en yoğun olarak bitkinin çiçek açma

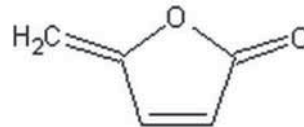
dönemlerinde sentezlenir. Zehirlenmenin hafif belirtileri arasında deri, göz ve solunum rahatsızlıkları sayılabilir. Ciddi zehirlenme belirtileri ise, mukoz membranın tahrişi, geniz yanması, kusma, kanlı ishâl, baş dönmesi ve bayılmadır [23].

Şekil 6 Ranunculin Molekülü

E. 2. Protoanemonin:

Ranunculinin parçalanmasıyla ortaya çıkan bir aglikondur. Özellikle bitkinin çiçeklerinde bulunur ve bazı türlerde kuru ağırlığın %2,5'ine kadar ulaşan değerlerde Protoanemonine rastlamak mümkündür [20]. Kurutulmuş bitkilerde zehir özellikleri giderek azalmakla birlikte, başlıca zehirlenme belirtileri arasında halsizlik, solunum yetmezliği ve dermatite yol açan deri tahrişleri sayılabilir. Ayrıca, bir antibiyotik olarak da Gram (+) ve (-) bakterilere karşı etkindir [28, 38]. 1990 yılında yapıyla bir çalışmada, Protoanemonin adlı bileşiğin mantarlara karşı in-vitro aktivitesinin olduğu kanıtlanmıştır [27]. Bu bileşiğin basit formülü $C_5H_4O_2$ 'dir (Şekil 7) [32].

Şekil 7 Protoanemonin Molekülü

E. 3. Anemonin:

Kısaca, Protoanemoninin yıkılmasıyla oluşan ve sedatif ve hipnotik olarak kullanılan bir çeşit diakrilik asit dilaktondur [39]. Merkezi sinir sistemine baskı yapar [35]. Vücut ateşini ve kan basıncını düşürür.

F. SONUÇ ve YORUM

Her şeyden önce, Kebîkeç'in ne olduğu sorusunu cevaplandırmak gerekmektedir. Gerçekten bir bitki midir, bir müekkel melek mi, cin mi, yoksa Hint mitolojisinden alınmış ilahi bir öge mi? Bu noktada, el yazması eserlerle sürekli içli dışlı olan ve alanında uzman sayılabilecek bir isim, Süleymaniye Kütüphanesi Müdür Yardımcısı Sayın Emîr Eş [7] şunları kaydeder: *"Bu güne kadar elimden geçen yaklaşık 50.000 cilt eser içinde, zaman zaman Kebîkeç lafzına hatta bazen kitabın içine koyulmuş ve kurutulmuş çiçek parçalarına rastladım (Şekil 8). İlk sayfasında genellikle Kebîkeç yazan kitaplarda kurt yeniği olmadığı; olanlarda da kurt yeniği görülmesi*

Şekil 8 Elyazması Bir Kitaptan Çıkan Kebîkeç
© Süleymaniye Kütüphanesi

üzerine birilerinin sonradan bu kelimeyi oraya eklediği sonuçlarına vardım".

Kebîkeç konusunda mistik ya da mitolojik anlamda iki hipotez ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, Adam Gacek'in adı geçen yayınında da bahsedildiği gibi, Hint mitolojisinde, böceklerden sorumlu ve yine böcek suretinde bir melek bulunmaktadır. Bu melek bütün böceklerin kralıdır ve onlara egemendir. Buna benzer bir inanış İslam dininde de mevcuttur. Şöyle ki, *Allah, yarattığı her mahlûk için bir melaîke vazifelendirmektedir. Bunlara "Müekkel (Nezaretçi) Melekler" denir* [26]. *Dünyada canlı-cansız her mahlûk için müekkel bir melek vardır. Hatta her yağmur damlasını bir meleğin indirdiğini haber veren bir hadis-i şerif de mevcuttur* [34]. *Konuyla ilgili olarak, yine Hz. Ayşe'den nakledilen bir Hadis-i Şerif'te, şöyle buyrulur: " ... Cibril Aleyhisselam bana bağırdı ve: 'Allah Teâla hazretleri, kavminin sana neler söylediğini, seni nasıl reddettiğini işitti. Sana dağlar meleğini gönderdi, ta ki kavmin hakkında dilediğini emredesin!'* dedi. *Bunun üzerine dağlara müekkel melek bana seslenip, selam verdikten sonra şöyle dedi: Ey Muhammed, Allah Teâla hazretleri, kavminin sana söylediği sözü işitti. Ben dağlar meleğiyim. Allah beni sana dilediğini emretmen için gönderdi. Öyleyse haydi ne dilersen dile! ..."*^{xvii} *Sonuç olarak, Kebîkeç kelimesinin, kitap kurtları, güveler vb. gibi böceklerden sorumlu bir meleğin ismi olması muhtemeldir. Dolayısıyla, hattatlar ya da küttablar ellerinde bulunan ve yılların etkisiyle yıpranan kitapların ilk sayfasına "Ya Kebîkeç" yazarak, kitabı Kebîkeç isimli meleğin korumasına havale etmiş olabilirler.*

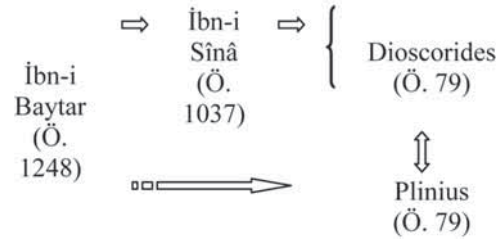
xvii Söz konusu Hadis-i Şerif'e kaynak olarak Buhari, Bed'ü'l-Halk 6, Tevhid 9 ve Müslim gösterilmektedir.

İkinci hipotezi ise şu şekilde düşünebiliriz: Kebîkeç adı verilen bir bitkinin kurtlar ve böcekler üzerine etkileri biliniyor idiyse, tahrip olan kitapların arasına yerleştirilen Kebîkeç çiçeklerinin altına veya üstüne künye tarzında bitkinin ismi yazılmış olabilir. Zamanla o çiçek kaybolup gitmiş ise de Kebîkeç ismi kitapla birlikte ölüm-süzleşmiş olacaktır.

Bu ikinci hipotezle paralel olan üçüncü bir hipotez ise, hem Farmasötik Botanik açısından, hem de Tıp Tarihi bilimleri açısından daha somut deliller içermektedir: *Kebîkeç, antifungal ve/veya pestisit özellikleri bulunan bir bitki örneğinin, Anemone sp. veya Ranunculus sp. olabilir.*

Bizim için asıl önemli olan soru, Kebîkeç gerçekten *Ranunculus asiaticus* mu, yoksa herhangi bir *Anemone* türü mü olduğudur. Öyle görünüyor ki; Doğu kültüründe mistik bir anlam içeren Kebîkeç, Batı'ya geldikçe somut bir anlam kazanmış, tıbbî ve farmasötik bir kimliğe bürünerek droglaşmıştır. El yazması tıp kitaplarıyla, *Ranunculus asiaticus* ve *Anemone* türlerinin tıp tarihi açısından karşılaştırılması sorununuzu aydınlatmaktadır.

İbn-i Baytar ve İbn-i Sînâ'nın Kebîkeç hakkında yazdıkları birbiriyle örtüşmektedir. İbn-i Baytar, kendisi gibi bir müslüman bilgin olan İbn-i Sînâ'dan oldukça etkilenmiştir. Ayrıca her ikisi de Dioscorides'ten ve Plinius'tan etkilenmişler, Dioscorides ve Plinius az çok çağdaş oldukları için birbirlerini etkilemişlerdir (Şekil 9). İbn-i Baytar, Kebîkeç'in karşılığı olarak *Batrachîyun*'u (*Batrachion*) verirken; Plinius *Batrachion*'un karşılığını *Ranunculus* ola-

Şekil 9 Kaynak Alım Şeması

rak vermiştir. Ayrıca İbn-i Baytar, İbn-i Sînâ, Dioscorides ve Plinius'un yazdıkları birbiriyle uyumlu drog özellikleridir.

Her ne kadar farmasötik botanik kitaplarında anlatılan *Anemone* sp. ve *Ranunculus* sp. türleri antifungal özellikler bakımından birbirine benzese de, konuya tıp tarihi yöntemleri açısından yaklaşıldığında, İslam tıp yazmalarındaki Kebîkeç'in, taşıdığı anlam, Dioscorides ve Plinius'un *Batrachion* (Yunanca) ve *Ranunculus* (Latince) bitkilerinin taşıdığı anlamın silsile halinde tekrar edilegelmiş suretidir. Yani müslüman tıp ve botanik bilginlerinin Kebîkeç diye bildiği bitki, Yunan ve Romalıların *Batrachion* ve *Ranunculus* diye bildikleri bitkidir. Sonuç olarak eldeki mevcut verilere göre, Kebîkeç'in Düğün çiçeğigillerden (*Ranunculaceae*) *Ranunculus asiaticus* L. türü bir bitki olduğu kanısına varılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Alp A. R., Alp S., "Büyük Osmanlı Lügati" İstanbul 1958.
2. Asımgil A., "Şifalı Bitkiler" Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
3. Aykal F., Aykal Z. Kişisel Görüşme 08.04.2005

4. Baytop T. **"Türkçe Bitki Adları Sözlüğü"** TDK Ankara 1997.
5. Davis P. H. **"Flora of Turkey and The East Aegean Islands"**, Edinburgh University Press, 1965.
6. Edviyye-i Kalbiye Lugatı (*Büyük Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina* Seri: 7, No: 1, Türk Tarih Kurumu, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1937).
7. Eş E., Süleymaniye Kütüphanesi Müdür Yardımcısı, Kişisel Görüşme 25.05.2005
8. Gacek A. **"The Use of Kabikaj in Arabic Manuscripts"** Manuscripts of the Middle East, 1: 49-53, 1986.
9. Iqbal M.C.M., Meiyalaghan S., Wijesekara K.B. ve Abeyratne K.P. **"Antifungal Activity from Water Extracts of Some Common Weeds"** Pakistan Journal of Biological Sciences 4 (7): 843-845, 2001.
10. İbn-i Sina, **"El Edviyyet'ül Kalbiye"**, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Kitaplığı Numara 1448.
11. İran İslâm Cumhuriyeti, Tahran Radyosu ile e-mail görüşmesi: turkishradio@irib.ir
12. Kâhya E.- İbn-i Sina – **"El Kanun fi't-Tıbb Cilt 2"** Ankara 2003.
13. Leclerc L. **"İbn al Beithar Süleymaniye" Kütüphanesi Yabancı Diller Kitaplığı Numara 1803, 1804**
14. Pollock J. **"Kabikaj to Book Pouches"** Middle East Librarians Association, MELA Notes No: 44, 1988.
15. Qasem, J. R. ve Abu- Blan, H. A. **"Antifungal activity of aqueous extracts from some common weed species"** Annals of Applied Biology, 127: 215-219, 1995.
16. Redhouse Yeni Türkçe – İngilizce Sözlük 1983.
17. Seçmen Ö. ve Ark. **"Tohumlu Bitkiler Sistematiği"** Ege Üniversitesi Fen Fakültesi İzmir 2004.
18. Tanker N., Koyuncu M., Çoşkun M., **"Farmasötik Botanik"** Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları Ankara 2004.
19. Tuncer H. **"Yabanî Bitkiler Sözlüğü"**, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Atak Matbaası, Ankara, 1978.
20. Whittaker R. H., Feeny P. P., **"Allelochemicals: Chemical Interactions Between Species"** Science Vol 171 Num 3973, 1971.
21. Yaycıoğlu A. **"Arapça Elyazmalarında Kebikeç"**, Kebikeç, 5: 5-8, 1997.
22. http://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/ddsa/getobject_?HTML.a.9:4414./projects/artfl0/databases/dicos/philologic/steingass/IMAGE
23. <http://ipm.missouri.edu/ipcm/archives/v7n15/ipmnews.txt>
24. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/25*.html
25. <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=kebikeç>
26. <http://www.blogcu.com/ismailkorpe/516652/>
27. http://www.cebtechservices.com/ranane-can_apoaposis3.htm
28. <http://www.chm.bris.ac.uk/webprojects2001/gerrard/oz.html>
29. <http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/green/flora/cicek1.htm>
30. http://www.desert-tropicals.com/Plants/Ranunculaceae/Ranunculus_asiatikus.html
31. <http://www.fullbooks.com/Supplemental-Nights-Volume-65.html>
32. http://www.giftplanzen.com/helleborus_niger.html
33. <http://www.goantiques.com/detail,islamic-art-talisman,402442.html>
34. http://www.herkul.org/yazarlar/index.php?view=article&article_id=3692&herkultools=4e2f3bafa9d49561f785cc778443451c
35. <http://www.Icon7.org>
36. http://www.library.upenn.edu/exhibits/rbm/schoenberg/schoenberg_pob-text.html
37. http://www.mercksource.com/pp/us/cns/cns_hl_dorlands.jspzQzpgzEzzSzppdocsSzszusSzcommonzSzdorlandszSzdorlandzSzdmd_r_02zPzhtm
38. http://www.mercksource.com/pp/us/cns/cns_hl_dorlands.jspzQzpgzEzzSzppdocsSzszusSzcommonzSzdorlandszSzdorlandzSzdmd_p_38zPzhtm

39. http://www.mercksource.com/pp/us/cns/cns_hl_dorlands.jspzQzpgzEzzSzppdocszSzuszSzcommonzSzdorlandszSzdorlandzSzdmd_a_37zPzhtm
40. <http://www.milliyet.com/2003/09/02/cu-martesi/yazural.html>
41. <http://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/hippocratic.html>
42. <http://www.starrhealthcare.com/ayurvedafirst.htm>
43. <http://www.tiscalinet.ch/materiamedica/Volltext/Buch2.htm>
44. <http://www.vet.purdue.edu/depts/addl/toxic/plant30.htm>
45. http://www.yaziyorurum.org/yazi_oku.php?y_id=1383
46. <http://www.zaman.com.tr/2003/04/05/kultur/butun.htm>

E L YAZMASI TIP KİTAPLARINDA YOSUNLARIN KULLANIM ALANLARI

Mustafa Yavuz¹ Gülşah Çobanoğlu²

Uses of Algae and Mosses in Medicinal Manuscripts

In this study medicinal uses of Algae and Mosses are investigated in manuscripts of İbn-i Baytar (İbn al Baithar), İbn-i Sina (Avicenna), Huneyn bin İshak (Joannitus), Dioscorides and Plinius. *Ulva lactuca* and *Fucus sp.* have been identified according to the descriptions given in these manuscripts. It is designated that the Arabic term “*Tuhlub*” occupies both the meanings of any algal species and *Lemna minor* of Spermatophyta.

Key words: Algae, Mosses, *Fucus*, *Ulva lactuca*, Medicinal manuscripts

GİRİŞ

Taksonomide, gerçek yosunlar dediğimiz Kara Yosunları (Musci), Ciğer Otları (Hepaticae) ve Su Yosunları (Algae) birbirinden tamamen ayrı sınıflandırma basamaklarındadır. Günümüzde halk arasında, Likenler, Algler, Kara Yosunları ya da Ciğer Otları yerine “Yosun, Ağaç Yosunu, Taş Yosunu” gibi kelimeler kullanılmaktayken¹, Arapça ya da Osmanlıca tıp kitaplarında hangi organizma için hangi ismin kullanıldığını tespit etmek, ancak kullanım alanları ve tasvirleri verilmiş ise mümkün

görünmektedir. Bu yüzden önce Türkçe Yosun kelimesinin etimolojisine ve onun Arapça, Farsça karşılıklarına bakmak gerekmektedir.

A. YOSUN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Yosun: “Yoğsun” yoğunlaşmış, sıkışmış, toplanmış, çoğalmıştan yosun; suların üstünde oluşan, suyun yüzünü kalınca bir kat gibi kaplayan yeşil bitki. Bu sözcük yoğunlaşmak eylemiyle bağlantılıdır. Anadolu halk ağzında yosun çoğunlukla “yoksul,

1 Kaynarca Şevket Sabancı Lisesi, Biyoloji Öğretmeni, Fevzi Çakmak C. No: 36 34899 Pendik; mustafay007@hotmail.com

2 Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Yrd. Doç. Dr.; gcoban@marmara.edu.tr

yoğsun, yosul”, kimi yerlerde de “yosmuk” biçiminde söylenilir. Tr: Yoksul> yoğsul> yoğsun> yosun, Alm: Moos, Germ: Mousa, Gr: Mosxos, Fars: Hes, Hezeh, Fr: Mouse, İng: Moss, Lat: Muscus².

Yosun: Türkiye Türkçesi: Yosun, Tatar T: Su usim, Baka yifägi, Uygur T: Su ösümlügi, Başkurt T: Ilımık, Kırgız T: Balır, Türkmen T: Deniz suvotu, Azerbaycan T: Yosun, Kazak T: Baldır, Özbek T: Yosin, Rusça: Vodorosl³.

Yosun: Nebatat-ı zevât’ül ilkah-ı hafıye-i hücreviyeden; damlarda, ağaçlar ve taşlar üzerinde ve bir arada çıkıp büyüyen nazik ve ufak otlar. a) deniz yosunu, ciğer otu b) taş, yer, Korsika, İzlanda yosunu c) albè âl’arabe انشا uchnet (pers انشا) Mousse, lichen; d’ou le bas -batin- usnea = usnêe, lichen des arbres, des pierres etc, et l’armanien⁴.

Yosun: Alg Denizkadayıfı, deniz marulu, ketencik, kızıl su yosunları, laminarya, su yosunu, üşniye, esmer su yosunları⁵.

Yukarıdaki alıntılarda yosun kelimesinin Türkçe kökenli bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Arapça’da bu anlama gelebilecek iki kelime vardır: Uşne genellikle epifitik likenlere verilen bir isimdir. Tuhlub (farklı okunuşla tahaleb) hem su yosunlarına hem de kara yosunlarına verilen bir isimdir. Farsça’ya baktığımızda yosun karşılığı olarak Devale (Düvale) kelimesini buluruz:

Düvalek: a) Bir kayıştır ki, onunla kumar oynarlar. b) Ağaç yosunu ki, palamut ve çam ağaçlarında peyda olup onlara sarmışır ve güzel kokar, ilaçlarla kokularda kullanılır, bununla yapılan kokuya اود كسملا deva-el-misk derler, doğrusu ملاود كشم devâle muşk dur⁶.

Duwâlak: A little strap, a leathern strap used in a game; a species of a fragrant creeper.

Duwâla: A kind of sweet smelling creeper.

Duwâli: A kind of fragrant creeper⁷.

B. ESKİ ESERLERDE YOSUNLARIN KULLANIMI

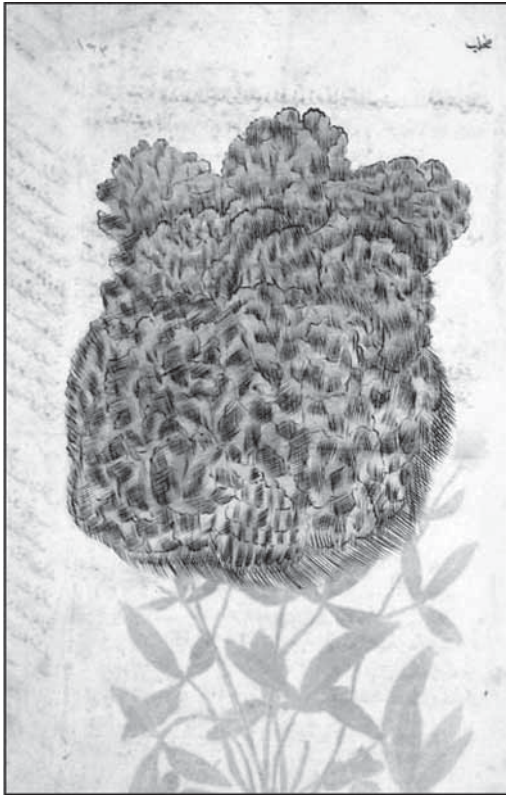
Tıpla ilgili elyazması eserlere göz atarsak birbiri içine geçmiş birkaç farklı yosun tanımı ile karşılaşırız. Ancak söz konusu kaynaklarda bitkinin ele alınış şekli, tarifi ya da özellikleri, botanik sınıflandırmada onu nereye koyacağımıza dair bir ipucu vermektedir. Çalışmamız boyunca tarihi bir seyir içinde aşağıdaki kaynaklar taranmıştır:

1. Kitab-ı Müfredat-ı Kanun (~1635)
2. Kitab el Câmi fi’l Edviyyete el Müfreda ve’l Ağdiyye, İbn-i Baytar (ö. 1248)
3. El Kanun fi’t Tıbb, İbn-i Sina (ö. 1037)
4. Kitab’ül Haşaiş, Huneyn bin İshak (ö. 873)
5. De Naturalis Historiae, Gaius Plinius (ö. 79)
6. De Materia Medica, Pedanios Dioscorides (ö. 79)

B. 1. KİTAB-I MÜFREDAT-I KANUN

İbn-i Sina’nın meşhur eseri El Kanun fi’t Tıbb’ın, basit droglardan bahseden ikinci kısmıdır. Kitab-ı Müfredat-ı Kanun adıyla ayrıca yazılarak renkli resimlerle süslenmiştir. Gerek metin içinde, gerek sayfa kenarlarında “Müfredat-ı İbn-i Baytar, İhtiyârât-ı Bedii, Kitâb’ül Felâha, Şerh el-Mûcez, Minhâc’ül Beyan, Minhâc’ül

Bu kitapta ayrıca Tuhluba atfedilen birkaç çizim vardır (Şekil 5, 6). Bunlardan Şekil 6'daki çizim *Ulva lactuca*'nın (Deniz Marulu) genel görünüşüne benzemektedir.

Şekil 6. Tuhlub

B. 2. KİTAB-I MÜFREDAT-I İBN-İ BAYTAR:

İbn-i Baytar'ın (ö. 1248) kısaca Müfredat-ı İbn-i Baytar diye de bilinen Kitab el Câmî fi'l Edviyyete el Müfrede ve'l Ağdiyye adlı meşhur eseri Lucien Leclerc tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir.10 Çalışmamızda Müfredat-ı İbn-i Baytar'ın

Arapça baskısı ve Fransızca tercümesi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir:

بالحط *Thohlob - Lentille d'eau* (*Su Mercimeği*)

Dioscorides (IV. Kitap, 87. ve 97. başlıklar): Su mercimeği yeşildir ve bir mercimek tanesine benzer. Durgun suların yüzünde rastlanır.

Galen (VIII. Kitap): Su mercimeği soğuk ve üçüncü derecede nemlidir.

Dioscorides: Deniz mercimeğine (بالحط) gelince, o bir cins bitkidir ki, taşların ve deniz kenarındaki kabukların üzerinde bulunur. Hepsisi saç gibi örülmüştür ve sapsızdır.

Galen, Dioscorides, İbn-i Sina: Herhangi bir organın kanını tutar, ovmalarda kullanılır, en ziyade etkili olanı deniz mercimeğidir. Akan su mercimeğine gelince, eğer yağda haşlanırsa sinirleri yumuşatır.

Leclerc'in Tuhlub'u *Lentille d'eau* yani Su Mercimeği (*Lemna minor*) olarak ele aldığı görülmektedir.

B. 3. KİTAB-I EL KANUN Fİ'T TİBB:

El Kanun fi't Tıbb, İbn-i Sina'nın (ö. 1037) en meşhur eseridir. Kısaca Kanun diye de bilinir. Kanun'da yosunlardan Tuhlub ismiyle bahsedilmektedir (Şekil 4). Çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesindeki Ayasofya 3748 ve Şehit Ali Paşa 2077 nüshaları incelenmiştir.

Mahiyeti: Nehirde, suda, yerde ve denizde olanı şiddetli kabız edicidir. Amma, kaya Tuhlubu ise, ondan Hazaz el Sahr (Kaya Likenleri, *Lichenes petraeus*) kısmında bahsettik. *Tabiatı*: Soğuktur. *Özellikleri*: Her nereye koyulursa kanı dindirir. Bu

konuda deniz yosunu daha şiddetlidir. *Şişlikler ve Kabarıklar*: Yangılı şişlikler ve karıncalanmalar üzerine uygulanır. Tuhlubun Adesî (Mercimek benzeri) olanı kavurtla birlikte uygulandığı takdirde de bu etkiyi gösterir. *Kas ve Eklemler*: Yangılı gut ve eklem ağrılarına iyi gelir. Eskimiş zeytinyağıyla kaynatıldığında sinirleri yumuşatır. *Boşaltan organlar*: Onunla yakı yapılır. Derler ki bağırsakları tutar.

Aynı bilgiler, Kanun'un Prof. Dr. Esin Kâhya tarafından günümüz Türkçesi'ne tercüme edilmiş şeklinde şöyle ele alınır¹¹:

Cilt II, Sayfa 293: Tuhlub (Yosun, *Lemna minor*) Genel Nitelikleri: Bu drog bilinir. Nehrî olanı sıvıdır, metaliktir (metal içerir). Denizden elde edilenin şiddetli kabız özelliği vardır. Tuhlubun sahra olan nevini ise biz Hazaz-ı Sahra olarak zikrettik. *Yapısı*: Soğuktur. *Etkileri*: Kötüdür, kanı hapseder. Eğer dışarıdan uygulanıyorsa, deniz cinsinin etkisi daha şiddetlidir. *Şişler*: Yangılı şişler ve cemre (döküntü) üzerine uygulanır ve nemle (karıncalanma) ve aynı zamanda adesi üzerine kavrulmuş unla birlikte Tuhlub tatbik edilir. *Hareket Organları*: Yangılı gut olan yer üzerine konur ve yangılı mafsallara iyi gelir. Eğer eski zeytinyağı ile uygulanırsa sinirleri yumuşatır. *Dışarı atan organlar*: Onunla yakı yapılır. Bağırsakları tuttuğu söylenir.

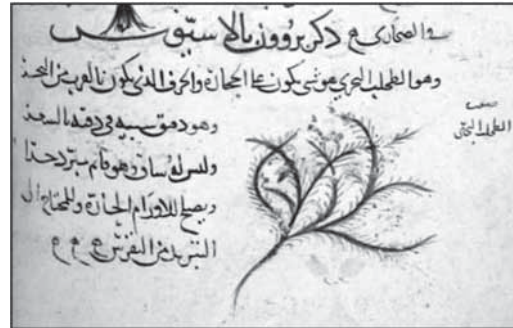
Bu tercümede de Tuhlub'un, *Lemna minor* olarak ele alındığını görüyoruz. Ayrıca aynı kitabın bir başka yerinde de dipnot olarak şu bilgiler verilmektedir: (Cilt II, Sayfa 230) "Kurbağa yosununa 'Carsca çağız vara' derler. Su yüzünde, kenarlarda ve taşların üzerinde oluşan yosunlardır." Ancak, Carsca çağız vara ifadesinin hangi dilde olduğuna dair bir ibare yoktur.

B. 4. KİTAB'ÜL HAŞAİŞ:

Kitabın tam adı Kitab'ül Haşaiş lî Diskurîdus el Anazarbî'dir. Huneyn bin İshak (Joannitus, ö. 873) tarafından yazılan eser, Dioscorides'in *Materia Medica*'sının Arapça'ya tercüme edilmiş hâlidir. Eserin Aya-sofya 3702 ve 3703 nüshaları incelenmiş, bunlardan Ayasofya 3702 nüshası asıl nüsha seçilmiş ve bu nüshada yosunlarla ilgili iki başlık bulunmuştur.

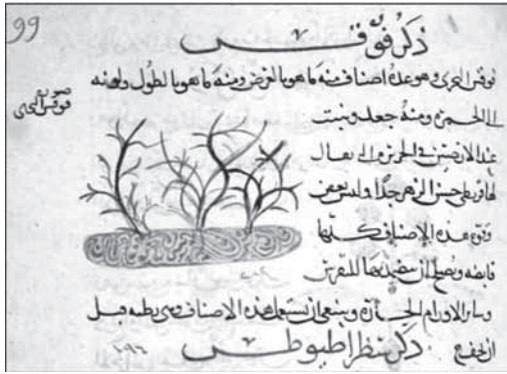
سويسلاب (Bruun balassiyus): O, Tuhlub el Bahrî'dir (Deniz yosunudur). Taşların üzerinde ve kenarlarında olan şeydir. Denize yakın olur. Kıl kadar incedir. Gövdesi yoktur. Oldukça soğutucu olmakla bilinir. Yangılı şişlikleri ıslah eder. Nikrîsi soğutmak için ona ihtiyaç duyulur (Şekil 7).

سقفوف (Fukus): Deniz fukusunun birkaç sınıfı vardır. Yerde olanlar, boyu uzun olanlar, rengi kızıl olanlar. Kırîfî (Kreta, Girit) dedikleri adada çokça yetişir. Zehire faydalıdır. Bu sınıfın kuvveti; tamamı kabız edicidir. Yakı yapılırsa, nikrîsi ve sair yangılı şişlikleri ıslah eder. Bu sınıf suda ıslatılıp kullanılır (Şekil 8).

Şekil 7 Bruun balassiyus

Kitab'ül Haşaiş'teki Bruun balassiyus (Bryon phalassion) ve Fukus (*Fucus sp.*) maddeleriyle ilgili bazı bilgiler sonuç ve yorum bölümünde verilecektir.

Şekil 8. Fukus

B. 5. NATURALIS HISTORIAE:

Gaius Plinius Secundus (ö. 79) tarafından yazılan bu eser tabiat tarihi ile ilgili toplam otuz yedi kitaptan oluşan bir ansiklopedi şeklindedir. Yirmi altıncı kitabın altmış altıncı başlığında yosunlardan bahsedilir¹²:

Phycos Thalassion: Praecipue vero liberat eo malo phycos thalassion, id est *Sphagnum marinus*, lactucae similis, qui concyliis substernitur, non podagrae modo, sed omnibus articulorum morbis inpositus, priusquam arefiat. Tria autem genera eius: latum et alterum longius, quadamtenus rubens, tertium crispis foliis, quo in Creta vestes tingunt, omnia eiusdem usus. Nicander ea et adversus serpentes in vino dedit. Salutare est et semen eius herbae, quam psyllion appellavimus.

Phycos thalassion ya da *Sphagnum marinus* gut hastalığı için mükemmel bir ilaçtır. Görünümü marula benzer. Kumaş boyamada deniz kabuklarının mor rengiyle birlikte kullanılır. Kurumadan önce nemliken kullanılmalıdır. Yalnız gut için değil, bütün eklem hastalıkları için etkilidir. Üç çeşidi vardır. Birisi geniş yapraklı, diğeri kıvrıl tonda ve uzun yapraklı, üçüncüsü ise bükülmüş yapraklıdır ve Girit'te kumaş boyamada kullanılır. Tüm bu çeşitlerin benzer özellikleri vardır. Nicander, bunları yılan sokmalarında zehire karşı antidot olarak şarapla birlikte kullanır. Bu bitkinin tohumuna "*psyllion*" deriz.

B. 6. MATERIA MEDICA:

Anazarbalı Pedanios Dioscorides (ö. 79) tarafından yazılan eserin asıl adı "Peri Hyles Iatrikes" tir, İlaçlar Bilgisi anlamına gelmektedir. Plinius'un çağdaşı olan Dioscorides kendisinden asırlar sonra gelen İbn-i Baytar ve İbn-i Sina gibi İslam botanikçi ve tıpçıları bile etkilemiştir. Dioscorides'in *Materia Medica*sı'nda yosunlarla ilgili üç kısım vardır.¹³ Bunların tümü de IV. kitaptadır:

Başlık 87 Su Mercimeği

Lemna minor (Lemnaceae)

Bazıları ona "Yabanî Mercimek", bazıları "Epipetron", Romalılar ise "Viperaleis" ya da "Iceosmigdonos" derler. O, mercimeğe benzeyen ve suda dik durabilen bir yosundur. Soğutucudur. Tek başına ya da ile birlikte kullanıldığında yangılı şişlikler için iyi bir yakı olur. Gül ile birlikte nikrise faydalıdır. Çocuklardaki gut hastalığını da tedavi eder.

Başlık 97 βρυον θαλασσιον (Bryon thalassion)

Bryon^b thalassion^c (bazıları ona “Balaris”, bazıları “Irane” ve Romalılar “Gnomusillon” derler) deniz kıyısındaki kayaların ve midye kabuklarının üzerinde gelişir. O dır, ince ve dardır. Kabız edici kuvveti vardır. Biz onu kabızlık gerektiren yanğılı şişlikler ve gut hastalığı gibi durumlarda kullanırız.

Başlık 98 Φακός ο ἐπὶ τῶν πελμάτων (Fakos epi ton pelmaton)

Deniz yosunlarının bazıları geniş, bazıları kızılca, bazıları beyazdır. Kreta (Girit) sahilinde yetişenlerin çoğu iyi kokar ve çabuk çürümez. Hepsinin kabız edici kuvveti vardır. İltihaplara ve ayak nikrisine karşı oldukça etkindirler. Önce kurutulur, sonra ıslatılıp kullanılır. Nikander der ki, kızıl olanı zehire karşı şifadır. ... Kadınlar kendilerine makyaj yaparken kullanırlar. Phykos adıyla satılana benzeyenler kokuludurlar.

C. GÜNÜMÜZ SINIFLANDIRMASINDA YOSUNLAR

Günümüz botanik sınıflandırmasına göre Türkçe’deki Yosun’un karşılığı Musci (Karayosunları) ya da Algae (Su Yosunları) olabilir. Bu durumda her iki grubun da başlıca botanik ve farmasötik özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.

C. 1. MUSCI (Kara Yosunları)

Çayır ve ormanlarda yumuşak; yeşil kadife bir örtü meydana getiren tohumusuz bitkilerdir. Ayrıca, kayalar ve taşlar üzerinde, duvar ve ağaç diplerinde, toprakta, her yerde bulunabilirler (Şekil 9).

Karayosunları rutubetli yerlerde yaşarlar. Bunun için neme bağlı olarak turbalık, orman altları, ıslak kayalar, nemli ağaç kabukları üzerinde, bataklık, göl, nehir kenarlarında bulunurlar. Tatlı suda yaşayanları olsa bile denizlerde bulunmazlar. Karayosunlarının rutubeti az olan yerlerde, örneğin kentsel alanlarda da yaşadığı görülür. Fakat bu gibi yerlerde sadece rutubetli mevsimlerde faaliyet gösterirler, diğer zamanlarda dinlenme periyoduna girerler.

Karayosunlarında rastlanan başlıca bileşikler terpenoidler ve fenolik bileşiklerdir. Son yirmi yılda flavonlar, biflavonlar, izoflavonlar ve başka birçok madde bulunmuştur. Ancak bu bileşiklerin biyosentez yolları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir¹⁴. Karayosunları, genellikle sık olarak bulunurlar böylece zemin üzerinde yeşil halı gibi bir örtü meydana getirirler. 22.000 kadar türü bulunan karayosunları, üç alt sınıfa ayrılır: Sphagnidae, Andreaeidae ve Bryidae¹⁵.

C. 1. 1. Sphagnidae:

300’den fazla tür ihtiva eden bu altsınıfta tek cins vardır: *Sphagnum*. *Sphagnum*

b Materia Medica’nın I. kitabında ele alınan Bryon (Lichen arboreus) ile IV. kitabında ele alınan Bryon thalassion (Algæ) karıştırılmamalıdır.

c Thalassion < Ἐάάôôî = Denize hâkim olan

Şekil 9. Karayosunlarının Genel Görünümü

“Turba Yosunu” adıyla da bilinir. Her yıl yan dallardan birisi ana sapın büyüklüğünü alıncaya kadar gelişir. Dipte kalan kısımlar ölür, böylece yavru dallar ayrı birer bitki oluştururlar. Ölen kısımlar birikerek kalın yastıklar meydana getirirler. Bu yastıkların oluşturduğu bataklıklara “turbalık” veya “turbiyer” denir. *Sphagnum*, bahçecilikte bitkileri bir yerden bir yere nakletme sırasında canlı tutmak için kullanılır. Bileşiminde bulunan Sphagnol antiseptik etki gösterir. Bu yüzden tıpta salgı ve kan emme işlemi için kullanılır. *Sphagnum* türleri özellikle Uludağ’da ve Karadeniz Bölgesi’nde Çoruh Havzasında yaygındır¹⁵.

C. 1. 2. Andreaeidae:

Kozmopolit olan *Andreaea* türleri yüksek dağların silisli kayaları üzerinde ve soğuk bölgelerde yetişir.

C. 1. 3. Bryidae:

Yapraklı karayosunlarının büyük çoğunluğu bu alt sınıfta yer alır. Bu gruptan *Polytrichum* ilaç sanayinde kullanılır. *Polytrichum commune*’den “Herba Adianti aurei” isimli diyaforetik ve tonik; *Polytrichum juniperinum*’dan da “Herba Polytrichi juniperinae” isimli diüretik droglar üretilir¹⁴.

C. 2. ALGAE (Su Yosunları)

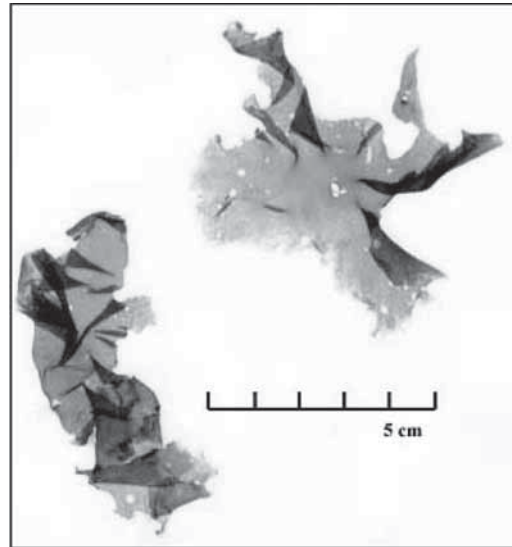
Algler sistematik olarak daha farklı ve çok sayıda gruplara ayrılrsa da daha çok konumuzla ilgili olan Chlorophyta (Yeşil Algler), Phaeophyta (Esmer Algler) ve Rhodophyta (Kızıl Algler) bölümleri üzerinde durulacak, söz konusu alglerin ekonomik, tıbbî ve farmasötik özellikleri aktarılacaktır.

C. 2. 1. Chlorophyta (Yeşil Algler):

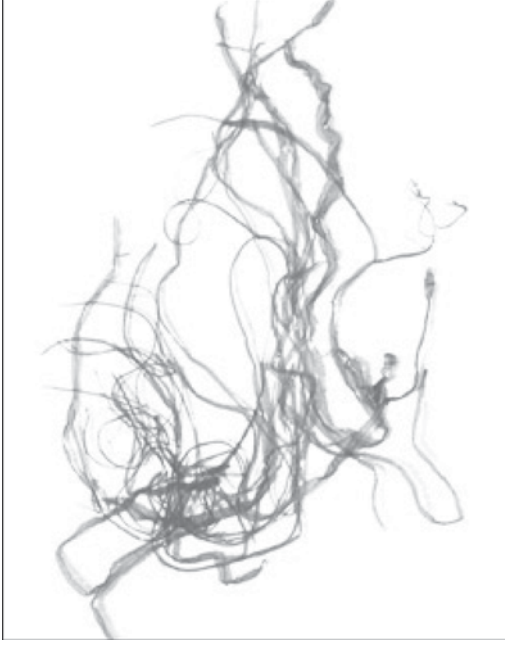
Chlorella türleri kültürü yapılan ve Chlorellin isimli antibiyotik elde edilen önemli türlerdir.

Cladophora ve *Enteromorpha* türleri ipliksi ve şeritsi türlerdir (Şekil 11).

Ulva (Deniz Marulu) türleri Akdeniz ülkelerinde ve Uzak Doğu’da salata olarak yenir. *Ulva lactuca*, yurdumuzda İstanbul Boğazı ve Marmara kıyılarında rastlanan, tallusu marulu andıran bir algdir. A vitamini içerir (Şekil 10).

Şekil 10 Ulva lactuca (Chlorophyta)

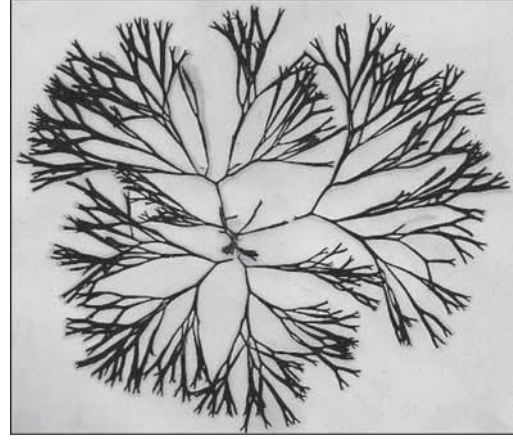
Şekil 11. Enteromorpha sp. (Chlorophyta)

C. 2. 2. Phaeophyta (Esmer Algler):

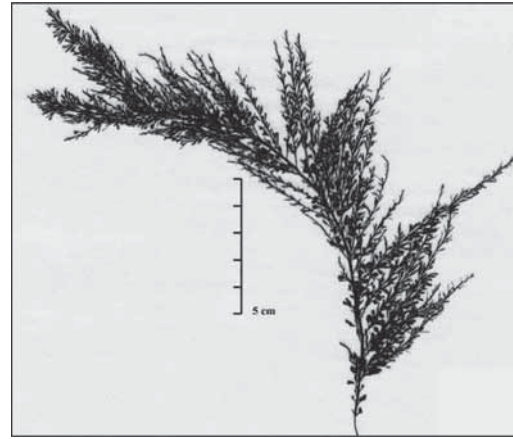
İçerdikleri fikoksantin pigmenti sebebiyle yeşil alglere göre daha koyu renkli görünürler.

Cystoseira, C vitamini, Provitamin A, İyot ve aljinik asit içerir. Guatrda ve şişmanlığı önleme amacıyla kullanılır. Kan şekerini ve plazma kolesterol seviyesini düşürür.

Fucus, şeritsi bir algdir. İyot ve mineraller bakımından zengindir. Bu algden hazırlanan ekstreler kozmetikte cilt ve saç preparatlarında kullanılır. *Fucus* türleri aljinik asit içerir. Aljinik asit, sanayi ve eczacılıkta önemli bir bileşiktir. Haemostatik (kan indirici) özelliği vardır. Diş macunu, reçel, dondurma, kâğıt ve karton yapımında, ayrıca boya elde etmede kullanılır. Aljinik asitin farklı metal tuzları farklı renkler verir¹⁴ (Şekil 12, 13).

Şekil 12 *Fucus* sp. (Phaeophyta)

Şekil 13 *Sargassum* sp. (Phaeophyta)

Laminaria türlerinin Laminarin ve Mannit bakımından zengin olanları tıpta, boya ve tekstil sanayisinde kullanılırlar¹⁵.

C. 2. 3. Rhodophyta (Kızıl Algler):

Kırmızı renk maddesi olan fikoeritrin içerirler.

Chondrus türlerinden *Carrageen* (Karragen, Deniz Kadayıfı) isimli bir drog elde

edilir. Bu drog, emoliyan (deri yumuşatıcı), ekspektoran (balgam sökücü) ve anti – koagülan (pıhtılaşma önleyici) olarak kullanılır.

Gelidium türleri çok dallanmıştır. Agar agar elde edilir. Agar agar, tablet yapımında, emoliyan (deri yumuşatıcı) ve mekanik müşhil olarak, kozmetik ve diş hekimliğinde kullanılır¹⁴ (Şekil 14).

Porphyra türleri şekil olarak *Ulva* türlerine benzeyen yapraksı alglerdir (Şekil 15).

Şekil 14 *Gelidium* sp. (Rhodophyta)

Şekil 15 *Porphyra* sp. (Rhodophyta)

D. SONUÇ VE YORUM

İbn-i Baytar'dan Dioscorides'e kadar her bir yazarımızın yosunları ele alışını (tanımlayıcı özellikler bazında) teker teker inceledik bazı türleri teşhis etmek mümkündür. İlk olarak İbn-i Baytar'a göz atalım:

1. Diskurîdus dördüncü kitabında der ki, nehir Tuhlubu yeşildir, şekil olarak mercimeğe benzer. Suda olamı diktir. (Kitab-ı Müfredat'tan)

2. Dioscorides IV, 87, 97: Su mercimeği yeşildir ve bir mercimek tanesine benzer. Durgun suların yüzünde rastlanır (Lucien Leclerc'ten).

İbn-i Baytar'ın Dioscorides'ten alıntıladığı bu cümlede Kara Yosunu ya da Alg olmayan bir bitkiden *Lemna minor*'dan bahsedilmektedir. Bu bitkinin farklı dillerdeki isimleri şöyledir: Türkçe Su Mercimeği, İngilizce Water lens, Almanca Wasser linse, Fransızca Lentille d'eau ve Arapça Ades el Mâ. Hadiye Tuncer, Yabanî Bitkiler Sözlüğü adlı kitabında Tuhlub kelimesine karşılık olarak şu bilgileri vermektedir¹⁶: "Tuhlub: Ades el Mâ, Su mercimeği, *Lemna minor* (Lemnaceae), Kurbağa yosunu da denir. Kurbağa olan göllerde suyun üstünde görülür." Bunun sonucu olarak, Tuhlub kelimesinin hem *Lemna minor* için hem de algler için kullanılan bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

İbn-i Baytar, Dioscorides'ten alıntısına devam eder:

3. Deniz Mercimeği (Lentille de mer, بحر - Tuhlub-u Bahrî)'ne gelince, o bir cins bitkidir ki, taşların ve deniz kenarındaki kabukların üzerinde bulunur. Hepsisi saç gibi örülmüştür ve sapsızdır.

İbn-i Baytar, Galen, Dioscorides ve İbn-i Sina'dan ortak yapılan bir alıntıyla da;

4. Herhangi bir organın kanını tutar, ovmalarda kullanılır, en ziyade etkili olanı deniz mercimeğidir, şeklinde bir ifadeye yer vermiştir.

İbn-i Sina Kanun'da Tuhlub maddesinde tanımlayıcı özellikler olarak yalnızca "Her nereye koyulursa kanı dindirir" cümlesine yer vermiştir. Bunun dışında, Tuhlub'un ne olduğunu anlamamıza yarayacak herhangi bir kaydı yoktur.

Huneyn bin İshak, İbn-i Baytar ve İbn-i Sina'dan farklı olarak konuyla ilgili iki başlık işlemiştir.

سويسلاپ نوروپ (Bruun balassiyus): O, Tuhlub el Bahrî'dir, (Deniz yosunudur). Taşların üzerinde ve kenarlarında olan şeydir. Denize yakın olur. Kıl kadar incedir. Gövdesi yoktur...

س قوف (Fukus): Deniz fukusunun birkaç sınıfı vardır. Yerde olanlar, boyu uzun olanlar, rengi kırmızı olanlar. Kırîtî (Kreta, Girit) dedikleri adada çokça yetişir...

Plinius, Phycos thalassion adlı drogdan bahsederken şunları kaydeder: "Görünümü marula benzer. Kumaş boyamada deniz kabuklarının mor rengiyle birlikte kullanılır.... Üç çeşidi vardır. Birisi geniş yapraklı, diğeri kırmızı tonda ve uzun yapraklı, üçüncüsü ise bükülmüş yapraklıdır ve Girit'te kumaş boyamada kullanılır. ... Nicander, bunları yılan sokmalarında zehire karşı antidot olarak şarapla birlikte kullanır.

Son olarak Dioscorides,

Başlık 87'de *Lemna minor*'dan (Su Mercimeği) bahseder ki bu drog konumuzla doğrudan ilgili değildir.

Başlık 97'de βρυον θαλασσιον (Bryon thalassion) adlı bir drogdan bahseder ve bu

drogla ilgili olarak şunları kaydeder: "Deniz kıyısındaki kayaların ve midye kabuklarının üzerinde gelişir. O ince ve dardır. Kabız edici kuvveti vardır".

Başlık 98'de Φακός ο ἐπὶ τῶν πελμάτων (Fakos epi ton pelmaton) adlı bir drogdan bahseder ve bu drogla ilgili olarak da şunları kaydeder: "Deniz yosunlarının bazıları geniş, bazıları kırmızıca, bazıları beyazdır. Kreta (Girit) sahilinde yetişenlerin çoğu iyi kokar. Hepsinin kabız edici kuvveti vardır. ... Nikander der ki, kırmızı olanı zehire karşı şifadır. ... Kadınlar kendilerine makyaj yaparken kullanırlar. Phycos adıyla satılana benzeyenler kokuludurlar".

Bu durumda, İbn-i Baytar'ın verdiği üçüncü özellik ve Huneyn bin İshak'ın Bruun balassiyus adlı drogu bizi doğrudan Dioscorides'in βρυον θαλασσιον (Bryon thalassion) adlı droguna götürür. Ne yazık ki bu drogun ne olduğunu bulmamıza yetecek kadar bilgi verilmemiştir. Ancak yine de 'O ince ve dardır' ifadesinden bu drogun Şekil 11'deki *Enteromorpha* benzeri şeritsi bir alg olduğu anlaşılmaktadır.

Huneyn bin İshak Fukus'u, Plinius Phycos'u ve Dioscorides Fakos'u anlatırken aslında aynı drog(lar)dan bahsetmektedirler. Temel olarak Dioscorides ve Plinius birbirine benzer ya da birbirini tamamlayan bilgiler vermektedirler (Tablo 1). Bu onların aynı yüzyılda yaşamalarından ve / veya aynı kaynaktan beslenmiş olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Dioscorides ve Plinius'un verdikleri bilgiler ışığında birbirinden farklı üç alg çeşidini (*Ulva lactuca*, *Porphyra sp.*, *Fucus sp.*) teşhis etmek mümkündür. Her üçünün de Arapça karşılığı Tuhlub'dur:

Geniş yapraklı olan veya marula benzeyen drog *Ulva lactuca* (Deniz Marulu) türüdür.

Tablo 1 Droğların Karşılaştırılması		
Dioscorides'e Göre	Plinius'a Göre	Günümüz Bilgilerine Göre
Deniz yosunlarının bazıları geniş, bazıları kıvılcı, bazıları beyazdır.	Üç çeşidi vardır. Birisi geniş yapraklı, diğeri kıvılcı tonda ve uzun yapraklı, üçüncüsü ise bükülmüş yapraklıdır	Geniş: <i>Ulva lactuca</i> ya da <i>Porphyra</i> Kıvılcı tonda: Rhodophyta türlerinden biri muhtemelen <i>Porphyra sp.</i> Beyaz: Tanımlanamamıştır. Bükülmüş yapraklı: Tanımlanamamıştır.
—	Görünümü marula benzer.	<i>Ulva lactuca</i>
Kadınlar kendilerine makyaj yaparken kullanırlar.	—	<i>Fucus</i> türlerinin antik dönemde bu amaçla kullanıldığı bilgisi mevcuttur. Günümüzde de bazı türlerinin kozmetikte kullanıldığı bilinmektedir.
—	Kumaş boyamada deniz kabuklarının mor rengiyle birlikte kullanılır. Girit'te kumaş boyamada kullanılır.	<i>Fucus</i> türlerinin renk verme özelliği bilinmektedir. Ancak kumaş boyama konusu irdelenmelidir.
Nikander der ki, kıvılcı olanı zehire karşı şifadır.	Nicander, bunları yılan sokmalarında zehire karşı antidot olarak şarapla birlikte kullanır.	Böyle bir bilgi günümüz literatüründe yoktur.
Kreta (Girit) sahilinde yetişenlerin çoğu iyi kokar. Phykos adıyla satılana benzeyenler kokuludurlar.	—	Bazı <i>Sargassum</i> ve <i>Fucus</i> türlerinin kozmetikte kullanıldığı bilinmektedir.
Hepsinin kabız edici kuvveti vardır.	—	Böyle bir bilgi günümüz literatüründe yoktur.
İltihaplara ve ayak nikrisine karşı oldukça etkindirler.	Gut hastalığı için mükemmel bir ilaçtır. Yalnız gut için değil, bütün eklem hastalıkları için etkilidir.	Böyle bir bilgi günümüz literatüründe yoktur.

Kıvılcı tonda olanlar ise *Porphyra sp.* gibi muhtemel Rhodophyta (Kıvılcı Algler) türleridir.

Kumaş boyamada ya da makyaj yapımında kullanılan tür ise *Fucus* türleri olmalıdır. Çünkü Yunanca *Φυκος* – *Phykos* kelimesi “Kırmızı, Yosun” anlamlarına, Latince *Fucus* kelimesi de “Kırmızı boya, kırmızı ya da kıvılcı renk (*Fucare*, boyamak kökünden) anlamlarına gelmektedir^{17,18}. *Fucus*

(Phucos) Yunan ve Romalı hanımların gözlerini, yanaklarını ve yüzlerinin çeşitli yerlerini renklendirmekte kullandıkları bir boyayı tanımlayan genel bir terimdir. Asyalı İonlar tarafından Batı'ya aktarıldığı bilinmektedir. Yunanca “*Phucos*” ve İbranice “*Pûch*” kelimelerinin etimolojik ilişkili olduğu sanılmaktadır. Her iki kelime de “boya elde edilen bir su yosunu” anlamına gelmektedir¹⁹.

Kara yosunlarına gelince, İbn-i Sina “Kaya Tuhlubu’ndan Hazaz el Sahr kısmında bahsettik” demektedir. Kara yosunları hem ağaçların hem de taşların üzerinde gelişebildiğinden, sıklıkla likenlerle karıştırılır. İbn-i Sina da Dioscorides gibi kara yosunlarından liken başlığında bahsetmiştir. Ancak hangi tür yosunun ele alındığını teşhis etmek imkânsızdır. Bununla birlikte, tüm yazarlarımızın bahsettiği gut hastalığının tedavisi, kabızlık özelliği vb. özelliklere yosunlarda (günümüz bilgilerine göre) rastlanmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Çobanoğlu G., Yavuz M., “Tıp Tarihinde Likenlerle Tedavi” Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 9, 37-90, **2003**.
2. Eyüboğlu İ. Z., “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü” Sosyal Yay. İstanbul. **1991**.
3. KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bak. 1371 Kaynak Eserleri 54. Komisyon. Ankara. **1991**.
4. Kadri H. K., “Türk Lügati.” T.T.K. Cumhuriyet Matbaası. İstanbul. **1945**.
5. Yalın Ö., “Türkçe’de Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü” İmge Kitabevi. Ankara. **1998**.
6. Şükün Z., “Farsça - Türkçe Lügat. (Gencine-i Güftâr, Ferhengi Ziya)” MEB Yayınları İstanbul. **1967**.
7. Steingass F., “Persian - English Dictionary” Iran University Press. Tahrân. İran. **1998**.
8. BFTÜ: Büyük Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Seri: 7, No: 1, TTK., Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, **1937**.
9. İSMK: İbn-i Sina, “Müfredat-ı Kanun” Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3748.
10. Leclerc L., “Traité des Simples Ibn el Beit-har” Paris, **1877**.
11. Kâhyâ E., “El Kânun fi’t-Tıbb İbn-i Sina İkinci Kitap”, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, **2003**.
12. WEB01:http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/26*.html
13. WEB03:<http://www.tiscalinet.ch/materiamedica/Volltext/Buch4.htm>
14. Tanker N., Koyuncu M., Coşkun M. “Farmasötik Botanik” Ankara Üniversitesi Eczacılık Fak. Yay., Ankara **2004**
15. Altuner Z. “Tohumuz Bitkiler Sistematigi” Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat **1997**.
16. Tuncer H., “Yabanî Bitkiler Sözlüğü” Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Atak Matbaası, Ankara, **1978**.
17. Sinanoğlu S., “Yunanca - Türkçe Sözlük” T.T.K., Ankara, **1953**.
18. Karaağaç S., Alova E., “Latince – Türkçe Sözlük” Sosyal Yayınları, İstanbul, **1995**.
19. WEB02:<http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc>.

İZMİR’de YAYINLANAN İLK TIP DERGİSİ OLAN HIFZISSİHHA MECMUASININ 1906 YILI SAYILARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KARAYAMAN¹

An Evaluation of the 1906 Issues of the First Medical Periodical in İzmir, Hıfzıssıhha Periodical

The purpose of this study is to review the first issues of Hıfzıssıhha Periodical published in 1906 as the first medical periodical of İzmir. We already conducted a similar study on the 1908 issues of the same periodical published as 26 issues between May 8, 1908 and December 24, 1908. This particular study, on the other hand, mainly focuses on the very first issues (from Issue 3 to 21) which were published in 1906. Published as a weekly periodical in Turkish in Arabic alphabet by Doktor Taslızade Edhem Bey, the periodical was formatted in two columns with a 25.5 x 18.5 page size. The articles in the periodical included information about epidemics, mother and child health, healthy nutrition and maintaining a healthy life were written in a plain language. Our study also aims to provide information about the articles, authors, and the date and place of publication of each issue.

Keywords: İzmir, Medical Periodical, Hıfzıssıhha Periodical, Taslızade Ethem

GİRİŞ

İzmir şehri, sahip olduğu limanı ve ticari kapasitesi sayesinde ekonomik yönden gelişirken, artan nüfusa paralel olarak barınma, beslenme ve sağlık sorunları ile karşı karşıya

kalmıştır. Salgın hastalıklarla mücadele, sağlık kurumları ve sağlık personelindeki artış, İzmir’de yayınlanan tıp dergilerinin sayılarının artmasına neden olmuştur. İzmir’de, 1908-1991 yılları arasında yayınlanan 36 tıp dergisi içerisinde, Hıfzıssıhha

¹ Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Öğr. Grv. Dr.; mehmet.karayaman@ege.edu.tr

Mecmuası ve İzmir Tıp Mecmuası dışındakiler, Cumhuriyetin ilanından sonra yayınlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde İzmir’de yayınlanan tıp dergilerinden bazıları yayına devam etmekte olup, Sıhhi Cidal-Sıhhat (1923-1931), İzmir Kliniği (1930-1939), İzmir Klinik Dergisi (1946-1947), Savaş (1948-1952), Acta Medica (1948-1950), Ege Tıp Cemiyeti Mecmuası (1960-1969), Dermatoloji Bülteni (1960-1961), Jinekoloji ve Obstetrik (1961-1964), Ege Acta Medica (1967), Eagean Medical Jurnel (1972-1984), Euriam Bülteni (1972-1976), Pratisyen (1973-1974), Ankara-İzmir Tabip Odası Bülteni (1975-1977), Türk Gastroenteroloji Dergisi (1980-1981), Çağdaş Hekim (1987) Dergileri ise kapanmıştır (1).

İzmir’de yayınlandığı tespit edilen en eski tıp dergisi, Hıfzıssıhha Mecmuası olup, yayına başladığı yıl konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Kütüphanelerde tam bir koleksiyonu bulunmayan Hıfzıssıhha Mecmuasının yayına başlangıç tarihi A. Kazancıgil-V. Solok tarafından yapılan çalışmada Miladi 1906 (2), B.N. Şehsuvaroğlu’nun çalışmasında ise Hicri ya da Rumi olduğu belirtilmeden 1324/1906 olarak belirtilmiştir (3). 1906 yılında yayınlanan ve bir süre sonra kapanan Hıfzıssıhha Mecmuası, 1908 yılında tekrar yayın hayatına başlamıştır.

Türkiye’deki kütüphanelerde, Hıfzıssıhha Mecmuasının 1908 yılında yayınlanan nüshaları mevcut olup (4), 23 Nisan 1324/ 8 Mayıs 1908-11 Kanunuevvel 1324/ 24 Aralık 1908 tarihleri arasında yayınlanan 26 sayıyı kapsayan bir çalışma tarafımızdan yayınlanmıştır (5).

Hıfzıssıhha Mecmuasının 1908 yılında yayınlanan sayılarında, Derginin imtiyaz hakkı Taşlızade Ethem Beye ait olup,

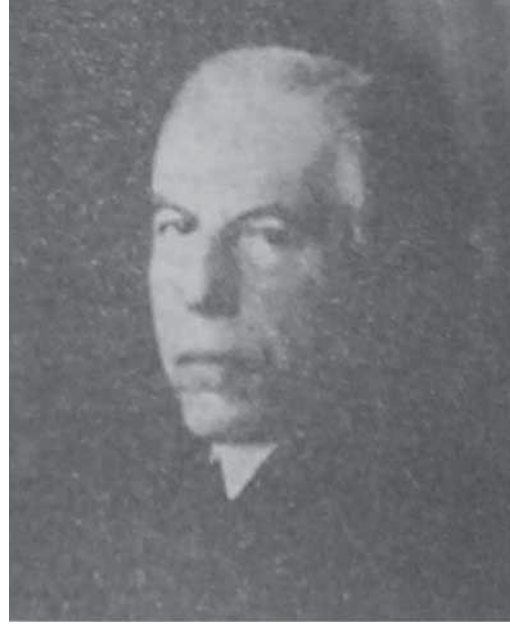
Şükrü Osman (Şenozan) ve H. Nuri Beyler de yazı heyetinde yer almıştır. Derginin müdürlüğünü ise Kemeraltı’nda bulunan Eczahane-i Osmani’nin sahibi Eczacı Leonida Hiyoni Efendi yapmıştır. Derginin kapağında, “*Sıhhat-i umumiyyeye müteallik mevaddan bahseden, her hafta pazartesi günleri İzmir’de neşir olunan Osmanlı risale-i sıhhiyesi*” ifadeleri yer almaktadır. Halka yönelik tıbbi bilgiler içeren ve haftalık olarak yayınlanan Dergi, 16 Temmuz 1908’de yayınlanan 13. sayıdan sonra on beş günde bir yayınlanmaya başlanmıştır. Her sayısı 12 sayfa olan ve 20 x 28 cm boyutlarında basılan Derginin 1-6. ve 18-26. sayıları Keşişyan Matbaasında, 7-12. sayıları İzmir Matbaasında, 13-17. sayıları ise Vilayet Matbaasında basılmıştır. Derginin 1-16. sayıları çarşamba, 17-25. sayıları pazartesi günleri, 26. sayısı ise perşembe günü yayınlanmıştır. Senelik aboneliği İzmir’de oturanlar için 40, İzmir dışında oturanlar için 45 kuruş olan Derginin, her bir sayısı 1 kuruşa satılmıştır. 15. sayıda derginin kapağı yeniden düzenlemiş ve daha sonraki sayılarda Derginin adı “*Hıfzı-sıhat, Revue d’Hygiene Populaire-Smyrne*” şeklinde yazılmıştır (6). Dergi, İzmir dışında, İstanbul’da Bab-ı Ali Caddesi’ndeki Osmanlı Kütüphanesi ile Selanik’te Hürriyet Caddesi’ndeki Beynelmilel Kütüphanesinde de satışa sunulmuştur (7).

Bu çalışmamızda, 1906 yılında yayınlandığını düşündüğümüz, Hıfzıssıhha Mecmuasının ilk sayıları esas alınacaktır (8). Hıfzıssıhha Mecmuasının, 1908 yılında yayınlanan ilk sayısında, Derginin tekrar yayına başlaması nedeniyle kaleme alınan “*Tahdîs-i Nimet*” başlıklı yazıda yer alan “...*Hulûs niyetimizi rehber ittihaz ederek*

(Hıfzıssıhha) namında bir risale neşrine ibtidar etmiş (başlamış) ve asr-ı celil-i padişahinin herkeste peyda eylediği arzu-ı hizmetle deruhte edilen şu vazifeyi bir müddet ifa eyledikten sonra bazı esbabeye binaen devam-ı neşrine muvaffik olamamış idik. Şimdi muntazam bir idare teşkil ederek hizmet-i neşriyemize yeniden ibtidar ettik” (9) ifadelerinden, Derginin daha önce yayınlandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Ahenk Gazetesi’nde, Hıfzıssıhha Mecmuasının yayına başlaması nedeniyle kaleme alınan yazıda, “Hakk-ı imtiyazı Doktor İzzetlü Edhem Beyin uhdesinde olup, bir müddetten beri ihtiyar-ı tatil eylemiş olan “Hıfzıssıhha” refikimiz dünden itibaren Eczahane-i Osmanî Sahibi Eczacı Leonidas Hıyonî Efendinin idaresi ve mümaileyh Edhem Bey ile etibba-ı hazâkamızdan izzetlü Şükrü Beyin nezaret-i tahririyesi altında tekrar saha-i ara-ı intişar olmağa başlamıştır”(10), ifadelerine yer verilmesi, Derginin daha önce de yayınlandığını doğrulamaktadır.

Hıfzıssıhha Mecmuasının imtiyaz sahibi olan Taşlızade Ethem Bey, Derginin yayına başlaması ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; “Ben “Doktor” namıyla her on beş günde neşr olunur bir risale çıkarmak üzere Hükümet’e müracaat etmiştim. Bunda da binlerce müşkülâtla karşılaştım. İzin vermediler. Nihayet vali muavini Asım Beyin tevdisinde gösterdiğim ihtimam üzerine ol vakit ehıbbâ’sından olan matbuat müdürüne tavsiye alabildim. Bir sene sonra ismi değiştirilmek ve “Hıfz-ı Sıhha” namıyla çıkarılmak şartıyla müsaade aldım ve iki sene bu risale ile memleketin sıhhi, içtimai hayatına hizmette bulundum”(11).

**Hıfzıssıhha Mecmuasının İmtiyaz Sahibi
Doktor Taşlızade Edhem Bey**

Hıfzıssıhha Mecmuasını yayınlayan Doktor Edhem Bey, 1282/1866 yılında İzmir’de dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini İzmir’de tamamladıktan sonra, Tıbbiye-i Mülkiye Mektebine kaydolmuş ve 1888 yılında mezun olmuştur. İlk tayin yeri olan Kuşadası’na gitmeyerek İzmir’de kalmıştır. Bir müddet belediye tabibi olarak görev yapan Edhem Bey, 1889 yılından itibaren Hizmet ve Ahenk Gazetesinde tıbbi yazılar yayınlamaya başlamıştır. 1899-1902 yılları arasında Hizmet Gazetesi imtiyaz sahibi olan Ethem Bey, gazetesinde çıkan yazıları nedeniyle 1899-1900 yılları arasında Bitlis’e sürgün edilmiştir. Gurebayı Müslimin Hastanesi’nde uzun yıllar görev

yapan Ethem Bey, Tilkilik Semtindeki “*Eczane-i Umumi*”nin de ortakları arasında yer almıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 1908 yılında yapılan ilk seçimlerde, İttihat ve Terakki Fırkasından milletvekili seçilmiştir. 1911-1912 yılları arasında İzmir Belediye Başkanlığı yapmıştır. İzmir Türk Ocağı ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinde görev alan Edhem Bey, 1930’lu yıllarda İzmir Belediye Meclisi üyeliği de yapmıştır (12).

Aynı zamanda şair olan Edhem Beyin şiirlerinden bir kısmı Rakım Erkutlu tarafından bestelenmiştir. Edhem Bey, yayın faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir; “*Mekteb-i Tıbbiyede talebe iken Tercüman-ı Hakikat’e “Şaşkın Terzi” unvanlı fennî bir makale yazdım. İki gün sonra bunun neşre dildiğini ve ismini görünce bende bir heves-i tahrir uyandı. Mektepten çıktıktan bir sene sonra İzmir’e gidip, Hizmet Gazetesine içtimai, sıhhi bir takım makaleler yazdım. Hevesim gittikçe arttı. Müteakiben “Çocuklara Nasıl Bakılır” diye bir risale neşretmeyi arzu ettim. Hazırladığım eseri Maarif Nezaretine gönderdim. Bir sene müsaade etmediler. Nihayet birçok tavsiyelerle Encümen-i Maariften geçirilebildi. Eserimin ismini zamanın hâline uydurarak “Tedabir-i Sıhhiye-i Etfal”e kalb ve onu bu namla (1894 yılında) neşre muvaffak oldum*” (13).

Çalışmamızda, Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 yılında basılan, 3.-21. sayılarına ulaşabildik. Mevcut sayıların kapakları yoktur. Ciltlenirken çıkarıldığını düşündüğümüz kapaklar mevcut olmadığı için, Derginin sayılarını tarihlendirmek güçleşmektedir (14). 25.5x18.5 cm ebatlarında, iki sütun halinde Arap Harfleri ile Türkçe

olarak basılan Derginin ilk iki sayısı 8 sayfa, diğer sayıları ise 12 sayfa olarak basılmıştır (15). Derginin 3-17. sayıları Ahenk Matbaasında, 18-21. sayıları ise Keşişyan Matbaasında basılmıştır. Pazartesi günü yayınlanan Derginin, haftalık olarak yayınlanmış olması muhtemeldir (16).

“*Hıfzı’s-sıhha*” ibaresi bulunan Derginin iç kapağında, başmuharririnin Doktor Edhem Bey olduğu, idarehanesinin “*Tilkilik Caddesi’nde Doktor Edhem Beyin Muayenehanesi Tıbbiyesi*”, olduğu belirtilmektedir. Nüshası, 40 paraya satılan Derginin aboneliği, “*Bir senelik elli, iki nüshası peşin olarak İzmir için 40, hariç için 50 kuruş*” olarak belirlenmiştir. “*Sıhhat-i umumiyye nâfi mesailden bahseden*” Derginin kapağında, “*Mesleğimize ait mâkâlat-ı sıhhiye kabul ve neşir edilir*”, ifadeleri yer almaktadır.

Hıfzıssıhha Mecmuasının 3. sayısında yer alan “*Saruhan Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Galip Beye, Dergimizi öven sözlerinden dolayı teşekkür ederiz*” (17) ve 4. sayısında yer alan “*Nazilli’de muteberan-ı tüccardan Bayraktarzâde İsmail Hakkı’ya Dergimiz hakkındaki güzel sözleri için teşekkür ederiz*” (18) ifadelerinden, Derginin İzmir dışında da okunduğu anlaşılmaktadır. Matbuat çevrelerinin yakın ilgi gösterdiği Dergi hakkında gazetelerde makaleler yayınlanmış olup, Dergide bu tür yazılara teşekkür eden ifadeler yer almaktadır (19).

Halkın anlayabileceği sade bir dille kaleme alınan ve temizlik, beslenme, sağlık öğütleri gibi konuların işlendiği Dergide, İzmir Gurebayı Müslimin Hastahanesinin faaliyetleri hakkında da bilgi verilmiş ve Hastahaneye ait istatistikler yayınlanmıştır.

Tablo 1. İzmir Gureba Hastahanesinin Kanunusani Sene [1]321 İstatistiği Hûlasasıdır.

	Adet
Şehr-i Mezkur İbtidasında Hasta ve Mecruh Mevcudu	249
Kanunusani Zarfında Duhul Eden	410
Yekun	659
Şifa ve Islahaten Hurûc Eden	328
Vefat Eden	64
Defin Olunmak Üzere Meyten Gelen	17
Yekun	409
Şehr-i Gayesinde Şubata Kalan	250
Bir Mah Zarfında Ayakta ve Edviyesi Verilen Hastagân	1.238
Kaynak: Hıfzıssıhha Mecmuası, Yıl:1, Sayı:4, s.38.	

Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 yılında yayınlanan nüshalarında, Doktor Edhem Bey tarafından kaleme alınan bazı yazıların, Derginin 1908 yılında yayınlanan sayılarında da yer aldığını tespit ettik. Örneğin Doktor Edhem Bey tarafından kaleme alınan “*Tûl-i Ömürün Mûcibatıyla Aksini Dâi Hâlât (Uzun Ömür ile Aksine Neden Olan Sebepler)*”, başlıklı yazı hem Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 yılında yayınlanan 3.sayısında (s.28-28), hem de 1908 yılında yayınlanan 16. sayısında (s.192-192) yer almaktadır. Aynı şekilde Doktor Edhem Bey tarafından kaleme alınan, “*Hastabakıcılar: Hastabakıcıların Sıhhat Nokta-i Nazarından Ehemmiyeti*”, başlıklı yazı, Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 yılında yayınlanan 5. sayısında (s.41-45) ve 1908 yılında yayınlanan 20. ve 21.sayılarında (s.232-233; s.241-243) yayınlanmıştır. Derginin her iki sayısında da Doktor Edhem ve Doktor

Tablo 2. Üçyüz Yirmi Bir Senesi Mart İbtidasından Şubat Gayesine Kadar Değın Bir Sene Zarfında Gurebayı Müslimin Hastahanesine Duhûl ve Hurûc ve Vuku Bulan Vefiyatın Mikdarını Nâtık Tanzim Kılınan İstatistik Cetvelidir.

	Adet
Sene İbtidası Mevcudu	248
Duhul Eden Hastagân	6452
Yekun	6.700
Şifa ve Islahaten Hurûc Eden	5563
Vefat Eden	744
Meyten Hariçten Gelen	126
Yekun	6.433
Sene Gayesi Mevcudu	267
Ayakta Muayene ve Edviyesi Verilen Hastagân	20.738
Ayakta Tedavi Olunan Mecruhîn	14.375
Ayakta Muayene ve Tedavi Olunan Göz Hastaları	5.040
Ayakta Muayene ve Tedavi Olunan Kulak-Burun-Boğaz Hastaları	3.679
Yekun	43.832
Kaynak: Hıfzıssıhha Mecmuası, Yıl:1, Sayı:8, s.81.	

Osman Şükrü (Şenozan) Beylerin yazıları bulunmaktadır.

Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 yılına ait nüshalarında, 9 yazar tarafından kaleme alınmış 41 makale tespit ettik. Ayrıca yazarı belirtilmemiş 25 makale ve Muallim Şehr-i Hoşar'ın Seririyat Derslerinden (1 adet), Rehber-i Ma'kulattan, (6 adet), Usul-ü Hıfzıssıhha-ı Umumiyyeden, (4 adet) ve ismi belirtilmeyen bir mecmuadan (2 adet) alınan toplam 13 adet yazı bulunmaktadır. Dergide, *Bir Lokma Ekmeğin Tarihi*, (1/11-5, 1/12-2, 1/13-3, 1/14-3, 1/15-4, 1/16-7, 1/17-2, 1/18-5, 1/19-2, 1/20-2, 1/21-2), *Erzah – Süt Emzirmek*, (1/6-1, 1/5-3, 1/7-1, 1/8-1, 1/9-1)

Nezle-i Müstevliye, (1/3-2, 1/4-1, 1/5-2, 1/19-6), *Artiritizm (Da'ülmefâsı İstidadımız Ziyası) İçin İttihaz Olunacak Tedâbir-i Gadâiye*, (1/6-2; 1/8-4; 1/10-3), *Evlenmek ve Bekarlık*, (1/15-2, 1/16-1), *Mide Hıfzıssıhhası İcmal*, (1/7-3, 1/8-3, 1/9-2), *Saç, Sakal Vesair Eş'arın Ahval-i Hayatiye ve Sıhhiyesine Dair Bir Mütalaayı Fizyolojiye*, (1/9-3, 1/10-1), *Midenin Hazmettiği Mevad-ı Mideyeyi Bağırşağa Göndermek İçin Muhtaç Olduğu Müddet-i Vasati Panzveldik Cetveli*, (1/4-6, 1/5-5) *Mülâhaza-ı Mahsusa- Hıfzıssıhha*, (1/10-4, 1/11-1), *Uyku*, (1/4-2, 1/14-2) başlığında kaleme alınmış 10 adet yazı dizisi tespit ettik.

Sonuç olarak Hıfzıssıhha Mecmuası, gerek dili, gerekse konuları itibarıyla halka yönelik olarak yayınlanan bir tıp dergisidir. Dergi, İzmir'de yayınlanan ilk tıp dergisi

olması, Türk doktorlar tarafından çıkarılmış olması ve yayın dilinin Türkçe olması nedeniyle tıp dergileri arasında önemli bir yere sahiptir. Dergide, halkı bilgilendirmek amacıyla ve halkın anlayabileceği bir dille kaleme alınan makaleler yayınlanmıştır. Halkın gündelik hayatında karşılaşılabileceği sağlık sorunları ve bunlara ilişkin çözüm önerileri sunan Dergide, zaman zaman İzmir Gurebayı Müslimin Hastanesine ait istatistikler ve gıda maddelerinin içerdiği besin öğelerini gösteren cetveller yayınlanmıştır. İzmir'de yayınlandığı tespit edilebilen ilk tıp dergisi olan Hıfzıssıhha Mecmuasının ilk iki sayısının, eğer yayınlanmış ise 21. sayıdan sonraki nüshalarının ve 3-21. sayılara ait kapaklarının tespit edilmesi, Dergi hakkında daha fazla yorum yapmamıza imkan verecektir.

EK I: HIFZISSIHHA MECMUASININ 1906 YILINDA YAYINLANAN NÜSHALARINDA YER ALAN MAKALELERİN DAĞILIMI

Yıl: 1, Sayı: 3

Yıl / Sayı	Makale Sıra No	Makalenin İsmi	Makalenin Yazarı	Sayfa
1/3	1	Üzümlü Ekmek	Doktor Edhem	s.17-23
1/3	2	Nezle-i Müstevliye (Mâbadı var)	Doktor Edhem	s.23-28
1/3	3	Tûl-i Ömürün Mûcibatıyla Aksini Dâi Hâlât (Uzun Ömür ile Aksine Neden Olan Sebepler)	İsimsiz	s.28-28

Yıl: 1, Sayı: 4

1/4	1	Nezle-i Müstevliye	Doktor Edhem	s. 29-35
1/4	2	Uyku (Mâbadı var)	Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumiyeden	s. 35-38
1/4	3	Yeni Başlamış Zükama (Nezleye) Karşı Bir Tertip	İsimsiz	s. 38-38
1/4	4	İzmir Gureba Hastahanesinin Kanunusani sene 1321 (14 Ocak-13 Şubat 1906) İstatistiği Hülasasıdır.	İsimsiz	s. 38-39.
1/4	5	Derece-i Hazmiyelerine Göre Agdiyenin (Gıdanın) Taksim ve Tasnifi	İsimsiz	s.39-40
1/4	6	Midenin Hazmettiği Mevad-ı Mideyeyi Bağırsağa Göndermek İçin Muhtaç Olduğu Müddet-i Vasati Panzveldik Cetveli	İsimsiz	s.40-40.

Yıl: 1, Sayı:5

1/5	1	Hastabakıcılar: Hastabakıcıların Sıhhat Nokta-i Nazarından Ehemmiyeti	Doktor Edhem	s.41-45
1/5	2	Nezle-i Müstevliye (Geçen Nüşadan Mâbad)	Doktor Edhem	s.45-46
1/5	3	Erzah-Süt Emzirmek (Mâbadı Var)	Doktor Edhem	s. 46-49
1/5	4	Şeker Musa Kazım s.49-52		
1/5	5	Midenin Hazmettiği Mevad-ı Mideyeyi Bağırsağa Göndermek İçin Muhtaç Olduğu Müddet-i Vasati Panzveldik Cetveli	İsimsiz	s.52

Yıl: 1, Sayı:6

1/6	1	Erzah – Süt Emzirmek (Mâbadı Var)	Doktor Edhem	s.53-60
1/6	2	Artiritizm (Da'ülmefâsı İstidadımız Ziyası) İçin İttihaz Olunacak Tedabir-i Gadaiye	Gureba Hastanesi Etibbasından Doktor Şükrü	s.60-64
1/6	3	Mesleklerin ve Meşâgûlün Ömrü Beşere Suret-i Tesiri	Bir Mecmuadan	s.64-64

Yıl:1, Sayı:7

1/7	1	Erzah-Süt Emzirmek (Geçen Nüşadan Mâbad)	Doktor Edhem	s. 65-70
1/7	2	Anadolu'da Bir Âdet-i Müfide	Hamidiye-i Etfal Hastahanesi Âlisi Emraz-ı Dahiliye Tabibi Kolağası Fehmi	s.70-71
1/7	3	Mide Hıfzıssıhhası İcmal (Mâbadı Var)	İsimsiz	s. 71-76

Yıl:1, Sayı:8

1/8	1	Erzah-Süt Emzirmek (Geçen Nüşadan Devam)	Doktor Edhem	s.76-81
1/8	2	Üçyüz Yirmi Bir Senesi Mart İbtidasından Şubat Gayesine Kadar Değın Bir Sene Zarfında Gurebayı Müslimin Hastahanesine Duhûl ve Hurûc ve Vuku Bulan Vefiyatın Mikdarını Nâtık Tanzim Kılınan İstatistik Cetvelidir.	İsimsiz	s.81-81
1/8	3	Mide Hıfzıssıhhası İcmal (Geçen Nüşadan Devam)	İsimsiz	s.82-83
1/8	4	Artiritizm (Da'ülmefâsı İstidadımız Ziyası) İçin İttihaz Olunacak Tedâbir-i Gadâiye	Gureba Hastanesi Etibbasından Doktor Şükrü	s.83-88

Yıl:1, Sayı:9

1/9	1	Erzah-Süt Emzirmek (Geçen Nüşadan Mâbad ve Hitam)	Doktor Edhem	s.89-94
1/9	2	Mide Hıfzıssıhhası İcmal (Geçen Sekizinci Nüşadan Mâbad)	Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi Emraz-ı Dahiliye Tabibi Yüzbaşı Zühtü	s.94-99
1/9	3	Saç, Sakal Vesair Eş'arın Ahval-i Hayatiye ve Sıhhiyesine Dair Bir Mütalaayı Fizyolojiye (Mâbadı Var)	Hamidye Etfal Hastahane-i Alisi Tabib-i Fahrisinden Emraz-ı Üzniye ve Hançereviye Mütehassısı Kaymakam Muhittin	s.99-99

Yıl:1, Sayı:10

1/10	1	Saç, Sakal Vesair Eş'arın Ahval-i Hayatiye ve Sıhhiyesine Dair Bir Mütalaayı Fizyolojiye (Dokuzuncu Nüşadan Mâbad)	Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Tabib-i Fahrisinden Emraz-ı Üzniye ve Hançereviye Mütehassısı Kaymakam Muhittin	s.101-105
1/10	2	Kitapçılar ve Mikroplar	İsimsiz	s.105-108
1/10	3	Artiritizm (Da'ülmefâsı İstidadımız Ziyası) İçin İttihaz Olunacak Tedâbir-i Gadâiye (Sekizinci Nüşadan Mâbad)	Gurebayı Müslimin Hastahanesi Etibbasından Osman Şükrü	s.108-111
1/10	4	Mülâhaza-ı Mahsusa- Hıfzıssıhha (Mâbadı Var) İsimsiz	s.111-112	

Yıl:1, Sayı:11

1/11	1	Mûlahaza-ı Mahsusa- Hıfzıssıhha (Mâbadı Var)	İsimsiz	s.113-114
1/11	2	Süt	Mahzar	s.114-116
1/11	3	Su-i Hazma Karşı Tedbir-i Ekli	İsimsiz	s.116-116
1/11	4	Emraz-ı Muallimin	Nüzhet	s.116-119
1/11	5	Bir Lokma Ekmeğin Tarzihi (Birinci Mektup), Medhal	Doktor Edhem	s.119-124

Yıl:1, Sayı:12

1/12	1	Dahili Tozlar	İsimsiz	s.125-128
1/12	2	(Bir Lokma Ekmekten Mâbad) Birinci Kısım Adam (İkinci Mektup) El	Doktor Edhem	s.128-132
1/12	3	İlkbahar Doktor Edhem		s.132-136

Yıl:1, Sayı:13

1/13	1	Ne Yemeli?	Haydarpaşa: Musa Kazım	s.137-142
1/13	2	Yeni Bir Usul-u Ta'yiş	İsimsiz	s.142-143
1/13	3	Bir Lokma Ekmekten Mâbad (Üçüncü Mektup) Dil	Doktor Edhem	s.143-147
1/13	4	Zebun ve Cılız Doğan Çocukların Beslenmesi	Doktor Edhem	s.147-148

Yıl:1, Sayı:14

1/14	1	Bademcik İltihabı	Doktor Edhem	s.149-152
1/14	2	Uyku	Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumiyyeden	s.153-156
1/13	3	Bir Lokma Ekmekten Mâbad (Üçüncü Mektup) Dil	Doktor Edhem	s.143-147
1/14	3	Bir Lokma Ekmekten Mâbad (Dördüncü Mektup) Dişler	Doktor Edhem	s.156-160

Yıl:1, Sayı:15

1/15	1	Âdet	Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumiyeden	s.161-165
1/15	2	Evlenmek ve Bekarlık (Mâbadı Var)	Usul-ü Hıfzıssıhha-ı Umumiyeden	s.166-166
1/15	3	Nâsayih-i Aşre-i Sıhhiye	isimsiz	s.166-168
1/15	4	Bir Lokma Ekmekten Mâbad (Beşinci Mektup) Dişler	Doktor Edhem	s.168-172

Yıl:1, Sayı:16

1/16	1	Evlenmek ve Bekarlık (Geçen Nüşadan Mâbad)	Usul-ü Hıfzıssıhha-ı Umumiyeden	s.173-174
1/16	2	Efraz-ı Semen-Şişmanlık-	Doktor Edhem	s.174-177
1/16	3	Çilek	Rehber-i Ma'kulattan	s.177-178
1/16	4	Eti Çiğ Mi Yemeli Pişmiş Mi?	İsimsiz	s.178-178
1/16	5	İnsanın Derece-i Kâmetiyle Siklet-i Vücudu	Bir Mecmuadan	s.178-179
1/16	6	Muhafazayı Sıhhat	İsimsiz	s.179-180
1/16	7	Bir Lokma Ekmekten Mâbad (Altıncı Mektup) Dişler	Doktor Edhem	s.180-184

Yıl:1, Sayı:17

1/17	1	Hıfzıssıhhat-ı Mide Hakkında Bazı İhtarlar	Rehber-i Ma'kulattan	s.185-192
1/17	2	Bir Lokma Ekmekten Mâbad (Yedinci Mektup) Boğaz	Doktor Edhem	s.192-196
1/17	3	Saç Büyütmek İçin Pomat (İlaç tarifi)	İsimsiz	s.196-196

Yıl:1, Sayı:18

1/18	1	Hıfzıssıhha-ı Agdiyeden (İçeceklerin Sağlığı)	Muallim Şehr-i Hoşar'ın Seririyat Derslerinden Me'hûzdur	s.197-199
1/18	2	Verem Hakkında	İsimsiz	s.199-201
1/18	3	Yoğurt	İsimsiz	s.201-202
1/18	4	Cemil-i Sıhhiye	İsimsiz	s.202-202
1/18	5	Bir Lokma Ekmek Tarihi (Sekizinci Mektup) Mide	Doktor Edhem	s.203-208
1/18	6	Kaimeler Üzerindeki Mikrop	İsimsiz	s.208-208
1/18	7	Yüzde Hasıl Olan Çilleri İzale Etmek İçin Tertipler	İsimsiz	s.208-208

Yıl:1, Sayı:19

1/19	1	Lahvâmın Evsafı (Etlerin Özellikleri)	Rehber-i Ma'kulatın Zeylinden	s.209-212
1/19	2	Bir Lokma Ekmeğin Tarihi (Dokuzuncu Mektup) Mide	Doktor Edhem	s.212-217
1/19	3	Meşrubat-ı Kuvveliyenin Vücut-u İnsana Tesiri	Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumiyeden	s.217-220
1/19	4	Gülmek İle Tedavi	İsimsiz	s.220-220
1/19	5	Ihlamur Suyu	İsimsiz	s.220-220
1/19	6	Nezleye Karşı	Doktor Edhem	s.220-220

Yıl:1, Sayı:20

1/20	1	Panzehir-Padzehir	İsimsiz	s.221-224
1/20	2	Bir Lokma Ekmeğin Tarihi (Onuncu Mektup) Bağırsak	Doktor Edhem	s.225-228
1/20	3	Tütün	Doktor Ömer Naci	s.229-232
1/20	4	Nâfi Reçeteler: Ağız Kokusu	İsimsiz	s.232-232

Yıl:1, Sayı:21

1/21	1	Balıklar	Rehber-i Ma'kulat Zeylinden	s.233-238
1/21	2	Bir Lokma Ekmeğin Tarihi (Onuncu Mektup) Karaciğer	Doktor Edhem	s.239-244

EK II: MAKALELER DİZİNİ

Âdet, Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumiyyeden, 1/15-1, s.161-165.
 Anadolu'da Bir Âdet-i Müfide, Hamidiye-i Etfal Hastahanesi Âlisi Emraz-ı Dahiliye Tabibi, Kolağası Fehmi, 1/7-2, s.70-71.
 Artiritizm (Da'ülmefâsı İstidadımız Ziyası) İçin İttihaz Olunacak Tedabir-i Gadaiye, Gureba Hastanesi Etibbasından Doktor Şükrü, 1/6-2, s.60-64; 1/8-4, s.83-88; 1/10-3, s.108-111.
 Bademcik İltihabı, Doktor Edhem, 1/14-1, s.149-152.
 Balıklar, Rehber-i Ma'kulat Zeylinden, 1/21-1, s.233-238
 Bir Lokma Ekmeğin Tarihi, (Birinci Mektup), Medhal, 1/11-5, s.119-124; (İkinci Mektup)
 El, 1/12-2, s.128-132; (Üçüncü Mektup), Dil, 1/13-3, s.143-147; (Dördüncü Mektup), Dişler, 1/14-3, s.156-160; (Beşinci Mektup), Dişler, 1/15-4, s.168-172; (Altıncı Mektup), Dişler, 1/16-7, s.180-184; (Yedinci Mektup), Boğaz, 1/17-2, s.192-196, (Sekizinci Mektup), Mide, 1/18-5, s.203-208; (Dokuzuncu Mektup) Mide, Doktor Edhem, 1/19-2, s.212-217; (Onuncu

Mektup) Bağırsak, 1/20-2, s.225-228; (Onuncu Mektup) Karaciğer, 1/21-2, s.239-244.
 Cemil-i Sıhhiye, 1/18-4, İsimsiz, s.202-202.
 Çilek, Rehber-i Ma'kulattan, 1/16-3, s.177-178.
 Dahili Tozlar, İsimsiz, 1/12-1, s.125-128.
 Derece-i Hazmiyelerine Göre Agdiyenin (Gıdanın) Taksim ve Tasnifi, İsimsiz, 1/4-5, s.39-40.
 Efraz-ı Semen-Şişmanlık, Doktor Edhem, 1/16-2, s.174-177.
 Emraz-ı Muallimin, Nüzhet, 1/11-4, s.116-119.
 Erzah – Süt Emzirmek, Doktor Edhem, 1/6-1, s.53-60; 1/5-3, s.46-49; 1/7-1, s.65-70; 1/8-1, s.76-81; 1/9-1, s.89-94.
 Eti Çiğ mi Yemeli Pişmiş mi?, İsimsiz, 1/16-4, s.178-178.
 Evlenmek ve Bekarlık, Usul-ü Hıfzıssıhha-ı Umumiyyeden, 1/15-2, s.166-166; 1/16-1, s.173-174.
 Gülmek İle Tedavi, İsimsiz, 1/19-4, s.220-220.
 Hastabakıcılar: Hastabakıcıların Sıhhat Nokta-i Nazarından Ehemmiyeti, Doktor Edhem, 1/5-1, s.41-45.
 Hıfzıssıhha-ı Agdiyeden (İçeceklerin Sağlığı), Muallim Şehr-i Hoşar'ın Seririyat Derslerinden Me'hûzdur, 1/18-1, s.197-199.

- Hıfzıssıhhat-ı Mide Hakkında Bazı İhtarat,
Rehber-i Ma'kulattan, 1/17-1, s.185-192.
- Ihlamur Suyu, İsimsiz, 1/19-5, s.220-220.
- İlkbahar, Doktor Edhem, 1/12-3, s.132-136.
- İnsanın Derece-i Kâmetiyle Siklet-i Vücudu,
Bir mecmuadan, 1/16-5, s.178-179.
- İzmir Gureba Hastahanesinin Kanunusani
sene 1321 (14 Ocak-13 Şubat 1906)
İstatistiği Hülasesidir, İsimsiz, 1/4-4, s.38-39.
- Kaimeler Üzerindeki Mikrop, İsimsiz,
1/18-6, s.208-208; 1/10-2, s.105-108.
- Lahvamin Evsafı (Etlerin Özellikleri),
Rehber-i Mâ'kulatın Zeylinden, 1/19-
1, s.209-212.
- Mesleklerin ve Meşâgulün Ömrü Beşere
Suret-i Tesiri, Bir Mecmuadan, 1/6-3,
s.64-64.
- Meşrubat-ı Kuvveliyenin Vücut-u İnsana
Tesiri, Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumi-
yeden, 1/19-3, s.217-220.
- Mide Hıfzıssıhhası İcmal, Hamidiye Etfal
Hastahane-i Alisi Emraz-ı Dahiliye
Tabibi Yüzbaşı
Zühtü, 1/7-3, s.71-76; 1/8-3, s.82-83; 1/9-
2, s.94-99.
- Midenin Hazmettiği Mevad-ı Mideyeyi
Bağırsağa Göndermek İçin Muhtaç
Olduğu Müddet-i
- Vasati Panzveldik Cetveli, İsimsiz, 1/4-6,
s.40-40; 1/5-5, s.52-52.
- Muhafazayı Sıhhat, İsimsiz, 1/16-6, s.179-180.
- Mülâhaza-ı Mahsusa-Hıfzıssıhha, İsimsiz,
1/10-4, s.111-112; 1/11-1, s.113-114.
- Nâfi Reçeteler: Ağız Kokusu, İsimsiz,
1/20-4, s.232-232.
- Nâsayih-i Aşre-i Sıhhiye, İsimsiz, 1/15-3,
s.166-168.
- Ne Yemeli?, Musa Kazım, 1/13-1, s.137-142.
- Nezle-i Müstevliye, Doktor Edhem, 1/3-2,
s.23-28; 1/4-1, s.29-35; 1/5-2, s.45-46;
1/19-6, s.220-220.
- Panzehir-Padzehir, 1/20-1, s.221-224.
- Saç Büyütmek İçin Pomat (İlaç Tarifi),
İsimsiz, 1/17-3, s.196-196.
- Saç, Sakal Vesair Eş'arın Ahval-i Hayatiye
ve Sıhhiyesine Dair Bir Mütalaayı Fiz-
yolojiye, Hamidiye Etfal Hastahane-i
Alisi Tabib-i Fahrinden Emraz-ı
Üzniye ve Hançereviye Mütchassısı
Kaymakam Muhittin, 1/9-3, s.99-99;
1/10-1, s.101-105.
- Su-i Hazma Karşı Tedbir-i Ekli, İsimsiz,
1/11-3, s.116-116.
- Süt, Mahzar, 1/11-2, s.114-116.
- Şeker, Musa Kazım, 1/5-4, s.49-52.
- Tûl-i Ömürün Mûcibatıyla Aksini Dâi
Hâlât (Uzun Ömür ile Aksine Neden
Olan Sebepler), İsimsiz, 1/3-3, s.28-28.
- Tütün, Doktor Ömer Naci, 1/20-3, s.229-232.
- Uyku, Usul-ü Hıfzıssıhhat-ı Umumiyeden,
1/4-2, s.35-38; 1/14-2, s.153-156.
- Üçyüz Yirmi Bir Senesi Mart İbtidasından
Şubat Gayesine Kadar Değın Bir Sene
Zarfında
- Gurebayı Müslimin Hastahanesine Duhul
ve Huruç ve Vuku Bulan Vefiyatın
Miktarını Nâlık Tanzim Kılınan İstatistik
Cetvelidir, İsimsiz, 1/8-2, s.81-81.
- Üzümlü Ekmek, Doktor Edhem, 1/3-1,
s.17-23.
- Verem Hakkında, İsimsiz, 1/18-2, s.199-201.
- Yeni Başlamış Zükama (Nezleye) Karşı Bir
Tertip, İsimsiz, 1/4-3, s.38-38.
- Yeni Bir Usul-u Ta'yiş, İsimsiz, 1/13-2,
s.142-143.
- Yoğurt, İsimsiz, 1/18-3, s.201-202.
- Yüzde Hasıl Olan Çilleri İzale Etmek İçin
Tertipler, İsimsiz, 1/18-7, s.208-208.
- Zebun ve Cılız Doğan Çocukların Beslenmesi,
Doktor Edhem, 1/13-4, s.147-148.

EK III: YAZARLAR DİZİNİ

Bir Mecmuadan, 1/6-3, 1/16-5. (2 adet)

Doktor Edhem, 1/3-1, 1/3-2, 1/4-1, 1/5-1, 1/5-2, 1/5-3, 1/6-1, 1/7-1, 1/8-1, 1/9-1, 1/11-5,

1/11-6, 1/12-2, 1/12-3, 1/13-3, 1/13-4, 1/14-1, 1/14-3, 1/15-4, 1/16-2, 1/16-7, 1/17-2, 1/18-5, 1/19-2, 1/19-6, 1/20-2, 1/21-2. (27 adet)

Doktor Ömer Naci, 1/20-3. (1 Adet)

Gureba Hastanesi Etibbasından Doktor Şükrü, 1/6-2, 1/8-4, 1/10-3. (3 adet)

Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Emraz-ı Dahiliye Tabibi Yüzbaşı Zühtü, 1/7-3, 1/8-3, 1/9-2. (3 adet)

Hamidiye-i Etfal Hastahanesi Âlisi Emraz-ı Dahiliye Tabibi Kolağası Fehmi, 1/7-2. (1 adet)

Hamidye Etfal Hastahane-i Alisi Tabib-i Fahrinden Emraz-ı Üzniye ve Hançereviye Mütchassısı Kaymakam Muhittin, 1/9-3, 1/10-1. (2 adet)

İsimsiz, 1/3-3, 1/4-3, 1/4-4, 1/4-5, 1/4-6, 1/8-2, 1/10-2, 1/10-4, 1/11-1, 1/11-3, 1/12-1, 1/13-2, 1/15-3, 1/16-4, 1/16-6, 1/17-3, 1/18-2, 1/18-3, 1/18-4, 1/18-6, 1/18-7, 1/19-4, 1/19-5, 1/20-1, 1/20-4. (25 adet)

Mahzar, 1/11-2. (1 adet)

Muallim Şehr-i Hoşar'ın Seririyat Derslerinden Me'hûzdur, 1/18-1. (1 adet)

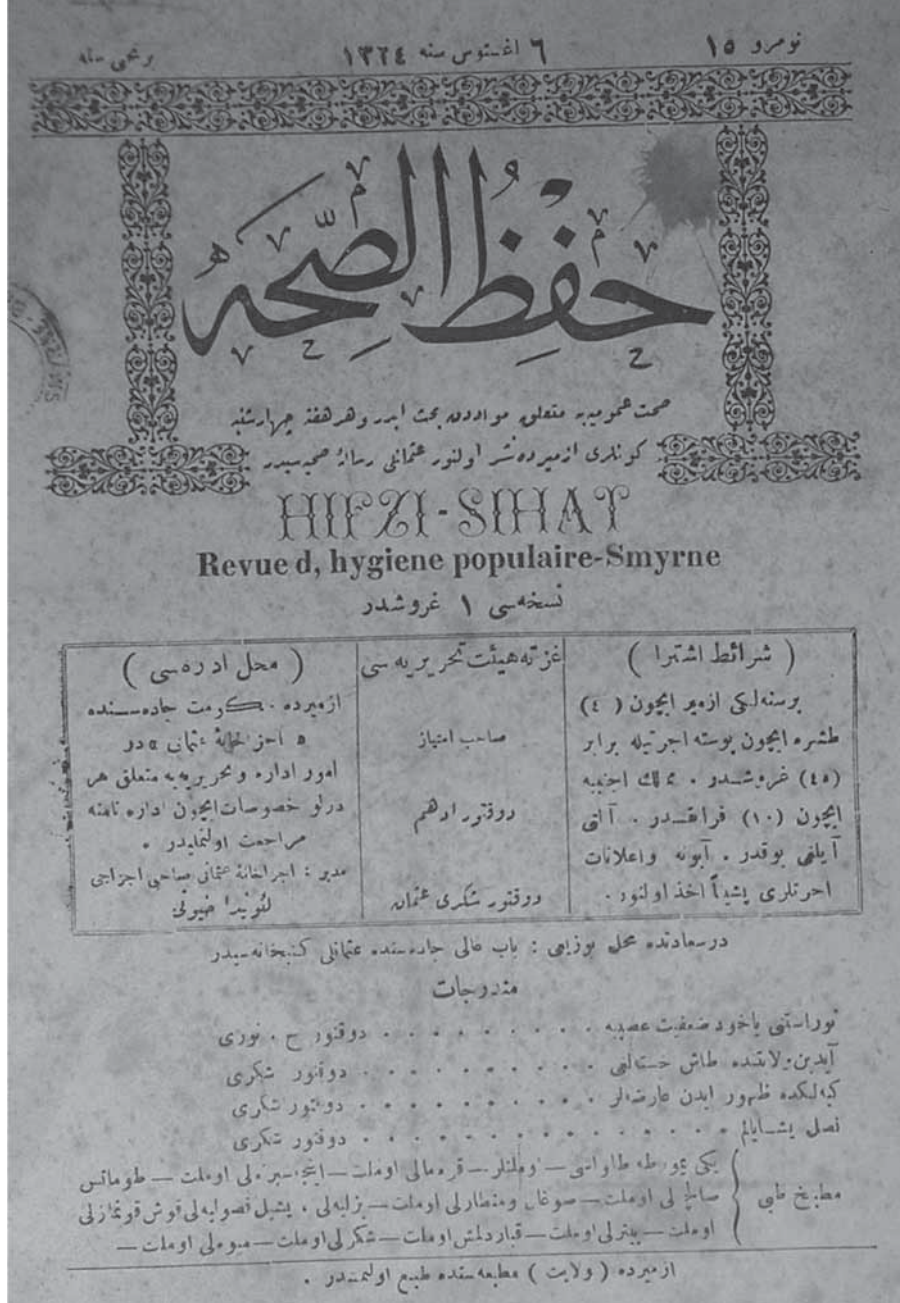
Musa Kazım, 1/13-1, 1/5-4. (2 adet)

Nüzhet, 1/11-4. (1 adet)

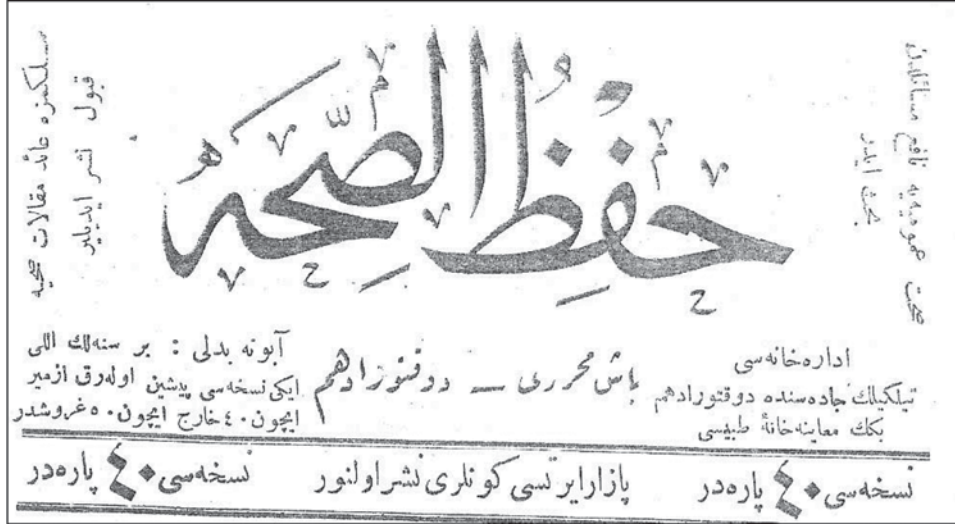
Rehber-i Ma'kulattan, 1/4-2, 1/14-2, 1/17-1, 1/16-3, 1/21-1, 1/19-1. (6 adet)

Usul-ü Hıfzıssıhha-ı Umumiyyeden, 1/16-1, 1/15-1, 1/15-2, 1/19-3. (4 adet)

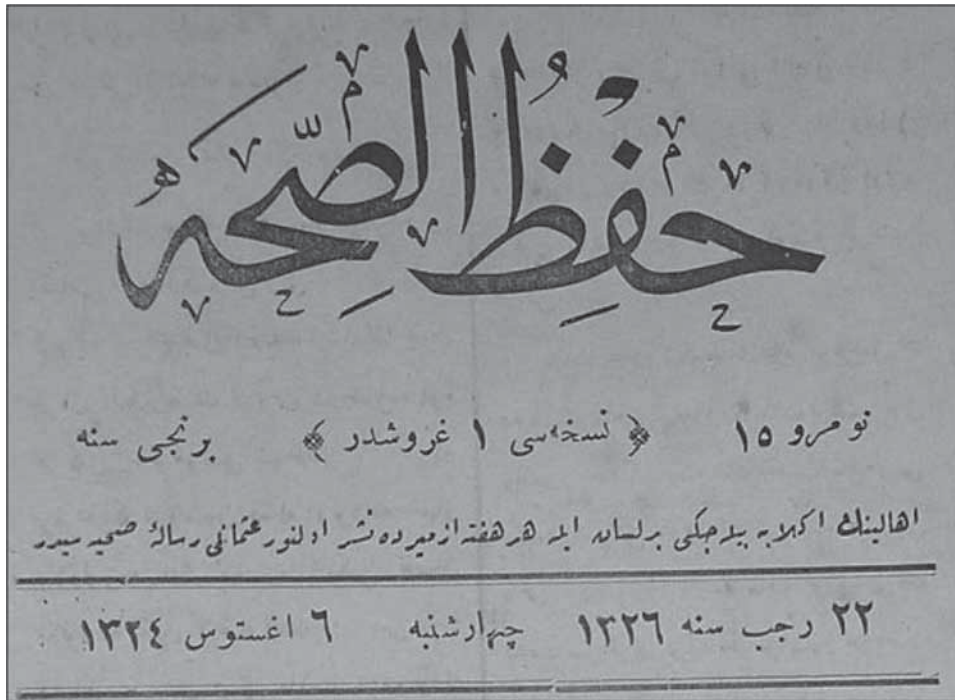
EK IV: HIFZISSIHA MECMULARININ KAPAKLARI

Hıfzıssıhha Mecmuasının 1908 yılında Yayınlanan Sayılarından, 15. Sayının Kapağı

Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 Yılında Yayınlanan Sayılarının İç Kapağı
(Yıl:1, Sayı:5)

Hıfzıssıhha Mecmuasının 1908 yılında Yayınlanan Sayılarının İç Kapağı
(Yıl:1, Sayı: 15, 6 Ağustos 1324/19 Ağustos 1908)

DİPNOTLAR ve KAYNAKLAR

1. Eren Akçiçek-Ragıp Kayar, “İzmir’de Yayınlanan Tıp Dergilerinin Tarihçesi”, **İzmir SSK Tepecik Hastanesi Dergisi**, Cilt: 2, No: 1, İzmir, 1992, s. 82-83.
2. Aykut Kazancıgil – Vural Solok, “*Türk Tıp Dergileri ve Süreli Yayınları Üzerine Analitik Bir İnceleme*”. **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Özel Ek Sayı, Temmuz 1981, s. 375.
3. Bedi N. Şehsuvaroğlu, “*Türkiye’de Sağlıkla İlgili Olarak Yayınlanan Periyodikler*”, **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 36, s.183.
4. Hıfzıssıhha Mecmuasının 1908 yılında yayınlanan ikinci serisindeki 26 sayıya ait tam koleksiyon Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us bölümünde bulunmaktadır. Bu koleksiyon haricinde İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesinde 9, 15 ve 16. sayıları, Ankara Milli Kütüphanede ise Derginin 1. ve 11. sayıları mevcuttur.
5. Mehmet Karayaman, “*İzmir’de Yayınlanan İlk Tıp Dergisi Hıfzıssıhha Mecmuası*”, **İzmir Atatürk Eğitim Hastanesi Tıp Dergisi**, Cilt:43, Sayı:4, Aralık 2005, s.155-162. Aynı konuda yapılmış bir başka çalışma için bkz. Gülten Dinç, “*İzmir’de Basılan İlk Sağlık Dergisi; Hıfzı’s-sıhha/ Revue d’Hygiene Populaire- Smyrne*”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi, İzmir, 1-3 Aralık 2005**, (Basılmamış Bildiri Metinleri).
6. **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı: 15 (6 Ağustos 1324/19 Ağustos 1908), s.169.
7. **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı: 21 (22 Eylül 1324/5Ekim 1908), s.241.
8. Hıfzıssıhha Mecmuasının 1906 yılı sayıları, 2006 yılında vefat eden, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı Başkanı değerli hocam Prof. Dr. Ali Haydar Bayat tarafından, fotokopi olarak tarafımıza verilmiş olup, Mecmuanın aslı, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat hocamızın kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.
9. **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Sene:1, No:1, 23 Nisan 1324/8 Mayıs 1908, s.1.
10. **Ahenk Gazetesi**, 7 Mayıs 1908.
11. Orhan Rahmi, “*Ethem Bey Tahrir Hayatını Anlatıyor*”, **Hizmet Gazetesi**, 14 Kanunuevvel (Aralık) 1927.
12. Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 2000, s.252; Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002, s. 41.
13. Orhan Rahmi, “*Ethem Bey Tahrir Hayatını Anlatıyor*”, **Hizmet**, 14 Aralık 1927.
14. Mecmuların içerisinde verilen istatistiklerden veya bazı yazıların sonuna düşülen tarihlerden bazı sayıların yayınlandıkları ayı tespit etmek mümkündür. Bkz. Musa Hazım Bey, “*Ne Yemeli?*”, **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:13, 1906, s.137-142; İzmir Gurebayı Müslimin Hastanesine ait istatistikler için bkz **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:4, s.38; **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:8, s.81.
15. Elimizde mevcut olan 3. Sayının sayfa numaraları 17’den başlamakta olup, aynı sayının 28. sayfasında “*Nail olduğumuz rağbet üzerine risalemizi bu nüshadan itibaren 12 sayfa olarak neşre başladık. Sahifelerimizi kariben 16’ya iblag edeceğimizi ümit ediyoruz*”, ifadelerine yer verilmektedir.
16. Şehsuvaroğlu, a.g.m., s.183.
17. **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:3, 1906, s.1.
18. **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:4, 1906, s.29.
19. Bkz. “*Hizmet Gazetemizin hakkımızda gösterdiği hürmete teşekkür ederiz*”, **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:11, 1906, s.114; “*İzmir ceride-i muteberesi kısmül nisa’yı mukadder muharrerelerinden atufetlü Nedime Hanım Efendinin risalemiz hakkında (İzmir) refik-i muhterememize yazdıkları makale-i takdiriyyeden dolayı kendilerine arz-ı teşekkürat eyleriz*”, **Hıfzıssıhha Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:12, 1906, s.136.

HAN HANEDANI DÖNEMİNE KADAR (M.Ö. 206-M.S. 220) ÇİN'DEKİ TIP FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Eyüp Sarıtaş*

A General View of Medical Activities in China up to the Han Dynasty Period
(BC 206- AC 220)

Çok zengin bir bilim tarihi literatürüne sahip olan Çinliler, oldukça eski dönemlerden itibaren tıp ile ilgilenmeye başlamışlardır. Han döneminde Çinlilerin tıp alanındaki faaliyetlerini başlıca iki safhada incelemek mümkündür.

Çin Tıbbının Kaynağı ve Gelişmesi

Çin Tıbbı, eski çağlarda, Çinli doktorların hastalıklarla uzun süren araştırma ve mücadelelerinden sonra yavaş yavaş edindikleri birikim ve deneyimleri sayesinde gelişme sağlayabilmiştir. Çin Tıbbının ilk kaynağı İlkel Topluluklar dönemine kadar uzanmaktadır. Tarih kaynaklarında bu

devir ile ilgili pek çok kayıt ve mitolojik efsaneler mevcuttur. Batı Jin döneminde (265-316) yaşamış olan Pu Mi'nin "*Di Wang Shi Ji*" (Hükümdarların Yüzyılı) adlı eserinde; "Fu Xishi... 100 çeşit ilacı tatmış ve 9 akupunktur iğnesi yapmıştır" şeklinde bir kayıt vardır. Burada adı geçen Fu Xishi, eski dönem Çin efsanelerinde evcil hayvancılığın mucidi olarak gösterilmektedir. Çin efsanelerine göre, tarımın ve tıbbın mucidi olarak bildirilen Shen Nongshi, otların tadına bakarak, onları insanların hastalıklarını tedavi etmede kullanmıştır. Bu kayıtlar ve efsanelerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Çin tıbbının kaynağı ziraattır.¹

*İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Müdür Yardımcısı, Yrd. Doç. Dr.; saritas68@yahoo.com.

¹ Xü Shuan-Zheng Chunmiao-Wang Xiufang, Zhongguo Wenhua Zhishi (Çin Kültürü Hakkında Genel Bilgiler), Pekin Dil Enstitüsü Yayınevi, Pekin, 1990, s. 211

Fakat o dönemde bilim henüz çok az geliştiği için, Erken Dönem Çin Tıbbı ve Çin Farmakolojisi din maskesi örtülmüş bir vaziyette idi. Bunun en açık göstergesi, büyü ile tıbbın birbirinden henüz ayrılmamış olmasıdır. İnsanlar o devirde tedavi olmayı değil, sadece büyü yaptırmayı biliyorlardı. Çünkü bu dönemdeki insanların inancına göre büyü ruhun, ruh ise şeytanın sözcüsü idi. Büyücü aynı zamanda hastalıkları tedavi eden hekim idi.

Eski bir Çin efsanesine göre Zhuan Xü ünlü bir büyüciydü. O çağda insanlar ruhlar için törenler düzenlerlerdi. Bu törenleri, her klanın kendi büyüçüsü idare ederdi. Büyücüler hastalıkları tedavi etmenin yanında, kehanette de bulunurlar, kendi yaptıkları bazı ilaçları da kullanırlardı. Eski bir coğrafya kitabı olan “*Shan hai Jing*” (Dağlar ve Denizler Kitabı)’de birçok yerin büyüçüsünün isimleri kaydedilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu büyücüler ilaçlar da kullanırlardı. Büyücülerin amaçları, insanları hastalıklardan kurtarmaktı.²

Bu eserde bulunan bazı kayıtlar bize önemli bilgiler vermektedir. Eserde 120 çeşit ilacın kaydı yer almaktadır. Söz konusu ilaçlar şu hastalıkları tedavi etmekte kullanılırdı: Deri hastalıkları, sarılık, ülser, deri ülseri, akıl hastalıkları, ur, basur, yumru hastalıkları, uyku hastalığı, sağırılık, akciğer tüberkülozu, ishal, karın ağrısı, kusma, sıtma, tıkanma, bunalma, lenf bezi iltihabı, menenjit, boğaz ağrısı, vücut kokusu ve Çin Tıbbı uzmanlarınca

insan vücudunda bulunduğu inanılan Yin ve Yang ile ilgili hastalıklar gibi 20’den fazla hastalık. Bu tıp faaliyetlerini her ne kadar günümüzün tıbbi tedavi sonuçlarıyla karşılaştırmak mümkün olmasa da, yukarıda isimleri sayılan hastalıkların tedavileri Çin Tıbbının kaynağını oluşturmaktadır.³

Hastalıkların tedavisi konusunda ilaçların büyük bir kısmının kullanımı, insanların ateşi kullanmayı ve gıdaları pişirmeyi öğrenmesi ile mümkün olmuştur.

Xia (M.Ö. 21.YY-M.Ö.16.YY) ve Shang (M.Ö.16.YY-M.Ö.11.YY) dönemlerinde insanların hastalıklar hakkındaki bilgileri ve onlardan korunma yöntemleri konusunda oldukça önemli derecede ilerleme sağlanmıştır. Shang dönemine ait *Fal Kemikleri* üzerine kaydedilmiş çeşitli hastalıkların tedavisine dair epeyce arkeolojik kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan belgelere göre, bazı hastalıklara, belirli özelliklerine göre belirli isimler verilmiştir. Örneğin sıtma, uyuzluk, zehirli böcek ısırıkları ve diş çürümeleri v.b. Bazı hastalıklara ise fizyolojik fonksiyonların yitirilmelerine göre isim verilmektedir. Buna konuşma hastalığı örnek olarak verilebilir. Burada konuşma engelliler ve konuşma yeteneğini yitiren hastalar söz konusudur. Çin tıp bilginlerinin, alanlarında bilgi birikimi sağlamaları oldukça yavaş bir seyir izlemiştir. Batı Zhou dönemine (M.Ö.11. YY-M.Ö. 771) gelinceye kadar Çin Tıbbının aktif bir şekilde geliştiği gözlenmektedir.

² Xü Shuan, a. g. e. s. 212

³ Xü Shuan, a. g. e. s. 212

Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan arkeolojik kazılar sırasında, hastalıkların tedavilerinde kullanılan pek çok malzemenin bulunduğunu, her yıl düzenli olarak yayınlanan Çin Arkeoloji Yıllıkları'ndan öğrenmekteyiz. Tıp Tarihini ilgilendiren arkeolojik kalıntıların en fazla bulunduğu yer Çin'in güneyindeki Hunan eyaletinin başkenti Changsha yakınlarındaki Mawangdui'dir.

1973 yılında burada yapılan kazılarda, bir mezarda konumuzla ilgili bazı önemli belgelere rastlanmıştır.⁴ Bugün bile bilinmeyen bazı ilaç formüllerini içeren bu kayıtlar ve eski çağlardan itibaren nesilden nesile aktarıla gelen tıp alanındaki teoriler, ipek kumaş üzerine kaydedilmiştir. Bu belgelerde sonraki kuşak araştırmacılar tarafından da çok az bilinen hastalık isimleri geçmektedir. Chao Zhe, Xi Xia, Da Dai, Shu Fa ve Lu Bi v.b. Bu hastalıkların ne gibi özelliklere sahip olduklarını ortaya çıkarmak için daha geniş çaplı araştırmalara ihtiyaç vardır. Söz konusu hastalık isimlerinin sayısının toplam 103 olduğu bilinmektedir. Her hastalık isminin altında, o hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçların yapım formülleri de yer almaktadır. Bazı ilaçların bir ya da iki, bazılarının ise 20'den fazla formülü vardır. İlaç formüllerinin toplam sayısı 283'tür.

Burada yer alan kayıtlar, dahiliye, hari-ciye, jinekoloji, çocuk hastalıkları ve beş duyu ile ilgilidir. Bu hastalıklarla ilgili ilaç

formüllerinin sayısı ise 240'dan fazladır. Burada kaydı bulunan bazı ilaçların isimleri, daha sonraki dönemlerde yaşayan hekimler tarafından kaleme alınan "Nong Shen Ben Cao Jing" ve "Ming Yi Bie Lu" adlı eserlerde de kullanılmıştır. Oldukça fazla sayıdaki ilaç isimleri ise daha sonraki tarih kitaplarında yer almamaktadır. Burada söz konusu edilen ilaç isimleri çok eskidir. Öyle ki, bazılarının hangi maddeleri işaret ettikleri günümüzde bile tam olarak ortaya konamamıştır.

Çin Tıp tarihinin arkeolojik kayıtlarına ilgi duyanlar için Liu Lixian adlı Çinli bir araştırmacının Arkeoloji dergisinde yayınladığı "Changsha Mawangdui Üç Numaralı Mezarda Bulunan İlaç Kalıntılarını Değerlendirme Araştırmaları"⁵, Ma Jixing'in Çin Tıbbı Dergisinde çıkan "Mawangdui'deki Han Dönemi Mezarlarından Çıkarılan Tıp Kitaplarının Farmakolojik açıdan Değeri"⁶ adlı kısa makalesi ve Zhou Yimou ve Xiao Zuotao'nun 1988 yılında birlikte yazdıkları "Mawangdui Tıp Belgelerinin Açıklanması"⁷ adlı çalışması, bu alanda önemli olanlardır.

Bu araştırmalarla ilgili kısa bilgileri, halen kitaplığımızda mevcut olan Çin Arkeoloji Yıllıklarından edindik. Bunlardan ilk ikisi makale, diğeri ise geniş hacimli (444 sayfa) bir kitaptır. Mümkün olan en kısa zamanda bu araştırma sonuçlarını tedarik edip, ülkemizin tıp tarihçilerinin istifadelerine sunmayı düşünüyoruz.

4 Yin Falu-Xü Shuan, Zhongguo Gudai Wenhua Shu (Eski Çin Kültür Tarihi), Cilt III, Pekin Üniversitesi Yayınları, Pekin, 1993, s. 222.

5 Zhongguo Kaoguxüe Nianjian 1990 (Çin Arkeoloji Yıllığı 1990), Pekin, 1991, s. 480.

6 Zhongguo Kaoguxüe Nianjian 1988 (Çin Arkeoloji Yıllığı 1988), Pekin, 1989, s. 448

7 Zhongguo Kaoguxüe Nianjian 1989 (Çin Arkeoloji Yıllığı 1989), Pekin, 1990, s. 379.

Diğer taraftan, 1977 yılında, Çin'in Anhui eyaletinin Fuyang şehrinde bambu çubuklar üzerine yazılmış olan belgeler ortaya çıkarılmıştır. Bunların bir kısmı belli bir sistem dahilinde düzenlenmiş ve "Wan Yu" adı verilmiş ve sonuçta farmakolojik bir eser ortaya çıkmıştır. Yapılan tahminlere göre bu kitap, Savaşan Beylikler Dönemi (M.Ö. 475-M.Ö.331) ile İlkbahar-Sonbahar döneminin (M.Ö. 770-M.Ö. 476) ilk yıllarında yazılmıştır. Bu eser, Çin'in tıp tarihine ait, bilinen en eski kaynağıdır. Bu bakımdan adı geçen kitap Çin Tıp Tarihi alanında araştırma yapmak isteyenler için çok değerlidir.⁸

Tedavi yöntemleri konusunda Mawangdui'de ortaya çıkarılan belgelerde, tablet şeklinde kullanılan ilaçların yanında, diğer tedavi şekilleri ile ilgili kayıtlar da mevcuttur. Bunların başlıcaları, daldırma yöntemi, iğneleme yöntemi (taş iğnelerle), ateşleme yöntemi, dumanlama yöntemi, bastırma yöntemi (ütüleme) ve sıcak bardakla tedavi yöntemidir.

Akupunktur, Çin Tıbbına özgü karakteristik bir tedavi yöntemi olarak bilinir. Bu metodun esasları ilaç kullanmaya değil, hastanın vücudunun belirli bölgelerine iğneler batırmaya dayanır. Bunun yanında vücudun ılık veya sıcak karşısındaki tepkisine göre, gerektiğinde ateş de direkt olarak tedavi aracı olarak kullanılır. İğneleme yönteminde ise temel araç olarak taş iğneler kullanılırdı. İlkbahar-Sonbahar döneminde iğne ile tedavi etme yöntemi konusundaki

teknikler çok gelişmiştir. O dönemde kullanılan iğnelerin çeşidi oldukça fazla idi.

Akupunktura ait ilk klinik deneyimler ile ilgili olarak İlkbahar-Sonbahar dönemine gelinceye kadar bir takım özel kitaplar yazılmıştır. Daha önce de adı geçen Changsha yakınlarındaki Mawangdui'nin üç numaralı mezarından çıkarılan "*Zu Bi Shi Yi Mai Jiu* (Ayak ve Kollardaki 11 Önemli Noktaya Dair Eser)" bu alanda en önemli kaynaklardan birisidir.

Çin'in güney eyaletlerinden Guangxi'nin Gui ilçesinde 1993 yılında Han dönemine ait bir mezardan akupunktur iğneleri çıkarılmıştır. Lan Reyong adlı bir Çinli araştırmacının, söz konusu akupunktur iğneleri ile ilgili olarak yazdığı kısa, fakat değerli makalesi, tıp tarihi araştırmacıları için çok önemli bilgiler içermektedir.⁹

Qin-Han Döneminde Çin'de Tıp Alanındaki Gelişmeler

Çin Tıbbının bir bütün olarak gelişmesi, Qin-Han dönemlerinde olmuştur. Batı Han devrinde yazılan ve iki bölümden oluşan "*Huang Di Nei Jing*" adlı eser, Çin'in en eski tıp kitabı olarak kabul edilir. Bu eserin ilk bölümü olan "*Su Wen*"da Çin'in efsanevi hükümdarı Sarı İmparator ile devrin tanınmış doktorlarından Qi Bo'nun çeşitli hastalıklar ve bunların tedavi şekilleri üzerine yaptıkları konuşmalar, "*Ling Shu*" adı verilen ikinci bölümü ise iğneleme yöntemiyle yapılan tedavi şekillerini içerir.¹⁰

⁸ Xü Shuan, a. e. e. s. 214

⁹ Zhongguo Kaoguxue Nianjian 1994 (Çin Arkeoloji Yıllığı 1994), Pekin, 1995, s. 429.

¹⁰ Jian Bozan, Zhongguo Shi Gang Yao (Çin Tarihinin Anahatları), Halk Yayınevi, Cilt I, Pekin, 1992, s. 242

Han devrinde tıp alanında en fazla göze çarpan gelişme, ilaç yapma ve teşhis koyma yöntemi bakımından elde edilen ilerlemedir. Özellikle hastalıkların başlangıcı, gelişmesi ve patolojik değişiklikler, temel teoriler ile klinik uygulamalar birleştirilmiş ve sonraki kuşak tıp bilimcileri tarafından “*Ben Zhang Lun Zhi*” adı verilen klinik teoriler sisteminin kurulması için ilk adımlar atılmıştır.

Qin-Han hanedanı yöneticilerinin tıp ve sağlık işlerine ne kadar önem verdikleri, adı geçen dönemlerin resmi Çin yıllıklarından anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak Han devrinde “*Tai Yi Ling*”¹¹ ve “*Shi Yi*”¹² gibi sağlıkla ilgili memuriyetler oluşturulmuştur. Batı Han döneminde (M.Ö.206-M.S.24) imparatorun özel işlerini yapmakla sorumlu “*Shou Fular*”a bağlı “*Tai Yi Ling*”ler bulunurdu. M.S. 5 yılında Han hükümdarı Ping Di, ülkenin bütün yetenekli doktorlarını huzuruna çağırması ve onlara ünvanlar tevcih etmiştir. Doğu Han dönemine (M.S.25-220) gelindiğinde sağlık sistemi ile ilgili kayıtlar daha belirgin bir hale gelmiştir. “*Hou Han Shu*” (Sonraki Han Kitabı) adlı bir Çin kaynağında, sarayda görev yapan “*Yi Tai Ling*” ünvanını taşıyan tüm sağlık işlerinden sorumlu bir memur ile “*Yao Cheng*” ünvanına sahip ilaç işlerine bakan görevlilerden bahsedilir. Devletin her biriminde sağlık ile ilgili bir kısım vardı. “*Tai Yi Ling*” memurları sınavla alınırdı. Aynı kaynakta yer alan kayıtlara göre, bu dönemde sağlık görevlilerinin sayısı 293 civarında idi. Halk hekimliği

kuşaktan kuşağa ya da ustadan çırağa doğru aktarıldı.

Han devrinin tanınmış tıp bilginleri arasında şu isimler öne çıkarıldı: Hua Tuo, Chün Yüyi, Zhang Ji, Guo Yü, Cheng Gao, Zhang Bozu, Dong Feng ve Hu Gong v.b.

Burada adını saydığımız bu doktorlardan bazıları hakkında kısa bilgiler vermek faydalı olacaktır. Batı Han döneminin tanınmış tıp bilginlerinden olan **Chün Yüyi**, şimdiki Shandong eyaletinin Zibo şehrinde (o devirdeki adı Linbo idi) doğmuştur. Onun hayatı ve uyguladığı tedavi şekilleri hakkında “*Shi Ji*” adlı bir Çin kaynağının 9. cildinin 105. bölümünde geniş bilgiler bulunmaktadır. “*Shi Ji*”deki kayıtlara göre **Chün Yüyi**, ilk tıp bilgilerini **Yang Qing** adındaki devrin ünlü bir doktorundan almış, onun izlediği tedavi yöntem ve teorilerini benimsemiştir. Han hükümdarı Wu Di, bir gün **Chün Yüyi**’yi huzuruna çağırarak, ona insanları nasıl tedavi ettiğini, ilk tıp bilgilerini kimden aldığını ve kendisinin merak ettiği bazı hastalıkları nasıl tedavi ettiğini sormuş, **Chün Yüyi** de bütün bu soruları ayrıntılarıyla cevaplamıştır. Onun bu açıklamaları 25 çeşit hastalığın tedavi yöntemini kapsamaktadır.¹³ Bu kaynaktaki kayıtlardan Batı Han devrinin ilk yıllarında Çin tıbbının durumu hakkında geniş bilgi edinmek mümkündür.

Bir diğer tanınmış tıp bilgini ise, Doğu Han döneminde yaşamış olan ve şimdiki Anhui eyaletinin Bo ilçesinde dünyaya gelen **Hua Tuo**’dur. “*San Guo Zhi*”, “*Hou*

¹¹ Yü Lunian, *Zhongguo Guan Zhi Da Zidian* (Büyük Çin Ünvan Sistemi Sözlüğü), Heilongjiang Halk Yayınevi, Harbin, 1992, s. 304

¹² Yü Lunian, a. g. e. s. 44

¹³ Si Maqian, *Shi Ji* (Tarih Kayıtları), Zhonghua Yayınevi, Cilt IX, Bölüm 105, Pekin, 1992, s. 2794-2800

Han Shu” ve “Tai Ping Guang Ji” gibi Çin tarih kitaplarında **Hua Tuo** ve onun uyguladığı tedavi yöntemleri hakkında değerli kayıtlar vardır. **Hua Tuo**’nun ilaç yapma konusunda da çok başarılı olduğu bilinmektedir. Araştırmacılar **Hua Tuo**’nun ilaç yaparken, sadece bir kaç çeşit bitkiden faydalandığını ve hangi bitkiden ne kadar ilave edileceğini çok iyi bildiği için tartmaya gerek duymadığını belirtmektedirler. Akupunktur yaparken vücudun sadece birkaç yerine iğne batıran **Hua Tuo**, eğer hastalık hastanın vücudunun iç bölgesinde ise ve akupunktur ve ilaçla tedavisi mümkün olmazsa ameliyata başvururdu. Bunun için önce “Mai Fei San” adını verdiği ve kendi yaptığı bir ilaç ve bir tür içkiyi hastaya içirir, dolayısıyla hastayı uyuşturmuş olurdu. Bunu takiben hastanın karnını yarar, organın hastalıklı kısmını kesip alırdı. Eğer hastalık mide ya da bağırsaklarda ise, önce bağırsağı keser, içindeki pislikleri temizleyerek, bağırsağı tekrar eski yerine dikerdi. Dikiş yapılan yere bir tür merhem sürerdi. 4-5 gün geçtikten sonra hastanın dikişleri iyileşmeye başlar, bir ay sonra ise yara tamamen kapanırdı.

Çin tarih kaynağı San Guo Zhi’nın üçüncü cildinin 29. biyografisi **Hua Tuo**’ya ayrılmıştır (799-830 sayfalar). Burada onunla ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Adı geçen kaynaktan **Hua Tuo**’nun takip ettiği tedavi yöntemleri ve tıp ile ilgili düşünceleri hakkında geniş bilgi edinmek mümkündür. Buraya söz konusu

kaynaktan kısa bir alıntı yapmayı uygun bulduk: “Yin Shi adlı bir memurun elleri ve ayakları ağrıyor, hep susuzluk çekiyor, başkalarının sesini duymak istemiyor ve küçük abdesti çok az çıkıyordu. **Hua Tuo** bu hasta için: ”Ona sıcak bir yemek yapın. Eğer yemeği yedikten sonra terlerse yaşayabilir, terlemezse üç gün sonra ölür.” demiş, hasta sıcak yemeği yedikten sonra terlememiş ve **Hua Tuo**’nun dediği gibi üç gün sonra da ölmüştür.¹⁴

Hua Tuo’ya göre insanlar sağlıklı kalabilmek için sık sık hareket etmelidir. Ancak o zaman yenen gıdalar daha iyi sindirilir, kan dolaşımı normalleşir ve vücudun hastalıklara yakalanma riski daha çok azalır.¹⁵ Hatta ünlü doktor geyik, ayı, kaplan, maymun ve kuşların hareketlerini örnek alarak kültüf fizik hareketleri bile geliştirmiş ve bunları sık sık uygulaması sayesinde kendisi 100 yıldan fazla yaşamıştır.¹⁶

“Hua Tuo, Hua Tuo Nei Shi” ve “Hua Tuo Zhen Zhong Zı Ji” adlı iki eser yazmış olup, bunlardan birisi onun tedavi yöntemlerini, diğeri ise uyguladığı akupunktur ile tedavi yöntemlerini anlatmaktadır. Ne yazık ki bu kitaplar günümüze kadar ulaşamamıştır. Wei-Jin döneminde yaşamış olan Wang Shushe’nın ”Mai Jing” adını verdiği eseri ile Tang döneminde yazılmış olan (618-907) “Qian Jin Fang” ve “Wang MiYao” adlı kitapların **Hua Tuo**’nun eserlerinden alıntı yapıldığı tahmin edilmektedir. Onun öğrencilerinden Wang Jin ile Fan A da tıp alanında oldukça başarılı olmuşlardır.

¹⁴ San Guo Zhi (Üç Devlet Kayıtları), Zhonghua Yayınevi, Biyografi 29, Pekin, 1992, s. 800

¹⁵ Jian Bozan, a. g. e. s. 243

¹⁶ Huang Changfu, Zhongguo Gadai Zhi Bai Lie (Eski Çin Bilgelerinden Seçmeler), Zhongguo Huaqiao Yayınevi, Pekin, 1993, s. 141

Bu dönemin tanınmış bir diğer tıp adamı ise Doğu Han Hanedanı zamanında yaşamış olan Zhang Ji'dir. Çin'de o devirde sıtma salgını nedeniyle birçok insanın ölmesi üzerine Zhang Ji, bu hastalıkla ilgili derin araştırmalara başlamış ve sıtma tedavisinde kullanılan ilaçların formüllerinden oluşan geniş bir liste hazırlamıştır. Zhang Ji sıtma hastalığı ile ilgili olarak "Shan Han Zui Bing Lun" adlı bir eser yazmış, daha sonra bu kitap bütün Çin'de yaygınlaşmış ve daha sonraki tıp bilginleri birkaç kez bu eser üzerinde çalışarak "Sıtma Hastalığı Teorileri" anlamına gelen "Shang Han Lun" ve iç hastalıklarını konu alan "Jin Gui Yao Lüe" gibi tıp kitaplarını yazmışlardır. Bu kitaplar hem Han dönemi öncesi tedavi yöntemlerine ilişkin deneyimleri özetlemiş,

hem de daha sonraki dönemlerde Çin Tıbbı biliminin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Bunlardan başka Fu Wangshan ve Hu Gong gibi Çinli tıp bilginleri de Çin tıp tarihinin bilinen isimleri arasında yer alırlar.

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız tüm Çin Tıbbının öncüleri ile ilgili kayıtlar "Shi Ji", "Hou Han Shu", "San Guo Zhi", "Xin Tang Shu" ve "Tai Ping Guang Ji" v.b. tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Han dönemi Çin Tıbbı ile ilgili olarak sadece "Shen Nong Ben Cao" ve Zhang Ji'nin kaleme aldığı "Shang Han Za Bin Lun" adlı eserleri günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. Bu bakımdan adı geçen kitaplar, Çin Tıp tarihinin ana kaynakları olmaları nedeniyle çok değerlidirler.

TÜBERKÜLOZ SAVAŞINDAN AIDS'E: DR. TURGUT ALTUĞ (1921-2008)

Binnur Tüzün*

From the Fight against Tuberculosis to AIDS: Dr. Turgut Altuğ (1921-2008)

Dr. Turgut Altuğ was a doctor who was raised in the early Republican era of Turkey who later continued his professional career in the United States. He graduated as a military doctor from Ankara University in 1946, later obtaining a specialty in bacteriology and infectious diseases and working as the hospital director at the Heybeliada Sanatorium during 1953-1958. His first visit to the US was in 1958, when he spent time in at various military hospitals in Washington DC as an observer. He continued his career in the US in various hospitals in Boston, Massachusetts, Pittsburgh, Pennsylvania and Waco, Texas. During the years that he worked in Boston, he also taught courses at the Tufts University Medical School Subsequently Dr. Altuğ worked in hospitals within the U.S. Veterans' Administration from 1980 until 1995 when he retired. Dr. Altuğ received a 60-Year Honorable Service Award from the Istanbul Physicians' Association in 2006.

1921 yılında, babası Tuğgeneral Mehmet Münir Altuğ'un görevi nedeniyle, Malatya'da doğmuştur. 1939 yılında liseyi İzmir Bornova Erkek Lisesi'nde bitirdikten sonra, İstanbul Tıp Fakültesi'nde tıp eğitimine başlamış, 1940-46 öğrenim yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni askeri doktor olarak bitirmiştir. 1950-53 yılları arasında, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde enfeksiyöz hastalıklar ve bakteriyoloji uzmanı olmuştur. Ardından, 1958 yılına kadar, Heybeliada Deniz Sanatoryumu'nda başhekimlik yapmıştır.

*Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dermatoloji Anabilim Dalı, Edirne, Prof. Dr.; dena_mik@yahoo.com

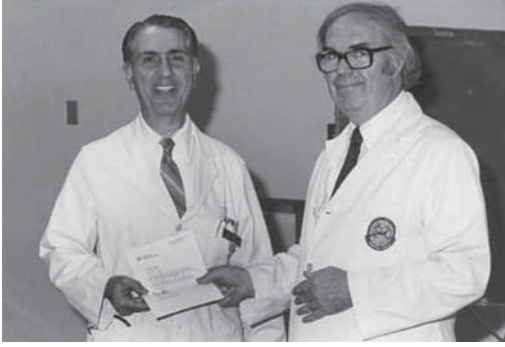
1953 yılında Türkiye’de başladığı tüberküloz mücadelesi, 1962’de Boston Tüberküloz Derneği’nden aldığı “Tüberküloz ve Solunum Hastalıklarına Karşı Mücadele Ödülü”yle taçlandırılmıştır. O sırada, Boston Tüberküloz Derneği Başkanı, Dr. Lewis Kane’dir. Tufts Üniversitesi profesörlerinden Dr. Emil Rothstein ile birlikte 1962-1965 yılları arasında üçüncü sınıf tıp öğrencilerine “Akciğer Hastalıkları” dersi vermiştir. Burada fluoroskopi, X-Ray tanısı ve ayırıcı tanı, akciğer fizyolojisi konularını anlat-

mıştır. Bu dersleri anlatırken, 1954 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nden aldığı radyoloji kursunun, kendisine büyük katkısı olmuştur.

Altuğ, 1958 yılında enfeksiyon hastalıklarında “Observer” olarak Bethesda Navy Hospital’da çalışmak üzere ilk kez Amerika’ya gitmiş, 1959 yılında ise ordudan ayrılarak, Boston Şehir Hastanesi’nde “Senior Staff” olarak çalışmaya başlamıştır. 1969’da, Amerika’da tıp hekimliği yapma lisansını, Pennsylvania Eyaleti Sağlık Kurulu’ndan (Lisans No. 030437) almıştır. 1962 yılında ise, ECFMG (The Educational Council for Foreign Medical Graduate) sınavını başarıyla kazanmıştır (Sertifika No.16525). 1969-73 Pittsburgh Marcy Hospital’da medikal servis şefliğine kadar yükselmiştir. 1978 yılında, Kore, Vietnam ve Irak savaş gazilerine bakan, Veterans Hospital’da çalışmaya başlamış, 1995’e kadar bu hastanenin çeşitli şehirlerdeki şubelerinde görevine devam etmiştir. Veterans Administration’dan teşekkür belgesi olarak emekli olmuştur.

Son yıllarında kalsiyum kanal brokerleri, AIDS hastalığının nöropsikiyatrik özellikleri (1989), yaşlılarda çoklu ilaç kullanımı (1992), acil müdahale gerektiren kardiyak hastalıklar (1993) ve aile hekimliği gibi konularda “post-graduate” kurslar alarak, ömür boyu eksiksiz bir hekim olmak için gereken performansı göstermiştir. 1985 yılında American Medical Association’dan “Physician’s Recognition Award in Continuing Medical Education” ödülünü almıştır. Dr. Turgut Altuğ, 2006 yılında İstanbul Tabip Odası tarafından 60 yıllık Hizmet Ödülü ile ödüllendirilmiştir.

Ardında bıraktığı belgeler arasında birçok hastası ve meslektaşından aldığı teşekkür mektupları ile birlikte bir uçak yolculuğu sırasında yanındaki bayan hastaya yaptığı acil müdahale nedeniyle, Pan-Am Havayolları tarafından kendisine verilen bir teşekkür belgesini de bırakmıştır. Amerika'ya gelen hekim arkadaşlarına ve tıp öğrencilerine konukseverlik göstermiştir. 70'li yıllarda, karaciğer nakli konusunda Dr. Storzell'den eğitim almak üzere

Pittsburgh Üniversitesi'ne gelen Dr. Münici Kalayoglu ve 60'lı yıllarda Boston'a gelen Dr. Celal Öker dostları arasındadır.

Dr. Turgut Altuğ'un kariyeri ve meslek hayatı, hatta kişisel yaşamı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş yapan bir Türk ailesinin öyküsüdür. Babası Almanca bilen bir Cumhuriyet generalidir. Dr. Altuğ'un kendisi Cumhuriyet döneminde yetişip mesleki hayatını başarıyla ABD'ye taşıyıp orada sürdüren bir hekimidir. Çocukları ise dünyanın çeşitli üniversitelerinde çalışıp, halen Koç Üniversitesinde Ekonomi Profesörü olan Güler Sumru Altuğ, University of California at Los Angeles (UCLA)'nin Fizyoterapi Kliniğinde çalışan Fizyoterapi Uzmanı Can Ziya Altuğ, ve hava teşhis uygulamaları üzerine Northrup Grumman firmasında çalışan Makine Mühendisi Aykut Münir Altuğ'dur. Amerika'da yaşadığı yılları, video filmler ve fotoğraflarla kaydetmiş olan Dr. Altuğ, ölümünün ardından çok sayıda belge bırakmıştır.

BİR İMPARATORLUK BAŞŞEHİRİ: VİYANA

Ahmet Doğan ATAMAN*

The Capitol of an Empire: Vienna

GİRİŞ

Ne zaman bir seyahate çıkacak olsam heyecandan sabaha kadar uyuyamam. İşte yine beni heyecana sürükleyen seyahatlerden birine çıkıyordum. Tahsil hayatım sebebi ile uzun yıllarımın geçtiği, defalarca gittiğim ve bende apayrı bir yeri olan Viyana'ya gidiyordum yine. Ne kadar tanısam da bu şehri huylu huyundan vazgeçer mi? Yine heyecanlıyım.

Anılarım geliyor aklıma, bir de asıl mesleği hekimlik olan Cenap Şahabettin. “Avrupa Mektupları” adlı eserinde Viyana'yı öyle canlı tasvirlerle ve güzel bir edayla anlatır ki kendinizi orada zannedersiniz. Viyana'ya ilk kez 1972 yılının yazında gitmiştim, daha henüz bir seneden beri öğrendiğim Almanca ile. Hazırlık sınıfı yeni bitmiş, konuşabiliyor ama konuşulanları

oldukça zor anlıyordum. Rahmetli babam da beni Avusturya Lisesi'ne gitmeme rağmen Almanca bilmemekle suçluyordu. Sebebi Viyana'da farklı diyalekt kullanılmasıydı.

18 Ağustos 2005 günü hava oldukça sıcaktı İstanbul'da. Yeşilköy Atatürk Havalimanı'nda uçağın kalkmasını bekliyordum. İki saatlik yolculuğum sırasında uykusuzluktan içim geçtiği için yarım saat uyudum ve pilotun anonsu ile uyandığımda Viyana, Schwechat¹ havalimanına iniyorduk.

18. yüzyılın cazibesi ve 19. yüzyılın görkemini yansıtan Avusturya'nın başkenti olan Viyana, birbirinden güzel parkları, mimarisi, görkemli operaları, kahve evleri, şaraphaneleri, elmalı pastaları ve leziz şnit-zeli ile hem gözünüze, hem damağınıza ve hem de ruhunuza hitap eden muhteşem bir kenttir.

*Dt; drataman@hotmail.com

¹ Viyana havalimanının bulunduğu kasabanın adı.

Kahve ve Kahvehaneler

Havalimanında beni karşılayan arkadaşım la önce şehir merkezine gidip Cafe Hawelka'da² birer Melange³ içip anılarımızı tazelerken tüm yorgunluğum geçmişti. Viyana'ya gelip de kahve içmeden, her ne kadar tatlıyı sevmesem de yanında da o enfes tatlılardan yemeden ayrılamam. Sözü gelmişken, kahvenin Viyana'ya gelişinin ilginç öyküsünü kısaca anlatmadan geçemeyeceğim. Kahve 1683 yılında, kirdекlerini değerlendiren Polonyalı Franz Georg Kolschitzki, kendi kahvehanesini açıyor ve Viyana da kahve bu şekilde yayılmaya başlıyor. Kahvehaneler İmparator Franz Joseph zamanında günden güne artarak, entelektüel kesimin mekânı haline geliyor.

Kahvenin birçok türü var bu şehirde ama şüphesiz içlerinde en ünlüsü "MELANGE". Sıcak süt ve kahve ile hazırlanan melange, üzerine kremanın da eklenmesi ve yanında "Sachertorte"⁴ ile tam bir ziyafete dönüşüyor. Ama ben üzerine sıcak vanilyalı krema ve pudra şekeri serpilmiş olanı Apfelstrudel'i⁵ tercih etsem de, kahvenin tamamlayıcısı tatlı, olmazsa olmazıdır. Akşam da Heurige'ye⁶ gittik. Burada beni güzel bir sürpriz bekliyordu. Eski sınıf arkadaşlarım...

Şehir Turum

Ertesi sabah erkenden kalkıp haftalık bir toplu taşıma sistemi bileti aldım. Sırt çantamı ve fotoğraf makinemi de yanıma alıp yollara düştüm. Artık tam bir modern seyyahıttım. Tüm Viyana'yı adım adım gezecek, bilhassa tıp tarihini ilgilendiren Josephinum, Narrenturm, Freud'un evi ve veba sütunu gibi yapıları fotoğraflayacaktım.

Viyana'nın Üç Ünlüsü

Tarihe ismini yazdırmış üç kişisi var Viyana'nın. "Sisi" adıyla da tanınan ünlü kraliçe Elisabeth, eşi Franz Joseph ve ünlü besteci Mozart. Bu ünlü üçlüyü, sokaklarda dolaşırken, bir pastanede çikolata şeklinde, başka bir dükkânda porselen bir bebek olarak, bir likör şişesinde, afişlerde, kitapçı dükkânında veya ünlü Stephan Katedrali'nin önünde turistlere gösteri, operet, tiyatro bileti satılırken görebilirsiniz.

Viyana'nın Önemli Yerleri

Viyana, tam 23 bölgeden oluşuyor. Şehrin merkezini, yani 1. Viyana'yı Franz Joseph'in yaptırdığı yol çepeçevre "Ring"⁷ diye adlandırılıyor. Ring gezime, 1869'da Mozart'ın Don Juan'ıyla açılan muhteşem

² Viyana'nın en eski, otantik kahvelerinden biridir. Bu kahvede her zaman tiyatro sanatçıları ve yazarlarla karşılaşabilirsiniz.

³ Viyana'da cappucinoya bu ad verilir.

⁴ Sachertorte; Viyana'daki Hôtel Sacher'in çikolata kremalı meşhur pastasıdır.

⁵ Apfelstrudel; Viyana mutfağına ait, milföy hamurundan yapılmış, içinde elma parçaları olan bir turtadır.

⁶ Heurige: Viyana'da özellikle taze şarap içilen ve yemek yenilen şarap evlerine verilen ad.

Opera binası ile başladım. Opera binası Ring'de tamamlanan ilk bina olma özelliğini taşıyor. Opera, yılın her son perşembeğinde, düzenlenen dünyaca ünlü balo karnavalı ile Viyana'ya göz kamaştırıcı bir ışık saçıyor. Opera binasının üzerindeki sokakta ilerlemeye başladığınızda Viyana'nın en şık ve işlek caddesi Kärntner Strasse ile tanışıyorsunuz. Bu cadde sadece yayalara açık, cıvıl cıvıl, yan yana pastaneleri, gösterişli lüks mağazaları, sokak çalgıcıları ile sizi mutluluğun doruklarına taşıyor. Yanınızda bir de sevdiğiniz varsa, eminim Viyana'dan aldığınız haz tarif edilemez güzellikte olacaktır. Kärntner Strasse'nin etkileyici yorgunluğunu üzerinizden atmadan, yolun bitiminde bütün ihtişamıyla 1137'den kalma Avusturya gotik sanatının en önemli yapıtı olan, Stephan Katedrali ile karşılaşıyorsunuz.

Veba Salgınları ve Veba Sütunu

Katedrali gezdikten sonra Graben yönünde ilerliyorum. Graben'in ortasında tıp tarihi için önemli bir yapıt olan veba sütunu karşımda tüm ihtişamı ile duruyor. İnsanlık tarihinde hiçbir salgın 14. yüzyılda yeniden alevlenen batıda plague, schwarze Tod, black death, pestis; İslâm dünyasında taun ve Türklerde kıran veya ölet olarak adlandırılan veba salgını kadar acımasız olamaz. Kimileri bunu dünya üzerinde yaşanan gelmiş geçmiş en büyük doğal afet sayar. Tahmin edilen rakamlara göre 75 milyon kişi bu hastalık nedeniyle ölmüş-

tür. 1356 yılından 1670 yılına kadar Avrupa'da vebanın uğramadığı tek bir yer dahi yoktur. Avrupa üç dört sene içinde nüfusunun üçte birini kaybetmiş. Bu salgın insanlığın bugüne kadar yaşadığı en korkunç felakettir. Böyle bu olay hiçbir zaman bir daha insanlığın başına gelmedi. İnsanlar veba yüzünden günahkârlıkla suçlandılar. Bu da batı dünyasında hem dini hem de ahlaki yönden çözümsüz izler bırakmasını açıklar.

Avrupa'da birçok şehir ve kasabada bulunan veba sütunları vebanın herkesi öldürmeyip, birçoğunu da koruduğuna inandıklarından dolayı insanların tanrıya şükranlarını göstermek amacı ile dikilmiştir. Bu sütunların en büyük özelliği tepelerinde haç bulunması, gövdesinde de veba yumrularına benzeyen yuvarlak şişlikler ve çeşitli azizlerin heykelleri olmasıdır.

Epidemi Viyana'da 1679 yılına kadar 100.000 (yüz bin) kişiden fazla cana mal olmuştu. Veba ortadan kalkınca Kral I. Leopold, 1682 yılında bu üçgen sütunu yaptırmaya başlamıştır. İlki ahşap olan sütun daha sonra Ludovico Burnacinis yönetiminde, 1686 yılından itibaren de Johann Bernhard Fischer von Erlach taştan sütunun yapımında çalışmıştır. Yapımı on bir yıl sürmüştür. Üçgen sütunun üzerinde bir spiral gibi yerleşen figürler ve rölyefler arasında en çok göze çarpan yere diz çöken kral ve meleği cehenneme iten vebayı temsil eden yaşlı buruşuk yüzlü kadındır. (1) Heykelcikler Paul Strudel'e aittir. (2)

⁷ Ring; Çember anlamına gelir. Şehir merkezini çepeçevre saran yola da bu ad verilmiştir.

Viyana'daki veba sütunu ve ucu
(Fotoğraflar: A.D. Ataman)

Biraz mola

Şehir merkezine olduğum için tarihin büyüünden kurtulup biraz mola verdim. Yine tipik bir Viyana kahvesine oturup kahve içiyorum. Bu seferki tercihim “Cafe Demel”⁸ ve garsondan sadece “Mocca”⁹ istedim. Herkes ünlü “Croissant”ın vatani-

nın Fransa olduğunu sansa da, ana vatani Viyana’dır. Adı “Kipferl” olup şeklini Osmanlı sancağındaki hilalden almıştır. Viyana ile bütünleşmiş olan diğer bir tat ise tartışmasız şnitzeldir.

Yemekten biraz uzaklaşıp sizlere çevremdeki, Viyana’nın kalbi sayılan önemli bina ve müzelerden bahsetmek istiyorum.

⁸ Bu kahve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun saray şekerlemelerini hazırlayan pastanesidir.

⁹ Mocca; Türk kahvesine benzer, köpüğü ve telvesi olmaz ve acı gelir.

İmparatorluk Eczanesi
(Fotoğraf: A.D. Ataman)

Yavaş yavaş Viyana'nın kendine özgü o mistik, biraz da kasvetli havası tüm benliğinizi sarmaya başlar. Arnavut kaldırımlı yollarda yürürken, tarihin kokusu başınızı döndürür. Müziğin, tarihin, doğanın ve daha sayılamayacak güzelliklerin kalbine yolculuktur Viyana.

Tarihi Bir Eczane

Şehir merkezinde son olarak şimdi Lipizzaner¹⁰ Müzesi olarak kullanılan eski İmparatorluk eczanesini geziyorum. Tüm ihtişamıyla eski eczane duruyor ama bana

ters gelen neden buranın bir Eczacılık Müzesi haline getirilmediğidir. Demek yanlışlıklar sadece bizde görülüyor.

Allgemeine Krankenhaus

Yolum şimdi Spitalgasse 2 numarada, Kaiser II. Franz Joseph'in 1777 yılında Paris seyahatinde gezip beğendiği "Hôtel Dieu" örnek alınarak 1777'de yaptırmış olduğu hastaneye "**Allgemeine Krankenhaus**"¹¹ doğru yöneldi. 16 Ağustos 1784'te açılan hastanenin yerinde bir fakirhane vardı. Buraya halk arasında kısaca eski AKH denir.

¹⁰ Lipizzaner; Beyaz renkte damızlık Avusturya atıdır ve gösterilerde kullanılır.

¹¹ Allgemeine Krankenhaus; Genel Hastane

Reformist olan Kaiser hastaların birçok yerde dağınık şekilde yatacağına büyük bir kompleks yapı içinde yatmalarının daha uygun olacağını düşünmüştür. Burada sadece hastalar kalmıyordu; evlilik dışı doğumlar da burada gizli olarak gerçekleşiyordu. Ayrıca kimsesiz ve fakir çocukların da korunacağı ve barındıkları bir yerd. (3) Bu hastanede kimler çalışmamış ki; ünlü cerrah Billroth, jinekolog ve hijyende bir çığır açan Semmelweis, hem hekim hem de yazar olan Arthur Schnitzler, Psikoanaliz'in kurucusu Sigmund Freud ve daha niceleri bu hastanede çalışmıştır.

Hastanenin bahçesinde gezerken Billroth'un heykeli, hemen onun ilerisinde de savaşta ölen hekimlerin unutulmaması için yapılmış bir başka anıt çıkıyor karşıma. Hastane labirentinin altıncı avlusunda 1784 yılında Sensengasse'de beş katlı, yüz otuz dokuz hücreli "**Narrenturm**"¹² adı verilen bir yapı inşa ettirilmiştir. Bu yapı 1860 yılına kadar ruh sağlığı bozuk hastaların mekânı olmuştur. Bugün bu binada kırk iki bin parçaya sahip patolojik anatomi müzesi bulunmaktadır. Alserstrasse 4, Spitalgasse 2'de bulunan yapı Çarşamba saat 15–18, Perşembe 8–11 günleri gezilebilir. (4)

Narrenturm
(Fotoğraf: A.D. Ataman)

¹² Narrenturm; Deliler kulesi

İnsanı oldukça etkileyen müzede formalin dolu kavanozlar içinde anomalili fötüsler ve nikotinin mahvettiği akciğerler, çeşitli kemik deformasyonlarını gösteren iskeletler, patolojik bulguları olan organların birçok resim ve fotoğrafı, yüzlerce mulâj ve Prof. Dr. Leopold Ritter von Dittel'in yüzlerce şişe içinde sergilenen safra kesesi ve böbrek taşlarını görebilirsiniz.

Josephinum

Währingerstrasse 25 numaralı kapıdan girince II. Joseph'in askeri hekim ve cerrah yetiştirmek üzere 1783 yılında yapımına başlanan Josephinum ile karşılaşıyorsunuz. Akademi kısmının mimarı Giovanni

Alessandros Ritter von Brambilla'dır. (5) Bahçesinde Hygeia heykeli olan fiskiyeli bir havuz var. Bugün akademinin bir bölümü Viyana Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsüne ayrılmış, diğer kısmında da tıp tarihi müzesi yer almaktadır. Birçok sayıda mulaj bulunan müzede Viyana Tıp Okulu ekolünün gelişmesini izleyebilirsiniz. Van Swieten'den Billroth'a ve Semmelweis'tan Jauregg ve Freud'a kadar tanınmış Viyanalı hekimlerin izlerine rastlarsınız. Sadece müzede değil, Viyana'nın birçok önemli cadde, sokak, meydan ve parkların adlarında da yaşar bu ünlü hekimler.

Eski hastane, Narrenturm ve Josephinum'daki askeri hastane tüm bu yapıları Isidor Canevale (1730–1783) yapmıştır. (6)

Josephinum (Fotoğraf: A.D. Ataman)

Freud'un Evi
(Fotoğraf: A.D. Ataman)

Freud'un Evi

Burayı gezdikten sonra yürüme mesafesinde olan Freud'un evini gezmeye gidiyorum. 1891-1938 yılları arasında kırk yedi sene oturduğu Berggasse 19 numaralı adresteki yeri hem muayenehane hem de ev olarak kullanıyordu. (7) Bugün özel eşyalarının, fotoğraflarının ve kütüphanesinin sergilendiği bir müze olmuştur. Özel eşyaları arasında ilgi çekici fetişler, totemler ve çeşitli kültürlere ait eşyalar bulunuyor. Maalesef 1938'de çok sevdiği Viyana'yı terk

etmeye mecbur kalıp, Londra'ya kaçarken kütüphanesinde bulunan kitapların bir kısmı Nazi askerleri tarafından imha edilmiştir. Müze her gün 09–16 açıktır. Freud'un meşhur divanı bugün Londra'daki Freud müzesindedir. (6)

Viyana'daki tıp tarihi gezim Donaupark' taki İris göletinin kuzeyinde yer alan Paracelsus anıtında sonlandı. Salzburg eyaletinin 1966 yılındaki bağışlarıyla yapılan rölyefte sergileniyordu etrafında şifalı bitkilerden oluşturulan küçük parkıyla beraber.

KAYNAKLAR

1. Marianne Mehling; Knaurs Kulturführer Wien, München, 1998 s.154
2. Walter M. Weiss; DuMont Reisetaschenbuch Wien, Köln, 1998 s.112
3. Marianne Mehling; Knaurs Kulturführer Wien, München, 1998 s.80
4. Marianne Mehling; Knaurs Kulturführer Wien, München, 1998 s.292
5. DuMont visuell Reiseführer Wien, Köln, 1998 s.292
6. DuMont visuell Reiseführer Wien, Köln, 1998 s.291
7. Marianne Mehling; Knaurs Kulturführer Wien, München, 1998 s.185.

ILLUSTRATED HISTORY OF ANGIOGRAPHY PART II (1952-1999)

D. Novak*

Anjiyografinin Resimli Tarihi II. Bölüm (1952-1999)

Bu serginin amacı anjiyografinin tarihi gelişimini göstermektir. Anjiyografinin tarihi gelişimine bakmak için orijinal yayınlar çalışılmış ve kronolojik bir sınıflandırma yapılmıştır. Anjiyografi öncülerinin biyografileri portre fotoğrafları ile verilmiştir. Orijinal makalelerdeki anjiyogramlar, yayınlanmış ilk sonuçları göstermektedirler. Tarihi dönüm noktaları açıklanmış ve ilgili fotoğraflarla belgelenmiştir.

Sonuç olarak, film çeviricilerin ve otomatik enjektörlerin gelişimi kadar, kılavuz teli ve kateterin (*Seldinger*, 1953) perkutanöz kullanımı, toksik olmayan kontrast maddelerin ve daha kaliteli kateterlerin kullanımı, anjiyografi tarihindeki en önemli olaylardır.

“I know of no way of judging the future but by the past”

Patrick Henry

ARTERIAL CATHETERIZATION

*“If I have seen a little further, it is by
standing on the shoulders of giants”*

Isaac Newton

Forerunners

1933

MONIZ, E. et al. performed the vertebro-basilar arteriography injecting a contrast medium into the surgically exposed subclavian artery.

1936

LOMAN, J. and A. MYERSON described the first percutaneous puncture of the common carotid artery and visualization of the cerebral vessels by direct injection of thorium dioxide (Thorotrast).

1937

SHIMADZU, K. performed the vertebrobasilar arteriography following the percutaneous puncture of the supraclavicular portion of the subclavian artery.

* Krljez 3 HR-40000 Cakovec-Croatia; Prof. Dr.; dragutin.novak3@ck.htnet.hr

1938

ICHIKAWA, T. described the opacification of renal arteries.

1939

CASTELLANOS, A. and R. PEREIRAS performed the retrograde (counter-current) thoracic aortography injecting the contrast medium via brachial artery.

1939

TURNBUL, F. reported the experience in cerebral angiography by direct injection of contrast agent into the common carotid artery.

1941

FARINAS, P. L. injected contrast agent into the abdominal aorta through a catheter. He punctured the surgically exposed femoral artery with a trocar, and introduced the catheter.

1941

JOENSSON, G. performed thoracic aortography following puncture of the right common carotid artery using simultaneously an inner and an outer cannule. After successful puncture of the artery JOENSSON removed the inner cannule and introduced a silver wire through the outer cannule into the aorta.

1947

RADNER, S. performed the intracranial arteriography via vertebral artery.

1948

RADNER, S. performed vertebral angiography and thoracic aortography passing the catheter into the radial artery.

1951

DONALD, D. visualized the cerebral arteries injecting contrast agent via catheter introduced in the common carotid artery with a needle containing inner stylet.

1951

BIERMAN, H. R. et al introduced 6 - 7 French catheter into surgically exposed carotid or radial arteries. The radioopaque catheter was advanced under fluoroscopic guidance. This procedure allowed the visualization of celiac and lumbar arteries.

1951

PEIRCE, E. C. used percutaneous femoral artery catheterization for aortography.

1951

TILLANDER, H. performed the selective angiography of the aorta and its branches using the left radial artery as the introduction site. He used an external magnetic field in order to bend the catheter.

PERCUTANEOUS INTRODUCTION OF GUIDE WIRE AND CATHETER

SVEN IVAR SELDINGER

"SVEN IVAR SELDINGER forever changed the face of radiology. His work charted a course that was followed by radiologist all over the world."
Leslie A. Geddes and
LaNelle E. Geddes

Sven Ivar Seldinger has a unique place in the history of diagnostic radiology. Discovery of the percutaneous technique for inserting the guide wire and catheter by Sven Ivar Seldinger is a historic breakthrough par excellence. This discovery made S.I. Seldinger famous in the whole world. His native country SWEDEN became the Mecca of radiology in 1950 s and 1960 s.

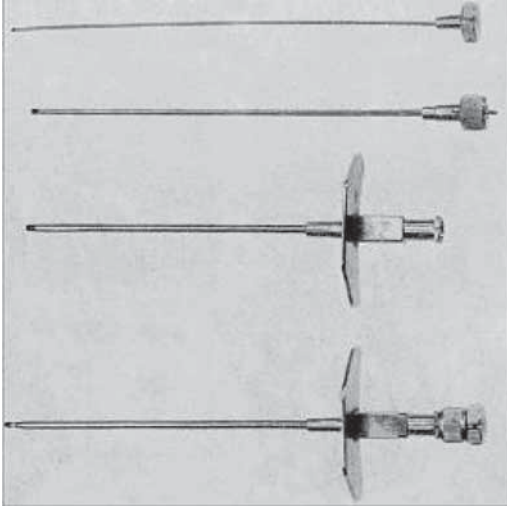
Sven Ivar Seldinger, born 1921

Sven Ivar Seldinger was born in MORA, Sweden in 1921. He studied medicine from 1940 till 1948 at the Karolinska Institutet in

Stockholm. He started his training in radiology in 1950 also in Karolinska Institutet, where he worked as a member of staff until 1966.

From 1951 to 1953 S.I. Seldinger invented and developed percutaneous catheterization using curved catheter for selective renal angiography. He submitted the formal paper for publication to Acta Radiologica on October 28, 1952 His paper "Catheter replacement of the needle in percutaneous arteriography" was published in Acta Radiologica Diagn. (Stockholm) in volume 39, in May of 1953.

Subsequently S.I. Seldinger developed and used curved catheters for the selective catheterization. The Seldingers catheter was U-shaped at one end. This very important achievement, and experience with U-shaped catheters was prepared and published together with P. Edholm as a paper entitled "Percutaneous catheterization of the renal artery" in volume 45 of Acta Radiol. Diagn. (Stockholm) in 1956.

Needle used by Seldinger

Catheters used by Seldinger

As a contrast agent S. I. Seldinger used at the beginning sodium iodide, and later low osmolar contrast media of metrizamide type.

For his epoche-making discovery Sven Ivar Seldinger received 1975 the Valentine award from the New York Academy of Medicine. He received honorary doctorate from the University of Uppsala, Sweden. S. I. Seldinger became honorary member of the Swedish Association of Medical Radiology, of the Radiological Society of North America, and der Deutschen Roentgenesellschaft.

The main interest of S. I. Seldinger remains the general radiology, therefore he returned to his home town of Mora. He was responsible for diagnostic radiology at the Lasarett in Mora.

PANCREATIC, HEPATIC AND RENAL ARTERIOGRAPHY

ERIK BOIJSSEN

"All interest in disease and death is only another expression of interest in life"

Thomas Mann

Erik Boijssen, born 1922

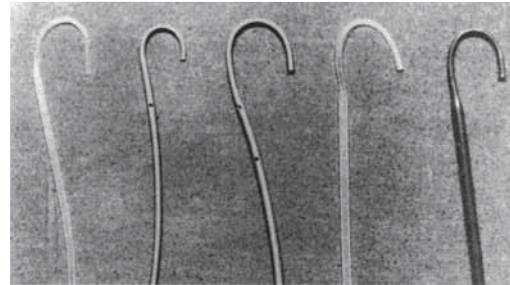
Highlights

Inovator and educator; hook-tail catheters with side-holes; selective and superselective arteriography; fluid-dynamic studies; selective renal arteriography

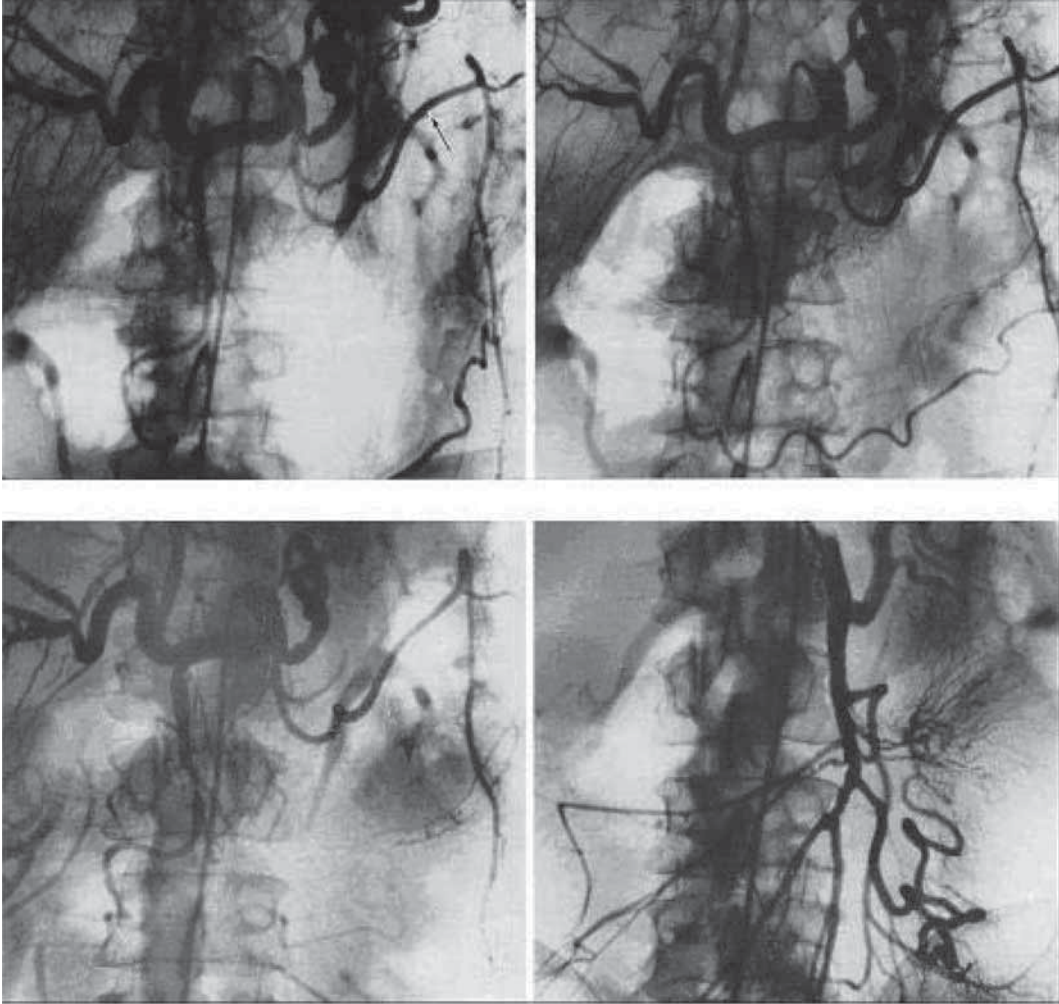
Erik Boijssen was born in Lund in 1922. He graduated from high school in Lund in 1941. He was granted with M. D. degree from the Medical school of the University of Lund 1949. He finished his training in radiology, and in 1955 became a fellow in diagnostic radiology at the University hospital in Lund. In 1959 he received his Ph. D. for his angiographic research: "Angio-graphic Studies of the Anatomy of Single and Multiple Renal Arteries."

From 1970 to 1977 E. Boijssen was professor and chairman of the Department of Radiology at Malmö General Hospital. In 1977 he returned in Lund as professor and chairman of the Department of Radiology at the University hospital.

In 1962 Erik Boijssen was visiting professor at Stanford University. He received many awards, as e.g. gold medal from the CIRSE. He is a founder and past president of the European College of Angiography.

Erik Boijssen created a variety of hook-tail catheters.

**Carcinoma of the head of the pancreas. Pharmacoangiography (B and C)
Superior mesenteric angiography (D). (E. Boijesen 1965).**

He was vice president of the European Association of Radiologists. E. Boijesen is editor of *Frontiers of European Radiology* and editor-in-chief of *Acta Radiologica*.

Erik Boijesen has remained loyal to Sweden and to Lund and lived in Lund for much of his life. Also now he lives with his wife Maude in Lund.

CORONARY ARTERIOGRAPHY:**Historical Landmarks, since 1952****Forerunners:****1933**

Rosthöi, P. first demonstrated coronary arteries in an experimental animal during thoracic aortography.

1948

Joensson, G. performed coronary arteriography following the injection of concentrated contrast material through a catheter inserted into the aortic root of an rabbit.

1957

Miller, E. W. et al. reported the opacification of the coronary artery in dog by injection of contrast agent in the coronary sinuses near the coronary ostia.

Coronary arteriography in humans:**1952**

Guglielmo di L. and *M. Guttadauro* published an incidental visualization of coronary arteries in a patient during routine thoracic aortography.

1957

Thal, A. P. et al. reported the deliberately opacification of coronary arteries in humans. They used non-selective injection of contrast agent into the aortic root via a catheter introduced into the brachial artery following arteriotomy. Thal et al. Stressed "the great potentialities for the selection of patients for surgical treatment."

1958

Dotter, C. T. and *L. J. Frische* reported the visualization of the coronary circulation by occlusion aortography using a balloon catheter.

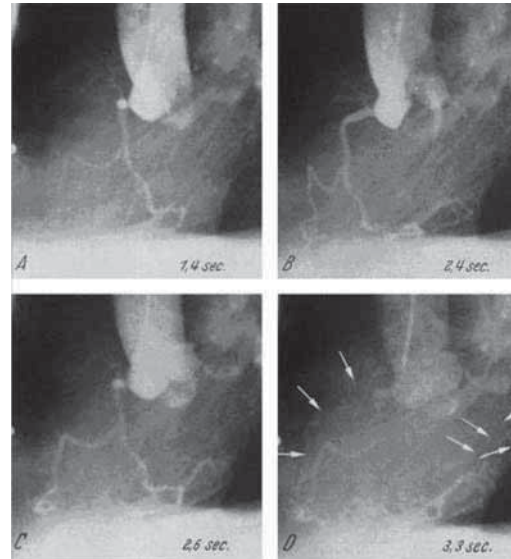
1959

Lehman, J. S. et al. reported the first results of coronary arteriography using a bolus injection into the ascending aorta.

1959

Molnar, W. et al. demonstrated coronary arteries following injection of contrast agent into the ascending aorta via an end-closed nylon non-opaque catheter with 8 side-holes around the distal one centimeter long segment. The catheter was introduced into the right common carotid artery after surgical exposure.

35 - 40 cc of 90% Hypaque contrast material was injected by automatic pressure injector. The filling of the coronary arteries was recorded on films taken 4 per second for a total period of 4 seconds using a bip-plane Schoenander seriograph. The complete procedure required 50 - 60 minutes.

Retrograde filling of the left coronary artery.
W. Molnar et al., 1959

1959

Sones, M. et al. used initially the injection of contrast agent into the aortic sinuses near the coronary ostia. Sones, M. subsequently used the special catheters and selective injection of contrast agent. The catheter was introduced via brachial artery.

1960

Bellman, S. et al. reported opacification of coronary arteries putting a catheter of special design in the aortic stem.

1962

Ricketts, H. J. and *H. L. Abrams* performed selective coronary arteriography with preshaped catheters using the percutaneous transfemoral approach.

**Non-selective coronary arteriography.
Stenosis of the right coronary artery
H. L. Abrams and D. F. Adams, 1961**

1964

Paulin, S. published technical and anatomic data as well as clinical and arteriographic findings in coronary angiography.

1966

Boijesen, E. and *M. P. Judkins* designed catheters and performed selective coronary arteriography.

1967

Judkins, M. P. made the coronary arteriography perfect and widely used. He used special catheters and percutaneous transfemoral approach.

1967

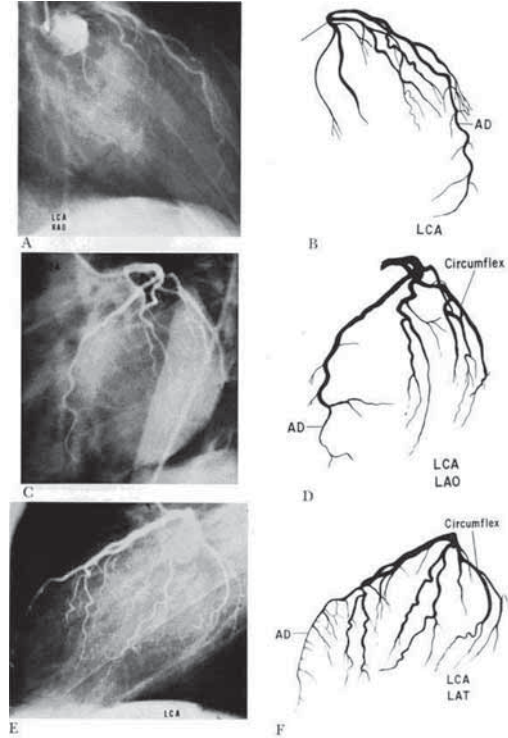
Amplatz, K. et al. discussed mechanics of selective coronary catheterization via femoral approach.

1968

Lee, G. B. and *K. Amplatz* compared selective versus non-selective methods of the coronary arteriography.

1971

Abrams, H. L. and *D. F. Adams* described principles, procedures, indications, applications and interpretation of coronary arteriography.

**Normal selective coronary angiograms
with tracings.
H. L. Abrams and D. F. Adams, 1971**

SPLENOPORTOGRAPHY AND ARTERIAL PORTOGRAPHY

Forerunners:

1945

The first portal vein opacification was achieved by *A.H. Blakemore* and *J.W. Lord*. They injected contrast agent into the portal vein intra operationem.

1951

L. Leger directly punctured splenic pulp and injected contrast agent. He achieved the first successful percutaneous splenoportogram in humans.

Clinical Splenoportography

1955 and 1957

Bergstrand, I. and *C.-A. Ekman* described

the technique and complications of the lieno-portal venography.

1961 and 1971

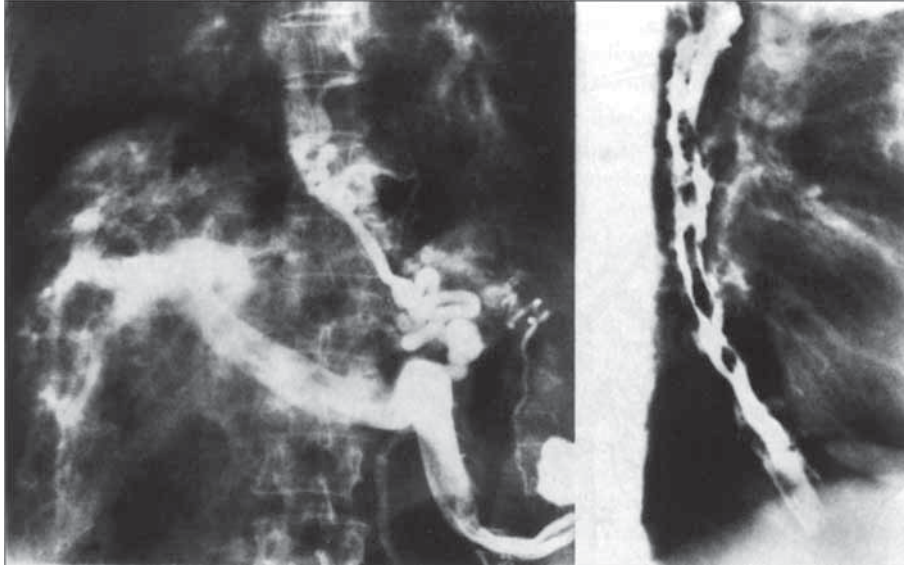
Bergstrand, I. summarized the indications and contraindications, and described portal hemodynamics in vascular obstruction, liver cirrhosis and in pathological collaterals.

1953

GvozdanoviĖ, V. et al described percutaneous splenic venography, and critically discussed the clinical value of the procedure.

1959

GvozdanoviĖ, V. and *E. Hauptmann* reported the results of the splenoportography in evaluation of the pathological lieno-portal hemodynamics. They used rollfilm changer with rapid serial films.

Splenoportography. Liver cirrhosis with esophageal varices.
Bergstrand, I., 1959

1959

Roesch J. and K. Herfort reported experience with splenoportography in the evaluation of pancreatic diseases, e.g. pancreatitis and malignant pancreatic tumors.

Clinical Arterial Portography

1953

Rigler, L.G. .P.C. Olfelt and R.W. Krumbach observed relatively poor opacification of the portal venous system after upper abdominal aortography.

1958

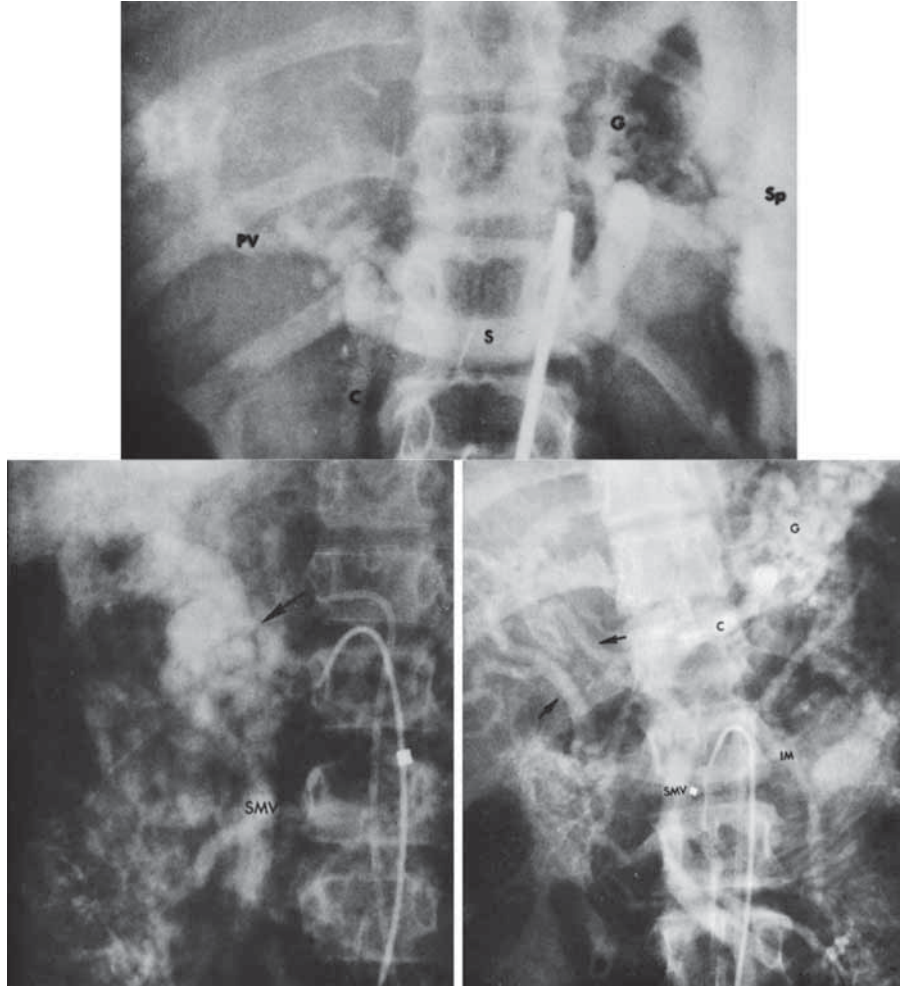
Oedman, P. optimized the procedure by selective contrast agent injection into the celiac artery. He obtained better opacification of the portal and splenic venous system.

1963

Boijesen, E., C.A. Eckman and T. Olin further improved arterial portography by simultaneous injection of contrast agent into the celiac and superior mesenteric artery.

Splenoportography with rapid sequential filming. Livercirrhosis with portal hypertension. Demonstration of collaterals. GvozdanoviĖ, V. and E. Hauptmann

Arterial portography. Extrahepatic portal obstruction.
Bron, K.M., 1959

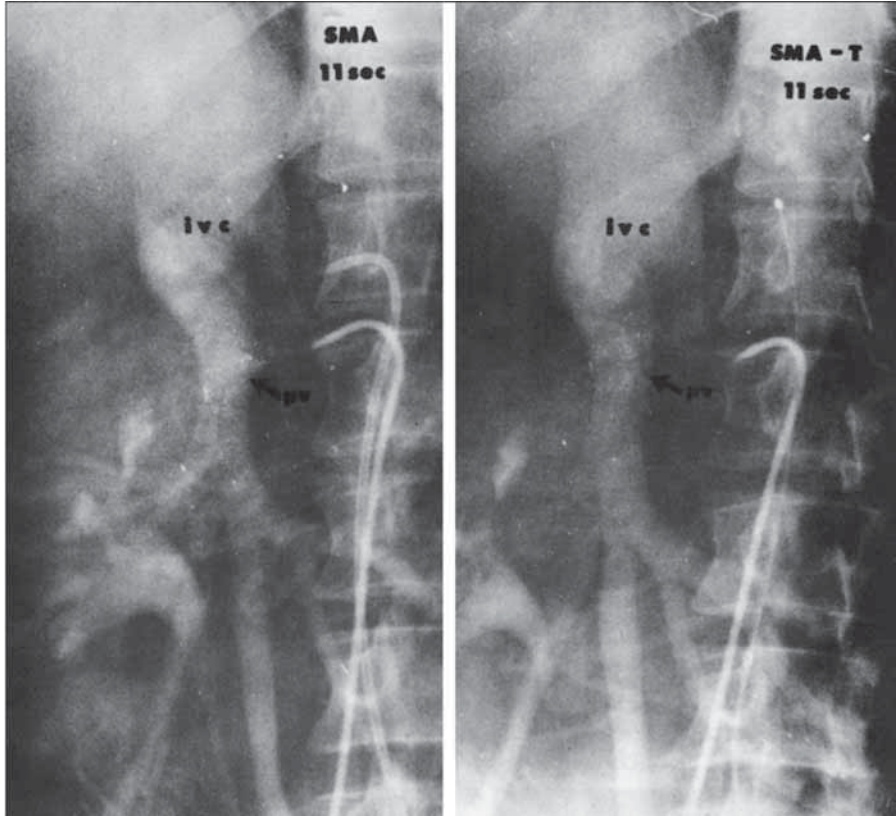
1964

Pallard, J.J. and R.A. Nebesar optimized arterial portography by selective injection of contrast agent into splenic artery.

1965

Bron, K.M. summarized the value of the arterial portography in preoperative and postoperative evaluation of patients with

portal hypertension or retroperitoneal tumors. The arterial portography became the method of choice in examination of patients with portal hypertension, allowing an useful differentiation between intra-and extra-hepatic obstruction as well as in the evaluation of the patency of portocaval, splenorenal or mesocaval surgically formed shunts.

Arterial portography. Opacification of a portocaval shunt.
Bron, K.M. and B.Fisher, 1966

CORONARY ARTERIOGRAPHY

MELVIN P. JUDKINS

*"When you wake up, get up.
When you get up, do something"*
Melvin P. Judkins

Highlights:

Development and use of "coronary-seeking" catheters for the selective injection of contrast agent into right and left coronary artery; use of Seldinger percutaneous transfemoral approach; worldwide acceptance of the Judkins' procedure.

Melvin P. Judkins, (1922 - 1985)

Melvin P. Judkins was born in 1922 in Los Angeles, California. From 1940 - 1945 he was educated at Loma Linda university. He finished his premedical studies, and received a B.S. degree in 1945.

Subsequently he studied at Loma Linda Medical School and graduated in 1947. M.P. Judkins finished his internship at Loma Linda hospital. After two years of military service, he enrolled in a residency program at the University of California Medical Center in Sacramento. Until 1960 M.P. Judkins worked in general medical practice.

His interest in diagnostic radiology has led him to start a residency program at the University of Oregon. There he came under the influence and guidance of Charles Dotter.

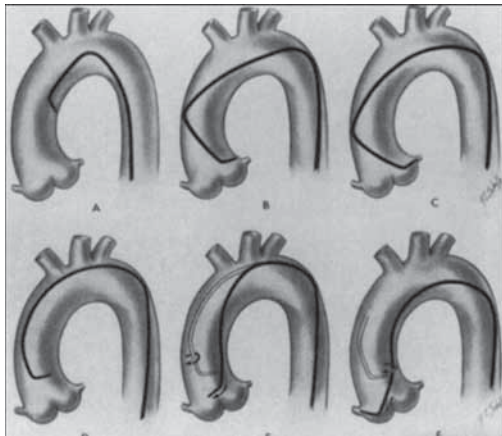
In order to learn the coronary angiography technique he went to Mason Sones at the Cleveland clinic. M.P. Judkins practiced the Sones' technique at the University of Oregon, but soon he started to

dislike the Sones' brachial artery cut-down approach.

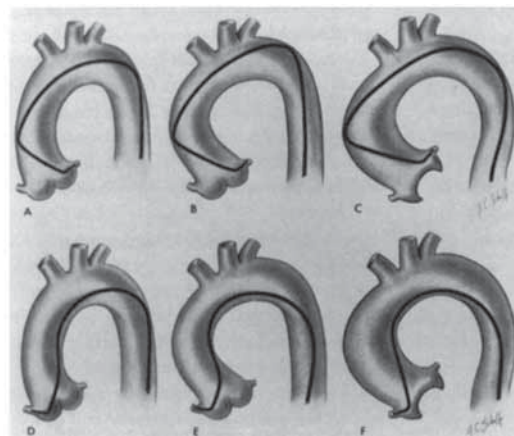
M. P. Judkins went to study selective angiography by Olle Olson and Erik Boijesen at the University of Lund in Sweden. In 1966 E. Boijesen and M.P. Judkins developed a hook-tail "close-end" catheter for percutaneous selective cardioangiography.

In 1966 M.P. Judkins returned to the University of Oregon. Here - in an environment of encouragement and productive research cooperation - he developed his J-shaped catheter, his pigtail catheter for ventriculography, and his left and right coronary artery catheters for the selective coronarography. He combined in a very successful way the experience in coronarography and in selective angiography.

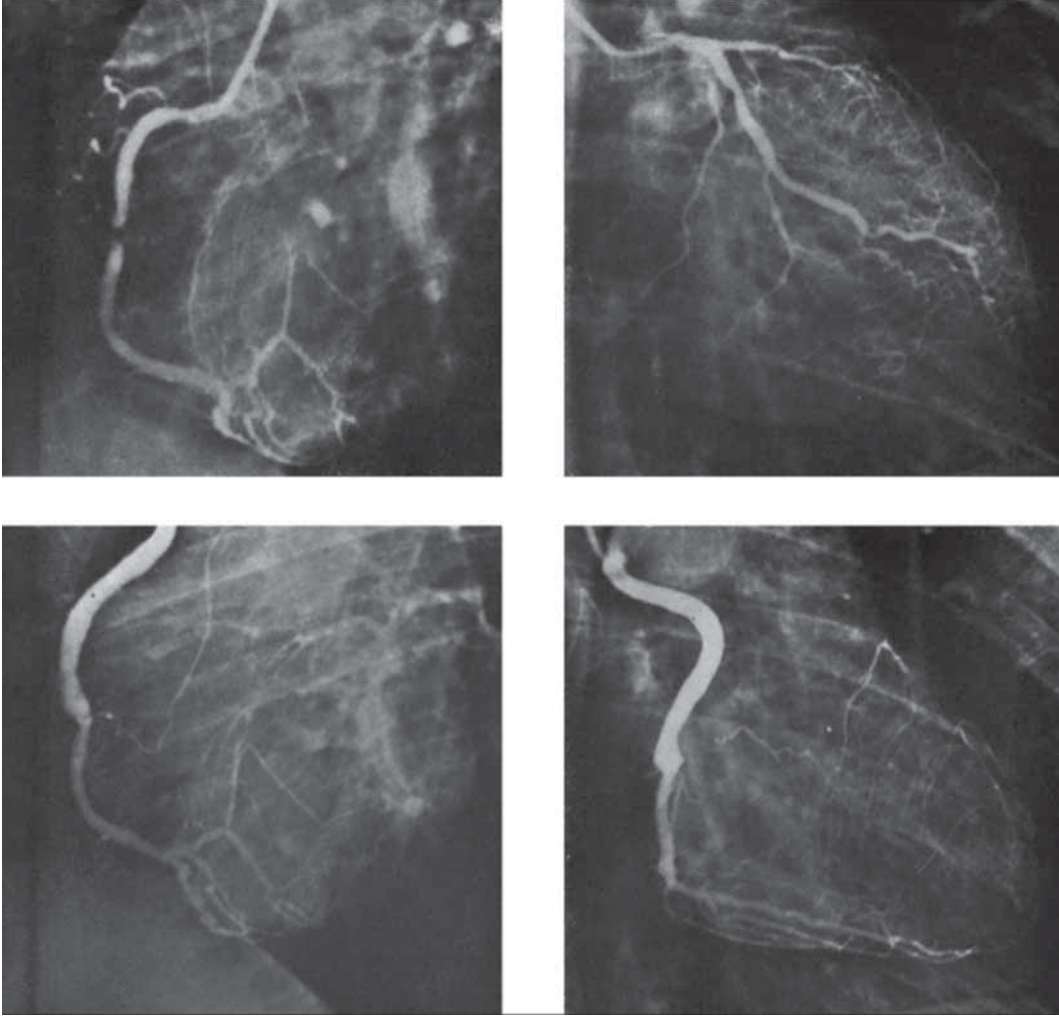
In 1968 M.P. Judkins was at the peak of his productivity publishing twenty-five papers that year. In the same year, he became professor of radiology at the University of Oregon.

A: Coronary catheter technique. Judkins' catheter placement in the left and in the right coronary artery.

B: Coronary catheter placement in the aorta ascendens of different sizes and shapes.

**Coronary arteriography shows the results of surgery. Saphenous vein bypass
M.P.Judkins, 1967**

In 1970 M.P. Judkins became chairman of the Department of Radiological Sciences at Loma Linda University.

For his achievements in coronary arteriography, M.P. Judkins received recognition and awards from many professional societies.

CORONARY ARTERIOGRAPHY**MASON SONES, Jr.**

*"All great discoveries are made by men
whose feeling run ahead of their thinking"*

C.H. Parkhurst

Highlights:

Mason Sones Jr. Is the father of selective coronary arteriography: he designed catheters for selective catheterization of coronary arteries, and for the opacification he used a simple manual injection of only few milliliters of contrast agent; he was pioneer in combined use of an image intensifier and high speed filming; he used the left brachial artery approach.

Mason Sones, Jr., 1918 - 1985

Mason Sones Jr. Was born in 1918 in Noxapater, Mississippi. He attended high school in Baltimore, and Western Maryland College in Westminster, Maryland receiving B.A. degree. M. Sones studied medicine at the University of Maryland School of medicine receiving his M. D. degree in 1943.

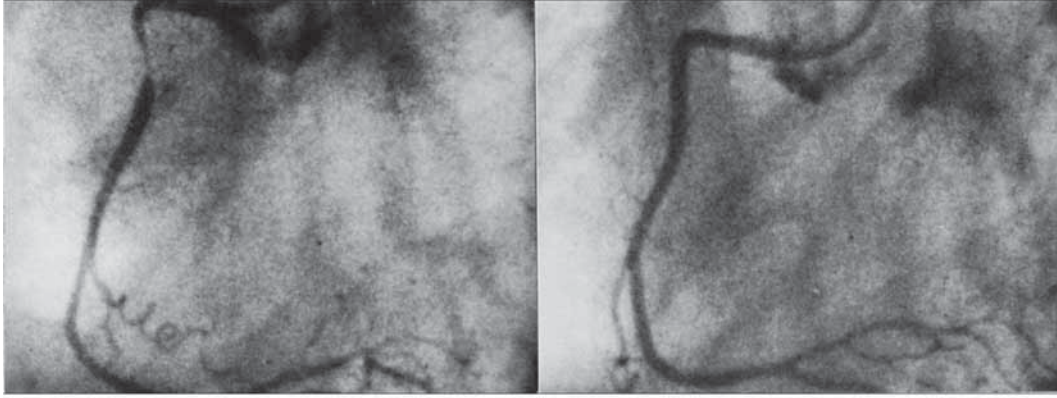
After one year of internship, he served in the US Air Force from 1944 to 1946. In the following years he worked as a resident in internal medicine at the Henry Ford Hospital in Detroit.

In 1950 he became director of pediatric cardiology at the Cleveland Clinic Foundation. Here the practical coronary arteriography was developed. Mason Sones was teacher of many radiologists. His technique of selective coronary arteriography was widely accepted and practised.

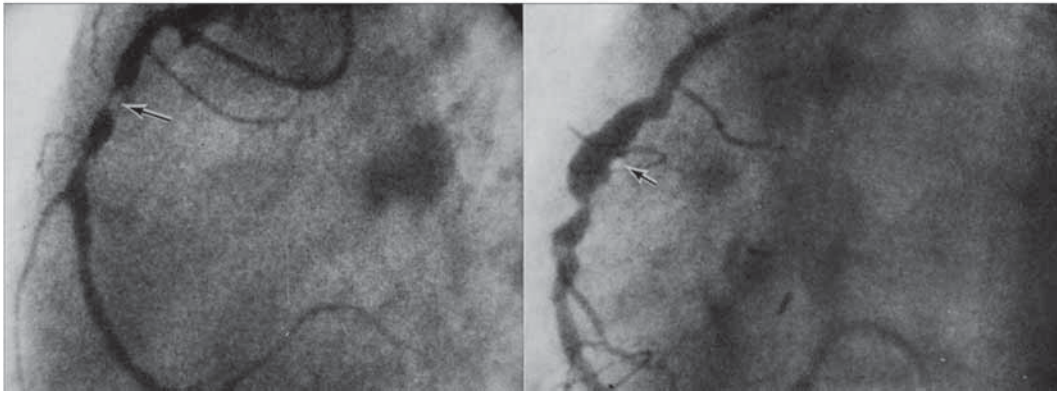
For his overwhelming achievements M. Sones received many honors and awards from well-known scientific societies.

"Mason Sones trully believed that the team approach was the only way to provide the best care for his patients."

Leslie A. Geddes and LaNelle E. Gede

The effect of surgery in coronary arteriosclerosis.
A: prior to surgery; B: after surgery. Mason Sones, Jr., 1962

Coronary arteriography.
A: Functional versus organic constriction.
B: The apparent stenosis was caused by catheter tip irritation of the vessel wall.
Mason Sones, Jr., 1962

DIAGNOSTIC ANGIOGRAPHY MOVED INTO INTERVENTIONAL MEDICINE

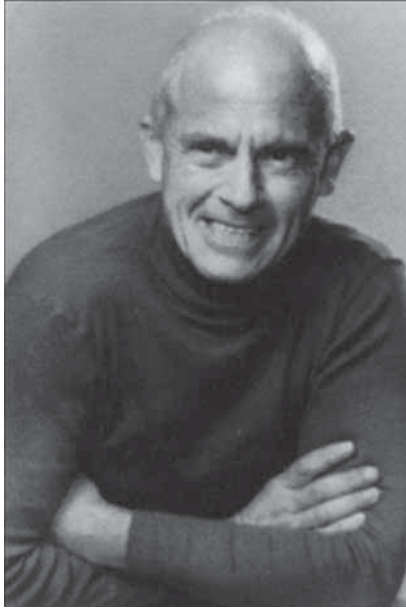
CHARLES T. DOTTER

*“Charles T. Dotter was a classical,
non-linear thinker, who did much of his
experiments in his kitchen.”
John Abele*

Highlights:

Under Dotter leadership diagnostic angiography moved into interventional medicine; C.T. Dotter performed the first percutaneous transluminal angioplasty (PTA) in 1964.

Further achievements of Charles T. Dotter in interventional medicine are described in: D. Novak: ILLUSTRATED HISTORY OF INTERVENTIONAL MEDICINE.

Charles T. Dotter, 1920 - 1985

C.T. Dotter developed in 1949 a rapid-sequence roll-film magazine in order to achieve exposures every half second i.e. at faster rate than with a cassette film changer.

From 1955 to 1956 C.T. Dotter developed an electronic switch in order to achieve an exposure time of 1 to 5 milliseconds needed for the high-quality radiography.

In 1951 T.C. Dotter was engaged to study circulation using balloon-tipped catheters. He was the first to place a balloon-tipped catheter into the vascular system.

From 1955 to 1959 C.T. Dotter developed in cooperation with Lou Frische, coronary arteriography in dogs, using aortic occlusion with a balloon catheter.

In 1963 Straube, K.R. and C.T. Dotter described an improved balloon catheter for aortic occlusion and opacification of coronary arteries.

In 1972 C.T. Dotter performed superselective and ultraselective arteriography using radioopaque balloon-tipped catheter, which was propelled from a fluid-filled syringe through a coaxial catheter.

Charles T. Dotter was born in Boston in 1920.

He attended grammar school and high school in Freport, New York. In 1941 he received his B.A. degree from the Duke University. In 1944 he obtained his M.D. degree from the Cornell University Medical School in New York City.

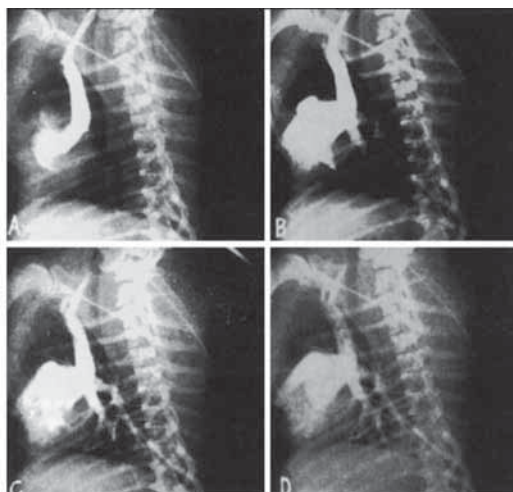
At the New York Hospital he worked for one year as intern in medicine. And proceeded his training as a resident in radiology. At the Cornell University he became an instructor of radiology in 1948 and an assistant professor in 1951.

Later he became the professor and chairman of the Department of Radiology at the University of Oregon Medical School Hospitals, where he worked till 1984.

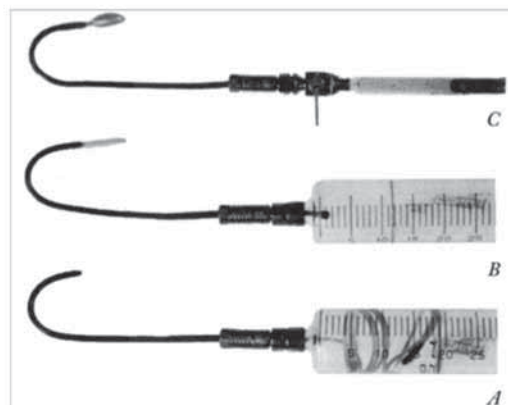
C. T. Dotter published 320 scientific papers. He published twenty-nine book chapters. As young radiologist at Cornell University, he co-authored the book "Angiocardiology" with Israel Steinberg in 1951.

C. T. Dotter received a large number of awards and grants. He received many invitations as guest speaker.

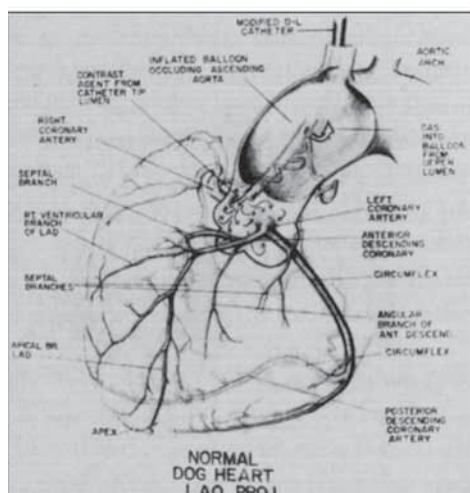
In 1978, C.T. Dotter was a Nobel Prize nominee in medicine and physiology. He was an outstanding personality with many talents. He was inventor, teacher, traveler, bird watcher, artist, music lover and an eager mountain climber.

From the "Angiocardiology"
by I. Steinberg and C. T. Dotter, 1951

Coaxial ultra selective balloon tipped catheter.
C. T. Dotter et al., 1972

Selective coronary arteriography in dog, using a balloon catheter for the occlusion of the aorta.
C. T. Dotter and L. J. Frische, 1958

LYMPHOGRAPHY

Beginnings:

17th century

Rudbeckius, O., a medical student, and Th. Beriholin, a professor of anatomy des-

cribed the lymph system. Th. Beriholin, gave the name: vasa lymphatica.

1692

Anatomist *Nuchae* injected mercury into lymphatic vessels in order to study anatomy of the lymph system.

1900 - 1920

The injection of different contrast media and radiographic demonstration of lymph vessels and lymph nodes post mortem was practised in many anatomic institutions.

1920 - 1930

The radiographic demonstration of lymphatic system was performed in experimental animals from researchers in Japan, Europe and America. Usually indirect, subcutaneous technique and colloidal Thorium as contrast agent were used.

Forerunners**1930**

Funaoka, S. et al. reported the first radiographic visualization of the lymphatics.

1931

Carvalho de, R. et al. demonstrated lymph system in vivo by injection of thorotrast into the subcutaneous tissue and lymph nodes in animals.

1932

Pfahler, G.G. demonstrated the lymphatic drainage of the maxillary sinuses in humans. He used indirect method of the opacification of lymphatics. One week after the injection of Lipiodol into maxillary sinuses, the regional lymphatics were demonstrated.

1936

Teneff, S. and *F. Stoppani* used the direct method of lymphography injecting Thorotrast into the inguinal lymph nodes for the opacification of lymphatic vessels and nodes in the pelvis.

1944

Servelle, M. used the similar procedure as *S. Teneff* and *F. Stoppani* in experimental and clinical lymphography.

Clinical Lymphography

Lymphography became a practically and clinically useful method for opacification of the lymph system in 1952.

J.B. Kinmonth cannulated lymphatic vessels and injected an oil-based contrast agent directly. Before cannulation of the lymph vessel a solution of blue dye was injected into subcutaneous tissue between the toes. Lymphatic vessels on the dorsum of the foot became visible, and could be cannulated following a surgical cut down of the skin. *J.B. Kinmonth* is considered to be the father of lymphography

1959

Malek, P. described the basic physiological, pathophysiological and anatomical lymphographic findings.

1959

Collette, J.M. described pathological changes of lymph vessels of the leg in patients with congenital and acquired lymph edema.

1959

Welin, S. wrote about development and technique of lymphography.

1960

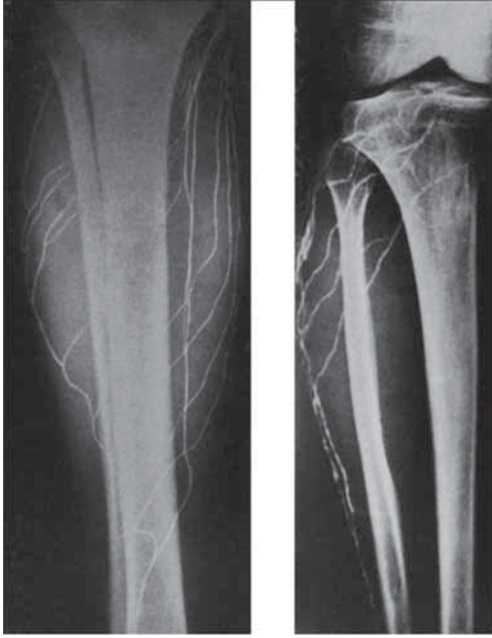
Kaindl, F. et al. published extensively about indications and value of lymphangiography and lymphadenography of the extremities

1961

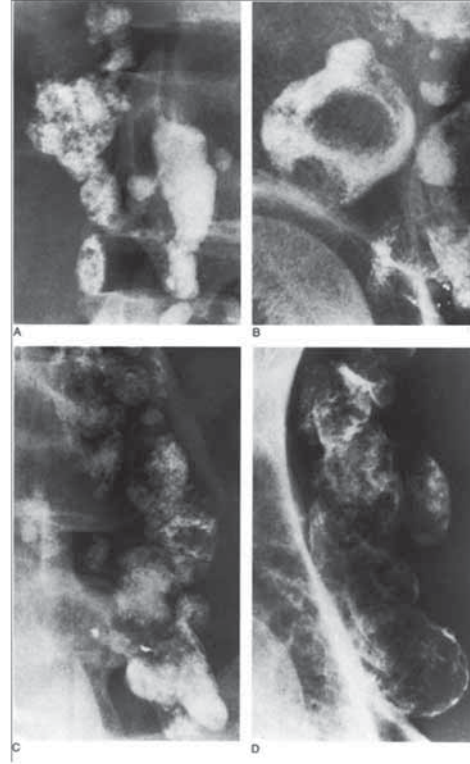
Weissleder, H. described pathological changes of lymphnodes in malignant lymphoma.

1961

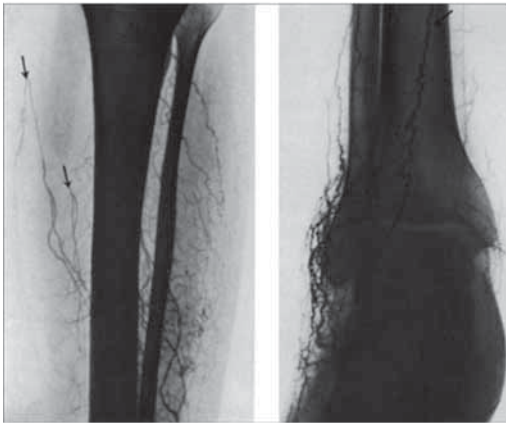
Wallace, S. et al. published their experience and stressed the diagnostic and therapeutic potential of lymphography. *S. Wallace* recommended lymphography in evaluation of patients with malignancy.

Lympangiography of leg lymph vessels
S.Wellin, 1959

Lympangiography Storage patterns in
Hodgkin's disease
H. Weissleder, 1980

Lympangiograms in patients with aquired
(A) and congenital (B) lymphedema.
J. M. Collette, 1959

1961

Hreshchyshyn, M. M. et al. used lymphography as an aid in the measurement of tumor growth.

1964

Ruettimann, A. and *M. S. del Buono* described the progress in lymphography.

1969

Foeldi, M. described the diseases of lymphatics and pathological changes of lymph circulation

1970

Viamonte, M. reported about indications and practical value of lymphography. He was one of the founders of the International Society of Lymphography.

1971

Fuchs, W. described normal anatomy of lymphatics, and summarized the pathologic changes of lymph vessels and lymph nodes. He reported about technique, indications and complications of lymphography. He defined the principles of lymphographic diagnosis and morphology of lymphnodes in patients with tumor and metastases. W. Fuchs analyzed also other applications of lymphography e.g. in lymphedema, fibrosis and benign lymphnodes diseases.

1971

Abrams, H. L. reported the results of lymphangiography in lymphoma, describing diagnostic criteria, accuracy and value of lymphography in staging of lymphoma.

1976

Luening, M., M. Wiljasalo and *H. Weissleder* stressed the importance of lymphography in the diagnosis and follow-up of patients with malignant tumors.

1977

Clouse, M.E. described the development of lymphography and discussed the clinical value of procedure.

1980

Beltz and *J. Picard* described lymphographic findings in lymphangiopathies as well as in primary and secondary lymphedema.

1980

Weissleder, H. described extensively the lymphographic findings in malignant lymphoma.

1980

Viamonte, M. et al. systematized lymphographic characteristics in metastatic disease.

PHLEBOGRAPHY

Historical Landmarks

1930

The first phlebogram of his own arm published *M. Ratschow* in 1930. He injected 10 ml Uroselectan in a hand vein.

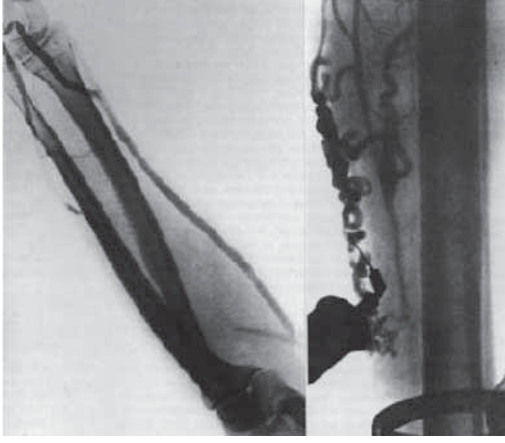
1934

Ratschow, M. described also opacification of deep femoral veins, and a case with phlebothrombosis of a femoral vein.

1938

Dos Santos, J. described the ascending leg phlebography. He injected contrast medium in a superficial vein behind the external malleolus, and demonstrated deep and superficial veins of the leg.

Dos Santos, J. performed phlebography in numerous patients. His work and publications promoted the practice of phlebography.

Arm phlebography and varicography.
M. Ratschow, 1930

1940

Bauer, G. performed numerous phlebographic examinations. He published cases with phlebothrombosis and postembolic complications.

1941

Lindblom, A. advocated the ascending phlebography.

Kjellberg, S. R. proved the value of the ascending leg phlebography.

1954

Greitz, T. further developed and profined the technique of phlebography of lower extremity. He recommended the spot filming under fluoroscopic control and the use of a tourniquet above the ankle in order to improve the filling of deep veins.

1969

May, R. and *R. Nissl* perfectuated the ascending phlebography of lower extremity,

Ascending leg phlebography.
B. Hagen, 1988

and described a rich variety of pathologic findings.

1977

Hach described a wide experience and many practical points in performing ascending leg phlebography.

İLK DÖNEM (14. ve 15. YÜZYIL) TÜRKÇE TIP YAZMALARINDA ÇOCUK SAĞLIĞI HASTALIKLARI VE TEDAVİLERİ*

O. Necmettin ŞAFAK**

Child Welfare, Diseases and Their Treatments in the Turkish Medical Manuscripts (14th and 15th Century)

The data of this study is the knowledge related to the children in the Turkish medical manuscripts of 14th and 15th century which constituted the basis of Ottoman Medicine. Our primary aim was to investigate the child welfare and diseases in these manuscripts. So that we searched for these issues and compared them with Avicenna medicine and Tedbir-ül Mevlüd of Şaban Şifai (about child welfare and diseases) and classified them according to the contemporary medicine.

In this paper, we aimed to find out and determine the medical knowledge on child welfare, diseases and the treatment in the Ottoman medicine of 14th and 15th centuries.

GİRİŞ VE AMAÇ

“İlk Dönem (14. ve 15. Yüzyıl) Türkçe Tıp Yazmalarında Çocuk Sağlığı, Hastalıkları ve Tedavileri” konulu tezimizde Osmanlı Devletinin ilk dönemleri olan 14. ve 15. yüzyıllardaki tıp yazmalarında yer alan çocuk sağlığı ve hastalıkları konusu incelenmiştir. Osmanlı tıbbının uygulanması ve pratiğinde

esas teşkil eden bu tıp kitaplardaki genel tıp bilgileri içinde çocukla ilgili bilgiler çalışmanın materyalini teşkil etmiştir. Konular çocuğun anne rahmindeki durumundan itibaren sıra ile takip edilerek işlenmiştir. Bebeğin beslenmesi, çocuğun eğitimi gibi konular çalışmaya ilave edilmiştir. Çocuk hastalıkları ile ilgili bilgiler mümkün olduğu kadar aslına sadık kalınarak yazılmıştır.

* Prof. Dr. Ayten Altıntaş danışmanlığında hazırlanan ve 2004 tarihinde kabul edilen doktora tezidir.

** Dr.

Amacım öncelikle 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı Devletinde yazılan tıp kitaplarını saptamak ve ulaşabildiğimiz tıp kitaplarından konumuz olan bilgileri taramaktı. Çünkü bu genel tıp kitaplarında çocukla ilgili kısımlar hakkında bilgi sahibi değildik. Bu konuda yeteri bilgiye ulaştıktan sonra amacımız buradaki bilgilerin daha önceki bilgilerden farklı olup olmadığını görmektir. Bunun için en güzel kaynak İbni Sina'nın Kanun'undaki çocuk bahsi idi. Bilindiği gibi İbni Sina klasik Osmanlı tıbbını çok etkilemişti. İbni Sina'nın Kanun'undaki bu bilgileri taradık ve klasik Osmanlı tıbbıyla çok alakalı olduğunu gördük. Bir sonraki aşama klasik Osmanlı tıbbını takip eden dönemdeki tıp kitaplarında çocuk sağlığı ve çocuk hastalıkları konusundaki bilgilerle kıyaslamaktı. Bunun için de 18. yüzyılda Şaban Şifai tarafından yazılmış ve özellikle çocuk hastalıklarına ayrılmış olan "Tedbir'ül-Mevlud" adlı kitap idi. Bu yazmayı Süleymaniye Kütüphanesinde bulduk ve bugünkü dile çevirttik. Bu eserdeki bilgilerle karşılaştırarak 14. ve 15. yüzyıldaki bilgilerin devamı olup olmadığını araştırdık. Bütün bu dönemdeki bilgilerin birbirleriyle çelişmediği, metot, amaç ve bilgi birikimi açısından benzerlikte olduğunu gördük.

Osmanlı hekimlerinin 14. ve 15. yüzyıllarda çocuk hijyeni, hastalıkları ve bunların tedavileri konusundaki bilgilerini saptamak ilk amacımızdı. Bu bilgileri daha önce bu konuda yazılanlar ve 15. yüzyıldan sonraki tıp bilgileriyle karşılaştırdık. Böylece Osmanlı tıbbının bu ilk klasik devrinde çocuk sağlığı ve hastalıkları bilgisini aydınlatmak ve daha sonraki çalışmalara kaynak teşkil etmek, yol göstermek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın bir diğer amacı Osmanlı tıbbını anlayabilmek ve bugünkü tıpla karşılaştırmaktır.

2. GENEL BİLGİLER

Bu çalışmamızda 14. ve 15. Yüzyılları içine alan dönem (ki biz bu dönemi kısaca ilk dönem olarak adlandırmaktayız) Türkçe tıp yazmalarındaki çocuk sağlığı ve hastalıklarını inceledik. Bir kısmı, genel tıp bilgileri ve sağlığı koruma yöntemlerine ağırlık vermiş olduğu için, çalışmamızda ana kaynak olarak bu eserlerden istifade edemedik (Tuhfe-i Mübarizi gibi). Bazıları da kıymetli taşlarla ilgili olanlardır (Tuhfe-i Muradi gibi). En fazla faydalandığımız eserler ise, tedavi ağırlıklı olanlardır. Müntehab-ı Şifa, Edviye-i Müfrede, Yadigar, Tervihü'l-Ervah, Haza'inü's-Sa'adat, Tuhfe-i Mubarizi, Tuhfe-i Muradi gibi eserlerden konumuzla ilgili alıntılar yaptık.

Çalışmamıza başladığımızda, dönemi itibariyle yeterli lügat olmaması dolayısıyla öncelikle transkripsiyonlu metinler üzerinde çalıştık. Bu açıdan en çok yararlandığımız Zafer Önler'in transkripsiyonunu yaptığı Hacı Paşa'nın Müntehab-ı Şifa'sı olmuştur. Yadigar nüshasını baştan sona gözden geçirdik.

Bedii Şehsuvaroğlu'nun yayınladığı Haza'inü's-Sa'adat, Mustafa Argunşah'ın yayınladığı Şirvani'nin Tuhfe-i Muradi isimli eserlerden yararlandık. İki yüksek lisans tezinden Tuhfe-i Mübarizi ve Muhammed Yelten'in yayınladığı Kemaliyye'den pek fazla alacak bilgi bulamadık.

Özetle incelediğimiz eserleri liste halinde verecek olursak ortaya şu liste çıkmaktadır:

Yazma Eserler

- (EM) Edviye-i Müfrede.
Süleymaniye Kütüphanesi,
Pertevniyal 744/2.

- (MŞ) Müntehab-ı Şifa. Malatya Genel Kütüphanesi, 1196/2 (Z. Önler)
- (Y) Yadigar-ı İbn-i Şerif. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 1041.
- (TE) Tervihü'l-Ervah. Topkapı Revan 1681.
- (TM) Tuhfe-i Muradi. Arkeoloji Müzesi 728 (M. Argunşah)
- (T) Tuhfe-i Mübarizi. Paris Nüshası (A. Derin)
- (HS) Hazainü's-Saadet. Topkapı III. Ahmed Hazine 557 (B. Şehsuvaroğlu)

Lügat ve Sözlükler

- (D) Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat.
- (MNÖ) Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca/ Türkçe Sözlük.
- (KT) Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki.
- (AT) B. Topaloğlu- H. Karaman, Arapça Türkçe Yeni Kamus.
- (MD) D. Mehmed DOĞAN, Büyük Türkçe Sözlük.

TARİHÇE

Tıp ilminin neredeyse bütün dallarına, tarihin yaklaşık on dört asrını kapsayan ve Güney İspanya'dan Bengal'e geniş bir coğrafı alana yayılan kapsamlı bir sahada, İslam alemi katkıda bulunmuşlardı. Bu olgu, hem uygulamalı bir ilim hem de bir sanat olan ve beslenmeden banyo yapmaya kadar bütün bir hayat faaliyetiyle ilgili olan İslam tıbbının mahiyetine eklenerek, bir çok alimin tıbbı öteki ilimlerden ayırması-

na ve onun tarihini öteki İslam ilimlerinin tarihinden ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Keyfiyetler ve ahlat arasındaki denge prensibi kolayca İslam'ın tabiat görüşünün bir parçası haline geldi; çünkü İslam'ın öngördüğü külli bir prensibin cüz'i bir durumundan başka bir şey değildi ve onun insan ve kozmostaki yeri hakkındaki görüşünün başlıca vechelerinden birini teşkil ediyordu. Her ne kadar İslam tıbbının kendisi, Müslümanların en önemlisini Grek tıbbının teşkil ettiği çeşitli kadim geleneklerle bütünleşmesinin bir sonucu olarak varolmuşsa da, metafizik ve kozmolojik açıdan bu tıbbın prensipleri köklerini derin şekilde İslam geleneğinden almaktadır.

Sağlıktan veyahut tıpla ilgili çeşitli meselelerden söz eden Kur'an ve hadislerdeki talimatlar, bir bütün olarak Müslüman tıbbının İslam'la münasebetini kurmuştur. Bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in tıp ve sağlıkla yakından ilgilendiği, bize intikal eden hadis-i şeriflerden anlaşılmaktadır. Filhakika, bu hadislerde onun tedavi usulleri (bal, kan alma ve dağlama) bulunduğu gibi, ilaç olarak tavsiye ettiği bir takım nebatların (sarı sabır, sürme vs.) isimleri geçmekte ve hastalık çeşitleri (veba, cüzam, sıtma) sayılmakta ve bunlar için tedbirler ileri sürülmektedir. O'nun tıpla ilgili bütün bu bilgilerine Tıbb-ı Nebevi denilmektedir. Ayrıca bu bilgilerin derlendiği kitaplar da aynı adla anılmaktadır. Bu kitaplar yakın zamanlara kadar İslam ülkelerinde bir sağlık el kitabı olarak elden ele dolaşmıştır.

Tıp uygulamaları konusunda İslam medeniyeti yine, tıbbın öğrenim ve uygulamasını mümkün kılmak üzere, kendi genel

yapısıyla yakından ilgili kurum ve değerler geliştirdi. Genelde köken olarak hristiyan, yahudi veya zerdüştü bir arka plana sahip olan ya da fiilen bu cemaatlerden birine mensup olan hekim imajı zamanla tamamen İslamlaştı ve böylece hakim (sözlük anlamı hikmetli kişi, bilge) figürüne dönüştü. Bu figür öteki geleneksel ilimlerin çoğundaki üstadların yerini tutan ve aynı zamanda hem hekim (tabib) hem de hakim (filozof) olan bir tip çiziyordu. Kindi'den İbn Sina ve İbn Rüşd'e kadar ilk İslam filozoflarının çoğu gerçekte hazık hekimlerdi ve Muhammed İbn Zekeriyya er Razi ve İbn Sina gibi bazıları tıp sahasında rakipsiz otorite idiler.

8. ve 9. yüzyıllarda yetişen Müslüman doktorların en önemlilerinden biri de 850 yılında, "Fırdevsü'l- Hikme" adlı 360 bölümlük tıp kitabını yazan Ali İbn Rabban et-Taberi (ö.247/861) dir. Sadece hastalıkların teşhis ve tabiatlarını incelememiş, aynı zamanda çeşitli tedavi usullerini de göstermişti. Bu eser tıp ve eczacılık dalında oldukça önemli bir eserdir. Taberi'nin en önemli talebesi ve İslam tıp tarihinin unutulmaz simalarından biri olan Muhammed ibn Zekeriyya er Razi'yle (845/932) İslam tıbbı en büyük gelişmeyi sağladı. Bu konuda birçok eserler veren er- Razi'nin en önemli eseri el-Havi'dir. Doğu'da ve Batı'da en çok tesir bırakan eserlerden biridir.

10. yüzyılda Bağdat Adudüddavle Hastahanesi Başhekimisi Ali b. Abbas el-Mecüsi (ö. 384/994 ?), döneminin en önde gelen hekimlerindendi. Mecüsi, Doğu'da dahiliye alanında tartışmasız otorite iken, Endülüs ilk büyük tıp adamını çıkardı; Ebu'l- Kasım ez-Zehravi (963/1013). Tasrif adlı eseri, cerrahi aletlerin resmedil-

diği ilk tıp kitabı olan Zehravi, Müslüman cerrahların en büyüğü idi.

Daha sonra İbn Sina'yı (17 Ağustos 980 Buhara-Afşena/ 21 Haziran 1037 Hamedan) görmekteyiz. Ansiklopedik bir tıp kitabı olan "el- Kanun fi't- tıb" (Tıp Kanunu) adlı eseri İbn Sina'yı ölümsüzleştirmiştir. Tesirini Doğu'da ve Batı'da yıllarca sürdürmüştür.

İbn Sina'dan sonra İslam tıbbının gelişmesi devam etmekle birlikte, tedrici olarak mahallileşmeye başladı. Hiç şüphesiz fikirler hala İslam dünyasının dört bucağına ulaşabiliyordu. Bu itibarla İslam tıbbının önemli bir parçası olarak ele alınan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini Türk-İslam tıbbı diye adlandırmaktayız.

İslam tarihinin Selçuklular ve sonrası dönemi (özellikle Osmanlılar dönemi) bazıları tarafından İslam dünyasında bilim- de bir duraklama ve gerileme dönemi sayılmışsa da, bu dönemde pek çok önemli alimin yetişmesi, bu devirde de ilmin gelişmesine devam ettiğinin delilidir.

Bir kurum olarak hastahaneyi Müslümanlar, İranlı ve Bizanslılardan tevarüs ettiler. İslam'ın doğuşunun hemen öncesinde şimdiki Ahvaz kenti yakınındaki Cündişapur hastahanesi, hastaların tedavisi yanı sıra, geniş tabanlı bir tıp öğretiminin yürütüldüğü büyük bir tıp kurumuydu. Gerçekte bu hastahane-okul kompleksi Hint ve İran tıbbının yanısıra Grek tıbbının İslam dünyasına intikalinde başlıca irtibat noktası idi. Ayrıca kısa sürede İslam dünyasının bir parçası haline gelen Suriye gibi doğu eyaletlerinde Bizanslılarca kurulmuş hastahaneler de vardı. Hazır bulduğu bu kurumlardan yararlanan Müslümanlar kısa süre içinde kendi hastahanelerini tesis ettiler.

İslam Dünyasının 10. yüzyılda kurulan

en ünlü hastahanesi Bağdat'ta Adudüddeve (978-983) tarafından kurulan Bimaristan-ı Adudi'dir.

Moğolların 1258'de Bağdat'ı zapt etmesine kadar faal olan bu hastahaneler de dahil Selçuklular döneminden önceye ait İslam hastaneleri ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Selçuklular daha ilk hükümdarları zamanında ilim ve sanat hamisi oldular. Birçok medrese açan, burada müderrislerden başka talebeye de erzak ve maaş veren, bunun için zengin vakıflar tesis eden, ilmi ve alimleri himaye etmeyi bir gelenek haline getiren Alparslan'ın (1064-1072) veziri Nizamülmülk (1018-1092) tarafından ilk Selçuklu hastahanesi ve tıp merkezi Nişabur'da kurulmuştur.

Bugünkü hastahanelerle aynı fonksiyonları ifa eden darü's-şifalar bir vakıf müessesesi olarak, her tabakadan halkın sağlığı ile ilgilenmekte ve bunun yanında usta-çırak geleneğine göre tıp eğitimi vermekteydi.

Selçuklu veya Selçuklu kollarının hakiyetinde bulunan ülkelerde medreselerin yaygınlaşması okur-yazarlığı artırmış; hastahanelerin çoğalması ise sağlık hizmetlerini kitlelere ulaştırmıştır. Bu yaygın eğitim ve sağlık hizmetlerinin artmasıyla refah ve bayındırlık seviyesinin yükseldiği, dolayısıyla edebiyat, san'at ve bilim faaliyetlerinin artmış olduğu müşahade edilmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti ve bu devletin mirasçısı Beylikler döneminde, Anadolu'da tesis edilen medreseler, hastahaneler ve sosyal yardım kurumları yanında bilim ve kültür hareketleri de teşvik ve himaye görmüştür. Böylece, Osmanlı öncesi Anadolu hem müessese hem de entelektüel ortam açısından çift yönlü bir hazırlık safhası geçirmiş,

bu safhada oluşturulan birikim Osmanlı Devleti tarafından miras alınmış ve asli fonksiyonları muhafaza edilerek devam ettirilmiştir.

Aslında Selçuklu ve Osmanlı müesseseleri arasında bir kesinti yoktur. Arada Anadolu'da ortaya çıkan beyliklerdeki ilmi ve kültürel hareketler de aslında Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ilim ve kültür hareketlerinin ne derece teşvik ve himaye gördüğünü bize göstermektedir.

Belli başlı Selçuklu bilim merkezlerinin ehemmiyeti Osmanlılar devrinde de devam etmiştir. En çok bilim adamının Osmanlılar devrinde de bu şehirlerden çıkması bunu göstermektedir.

Osmanlı eğitim müesseselerinin kurulması ve bilim ile ilgili faaliyetlerin teşekkülü ve gelişmesi, Osmanlı öncesi Selçuklu döneminde Anadolu şehirlerindeki eski ilim müesseselerinin yerleşik gelenekleri ile dönemin en mühim ilim ve kültür merkezleri sayılan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen alimlerin sayesinde gerçekleşmiştir.

Selçuklu hastaneleri zamanlarındaki vakfiyeleri hükümlerince değişiklik yapılmayarak vazifelerine asırlar boyunca devam etmişlerdir. Osmanlılar, Selçukluların bulunmadıkları sahil ve sahile yakın şehirlere sahip olduklarında, buralarda sıhhi müesseseler olmadığından o zaman bu ihtiyacı karşılayan sıhhi teşkilat kurulmuştur. Bursa, Manisa ve Edirne'deki darüşşifalar buna misaldir.

Osmanlılar devrinde özellikle İstanbul'da hastahaneler kurulmuş olup bunların ilki Fatih Sultan Mehmet tarafından 1470'de kendi adıyla anılan külliye içinde yaptırılan şifahanedir.

Osmanlılar, sosyal ve kültürel açıdan olduğu gibi bilim kurumları itibarıyla da İslam medeniyetinin temel özelliklerini muhafaza etmekle birlikte İslam dünyasının kültür ve ilmi hayatına yeni bir dinamizm ve zenginlik katmışlardır.

Bilim Dili Olarak Türkçe:

Karamanoğlu Mehmed Bey'in (1261-1277) 1277'de Konya'yı aldıktan sonra çıkardığı fermanla divan işlerinde ve resmi yazışmalarda Türkçe'nin kullanılmasını emretmesi, bu dilin Anadolu'da yazı dili haline gelebilmek için epey mücadele geçirdiğini gösteren kanıtlardan bir tanesidir.

Beylerin Türkçe'den başka dil bilmemeleri dolayısıyla, kendilerine eser armağan edecek yazarların onların anladığı dil-den yazma zorunlulukları olmasının Türkçe'nin güçlenmesine neden olduğu şeklinde yorumlayanlar bulunmaktadır.

Anadolu Selçukluların 1308 yılında tarih sahnesinden silinmesinden sonra güçlenen beyliklerde gelişen milliyetçilik akımı da Türkçe'nin yazı dilinde kullanılmasını olumlu yönde etkilemiştir.

Böylece, 14. yüzyıldan itibaren edebiyat eserleri yanında Türkçe olarak tıp, tarih, astronomi, İslam dini ve felsefeyle ilgili eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunların çoğunda zamanın geleneklerine uyularak tarih verilmemiştir. Ancak eserlerin imlası, yazı çeşidi, kullanılan kağıt, cilt gibi faktörler yardımıyla yaklaşık yazım tarihleri saptanabilmektedir.

İlk Dönem Türkçe Tıp Yazmaları

Anadolu'daki beyliklerden özellikle Germiyanoglu, Candaroglu, Aydınoğlu,

Karamanoğlu ve Osmanogulları'nın bilime ve Türkçe'ye verdiği önem sebebiyle, bu dönemde telif ve tercüme birçok eser Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Türkiye kütüphanelerindeki yazmaların tam olarak tespiti yapılamadığından, Türkçe tıp eserlerinin doğru kronolojik düzenlenmesi zorlaşmaktadır. Anadolu'da telif ve tercüme ilk tıp eserleri konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Bedii Şehsuvaroğlu, Kenan Süveren-İlter Uzel ikilisi ile Ramazan Şeşen'in çalışmalarını sayabiliriz. Ancak her türlü takdire değer bu çalışmaların gerçeği tam olarak yansıttığını söyleyememekteyiz. Ali Haydar Bayat'ın 18-20 Eylül 1996'da İstanbul Cerrahpaşa'da Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver anısına düzenlenen IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sunduğu "Muhammed b. Mahmud Şirvani ve Göz Hastalıklarına Ait Bilinmeyen Eseri "Mürşid" bildirisine kadar, Şirvani'nin Mürşid adlı eseri bu listelerde yer almazken, yine Şirvani'ye ait olup aslında bir tıbbi eser olmaktan çok kıymetli taşların anlatıldığı, bu arada varsa tıbbi faydalarının da bildirildiği için ikinci dereceden tıbbi eser sayılabilecek olan Tuhfe-i Muradi listelerde yer almıştır.

Çalışmamızın konusu bu dönem tıp yazmalarının kronolojik değerlendirmesi olmamakla birlikte, son yapılan yayınları da dikkate almak kaydıyla Anadolu'da ilk dönem telif ve tercüme edilen Türkçe tıp eserlerinin listesini ve eserler hakkında kısa bilgiler verelim. Kenan Süveren- İlter Uzel listesi esas alınarak yeni bilgiler ışığında düzenlenmiştir:

Tuhfe-i Mubarizi: Hekim Bereket (?-?)
 Hülasa: Hekim Bereket (?-?)
 Edviye-i Müfrede: İshak b. Murad (?-?)
 Müfredat-i İbn-i Baytar Tercümesi:
 Yazarı bilinmiyor.
 Kamilü's Sınaatü't- Tıbbiye Tercümesi:
 Yazarı bilinmiyor.
 Müntehab-ı Şifa: Hacı Paşa (1334/ 35 ?-
 1424)
 Teshilü's-Şifa: Hacı Paşa
 Tervihü'l- Ervah: Ahmedî (1334 ?- 1413)
 Yadigar: İbn Şerif (?-?)
 Hülasatü't – Tıp: Hekim Hayrettin
 El-Karabadin: Hekim Hayrettin
 Hülasa: Cerrah Mesud (?-?)
 Bahname-i Padişahi: Yazarı bilinmiyor.
 Tıbb-ı Nebevi: Ahmed Dai (?-?)
 Kitab-ı Müntehab-ı fi't- Tıbb: Hekim
 Abdülvehhab (1420'de sağ)
 Kanunçe fi't- Tıb Tercümesi: Hekim
 Abdülvehhab
 İlyasiye: Mehmed b. Mahmud Şirvani (?-?)
 Sultaniyye: Mehmed b. Mahmud Şirvani
 Tuhfe-i Muradi: Mehmed b. Mahmud
 Şirvani
 Mürşid: Mehmed b. Mahmud Şirvani
 Miftahü'n-Nur ve Hazainü's- Sürur:
 Mü'min b. Mukbil (?-?)
 Zahir-i Muradiye: Mü'min b. Mukbil
 Bahname-i Padişahi: Musa b. Mesud (?-?)
 Mecmuatü'l-Fevaid: Hekim Beşir Çelebi
 (?-?)
 Faide-i Hassat: Hekim Ahi Çelebi
 (1436-1524)
 Maidetü'l Hayat: Akşemseddin (1390-
 1459)
 Haza'inüs-Sa'adat: Eşref b. Muhammed
 (?-?)
 Akrabadin Tercümesi: Şerafeddin Sabun-
 cuoğlu (1386?-1470?)

Cerrahiyyetü'l-Haniyye: Şerafeddin
 Sabuncuoğlu
 Mücerrebname: Şerafeddin Sabuncuoğlu
 Alaim-i Cerrahin: Cerrah İbrahim (?-?)
 Kitabü'l- Mühimmat: Yazarı bilinmiyor.
 Kemaliye: Yazarı bilinmiyor. Şirvani'ye
 atfedilmiştir.

Aşağıda bu eserlerin bir kısmı tanıtıl-
 maktadır:

Tuhfe-i Mübarizi

Yazarı: Hekim Bereket (?-?) Anadolu'da
 Türkçe'ye tercüme edilen ilk kitaptır. İbn
 Sina'nın Kanun adlı eserinden yararlanıla-
 rak yazılmış olup, Hekim Bereket'in kendi
 tecrübelerini de içerir. Kanun'da önemli
 gördüğü konuları açık ve kolay anlaşılır bir
 şekilde özetlemiş ve her bölüm ve kaide
 için bir daire çizerek anlatmıştır. Daire kul-
 lanımı tıp ilminin ileri gelenleri tarafından
 daha önce kullanılmadığı gibi İbn Sina'nın
 bu eseri de hiç kimse tarafından bu şekilde
 tertip edilip kaleme alınmamıştır.

Eser dört asıl'dan oluşmuştur. Birinci
 fasıl tabiat işlerinden bahseder. İki talime
 ayrılmıştır. Birinci talim yedi fasıldır. Bu
 fasıllarda “bedenin dört unsuru, dokuz
 mizaç, dört hılt, altı organ ve diğer organ-
 lar, üç kuvvet, üç kuvvetten gelen işler, üç
 türlü can” anlatılır. İkinci talimde “insan
 teninin renkleri, zayıflık ve şişmanlık, dört
 türlü yaş, erkek ile dişi arasındaki fark”
 şeklinde dört fasıl vardır. İkinci fasıl “tabi-
 at yolundan dışarı işleri” başlığıyla tabiata
 aykırı işleri bildirmektedir. Burada da “has-
 talık türleri, üç türlü ısıtma, şişler ve sebep-
 leri, hastalıkla ilgisi olan işler, hastalık
 sebepleri'ni anlatan beş fasıla ilaveten dört

“talim”den oluşan altıncı fasıl vardır ki “hastalık belirtileri, hıltlar galip olmasının belirtileri, damarları tutmak, idrar ve şişeye almak” talimleri vardır. Üçüncü asıl “sağlığı korumak” ile ilgili dokuz fasıldır. Dokuzuncu fasıl mukaddime kısmında unutulmuş ancak metin içerisinde verilmiştir. Her iki nüshada da durum aynıdır. Burada “sağlığın kısımları, hava halleri, yemek ve içmek, istifrağ ve hukne, yürümek-hareket etmek ve sakın olmak, uyku ve uyanıklık, kızmak ve sevinmek, hastalıkları haber veren belirtiler, mizaclar”dan bahsetmektedir. Dördüncü fasıl “otalamak ahvalin” yani tedavi etmenin yollarını bildirir. Bu asılda “tedavinin kısımları, istifrağ ve şartları, kusmak, kan almak, hacamat, hukne, döğünlemek ve dağlamak” şeklinde yedi yol ile iki fasıldan oluşur. Birinci fasılda üç faide vardır. Bu faidelerde “tek başına kullanılan ilaçlar, ilaçların kuvveti ve tabiatı, tek başına kullanılan ilaçların karıştırılması, karıştırılan ilaçların türleri” şeklinde iki faide vardır.

Edviye-i Müfrede

Yazarı: Geredeli İshak b. Murad (?-?) Bazı kaynaklarda Murad b. İshak şeklinde belirtilse de eserin mukaddemesinde yazarın kendisi adını “İshak bin Murad” olarak yazmaktadır.

Elimizdeki nüshaların hiçbirinde eser adı açıkça belirtilmemekle birlikte giriş bölümünde “İshak bin Murad salahallahü şanehu diledi ki bu illerde bulunur ve dahi Türki dilinde adı bilinür edviye-i müfredei cem idüb” sözleri dolayısıyla eserin adı Edviye-i Müfrede olarak kabul edilmiştir.

Bazı yazarlar Havassu'l – Edviye adını verirken, bazı yazarlar da eserin adını

Müntehab-ı Şifa olarak belirtmektedirler. Bedii N. Şehsuvaroğlu “Kitabın orijinal adı her ne kadar Müntehab-ı Şifa ise de Bursalı Tahir Bey, Edviye-i Müfrede demiştir. Ali Emiri Efendi tarafından kopya ettirilen ve Fatih Millet Kütüphanesinde bulunan nüshaya da nedense Havas al – Edviye (İlaçların özellikleri) dendi” şeklinde açıklamaktadır. Ali Emiri nüshası (Millet 109) kütüphane kayıtlarına Kitabı—ı Edviye-i Müfrede olarak geçmiştir.

Birçok yerde Hacı Paşa'nın Müntehab-ı Şifa eseri ile bir mecmua halinde istihsah edilmiş nüshaları olduğu için, yeterli inceleme yapamayan bazı tıp tarihçileri, bir Müntehab-ı Şifa eseri de İshak b. Murad'a atfetmişlerdir. Bizim tez çalışmamız sırasında incelediğimiz İbn Şerif'in Yadigar adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi Mahmudiye 1041'de kayıtlı nüshasını çalışırken derkenarında yer alan 17 tıbbi eser içinde Müntehab-ı Şifa adlı bir eser dikkatimizi çekti. Eseri incelediğimizde girişi ve sonu farklı olmakla birlikte kalan yerlerinin bir iki ufak değişiklik ve eksiklik dışında tamamen aynı olduğunu tespit ettik (Örneğin eserde alfabetik deva isimleri ebem gömeci'den başlarken burada etmek'den başlamış ve elif harfi bittikten sonra ebem gömecinden itibaren eksik bırakılan tamamlandıktan sonra be harfine geçilmiştir. Ve eserde drog sayısı 270-275 iken burada 200 civarındadır). Eserin aslında eser adı belirtilmediği halde bu eserin mukaddimesinde Müntehab-ı Şifa adı üç kez geçmekte idi. Bu hususu bildiri olarak sunduk.

Ayşegül Demirhan Erdemir'in: “Sarton'un Havassu'l-Edviye yanında hangi nüshaya dayandığını belirtmeden kaydettiği Hülasatü't-Tib adı (Introduction, II/2, s: 1726) eserin

muhtevasına daha uygundur” şeklinde bir yorumu bulunmaktadır.

Eserin değeri ile ilgili olarak Mustafa Canpolat şunları söylemektedir: “Gerçek bir bilim anlayışı taşıyan İshak b. Murad, zaman zaman faydalandığı kaynakları belirtmekten kaçınmamıştır. “Muhammed bin Zekeriya Eydür” “bu bab Zahire-i Harzemşahi’den nakl olunmuştur” gibi.

Aşağıdaki örnek, eserin bir tek kitaptan çevrilmeyip, bir derleme ve yeniden değerlendirme olduğunu göstermektedir. “ba’zı kitaplarda hamir yerine sığır yağı diyüpdürler, ba’zısında bal dimişler, üçidahi assı-lıdır, fayide ider.”

Yine söğüt maddesinde verilen bilgiler İshak b. Murad’ın kendi buluşu olarak gösterilmektedir ki, onun tıbbıya yenilik getiren bir bilgin olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca böyle bir buluştan söz ederken kullandığı alçak gönüllü üslup da dikkat çekicidir.

Edviye-i Müfrede, çağının tıp anlayışını yansıtan, bilim değeri yüksek bir eserdir. Aynı yüzyılda yaşamış olan Hacı Paşa’nın Müntehab-ı Şifa’sı ile karşılaştıracak olursak, Edviye’nin bilim yanının çok daha ağır bastığı dikkati çekecektir. Müntehab-ı Şifa’da bilim verileri yanında hurafeye de oldukça yer verildiği, birtakım dualar, tılsımlar, muska formülleri ile hastalıkların tedavisine çalışıldığı dikkati çekmektedir. Edviye-i Müfrede’de ise hurafeye en küçük yer verilmeyişi eserin belirgin özelliğidir. Edviye’nin bir sözlük şeklinde hazırlanması dikkate alınarak, birinci bölümün sonunda hastalıklara göre bir dizin verilmesi ve nihayet IV. Bölüm olarak adlandırdığımız terimler sözlüğü, eserin bilimsel değerini artırmaktadır.

Mustafa Canpolat’ın bu değerlendirmelerinden bir kısmına katılmakla birlikte, tamamen katılmamız mümkün değildir. Dönemin tıp anlayışına göre değerlendirildiğinde her iki eserin de oldukça bilimsel olduğu kanaatindeyiz. Tezimizi hazırlarken her iki eseri de incelemiş olduğumuzdan, Hacı Paşa’nın eserini İshak b. Murad’ın eserinden aşağılarda göremeyeceğimiz gibi, belki de daha güzel bir eser olduğunu belirtebiliriz.

Müntehab-ı Şifa

Yazarı: Hekim Hacı Paşa (1334/ 35?- 1424) (Adı Celadettin Hızır b. Hoca Ali) Eserde yazılış yılı ve yazar konusunda herhangi bir kayıt yoktur.

Kendisinin Arapça olarak yazdığı Şifaü’l- Eskam ve Devaü’l –Alam’dan aynı planda Aydınoglu Mehmed Bey adına yaptığı Türkçe bir özetdir (Adıvar’a göre Üniversite Küt. Yıldız, Tıp, 877 ve 233’teki iki nüsha (Şifaü’l- Eskam’dan özetlenerek el-Kümmü’l-Celali ismiyle şöhret olan) Kitabü’s Saade’nin aynen çevirisinden ibarettir.

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde iki bab halinde nazari (ilmi) ve ameli tıp bilgileri verilir; ikinci bölümde yiyecekler (gıdalar), içecekler (şerbetler) ve ilaçlar (edviyeler); üçüncü bölümde hastalıkların sebepleri, alametleri ve tedavi yolları (ilaçları) anlatılır. Zafer Önler tarafından “Metin” ve “Dizin” olarak iki cilt halinde yayınlanmıştır.

Nüshaları:

Birçok nüshası olan eserin yazar nüshası elimizde yoktur. Bazı nüshaları Edviye-i Müfrede ile birlikte ciltlenmiştir.

Malatya Genel Kütüphanesi No: 1196. İlk 77 varak Edviye-i Müfrede, sonraki 188 varak Müntehab-ı Şifa'dır.

Bursa Haraççioğlu Küt.No.1134. İlk 55 varak Edviye-i Müfrede, sonraki 136 varak Müntehab-ı Şifa'dır.

Paris Bibliotheque Nationale A.F.170.la-188a varaklar Müntehab-ı Şifa, 188b'den itibaren Edviye-i Müfrede'dir.

Süleymaniye Pertevniyal, No.744/la-196a varaklar Müntehab-ı Şifa, 196b'den 272a'ya kadar Edviye-i Müfrede'dir.

Diğer nüshaları, Süleymaniye Ayasofya No: 3752; Topkapı Müzesi Küt. H. 545; Süleymaniye Kadızade Mehmet ef. No: 351; Fatih Millet Kütüphanesi No: 294'ı Zafer Önler bizzat gördüğünü bildirmektedir. Ayrıca İst. Üniv. Küt. Yıldız 233 ve 877; Saraybosna Şarkiyat Ens. Küt. 557/52; Konya Mevlana Müze Küt. K: 2816'da birer nüshası olduğu bildirilmektedir. Hamidiye 1041/4 ise Hacı Paşa'nın eseri değildir.

Tervihü'l- Ervah

Yazarı Hekim Ahmedi (Taceddin İbrahim b. Hızır: 1334 ?-1413)'dir. Emir Süleyman'a (1403-1410) ithafen yazılmıştır. İki cilt olup birinci cildin teorik kısmında anatomi, patoloji gibi temel tıp bilimleri, koruyucu hekimlik ve farmakoloji gibi uygulamalı tıp bilimleri hakkında bilgiler verilmekte, ikinci ciltte ise yukarıdan aşağıya bütün hastalıklar ve tedavilerinden bahsedilmektedir. Şehsuvaroğlu'na göre, Mısır'da tıp tahsili yaptığı muhakkaktır.

Yadigar (Yadigar-ı İbn-i Şerif)

Yazarı İbn Şerif (?-?)'tir. Yazılış tarihi hakkında Dr. F. Nafiz Uzluk ile Dr. Rusçuklu

Hakkı arasında tartışmalar geçtiğini belirten Adivar, Süheyl Ünver'in Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde gördüğü nüshada Umur Bey bin Timurtaş adına yazıldığını bildirmesi ile hicri dokuzuncu yüzyıl içinde İstanbul'un fethinden sonra yazılmış olacağını bildirir. Umurbey 1413'de idam edildiğine göre bu eserin 15. yüzyıl başlarında yazılmış olduğu kabul edilebilir. Genellikle hijyen, hastalık belirtileri, semptomatoloji ve tıp müfredatı farmakoloji ve tedaviden bahseder. Bu eser devri için çok önemli bir müfredat kitabıdır. İbn Sina ve İbn Baytar'dan yararlanılarak yazılmıştır.

Tuhfe-i Muradi

Yazarı Mehmet b. Mahmud Şirvani'dir. Sultan II. Murad (1421- 1451) adına yazılmış yine kendi eseri olan Cevhername'sinin genişletilerek, cinsi gücü kuvvetlendirici, güzel kokuları ihtiva eden kısımlarının ilavesi ile meydana getirdiği kıymetli taşlarla ilgili bir eserdir. Aslında bir tıp kitabı olmasına rağmen, Anadolu'da telif ve tercüme ilk Türkçe tıp kitapları üzerine çalışanlar bu kitabı tıbbi eserler listesine almışlardır. Kendisi bir hekim olması ve kıymetli taşlar anlatılırken, bunların varsa tıptaki kullanımlarıyla birlikte cima artırıcı bab ile ıtırılar eserin tıbbi yönünü teşkil eder. Argunşah, eser için "ikinci derecede bir tıp kitabıdır ve doğrudan bir tıp kitabı olarak yazılmamıştır" şeklinde hükmünü verir. Arkeoloji Müzesi Küt. 728; Bursa Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler Küt. Haraççioğlu Böl. 1098/2; Süleymaniye Bağdatlı Vehbi 1493, Ayasofya 3577; Paris Bib. Nat. 1302; Atatürk Kitaplığı M.Cevdet Yazmaları K. 281'de kayıtlı nüshaları vardır.

Hazâ'inü's Saâdât

Yazarı Eşref b. Muhammed (?-?). Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Hazine 557'dedir. Eserinde yazar kitabı dört bölüme ayırdığını ve bunun ilk üç bölümünü koruyucu hekimlik bilgilerine ayırdığını açıklamıştır. Ayrıca eserde embriyolojik ve deontolojik bilgiler de vardır. Eser Bedii Şehsuvaroğlu tarafından tıpkıbasım olarak hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

Cerrahiyetü'l Haniye

Yazarı: Sabuncuoğlu Şerafeddin. Şerafeddin Sabuncuoğlu bu eseri Amasya'da Amasya Darüşşifasında hekimken yazmıştır. Zehravi'nin Tasrif adlı eserinden yararlanarak hazırlanmıştır. Paris nüshası kendi hattı ile olup Fatih Millet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesinde birer nüshası mevcuttur. Prof. Dr. İlter Uzel 1992 yılında iki cilt halinde bu eseri bugünkü dilimize kazandırmıştır.

Mücerrebname

Yazarı; Sabuncuoğlu Şerafeddin. Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun bu eseri, genç yaşında kendi tecrübelerini yazdığı telif bir eserdir. Türkiye Kütüphanelerinde pek çok nüshası mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yedi adet nüshası ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur. Prof. Dr. İlter Uzel 1999 yılında "İlk Türkçe Deneyisel Tıp Eseri-1468" başlığı ile bugünkü dilimize kazandırmıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmamızın bilim dayanağı 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış Osmanlıca tıp eserleridir. Türkiye kütüphanelerinde bulunan Osmanlı yazma tıp eserleri birçok araştırmacılar tarafından saptanmıştır. Bu saptamalar neticesinde elde edilen listeleri esas alarak 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış, ulaşabileceğimiz tıp yazmalarını tespit ettik. Bu yazmalardan bazıları doktora tezi, bazıları da kitap olarak bugünkü dilimize çevrilmiş bulunmaktadır. Bu eserler tespit edilmiştir. Çalışılmamış eserler için İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan yazma nüshalardan çalışılmıştır.

Bu kütüphanelerden; Süleymaniye Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü; İslam Araştırmaları Merkezi; Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi; İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi; Topkapı Sarayı Kütüphanesi; İslam Kültür Sanat Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi.

Tezimizin bilimsel dayanağı Osmanlı tıbbının birinci el kaynaklarındaki bilgiler olmuştur. Kaynakların saptanması aşamasında bu dönemdeki tıp kitaplarının listelerini tespit ettik ve kıyaslayarak en kapsamlısı ve bizce en doğru olan bir liste elde ettik. Bu listelerin ışığında kaynakların çözümlenmesine geçilmiştir. Taranan ve çözülen kaynaklardaki bilgilerin toplanması aşamasında önce eserlere göre bir kaynak oluşturduk. Her eserde çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgili bölümler ayrıldı, fişlendi ve bilgisayara geçirildi.

Bunlara ilaveten kıyaslayabilmek amacı ile 11. yüzyıl hekimi İbni Sina'nın Kanun ve 18. yüzyıl hekimi Şaban Şifai'nin

“Tedbirü’l Mevlüd” adlı eserleri taranmış ve ilgili kısımlar bilgisayara geçirilmiştir. Şaban Şifai’nin eserindeki bu plan dahilindeki bölümler taranarak konuyu tamamlayıcı olarak ilave edilmiştir.

Daha sonraki aşamada; bilgilerin konularına göre ayrılması yapıldı. Elimizdeki bilgileri tek tek ele alarak ve bugünkü tıp anlayışı içinde konulara ayırdık. Hem ana metinlere sadık kalarak, hem de bugünkü tıbbıya göre bir plan hazırladık. Bu plana göre bilgileri tekrar sınıflandırdık. Bu sınıflandırmada kronolojik sıra ile tıp yazmalarındaki bilgileri verdik.

Plan dahilindeki her bölüm kaynaklar ışığında yazılmıştı. Bütün bu dokümanları topladıktan sonra işin belki de en zor olan kısmına, bunları bir araya getirip düzenlemeye başladık. O dönem kullanılan kelimelerin karşılıklarını bulmakta oldukça zorlandık. Türk Dil Kurumu’nun Yeni Tarama Sözlüğü, Ferit Develioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’ı, Şemseddin Sami’nin Kamus-ı Türki’si ve Redhouse Sözlüğü’nden istifade ettik.

Ayrıca Naşid Baylav’ın Fatih Sultan Mehmed Devrinde Te’lif, Terceme ve İstinsah edilen Tıb Eserleri ile İlaçlar, Turhan Baytop’un Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi eserleri, Mustafa Canpolat’ın 14. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri Edviye-i Müfrede, Sadettin Özçelik ve Halil Kaya’nın 15. yüzyılda yazılmış bir tıp kitabında geçen Tıbbi Terimler, Esin Kahya’nın İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomi ve Fizyoloji Terimleri makalelerindeki lügatçeler; Zafer Önler’in Müntehab-ı Şifa, Bedii N.Şehsuvaroğlu’nun Hazâ’inü’s Saâdât, Mustafa Argunşah’ın Tuhfe-i Muradi’sinden yararlandık.

Topladığımız dokümanları hastalıklara göre sınıflandırmaya çalıştık. Bugünkü anlamda ayrıma tabi tutmanın güçlüğünü bilmemize rağmen, aynı veya yakın dönemlerde de bazı farkların olması bizi hayli uğraştırdı. Çalışmamıza bebeğin beslenmesi ve çocuğun eğitimini de ilave ettik. Çünkü bu konuların çocuğun sağlığı ile çok alakası vardır. Bebeğin beslenmesinin sağlığı ile ilgisi ortaya konmuş, ayrıca bebeğin huyu ile beslenmesi arasındaki ilişki de gösterilmiştir. Çocuğun eğitimi ve terbiyesinin beslenmesi ile yakın ilişkisi ve bunun huyu ile olan ilişkisi sebebiyle konumuza ayrı maddeler olarak ilave edilmiştir.

4. BULGULAR

Yenidoğan Bakımı ve Beslenmesi

a. Bebeğin Doğumu ve Göbeğin Bakımı

Bebeğin doğumuyla beraber yapılması gerekenler Hazâ’inü’s Saâdât’da etraflıca anlatılmıştır. Doğumun başladığını gösteren belirtiler ortaya çıkınca hazırlanması gereken ilaçlar şöyle bildirilir; Pes vacibdir kim oğlanı karnında tendürüst büyümek (büyütmek) dileyen sakına. Vallahüa’lem. Oğlan çünkim doğmaya destur ola Hak taalan; Alametler belüre hazır eylemek; Zire (yabani kimyon), iki kardeş kanı, ağaç yosunu, anzurutu mür, dil safran. Bu dört ilaç İbn-i Sînâ’da turmerik (zerdeçal), Hint zımkı, anzorot (bir çeşit zımkı), kimyon tohumu, likenden (ciğer otu) olarak geçer.

Doğum olunca ilk yapılan göbeğin kesilmesidir. Buna hekimler çok önem verirler. Şaban Şifai göbeğin kesilmesini şöyle

özetler; Doğum olunca büyük tabiblerden bir cemaat ibtida vacip olan göbegini kesmekle başlanır dediler. Doğduğu saat dört parmak miktarı şimdi nasıl üzerine kesip pak yünden yapılmış latif fitil ile bağlayalar ve rıfkla muamele eyleyeler ki tıfla elem vermeye ve kesmezden evvel göbek tabir olunup kesilecek şeyi aheste aheste sığayalar ki içinde kandan ve rutubetten şeyi kalmaya ve kesip bağladıktan sonra üzerine halis zeyd yağına batmış bir parça keten bezi koyalar ve üzerinden hafifçe bağlayalar. İbn-i Sînâ da göbek kordonunu göbekten itibaren dört parmak uzunluğunda kesilmesi ve bükülmüş iplikle bağlanması ister. Göbek kordonunun kesilen ucu zeytinyağına batırılmış temiz bir keten bezle silinmeli ve üzerine yukarıda bahsedilen otlardan yapılan toz dökülmelidir.

Doğumun ardından yapılacaklar Hazâ'inü's Saâdât'ta şöyle anlatılır; doğucak (doğunca) göbeyin dört parmak yukarıdan kesib, dibinden aruca yünle bağlamak gerek. Nazik keten bezini süzölmüş zeyt yağına bandırıp göbeğine komak gerek. Andan sonra ol döğüb hazır eyledikleri otu (ilac) göbeğinin ucu düşicek (düşünceye kadar) ekmek gerek. Yelden, soğuk afetinden emin olur. Gözlerine evvela harirden (ipek) süzölmüş zeyt tamzıdalar (damlatılar). Ayağın elin sığayalar. Her bir azasını yununca sığayalar, yerli yerine yereşsun (yerleşsin) deyu. Zira oğlan anadan doğduğu saat azası yumuşak olur, nice tertip ederlerse öyle kalır. Bir evde (odada) koyalar kim karagu (karanlık) ola. Havası latif, mutedil ola. Yurasında (etrafında) mersin yaprağı, elma, turunç koyalar, güllab (gül suyu) saçalar ev içine. Vakit vakit kim aydın yere çıkaralar: eğöl eğöl çıkaralar

kim gözü ansızda aydınlık dokunucak hire olur (kamaşır). Ebu Ali eydür; gözlerini nazik harirle sile duralar (silmelidirler). Kasığın dembedem sığayalar. Başına değirmi takke giydireler, gayet büyük takke ola. İçine yumuşak keten bezini düz saralar. Baş büyüdükçe bezi yufkaltalar (incelteler), kolunu aşağı tutalar kim dirseği böğrüne erişe. Göbeğin kesilmesinden sonra kordonun düşmesi İbn-i Sînâ'ya göre üç dört günde olur. Göbeğe dökülecek tozun; midye kabuğu küllü, sığırın topuk tendonu veya alkolle yakılmış çinko olmasını uygun görür. Şaban Şifai de göbeğin düşmesini; kaçan tıflın göbeği düşse üç gün veya dört gün mürurunda düşegelmiştir. Doğru olan o anda olan ançu sadefini, yahut buzağının art ayağında urugupu dedikleri katı şeyi yakıp küllünü üzerine ekerler. Yahut yanmış (gılayı) ezip ekeler yahut muselles dedikleri şarapla (antiseptik) saralar onların kurulukları sebebiyle ol mahal kuruyup açılmaktan emin ola diye tavsiye eder.

b) Bebeğin Derisinin Bakımı

Yeni doğan bebeğin bedeninin hemen tuzlanması uyulması gereken kurallardan- dı. Tuzlama ile derinin bakımı sağlanıyordu. İncelediğimiz eserlerde de doğumdan hemen sonra tuzlama veya tuzlu suyla yıkama yapılır. İbni Sina; Bebeğin derisinin bakımı, tuzlu su ile mümkün olduğunca erken temizlenmelidir, böylece yüze renk gelir ve beniz renklenir. Tuzun yakıcılığını geliştirmek için az miktarda Hint keneviri tohumları, kostus kökü, sumak, ban otu ve fare kulağı otu (origanium) ona ilave edilmelidir der. Şaban Şifai tuzlamanın faydasını; Tıflın bedenini tuzlamayla işe başlamalılar, tuzlu su ile mezc idüp

bedenine süreler ki rahmi maderden neşed eden rutubeti fazlıyeyi tahfif itmeye başarısı, salabet bulup cilde kuvvet vere diye açıklar. Hazâ'inü's Saâdât'da tuzlama şöyle anlatılır: Ama tuzlamakla ihtilaf etmişlerdir. Mesihi eydür: yumuşak tuz saçmak yeğdir. Zira ana karnında hiçbir vechile hava dokunmamıştır. Tuz bedenini muhkem eylesin deyu kim hava dokunması ziyan eylemiye. Ebu Ali eydür, tuzlu suyla yumak yeter. Yekrek amel oldur kim şazeneç, kust, somak, sa'ter (kekik), boy tohumu (Hulbe) yemişi döğölmüş ola, sürme gibi, tuza katarlar. Eğer kızıl kuru gül dahi bile katarlarsa yekrektir. Evvel eğül eğül kulakların sehilce (hafifce) soralar (emeler); andan sonra tuzlayalar. Bir nice hekimler eyitmiş, koltuğun, kulağın, uyluğu arasın ol tuzla tuzlayalar, kalan bedenini tuzlu suyla yuyalar. Burunun, ağzın tuzlamazlarsa kayırmaz (fayda vermez). Yudukları su ıssı olmya, soğuk dahi olmya. Amma ıssıdan sovuğa yakın ola. Burnun gayet naziklikle giçi (küçük) parmak ucuna, tırnağın kesib, harir paresi sarıb arıdalar. Tedbîr-ül Mevlûd'de tuzlamanın yapılma inceliklerini şöyle yazar; Bazı doktorlar, doğan erkek olursa tuzu çok olup zamani isti'mali dahi ziyade olmak lazımdır zira erkek olduğu cihetten made-i harekati bedeniyye emri zaruri olmakla ezdiyadi salabeti bedene muhtacdır ki mulaki olduğu meşekkati sabur ola ol cihetten tuzu tiz yıkamayalar dediler. Amma eğer kız olursa layık olan az tuzlamak ol durumda kızları tiz yıkayıp erkeği kablel gusl kundağa sararlar ki, bir gün bir gece ol halet üzere durup, sonra gusl edeler. Tıflı yıkadıkları su yaz günlerinde ılık olup ısıcaklığı ve soğukluğu beraber ola kış faslı ise bedenide

elem vermeyecek mertebeyi ısıcak olması lazımdır ve dahi tuz tedbirinden en iyisi tuza bazı edviyeyi zam olunmaktır. Ez cümle Şeyhin tayin ettiği bunlardır şadebehu ki kan taşı derler ve kıst didikleri gerek ve semmak ve buvii tohumu ve sagter cümlesinden alıp ve ezilip tuz ile mezc oluna. Çocuğun ağzını ve yüzünü tuzlamayalar. Zira anların bedenini tuzlamak ile salameitlerini ihtiyar olunduğuna bir sebep dahi budur ki çocuk sıcak ve müleyyen ve yumuşak mahalden intikal eylediği durumdan fitratı rutubet ve rikkat üzerine olmağla haricte mülaki olduğu şeyden ve havanın hararet ve soğüğundan müteezzi olur. Ona nisbet her şey soğuk ve katı ve haşındır tuz onun cildine kuvvet ve dayanıklılık vermekle eziyeti def eder. Ağız içinde ve burnu deliklerinde o tuzlamayı hacet yoktur. Eğer bedeninde rutubet ve kir çok olup tekrar tuzlamağa muhtaç olursa ki onu önceden ustası bilir. Tekrar tuzlayıp sonra yıkayalar ve mafsallarına yani dirseklerine ve dizlerine ve koltuklarına ve budlarına gülkurusunu ve mersin yaprağını ezip ekeler. Banyonun hemen ardından burun deliklerinin ve kulaklarının temizlenmesi gelmektedir. Tedbîr-ül Mevlûd'de bu şöyle yapılır; İyi olan odur ki ve bundan önce hatunun tırnakları muhkem kesüp mevlûdün burnu deliklerini daima temiz tuta ve gözlerine zeyt halisten birer ikişer katre damlatalar alel husus ham zeytunden hasıl olan zeytul enfak didikleri yağ ola. Tabakat-ı Ayni gasl idüp cila virür ve dübürüne dahi acıkması için sarıca bir mai ile dağdağa vire ve bu esnada soğuktan gayet sakınalar. Dürretü-l Feride müellifi Said Bin Hibe tıfl doğduğu saatte ilk önceleri yapılacak işlerden; kulağını muraatına sarf eylemektir ki ikisine

dahi ağzı ile mass eyleye ve sonra dahi tıflın kulakları hususuna dikkat eyleye zira işitme uzvu olan kulağın durumu sair duyu organlarının ehvaline muhaliftir. Ol haasa-i rahimde iken dahi muteellime olur sebebi budur ki kulagın aleti hissi yani işitmesinin aleti olan sinirler açıktadır. Sair havası yani göz ve burunda olan şemk ve lisanda olan zevk aletleri olan sinirler gışa ile burulur ve azanın içlerindedir amma işitmek husunda Haliki Kavil vel kader cella şanühu kulağın işitme sinirlerini komuş ki ona hava suratlı dokunup sesleri işitmeye sebep ola anın için kulağa sayir havastan ziyade ihtimam ve dikkat lazımdır.

İbni Sina da tuzlamanın arkasından yapılması gerekenleri; Tuzun, bebeğin ağız ve burnuna girmemesine dikkat edilmelidir. Deri sertleşmeye ihtiyaç duyar. Çünkü bebeğin vücudu sıcak ve incedir; temas ettiği herhangi bir şeyi soğuk ve pürüzlü hisseder. Eğer vücut hala ifrazatla kaplıysa, yukarıdaki tedavi emin bir şekilde tekrarlanmalıdır. Bu safhada bebek, ılık su ile yıkanmalıdır. Tırnağı dikkatle kesilerek burun delikleri küçük parmağın ucu ile temizlenmelidir; üzerine zeytinyağı damlatılmalıdır. Anusu genişletmek için, küçük parmak kullanılmalıdır. Bebeği soğuktan korumak için özel itina gösterilmelidir, der.

c) Bebeğin Kundağı

Osmanlı hekimlerine göre yeni doğanın ilk banyosundan sonra onun kundaklanması gerekiyordu. Şaban Şifai; ...pes adet üzere göbeği kesilip gasl olunduktan sonra sardıkları kumaş pak, tahir olup rengi beyaz ola ve mülevven oladığı surette sarı olmaya daha sonra sağ kulağına ezanı şerif okuyup sol kulağına kamet getireler, diye

özetler. İbni Sina kundaklamayı şöyle anlatır; Bağlama, kundaklama esnasında, ebe, yeni doğmuş bebeğin hafifce bacaklarını bastırarak ve düz olması gereken kısımları düzelterek, uzun ve ince olması gereken kısımlarını yassılatarak onun bütün uzuvlarına özel şekil verir; onu kalıba sokar. Bu süreç, nazikçe ve yavaşça parmak uçlarıyla yapılır. Bütün bu iş birkaç gün tekrarlanır. Gözler düzenli olarak yumuşak bir kumaş parçasıyla ovulur. Mesaneye, idrarın atılmasına yardım etmek üzere hafif hafif bastırılır. Her iki kol, kalçaların yanına konur kundaklanır ve baş ince bir tülbentle veya özel bir başlıkla örtülür. Kundaklama Tedbîr-ül Mevlûdde şöyle anlatılır; Ma'lum ola ki kaçan tıfl kundağa sarılmak murad olursa vacip olan oldur ki çocuğun doğumundan sonra azasını rıfk ve mülayemet ile ask idüp yapça yapça ova yassı olacak azası ki elini ve göğsünü ve avuçlarının içi ve ayaklarının altıdır. Onların ariz (geniş enli) olmasına gayret ede ve burun ve parmaklarının ince olması gayret ede ve lütf ve mülayemet ile her uvzu ahsen şekli üzerine vaz' mütavaliye eli ile ve parmaklarının etrafı ile sıvaya ve gözlerini harir (ipek), ya harir misüllü yumuşak şey ile mesh edüp kasıklarını dahi mülayemet ile ova ta ki mesanesinin yani kavuk didikleri torbanın yolu açılıp andan bevlîn boşalması ve cereyanı kolay ola. Ba'dehu mevlûdun ellerini bast idüp kollarını dizleri tarafına ulaştır ve her azayı gereği gibi koyduktan sonra lutf ve mülayemet ile sara, bazı tabibler erkek ile dişinin kundağına sarılmasının farkına dikkat lazımdır. Erkek sardıkta ayaklarından başlayıp yukarı doğru bağlayalar ta ki azayı aliyesi geniş ola, kızları yukarıdan aşağı saralar ki onla-

rın aşağı olan azaları büyük olmak ahsendir dimişler ve başına yumuşak takye giydürüp üzerine dülbend sara. Amma bir hoş bağlaya ta ki soğuktan dahi koruya, tıflın dimağı soğuk tesirinden emin olup ve başının şekli heyeti makbule üzere sabit bula. Eğer tıflın başı heyeti tabiiyyeyi üzerine bulunmayıp ez cümle musaffat yani yassı doğarsa, eli usta olan gaile anı eziyet vermeyecek, mer-tebe şekli tabiiyyeye getirmek mümkündür zira doğumun başında kemikleri yumuşak olmakla teşekkül kabul eylediği yaratılışa dahi uygundur.

d) Bebeğin Yıkınması

Osmanlı tıp yazmalarında bebekten bahseden bölümlerde bebeğin yıkınmasına da önem verilir. İbni Sina bu konuda şunları tavsiye eder; Yazın bebek, ılık su ile ve kışın uygun sıcaklıkta su ile yıkanmalıdır. Banyonun uzun uykudan sonra yapılması en iyisidir. Bebek günde iki ila üç defa yıkanmalıdır. Kulakların içine su gitmesine engel olmaya özen gösterilmelidir. Yıkarken ebe kendi bileğini bebek göğsüne yerleştirerek ve sağ elinin ayası ile arkasını destekleyerek, onu tutmalıdır. Bu şekilde, baş ve ayak serbest kalır ve karın baskıdan kurtulur. Yıkadıktan sonra bebek yumuşak kumaşla kurulanmalıdır ve ilkin kalça sonra sırtı gelecek şekilde yatırılmalıdır. Vücudun çeşitli kısımları dikkatle kurulanmalı, ovalanmalı ve özel şekilde kundaklanmalı, sonra bir bağla da bağlanmalıdır. Göze damlatılan bir damla yağ gözlerini ve göz kapaklarını temizler. Eşref bin Muhammed ise şöyle anlatır; Yur iken gayet nazik elini yukarı kaldıralar kim parmakları omuzuna erişe. Yine aşağı açalar, uzadalar kim mafsallarında nesne kalmıya. Parmakları arasını

tuzlu suyla sileler, kulağı ardın, koltuğun, uyluk arasın tuzlu suyla ıslatalar, andan (sonra) harirle sileler, zeyt dürteler (süreler). Böğrün, kasuğun eğül eğül sığayalar: siflden ne varsa inmek için. Başını kalan (müteba-ki) azasından yüksek koyalar. Öyle olmiyacak gıda midesinin dibine inmez. Belkim yine ağzına gelir. Kuvveti hazıması zayıf olur, yaramazdır. Hamamdan çıkarıcak kulakların eğülecek (hafifce) soralar, kalan azasın sığayalar, yununca gayet nazik bezle evvel karnın, andan arkasın sileler. Kulağı ardın, koltuğun, uyluk arasın sileler kim su eseri kalmıya. Ayakları üstün, elleri ardın gayet sığayalar. Her bir endamın (aza, uzuv) yur iken (yıkarken) şol kadar sığayalar düzeler kim her endamı göz sevdigenle-yin (göze hoş gelen) şekil, suret bağliya. Bir nice hekimler demiştir kim yudukları sunun içine kuru gülle, mersin bile kaynamış, andan (sonra) soğumuş olsa yekrektir, bedeni muhkem eylemek için. Şaban Şifai ise banyo için yapılması gerekenleri şöyle yazıyor; hamama koyup gusl etmek hususunda dahi ihtimam vaciptir. Yaz günlerinde muğtedil ve kış günlerinde eziyet vermeyecek mertebe hararete mail su ile gusl edeler ki bedeni bir miktar sukunet ve humret hasıl eyleye ve istirahatının tamamında uykusunu aldıktan sonra gerektir ki hazmı kemal bulup fazlalığı ve zarar veren şeyler atlatmış ola zahir cilde mundefi'a olan mevaddı dahi hamamda gasl ve hafif terlemek ile çıkıp tamam temizlik hasıl ola. Uzunca uykusu ise ekseriye geceleri hasıl olmağla sabahları hamama komak nafi olur. Eğer bedeninde ve pislik ve kir çok olursa her gün gusl etmek caizdir. Amma kulaklarına gitmekten sakınalar. Hamamdan çıkarup kumaşa sardıktan sonra yüzüne ve

gözlerine birkaç katre leziz zeyd yağı damlatalar yukarda zikr olundugu üzere tabakatı aynı gasl edüp cila vire.

e) Bebeğin Uykusu

Osmanlı tıp yazmalarında bebeğin uykusuna özellikle önem verilir. Bebeğin uyuma şeklinin nasıl olması gerektiği İbni Sina da şöyle anlatır; “Bebeğin uyuma düzeni, doğrudan güneş ışığından korunmuş bir odada yapılmalıdır. Parlak ışıktaki bebek sakın bir şekilde uyuyamaz ve sık sık uyanır. Uyku sırasında baş, hafifçe ufak bir yastıkla yükseltilmelidir ve bebeğin başının, boynunun, kollarının ve bacaklarının dikkat etmelidir. Şaban Şifai ise şöyle tavsiye eder; Malum ola ki mevlüdün nevmi istirahat mahalli olan oda mutedilül-heva olup ziyade ısıcak olmaya lakin soğuktan muhafaza, ısıcaktan muhafazadan ehemdir, hararet anın mizacına muvafıktır ve dahi karanlığa mail olup ziyade ruşen olmaya ki tıfılın ruhu bağsırası dağılmaya... müctemi’ ola. Zira onların gözleri şua’a takat getirmez hatta beşiğine siyah yahut göknavisi yahut yeşil örtü örtmek lazımdır. Bazıları yeşil olmak münasıptır dirler. Ve bazıları mai olaması her vecihle racihtir. Nasıl olursa olsun tıfılın evaili halinde beyaz örtüye müseade yoktur ve yattığı mahalde başı sair cesedinden yüksek olmak vaciptir taki dimağı fusul kabul etmeyüp fazlalığı dimağıyesi burnu deliklerine münasıp ola ve gıdası olan sütü dahi midesinin ka’rına suhulet ile münharit ola yani midesinin dibine suhulet ile ine kaçan her vakit uykudan uyansa kundağını çözerler, ta ki azası sıkılmaktan kurtulmak ile istirahat ile o vakit gözlerine zararlı biriken şeylere ikişer üçer katre anne sütü damlata ta ki uyku esnasında gözlerinde

toplanan maddeleri yıkayup pak eyleye, lakin ol hinde kulagina süt gitmekten gayet ihtiraz lazımdır”.

Eşref bin Muhammed bebeğin uykusu için şunları yazar; “Her bir emzirmek ardınca biraz uyutmak gerek. Gayet rahatı oğlanın uykudur. Zira dimağ uykuda dinlenir, sinirler kızar itidalle can kuvvet tutar. Nice kim gıda öğünle gerek uyku dahi öğünle gerek. Her doyduğundan doyduğuna bir uyku dahi bile vacibdir. Eğer uyanıp uykudan gıda ve süt vermeden yine uyumak dilerse tabir ideler iki buçuk saat kadar. Uyumaz, âciz olurlar. İlâcı oldur kim marul tohumun, haşhaş tohumun gayet döğüb, sürme gibi elerler, benefşe (menekşe) yağı ile, ya kaynatırlar suyu ile yağrurlar iki toluğuna (avurduna), tepesine dürterler”.

Bebeğin uykusuzluğu istenmeyen bir durumdur. İbni Sina bu durum için şöyle yazar; “Bazen çocuk uykusunu kaybeder, huysuzlaşır ve durmadan ağlar. Bu durumda uyku, haşhaş bitkisi kabuğu veya haşhaş tohumundan yapılan yakı, başa tatbik edilerek sağlanır. Marul yağı veya haşhaş yağı ile baş ve şakaklar ovulur. Eğer kuvvetli bir ilaç istenirse, boru çiçeği, Hint portakalı, beyaz haşhaş tohumları, sarı haşhaş tohumları, keten, kereviz tohumları, semizotu, sinirotu, rezene, anason ve kimyondan birer kısım alınır ve hep birlikte toz haline getirilir ve bir kısım kızartılmış fakat toz haline getirilmemiş ispaghula (berz-i kutuna, plantago psyllium) ile karıştırılıp, bütün terkip tekrar eşit miktarda şekerle karıştırılıp 2 gramlık dozlara ayrılır. Hala daha kuvvetli bir ilaç isteniyorsa, diğer terkiplerin içine 1/3’den fazla veya az olmamak şartı ile afyon ilave edilir”.

Bebeğin uykusuzluğu için Şaban Şifai

şunları tavsiye eder; “dahi sıbyana uykusuzluk arız olup daima ağlar ve kalak ve ızdırab ile enin eder. Sebebi elbette bir eziyet veren halindir ki, define haber verip beyan eylemeye gücü olmadığı için ağlamak ile feryad eylesidir. Ama kibarı etibbâ etfale uykusuzluk hudusünü ekseriya midelerinde südü fâsid olup keyfiyeti reddiye istihalesinden naşi dimaağına ebharı reddiye yukarı çıkmasından olur. Acı ve ızdırabı dahi ol fasıd olan şeyi mide-sinin ağzını yakar”.

Şaban Şifai uyku için müzik yani ninninin önemini vurgular; “Bununla beraber tıflın mizacı için iki şeye mülayemet vaciptir bir tahriki latif ikinci kaide, musiki üzere teganni ve elhandır ki etfali uyut-makda kadınlar arasında adettir ki tahriki latif fuzuli tahlil edüp harareti gariziye inti’asına sebep olmağla ihlatı dahi tahlil ider ol cihetten dimaağına buharı latif suud itmekle uyku uyumasına sebep olur. İtidal üzere nevm ve istirahat dahi kuvvetli mizac bedene badi olmağın neşvü neması artar. Elhan-ı musikinin nefsi hayvani ile şiddeti münasebeti olduğu için teganni ve elhandan tıfl dahi mütelezziz olmağla nefesine sakinlik ve furuh virüp kuvvetli mizac olur. Hüzn ve sıkıntısını ve gadabını izale eder ve nevm ve istirahat iras edüp büyümesi kavi her türlü gelişmesine olumlu tesir olur”.

f) Bebeğin Hareketi

Bebeğin hareketi ve egzersizin önemini İbni Sina Kanunda çok güzel bir şekilde vermiştir. Bu konuda şöyle der; “Egzersiz bebeklerde, içgüdüsel ve doğaldır. Çünkü doğa onları faal olmaya zorlar. Bundan dolayı onlar bir yerde sakince oturamazlar. Ancak onlar, bebeklikten çocukluğa geçer-

ken (4 yaşlarındayken) daha az hareketli hale gelirler. Bebek ayağa kalkmağa ve emeklemeğe başladığında, istediğine zıt olarak yürümeğe zorlanmamalıdır. Aksi takdirde bacakları ve sırtı deforme olacaktır. Bebek emeklemeğe başladığında, o, pürüzlü yüzeyden incinip, dizlerinde çürükler meydana gelmesin diye, düz bir deri ya da halı üzerine bırakılmalıdır. Sopalar, bıçaklar ve diğer kesici şeyler yolu üzerinden kaldırılmalıdır ve düşmeden bebeği durdurmak için dikkat etmek gerekir.

İbni Sina bebeğin sallanmasının bile bir hareket olarak ona faydasını şöyle anlatır; “Hafifçe sallamak ve ninniler söylemek bebeğin mizacı için iyi gelir. Ancak bunlar, bebeğin fiziksel ve müziğe cevaplarından gözlendiği gibi, makul sınırlar içinde olmalıdır. Uyumak için beşiğin hafif sallanması ve adet olan ninnilerin söylenmesi, bebeğin hem vücut hem de zihin olarak gelişmesinde yardımcı olur. Sallanma, bebeğin büyümesini geliştirir, bunun yanı sıra zihnin gelişmesini tahrik edip, uyandır”.

Şaban Şifai de bebeğin hareketinin önemine değinir ve bebeğin yürümeye başlamasında dikkat edilmesi gerekenleri şöyle sıralar; “Eğer etfal oturmağa iktidar tahsil edip ayağı üzerinde durmağa dahi müstai olsalar ki ona Türkçe çöke durmak dirler ol vakitlerinden sanatı lazım olan himayete sa’y ideler evvela oturup ve sürünmeye başladığı mahalde vacip olan; oturduğu ve süründüğü yerler yumuşak olup katı olmamağa o yerin sertliği sebebi ile tıflın azası mütezzi olmağa ve çevresinde ağaç ve bıçak ve onların misüllü batıcı ve kesici şeyler bulunmaya ki tıfl onların üzerlerine düşerse bir zarara uğramaya ve yüksekli ve alçaklı yer dahi olmaya ki yuvarlandıkta

elem zede olmaya ve ayağı üzerine yürümeye iktidarı bulundukta ol halet etfalın bedenlerinde olan rutubetin gillet ve kesretine gösterir zira nisbeten rutubetleri az olan etfal tiz yürüyüp ve bin nisbe rutubetli mizac olanlar geç yürürler ne şekilde olursa olsun etfalde yürümeye imkan-ı nemayan oldukça caiz değildir ki ihtimam göstermeksizin yürütmeye gayret edeler. Zira tabii olarak yürümeye iktidarı olmamasıyla ihtimaldir dizlerine ve butlarına ve arkasına fıkra kemiklerine afât isabet eyleye, ol esnada lâıyk olan maruf alet ile yürütmeye mübaşeret eyleyeler ki etfal için gerekli olan; küçük arabalardır ve pek tabiyki yürümeye iktidarlari bulundugu esnada soğuk suyu çok içmekten soğuk su ile gasl olmaktan dahi sakınalar zira sinirlerine kesafet arız olmakla geregi gibi harekete vefa itmez ve sonunda zarara dahi uğrar ol esnada lazım olan mümkün olduğu mertebe hareket-sizliğe sa'y ideler riyazat bir şahsın soluması ve azim mütavahir oluncaya değin hareketi iradiyyesi ile hareket itmesinden ibarettir ki hıfısı sıhhatin muazzam tedbiri odur”.

BEBEĞİN BESLENMESİ

a. Annenin Emzirmesi

İbni Sina bebeğin anne sütü ile beslenmesinin önemini vurgular; “Bebek mümkün oldukça, anne sütüyle beslenmelidir. Çünkü o, fetus olarak bebeği büyüten kana en yakın ve doğal olarak, gelişip, büyüme için en uygun olan [besindir]. Annenin göğsünde kan süte dönüşür. Bu bebek için yararlıdır ve onun yapısı için cazip ve kabul edilebilir [özelliktedir]. Çünkü anne bebeği göğsüne aldıktan sonra sakinleştiği

sık sık gözlenmez mi? Başlangıçta bebek günde 2 veya 3 defa memeyle beslenir ve ilk birkaç gün özellikle fazla beslenmeden kaçınılmalıdır. Başlangıç besininden önce bebeğe biraz saf bal verilmesi iyi olacaktır. İlk gelen süt biraz normal olmadığından, sütü hemen bebeğe vermek yerine bir miktar süt dışarı atılmalıdır. Eğer süt ekşiliğe meyilli ise veya anne açken, oruç tutarken, bebeği kendi sütü ile beslememelidir”.

Şaban Şifai annenin emzirmesi konusunda şöyle der; “Emzirme hususunda kiba-ı etibbanın doğru bildikleri mümkün oldukça tıflı validesi emzirmektir zira validesinin südü tıflın rahmi maderde iken gıdası olan demi tamasın fazlasından ve veladetinden sonra ol demin cümlesinden uzak olmağla asıl gıdasının cevherine benzeri olmadığından ülfet ve kabule münasib olur. Hatta anası emzirmesinin faydasını anlatırken bit-tecrübe tashih olunmuştur ki tıfla arız olan bazı eziyet mücerret anasının memesi ucunu ağzına almak ile mündefi’ olur. Yani dahi südden lezzetyab olmadan meme ucu ağzına girdiği gibi gizli olan elemi mündefi’ olur, ancak acısı fazla olursa, ol surette emmek ile dahi müteselli olmaz”

Annenin emzirmesi gerektiği belirtildikten sonra emzirmenin nasıl olması gerektiği konusunda bilgi verilir, bu konuda İbni Sina der ki; “Az miktarda süt, her beslenmeden önce memeler sıkılıp alınmalıdır. Özellikle de sabah süt vermeden önce bu işlem yapılmalıdır. Emzirirken, sütün alınmasına yardımcı olmak üzere, meme hafifce sıkılmalıdır ve bebek gereksiz yere zorlanmaktan korunmalı ve çekip almadan kurtarılmalıdır; böylece, boğaz ve yemek borusunun incinmesi önlenir. Her emzirmeden önce, birkaç damla şarap damlatıl-

mış bal yararlı olur. Emzirme az olmalıdır, çünkü çok beslenme karında gerginlik, midede şişkinlik ve beyaz idrar meydana getirir. Yukarıda söz konusu edilen arazlardan herhangi biri görüldüğünde uzun emzirmelere son verilmelidir. Ve bir müddet bebek aç bırakılmalıdır. İlk birkaç günde ancak üç günden de fazla değil, günde bir defa emzirilmelidir. Uyku, sindirime yardımcı olmak üzere desteklenmelidir. Daha önce zikredildiği gibi, ilk günde bebek, başka bir kadından çok, tercihen anne tarafından beslenmelidir. Emzirdikten sonra bebek uyunca, beşik hafifce sallanmalı ve midesindeki süt altüst olacak şekilde şiddetle sallanmamalıdır. Emzirmeden önce biraz ağlaması, genellikle yararlıdır. Normal emzirerek besleme süresi iki yıldır”.

Eşref bin Muhammed de ilk emzirme için şöyle yazar; “Anası bir it enüğüne göğsündeki sütünü emzirmek gerek. Şöyleki hiç kalmıya. Andan emceğini (memesini) dibinden ballı suyla yuyalar. Andan cehd edeler kim evvel oğlanın midesine anası sütü gire. Zira yad kişi sütü anası karnındaki gıdasına muhaliftir. Eğer şöyle olursa ki anasının hastalığı var ola, emzirmek olma-ya, ya süt yaramaz ola”.

Bu konuda Şaban Şifai şöyle der; “ve dahi vacib olan oldur ki evvel emirde çok emzirmeyip günde iki defa ile iktifa ideler ve birinci defada tahammülünden ziyade az az vireler. El hasıl vacip olan ol müddet etfalde dahi riayet olunmaktır ki her bir emzirme arasında önceki emdiği hazım olacak zamanı geçmeli. Ol müddetin ise azı altı saat olup ortası sekiz saat olduğuna binaen yirmidört saatte dört defa’ emzirmek ile iktifa tıfla faydalı olduğu apaçık oldu sekiz saat itibarında üç defa lazım olur

ba husus evaili ahvalleri ola zira anların haleti tıfliyede hazımları zayıf olduğu bilinmekdir. Zamanımızın kadınlarının yanlış kanaatince kesret ile emzirmekte fayda olur inancıyla tıflı hareket ettikce ve gözünü açtıkca ağzına meme sokup ta boğazına değin süt ile doldururlar. Vaciptir ki tıfl uykudan uyandığı gibi meme vermeye belki bir miktar tahrik ide yahut beşiginden çözüp kaldırdıktan sonra emzire ki tamam uykusu açılmış ola”.

b) Sütannenin Emzirmesi

Osmanlı hekimlerine göre bebeği anne emziremiyorsa mutlaka bir sütanne bulunması gerekiyordu. Bu konuda Şaban Şifai şöyle der; “Tıfla validesinin südü cümleden hayırlı olduğu bilindikten sonra validesi emzirmek mümkün olmadığı surette sütanne seçilen hanımın iyisi salih hatundan olması”. İbni Sina bu konuda şunları yazar; “Sağlık sebeplerinden dolayı ya da anormal süt nedeniyle veya rahatı için, anne bebeğe bakamayabilir. Bu durumda sütü olan bir bakıcıya bu iş verilmelidir”.

Sütannenin nasıl olması gerektiği Osmanlı hekimlerinin çok önem verdikleri bir konudur. Bu konuda İbni Sina şöyle yazar; “Sütanne şüphesiz, yaşı, fizigi, ahlakı, göğüslerinin şekli, sütün niteliği, son doğum yapmış olduğu zaman ve kendi çocuğunun cinsiyeti açısından uygun olmalıdır. Eğer bir bakıcı bütün bu şartlara uygunsa ona iş verilebilir. İyi bir sütanne 25 ila 35 yaşları arasında olmalıdır; sağlığın ve gücünün zirvesinde olmalıdır. Onun özelliklerine gelince, iyi bir yüz ifadesi, güçlü geniş göğsü, iyi gelişmiş kas yapısı olmalıdır. O, neşeli ve iyi ahlaklı olmalıdır. O, kızgınlık ve üzüntü ve karakterinin gelişmesini

zayıflatmaya meylettiren ve bazen de bebeğin hislerini ters şekilde etkileyen korku gibi, sık sık hissi patlamalar göstermemelidir. Bundan dolayı, Yüce Peygamber Allah'ın duası onun ve neslinin üzerine olsun, zihnen dengeli olmayan kadınların bakıcı olarak kullanılmasını yasaklamıştır. Kötü karakterli bir bakıcının çocuğa vicdanlı bir bakım vereceği konusunda güvenilemez. Ve onun davranışı ters etki yapar". Ayrıca şunları ilave eder; "Sütanne her gün normal egzersiz yapmalıdır ve gıdasını tam olarak almalıdır. Bakıcılığı sırasında o, cinsi münasebetten uzak durmalıdır. Çünkü o menstrual akışı faaliyete getirecek, sütü bozacak ve kusurlu hale getirecektir. Bazen o, yeni bir hamileliğe de yol açabilir. Bu ise her iki hayat için yani uterustaki bebek ve anne için tehlikeli olabilir. Meme emen çocuk için (emzikteki çocuk), bundan zarar görür. Çünkü kanın hafif kısmı fetüse gider; aynı anda fetus beslenmedeki kusurdan zarar görür. Çünkü sütünü memedeki bebekle paylaşmak zorundadır. Eğer sütanne bazı mizaç hastalığı veya fazla diyare veya şiddetli kabızlıktan şikayetçiye, onun emzirmesinden vazgeçilip, başka bir bakıcı ayarlanmalıdır. Bakıcı kuvvetli ilaç veya uyarıcı ilaç aldığı anda emzirmeye ara vermelidir. O zaman geçici olarak başka bir sütanne görevlendirilmelidir".

Şaban Şifai de sütannenin seçimi için şu şartları ister; "Sütanne seçmek gerektiğinde en iyisi oldur ki zikir olunacak şu sekiz şart taşıyan hanım tercih edile. Evvala sinni yirmibeş ile otuz beş arasında olmak lazımdır ki ol müddet insanın zamanı gençlik kuvveti ve sıhhati ve sinni kemalidir. Saniyen yüzü gökçek olup boyunu güçlü, göğsü geniş ve etine dolu ve semen ve orta olmakla her

vecihle i'tidal mizac ve uygun biçimde ola. Salis, hüsnül ahlak ve mahmudetil efal olmak lazımdır zira ahlakı hasane mizacın itidaline ve ahlakı reddiye i'tidalden inhira-fına delalet ider. Ayrıca mutedi (yumuşak) huylu ve hüsnü suret olanların siretleri dahi güzel olup beşeriyet hasebiyle arız olan gam ve sıkıntı ve havf misilli infialatı nef-saniyye reddiyye kabulünden uzak olarak, feveran etmezler ve gadabdan dahi ictinab iderler zira ahvali mezkure mizacı ifsad itmekle südü dahi ifsad ider mürdî'anın (sütannenin) iffet ve sıhhat ve necdet ile ehli beytten olmak matluptur, validesinin akrabasından olmak mümkün olursa dahi efdal olur".

Şaban Şifai sütannenin beslenmesi için şunları söyler: "...Ve o buğday, akdarı, koyun eti, kuzu eti, ve ne sert ne de kokuşmuş olan balıkla beslenmelidir. Bu gaye ile salata özellikle iyidir ve aynı şekilde badem ve fındık iyidir: sebzelerden roka salatası, hardal, yabani fesleğen ve bir ölçü de naneden, sütün oluşmasında olumsuz etki yarattığı için kaçınmalıdır".

Eşref bin Muhammed iyi bir sütanne için; "...Ve dahi ekser göğsü yassı olanın hulku (huyu) iyi olur. Her avratın ki hulku iyi ola, elbette sütü iyidir. Aruklukla (zayıflık), semizlikle (şişmanlık) miyane (itital) gerek ademe. Avrat kim katı semiz ola sütü galiz (ağır, hazmı güç) olur. Katı aruk olursa sütü safralı olur. Oğlan emziren avratın aklı yerinde gerektir. Zira Resul aleyhisselam men" eylemiştir, deli avrata oğlan emzirmeği. Emceği hazineli gerek, ne büyük gerek ne giçi (küçük). Oğlan emziren avratın sütü yedi sıfatta gerek kim bahanesiz (kusursuz) ola; kıvamı mutedil gerek: ne sıvık ola, ne koyu. Sıvığı kuvvetsizdir. Kavisi galizdir,

yaramazdır. Miktarı ne ikin ne (o kadar) sütlü gerek kim çok ola kuvveti az olur. Ne ikin sütsüz gerek kim sütsüz olıcak vabis olur, yaramazdır” der.

Sütannenin özellikleri üzerinde çok durulan bir konudur. İbni Sina şu bilgileri de ekler; “Bakıcının kendisinin bebek sahibi olmasının üzerinden uzun zaman geçmemiş olması gerekir: [onun bebeği] bir ya da iki aylık olmalıdır ve tercihen, çocuğun erkek olması gerekir. Önemli olan noktalardan biri de, bakıcının düşük veya çocuk aldırma ile ilgili herhangi bir olayı olmamalıdır ve bütün doğumlarının tam zamanında olmuş olması gerekir”.

Aynı konuda Şaban Şifai şöyle der; “Eğer oğlan (çocuk) emzirenin kendi oğlanı tendürüst (sıhhatli) değilse ol avrata oğlan emzirtmek dürüst değil. Eğer ol kişinin eri varsa cima’dan perhiz eylemek gerek. Zira yüklü olursa, sütü ağır olur. Eğer olmazsa cima’ hayz kanın depretilir, sütü arı olmaz. Eğer emzirenin bir türlü hastalığı varsa emzirtmeyeler eğer az, eğer çok. Anası olursa, bir niceler katında yirmi bir (ay) süt emse gerek; zamanımızda; bir niceler katında otuz aydır. Ayrıca mutedi (yumuşak) huylu ve hüsnü suret olanların siretleri dahi güzel olup beşeriyet hasebiyle arız olan gam ve sıkıntı ve havf misilli infialatı nefsanıyye reddiyye kabulünden uzak olarak, feveran etmezler ve gadabdan dahi ictinab iderler zira ahvali mezkure mizacı ifsad etmekle südü dahi ifsad ider mürdî’anın (sütannenin) iffet ve sıhhat ve necdet ile mevsufe olan ehli beytten olmak matluptur, validesinin akrabasından olmak mümkün olursa dahi efdal olur”.

Sütannenin süütünün bebeği ne kadar etkili olduğu Şaban Şifai tarafından şöyle özetlenir;

“Etfalın emrazları ekseriya sütannelerin ahvaline tabii olması ile arız olur. Onun için ilaç sibyanda süt emzirenin ilaçları öne alındı ta ki onlara verilen gıda ve devanın asarı süt ve satısı ile etfale vasıl olup fayda hasıl ola. Ezcümle emziren hatunda kan bulunursa kan aldırıla veya hacamat olunur. Eğer sair karışımın galebesi var ise münasib devalar ile istifrağ olunur. Eğer ishali varsa haps olunup kuruluk ve kabızlık varsa giderilir. Başına buhar çıkan süt emzirenin buharı giderilir ve nefes alan uzuvları ıslah olunur. Su-i mizac bulunursa aynen ona da münasib gıdalar ve devalar ile mualece olunur. Eğer müshil virmek lazım yahut ishal vaki olsa ya kusturmak yahut kusmak arız olsa layık olan ıslahı mizac edince tıflı başka bir kadın emzirmeli. Dahi vacipdir ki eğer südün hırafeti ve şiddeti üzere harareti bulunsa aç karnı iken emzirmeyüp mukaddem kendi mizacına münasib gıdalar yemeli, onun da tıflın velisi tedarik itmeye muhtaçtır ve dahi hazım vakitlerine riayet eyleyüp yirmidört saat içinde üç yahut dört defadan ziyade emzirmeye, eğer bir zaruret olursa teaddüdü rada iktiza iderse bari az az emzire zira iki südün karışımından lazım gelen mahzurat ve hastalık ve imfialat kerratla zıkr olundu ve emzirdiği gibi beşiğe koymayıp gezdirmek lazım olduğu ve beşiğe koydukta tahriki latif ve tahriki elhan-ı musiki ile tedbir dahi tafsil olunmuştu. Ahvalı mezkureden başka ehemmi mühimmattan olan tedbiratın biri dahi emzirme süresince sütden gayrı gıda verilmenin tarıkını bilmektir. Hususan uykusuna ve istirahatına ve bazı mertebeli arıza olan illetine deva ola, zira emzirme süresi tabiiyesinden ihtilaf olunup cumhuru etibba ve ekseri fukaha gadlarında iki sene olduğuna müttetekirler”.

Sütannenin sütünün kalitesini düzeltmek için İbni Sina şunları önerir; “Eğer bakıcı, istenen standartlarda değilse ve süte olan ihtiyaç çok fazlaysa, bu durumda izlenecek iki yol vardır: ya beslenme uygun bir şekilde değiştirilecek veya bakıcıya özel bir tedavi uygulanacaktır. Böylece, eğer süt çok yoğun ise veya hoş olmayan kokular içeriyorsa, bir süre için bebeği beslemeden önce, sütü çekip, havayla temas ettirmelidir. Eğer süt acaip şekilde sıcaksa, bakıcı kendi sabah kahvaltısını yapmadan önce bebeği beslememelidir. Eğer süt çok ağdalı ise, bakıcı, sütü sulandıran ilaçlarla tedavi edilmelidir. Örneğin yabani nane, zufa otu (hyysop), yabani kekik, veya dağ origaniumu (fare kulağı otu) kaynatılır ve sekincebin, bazur (sakız kabağı ve hıyar tohumlarının sirkeye ve bala karıştırılmasıyla hazırlanmıştır) hazırlanıp ferahlatıcı bir ilaçla birlikte verilmelidir. Tuzlu balık ve turp diyetine ilave edilmelidir. Bakıcı kusturucu maddeleri, sirke şurubu veya sıcak su ile birlikte almalı ve düzenli bir şekilde egzersiz yapmalıdır. Eğer bakıcı, sıcak mizaçlıysa ona hafif şarap veya sirke şurubu, ayrıca veya tek başına veya bir karışımla birlikte verilir. Eğer süt çok ince ise bakıcı çok dinlenmeli, gevşemeli ve egzersizden kaçınmalıdır. Onun besini, kanı yoğunlaştıracak cinsten olmalıdır. Eğer hiçbir ters işaret yoksa, o tatlı içecekler içmelidir ve bol bol uyumalıdır”.

c) Sütün Özellikleri

İbni Sina sütün nasıl olması gerektiğini sütün muayenesi ile tesbit edilmesi gerektiğini söyler; “Bir damla süt el parmağının tırnağı üzerine damlatılmalı ve onun akmasına müsaade edilmelidir. Eğer o, rahatça akarsa, gereğinden çok ince olarak kabul

edilmelidir. Fakat o parmağı aşağıya doğru çevirince dahi aynı noktada kalıyorsa, çok yoğun olarak kabul edilmelidir. Sütün muayenesi, küçük bir kaptaki süte, sarı sakız (myrrh) karıştırılarak da yapılabilir. Bu madde, süte ilave edilerek parmakla iyice karıştırılır. Eğer süt eşit miktarda peynir ve suya ayrılırsa, onun iyi nitelikte olduğu kabul edilmelidir. Onun göğüsleri orta büyüklükte ve sert olmalıdır; yumuşak ve gevşek, uzun ve gevşek asılı gibi olmamalıdır. En önemli temel şart onun sütünün mutedil nitelikte ve içerikte olmalıdır. Süt kesinlikle beyaz olmalıdır ve kesinlikle siyah, yeşil, sarı ya da kırmızı renkli en ufak bir iz içermemelidir. Onun hoş kokulu olması gerekir ve herhangi bir şekilde ekşilik veya kokuşma izi taşımamalıdır. Lezzeti hafifçe tatlı olmalıdır, fakat acı, tuzlu veya ekşi olmamalıdır. O, bol miktarda ve homojen olmamalıdır ve çok ince yoğun, peynirsi, köpüklü veya parça parça olmamalıdır”.

Sütannenin sütü kötü kokuyorsa güzel kokulu yiyecek ve şuruplar tavsiye edilir. Eşref bin Muhammed de şunları yazar; “Miyane gerektir, ta kuvveti sütün yerinde ola. Rengi ak gerek gayette. Eğer kızılığa meylederse hamdır. Eğer sarıya meylederse safralıdır. Eğer göğ (maviye) meylederse balgamlıdır, ya sevdalıdır, tabiatı soğuktur, anın için göğ meyleder. Her bir renk bir maddeye delildir. Ol madde nice rence (hastalık), illete delildir. Kokusu iyi olsa gerek”.

Şaban Şifai sütün kalitesi hakkında şunları yazar; “Sütün kıvamında, tecrübesi; tırnak yahut ayna üzerine sağmakla olur, sağdırıp tırnağı bir tarafa ekeler eğer sürat ile seylan iderse rakik ve idmezse kalın ve kadıdır alameti, şirazi kıvam tecrübesinde bir şişeye

süt takdir olunup bir gece hali üzere terk ideler, eğer sıvısı katısından çok bulunursa sıvı ve mai ve eğer aksi bulunursa galiz ve cübni ve eğer müsavi bulunursa mutadillül kıvamdır denilmiştir”. Sütün nitelikleri şöyle olmalıdır: “Galiz, ya rakik, yahut mutavassud-ul hal olur. Bu takdirde süt ya kesir ya az yahut mutavassıt olur. Şayet üçe zam eyledik dokuz oldu bu dokuz neviden her biri ya kerihî rahika ya olmaya. Bu takdirde onsekiz olur. Bu onsekiz neviden her biri ya tıybüt-taam olamaya yani acı ve tuzlu ve ekşi olmaya ki mütevellit olduğu kanın tağayyürüne delalet ider, memduh ve makbul olan süt oldur ki mukaddime zikr olunduğu. Südü, gazai ceyyide salih olur istenilen vasıfta ola yani kıvamı miktarı mutedil ve rengi beyaza mail ve ta'mı tatlı ve rayıhası tayyibe olaki, mürdîa tercihinde tercih edilir süt ahvalidir”.

d) Sütün Artırılması

Annenin veya sütannenin sütü azsa hekimler bunun için de yapılacakları sıralamışlardır. Bu konuda İbni Sina şöyle yazar; “Süt azsa, sebebi bulunup, ortaya çıkarılmalıdır. Bu ya memelerdeki anormal sıcaklıktan veya anormal mizaçtan ileri gelir. Eğer sebep, anormal derecede sıcak memelerdeki fazla sıcaklığa bağlı olarak süt azlığı görüldüğünde bunun, onların dokunma hissinden ileri geldiği anlaşılacaktır. Mizaçtaki anormal ısı, arpa suyu ve ıspanaktan meydana gelen serinletici bir diyetle tedavi edilir. Eğer orada serin mizacın tıkanıklığı ya da yetersiz bir emilmenin belirtileri yoksa, diyet hafif ve mutedil sıcaklıktaki şeylerden meydana gelmelidir. Bu gibi durumlarda memelerin altından kan alınır. Süt az olduğunda, havuç ve havuç tohumları çok

faydalıdır. Eğer sebep kötü beslenmeyse, bakıcıya yulaf, kabuğu soyulmuş darı ve bazı uygun hububat verilmelidir. Çörek otu tohumları ve kökleri veya dere otu tohumu veya siyah kimyonu et suyuna ilave edip, vermek yararlı olacaktır. Aynı şekilde koyun veya keçi memelerinden alınmış çiğ süt de yararlı olur. Bunun yararı, bu hayvanların memelerinden insanlarınkine benzerliğinden ya da bir dereceye kadar onların süt ifrazatının (insaninkine) benzerliğinden ileri gelebilir. Uzunca bir zaman her gün arpa suyu ile birlikte beyaz karıncalar veya kurumuş yer solucanlarından bir dirhem verilmesinin de yararlı bir öneri olduğu belirlendi. Aynı şekilde, kuru balık kafaları ile çorba hazırlanıp, tereotu suyu ile birlikte her gün verilirse fevkalade olur. Temiz, yaklaşık yarım kilo inek tereyağı ile karıştırılmış bir bardak şarap da yine yararlı olur. Şarapla karıştırılmış ince öğütülmüş susam da aynı şekilde, etkin olur. Zeytinyağı ve eşek sütü ile karıştırılmış Hint sümbülünden (nard) pestil yapıp memelere tatbik etmelidir. Şarapla veya buğday kepeği ile karıştırılıp kızartılmış yarım kilo kadar patlıcan ve şarapla pişirilmiş turp ağızdan verilir. Burada özellikle iyi bir reçete şudur: bir buçuk kilo kadar dere otu tohumu, mavi kokulu yonca (melilotus) ve pırasa tohumu her birinden yarım kilo kadar ve bir kilo kadar yonca ve ban otu tohumu alınır ve hepsi toz haline getirilip birlikte çörek otu suyu, taze bal ve süzölmüş tereyağı ile karıştırılır. Bu preparat, istendiğinde azar azar kullanılır”.

Eşref bin Muhammed sütü arttırmak için şunları tavsiye ediyor; “Gıdada oldur ki koymak idiviraler, nohut, bakla unu ile yağlı. Bir dahi kabı (kabuğu, gılaflı) çıkmış

buğday ununu süt ile, yağla koyurak pişireler, yedireler. Bir dahi; nohut unu ile, razıyane (fenoil) ile bulamaç yedireler yağlı. Bir dahi; turak otu (iri yapraklı papatya), razıyane, nane, kabı çıkmış buğday unu ile yağla pişireler, yedireler. Bir dahi; yilinin (yılan) koyun sütü içinde pişmiş, ya keçi sütü içinde pişmiş yedireler, gayet iyidir bu. Bir dahi; koyun ciğerinden soğanla razıyane katıp kalye edivereler. Macun kim sütü arttırır: kabı çıkmış simsim (susam) elli dirhem, yaş razıyane suyu on dirhem, taze sığır yağı yirmi dirhem, köpüğü alınmış balla yağuralar. Her gün acı (açken) yedi dirhem yiye. Bir türlü ilaç; hamama koyalar, kirin yuyup pak eyledikten sonra ak soğanı yaralar, arkasına süreler, şol onurga (omurga) üzerine. Süt emziren sakınmak gerek kurtucu nesnelerden, ekşiden, kuru peynirden, kişnişten, tuzludan, acı terelerden, soğandan, sarımsaktan”.

Anne sütünün arttırılması için Şaban Şifai şöyle yazar; “Kıvırcık koyun eti ile galyası bişürüp ve tereotu ve kimyon tohumunu sair münasip gıdaların pişirilmesine ilave edeler. Bu dahi malum ola ki meniye arttıran, hasıl iden her deva ve her gıda südü dahi çoğaltır ve gilletine sebep olan gıdalar südü azaltır pes eğer südün azlığı emzirenin gıda eksikliğiden neş’et etmiş ise gıdasına mizacına muvafık ile çoğaltalar; erbabı tecrübe sagılır koyun ve keçi memelerini pişirüp yedirmek müşabebet cihetinden yahut bil hasa südün kesretine sebep olur demişlerdir. Kezalik tuzlanmış ve kurumuş balık başını tarak otu ile pişirüp suyunu içmek dahi çok faydalı olmak üzeredir ve dahi on dirhem sığır yağı bir kase müselleşi şeri ile yahut bal suyu ile içürmek ve müdavemet etmek südünü çoğaltır. Yahut

tahini simsimi bal suyu ile karıştırıp sonra süzeler ve içüreler, narı diyn dedikleri otu dövüp idüp asırını (usarını) zeyd yağı ve eşek südü ile sütannenin memelerine yakı edeler ve memelerini çok çok ovmak dahi sütü çoğaltır”.

Hacı Paşanın sütü arttırmak için hazırladığı ilaç terkibi ise şöyledir; “Hacı paşa merhumun südün çoğalması için faydalı ilaç addettikleri terkiptir ki zıkr olunur sıfatı: şalgam tohumu, ratbe tohumu, terep tohumu, pırasa tohumu, nohut unu, razıyane tohumu, cercir tohumu cümlesi alessuye alınır ve ezilir ve beraber sekker (şeker) ile dizilir. Kullanacağı miktarı üçer dirhemdir; akşam ve sabah istimal idüp üzerine sağılmış genç koyun südü içürele. Bu şekilde müdavetin tıbben menafi sabite olduğundan başka alması kolay olmakla herkese tedariki kolay olup umumi faydası olsun, tahsilinde kolaylık olanlar seçildi. Murdı’a nın (emzirenin) südü mai nebgiden (olması gereğinden) kesir olursa dört vecihle zararı mukadderdir dediler. Evvela tıflı kemayembagı gıdalandığından geri kalanı memelerde birirmekle bir dahi harici isabetinden naşi bozulup eziyyete sebep olur. Saniyen: madesinin miktarı kesir olmakla harareti bedeni derinleştirüp yürüdüğünden dolayı geregi gibi südü ihale idemez”.

e) Sütün Azaltılması

Annenin veya sütannenin sütü gereğinden çoksa ve bu rahatsızlık yapıyorsa bunun için hekimlerin tavsiyeleri de tıp kitaplarında yer alıyor. Bunlardan İbni Sina şöyle der; “Süt ifrazı fazla olduğundan ve memelerde doluluk olup, kan toplandığında veya süt çok fazla yoğun, ağdalı olduğunda ve de bazı rahatsızlıklara sebep olduğunda

veya onun niteliği değiştiğinde yiyeceklerin niteliği de değiştirilmelidir; miktarları azaltılmalıdır ve daha az besleyici maddelerle beslenmelidir. Memeler ve onun etrafını saran kısımlar, kimyon tohumu ve sirkeden yapılmış bir merhemle veya saf sirke ya da içinde mercimek kaynatılmış sirkeyle karıştırılmış saf çamurdan yapılmış bir merhemle sıvanmalıdır. Yemekten sonra içmesi için verilen suya biraz tuz ilave etmelidir. Nane serbestçe alınabilir. Kararlı ölçüler kabul edilmelidir. Boş mide ile banyo yapmak, kan almak ve çok miktarda egzersiz, göğüslere masaj yapılması süt iftirazatını artırır”.

Eşref bin Muhammed sütü azaltmak için şunları tavsiye ediyor; “Süt eksecek (azaltacak) ilaç, oldur kim naneyi tuzla döğeler, emceğine (memesine) vuralar. Bir dahi; mercimeği döğeler sirke ile, emceğine vuralar”.

Şaban Şifai sütün fazlalığında şunları tavsiye eder; “Südü galiz olduğu surette sekincibin buzuru içirmeye müdevamet ideler ki yarpuz ve züfa ve haşa ve sater misüllü yumuşatıcı ile pişirilmiş ola. Ecza mezakure ağır karışımı yumuşatmakla sürülür, itidali icab ider, usulu şürbünün dahi bu babda faydası büyüktür ve bu kavilden helyun ve şalgam ve razıyane ve hindiba ve hububattan nohut ve bakla ve ağziyeden piliç ve keklik ve derrac ile pişmiş çorbalar ki darçın misüllü ebazirharre ile perverde olmuş ola. Şeyh Reisi turubuh namına da bir balık yazmış Erciyes karından ve İhlad denizinden ularlar ve tuzlayıp sair diyarlara götürürler, bir karış miktarı küçük olur imiş, iyisi eski ve yıllanmış olandır. Mizacı har ve yabestir amma pişmiş telyin ider ve badehu üç köşeli börek gibi istiğmal olursa

sevdayı (sertligi) yumuşatır ider; gerçi tahale mazardır amma yağ onun maslahı olur, süt-anne hususunda gayet nafidir; an ile pişirilip ve terbiye olunup istiğmal iddüreler demişler. Daima bir ev içinde oturmaya kahice hareket eyleye ki ona riyazat itlak olunur ve memeleri üzerine yumuşatıcı süreler taki südün galizatını taltif eyleye. Eğer südü rikkate mail olursa refahiyyetine uğraşıp riyazatından men iderler ve galiz dem hasıl ider gıdalar virüp ziyadece uyutmaya ihtimam edeler, südü kerihur-rayiha olursa tatlandırıcı gıdalar verilmek lazımdır, yiyeceklerine tarçın ve mustaki müsilli latif kokulu şeyler zam edip lisanı sevr ve suyu, gül suyu misüllü ferahlatıcı sular ile katkıları müselles ve erbabından olursa şurubu reyhani vereler”.

f. Sütten Kesme, Ek Besinlere Geçiş

Bebeğin sütten kesilmesi zamanını ve nasıl yapılması gerektiğini İbni Sina şöyle yazar; “Bebek sütten başka şeyler de istemeğe başladığında herhangi bir zorlama olmadan, tedricen, bazı şeyleri yemesine müsaade edilmelidir. Kesici dişler çıkmağa başlayınca, süt tedricen, çiğnemesi çok zor ve sert olmayan besin maddeleriyle desteklenmelidir. Bakıcı tarafından çiğnenmiş ve yumuşatılmış ekmekle başlamak en iyisidir; sonra sulandırılmış bal, şarap veya sütle ıslatılmış ekmek biraz sade su içirildikten sonra verilir. Bazen sulandırılmış birkaç damla şarap da verilir. Midenin fazla doldurulmamasına da dikkat edilmelidir. Eğer bebek, ağırlıktan ve midenin geriliminden şikayeti olursa veya idrar beyazlanırsa beslenme bir süre için durdurulmalıdır. Bebeği yağla ovup, yıkadıktan sonra beslemek iyidir. Emzirme durdurulduğunda et suyu ve

kolayca hazmedilebilir et gibi hafif yiyecekler yavaş yavaş verilmelidir. Bebek, ekmek ve şekerden yapılmış papara gelince memnun olur. Eğer bebek, süt emmek için ağlıyorsa, meme başına sarı sakız ve semiz otu tohumlarının tozundan birer dirhem karıştırılıp merhem yapıp sürülür”.

İbni Sina Kanun adlı eserinin bir başka yerinde bebeğin beslenmesi için şunları tavsiye eder; “Sabahleyin çocuk uyanınca, ilkin ona banyo yaptırılır, sonra bir saat kadar veya kahvaltıdan sonra bir süre oynaması için bırakılır ve sonra ikinci kez yemeğini verip, doyurmadan önce bir banyo daha yaptırılır. Mümkün olduğunca çocuğa, yemek esnasında su verilmemelidir. Yemek esnasında verilen su kısmen yemek sırasında sindirilen besinin uygun şekilde emilmesini engeller. Çocukların hafif bile olsa, şarap içmelerine engel olunmalıdır. Hafif şarap çocuklara yasaklanır, çünkü o çocuklara fevkalade zararlı olan safrayı artırır. Hafif şaraplar, genellikle fazla safranın idrarla atılacağı düşünülerek, gelişkinler tarafından içilir ve onların eklemleri nemlenir. Çocuklarda böyle bir şeye ihtiyaç yoktur. Çünkü ne onlardaki sarı safra boşaltımı gerektirecek kadar fazladır ne de eklemlerinde herhangi bir ilave neme ihtiyaç vardır. Gelişme çağında nem azalır. Bundan dolayı dokularda sertlik ve kuruluk görülür. Böylece bu yaşta egzersiz, tedricen azaltılmalıdır. Egzersizin mutedil ve fazla kuvvetli veya şiddetli olmamasına dikkat etmelidir. On dört yaşından sonra, sağlıklı gelişkinlerinkine benzer bir beslenme rejimi tatbik edilmelidir”.

Eşref bin Muhammed bebeğin süttten kesilmesi zamanını şöyle belirler; “Amma oğlan süt emerken şol süte yakın tabiatlı

gıdalardan daim tadırı durmak (tattırmak) gerek; zira süttten kesib gıda vericek tabiat ansızda görmediğini görüb bunlamiya (bunalmıya, şaşırımıya) öğrenmiş ola. Çünkü dişi bitmeğe başlıya, gıda kim tadururlar, tedricle günden güne hem arttırmak gerek hem kuvvetli eylemek gerek. Çünkü süttten kesmek dileyeler, eğül eğül öğreterek keseler. Ol babda mamiler (ebe-ler) bildiği yeter”.

Şaban Şifai bebeğin süttten kesilme süresi ve ek besine geçme süresi için şunları yazar; “Tıflı taama alıştırmaya say ve gayret iki seneden sonra vaki olursa hazreti İmamı Azam en az müddete haml olan altı ayda yemek yeme alışkanlığı sahip olur düşüncesiyle emzirme süresini otuz ay taktir eyleyüp İmamı Züfer kamil bir sene iddia etmekle üç sene takdir eylediği ilgili kitaplarda yazılıdır. Lakin şeran ve tıbben muhtar olan iki seneden mukaddem bazı mertebeli taama alıştırmak kanunu tıbbiyete dahi evfaktır ki tabiatı gereği tedavi gerektiğinde ilaçlardan ve gıdalardan münasib olan verile. Ol hususta yani gıazavet ve uyarılmak anda dahi tıflın velayetinden ne miktar aman mürur etmeye muhtaçtır. Onda dahi ihtilaf olunup ekseri kibar kırk gün mürurunun tayin itmişler”.

Şaban Şifai bu konuyu kitabının bir başka yerinde şöyle yazar; “Müddeti rada tıbben iki sene maksur olduğu tıfl iki yaşını tamam eddikte dişlerinin çoğu biter, azayı gıdası salabet bulup süttten gayrı gıdayı kabul etmeye başlar, yalnız süt kifayet itmez olur. Tıflını uygun olmayan şeyleri yedirmekten muhafaza eylesin. Zira etfalin ekseriya marazları aşırı dolgunluktan arız olur mukaddem bulunmak lazım idiği muhakkaktır, ekseriya veladetinden beş altı ay geçtikten

sonra mübaşeret ederler, elhasıl her ne zaman tıflı taama alıştırmak için südden gayrı gıda vermek murad olursa evvale sütanneye tembih oluna ki her vakidde mutadî üzere süt vermeyip kahi emzirmek nöbeti geldikte bir miktar has ekmeği çineyüp yedire, zira evvel yemegi ekme olması her yöneyle uygundur ve çiğnenmiş olduğu hazma muafıktır, badehu sabır ile ta ki ol gıda mide-sine münhedim ola ondan sonra miktarı kifaye meme vere, ol dahi hazım olduktan sonra yine çiğnenmiş etmek vere ve kahice bal şerbetin de ısladup yahut kendi südü ile mezc idüp yedire ki ikisi dahi mizacı tıfla gayet münesebittir. Kaçan dişleri bitmeye başlayıp “senaya” tabir olunan ön dişleri zahir olsa tedric ile dahi enfa’ olunan gıda verilir, amma katı olamayıp çiğnemesi zahmet vermez, çiğnemeye muhtac olmaz taamları verilmeye muhtacdır”.

Şaban Şifai ek besine geçmek için şunları önerir; “Her ne vakit emzirme vakti tamam olup tamamen süttten kesseler, verdikleri yiyeceğin süt ile bazı mertebeye münasebeti olmağa muhtaçtır ki hazmı kolay olsun, tıfla zarar isabet eylemeye. Ezcümle şekerli muhallebi yedireler ki genç koyundan sağılmış süt ile ezilmiş pirinçten pişmiş ola, ve doktor dilinde bilalid (bilalebet) dedikleri has ekme içi ile şekerden pişirdikleri yiyeceği vereler. Has un seker ile karıştırılıp bir miktar badem yağı ilave olunan gıda dahi münasıbtir ki hanımlar ona “bulamaç” tabir ederler. Allame simidi halis yoğurt ile dahi pişirip yedirmeyi tecviz eylemişler. Ve dahi tıfla hafif çorbalar ve hafif etler yedireler. Lakin ibtidaen et kısmından her ne şekilde olursa olsun kaçınmak lazımdır. Zira onların mideleri et kısmını hazım edemeyip imtilaya mübtela etmekle

emrazı sa’biyye müeddi olur. Tıbbın büyükleri hafif çorbalar ile latif etler tertibini butur üzerine karar vermişler ki ibtidaen piliç suyu ile yapılmış çorbalar”.

g. Ek Besinler

Osmanlı hekimleri bebeğin süttten ek besine geçerken yiyeceklerine çok önem vermişlerdir. Şaban Şifai bu konuda yazılanları toplayarak özetler; “...istiğmal eylediği yiyecek ceyyidül-gıda ola, halis buğday ekmeği ve hundurus didikleri bir buğdayı etmeği olaki ona hintai rumi dahi derler Türkcesi muhtelefün fih dir. Bazı diyarda siz ve bazısında kürtek ve bazı diyarda çetage dirler ve etlerden kuzu eti ve oğlak eti ve semiz tavuk ve dürrace ki sülün dedikleri kuş olduğu esahtır ve semiz piliç çorbaları ve nimpereşt yumurta sarısı istimal ettireler ve balık çeşitlerinden küçük ve taze olup eti müteaffin ve katı olmayan nevi münasıptir ve bu guldan marul dahi onlar için güzel gıdadır, buranisini ve salatasını istiğmal edeler. Ve kabuğu çıkmış badem içi ve fındık ve fıstık içi memduhadır ve rahat etmesine gayret olunup etfali şakadan ve infialaat-ı nefsanıyyeyi reddiyeden muhafaza ideler. Nane ve kerfes dahi çendan münasip olmadığı kerrat ile zikr olundu”.

İbni Sina bu konuda şunları yazar; “Hazmı zor olan karışık yiyeceklerden sakındırmalı. Eğer yiyeceğe alışmış ise, mümkün mertebe sevgi ve yumuşaklıkla az yiyecek verip, yemekten sonra sakın hareket ettirmeyeler. Eğer sabi ve eğer saralı olmayan kimse, ağır (hazmı zor) etlerden, dört ayaklı hayvanların büyüklerinin etlerinden içtinab edeler. Zaruret halinde kuzu ve oğlak eti yedireler. Keçi eti de hafif olursa yedirilebilir. Amma, piliç, tavuk, serçe etleri en iyisidir. Balık

cinsinin tamamı mahzurludur, tatlı ve taze bile zararlıdır. Kereviz gibi sebzelerden de şiddetle sakınmalıdırlar. Bazıları marulu tavsiye eder. Ve dahi hindibağ ve şahtere ibtida su ile ıslah olunmuş olsa kullanılır diyor. Kezalik pazıyı dahi yedireler. Ve yemeklerden tarak otu ve kuşkonmaz faydalıdır. Ve yaş yemişlerin cümlesinden kaçınmak lazımdır. Ancak ayva ve şeftali gibi kabızlık veren meyveler yedirilebilir. Hardal benzeri şeylerden kesinlikle kaçınmalıdır”.

Şaban Şifai ek besine geçen çocuğun yememesi gerekenleri de vurgular; “İlla ki sakınmak gerek kim çok yedirmeye, hem galiz yağlı gıda olmya, kaymak gibi, ilik gibi. Süt tabiatından ırak gıda vermiye. Dahi sakınalar şunun gibi gıdadan, ısırtı kesmeli ola, diş zahmet göre. Evvel taze ekmek için (içini) süt içine uvalar (ufalayalar), şol umaç (bulamaç) miktarında, gayet ıslana, anı yedireler. Yahut dadısı çiğneye, bu zamanımızda kesinlikle doğru değil, kim emzirse, yedire birkaç gün. Andan sonra latif revak baldan olmuş şerbete ıslatalar, yedireler birkaç gün. Andan sonra oğlak, ya tavuk, ya şişek etinin duru yahnisi suyu-na ısladalar, yedireler öğünle. Öğünü dahi vakitle ola. Katı sakınalar ekşiden, tuzludan, ıssı otludan, katı tatlıdan, bayat aşdan, katı yağlıdan elbette. Çünkü sütten kesmek dileyeler, eğül eğül öğreterek keseler. Ol babda mamiler (ebeler) bildiği yeter. Vaktha (vaktaki) bir şekerle düzülmüş (yapılmış) gülengebin kaynatılar, ekmek içile suyunu vereler. Nagah bir dürlü nesne arız olacak olursa oğlancığa, gıdadan sakınalar, yaramaz gıdalardan”.

BAŞTAN AYAĞA ORGANLARA BAĞLI ÇOCUK HASTALIKLARI VE TEDAVİLERİ

Bu bölümde kaynaklarımızda geçen çocuk hastalıkları ve bunlara dair tedavi yöntemleri ele alınmıştır. Çocuk hastalıkları baştan başlayarak ayağa doğru klasik Osmanlı kaynaklarındaki gibi sırayla incelenecek, tedavi için verilenler bildirilecektir.

a. Başla İlgili Hastalıklar

Bebeğin Başının Gittikçe Büyümesi

Şaban Şifai bebeğin doğduktan sonra başının gittikçe büyümesi hastalığını şöyle anlatıyor; “Tıbbın büyükleri mağribiden Halef Bin Zehravi Tasrif namlı te’lifi celinde tasrih etmişlerdir ki bazı etfalın başı heyyeti tabiisinden büyük tevellüt eyleyüp gittikçe dahi büyür. Bilahere sebeb-i mevte olur. Ben gördüm bir tıfılın başı büyük tevellüt eyledi ve gittikçe boyuna ve enine uzadı gitti, bedeni götürmeden kaldı, sonra fevt eyledi. Bazı etfal sağırur-re’s küçük başlı doğar. Sonra büyür, heyeti tabiisine vasıl olur ve bazısı küçük halinde kalır. Yani çocukluk yaşı tamam olunca küçük azası ile başı dahi neşvü nema bulur ama neması tam oldukça başı bedenine nisbet yine küçük kalır, elhasıl hasta olarak büyümesine sebep baş kemiklerinin içinde rihi ğaliz tevellüdünden yahut maiyeti içtimandan olur. Baş büyümesi baş kemiklerinin altında riyahı ğaliza yahut rutubeti fuzuliyeye içtimandan naşi ğabaili re’sin birbirine oluştuğu mahalde olan yivler açılıp müteferrik olduğundan neşet eder demişler. Ol yivlere düruz derler. Kimi zahir kimi hafidir.

Zahir olanlara eklili ve sehmi ve lami tabir olunur. Ol deziler bazı derisi çürümüş kafalardan nemayandır ki lateşbiye bakracılar ibrik ve tencere misilli o anı düzdüklerinde birbirine ulaştırdıkları yivler gibidir. O yivler açılmak ile kemikler altında olan rih ve rutubet taşra huruc idip başın derisi ile kemiği arasına nufuz eder...” diye hastalığın sebebini izah eder. Şaban Şifai bebeğin başının yuvarlağının muntazam olmaması halinde; “Bazı münasip şeyi bağlamak ile, subi edip ziyade ve subi bulunanı müdevver (yuvarlak) şekline konduğu görülmüştür” demektedir.

Bayılma, Sara Hastalığı

Başla ilgili bir diğer hastalık saradır. Şaban Şifai baş ile ilgili olan bir çeşit sarayı şöyle anlatır; “...fil hakika soğulcanın ve namaz bozanın eziyyetinden etfala belki sibyana ve gençlere o haletin hudusu görülmüş ve bilinmiştir zira ol müzilerden yukarı çıkan buhardiden bağırsaklardan maada ve midede kendilerine münasip gıda bulmadığı esnada oniki parmak bağırsağı ve mideyi yaktığından dolayı sahibine sara illeti şeklinde halet arız olur ve saradan bir nev’ dahi bayılma ile mürekkeptir. Sara mıdır, yoksa mücerret bayılma illetimidir. Çok benzemesiyle bazı etibba onu sara babından çıkarma fikrine yakın olurlar. Yani sara olduğundan şüphe ederler... vacip olan kasıklarında kıl bitmezden evvel mualece ve müdavatlarına kuvvetli ve ihtimam olunup kurtulmalarına gayret olunmaktır. Etfalden başlarında şişlik ve ba’sur arıza olup burunlarından daim su akanlar kurtuluştan uzaktırlar. Onun gibi tıfillarda ibtida dimağlarının rütubetlerini kurutmaya, katılaştır-

tırmaya gayret ederler. O şekilde olmayan sibyanın ilaçları asandır. Ba-husus çoğunlukla bülüğa ulaştığında o illetten kurtulurlar. Müdavatı sibyan hususunda en iyisi edviyeden bir şey istimal olunmamaktır”.

Devamlı Aksırma

Şaban Şifai bebek hastalıklarından birini de “devamlı aksırma” hastalığı olarak belirler. Bu hastalığı şöyle anlatır; “El atas; atas Türkçe aksırmağa derler. Dimağın kendüye ve nevahisine arız olup eziyet veren şeyi def için eylediği hareketten ibarettir. Pes kah olur sibyana çok çok aksırmak arız olur, sebebi başlarına soğuk isabet eylediğidir zira onların başları rahmin hararetine yakın olmayan soğuk isabetinden dimağları zarar görür, kah olur dimağlarında fuzuli birikintiler olmakla müteezzi olup anı def için hareket ider. Bu konuda yapılması gerekenleri şöyle anlatır; “İlacı: soğuşunu def’ idüp ısıcak tutalar ve baldır ve veci? gubar idip ondan bir miktar burunlarına üfüreler, ta ki mukaddem dimağlarına vasıl olup bürudet ve rutubetini izale eyleye ve sütannesine eğer mümkün olursa kendisine dahi müsehhan (ısıtılmış) cellapler (gül suları) içireler. Çok aksırmanın bir şeklini de şöyle anlatır; “Şeyhi Reis, kah olur etfalin aksırmaları dimağlarının yan bölümde ısı şeş arız olduğundan neşet eder demişler. Şahı Gurşi ol hususu istib’ad eyleyüp eğer viremenden aksırmak gelse serseme mübtela olanlar ziyade aksırmak gerekti, diye soğuk isabetinden olduğunu tercih eylemişler. Allame onlara cevap vermiştir amma sebebi aslı şiş olduğu alameti ile bilindikten sonra başına soğuk şeyler sarmakla tedavi olunmak lazımdır. Ezcümle

hindi bağ ve kaya kuruğu usarelerini karıştırıp gül yağı ve benefşe yağı süreler ve sabinin baldırlarına hacamat ideler lakin eğer ıssı şişten olmayıp soğuk isabetinden neşet etmiş bulunursa soğuk onun büyük zararı olacağı mukarrerdir. Sebebini bilmeye ziyade ihtimam ideler”.

Devamlı aksırma hastalığı hakkında Eşref bin Muhammed şöyle yazar; “Becid (şiddetli, çokça) aksırmak, sebeb taşradan olursa toz gibi, tütün gibi tiz kokular gibi, anlardan sakınmak gerek. İçerde olursa başında verem olur. İlacı, başı kızarsa soğuk yağlarla soğutalar. Eğer kızmazsa bazerucu (Horasan teresi) kurutalar, yumuşak döğeler; burnuna başına vuralar”.

b. Göz Hastalıkları

Göz sağlığı

Şaban Şifai eserinde göz sağlığı konusunda şunları belirtmiştir: “Çocuğun gözü en çok korunması gereken uzvudur. Soğuktan sıcaktan, şiddetli rüzgardan, sam rüzgarından isabetinden dikkatle kaçınılmalıdır. Tıflın çok ağlamaktan sıyaneti ehemmi mühimmatındandır. Ve bir şeye gözünü dikip çok bakması da bu zararlardandır. Çok dikkat çekici ve silik şeylere dahi demli bakılmaya. Gözü bakmadan sakındırarak bundan uzak tutalar. Hep arkası üzere uyutmamalı. Onun için çocukları beşikte bir tarafa meyilli yatırmalı. Çok yemek yedirip, çok su içirmek başına buhar çıkardığı için göze zarar verir. Tok karnına uyutmak ta aynen öyle zararlıdır. Pırasa, tere, lahana benzeri buhar çıkarıcı gıdaların dahi çok yenmesinden sakındırılmalıdır. Çok kuru şeylerin fazla yenilerek rutubetini

kurutmasından da uzak durmalıdır. Göz için sıbyanın gözlerine sürme çekeler, mercengüş ve razıyane suları çekeler. Yalnız razıyane suyu çekmek dahi çok faydalıdır”.

Gözlerin şişmesi

Bebeğin gözlerinin şişmesi ve kapanması konusunda Eşref bin Muhammed şunları yazar; “Tıflın gözleri şişerse ilacı oldur kim gözünün kapağına hudad’ı süt ile ezeler, dürteler (sürsünler). Bir dürlü dahi; babadya (papatya) kaynamış suyu ile yüzün yuyalar. Bir dahi; mamisa’yı (sarı gelincik) hudad ile şaf eyleyeler, kuruduktan sonra taş üzerinde ezeler, gözüne koyalar”.

İbni Sina bu konuda şöyle yazar; “Sütle karıştırılmış amber göz kapakları üzerine tatbik edilmelidir ve daha sonra, gözler kaynatılmış papatya özü ile yabani fesleğen suyu ile yıkanmalıdır. Bazen fazla ağlama, beyaz, donuk kornea yarısı meydana getirir. Bunlar yeşil zakkum suyu ile birlikte tatbik edilir. Çok ağlamadan şişmiş gözlere de aynı tip tedavi uygulanır”.

Şaban Şifai bebeğin gözünün şişmesinin sebebini şöyle anlatır; “Çocuğun gözleri şişerse, bu kapaklarda şişlikle bebeği örtecek kadar olur. Sebebi: Dimağlarında rutubetin çok olup gözleri dahi zayıf olmasıyla dahil ve hariçten vasıl olan şeyi kabul ettiği içindir. Alameti: Gözün beyazı ve kapakları şişip dışarı devrilir. Bu yüzden göz açılıp kapanmaz. Göz kapağının iç tarafları yarılıp kan akar. Ve maddesi harr oldukça kapakları suluca dahi olur. O hastanın gözünden akan yalnız kan değil safra ile karışık kan ve madde-i balgamiyye ve sevdaviyyeden dahi olur. İlacı; Mümkün olursa sabinin baldırlarına hacamat yapılır.

Mümkün olmazsa kan alınır, gıdası da müzevvere ile tahfif olunur, sonra sabiye merhem süreler. Ezcümle havlan-ı hindiye sud ile ezip oraya süreler, veya taze yumurta sarısını gül yağı ile ekleyerek karıştırırlar. Birkaç saat sonra papatya ve badıruç kaynar suya yaylayıp tekrar karıştırıp süreler. Bunun defalarca yapılması lazım. Eşek südü ile percerde olmuş, enzürut ve nişasta ve nebat şekeri sahık olunup birbirine mezc olunur. Ve anzarutun süt ile perverde olması dahi anzarutu sahık edip mezbur süt ile hamur ettikten sonra gölgede kurutmak ile olur. Sunuatı (yapılışı): Budur ki mantutyasını ezip yağmur suyu ile gasl ideler. Sonra hin-i hacette ondan on dirhem ve şeyh dedikleri otun yanmış külünden böylece on dirhem ve nebat-ı şekkeri beş dirhem cümlesi alınıp ve sahık olunup, bir şişede muhafaza edilir ve mahallinde göz kapaklarına ekilir.

Gözünde Beyazlık Olması

Eşref bin Muhammed eserinde bu konuyu şöyle yazar; “Gözünde akça belirmek, çok ağlamaktan olur. Olur, kim kapağı kızarır, kırpiği dökülür. Olur, kim kapağında uşacık (ufacık) uyuz gibi olur. İlacı it üzümü suyun gözüne çekeler; Bir bardak karnında (içinde) murdesenki gül yağı ile ezeler”.

Şaban Şifai bunun çok ağlamaktan olduğunu söyleyip tedavisi için şöyle yazar; “Sıbyanın gözlerinde olan beyazı itlak olunan illetin ilacı: Evvela tıflın ağlama sebebini bulup kesmek ve istirahatını temin etmek lazım, gözleri üzerine merhemler süreler. Ezcümle, it üzümünü sıkıp, suyu ile tıflın alına ve gözlerinin kapaklarına süreler. Bazan yine çok ağlamaktan dolayı çocuğun göz kapaklarında kızarıklık ile

sertlik arız olur. Sebebi ağlamakta olan hareketinden kapakları madde dökülmekle cürmünü galiz eder. Ve dahi ol dökülen madde kapakları çok hareket etmesi sebebiyle hararet hasıl edip burkiyyete meyl etmekle kapaklarda akile peyde olur. Kırpikleri dahi dökülür. Yahut dağılır. İlacı: Tıflın önce baldırlarına ve kulaklarına tam-mülü miktarı hacamat edip, gıda verilirse, gıdaları ıslah olunur. Annenin ve sair tedbiri, madama ki tıflı emzire her halde vakit vakit kapakları üzerine rada’ ve haddet ve burkuni teskin edici, karışımlar ve merhemler süreler. Ez cümle; merd-i senki ezilip it üzümü suyu yahut gül suyu ile karıştırırlar, saralar... Zaman zaman gözlerine it üzümü suyu ve gül suyu damlatırlar.”

Çocuğun Şaşı Olması

Şaban Şifai bu konuda şunları yazar; “Anne ve mürebbilerin daima aynı tarafa yatırıp emzirmesindendir. İki tarafa da yatırıp emzirmeli. Gözleri böylece hep aynı yere ve tarafa bakmaz. Şaşı doğan çocuğa ekseri doktorlar çare yoktur derler. Ancak Şeyhu’r-Reis; çocuğun azaları rutubetlidir. Gözün bakışı düzeltilebilir demiştir. Çocuk yaşta ihmal edilmeyip ilaç ile tedavisine gayret edilmelidir. Evvela tıflın beşiğinde; yatağını gayet düz edip sonra şaşı olan gözün, tersi tarafına baktırmaya gayret ederler. Gecelerde mumu dahi o tarafa koyalar. Gündüzleri de çocuğun sevip bakacağı şeyleri o tarafa koyalar. Baktırmak istedikleri yöne göz alıcı, dikkat çekici renkte şeyler asalar. Bunlar bir nevi göz jimnastığıdır. Gıdası: Kartam içini nohut suyu ile percerde edip istimal ettirmek nafidir. Zeytin yaprağını sıkıp suyunu şaşının burnuna çekmek

dahi fayda verir. Sıfatı; Zariyane tohumu üç dirhem, beyan kökü ve oğul otu, her birinden ikişer dirhem cümlesi kifayet miktarı su ile kaynatılıp sonra tasfiye (durulup süzülmesi) edilip her bir istimale on dirhem sirkencübin ile verilir. Ve başlarına ziynak ve nergiz ve papatya yağları misüllü har yağları sürülür. Eğer şaşı teşennüc yabesten neşet etmiş olsa: İlacı: Yumurta akını gül suyu ve bir miktar müselles ile gözlere süreler. Buna devam eder. Ve bir de şefanın dedikleri kuşun kanı ile göze sürmek dahi faydalıdır. Bu şâfi dahi ibtidasından sonuna varıncaya kadar göz kapaklarına her bâr sarılsalar, gözleri kurtulur. Özelliği: Havlan-ı hindî, sayrı ekâkıya ve şeyâfi mâmisa... her birinden birer dirhem alınıp yarım tutam (denke) zâferan zammı ile sâfeler düzeler. Hin-i hacette, keşniç suyu ile ezilir. Ali'nin elleri içine ve tabanlarına kına yakmak, göz muhafazasında bilhassa tecrübe edilmiştir. Bir miktar zâferân ve kâfur dahi zam olunup sirke ve kilâb ile hanur olur...”.

c. Kulak hastalıkları

Kulağın sağlığının muhafazası için Şaban Şifai konuya şöyle başlar; “Kulağın Muhafazası: Her bir kulaklarına mersin yağı, onun benzeri soğuk ve kabız yağlar takdir olunur. Her illette ki kulağa bir şey damlatmak lazım ola...”.

Kulak Akıntısı

İbni Sina kulak akıntısından şu şekilde bahsetmiştir; “Bu şikayet de yaygın şekilde görülür. Çünkü çocuklarda vücut, daha da özel olarak, beyin nemle doludur; bu

durum biraz badem, safran veya güherçile ihtiva eden bal veya şarap içinde ıslatılmış fitille kulağa pansuman yaparak tedavi edilir. Bazen, safran ihtiva eden biraz ekşi şaraba batırılmış bir parça bez kumaş kulak akıntısında kullanılır”.

Eşref bin Muhammed bu konuda şunları yazar; “Kulağından nesne gelmek ilacı oldur kim gül yağın ılıcak eyliyeler, kulağına tamzıralar (damlatalar). Bir ilaç dahi; suci (şarab) ile bala sehilce (az) şab katalar, sehilce (hafif) ılıdırlar kulağına tamzırırlat”.

Kulak Ağrısı

İbni Sina kulak ağrısı için şöyle yazar; “Çocuğun ekseriya rüzgar veya nemden dolayı kulakları ağrır. Bu amber, kaya tuzu, mercimek, sarı sakız, acı elma tohumları veya ardıc kaynatılıp ve kullanılmadan önce süzülerek elde edilen yağdan birkaç damla, kulağa damlatılarak tedavi edilir. Şaban Şifai ise tedavide; İlacı Mersin yaprağı (antiseptik) ile mazıyı sirkede pişirilip sonra tasfiye ol ma-i metbuhu fitil ile istimal ideler. Pişirme sırasında gasl ilâve olsa faydalıdır, kulağın muhafazası için: Her bir kulaklarına mersin yağı, onun benzeri soğuk ve kabız yağlar takdir olunur. Her illette ki kulağa bir şey damlatmak lazım ola. Kulak ağrısı kurttan dolayı ise: Şeyh dedikleri otun ve nane ve şeftali yaprağının usareleri alıp suye ahz olunup, ezilmiş yürek ile mümtezca taktir ve fitil olunur” der.

Kulağın kaşınması da çocuğun rahatsızlığını doğurur. Bu konuda da Şaban Şifai şunları tavsiye eder; “Sıbyanın kulaklarına gicişme arız olursa; sebebi rutubeti burgiyedir ki ecza-i samaha (kulak suyuna) munassab olur. İlacı: Efsentin usaresi, zeyt-i

abz ya gül yağı ile fitil alude edeler yahut, efsetini zeyt yağı ile pişirip sonra takdir olunur”.

Kulakta Fazla Kir Toplanması

Şaban Şifai şunları yazar: “Kulaklarına kir ve pas toplanırsa: Yine sebebi rutubeti fazliyelerinin çokluğundandır. Hafif yağlarla kulağı damlatılır. Acı badem yağı veya kadın sütü damlatılır. Sonra alet-i ma’hude ile yıkanır ve temizlenir. Burkı sirkede hall edip bir miktar zaman terk edeler. Ta ki galeyanı teskin etsin. Tasaffiden sonra gül yağı ile memzucan takdir olunup, bir saat sonra temizlenir. Burk-ı asl ile mezc ve fitil ile idhal edeler, tamam üç gün durduktan sonra, çıkarıp, tekrar temizleyip bunu tekrar edeler. Gavi ilaca ihtiyaç duyarsa: Hanzal yaprağının usaresi takdir oluna, yahut zernic ve burak alas suya ahz ve sahih olunup bal ile mezc terkiibinden bir miktarını sirkede ezip damlatalar, ve bir saat sonra bal suyu ile yıkayalar. Temizleninceye kadar bunu yapalar.

Kulağa Çok Su Kaçırma

Şaban Şifai kulağına çok su kaçan çocuk için yapılacakları şöyle özetler; “Su kaçan kulak tarafına yatıp baş aşağı yatarak suyun iyice çıkmasını sağlایa. Raziyaneye ya da tarak otu dallarından bir karış miktarı çöp parçası alınıp bir tarafından sülüs miktarına pamuk saralar ve ol pamuğu zeyt yağı ile âlûde edip (bularlaştıırıp), tarafı ahirini sabinin kulağına konduktan sonra, pamuklu tarafını yakalar, ol çöp yandıkca kulakta olan suyu cezb eder. Bir defada bütün suyu çekmezse birkaç kez tekrar edilir. Sonra

tatlı badem yağı yahut kadın sütü damlatmaya devam edilir. Ta ki ilaçların kulağa verdiği tahrip onarıla”.

Kulakta Yaralar

Şaban Şifai kulak yaraları için şunları yazar; “Karha (yara); eğer kulak içinde olan karha (yara) görünür ise münasip sular ile yıkamak lazımdır. Ez-cümle sirkencibini ısıcak suyla ezip kulak gaslı için perdahta kılınan alet-i mahsusaya bir miktar yün ve pamuk sarıp ol şeye bulaştırmak ile temizlik yapılır. Yahut mersin yaprağını gül yağı ve bal ile pişirip onlarla yıkamak da çok faydalıdır. Sonra da kurutucu şeyler üfüreler. Eğer karha içeride olur görünmezse fitil ile amel olunur”.

Ayrıca kulağın etrafında oluşan yara, memelerin çıkması için İbni Sina şöyle yazar; “Kulağın etrafındaki yara ve karhalar çıkmasıyla da kulak hastalığı bilinir. Her türlü kulak ağrıları genelde, soğuk hava, sıcak hava, soğuk rüzgar veya sıcak rüzgardandır. Ba husus sıcak mahalden çıkmak ile soğuk havaya çıkmakla yani bedenimizi saran havanın soğduğundan müteessir olup, ağrı hasıl olur. Onun için etfalı mümkün mertebe soğuktan sakınmak gerektir. Zamanımızda bazı hanımlar bebekleri yaz günü kat kat giydirmekte ve üzerlerini örtmekte. Halbuki sıcaktan ve harareten kulak ağrısı ortaya çıkar ve kulak içinde hummayı harareten şişlikler olur. Bazan kulak ağrısının sebebi kurttur. Böcek girmesinden, düşmekten, vurulmaktan da olur. İlacı: Isıcak ve gabid devalar ile olur. Çocuk yiyip içebiliyor ise, imkan nisbetinde korunup sonra, kulağı için tedbir alınır. Ez-cümle; ebhel, Türkçe erteç yemişi derler ebu cehil

karpuzunun çekirdeği ve adesmur yağı, acı mercimek derler bir fiğ tohumudur ve havlan-ı hindi, ve sa'ter-i ve milh-i derani bunlardan her birisi münferiden ve cümlesi mecmuaten ilaç yapılır. O yollardan hangisi mümkün olursa, zeyt yağı ile hafif ateşte kaynatılır. Sonra süzüp o yağı akşam ve sabah yünden veya pamuktan fitil ile kulaklarına koyalar... Yine; kadın südü ile ezilmiş safı ebyaz yahut yalnız gül yağı damlatmak ile de ilaç olur demişler”.

Kulaktan İrin Akması

Şaban Şifai bu konuda şöyle yazar; “Kulaktan sarı sular ve erik (kanlı irin) akması. Sebebi, ol mahalle halet-i ekkale dökülmesidir. İlacı: Tıfla arız olduğu surette baldırlarına hacamat edeler ve o yeri süt ile yıkayıp üzerine hazırlanmış, mürdesenk ve kunubul ekeler. Kafur merhemi dahi kafi bir ilaçtır”.

Kulaktan Kan Akması

“İnficârî'd-dem minel üzn (Kulaktan kan akması): Vurmaktan veya damarların ağzının açılıp kanın akmasından, düşmekten, zehirli hayvan sokmasından olur. Az da olsa çocuklarda görülebilir. Akması nöbet nöbet olursa ve kan az akıyorsa, kana engel olmak caiz olmaz. Amma başka sebebden neş'et etmiş ise sebebini izale ve tedbirin almak mühimdir. Kabızlık veren (gabidat) ve kaviyat ve soğutucu ile habs olunur. Gabidattan olanların sehlil me'huzü mazi dedikleri şeydir. Sirke ile pişirilip, pişirdiği şeyi kulağa damlatılır ve fitil ile dimad olunur. Ve böğürtlen kökü aynen, sirke ile pişirilip bir miktar mürri safı zam olunur

(ilave edilir). Yahut bir tane tatlı narı sirkede pişirdikten sonra usayrî takdir olunur. Lifan olsa dahi faydalıdır. ‘Asyir- ra’i usaresi ve lisan-ı sevr usaresi ve afyon ve bunların benzeridir, sirke ile amel olunur. Tavşan mayesini sirke ile yahut pırasa suyu ile damıtıp sürme çok faydalıdır. Tecrübe etmişler ki, ineğin iki böbreklerini üzerlerinde olan yağları ile ahz edip tuzlayalar, sonra ateş karşısında kebab edeler. Pişmesi yarı olduğu gibi suyunu sıkıp, kulağa damlatılır”.

Kulağa Böcek Kaçması

Kulağa dışardan bir hayvanın girmesi için Şaban Şifai şöyle yazar: “Önce içerdeki hayvan öldürülür ve hemen çıkarılmalıdır... Kulağa bir miktar katran damlatılır. Katran hem hareketini keser, hem de öldürür. Yarpuz dedikleri ot ve şeftali yaprağından usareleri meshuk (ezilir) mahmude ile mümtezca takdir olunursa, hayvanı süratle öldürür. Soğan ve turp usareleri dahi onlar gibidir. Tüm hayvanların, zehirsizlerin ödları bu hususta kuvvetli ilaçtır”.

Kulağa Çivi Girmesi

“Duhulü’z-zeybek fil uzn (Kulağa çivi girmesi): İlacı: Sabinin kulağına bir çivi girmiş olursa başını ol tarafa döndürüp yavaşca tahrik edeler, eğer akar çıkarsa en iyisi olur. Çıkamazsa kulağına zeyt yağı damlatılır. Yine o tarafa yatırılıp ve aksırtıcı şeylerle aksırtılır. Sonra kulak temizlemek için yapılan alet (ki altından olması uygun olur) alınır. Altın olmazsa gümüşten olabilir. Onunla temizlenir”.

d. Diş Çıkarma ve Diş Hastalıkları

Diş Çıkarma

Bebeğin dişleri çıkmaya başladığında görülen rahatsızlıklar konusunda İbni Sina şu tavsiyelerde bulunur; “Diş çıkarma sırasında diş etleri yarılmağa başladığında sıcak su içine konup, dağılmış olan zeytinyağı ile masaj yapılmalıdır. Birkaç damla zeytinyağı kulakların içine damlatılır. Çocuk çiğnemeğe başladığından dolayı parmaklarının hissinin tatmin etmek için sürekli dişleri arasında tutarak, çiğneme alışkanlığı geliştirmeye eğilimlidir. Bu sırada bebeğe çok kuru olmayan bir parça meyan kökü (licorice) verilmelidir. Meyan kökü yararlıdır. Çünkü o sakinleştiricidir; aynı zamanda o, ağrıyı alır ve yara teşekkülünü engeller. Ağız, diş etleri yaralarından temizlenmelidir. Ağzı, tuzlu su ile bal karışımı ile çalkalamak bu sıkıntıya karşı bebeği daha iyi korur. Dişler tamamen çıktığında kuru olmayan ya da kurutulmuş bir parça meyan kökü çiğnemek için verilmelidir. Zeytinyağı ile boyuna masaj yapma veya bazı diğer tatlı yağlar da diş çıkarma sırasında yararlı olur. Bebek konuşmağa başladığında dil köküne düzenli bir şekilde masaj yapılmalıdır Köpek dişleri çıkmaya başladığında, bebeğe gelişen köpek dişlerinin cevherinin o sırada harap olmaması için, çiğnemek üzere sert şeyler vermemek gerekir. Köpek dişlerinin çıkması sırasında, bebekler çiğnemeğe fevkalade düşkündürler. Diş çıkarmaya yardımcı olması için bu sırada tavşan beyni veya tavuk yağıyla diş etlerine masaj yapılmalıdır”.

Eşref bin Muhammed çocukların diş çıkarmaları esnasında geçirdikleri rahatsızlıklar hakkında şu bilgileri vermektedir.

“Her kaçan dişin bitmek alameti olsa, ol diş yerini tavuk yağla günde bir kaç gez ovalar, ya tavşan beynile ovalar, naziklikle parmak sokub, ta diş bitince. Çün kim diş bite: eyegün (böğür), boynun, başın yunmuş zeytle ovalar; her vakit, her diş belirdikçe bu ameli kılalar. Şöyle ılıcak ola kim eli korkutmıya (yakmıya). Dişi biterken mukl (ak günlük), arpa unu, hatmi, babuneç (papatya), boy-tohumu (hulbç) unu yoğuralar, yüzüne, eyegüne yakı eyliyeler, diş tamam bitince. Şol kadar olıcak kim diş tamam bitti, üç gün geçti, bir pare yaş, tatlı bayamı (meyan) arıdalar, kabından, eline vereler, kendi elile ağzına sokabildiği yerin geve, gönlünce bir zaman. Çün gıda vermek dileyeler ağzını balla, tuzla yuyalar, gıdayı yiyicek uyudalar. Uyanıcak tamam bedenini ovalar eğül eğül, kendünüze gelince. Andan sonra bir az enliyalır, ta midesi arına. Daim bu ameli kılalar nice kim sağ ola valahü a’lem”.

Şaban Şifai kitabında bu konu hakkında şunları yazar: “Calinusdan menkuldür ki tiz çıkan dişler zuhuru asan ve elem acısı az olur ama ol dişler reddi ve cevherleri zaif olur kaçan geç bitse zuhuru güç ve elem ve ızdırabı ziyade olur amma dişleri kavi ve pek olur ve fusul seneden bahar mevsiminde ülker doğduğu eyyamda biterse acı ve ızdırabı az olup ziyade elem vermez; eğer kış eyyamında biterse acısı çok olur amma dişlerin eti şişmez; eğer yaz ve güz fasıllarında biterse etfale çok ağrı arız olduğundan başka diğer hastalıklar da zuhura gelir. Hasıl olan zararlı suyu dafi’ olur ve dimağ ve omurilik sinirleri ne takvi bulmakla dişleri dahi kuvvet bulur. Kibarı etibba ol esnada yıkanmış zeydden kulaklarına dahi damlatılar dediler ta ki dimağlarının rutu-

betini diş etlerine indirmek ile ol mahalli yumuşatıp â'sabı dima'a kuvvet vere. Sıfatı gaslis zeyd yağının yakınmasını birkaç vecihle yazmışlardır, amma bir içi dışı surlu ve ağzı küçük bardak alına, olunaki dabanda dahi deligi ola, ol deliği kapayıp yıkanması istenen olunan zeyti ısıcak su ile içine koyalar, lâkin pek doldurmayalar ki çalkalamak âsân ola. Sonra o bardağın ağzını baş parmağla tutup ziyade tahrik ideler, ondan sonra bir miktar zaman terk edeler ki yağ suyun üzerine çıka, sonra dibindeki delikten suyunu akıtıp tekrar ısıcak su koyalar ve evvelki gibi amel edeler. Birkaç defa aynı işi icra eyle. Ol yağ yıkanıp rengi dahi beyaz olur. Kaçan tıflın dişleri yenileşüp onların ile bir şeyi ısırmak mümkün olsa, halbuki etfal ağzına giren şeyi çiğnemeye ve parmaklarını ısırmaya meyillerdır, ol esnade vacip olan taze meyan kökünü pak yıkayıp ve kazıyup tıflın ağzına verilecek mertebe parça parça koparıp düzeler ve bir şey çiğnemek istediğinde onun bir parçasını ağzına vereler eğer. Beyan (meyan) kökünün tazesı bulunmassa beyan (meyan) balından vereler. Onları çiğnemesi diş etlerine kuvvet verüp bilhassa sızıdan ve ağrıdan men eder. Kezalik ağzını bal ile tuz ile ovmak dahi diş etlerini yara olmaktan vesair vec'den men ider. Etfalin dişleri bittiği vakitte boyunlarını tatlı zeyd yağı ile ve onların benzeri tatlı yağlar ile ovmak muvafıktır didikleri, yağınmadan dahi boyunlarına sürünmek nafi olduğunu gösterirler".

Dişlerin İltihaplanması

İbni Sina meşhur Kanun'unda bu konuyla alakalı şunları ifade eder: "Diş etleri iltihaplanınca onları mumla ovmalıdır. Tuzlu

et de iltihaplı diş etlerini ovmakta yararlıdır. Genel olarak, diş çıkarma sırasında, diş etleri iltihabına, geçici olarak bölgesel şişlere ve çene kilitlenmesine rastlanır. Bu durumlarda şişmiş alan nazik şekilde parmakla bastırılmalı ve diş çıkarma kısmında zaten zikredilmiş olduğu gibi, yağla masaj yapılmalıdır. Buna ilave olarak, papatya yağı ve terebentin sakızı (reçinesi) ile karıştırılmış bal da aynı gaye ile kullanılmalıdır. Papatya veya dere otu, kaynatılıp elde edilen öz baş üzerine dökülür. İhtilaç (titreme): Titremeler diş çıkarma sırasında, özellikle olağandır ve genellikle hayatın bu devriyle birlikte ortaya çıkan sinirsel kararsızlık ve sindirimle ilgili düzensizliklerin sonucudur. Onlar yapılı çocuklarda daha yaygındır. Bu çocukların vücudu, nergis yağı ve şebboy ile ovulmalıdır".

Diş Ağrısı

Bu konuda Hacı Paşa şunları tavsiye eder; "Diş ağrısında ve sebebinde ve 'alametinde ve 'ilacındadır. Kaçan bir kişinin dişleri dibi kanasa, sumak ve cülhar ve mazu ve şarab ve mersin yaprağı ve zudeverd beraber alalar, kaynadalar, suyuyla mazmaza edeler. Diş ağrısı eğer hararetden olursa, (diş pulpa iltihabı) "alameti agzına soğuk su alıcak hoş gelmekdür. Ağrısı sanca sanca gelmekdür, "ilacı kifaldan kan almak ve hacamat etmek ve safrayı ishal etmekdür ve dişlere gül yağını ve mersin yağını dürteler. Eger burudetden olursa, "alâmeti agzına ıssı su alıcak hoş gelüp soğuk su alıcak agzını artmakdur, "ilacı balgamı galib ise balgamı ishal etmekdür ve tuzlu zeytünü kaynadup suyuyla mazmaza etmekdür ve diş dibinde tiryak-ı faruk dutmakdur ve ıssı

etmek ve ıssı yumurda sarusın ısırmakdur. Ağrı için tavsiye ettiği gargarayı şöyle bildirir; “Mazmaza ki burudetden hasıl olan diş ağrısına müfiddür, anison üç dirhem, adhır ya’ni mekke ayrugı bir buçuk dirhem, hılal tohmı iki dirhem, “akır karha buçuk dirhem, mevizec ve zurr-i verd ve zencebil birer dirhem kaynadalar on iki dirhem bal üzerine süzeler, ısıcakla mazmaza edeler sakınmak gerekir. Kebabe ıssıdur, kurudur, çeyneyecek diş dibinde olan “illeti giderür. Zeytun yapragın koruk suyuyla şol kadar kaynadalar ki bal gibi ola, ol dişe ki çürümeğe başlaya, yapışdursalar ayruk çürümeğe. Diş ağrısıçün iki üç dane kızıl mevizeci bir pare panbuga tolaya ve suya ıslaya ve iki taş arasında döge dahi hem ağrıyan dişe koya ya katranıla biraz galiye koya yahud taglaya. Tut-ı çini gülün alalar bir şişeye koyup güneşde kurıdalar andan biraz ol ağrıyan diş üzerine koyalar derhal genezli-gile çıka Allah fermanıyla”.

Diş Yerinin Kaşınması

Diş yerlerinin kaşınması için Şaban Şifai şunları yazar; “Ulu hastalıktır. Alameti oldur kim gördüğü nesneyi ısırmak ister, burnun yüzün sürer, ağlar. İlacı oldur kim mum ruganı ile ovalar, katı ovmıyalar. Birkaç gez ovalar. Bir dahi; kokmuş etle ovalar. Ağzını azıcık tuzlu su ile yuyalar. Sinir büzülür ya uzar, oğlancıkların dişi biterken siniri büzülür, ya genşer (gevşer) uzar. Elbette ihtiyat için olmadıysa dahi ilaç etmek gerek. İlacı oldur kim irsa (susen) yağı ile ovalar yahut hiyri yağı (sarı şebboy) ile ovalar, parmak sokub. Yahut susen (susam) yağı ile ovalar dembedem. Yahut kına yağı ile itmeye niyet edecek gıdasın az vireler kim

kuvveti hazimesi zaif olur. Bir ilaç dahi, arı ak mumla, menekşe yağın, mumrugan eyli-yeler, ovalar. Başını zeytle ölmüş menekşe yağı ile ovalar, eğül eğül”.

Diş kaşınması ve ağrısı için Tuhfe-i Murâdi’de şunlar tavsiye edilir; “Elmas, fayidesi: Hakim Rusitin taşlar için düzülmiş kitabında eydür: “Elmas sancuya ve ma’de fesadına be-gayet nafi’dür, kaçan kim üzerine asalar veya kolına bağlayalar hergiz ol oglana uçuk ve korku “arız olmaya. Kaçan kim dayimi bilesinde ola”. Hoca eydür: ‘Hindiler eydürler. Elması bile götürenlere şa’ika inmez ve ağızda çok dutanın dişleri uvanur ve eğer sahk idüp diş otlarıyla diş dürteler, kirin ve pasın giderür, dişi ağardur ve eğer merhemlere katup gevde üzerine koyalar, kodukları yiri cirahat ider, yandurur. Hacerü-t kürk: Dişe dürteler, dişi ağardur ve cila virür ve hafarın ve kalahın ve a’raz-ı rakıyyesin giderür”.

Dişlerin Renginin Düzeltilmesi

Şaban Şifai şöyle yazar; “Dişlerin renkleri değişik olup, yeşil ve siyah oldukları, sarardıkları olur. Eğer bir diş enine büyü-yüp gılzat (sertlik) hasıl ederse o halete acı ve elem mukarin olduğu surette ona haleti har mensup olmuş olur. Eğer acı ve sızı ve elem bulunmazsa haleti rutubi balgam insibabından neş’et ettiğine delalet eder.

İlaç: Eğer ağrı bulunursa; uzmanı bulunup sıbyana hacamat olunur gıdası dahi ıslah olunur, haşhaş tohumu ile arpa suyu verilir ve sumağı gül suyunda bandırıp (nag’ edüp) her zaman gargara yapmasına devam olunur. Dişlere daima sirke ile edviye-i gabıda sürülür. Neticede serci kozalağı ve mazı ve kermazic ezilip, sirke ile karış-

tırılır ve sürülür. Sezab suyu ile şek dedikleri terkinin dahi çok faydası yazılmıştır. Zeyt ile pişmiş soğan ile oğuşturmak dahi ilaçtır. Mümkün olduğu surette terpalık dedikleri kökü çiğnemek dahi faydalı olur. Sakız çiğnemeyi dahi iltizam edeler. Eğer dişlek olursa; (diş fazla uzamışsa) ilacı; erbabına kan aldırıp ve istifra olunup iptida gabıd ve ridae şeyler süreler. Sonra muhallet ilaçlarla mazmaza ve oğuşturalar. Ez cümle, it üzümü usaresini gül suyu ile mecz edip mazmaza ettireler ve şeb-i yemani ile geyik boynuzunun muhrıklarından sunun düzüp daima dibine bastırmağa müdavemet edeler. Eğer dişin kökünde şişlik varsa veya bir afet isabetinden dolayı kökünden çıkmak suretiyle uzamışsa, madem ki köküne muttasıl olan sinirler ve rıbatat bil külliye munkati olmuş olmaya. El ile yerine yerleştirilip altından yapılmış tel ile iki tarafında olan dişlere bağlayalar. Dibine zikr olunduğu üzere şep ile geyik boynuzu ekmeğe mudavemet edeler. İstihkâm bulması mevcuttur demişlerdir”.

e. Ağız-Boğaz Hastalıkları

Ağız Yaraları

Bebeğin ağız yaraları hakkında İbni Sina şunları yazar; “Bu şikayet çocuklarda yaygındır. Çünkü ağız ve dilin mukoz membranı o kadar incedir ki, süt emme bile onu rahatsız edebilir. Rahatsızlık süt tarafından meydana getirildiğinde, aphthous stomatitis (benek benek ağız yaraları) görülmeğe başlar. Ağız yaralarının en kötü tipi siyah gangrenli yaralar (cancum oris) şeklinde olup, bunların genellikle bir prognozu vardır. Beyaz ve kırmızı yaralar, çok ciddi değildir. Ağız yaraları ferdi organların hastalıkları

hakkındaki ciltte Ağız İltihabı (stomatitis) başlığı altında belirlenip ele alınmıştır. Bazen toz menekşe tek başına veya gülle ve biraz safranla karıştırılarak tatbik edilir. Ekseriya keçi boynuzu taneleri (tohumları) yararlı olacaktır. Zakkum (analjezik), marul suyu ve semizotu suyuna ihtiyaç hissedilir. Eğer şartlar ısrarlı iseler, ezilmiş zambak kökü kullanılmalıdır. Eğer diş etleri yara olmuşsa, sarı sakız ve yere dökülmüş günlük yaprakları balla karıştırılarak yara olan yere sürülür.

Bazen ekşi duttan yapılmış olan ballı reçel tatbik edilir. Ağız ilkin ballı su, bal ve şurupla veya şarapla yıkamak ve daha sonra yukarıda zikredilen asidik ilaçları tatbik etmek ekseriya yararlıdır. Güçlü bir ilaç istendiğinde, zerdaçav, gül goncaları, nar tanelerinden ve sumaktan, her birinden altı dirhem olmak üzere alınarak ve dört dirhem safra ve iki dirhem badem karıştırılıp birlikte toz haline getirilerek, toz şeklinde kullanılır”.

Eşref bin Muhammed ağız yaraları hakkında şunları söyler; “ağız olmak, ana kula’ derler, üç türlü olur: Biri kızıldır, biri akdır, biri karadır. Karası müşküldür, sevdadandır. Olur kim helak ider. Kızılı kan galebesine delildir. İlacı oldur kim somak, kuru gül, kuru kişniş, kuru lisanı sevir (sığır dili) döğerler, herbirinden beraber (müsavi) karıştırırlar, ekerler. Bir dahi; çivit, mazı, somak döğerler, beraber karıştırırlar, ekerler. Bir dahi; kuru gül, bezri katuna (bağa otu tohumu) ekşi nar kabı (kabuğu) döğerler, beraber karıştırır, ekerler. Ak olursa ilacı oldur kim balla sileler, lisanı sevir döğüb sıkalar, suyun balla ağzını dürteler. Kızılına ilaç: gül yağı, benefşe yağı dürtmek iyidir. Eğer ağzının harareti varsa marulu döğüp suyun ağzına tamzıralar”.

Şaban Şifai, ağız hastalıklarına ciddi olarak değinmiş ve bu konuda şunları yazmıştır “Kılağ: Ağız ağrısı çocuğun genellikle ağızda ve dilinde olan sulıcalardır. Bazan dağılıp birbirine ulaşmakla yara olur. Eğer müteaffin olursa ona karça derler. İlacı: İlacı zor değildir. O illetin maddesi dört türlüdür. Kırmızı, sarı, beyaz ve siyah. Siyah olanı yaramazdır. Çok şiddetli ağrı yapar. Soğukluk galebesinden yahut sevdanın istilasından ileri gelir. Kokusuz olanı kırmızı olanıdır. Çok acı vereni sarı olanıdır. Hafif ve sakin olup çocuğa fazla acı veremeyeni beyaz olanıdır. Balgamın mizacı soğuk ve ratip olup, galiz olmakla müddeti uzun olur. Sütün soğukluğu bile onlara ağrı verir. İlacı: Çoğu kere benefşe çiçeği yahut gül kurusu ile bir miktar zaferan ezilip ağız içine ekmek kifayet eder. Keza marul ve it üzümü ve semiz otu usareleri birbirine karıştırılıp pamuk ile ağız içine sürülmek dahi kafidir demişler. Bu ilaç beyaz olanıdır.

Kuvvetli tedavi; eğer çocuk hacamata dayanabilirse baldırlarını hacamat edeler. Eğer dayanamazsa emzireninden kan aldırıp azasını tahfif edeler. Sabinin ağzına bu zururu ekeler; özelliği: semiz otu tohumu ve tebaşir, kuru kişniş ve nar çiçeği ve sumak ve seb-i yemani, her birinden iki cüz; zaferan, yarı cüz’ü günlük, rabi’ cüz’ü... İyice ezilip ve mezc olunup bir miskal miktarı ağız içine ekilir. Gerekirse bu ilaca bir miktar kafur dahi ilave olunur. Yine; yara çok olursa; meyan kökünü yakıp, döğüp yaraya ekeler... Ekşi kara dut suyu ve koruk suyu kifayet eder. Mazmaza mümkünse mazmaza (gargara) ettireler, eğer mümkün olmazsa ağzına ve diline süreler... Eğer ol illet kuvvetli olursa şu terkihi ekeler. Yapılışı: zerdeçal ve nar kabu-

ğunu ve nar çiçeğini ve sumak her birinden altışar dirhem; mazi, dört dirhem; şeb-i yemani, iki dirhem, hepsini ezip ağzına ekeler. Bu ilaçları vermeden önce çocuğun ağız içini bal şurubu ile yıkamalıdır, sonra ilaçları süreler. Beyaz olan ağız yarası ağrısına: Afes ve gül kurusu. Her birinden bir cüz, zaferan yarım cüz. Hepsini alıp karıştırıp ezeler. Gül yağı ile karıştırırlar. Siyah olan ağız yarası ağrısına; Yapılışı: yaş kesniç, ve hinduya ve it üzümü usareleri ve gül yağı, her birinden bir cüz, sarı bal mumu, hepsinin yarısı kadar da nar-ı hafif ile yavaş yavaş kaynatıp, tamamı karıştırıla. Soğutulup sabinin diline süreler. Yaralar büyümüşse, mercani yakıp külünü ekmeleri dahi yaraya çok fayda verir. Eğer diş etlerinde ve dilde yaranın eseri kalmışsa; tuzlanmış balığı yakıp, külünü ekeler. Annesine; marul ve hindiba, ve semiz otu burainleri ve bunların benzeri besinler yedirip, nar şerbeti ve tatlı nar suyu ve elma ve armut ve ayva usareleri içireler”.

Üst Damakta Yaralar

Şaban Şifai damaktaki yaraların meydana getirdiği ağrılar için şunları yazar; “Özellikle çocuğun üst damağında basurat arız olmasıyla, emmeğe güçleri yetmez ve acı çekerler. O zaman anneye soğuk ve kuru besinler verilir. Hasr-ı meyve ve simakiyye benzeri ve çocuğun midesine bu terkihi zımad edeler; yapılışı: sandal gül kurusu ales-suye ezilip konulur. Bir miktar kafur ve o kadar da zaferan ilave olunup karıştırılır. Söğüt yaprağı külü, kaya koruğu usaresi ile mezc olunup dimad olunur. Ve adı geçen terkip tebaşir ve semiz otu tohumu karıştırılıp çocuğun ağzına ekilir.

O sırada çocuğun beşiğine söğüt yaprağı döşeyip üzerinde uyutmak dahi ilaçtır. Çocukların boğazı etrafında olan şişlik ve yaralara, halk ona “boğazı düştü” der, o esnada çocuğa arız olan acı ve sızıdan dolayı muzdarip olur. Hatta diş çıkması sırasında olursa, yürekleri dahi sürüp (ishal olup) çok zahmet çekerler. O halin sebebi; organların zayıf, dimağların ratıp olmakla acı sebebi ile ol organların fazla zayıflığı ve dimağa dahi mensup olup, şişlik ve yaralar ve ishal olur. İlacı: şişlik ve yaralarını, boğaz ve çenenin etrafını edhandan, benefşe yağı ve papatya ve tarak otu yağları, hangisi mümkünse süzme bal ile karıştırıp parmak ucu ile yavaş ve hafifçe oğalar. Yalnız halis zeyt yağı ve tavşan beyni sürmek dahi faydalıdır. Özellikle diş maddesinde tavşan beynini bal ile karıştırıp bu karışım ile oğarak sürmek faydalıdır. Hava soğuk olmazsa çocuğun başına erimiş uyutucu maddeler sürülür. Tarak otu ile papatya suya ahz ve tabh olunup, başını itidal üzere sıcak sıcak yıkayalar. Soğuktan sakınalar”.

Dilde Şişlik

Şaban Şifai dilde olan şişlik için şunları yazar; “Eğer lihata (küçük dil) şişlik ve yara arız olursa; ekseriya bu hastalık çocukluk çağını geçerken çok arız olur. Erbabına kanını aldırıp, gül suyu ve sirke ile karışımı gargara edeler. Ve bu ilacı ağız içi tedavisi için olan alete süreler. Eğer yara safravi olursa hastaya şiddetli iltihap ve susuzluk ve ağız kuruluşu arız olup, ağrılı kanaması çok olmakla diğerinden farkedilir. İnebusaleb ve hindiba usareleri ve tut suyu ve ceviz kabuğu suyu ve ayva çekirdeği, suyu benzer soğuk şeyler münasibdir. Eğer yara

siyah görünümlü olursa beyan (meyan) balı ile gargara edeler. Lihata-ı sukut ki; bu hastalıkta küçük dil öyle şişerki boğazı kapayıp, yemeye bile engel olur. Onu parmakla veya aletle basmak gerekir. Ta ki yemek mideye insin. İlacı: Eğer yara demevi olursa; alameti, kırmızılık ve hararettir. Eğer o an hastanın kan aldirmaya hali müsait ise erbabınca kan aldırılır. Hasta sabi olunca, baldırlarına hacamat olunur. Sonra boğaz şişliğinde kullanılan gargara yapılır. Eğer balgamî olursa: alameti: kırmızılık ve hararet bulunmayıp, ağızdan salyaların akmasıdır. İlacı: bal suyu ve zûfa kaynatılması ile gargara ettireler. Mersin yaprağı ve şeb-i yemâni benzeri kabız şeyler ile gargara olunmak dahi faydalıdır. Yanmış geyik boynuzu ile nişadır ve şebbi mezç edip âlet-i mahude ile üzerine süreler ve başında yafûh tabir olunan mahalle bu karışımı vuralar. Bi-eyyi-vechin kane (nasıl olursa olsun), küçük dildeki iltihabın, şişliğin kesilerek alınması çoğu kere, büyük hata olur. Zira o kesme ile, iltihabın orada toplanmasına engel olunulduğu için, ilaç vesair tedavi ile yapılmaması büyük zarardır diyenler de olmuştur”.

Boğazda Şişlik

Şaban Şifai eserinde bu konuda şöyle yazar: “Etfallın dişleri çıktığı esnada ortaya çıkan teşennüc ekseriya çenelerinin ve türlerine mahsus olur. Hatta ol mahalde verem (şişlik) dahi arız olmakla nisvan (hanımlar) ona “boğaz oldu” ve “çenesi düştü” derler. Emraz-ı femide zikr olunur. Ol veremin (şişlik) ve ol teşennücün ağzına parmak sokup rıfkla boğazına basalar ve tavuk yağı ve tavşan beyni yahut zeyt yağı temrih

(sürerek, hafifce oğuşturmak) edeler. Ezcümle; irsa yani kök süsen, göynük yağı ve süsen ve şebboy ve kına yağları süreler. Eğer sıbyan gıdaya alışmış ise dar-ı cebni ile piliç çorbası yedireler. Eğer teşennüç tüm vücuda sırayet etmişse; boyun fıkralarına fazlasıyla mukayyet ideler. Eğer mide-de ise kusturucu verip hastayı kusturalar”.

Boğaza Sülük Kaçması

Boğazı sülük sarkmış sabilere: Evvela, zift ezilmiş sıcak su ile gargaraya müdave-met ettireler. Eğer müessir olmakla istiva hasıl edip dibi ve ucu beraber olursa mücerret istirhası için lehiyye aletis ve mazı ve sük ve bunların benzeri gabizât ile gargara olunmaya müdavemet oluna. Eğer mualece-i mezkure ile sūdûmend (faydalı) olmazsa, bizzature katına (kesmeye) karar verilir. Aletle boğazından alındıktan sonra: Ezilmiş sumak, kaynamış gül suyu, onun benzeri kanamayıcı kesici davalar ile gargara ettireler. Yine; nar kabuğu, cülmar ve sumak ve gül kurusu ve mazı alus-sûye alınıp ve kaynatılıp ol pişmiş su ile gargara olunur. Bu kütelan kökü, mersin yaprağı ile kaynatılır. Filkata ve şebi yemânî, sair eclerden biri ile terkip olunup tıla olunmak, kan tutmakta seridir”.

Şaban Şifai bebeğin ağız sağlığı için şunların devamlı kullanılmasını tavsiye eder; “Ağız ve boğazı hıfz için önce eski nar çekirdeğin dahi çiğnedeler ve eski tut dahi böyle emdireler, rub suyu ile gargara ettireler. Yalnız soğuk su ile gargara yapmak faydalıdır”.

f. Akciğer ve Kalp Hastalıkları

Öksürük

Akciğer hastalıklarında en önde gelen öksürük olup bu konuda İbni Sina şunları yazar; “Öksürük veya soğuk algınlığı olduğunda, sıcak su baş üzerinden serbestçe dökülmelidir ve dili balla kalınca sıvadıktan sonra dilin arkası kusacak gibi parmakla bastırılır. Bu balgamın çıkarılmasında yardımcı olur ve öksürüğü hafifletir. Akasya zamkı, sütlüce otu zamkı (tragacanth), toz haline getirilmiş ayva tohumu ve şekerle karıştırılmış meyan balı taze sütle her gün az miktarda verilir”.

Eşref bin Muhammed bu konularda şunları zikreder: “öksürük, eğer doğduğuna yakın olursa ilâç oldur kim kitre, kimyon, ayva çekirdeği içi, her birinden döğülmüş şekerle macun edeler, sıvıgırak (suluca). Hamamdan çıkaralar, yaladalar; her emziren yiye. Bir nice hekimler eyitti: dilini balla sığayalar andan sonra boğazına parmak sokalar, balgam kusa. Bir nice hekimler eyitti; zamkı arabi, kitre, ayva çekirdeği, bayam, ak şekerle döğülmüş karışmış sığır dili suyu ile yoğuralar her gün iki, ya üç nohut miktarınca emziren sütü ile. Eğer emmezse inciri ıslanmış su ile ezeler, içireler. Emziren perhiz ide, öksürüğe yaramaz gıdadan”.

Şaban Şifai öksürük konusunda şunları yazar; “Es-Sia’l: Göğüs ve akciğerin hareketi; Önce tıflın dimağları rutubet üzere olmakla nezleleri çok olur. Zira ana rahmindeki hararete alışık olan çocuk dışarı çıktıktan sonra soğuktan hasıl olan nezle görülür. Eğer boğaza ve akciğer tarafına dökülürse öksürük arız olur. Bazan öksürük

ile nezle birlikte görülür. İlacı: İkisinin dahi ilacı çocuğu hamam-ı mutedile koyup başına vafırı sıcak su dökeler, hamamdan çıkardıktan sonra soğuktan muhafaza edip başını iyice örteler. Bilhassa kış günlerinde. Sırtını bal ve tuz ile ovmağa mübaşeret eyleyüp, (boğazına) parmak ile bastırıp, çok balgam kusup ifakat bula. Eğer öksürük nezle ile olmazsa sebebi göğüs afetlerinde olmuş olur. İlacı: çocuğa münasip macunlar (bal macunu gibi) yedirmektir. Yapılışı: Zambak arabî ve kesiran ve ayva çekirdeğinden başkası kavrulup dağlanıp ince elekten eledikten sonra ayva çekirdeği suyu ile macun edeler. Akşam ve sabah birer miktar verilir. Balgam çok olursa; Buy tohumunu ilave etmeyi dahi iyi görmüşlerdir. Hastayı orta sıcaklıkta hamamda yıkamağa devam dahi kafi olabilir”.

Zatürriye

Bebekte görülen zatürriye hakkında Şaban Şifai şöyle yazar; “Suut-Tenessüf: Bu hastalık, sıbyan normal şekilde sakin olarak istirahat ederken kedd ve ta’budan (yorgunluktan) bitap olmuş adamlar gibi süratle nefes alıp verip, nefes almakta büyük zorluk çekmeye mübtela olur. Bu belirtiler birçok hastalıkta olur. Bu sıbyana arız olan bu nefes zorluğu olan hastalığa çok kere zatürriye de denir veya zatürriyeye intikal eder. Netice olarak bu hastalık yaşlı büyüklerle bile arız olsa, kurtuluşu kolay değildir. Hatta gençlerde dahi bu hastalığın tedavisi zordur. Amma sıbyanda ilacı kolaydır; ekseriya arka üstü yatmakla hastalık artar. Hastalık, sara ve kasılma (teşennüc) nöbetleri ile gelir ve tedavi edilmezse ateş nöbetleri çok yüksek olur. Öksürük ve nefes darlığı

olur. Seal (öksürük) ile çıkan madde, sanki oradan koptu hissini verir. Hasta soğuk hava ihtiyacı ile dilini çıkararak öksürür. Öksürüğü balgamlı değilse, ağırlı öksürük daha sonra olur. Daha sonra ağır ağır balgamlı öksürük. İlacı: Evvela sıbyanın dillerinin dibine zeyt yağı ile ovup kusturmaya çalışmalı. Ağzına sıcak su vermek kusturmayı kolaylaştırır. Kustuktan sonra bal ile keten tohumunu macun edip vereler. Göğüslerine süsen ve ban yaprakları ezip karışırlar. Eğer hasta büyükse olgunlar için ilaçlarla başlanıp sonra münasip müshilat ile istifra’ ve rifk ve itidal ile amel olunmalı. Genelde doktorlar; önce faydalı hafif ilaçlar yapılmalı, fayda vermezse, edviye-i mürekkebiye baş vurmalı, harareti var ise kanı alır (fasd edilir) ve münasip içecekler verilir dediler. Vacip olan odur ki, önce o hususta istimal olunan olgun ilaçları ve teskin edici (mulattıf) ilaçlar olup, ateşi fazla olmaya ki, tedavi süresini ağırlaştırmaya (ağırlaştırmasın). Onun için geçmişler afyon suyu ve penc vapruh katmadılar. Meğer nevazilin çokluğu bulunmakla onun men’ine mükteda ola. Ol esnada iktida hasebiyle ihtiyar ettiler. Bazan yalnız teskin edici ve ağrı kesici istimalinden mâdde isyan etmekle rîhte cerahat hudusuna müeddî olur. Meder olan müdavâtın cümlesi illeti mezkûreye muzırdır. Zira maddenin kakikını ihraç etmekle galizî kalıp ziyade suubete müeddî olur. El hasıl reb’e ve dık-ı nefes (nefes darlığı) ve behre ve intisaba sebeb olan maddeyi indağ eden (olgunlaştıran) müdâvât ile bida olunup (başlanıp) evvela, mağlay-ı huluv (bir ot cinsi) vereler. Sonra o mağlaya tedricle, ekir ve irsa ve frasyun ilave edeler”.

Hacı Paşa da zatürriye konusunda şunları yazar; “Öksürüğü balgamlı değilse,

ağrılı öksürük daha sonra olur. Daha sonra ağır ağır balgamlı öksürür. İlacı karışımı da; raziyane tohumu, kerfes tohumu, her birinden beşer dirhem, rûfai yabes yedi dirhem, incir yirmi adet, zebib-i menzü-ül acem otuz dirhem, halebe dört dirhem, beyan kökü tohumu ve kök susan her birinden üçer dirhem, bir siyavûşan, yedi dirhem cümlesi, üç ölçek (kırk dirhem su) ile sülüsü gidinceye kadar aheste aheste kaynatılır. Sonra durultulur (süzülür) iki ölçek şeker veya bal şerbeti ve bir ölçek kudret helvası ile revak şerbet olup hıfz olunur. Miktar-ı istimali büyüklerde on dirhemden onbeş dirheme değindir. Bir dirhem acı badem yağı ile verilir. Sıbyana verilen müdavaat annesinin sütü ile verilmesi tavsiye edilmez. Dört dirhemi leyni ma' hud ile verilir. Müntehabıraduş-Şifada: Züfa matbuhuna (züfanın kaynatılmışına) beş dirhem ferasyun dahi ilave edilip, kaydattıktan ve süzdükten sonra şekker ve bal şerbeti ve çelencibin ile revak-ı şerbet (süzülmüş şerbet) olunmaksızın o sudan, bir şerbetlik miktarı üç dirhem zu'fa macunu ile verilmek gayet faydalıdır denilmiş.

Zu'fa macununun yapılışı: Beyan balı ve zu'fa ve bir siyavûşan her birinden onar dirhem, kırdımana ve fülful, her birinden üçer dirhem, acı badem ve zeravend-i medharac ve ıssırgan tohumu her birinden beşer dirhem. Cümlesi ahz ve sahk (karıştırılıp, alınıp ezilir) olunur, bir kaide; üç ecza ağzı katı olunmuş, bal ile ma'cun edeler, göğüs-ten ve akciğerden gelen balgam ve sair rutubeti ihrac-ı acîbe ile ihrac eder”.

Eşref bin Muhammed de bu konuda şu ilacı öğütler; “Raziyâne suyunun ve hubbûr – reşâd dedikleri tere tohumunun ol emrazdan, bu sınıfta, hassa-ı âcibeleri vardır. Göğüslerini

sezâb yağı ve defne yemişi yağı ile oğuşturup süreler. Tarak otu ve merzencûş ve papatya da ilave etmek dahi faydalıdır. Mai şe'ire müdavemet ettirip ba'det- tengiye (durulduktan sonra) eşek sütü ve keçi sütü içireler. Göğsüne murattab (hazırlanmış) yağlar süreler. Eğer o illet dışardan gelen soğuk hava veya soğuk yiyecek, soğuk içeceklerle olmuş ise onun alâmeti, kalbinde ağrı olmasıdır”.

Nefes Darlığı

Bebeğin nefes darlığı çekmesi konusunda İbni Sina şöyle yazar; “Nefes darlığı kusturarak tedavi edilir. Zeytinyağı ile kulak kökleri ovularak veya basit bir şekilde, parmakla dil köküne bastırarak, kusma sağlanır. Bazen ılık su içme de kusmayı sağlar. Balla karıştırılmış keten tohumu, yalayarak alınan ilaçlar kullanılır”. İbni Şerif de eserinde şarâb-ı ırku's-sûsi'l-müdebbirden bahsederken: “eski öksürüklere, sînede, akciğerde ve yanlarda olan bütün hastalıklara fa'ide eder. Nezleye, hışleyene ve zıku'n-nefese yararlıdır.” der. Eşref bin Muhammed bu konuda şunları yazar; “Nefesini katı almak: Ol dahi bir hastalıktır kim nefesi yoluna balgam gelir, nefesini ağduk (haşin, sert) alır. İlaç oldur kim keten tohumunu döğeler, şekerle yaladalar ve dahi öksürük ilâcın ideler”.

Şaban Şifai nefes darlığı hakkında şöyle yazar; “içini çeke çeke ağlarsa, ona nefes muzaafa dedikleri dahi oldur ki, ilacı, felç ilacı gibidir. Durulduktan sonra aseli halebe (halep balının) kaynatılmışını içirip, göğsüne bahsedilen yağdan bazısını yahut tamamını hafifce oğuşturularak süreler. Çörek otu ezilip bal ile tarak otu yağı ile katılması da çok faydalıdır”.

Hıçkırık

Bebeğin devamlı tutan hıçkırığı için Eşref bin Muhammed şunları yazar; “(hıçkırık) olur; ilacı hindistan kozun beraber (mü’savi miktar) şekerle içireler”. Şaban Şifai de şunları önerir; “Hıçkırık: Ekseriya bu rahatsızlık kötü sütün sebebi olup, şekerle karıştırılmış az miktarda küçük hindistan cevizi verilerek geçmesi sağlanır”.

Suda Boğulma

İbni Sina boğulmada şunları tavsiye eder; “Suda boğulana: Başı aşağı bir şeye asılıp içine dolan suyun çıkması sağlanır. Sonra; biber ile zencefil su ile pişirilip, bir miktar şeker ilave edilerek içirilir. Midesini rahatlatır... Birkaç gün sonra süt ile pişmiş nohut suyu içirmeye devam etmeli. Zira nohut çorbası akciğere sair yiyecekten ziyade gıda vermekle, vücudun dengesini sağlar. Boğazına bir şey kaçanın boğazına kaçtığı şeyi ve aleti aldıktan sonra eğer ağzına köpük birikmiş ise bu durumda ölmesi büyük ihtimaldir. Yaşamayı nadir olur... Köpük almadığından çektiği ızdırabın neticesi ortaya çıkmasıdır”.

Göğsün Hırlaması

Çocuğun göğsünün hırlaması için Şaban Şifai şunları yazar; “Çocuğun uykusunda harhar arız olursa; ilacı; vacib olan tehini (sıtması) ve tahlil (boşaltıcı) özelliği olan ilaçlar verilmeli. Sıcaklığı ve dağıtıcılığı sebebiyle rutubeti boşaltılmalıdır. Ez cümle: yalnız keten tohumu iyice ezilip süzme bal ile macun yaptıktan sonra akşam ve sabah bir kaşık yedirmek çok faydalıdır.

Hepsinden bir kaşık verilir. Kök süsen kökü alınıp ufak ufak doğrayalar. Sonra kafi miktarı su ile sülüsü (üçte biri) gidip sülüsünü kalınca, nerm (hafif ateşte) pişireler. Durulduktan sonra yarısı kadarını beyaz şeker ile revak şerbet olunca, pişirip hıfz edeler. Kullanılacağı çocuğun süt emmesi halinde ol revaktan dört beş dirhem miktarını annenin sütü ile katıp içireler. Eğer tıflı süttten kesilmiş ise oğul otu ve lisan-ı sevr suları yahut razıyane suyu ile içireler. Göğsünü süsen yahut zenbak yağları ile yağlayıp tabiatlarını şaf ile telyin edeler (yumuşatılar)”.

Bebeğin akciğerlerinin sağlığı için Şaban Şifai şöyle yazar; “Akciğerin hıfzı: Ekseriya haşhaş şarabı yazmışlar. Amma Seyyitid İsmail, tabiatı yumuşak ve harareti kavi olmazsa şeker ile tereyağı verilir. Eğer hararet-i şedide olursa badem yağı ve şeker ile karnıyarık çekirdeği ile suyu verilir, demişler”.

Kalp Hastalığı

Şaban Şifai bebeğin kalp hastalığı için şunları yazar; “Kalp hastalığı: Kalbin kendi su-i mizacı sebeb olur. Kah olur, ihtinak-ı rahimden ve onun benzeri hastalıklardan buharat-ı reddiyyetü-l keyfiyye suud etmekle hasıl olur; ağulu canavarlar ısırdığından ve soktuğundan ve zehir içmekten arız olur. Kalpten başka sebepten olursa mualece kabul eder deyip, uzun uzun ilaçlar tarif etmişler. Önce, nöbet vaktinde hastanın yüzüne soğuk suyu sıvaya yahut söğüt ağacı yaprağının suyunu saçalar. Ta ki soğukluğu ile alile eziyet verip tabiatına tenbih etmekle, ruhu hayvaniyi ve kanı ve harareti gariziyyeyi taşra tahrik eyleye”.

g. Mide-Barsak Hastalıkları

Midede Gaz

Bebekteki mide ağrılarına sebep olan mide ağrıları için Hacı Paşa şunları yazar; “Südde ve mi’de rencinde ve susamakda ve sebebinde ve “alametinde ve “ilacındadır. Mi’de renci sebebi ya hararet galib olmakdur’, alameti susamak ve mi’dede ta’am göyünmek ve mi’de ıssı olmakdur, “ilacı koruk şarabı ve alma şarab-ı hummaz ve şarab-ı hinduba ve şarab-ı limun ve şarab-ı verd-i tari ve tebaşir, ya tohmekan, ya kurs-ı tebaşir-i hummaz, ya kurs-ı tebaşir-i kafuri sovk suyu kasni suyu, ya gül suyuyla ezüp içeler. Gıdalardan koruk aş ve nardeng ve sumak ve zirbac ve alma ve armud ve ayva ve kasni ve marul ve kişnic yeyeler; ve mi’de üzerine gül suyu sirke katup uralar; gül yağı, ya gül yağıyla olmuş ayva yağı, ya mersin yağı dürteler; ya burudet galib olmakdur, ‘alameti çok gegirmekdür ve gıda gec hazm olmak ve mi’dede ekşimek ve az susamakdu. Eger yel varısa mi’de kuruldamakdur ve ağrı bir yerde turmayup hareket etmek ve ıncırmakdur; ‘ilacı ıssı ma’cunlar ve sakız ve ‘ud ve anison ve razyanedir”.

Midede Zayıf Sindirim

İbni Sina bu konuda şunları yazar; “Bazen çocuklarda sindirim zayıflar. Bu rahatsızlık gül suyu, zambak ve mersinden elde edilen terkinin uygulanmasıyla tedavi edilir. Az miktarda embeila (amlec, phyllanthus embelica) özü ve ayva suyu ile sarımsak dişleri veya ayva şarabıyla embelia ekstratı az miktarda ağız yoluyla verilir”.

Eşref bin Muhammed şu ilacı önerir. “Midesi zaif olur; ilacı: mersin, ayva, karanfil vururlar. Alameti oldur kim gıdayi sinirmez olur, boğazı şişmesi, kabuslar: Bunlar, ekseriya midenin fazla yüklenmesinden ortaya çıkar. Besinin bozukluğu mideyi rahatsız eder ve onun beyine ulaşan ürünleri hayal gücünü harekete getirip heyecanlandırır ve korkulu rüyalara sebep olur. Böyle durumlarda çocuk, dolu mideyle yatırılmamalıdır ve sindirime yardımcı olsun diye ağıza bal verilmelidir”.

Şaban Şifai mide zayıflığı için şunları yazar; “Zayıf’ul mide: Kah olur sıbyana mide zayıflığı arız olup eğer süt ve sair besin bir huş munhadım (hazmetmemeğe) olmağa, elm ve ızdıraba mübtela olurlar. Çocuğa diğer mide hastalıklarından, zayıf’ul mide olup, besinleri hazmetmemesi daha çok arız olur. Zira onların aslında mizacı rutubet üzere olduğundan maada sütün tertibi emmeğe haris oldukları için, mideleri de fazla sütü hazma hazır olmadıkları ve zayıf mide artık ihtiva eder. İlacı: Etfalın mualecelerinde gerekli olan şey; midelerine kuvvet sıcaklık verecek tedbiri kuvvetlendirmektir. Böylece, midesi üzerine gül suyu yahut mersin yaprağı suyu ile meysusen sürülüp kendisine, ayva suyu içireler ki ol suya bir miktar karanfil vahutsek tabir olunan terkin zamm (ilave) olunmuş ola. Bir miktar süsen şarabı içirmek dahi kafidir. Allame Şirazi’nin tayini üzerine terkin bu vechiledir. Zikr olunur; önce, dört yüz adet kök süsen çiçeğinin yapraklarını alıp, başını ve içinde olan, tohum gibi şeyleri atalar. Ve ol yaprakları bir parça bez üzerine döşeyeler. Sonra edviye kısmından, kasat ve karanfil ve kasbuz-zerire her birinden yirmişer dirhem, ve milhü derânî ve

selice her birinden otuz dirhem, hamame ve sünbül-uttayyib(tîb) ve mastekî her birinden onar dirhem, abdani el-belsan kırk dirhem, cümlesi irice irice ezilip bir yere toplandıktan sonra bir ağzı büyücek ve içi sırlı küpcüğe (bir küpeciğe), yahut bir şişe-yeye bir miktar süsen çiçeğinden ve bir miktar katılmış edviyeden, sonra yine süsen çiçeğinden koyup her biri tamam olunca, birbirlerine iyice karıştırırlar. Sonra o hal üzere bırakalar. Bir gün ve bir gece durduktan sonra üzerine on altı ölçek (ritıl) müselles dökeler ve beş dirhem zaferan ve beş dirhem sek dahi alınıp müselles ile ezdikten sonra üzerine dökeler. Ve kırk dirhem mi'ai sâile ve on dirhem belisân yağı dahî koyup ol zarfın ağzı açık bırakılır. Yirmi dört saat dahi geçtikten sonra ağzına kagoz (örtülecek bir nesne) ve onun üzerine keten bezi bağlayıp dahi üzerini tîni harr dedikleri çamur ile bir güzel kapayalar. Taaffün olmaması için bir temiz yere koyalar ki gölge olup, poyraz dokunur mahal ola. Altı ay geçtikten sonra istimale hazır olur”.

Şaban Şifai daha tesirli bir ilaç için şunları yazar; “Bes, ol tedbir faydalı bir yerde sürünmek murat olunsa, münasip olan sulardan biri ile ezilmek gerekir. İllet-i ma'hudede zikr olunduğu üzere gül suyu yahut mersin yaprağı kaynatılıp su ile ezilip katılır. Ve yarım dirhemini yine zikr olunan sular ile macun yapıp içirmek dahi faydalıdır. Zira mideye katılan düzen sakî (içirmek) olunmak ve sakî olunan eşya ile katmak dahi caizdir. Sarı sandalı ezip, gül suyu yahut mersin suyu ile karıştırmak dahi faydalıdır. Bu karışım dahi Allame'nin tercihidir. Zürra ve dürrü cülmar, taze mazı, her birinden yarım cüz, kavrulmuş buğdayı dört cüz, sükû bir cüz, cümlesi ezilip mersin suyu ile

katılır. Mide için verilen tüm karışımları, takat getirildiği kadarıyla sıcak vermek lazımdır. Sıbyan besine alışmış ise seferceliye ve summakiyye ve rummaniyye (ayva, sumak) verilir. Eğer çocuk ek besin alamıyorsa, bahsi geçen süt annelerine verilir, diğer ahvallerine ihtimam edilir. Calinus, hararet ve rutubeti ziyade olmayan midenin tüm hastalıklarına benim terkip ettiğim seferceli (ayva) ilacı bir saatte iyi eder demiş. Calinusun sefercelisi: İki ölçek ayva usaresi, bir ölçek keskin sirke, kafi miktarda bal, bal kıvamına gelinceye kadar kaynatılır. Sonra on dirhem döğülmüş zencebil ekdikten sonra, ateşten indirip hız edeler. Miktarı istimali beş miskalden on miskale kadar”.

Mide Bulantısı

Bebegin miğde bulantısı için Eşref bin Muhammed şöyle yazar; “Çocukta kıya' (kusma): Çocuklara çoğunlukla kusmak arız olur. Sebebi; annenin emzirmeye hırslı olup vakitli vakitsiz emzirmesinden, her ağladığında ağzına meme sokmasındandır. Masumun midesi o kadar kuvvetli olmadığından hazım edemeyip südün fasid olmasıyla, tabiatıyla onu dışarı atmak için kusar. Ekseriya aynı ile süt çıkar. Çoğu kere de fazla emzirdiklerinden başka, münasebetsiz gıdalar dahi verip tıfıl kusmak zahmetinden gayrı elem ve ızdıraba duçar ederler. Bu hususta anneye söz dinletmek gayet müşkildir. Meğer helal süt emmiş halime ola”.

Şaban Şifai bu konuda şöyle yazar; “Midesi bulananlara, ekşi nar, nane usaresi, tarak otu kaynatıp suyunu bal ile bir miktar tuz ile içireler, rifkatle kusturup, madde-i müzyeyi ihraç eder. Usyur-raî dedikleri ot ile kaynatıp, içirseler, bu dahî faydalıdır.

Koruk ekşisi, bal ve şekerle yapılan şurup hem anneye hem cenine dahî uygundur. Ayva da faydalıdır. Şeyh-i Reis demiştir ki, kil-i ermenî dahî kusmaya karşı faydalıdır. Ayrıca mürekkep, birçok bitki karışımı da kusmaya, bulantıya ve karın ağrısına faydalıdır, demiş. İlacı: Çocuğu çok emzirmekten ve vakitsiz emzirmekten vazgeçilmelidir. Vakitsiz ve yersiz gıda vermekten de... Tıfla yarım dalak karanfil döğölüp içirmek kifayet eder. Ezcümle; buğdayı suykını ezip, mersin yaprağı suyu ile karıştırırlar. Eğer, çocuk bazı mertebe-i gıda almışsa koruk suyu veya sumak suyu ile perverde olunmuş, piliç çorbası vereler. Annesine münânic nar şerbeti ve koruk şerbeti verilir; eğer annenin tabiatı kapalı kabız ise temri hindi şerbeti münâsıbtır. Tıfla dahi ihtibas arız olsa ol şerbetten anne südü ile şey-i yesir sâkî olunur. Ekseriya sıbyana arız olan fevak (ancakırk-mide ağrısı) sūi mizac barid ve maddi ve mücerret imtilaya ve reyaha ve rutubi olmağla bu mahalde onlardan her birinin esbab-ı ve âlameti ve mümkün olduğu mertebe mûda vatı tahririne ihtimam olunup saire dahi bil münasebe ta'ruz olunduğu malum ola ki; illet kah tıflın midesinde süt fasid olmakla keyfiyet-i reddiye hasıl edip fem-i mideyi leza' ettiğinden arız olur. Kezâlik; gıdanın kesretinden ve hazımların kusurundan nâşî midelerinde hasıl olan ağırlık ve sıkıntıyı def için hadis olur, kah midenin ağzının yahut tabakasında, riyâh-ı galiza (mide gazı) birikmesiyle olur. Bu çocukta çok bulunur. Sui mizaç baridden arız olur ise İlacı: Sebebini ortadan kaldırmak, evvela; şeker ile cevz-i hindi içirmektir, diye özetlemiştir. Muratları, narı çil dedikleri cevz olmakla, muhkem bir şekilde ezip, bir ridanık miktarını şeker ile

içireler. Zira ol dev-i şerifin teshinini düsumet ve temlisi olmakla, etfale imtiladan (süt dolgunluğu) ve südün fesadından arız olan esnafına ilac-ı vâfî olur. Eğer tıfla fevak (mide ağrısı) arız olursa marsama suyu yahut na'na' usaresi ile bir habbe kunduz hayası içireler. Kerfes tohumu ve anason, ve za'ter ve kiravya ve günlük, bunların hangisi bulunursa, üç habbe ve zeni ezip annesinin südü veya başka bir süt ile içirile, demişler... Ez cümle susam yağı ve kast ve baun yağları tılâ edeler, yahut sünbül-ü hindî ve mastaki ve karanfil herbirinden alassû'ye ahz ve sahk olunup zikr olunan yağların birbirine katılır. Eğer yemeye alışmış ise biber ve tarçını ve zaferan ile perverde olunmuş serçe ve piliç etleri ve çorbaları vereler”.

Sütün Hazımsızlığı

Bebeğin anne sütünü hazmedememesi konusunda Şaban Şifai şöyle yazar; “Kah etfalin midelerinde süt hazmedilmeyip peynir gibi olur. Bahusus bazı annelerin südü galiz (ağır) olduğu için incimada müştağit olmağın ednâ sebepten mütegayyin ve müncemit olup tıfla eziyyet ve ızdırıp verdiğinden başka diğer hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olur. Alameti kusup ve yüreği sürdükte, süt kesiği gibi şeyler çıkmaktır. İlacı: tıfıldan annenin sütü men edilip, ona bedel inek sütü içirmektir. Bir şartla ki; o inek, yarpuz ve tarak otu ve sedef ve ayvadan ve lebede dedikleri otlar ile beslenmiş ola. Hepsi yahut bulunabildiği kadarıyla yedirmeli ki; faydası olur. Kendilerinden hasıl olan südün midede pîz olmasını önler. Hasılı tıflın o hastalığı iyi olunca kadar annenin südünü emzirmemeli,

bu arada annenin sütünü de ıslah etmeye çalışmalı: Tavşan mayesi (ittifakla) herkese kullanılan bir mualecedir. Miktar-ı istimali iki kırıttan dokkuz kırata değindir. Calinus faydasını kerratla müşahade ettiğini söyler...”.

İshal

Bebeğin en önemli hastalıklarından ishal hakkında İbni Sina şöyle yazar; “İshal, özellikle dış çıkarırken olağandır. Bazı doktorlara göre, ishal, dış etlerindeki tuzlu, iltihaplı maddenin sebep olduğu hazımsızlıktan kaynaklanır. Aslında, bu geçerli sebep olarak görülmez. Asıl sebep dış çıkarmada hakim olan sistemin olması gerektiği gibi besini sindirememesi olabilir. İshal sindirimle karışan dış etindeki ağrı tarafından meydana getirilmiş olabilir. Vücut kendisi kolayca toplayacağından, hafif ishal nöbetinin herhangi bir özel bir tedaviye ihtiyacı yoktur. İshal, fazla ise gül, kereviz, anason ve kimyon tohumlarından yapılmış bir lapa karın üzerine tatbik edilir veya kimyon tohumları ve sirke suyu ile yapılmış gül tohumlarından veya sirke suyunda kaynatılmış yulaf tohumlarından yapılan lapa karın üzerine tatbik edilir. Eğer bunların hiçbirisi başarılı olmazsa, soğuk suda eritilmiş yeni doğmuş kuzunun midesinden alınan az miktardaki rennet verilmelidir. Süt midede yoğunlaştığı taktirde yarı kaynamış yumurta sarısı, yumuşak ekmek veya suda pişirilmiş kavrulmuş arpa unu verilmelidir”. İbn-i Şerif de eserinde ishale iyi gelecek kimi ilaçlardan bahsedip, bunların tariflerini vermiştir. Bunlardan bir tanesi müşhil içemeyecek durumda olan çocuk ve yaşlılar için yakı olup ishalin kesilmesi için kullanılmaktadır. Diğer de mersin şarabı

olup ishale, öksürüğe ve kan gidene, zehire iyi gelen bir ilaçtır: “Mide bulantısı ve kusmağı def eder. Mesaneyeye fa’ide eder. Küçük çocukların öksürüğüne, ishâllerine ve kusmalarına gayet yararlıdır. Mideye ve yüreğe kuvvet verir”.

Hacı Paşa ishal hakkında şunları yazar; “İshal karın geçmekdür sebebi ya müşhil nesne içmekden ya tohme olmakdan ya mi’deye ya cigere sovk loymakdan ya bagarsuklar za’if olmakdan ya dimagdan mi’deye nazle inmekden ya bedende ahlât çok olup tabi’at def’ etmekden ya buhran eylemekden olur ya bagarsuklarda rutubet ya hıltlar olmakdan olur, bu kısım ağrı göbek burmagıla olur. ‘İlacı: eger bedende hılt çoklığından ya buhran eylemekden olursa kesmeyler meger ki kuvvet za’if ola ya bagarsuklarda sahc eyleye ya’ni bagarsukları baş eyleyüp hararet eyleye deyü korkalar. İshal-ı safravi iki heftede sahc eyler. Tuzlu balgam ishali bir ayda sahc eyler. İshal-ı sevdavi kırk günde sahc eyler. Dükeli ishallerde ka’ide budur ki evvel şarab-ı verd-i tari içürel ve hatmi kabıyla haşhaş kabın kaynadup suyun taglayup sovidup içürel ki eger kan dahı giderse şarab-ı sandal ve şarab-ı lisanü’l-hamel ve şarab-ı encübar katup vereler. Bununla olmazısa gerü kalan kabız nesnelerden vereler ki sovk ola: cülmar ve mazu ve sumak ve gül ve tebaşir ve gil-i ermeni ve kavrılmış bezr-i katuna ve lisanü’l-hamel ve haşhaş kabı ve tohm-ı sandal ve döğilmiş habbü’l-rumman ve ayva ve kadın tuzluğu ve alma ve armut ve turunc ve kuzu kulagı tohmı ve mersin yemişi ve kafurdur”.

Eşref bin Muhammed ishal için şunları önerir; “İçi Gitmek (İshal): Geç oglana şöyle kim yediği gıdadan olmya, alamet

oldur kim dudaklarında debsermek (uçuklamak) ola, elinde, ayağında, oturacak yerinde hararet eseri var ola. İlacı oldur kim alucu (yaban muşmulası) kavud eyliyeler, ya elmayı, ya enarı (narı). Üçünde birisinden ayva suyu ile vereler. Yakı eyliyeler karnına vuralar: Gül yağı, kimyon, anason, kereviz tohumu döğerler, gül yağı ile karnına vuralar. Bir dürlü yakı dahi; kimyonla kuru gülü, döğerler, sirke ile yuğuralar, vuralar. Bir dürlü dahi; Darı ununu sirke ile pişireler, vuralar. Bir dürlü dahi; Sandal, gül, kimyon, vuralar ayva suyu ile. Eğer süt emer oğlan olursa emzirene ayva yedireler. Sufufu habbı rümman (döğülmüş nar danesi) vereler”.

Şaban Şifai ise ishal konusunu geniş bir şekilde işlemiştir; “Diş çıkması esnasında çocuktaki ishalin sebebi: Çocuğun tabiatı, yaratıcının izniyle dişlerin çıkması işiyle meşgul olması sebebiyle sindirim tarafını terk ettiğinden arız olur. Zira tabiatın şanı odur ki bedenden bir tarafa iltifat eylese o taraftan başkasının tedbirinde ihmal eder. Onun için dişlerin bitmesine meşgul olurken, sindirim tarafı ihmal edilip, zayıf olmasıyla ishal arız olur. Yahut ol halinde çocuğa arız olan ağrıdan neşet eder. Zira ishal zayıf bedenlerde ağrının olması sindirime engel olduğu bilinmektedir. İlacı: Eğer çocuğun ishali hafif ise, ilaç vermek şart değildir, dediler. Gerçekte, çocuğun tabiatı dişlerin çıkmasıyla meşgul olduğunda, ya da ağrı nedeniyle sindirim tarafını ihmal ettiğinden arız olmuş ise, mide ve sindirimine takviye için ilaca başvurmak gereklidir. Ta ki mide ve hazım kuvveti takviye bulmakla ishal dahi bertaraf edilmiş olur. Kemevvin ve nesan ve kerfes tohumu ve onların benzeri ishal kesici ve ısıtıcı (musahhan) olan ilaçlar ile tek veya tamamı ısıtılarak kullanılır.

Onlardan hangisi alınırsa bir tavada kavrulup, sıcak bir bez torbaya konur. Sıcak için çocuğun karnına bağlanır. Birkaç saat sonra onu çıkarıp bir diğerini dahi korlar. Sonra yine öncekini iade edip tedric ile mükerreren tedbir ederler. Sarma tedbiri dahi tekerrüren, aynen ilaç gibidir. Ancak sarma (dımadat), sıcak bez gibi (kemâd) gibi kuru olmaz, dımadat gül kurusu ile kemevinden birer miktar alınıp ve dövülüp, sirke ile humur ettikten sonra, karnına zımad edeler. Yahut darıyı sirke ile kaynatıp zımad edeler. Bu zımad Hacı Paşa merhumundur: Özelliği; zerüvet, mersin yaprağı ve kemevvün ve kara keşniç ve künlük ve ekşi nar kabuğu cümlesi ales- sûye ahz ve sahk olunup, ayva yahut sumak suyu ile mezc olunduktan sonra dımadat olunur. Bu fayda vermezse; soğuk su ile bir danek (oğlak) mayası içireler. Lakin midesinde olan pîyz olmaktan kaçınmak için ol esnada süt vermeyip süte bedel yarı pişmiş yumurta sarısı yahut sade suda şeker ile tabh olunmuş has ekmek içi yahut, soğuk vereler demişler. Onlara bal suyu ve şeker ile hala-vet vermek dahi malumdur. Amma kitab-ı saliste, her ne kadar çocuğa dişleri tebdığı (çıktığı) esnada ishal-i târî (akut çıkan ishal) olsa bu terkibi vereler, diye tavsiye etmişler. Özelliği: Beyaz haşhaş tohumu, mersin tohumu, kendir ve saad her birinden yarımşar dirhem alınır ve kuvvetlice sahk olunup olgubardar, bir danek (dörtte bir dirhem) annesinin sütü ile içirilir. Anneye dahi, kabız ve musahhan devalar verip, hamiyye olunması lazımdır”.

Kabızlık

İbni Sina çocukların kabızlığı konusunda şunları yazar; “Bazen çocuklar kabız

olur. Bu hal saf, katı balla veya az miktarda yabani nane ile karıştırılmış bal ve sade veya yanmış zambak kökünden yapılmış ilaç fitili ile tedavi edilir. Fare gübresi de fitil olarak kullanılabilir. Bal ağızdan verilir. Hint nohutu tohumu kadar terebentin reçinesi ihtiva eden zeytinyağı ile karnın üzeri hafifçe ovulur; buhur-merhem (cyclamen europaeum) ve öküz safrası bileklere tatbik edilir”.

Elimizde kabızlık tedavisine değinen diğer bir eser olarak İbn-i Şerif’in Yâdigâr adlı eseri bulunmaktadır. Bu eserde, “Bal akidesinden şaflar yapıp, kullanılırsa kabızı tedavi eder. Küçük çocuklar için bal akidesinden küçük küçük şaflar yapılsa uygundur. Yine küçük çocuklara, rakkı sabunu yıkanıp küçük şaflar yapıp bal sürdükten sonra kullanılırsa fayda sağlar. Müshil vermek veya hukne yapmak mümkün olmayacak hastalar için, bir dirhem kuru menekşeyi dövüp eleyerek, bir dank mahmûde ile birlikte ılık veya soğuk su içine katıp, göbek yöresi ve karnına sürmek suretiyle tedavi uygulanabilir, zahmetsiz bir şekilde ishal eder. On yaşından küçük çocuklara bu formül uygulanmaz; on ve daha büyük yaştaki çocuklara ise, ancak yarı miktarınca dozlarda uygulanabilir, böylece ishâl de kendiliğinden kesilir” ifadeleri bulunmaktadır. Bunun haricinde, çocuklar ve ishal olanların soğuk suya girmemeleri gerektiği de belirtilmektedir.

Hacı Paşa bebeğin kabızlığı hakkında şunları önerir; “Müfredat ki kabız olana mu’alece olunur ishaliçün, güli mükerrer bişirüp sıkalar beş def’a, suyu iki lidre şeker katarlar, kıvama gelüp koyulınca anul anul odıla kaynadalar, dahi saklayalar, ısıcak suyla ezüp içeler, ishal ede. Nohud

ishal eder ve kabız işledür ve cima’a kuvvet verür ve benzi hoş eder, kasni tohmın balıla sirkeyile karışdurup içseler ot içmiş gibi ola, yürüde, kabagı döğüp süciye katup içseler karını yürüde, menuha kabız ishal eder, erik sovuksdur, yaşdur, karın geçürür, susalığı giderür çün hoşab edeler”.

Eşref bin Muhammed kabızlık için şöyle yazar; “Sebebi, emerse süttendir. Emmezse göreler, gıdadansa gıdasın değşuralar (değştireler), kabız gıda vermiyeler. Eğer taşradansa, bakalar hararet varsa dudağında, oturacağı yerde, su isterse ilacı olur kim, sıçan bokun şaf (fitil) eyliyeler, göturdeler (iteler, koyalar). Emziren gıdasın kabız eyler nesneden sakına. Bir dahi; balı kıvam ideler, iğde çekirdeği gibi şaf eyliye, göturdeler. Bir dahi, oğlanın göbeğine sığır ödü ile buhuru meryem (styra) yakı ideler. Bir dahi buhuru meryemi balla yakı eyliyeler vurular”.

Şaban Şifai kabızlık konusunda şunları yazar; “İktibası-Sıbyan; Çocuğun kabız olması: Ez cümle: Sıçan tersinden bal macunu ve şiruğan yağı ile amel olunur. Yalnız balı kıvama getirip ondan hap düzmek dahi faydalı olur. Üzerine ezilmiş yarpuz otu yahut gök (yetişmemiş) süsen kökü alıp amel olunmak dahi faydalıdır. Çocuğa bal yedirmek dahî kabızlığı yok eder. Dört dirheme değin verildiği makaddem yazılmıştır.

Halef bin Abbas Zehravî Kitab-ı Tasrifte bazı çocuklara veladetlerinden sonra bir ay ve iki ay ve dahi ziyade teber-rüz ortaya çıkmaz. Onun muazzam mualacesi, küçük mıhkane peyda edip beş dirhem benefşe yağı ile ihtikan olunmaktır, dedikleri, hakkaki illeti ğayr-ı marufeyi beyân eylemiştir”.

Bağırsak İltihabı

İbni Sina bu konuda şunları yazar; “Bu rahatsızlık, bozuk süt ve mide bozukluğundan kaynaklanan ishalden dolayı ortaya çıkar. Genellikle çok rahatsız edicidir. Ve bebeğin ağlamasına sebep olur; bebek ısırapla kıvrılır. Bu durumda karın derhal sıcak su veya yağla ısıtılmalıdır. Bazı çocuklar fazla soğuğa maruz kaldıklarında, bağırsak iltihabı geliştirirler. Böyle durumlarda aşağıdaki reçetenin yararlı olduğu kanıtlanmıştır; su teresi ve kimyon tohumlarının her birinden üç dirhem alınıp, birlikte öğütülür, elenir ve süzölmüş tereyağı ile karıştırılır. Bu terkipler az miktarlarda soğuk su ile verilir”.

Şaban Şifai bebekteki bağırsak iltihaplanması için şunları yazar; “Balgam ve kabz olmak ve kulunc ki bagarsuklara ta'allukdur ve sebebinde ve “alametinde ve “alacındadır. Kulunc bir agrıdır ki bagarsuklarda olur kişi hacetine varmak zahmet ile olur, belki hiç içi geçmez olur. Sebebi bagarsuklarda galiz yel eğlenmekdür. “Alameti ağrı gezmek yel çıkdugınca ağrı yeynimek ve ıssı nesneler yaramak yah'ud yabis sıkl mütehaccir olmak ya galiz balgam olmakdur ya büyük sogulcanlar olmakdur, az olur ki safradan olur”.

Göbek Fıtığı

İbni Sina bu konuda şunları yazar; “Göbek fıtığı fazla ağlamadan veya başka bazı sebeplerden meydana gelen yırtılmadan dolayı, “göbek fıtığı” meydana gelir. Ufalanmış yumurta beyazı ile birlikte göbek üzerine serbestçe tatbik edilir ve bir parça kumaşla kapatılır. İyice yakılmış kurdun

külleri, şarapla ıslatılıp aynı şekilde tatbik edilir. Daha güçlü bir ilaç sarı sakız ağacı tozu, selvi ağacı meyvası, sarı sabır çiçeği tohumu ve akasyadır”.

Eşref bin Muhammed ve Hacı Paşa bu konuda şunları tavsiye ederler; “Göbek çıkmasının ilacı: Sıbyanın, şiddet ile öksürmesinden ve düşmekten ve vurulmaktan dahi olur. İlacı: Nanhuvâh sahk olunup yumurta akı ile mezc ve keten bezi ile sara-lar. Bu dahi üç günde bir yenilenir. Keten bezinin parçalarını yakıp küllerini nebiz (hurma ve arpadan yapılan içki) ile sarmak dahi ilaştır. Bazan çocuğun göbeğinde şiş görülür. Eğer doğuma yakın zamanda arız olursa, öncesinin koparma hatasından olduğu bilinir. Eğer daha sonra olursa, ağlamadan çıktığı anlaşılır. Göbeğin kesilmesine ve üzerine sarılan şeylere çok dikkat lazımdır. İlacı: Şeyhi Reisin tayini üzere ilik-i badam ile eşek marulunun döğölmüşü şîrrugan ile karıştırılıp sarmak ilaç olur. Mâmisâ ezilip, yaş keşniç suyu ile karıştırılıp sarmak dahi olur. İt üzümü ve yahut yaş keşniç suyu ile karıştırıp sarmak dahi ilaştır. O sırada annesine ve kendisi yemeğe alışmış ise kendisine, akşam-sabah üzüm suyu matbuhu içireler. Dozu: çocuğa ve annesine nisbet farklı olacağı malumdur.

Yapılışı: Gayet kemalini bulmuş ve devşirildikten sonra salkımından tanelenmiş üzüm usaresini toprak sırlı büyük tencerede tesattarı olmayacak mertebe kıvama gelince orta ateşte yavaş tabh edilip yine sırlı zarfta hıfz edeler. O matbuh sekker makamındadır. Çocuğa bal yaladıkları gibi macun edip anneye yirmi dirhem miktarı mersin yaprağı tabh olunmuş su ile içireler”.

Şaban Şifai bu konuda şunları yazar; “Fıtık birçok sebepten husule gelir. Çok

ağlamaktan, başkasının vurmasından ve düşmekten ortaya çıkar. İlacı: O illetin sıbyan dışındakilerin ilacı müşkildir. Zira onun ilacı; deri altında yarılan mahallin bitişmesiyle olur, cerrahi tedavidir. O ise sinni nemâdan sonra hasıl olmuştur. Bu fitık tabii halden uzaktır. Sıbyanın ki de; şiddetli ağlamaktan, kasıklarında, göbeği etrafında fitık arız olur. Çocuklarda seneb (iç yağı) ve hicap (karın perdesi) ve bağırsak çıkmak nadiren vaki olur. Belki çocuklukta hiç olmaz. İlacı: Eğer emerse Şeyh-i Reisin tedbiri üzere evvela süt annesi yüksekçe gazel söylemekten men ve tıflı dahi şiddetli ağlamaktan alıkoymakla olur... Yapılışı: Hafı ve yumuşak ilaçlarla yumuşatılır. Ve midesine gazı giderici ve boşaltıcı şeylerle ve yarılan mahalle fitığı bitirici bezler sarmak lazımdır. Bu sargıyı mide üzerine vuralar. Yapılışı: Sünbül-ü hindi ve topalak ve kimûn-i karmânî ve ekir ve nanhâh ve mastaki cümlesi ales-suye ahz ve sahık olup ayva suyu ile amel oluna ve üç günde bir tebdil olup değıştirdikçe, nar-ı din ve kast yağları sürüle ve yarılan mahalle riyade tekayyüd (iyice bağlanıp) sarmadan yağsız koymayalar. Etfalde bazı müfredat ve mürekkebat-ı kalilil eczanın tesirleri tecrübe olunmuştur. Ezcümle ol illet zuhur ettikte evvela nânhuvâtî sahık edip yumurta ağı ile mezc ettikten sonra keten beziyle bağlayalar ve acı baklayı yakıp, külünü nebiz ile saralar. Ve ades-ul mâ dedikleri tahılı yalnız ve çereş otunu arpa suyu ile amel edeler (kullanalar) ve cül-nar ve karnıyarık ve yapan süseni kökü alas-suye sıbyana kafidir... Sıhhati tam bulunmak dahi mümkündür; ol mahalli yarıp hariç olan uzvu kesmek, maiyyetini akıtmak, sonra da dağlamak ile tedavi ederler. Amma mehuf ve hatırmak olmakla tabibi lebib ve

cerah-ı edîb ona mubaşeret etmez. Alil-i âkıla (akıllı hastaya) dahi lâıyk olan ol mer-tebe ve emedin ilacına gayret etmektir”.

Şaban Şifai göbek düşmesi ve buna yapılacak ilacı ise şöyle tarif eder; “Çocukta bulunduğu surette üzerinde mahalli yakılır ve zımatlar (karışımlar) vurulup ol maiyyet ve rihini tahlil etmekle olur. Eğer yemeğe alışmış bulunup yahut dahi büyüklerde zuhur ederse; önce cevârîşi-ûd ve şarap usul istimal olunur. Macunu felasife ve sufuf hakimi ve onların benzeri yumuşatıcı ve açıcı olan ilaçlardan verilir. Çocukta o ilaç köpük üzerine sarılır (atılır). Besinlerinde dahi seri-ül inhidam (süratle iyileşir). Gaz yapmayan ilaçlar tercih edilir”.

Göbek İltihabı

Bebeğin göbek kordonunda meydana gelen iltihap konusunda İbni Sina şunları yazar; “Genellikle bu hastalık, göbek kordonu yeterince sıkı bağlanmadığı takdirde görülür. Ona “celtic” (kildani dili) suyu ile terebentin reçinesi, susam yağında eritilip tatbik edilir. Aynı tertip daha az miktarda mahalli olarak uygulandığı gibi, ağız yoluyla da verilir”. Bağırsak iltihabı için ise İbni Sina şunları yazar; “Bazı çocuklar fazla soğuga maruz kaldıklarında, bağırsak iltihabı geliştirirler. Böyle durumlarda aşağıdaki reçetenin yararlı olduğu kanıtlanmıştır; su teresi ve kimyon tohumlarının her birinden üç dirhem alınıp, birlikte öğütülür, elenir ve süzölmüş tereyağı ile karıştırılır. Bu terkipler az miktarlarda soğuk su ile verilir”.

Barsak Kurtları

Bebeklerde görölen bağırsak kurdu ve

solucanı için İbni Sina şöyle yazar; “Bebekler sık sık ufak kurtların barınağı olur. Bunlar anus yakınında bulunur. Yuvarlak kurtlar o kadar yaygın değildir ve genellikle şerit nadirdir. Yuvarlak kurtlar az miktarda absinth (ma ul-şiyh: kurt tohumundan çıkarılan öz suyu olup, santonin, yani zakkum çiçeğinin acı maddesini içerir) sütte karıştırılıp, kişinin tahammülüne göre, ayarlanıp, verilir. Bazen kurt tohumu, embelia, öküz safrası ve acı elma özü karına yakı olarak tatbik edilir. İnce, kıl kurtları, her biri bir kısım Roma zencefili, zerdeçav, iki kısım şekerle karıştırılır ve soğuk su ile verilir”.

Hacı Paşa bu konuda şunları yazar; “İçinde canavar durmasında ve sogulcan ve namaz-boz zahmetinde ve sebebinde ve ‘alametinde ve ‘ilacındadır. Karında sogulcan ve uvak kurt müte’affin balgamdan olur. “Alameti salya akmak ve dudaklar gece yaş olup gündüz kuru olmak ve gönül tarlıganmak ve gece gece diş kırcıldamak ve uykuda belinlemek ve ta’am yeyicek gönül dönmek ve uzun kurd çıkmak ve kurd uvak olıcak mak’ad gicimek ve necisde bile çıkmakdur. “İlacı balgamı istifrag etmekdür ve balgam arturur nesnelerden perhiz etmek ve cerb nesneler yememek ve anison ve karanful ıla hindustan kozı ya küflenmiş koz yemekdür ve hall-ı ‘unsul içmekdür ve şol habbı içmekdür ki ana kuzgun otı derler ve kanbil ve habbü’l-nil ki kurtum-ı hindi-dür ve şih-i ermeni ki saru yavşandur ve vahşizek ki horasani derler ve her birinden sülüs direm dögeler; sümün direm mukl-ı azrak ve sümün direm mahmude katalar, şarab-ı usulı lu’uk ya habb edüp isti’mal edeler; üstine biraz koz için yeyelar, andan sonra su içeler”.

Şaban Şifai bebekteki kurt ve solucan

için şunları yazar; “Çocukta olan solucana önce şeyh dedikleri otun suyu ile mualece olunur. Amma kuvvetleri miktarı şeyi kolay ahz edip süt ile verilmek lazımdır, demişler. Şeyh peline benzer bir ottur. Bazıları kara pelindir demişler, amma şeyhin muradı ol devanın esnaf-ı sülüsesinden şeyh-i horasanî ve vahşizin dedikleri sınıfıdır ki âmme onun tohumunu bilip ona mutlak horasanî derler. Solucan için o tohumları kullanırlar. Fakat suyu kullanmak dahî kolaydır. Netice olarak onlardan iki miskal ahz ve kifayet miktarı su ile tabh olunup suyu beraberî süt ile, yahut sahk olunup ondan bir miktarı müceret (yalnız başına) annesinin sütü ile verilir. Eğer süttan kesilmiş ise; koyun ve keçi ve sığırdan hangisinin sütü olursa olsun verilir ve bir defada tesiri bulunmazsa birkaç gün devam olunur. Ta ki ol eziyet veren kurtcukları öldürüp ihraç eyleye. Ve ol hususta zikr olunduğu üzere süt-ü emrâ çocukta nadir olup, çoğunlukla ek besine alışmış çocukta bulunmakla, onlara tedavinin yolu budur ki, önce bağırsak kurtlarına sebep olan barid ve rutub (soğuk ve sulu besinler) dir. Çocuğu bu besinlerden uzak tutmak gerekir. İlaçtan birkaç gün önce her sabah sadece süt verilir. Yahut kebab olmuş et suyu mass (emdirilir) edilir. O tedbir umum nazarında meşhur ve her ne kûne ilaç içirilirse mamuldür. Sonra ilaç verilir ve tedavinin etkisinde istenen kurtları öldürmesi ve ihraç etmesidir. Eğer öldürse fakat dışarı çıkmazsa içeride mahpus kalmakla bihadır dedikleri kalp ve dimağa suud edip eziyet verir. Ol surette ishal ve ihtikandan münasip olan tedbir olunur. Üstadımız Hayatîzade merhum lisan-ı efrince; Kavrağına ve terkide miskül-bahr dedikleri ottan bir miskalini

kelb-i şeker ile verirlerdi. Hubbul-kar' vâli-düdül-müstedir, kabak çekirdeği, değirmi kurt dedikleri haşeratı dahi zikredilen ilaçla katl ve ihrar eder”.

Dalak Şişmesi

Bebeğin dalağında görülen şişlik için Şaban Şifai şunları yazar; “Malum ola ki dalakta vaki olan şişlerin ekseri katı olup veremi harr oluşumu nadir vaki olur. Hadis olduğu surette dahi hali üzerine kalmayıp salabete mübeddel olur zira, hazm-ı sanî mahallinde dalak ciğerden kanın derdini cezbe edip onunla beslenir. Ve fazlasını mide ağzına verir. Her ne zaman şişlik olsa ol galiz kan birikir. Şişi katı olur. Veremi bari-din dahi ekseri katı olur. Keksek (gevşek, yumuşak) bulunması nadirdir. Şeyh-i reis dahi; bazı çocuk azmu dıhal (dalak büyü-mesi) ile doğar, ömrünün sonuna kadar bu baki kalır. Bazısında dahi sonradan arız olup böylece ömrünün sonuna kadar selametle hayatını yaşar. Zahir dalak büyü-mesinden zahmet çekmez, demişler. İlacı cemî esnafın ilacı, ciğer ilacı gibidir. Çocuk yaş-takilerde eğer verem var ise hacamat olunur ve erbabı, münasip müşhilat ile istifra olup dalağa mahsus olan edviye içirilir. Şeyh-u reis; bu surette yalgun yaprağı suyu ve söğüt ağacı a'zb dedikleri kavak yaprak-larının suyunu ve semiz otu ve baldırı kara sularını medh eyleyüp, hatta semiz otu suyundan iki dirhem sirke ile içmek çok faydalıdır ki bilhassa dalak şişkinliklerinin sâlâbetini boşaltır demiştir”.

Makatta Görülen Hastalıklar

Şaban Şifai bu hastalıkları şöyle anlatır;

“Zehir-is-sıbyan makadında kan ve ağrının oluşu. Çocuğa zehir arız olur. Nedeni çoğunlukla soğuktan yani soğuk yere otur-maktan olur. Nadiren halat-ı safraviden dahi neşet eder. İlacı: Soğuktan korunmaktır. Zekeriya Zarinin, hubbur-reşâd tedbiri verilir. Özelliği; bir miskal hûbbûr-reşad, bir miskalin sülûsanı kemevvin-i kermânî ile sahk olunup taaffünden hıfz olunmuş eski ve latif sığır iç yağı macun olduktan sonra annesinin südü ile verilir... Nan havah ile könlük dahi alas-sûye sahk olu-nup annesinin südü ile verilir.

Bazı vakitte makatlarında verem (şişlik) arız olmakla ol verem makadından taşra çıktığı için arız olur. Ol illetin âlâmeti, makadı el ile içeri sokmak ile hastalıktan kurtulmak mümkün değildir. O yerlerinde suhuletle içeri konur. İlacı: Tıfılda annesinin gıdasını ve kendisinin mizacını ıslah eyleyip sonra münasib edviye tabh olunmuş, küçük havuza (leğene, küvete) koyalar. Bu matbuh (bu kaynatılanlar) istirha-i asebe (sinirlerin gevşemesine) ve adeleden arız olan dışarı çıkmaya faydalıdır ve tecrübe edilmiştir. Lâkin küvete koymazdan önce makadını gül ve kust (bir ot) yağları ile yağlanıp içeri koyalar, üzerine pamuk koyup bağlayalar. Sonra koyalar.

Matbuhun özelliği: Nar kabuğu ve mer-sin yaprağı ve ceftül-bullut ve gül kurusu ve yanmış geyik boynuzu ve seb-i yemânî ve keçi tırnağı (ot ismi olmalı) ve cülнар... Cümlesi alas-suye ahz ve kifayet miktarı suda hassaları çıkıncaya kadar tabh ettikten sonra, ılık iken sabiyi içine oturtalar. Küvetten çıkardığında eğer makadı tekrar çıkarsa, yağ ile tekrar yağlandıktan sonra küvete kullanılan ilaçlardan başka ilaç konur ve kuvvetlice bağlayıp yine küvete

koyalar. Hasta o hastalıktan kurtuluncaya kadar, yimidört saat devam etmeleri lazımdır. Eğer veremden neşet etmekle, makadı yerine komakta zorluk olursa, başta yumuşatıcılarla yumuşatmalı, küvete devam edip, verem ve acıyı def ettikten sonra bu işlere (tedaviye) son vereler”.

Makat Çıkması

Şaban Şifai bu konuda şöyle yazar; “Kah sıbyanın makatları çıkar. Sebebi, dimağlarının rutubetinden nâşi sinirleri zayıf olmakla makadın adeleleri genişlediği içindir. Kah gıdalarının fesadından nâşi ishal-iredi âriz olunmakla vakı’ olur. İlacı; Bir dirhem nar kabuğu, taze mersin yaprakları, fındıklar, güller, yanmış geyik boynuzu, şap, keçi kursağı, nar çiçekleri veya safra (kesesi) kaynatılır ve buna sıcak su ilave edilerek, çocuk oturtulur. Su ılıyuncaya kadar kullanılmalıdır”.

h. Böbrek ve İdrar Yolları Hastalıkları

Böbrek ve Mesane Taşı

Çocuklarda görülen böbrek taşından korunmak için İbni Sina şunları yazar; “Mümkün olduğunca çocuğa, yemek esnasında su verilmemelidir. Yemek esnasında verilen su kısmen yemek sırasında sindirilen besinin uygun şekilde emilmesini engeller. Çocuk 6 yaşındayken eğitim ve öğretimi için, [öğretmene] gönderilir. Onun tedricen gelişen bir sistem kabul etmesine dikkat etmelidir. Çocuk birden kitaplara gömülmemelidir. Bu sırada banyo adeti azaltılmalıdır; egzersiz ve yemekten önce oyun süresi artırılmalıdır. Çocukların hafif bile

olsa, şarap içmelerine engel olunmalıdır. Hafif şarap çocuklara yasaklanır, çünkü o çocuklara fevkalade zararlı olan safrayı artırır. Hafif şaraplar, genellikle fazla safranın idrarla atılacağı düşünülerek, gelişkinler tarafından içilir ve onların eklemleri nemlenir. Çocuklarda böyle bir şeye ihtiyaç yoktur. Çünkü ne onlardaki sarı safra boşaltımı gerektirecek kadar fazladır ne de eklemlerinde herhangi bir ilave neme ihtiyaç vardır. Çocuklara, onların hoşlandıkları gibi, tatlı ve saf su içirilmelidir. Aynı rejim uygun değişikliklerle on dört yaşına kadar devam ettirilmelidir”.

Müntehab-ı Şifa’nın yazarı Konyalı Hekim Hacı Paşa idrar yollarındaki taş için şunları tavsiye eder; “Şunun ki sidüğü yolında taş bitmiş ola anı eride gidere; göğercin bokına beraber şeker katup şol kişiye ki su yolunda taşı vardır içüreler ol taşı gidere; oglana buçuk dirhem, büyük ademe bir dirhem içüreler; egir ıssıdur kurudur, südük yolın arıdur”.

Şaban Şifai böbrek taşları için şunları yazar; “Çocukta genellikle mesanelerinde oluşur. Gençlerin ve yaşlıların ise daha çok böbreklerinde görülür. Çocuğun mesanelerinde arız olmasının beslenmeyle yakın ilişkisi vardır. İlacı zor bir hastalıktır. Bazısını sertiz ile yarıp çıkarmaktan başka çare yoktur. Türkçede teke dedikleri hayvanı, dört yaşında ola çok sıcak olan yaz günlerinde boğazlayıp başlangıçta akan kanı boşa akıtarlar, sonrakini bir kaba alalar ve kan henüz akmağa devam ederken kan doldurmayı kesip o da boşa akıtılır. Yani ortası alınmış olur. Pıhtılaştıktan sonra bir eleğin içine yayıp üzerine bir yufka şey örtüp güneşe koyalar. Tam kuruduktan sonra hıfz edeler. Kullanılışı: Bir miskaldır. Her ne

zaman turp suyu yahut kerfes-i cebili suyu ile verilse böbrek ve mesaneden hasatı dışarı atar”.

İdrar Tutulması

Çocukta görülen idrar tutulması için Şaban Şifai şunları yazar; “İlaç: Eğer idrarı tutma (habs) ve eğer zorla idrar, her hangisi olursa olsun ilacında; evvela, sebebi teşhis edilip o sebep, hafif ya da ağır, yaraca şişlik varsa, kuvvetli açıcılar ve yine kuvvetli merhemler ile tedbir olunur. Ezcümle çoğunun sözündedir: Turpun tohumu ve yaprağı usarelerini şişliği açmada acayip tesiri vardır. Gerekli olduğunda; kırk elli dirhem miktarını içireler. Ol anda şişliği açar. Kezalik; macunlardan, fitr-ı esâlliyyûn ve doku ve sisalyus ve kast ve ekir, herhangisi mümkün olursa turpun kaynatılmışı yahut siyah nohutun pişmişi ile verilir. Süt emen tıfla annesinin sütü ile verilüp sonra süt annesine de hazırlanan matbuhattan (pişirilen, kaynatılan şeylerden) verilir. Ta ki madesi tamamen bertaraf olsun ve hasat gülü mesanede yazılan muacelatın cümlesi bu babta dahi istimal olunur... Gelincik dedikleri hayvanın mesanesini kurudup, ihtiyaç zamanında müselles ile istimal olunmak bilhassa çok faydalıdır. Bir dirhemden üç dirheme kadar verilir ve tatlı su yengecinin kolu dahi kezalik tesirlidir. Lâkin andan ikişer dirhem verilir. Ba hususta sıbyana dahi az verilir. Eğer sebebi uyuşmuş kan yahut medde (şişlik) olursa, mesanenin iyileştirilmesinde istimal olunan ilaçlar kullanılır”.

İdrar tutulması için İbni Sinanın bir ilaç kombinini Şaban Şifai yazar; “Şeyh-i Reisin yazdığı üzere bu karışım dahi faydalı bir

karışımdır. Hastanın kasığına bağlanır. Yapılışı: Defne yemişi torak otu ve toman ve eklilül-mülk (melek) ve siyah nohut unu ve papatya, her birinden onar dirhem ve dokuz turp tohumu ve kerfes-i bostani, çili ve tohumları, her birinden yedişer dirhem, cümlesi döğölüp, bilsan yağı ile karıştırılır. Buy tohumu ve hatmi tohumu ve benefşe çiçeği ve piyade çiçeği ve eklilül melek. Cümlesi ezilip lahana matbuhu ve hasek yağı ile kasıklarına sarılır. Bu merhemi çocuğun kasıklarına vurmak çok çabuk tesir gösterir. Yapılışı: Sekbinec ve mekal ve cavşîr ve ekir as-suye alınıp, dövülür. Kaz yağı ve susan (susam) yağı ve bal mumu ile mezc edip daha önce yazıldığı gibi, zekerine zağferan otundan bir tak (yarım) yahut bir kehle (bit) salıvermek. O anda mesane açılır, idrar eder. Amma, nâ muk-ul huruf ve fakîrturp usaresini içirmek de ve on dirhem tere yağını beş dirhem nebat şekeri ile böylece sâkî olunmakta iyi bir ilaç olarak buldum”.

İdrar Kaçırma

Çocuğun idrar kaçırması ve tedavisi için Şaban Şifai şunları yazar; “Bazı çocuk döşeğe işemeğe alışır. Sebebi: kavuğunun ağzını çalıveren adalenin genişlemesidir. İlacı: Önce, uykudan evvel mümkün olduğu derecede çok yemekten ve çok su içmekten uzak olunup, yatacak yerde su döktürmektir. Uyku esnasında tahayyül edip işediği anda uyanırsa hatırına ne gelirse, çoğunlukla geldiği ve hatırladığı olaydır ki, bahs edildi. Eğer ol mahal âbhane (abdesthane) ise ancak düşünde işediği için ayıplarlar. Eğer kenef ve âbhane değil ise ol mahalli hariçte su dökmeğe seza olmaz diye sevk

edip aslında mescidler ve mezaristan olmak üzere haber vermekle bir hürmet-i isbât eyleyeler. Ta ki düşünde dahi onu tahayyül etmekle kuvveti m[^]sikesine imdad buluna ve ol hususta müstamel olan müdavattan (tedaviden) künlük ve su'dü (ot ismi) ve havlican ve cevül-bullut ve mersin otu yemişi ve cülnâr ve bunların benzerlerinden her biri tek veya karışık olarak kullanılır. Onlardan bir dirhem miktarını iki dirhem mersin yağı ile her akşam içirip birkaç gün tedavi ettireler. Bu terkip dahi Şeyh-i reisin tercih ettiği'dir.

Yapılışı: Ceftul-bullut (veya bellut) ve künlük ve mürusafı. Her birinden dörder dirhem alınıp, iki yüz kırk dirhem, müselle de, sülüsü (üçte biri) kalınca aheste aheste tabh edilir. Tasfiye ettikten sonra o pişirdiğimizi on dirhemine iki dirhem mersin yağı ilave edip, içirmeğe devam edeler. Güvercin tersi ile bezi olmuş hamurdan yarımşar dirhem soğuk su ile içirmek dahi faydalıdır, demişler. Ve tavşanın beynini müseles ile içirmek dahi faydalıdır. Bir dirhemi yirmi otuz dirhem miktarı müseles ile verilir. Bazıları tavşanın böbreğini kurutup ondan bir cüz ve tarak otu tohumu ve âfir garha ve kerfes tohumu her birinden yarım cüz birbirine karıştırılır ve iç içe çarpılır. İkişer dirhemi; on dirhem soğuk suyla verilir demişler. Beveli habsedici tedavi ile kanın birikmesi dahi mukarrerdir. Ve atrafil, büyük ve küçüğe dahi verilir. Bazı büyük doktorlar bu hususta çocuğa ilaç vermek iyi değildir. Faydası olmaz demişlerdir. Ta ki ergenlik yaşına ulaşınca kadar. Onlardan ilaca ihtiyaç göstermeden (spontan olarak) halas olurlar dediler”.

i. Deri Hastalıkları

Pişikler

Bebekte görülen pişikler için Eşref bin Muhammed şunları yazar; “Çocukta görülen pişik ve derinin üzerindeki yaralar çocuğun beşresinde (derinin yüzüde) bulunursa merhemden önce mersin yaprağı ve gül kurusu ve ayırık ve mustakî yaprağı matbuhu ile yıkayıp sonra merhem süreler ve her bar merhem tazelemek murat olduktaki ol matbuhat ile tekrar yıkanır. Çoğu kez çocukta zuhur eden kabuklar, vücutlarında rutubeti fazlıyye çok olup azaları zayıf ve buharları çok olduğu için onlarda daha çok çıkar. O yaraların bazısında erik (kanlı irin) akar. Nedeni, rutubetin fazlasının ifsat olmasıdır”. Pişik için yapılacak ilacın tarifini İbni Sina şöyle verir; “Pişikte Zambak kökü, kurutulmuş güller ve mersin yapraklarından yapılan toz pudra veya alingale (doğuda yetişen bir nevi zencefil) veya 4 mercimek veya fesleğen tohumu toz haline getirilerek yapılan toz pudra, pişik yerine tatbik edilir”.

Çıbanlar

İbni Sina bu konuda şunları yazar; “Kan çıbanları yaralara dönüşen ve siyahlaşan kan çıbanları en kötüsüdür. Beyaz veya kırmızı olanlar o kadar tehlikeli değildir. Bu kolayca anlaşılabilir. Çünkü, hatta ağızda olduklarında bile, siyah gangren olmuş yaralar kötüdür (cancrum oris). Bazen kan çıbanlarının, bütün vücuda dağılmaları yararlıdır. Kan çıbanları kırmızı gül, mersin yaprakları, sakız yaprakları ve ılgın (tamarisk) ağacı yaprakları gibi, bazı hafif

yakıcı nesnelerden elde edilmiş enfizyonla, vücut yıkanarak tedavi edilir. Bu otların yağları belli bir kısımda meydana gelen aynı şikayetlerde de kullanılabilir. Basit kan çıbanları, tedavide kendiliklerinden kabukları soyulana kadar kendi hallerine bırakılmalıdır. İlerlemiş ağız yangısı, hafif asidik maddelerle tedavi edilir. Fakat ağız kirlenir ve sağlıklı görünürse, biraz daha kuvvetli ilaçlar kullanılmalıdır. Ağızda rahatsızlıklara mani olmak için bir parça sütle karıştırılmış solusyonu ile yıkanır. Vücut üzerindeki kabarcık şeklindeki döküntüler, mersin, gül, bataklik sazı veya genç sakız yapraklarından kaynatılıp, özü alınarak hazırlanan terkiple yıkanır. Bütün bu durumlarda, sütannenin diyeti duruma uygun olmalıdır”.

Hacı Paşa çıbanlar için ilaç tarif etmiştir; “Kirec merhemi yenür başlara ve od göynüğüne ‘azim fayide eder otları söyün-medük kireci yumşak dögeler kettan bezinden bir kise dikeler ve ol kireci ol kise içine koyalar ve bir çanaga su koyalar ve ol kisedeki kireci ol su içine ezeler ta ki kirec tamam ol suya çıka pes ol suyu koyalar ta ki kirec dibine çöke andan suyu az az dökeler kireci kala ol kireci kurıdalar eger kış günü olursa ol kireci zeyt yağıyla ezeler ve eger yaz günü olursa gül yağıyla ezeler merhem ola ve bir sırça kaba koyalar hacet vaktında isti’mal edeler bir dürlü dahı kirec merhemi ki od göynüğüne müfiddür”.

Şaban Şifai çıbanlar ve deri üzerinde görülen şişlikler için geniş bilgi verir; “Şişlikler (basurat) bazan bütün vücutta ortaya çıkar, bazan organlarda ve başta ve yüzde görülür. Nasıl olursa olsun bunların dahi siyah olanı yaramazdır. Zira mizac-ı tabii-lerden uzak olan yanmaya delalet eder.

Kırmızı olan ona göre selimdir. Eğer beyaz olursa, tamamı salimdir. İlacı: hepsinin ilacı, sabiye hacamat olunup süt annesinin besini de ıslah olunduktan basûrâtı kurutucu şeyler ile, yıkanır ve süt annesinin tabiatı yumuşak ve soğuk olan tedavi ile yumuşatılır. Özetle, Ali er-Rik ve uyku mahallinde erik şarabı yahut nilüfer şarabından yeterli ölçüde kullandırmak uygundur. Birkaç gün tedavi ettireler. Eğer çocuğun ateşi çok ise sütanneye verilen gevşetici ayva çekirdeği ve bezir otu, suları dahi ilave oluna ki sütü çocuğa deva ola. Sabinin kendisine süt annenin sütü ile bir miktar tabaşır vermek faydalıdır. Özelliği: Gül kurusu ve mersin yaprağı ve müstakî ağacı yaprağı ve yulafın yaprağı hepsi alas-suye ola ve yukarda sayılanların yağlarını dahi süreler. Kah olur yara olduğu surette bal suyuna bir miktar natrun katıp onunla önceden yıkamaya ihtiyaç gösterir. Onlar ile oğulmazsa burak dedikleri şeyin suyunu süt ile karıştırıp onunla yıkayalar”.

Şaban Şifai yukardaki ilaçlarla iyi olmayan yara için şunları önerir; “Çocuğun baldırlarından ve kulakları arkasından hacamat edip, süt emerse süt annesinin besinini ıslah edeler. Ve eğer kendi yemeye alışmış ise tatlılardan ve tuzlulardan ve et kısmından men edilip hafif besinler verilir. Sâf ile yahut helile ve şahtere matbuhları ile telyin edeler ve o yaraların üzerine önce bu karışımları süreler. Yapılışı: Mürdesenin ve zerdeçûp ve nar kabuğu ve kına, hepsi birden ezilerek, gül yağı ve sirke ile karıştırılıp sonra bu sürülmeli ve buna devam edilmeli. Özelliği: Zerdeçûp, acı badem cülmar cam-ı safiri, kırtası muhrık-ı mazi mersin yaprağı, irsa akâkiya, kumbil hepsi, ezilip önceki gibi gül yağı ve sirke ile

karıştırılır. Hacı Paşa merhum bahsi geçen yaranın ekserisi sıbyanda bulunduğunu beyandan sonra eğer mürahıkta (erginlik yaşına gelmiş baliğ olmamış kişi) cimadan kesinlikle kaçınması lazımdır, demişler”.

Şaban Şifai su toplayan yaralar için şu tavsiyelerde bulunur; “Eğer yara olup içine su dolarsa neşter ucu ile yırtıp suyunu akıttıktan sonra üzerine kâfurî ısıtaç merhemi vurular. Ve eğer yara olursa nevra merhemi tesirlidir. Yapılışı: Nevrayı yedi kez yıkayıp, hiddeti zail ola... sonra ondan bir cüz ve terziler tebeşirinden bir cüz, gül yağı ile mezc ve merhem olunup sürüle... Bu karışım dahi İbn-i el-Kafin “Cerrahname” sinde yazılmıştır. Yapılışı: Bazı usaresi ve lahana yaprağı usaresi, yirmişer dirhem, önce yeterli miktarı zeyt yağı içinde beş dirhem bal mumu eritip sonra o usareleri dahi zam ederek sürüp saralar”.

Kaşıntı ve Uyuz

Bebekte görülen kaşıntılar için Eşref bin Muhammed şöyle der; “Bedenine isilik çıkar, uşacuk kara olursa müşküldür, kızıl ve ak olursa ilacı olur kim, mersin yaprağı, kızıl gül ağacı suya ıslatalar, anınla yuyalar, hem yağların dürteler”. Yâdigâr’ın yazarı uyuz ve kaşıntıya faydalı olan bir şurup-tan bahsetmektedir: şarâb-ı şâhterec. Bir de çibanlara karşı faydası olan bir macun vardır bu eserde.

Hacı Paşa kaşıntı ve uyuz için şunları yazar; “Müfredat ki uyuz ve giciyiğe mu’alece olunur uyuziçün sergüle dibin kazalar yuyalar ve dahı dögeler katı kaynadalar ve agzın sıvayalar andan yogurt katup içe bildükce içeler üç sabah baklayı dögeler un edeler haşhaş tohumun dögeler sırf sirkeyile

yaturalar bir gece andan hammama gireler dürtüneler şifa ola uyuziçün sirke merhemine zerdeçub iki direm zeyt yağı ve mürdeseng cem’ edüp karışdurup dürteler uyuz olan kara koyun ödini acı içse uyuzı gidere habbetü’l hazra samgın alalar uyuz dürteler yaşı olsun kurusu olsun uyuz yarar gidere her ki şalgamı arıdı bişürüp hammamda tenine dürtseyse uyuzı gidere saç sakalı gec agarda her ki keşur yaprağın gevdesine dürtse nafi’ ola her ki gögercin bokıyla bazerucı karışdura hamamda dürtine uyuzı gidere her ki sığır südin tennur isine katup uyuz dürtse gey ola yarasa kanadın göyündürüp yaga katup uyuz dürtse gidere sarmaşuk yemişin dögüp çıgıda ve uyuz dürtse nafi’ ola yaban yarpuzın kaynadup suyula yunsalar uyuzı gidere lebedenün tohmı tizdür anun suyn giciyiğe dürticek giderür burçagun suynı giciyiğe dürtse gidere güyegü otı ki sa’ter derler anı kaynadup suyn hammamda dürtünseler giciyiği gidere tag üzümü mevizec derler dögüp zeyt yagına katup uyuz dürtünseler müfiddür”.

Kel için

Şaban Şifai bebekteki kel için şöyle yazar; “Başta çıkan yaraların bir çeşidi dahi kuru olup içinde kireç gibi şeyler hasıl olur. Üzerinde beyaz kabuk dökülür. Bir çocuğun başında bu yaralar çıkarsa ona Türkçede kel derler. İlacı: mümkün mertebe o durumda kismaya sa’y edip ve mizacını mürettep besin ve hamam ile tedibine sa’y edeler. Sonra hatmi tohumu ve ketto tohumu, benefşe çiçeği ile kaynatıp daima onunla sıcak sıcak yıkayalar. Kabak yağı ve benefşe ve nilüfer ve tatlı badem yağlarından hangisi olursa her yıkamada süreler ve

budunlarına dahi çekeler ki dimağlarını ter-tip ile eğer yubuset ve salabeti ziyade olup tedbirat-ı mezkure tesir etmezse üzerine istere ile hak edip, sonra kırmızı merhem süreler. Sülük vurmak dahi ol illetin ilacıdır. Tahammülüne göre bir iki sülük vurulup sonra tedbir-i mezkure ile amel edeler. Şeh-dî'nin ilacı dahi; önce imkan nisbetinde kusmasına ve beslenmesine dikkat edilme-lidir”.

Bezelerdeki Şişlik

Şaban Şifai çocuktaki bezelerin şişmesi için şunları yazar; “Çocukta çok görülür. Buna halk bez şişi derler. İlacı: Halis dahiliyyun merhemi saralar, hıyar-ı senber balı-nı susan yahut piyâdiye yağı ile karıştırıp sürünmek dahi ilaçtır. Kurşundan sahte olmuş (karışmış), ancak tahta bağlamak mümkün olan yerlerde bulunursa, kurşun bağlamak ile dahi savuşturulmuş olur. Ama dahiliyyun misli merhemler ile yumuşadığı surette neşterile yarmakta hatadır. Yumruların bazıları rihî ve bazıları lahmî olur. Miktarları dahi genellikle fındık ve ceviz büyüklüğünde olur. Şeyhi Reis dahi sıracanın eslemi ve ilaç, pezir olanı çocuğa arız olandır. İlac-ı pezîr olması asir olan şebbanda bulunandır. Bu illete hanazîr ismi verilmiştir. Bu illet genellikle boyunda görülmekle hasta, başını sağa sola çeviremediğinden benzeyiş şekli-ne göre bu isim verilmiştir. İlacı: Kusma ve ishali mümkün olur. Mümkün olduğu surette kusturarak ve ishal ile vücudu yoğun bal-gamdan temizleyip besinlerini dahi, azalt-malı ve hafif vermeli. Aç karnına hareket ve riyazat ettirip gece yemek yemekten tamamen yasaklarlar. Bazı, karışım ve mer-hemlere devam lazımdır. Ve bu illete yazılan,

sarılması mümkün olan ilaçlar, kesin tecrü-besi çoktur. Tedavide olgunlaştırıcı ve akıtcı (söktürücü) merhemler süreler zımadlardan en iyisi, bûyu tohumu dört cüz, nevra ve natrun birer cüz, bunlar bal ile mezc oluna, diğer, gısail-i himar kökü ve defne yaprağı ezilip, teremnetin ile mezc oluna”.

Siğiller

Şaban Şifai çocuktaki siğilleri şöyle anlatır; “Genellikle çocukta çıkan siğillerin birkaç türü vardır. Yarılıp kanı akıtılır ve hacamat olunur. Onun için çok usta ve mahir cerraha ihtiyaç vardır. Eğer fasd (kanatma) ve hacamata uygun olmazsa, mümkün olduğu sürece, müşhil ve müley-yin verildikten sonra üzerlerine koparıcı merhemler vurulur. Müshilleri; eftimun ve garigün tedbirleri olup badem yağı ile usul şarabı dahi içireler. Hafif besin vereler. Büyük tabibler; kibre yaprağı ve keçi boy-nuzu ve mersin yaprağı ve çörek unu alas-sûye alınıp, ezilir, sirke ve tuz ile saralar. Yalnız tuzu sirke ilavesine müdavemet etmek dahi faydalıdır demişler. Çocukta olan siğillerin, erginlik yaşına ulaştığında hiçbir önlem ve tedavi yapılmadan yok oldukları dahi görüldü. Siğiller bir çeşit mercimek ve buğday gibi sivilceler şeklindedir. Yüzde ve alında çıkar. Adesiyye ve hantiyye der-ler. Kimi sarı kimi kırmızı olur. Kah olur çocuğun bedenlerine ateş yahut sıcak su isabet etmekle kabarır ve şişer. Elem ve ızdırabı çok olur. Ateş Herpesi anlatıyor hangi uzuvda olursa, büyük ihtimalle kaba-rır, içerisi su dolmasıyla, üzerine sıcak su dökmeden soğuk şeyler süreler. Netice ola-rak gül suyunu kar ile sağırdup keten bezini ona batıralar ve saat be saat değiştirirler.

Kanın hararetini ve tutuşmasını def etmek ile su ile ovmak menfaattir diyor, Calinus, kişniç usaresi ve mercimek pişirilmiş ve gül suyu ve sirke, her hangisi olursa tek olarak, yahut kil-i ermenî ve nanâ ile sürüle“.

Yanıklar

Çocuklardaki yanıklar için Şaban Şifai şöyle yazar; “Sıcak su yakmasına: Su yakmasında, kabarıp su dolmadan önce, gül suyu, ve tuzlanmış zencefil suyu yazmışlardır. Ama yanık ve acıdan başka, tuzla dahi açması hastaya, özellikle sabî bulunduğu surette ızdırap vereceği muhakkaktır. Hemen karlı suya batmış keten bezi koymak ve karlı su dökmek ile acıyı teskin edip sonra ma’hudu nevre merhemine müdavemet edeler. Zamanı şifa iktiran Seyyidûs-sakaley tabibi ehli Medine olup mualecesine ruhsat-ı humayun buyurulan Haris bin Kelde-i Sakafy ın o hususta kullandığı devay-ı etibba, asır be asır imla ve istimal eyledikleri ecilden şifa veren bir ilaç olduğu şüpheden uzaktır. O hazık ve edîp, aryebîyakıp, külünü yumurta akı ile karıştırmış. Gerçek şu ki buna devam edilmelidir”.

ATEŞLİ HASTALIKLAR VE TEDAVİLERİ

Çocuklarda ve bebeklerde yüksek ateşle seyreden hastalıkları Osmanlı hekimleri ayrı bir bölüm olarak ele almışlardır. Burada havale başlığıyla verilen genel ateşli hastalıklar ile çiçek, kızıl, kızamık gibi döküntü ile seyreden ateşli hastalıklar iki ana bölüme teşkil eder.

a. Hummalar

Devamlı veya zaman zaman gelen şiddetli ateşli hastalık için İbni Sina şöyle yazar; “Bebeğin ateşi için en iyi humma tedavisi, sütanneye bırakılarak yapılır. Hem bebek, hem de bakıcısına, sirke şurubu karıştırılmış nar suyu ve bal veya biraz neft yağı ve şekerle karıştırılmış hıyar suyu ilaç olarak kullanılır. Taze bambu yapraklarının suyunu baş ve ayağa tatbik ederek ve sıcak örtülerle örterek bebek terletilir”.

İbni Şerif kitabının tabiplere tavsiyeler bölümünde hastanın sıcak veya soğuk tutulması ile alakalı kısmında şunları söyler: “...Hastanın üstü örtülse dahi örtü harâreti artırmayacak kadar ve hafif olmalıdır. Çünkü fazla örtü harareti artırır, zarar verir. Öyle kadınlar görülmüştür ki harâretli hasta çocuklarının üstünü sıkıca örtmüşler, çocuk açılmak istedikte, açmadıklarından, cahilliklerinden hastanın helâk olmasına sebep olmuşlardır”. İbni Şerif zaman zaman gelen ateş için “Ateşli sıtmalarda; burun kanaması, kusmak, ishâl, idrâr ve ter, buhrân gününde meydana gelirse kurtuluşa işarettir”. İbn-i Şerif eserinde çocuklardaki havaleye fayda eden devâü’l-misk-i şîrîn adlı bir macundan bahsetmektedir.

Şaban Şifai eserinde ateşli hastalıkların nedeni üzerine şunları yazar; “Sıbyana arız olan sıtma ve ateşli hastalıklar cemi emrâzın sebepleri üçtür. Badiye ve vâsile ve sabıka ıtlak olunur. Badiye deyu bedeni olmayıp hariçten isabet edene derler. Hararet-i şems ve burûdet (soğukluk), hava ve gadap, fikir fezag (korku) gibi vâsıla diye bedeni olup maraz ile izalarında vasıta olmayana denir. Ahlatın (karışımların) ufuneti iltihabı gibi ki hummay-ı ufuniyye icab eder. Ezcümle

ondan iltihap neşet edip iltihaptan sıtma hasıl olur. Amma ekseriya yine o gün feragat bulunur. Onun için ona hummay-i yevmiyye derler. Bazı mahalde dahi birkaç gün sürer ve bazı bedende karışımından birinin iltihabına sebep olmakla ufuniyyete bedel olur ve hummay-ı iltihabiyye dört karışımından neşet etmekle sebepleri bedeni itibar olunur. Zira hararet-i ibtida ahlata sirâyet eder. Onlardan dahi kandan maadasının yani safra ve balgam ve sevdanın dahil-i damarda taaffün ettikleri itibari ile evvela iki kısım olup, lazime itlak olunur. Lazime diye hararet-i daimi olup âralık vermiyâne ve müftere diye nöbet tutana derler. Sıtma nöbet ile gelip bazısı gün aşırı ve bazısı iki günde bir tutar âvâm katında sıtma işte bunlardır. Çocuk Hummaları Şeyh-i Reis emraz-ı sıbyanın yevmiye olduğunu zikreder. Hummay-ı yevmiyyenin yirmiden ziyade esnaf-ı yazılmıştır. Ancak etfal-i sinni tıflıyyet ve sinni sabâda, hüzn ve gam ve fikir ve elem misilli infialât-ı nefsanıyye tesirinden müberrâ oldukları durumdan anlara gadaptan gayr-i infialât-ı nefsanıyye âriz olmak nadir olmakla ekseriya sıtmalar, gadabiyye ve harriye ve berdiyye ve tahmiyye ve viremiyye ve onların emsâli hummalar olur. Ezcümle, soğuktan ve sıcaktan ziyade münfail ve mızarrar oldukları şüphesizdir”.

Şaban Şifai hummanın tedavisi için şunları önerir; “Hummanın ilacı Etfal ve sıbyanın baldırlarından ve kulaklarından hacamat olunup mümkün olduğu mertebede soğutucu şeyler vereler ve süt annesine sekencebin yahut bal ile ekşi nar suyu içireler. Gerekirse hiyarı sıkıp usaresine şeker ve bir miktar kâfur dahi ilave edip vereler. Bazı doktorlar etfalın kendilerine ekşi nar

suyu ve sekencebin verilmez. Zira onlara ekşi şey verildiği surette midelerinde pîz (hazımsızlık) olup zarar-ı azîme dûçar olur, dediklerine kesinlikle itibar olunmaz. Zira sirkencebinin yapılışı: Bilinen nar suyunun dahi ekşiliğini bal giderir. Onlardan tıfla birer miktar verilmekte beis yoktur. Amma humması olmayıp süt emen bebekler saf ekşiden men olunur. Zira midelerinde süt kesilmek ile pîz olmakla sıhhati bozulup, gün gün sıkıntıya acıya mübtela olur. Elhasıl humma olan etfalın tedavisinde usta bir tabibe müracaat ile emin olarak ilaçlar verilir ve güzel tedbir alınarak terletmeye gayret edilir... Bu tedbir Şeyh-i Reisin etfal hakkında bilhassa tayin eylediği tedbirlerdendi”.

Şaban Şifai ateş düşürücü bir terkiibi şöyle yazar; “Hasır kamışının tazesini sıkıp usaresini tıflın tepesine ve tabanlarına süreler. O an örtüp ve bastıralar elbete ter giderir, bir defa yahut iki defada te’sirini bulmadıkları surette kedi eksikliklerine hamledip, mükerreren istimal edeler. Zira ol reis-ül küllük kanunu şifasına yazdığı mualecaat-ı nâfianın ekseri tecrübe-i tahrir olunduğu damar, arap ve acem tabiblerin efrenc ve dilem katlarında müsellemdir. Bu ilacın etki mekanizmasını ise şöyle anlatır; Malum olaki çiçek ve hasbe (kızamık) çıkarmağa müsait ve hazır olan sıbyan ve diğerlerinin o hastalığın ortaya çıkması anında bedenlerinde olan kanın galeyanı hariçte bazı usarelerin galeyanı ve ufuneti ile benzerlik arzedip, bu güne kadar tahrir (yazılmıştır) olunmuştur. Eğer hayvanların bedenleri ve eğer sair yerler ve alanlar olsun mutlak mahal hararete bulunan rutubette elbette harareti gariziyye ve garibiyeden birisinin te’siri ve tasarrufu mukarrerdir.

Eğer galebe (galib kanaat) harareti, gariziyye harareti (vücudun normal ısısı) tarafında bulunursa o rutubeti değiştirip, ya ifsat ya da taafün verir. Nitekim o haleti hariçte bazı meyvanın ve otların usarelerinde ortaya çıkar (nemayan olur) ki o şey dahi sıkılmadan normal ısısı galebe olmakla fesaddan ve kokuşmaktan (taaffünden) emin olur. Amma sıkıldıktan sonra o usarenin rutubeti ziyade olup harareti gariziyesi nakısa kalır. O surette kaynatmakla veyahutta güneş harareti ile rutubetini eksiltmeye muhtaçtır. O usare kokuşmaktan salim ola. Eğer rutubeti bir yol ile azaltılmazsa, harareti garine kaplayarak galeyan ortaya çıkararak iki durumdan başkası olmaz. Ya o usarenin o cinsi tamamen iptal edilip, diğer bir şekli kullanılır, üzüm şiresinin sirkeye dönüştüğü gibi yahut da tamamen iptal etmeyerek ancak taaffün ve fesat alanını o şekilde pişirip kaynatıp veya başka yolla rutubeti izaleye gayret olursa, kaynatılınca köpüğü yukarı kalkar ve taşra dökülür ve tortusu (seteli) dibe çöküp, kalanı taaffünden ârî müteşabihül cevahir-i halis ve pak kalır (kalanı halis ve cevher gibi halis ve pak kalır)”.

Şaban Şifai devam eden ateşlerin mekanizmaları için şunları yazar; “Sıbyanın vücudu lüzuma ve tabiata nisbet olunduğu, kanlarında olan fazla olan maiyyeti def etmekle o kana metanet ve kuvvet hasıl olup sabinin neşvünemâlarının artması içindir. Nitekim çocuklukta biten dişleri yedi yaşlarında ve dahi sonra değişip yerine daha sağlam dişlerin bitmesi gibi... Lâkin bu iki surette sıbyanın çekdikleri zahmet ve meşakkat herkesin malumlarıdır. Bu husus çiçek ve kızamık maddelerinde çok kere helake sebep olur (müeddi olur). Hummay-ı

şedide vukuu def’i tabiiyyeye münafi görünmekle (şiddetli humma tabii olarak hastalığın savuşturulmasına aykırı görülmele), kibâr-ı etibba bu vecihle ta’vil ve tasavvur ederler ki, zikr olunduğu üzere çocukların bedenlerinde biriken fazla kan nasıl olursa olsun, ihrac ve izâle itmekle, beden onun eziyetinden salim olmak, levâzım-ı kuvvayı tabiiyyede (lazım olan tabii kuvvetten) olduğuna binaen o sebep olan maddenin define fırsat yerinde yani, dahili ve harici sebeplerden dolayı kanları galeyan ettiği mahalde yalnız harareti gariziyeleri (normal vücut ısıları) ortaya çıkar. Kurtulmaya kâfi gelmediği durumda da normalden fazla hararet (harareti garibe) her tarafı kaplamak, ufunet hasıl olup ortaya şiddetli humma çıkar”.

b. Havale

Şaban Şifai ise eserinde bu havalenin mekanizmasını şöyle anlatır; “Ve dimağ ve asabları olmakla ol rutubeti ziyade kabul eder. Hususan etlice ve semizce ola. Ol kune tıflın rutubeti çok ve sinirleri zayıf olmakla dahi ziyade fuzul kabul eder. Kezalik ekseri vakitte tabiatları inkibad (toparlanma ve büzülme) üzerine olan etfa- le dahi rutubat-ı kesire biriktiğinden o sebepten dolayı müteşennic olurlar. Amma gazavet ve ellerinde tedbir-i latif (dikkat edilirse) ve mualecat-ı şerife (ilaçları isabet ederse) müsadif olduklarında, halasları dahi asan olur. Bazılar etfalin bin-nisbe yürekleri ve ciğerleri kavi olduğu durumda tedbir-i muvafık ile meraz-ı mezburdan halasları kolay olur, demişler. Yedi yaşını tecavüz eden sıbyanın teşennüçleri ekseriya yaramaz sıtmalardan neşer eder dediler”.

c. Menenjit

İbni Sina eserinde ateşli çocuk hastalıklardan menenjit için şöyle yazar; “Bu, ‘uttaş’ diye bilinen bir beyin iltihabının sıcak tipidir. Bu hastalıkta göze ve boğaza ağrı dağılır ve beniz sararır. Bu hastalığın tedavisinde baş soğuk ve nemli nesnelerle tedavi edilmelidir. Yeni soyulmuş hıyar, kabak (tatlı) ve yeşil zakkum kullanılabilir; özellikle, bu durumda yararlı olacak olan semiz otu suyu ve az miktarda sirkeyle karıştırılmış yumurta sarısı haricen tatbik edilir. Ancak ne tatbik edilirse edilsin sık sık değiştirilmelidir”.

d. Çiçek, Kızamık

Çiçek (cüderi), hasbe (kızamık) hastalıkları hummalar kısmında incelenmiştir. Bu konu geniş olarak tıp kitaplarında yer alır.

Nedeni: Hacı Paşa kitabında nedenini şöyle özetler; “hasba ve çiçek sebebi kan kaynayup harekete gelüp müteaffin olup safravi olmakdur ve kan kaynamağı adem teninde vakt olur ki na-tabii ğarib olur ol ki tabii ola oğlanlar kan kaynamağıla olur zira ki oğlanlar kanı hamdur nite ki ham şiredür ve yiğitler kanı şol şire gibidür ki kuvveti gidüp süciye dönmiş ola nite ki şire küpte kaynaya ve köpüğü ve dürdi ayrıla bışmış ve safi şire andan ayrıla ve oğlaların kanına çare yokdur ta kaynamayınca ve hamlığı artmayınca ta ki ayruk kıvam duta zira mümkün degüldür ki yaş ve ıssı nesne kaynamayınca bişe ve kıvam duta”.

İbni Şerif bu hastalıkların nedeni hakkında şunları yazar; “çiçek ve hasbe ikisi dahı bir cinsdür ikisünün dahı sebebi kandan ve kan kaynadağından olur lakin çiçek

maddesi azrakdur ve safravi kandur kuruluğa mayıldür. İkisinin dahı sebebi kandan ve kan kaynadağından olur lakin çiçek maddesi azrakdur ve safravi kandur kuruluğa mayıldür bu sebebdan beşereleri hasbe gibi avacuk olur deriden yukarı olur ve kalkuk olur yumrı olmaz ve hatarlurak olur anadan ötüri kim anun maddesi azğunrak olur”.

Şaban Şifai bu konuda şunları yazar; “Oğlancıklarda ve yiğitlerde olur ve ıssı havada ve ilk yazın ve yaz günlerinde çok olur kocalarda az olur. Bir dürlü dahı hasbayiçün kabarcuklardur ki kan kaynamağından olur maddesi safravi kandandur ki meyli kuruluğa ve ıssiligidür bu sebeplerden ötüri ki hasba beteratları gicidür deriden yukarı çıkmaz andan derüz ki hasba tebah olmuş kandandur”.

Şaban Şifai bu hastalıkların nedenini detaylı olarak anlatır; “Efrâd-ı beşerden bir fert o iki illetten salim olmayıp elbette ömrü içinde birinin zuhur etmesi mukarrerdir. Hatta bazı üstatlar ve uzmanlar ondan (çıkarmadan) selamet bulmuş yani çiçekten ve kızamıktan birini çıkarmamış adam işidemedim ve selamet bulduklarını gördüm der. Kimesne dahi görmedim demiştir. Ancak ekseri çocuk yaşta çıkarır. Elhasıl o marazların (çiçek ve kızamığın) sebebi evvelisi ana rahminde ve sonra süt emmek aleminde hasıl olan mevaddi-i reddiyye olduğuna binaen efrad-ı beşer o illetlerin maddesi mukarrer olup (tamamına karar kılıp), lakin çokluk ve azlık o insanların beden yapıları ve zamanlarının durumuna göre değişir. Kimi çocukken, kimi sonraki yaşta, kimi çok şiddetli, kimi de hafif geçirir. Bu hastalıklar dahili sebeblerin dışında harici sebeblerden de neşet eder. Önce havanın değişmesi ve bozulmasından sadır

olur. Çünkü havanın bozuk olması insana diğer sebeplerden daha çok zarar verir. Teneffüs cihetiyle kalbe ve akciğere daima vasıl olduğu zamanda zararı bedenine tamamına yayılır. Çiçek ve kızamığa emraz-ı sariye demelerinin sebebi de senenin yalnız bahar ve yaz ve lüdüz dedikleri rüzgarın hastalığa sebep olduğu bilinmektedir”.

Belirtiler-Alametler:

İbni Şerif kitabında çiçek belirtisi için şunları yazar; “çiçek ‘alameti ve ısıtma ve tasalanmak ve bil ağrımak ve cemi’i endamlar ağır olmak ve uykuda belinlemek ve göz kızıl olmak ve burnı gicimek ve göz yaşarmak ve öksürmek ve boğaz ağrımak ve nefes tar olmak ve avaz tutulmak”.

Hacı Paşa bu konuda şunları yazar; “hasba ve çiçek kızamuğun alameti oldur ki humma-yı mutbika ve arka ve bel ağrısı ve burun gicimek ve uykuda belinlemek ve gevde ağır olmak ve yüz kızıl olmak ve tarlıganmak ve nefes tar ola”.

Şaban Şifai belirtileri şöyle yazar; “Çiçek bir çeşit basur (şişlik) dur ki başta beyaza mail kırmızı olarak ortaya çıkıp, sonra çeşitli renklere döner. Maddesi rutubete çok mail olduğundan, başı mercimekten büyük olarak ortaya çıkıp, ekseriya bütün vücuda yayılıp, çok olur. Birbirlerine ulaşp yaralar olur. Genelde her yerde çıkar. Fakat belli yerde çıktığı da olur”.

Hastalığın Seyri:

Hastalığın seyri konusunda Hacı Paşa şunları yazar; “katı yavuzı kara olandur andan sonra benefşe rengi gibi olandur andan sonra yeşil andan kızıl andan saru

olandır korkusuzı büyük ve adedi az olup gevdede harareti az olandur şol hasba ki andan kan aka öldürür”. Şiddetli olanı şöyle yazar; “çok olup muttasıl ve budaklu olan ve biri birine bingeşen yavuzdur, kaçan görsen ki sayru çok susar ve katı tarlıganur ve hararet gevdesinin zahirinden gider ve soğuk olur ve hasba ya çiçek yeşil olur ya kararur bil ki ölüme yakındır”.

İbni Şerif hastalığın seyri konusunda şunları yazar; “Ve dahı çiçek ak ve kızıl ve saru ve az olmak ve perakende olmak ümizvar teri olmak hususa kim taşra çıka ve tizcek bişe eyü ola hatarsuz ola ve ola kim birbirine ulaşmış ola ya gök ola ya kara ola ve göğüsde ve karında çok ola ve taşra gic çıka ve gic bişe hatarlu ola” “ve eger evvel çiçek çıka andan ısıtma zahir ola katı yaramaz ola ve hatarlu ola” .

Şaban Şifai hastalığın seyrini şöyle anlatır; “Eğer kızamık siyah, yahut yeşil olursa veya ondan kan sızarsa (tereşsuh ederse) yaramazdır. Ve dahi çiçek ve kızamıktan her biri bazan çıkıp bazan batıyorsa, yahut başta sıtma zuhur etmeyip onlar çıktıktan sonra humma oluyorsa veya humma önce ortaya çıkıyorsa, onların hepsi çıktıktan sonra sıtma yine devam ediyorsa, onlar dahi kötüdür. Ve hasta teneffüste sıkılıp, nefesini tiz tiz alıyorsa, nefes aletinde olan hicabta (perdede) şiş olduğuna yahut kuvvetin azaldığına delâlet eder. Eğer çok fazla susayıp gittikçe ızdırabı artmaya başlasa ve bedeni soğuyup, gittikçe bedeni yeşile ve siyaha dönüyorsa yaramazdır. Hasta kan işese yahut siyah renkte idrar yapsa yaramazdır. Yine, ishal ortaya çıkıp yeşil renkte yahut et suyu benzeri gelse yine yaramazdır. Özellikle o iki illette yalnız ishal devam ederken o vakit yüreği

sürüyor olmalı. Onun için müshil ilaçlar verilmez. Bu hususta çok dikkat etmek lazım olduğu, uzmanınca bilinmektedir”.

Korunma ve Tedavi

Hastalıktan korunmak ve tedavi için İbni Şerif şunları yazar; “ve ol kişiler kim çiçek çıkaralar ev havasını mu’tedil ideler çokça kaftan giyeler bedeni ısıcak tutalar ve soğuk suyu cur’a cur’a içüreler ta derleye ‘arak ile tabi’ata maddei def’itmeklikde bir direm ide sandal ve kafur ve gülâb kokuladalar ve gülâbı sirkei burnına çekdüreler ta nesimi hava geçmege yir ola. Her gah kim şehirlerde çok kişiler çiçek çıkarur olsa çıkarmayan kimesneler kan alduralar veya hacamat itdüreler ve erik ve nar suyuyla ve bunların gibi yemişler suyuyla tabi’atı telyin ideler. Çiçek çıkarma, hastalığın son aşamalarında çok olur. Ekseriyetle de ishâl ile birlikte peyda olur. Bunun sebebi, hıltların çokluğu ve pişmiş olmasıdır. Şöyle ki çiçeğin bazıları dışarıya doğru çıkar, bazıları içeriye doğru yönelir. Bu içeriye yönelen çiçekler, ishâle ve iç organlarda tahrişe sebep olup, hastayı ölüme götürür”.

Hacı Paşa bu konuda öncelikle şunları tavsiye eder; “Ve hasba ve cüderi belürdiginden sonra ve evvel belüricek belürüp yine batduğundan sonra ne fasd ve ne hacamat itdüreler ve ne müshil belki ishali varısa dutup tabiatı katı kabz olmağa komamak gerek” “eger ishal olursa şarab-ı rummaneyn ve kurs-ı tebaşir hummazi içüreler. Amma ishalden sakınalar eger ishal ziyade olsa kabı soyulmuş arpai kavuralar yumşak dögeler mercimek ile bişüreler ve nardengi dögüp kaynadub suyun alalar bile karışılmış yiyeler ve şarab-ı sandal ve şarab-ı mersin

münasib ola” “ve dahı caizdür ki ishal eyleye çiçekde ve kızamıkda ishal katı muzırdur niçeleri gördük ishalden helk oldılar zira hakdur kim ishal olıcak içerüdeki a’zarlarda çıka cigerde ve yürekde ve öykende ve boğazda vü ma’idede pes ishal olıcak maraz içerüye meyl ider taşra çıkmaz likin ziyade kabz olsa açalar kabz dahı ziyade olıcak muzırdur telyini tabi’at caizdür”.

Hacı paşa bir başka tedaviyi şöyle yazar; “hasba ve çiçek kızamuğun ilacı evvel alameti belüricek kan almak ve hacamat etmek ve safrayı müshil ile istifrağ etmekdür ve burun kanamak eyüdüdür. Gece uykusu gelmezse gıdasına haşhaş katalar ve dayim gevdeyi tonlarıyla ısıcak dutalar. Eger emer oğlancuk hasba ya cüderi çıkarsa dayesine perhiz etdüreler ekşi nesne yedürmeyeler gıdası şeker ile badam ya şartab-ı nilüfer ola” “eğer oğlancuk beş aylığa erişmiş olursa hacamat edeler tamam hoş olup gevdede cüderinin eseri kalursa fıstık yağıyla nişesteyile yuyalar ve et yimekten ve tatlulardan ve ıssı nesneler yimekten sakınalar ve bu iki zahmetde et aslı ve hayvanı yimeyeler ve yağın aş katmayalar ve yimeyeler ve dürtünmeyeler elbette etden ve yağlı nesnelerden ve hammamdan sakınalar gayet muzırdur meger ki za’f galib ola”.

Şaban Şifai korunma ve tedavi için şunları yazar; “çiçek henüz ortaya çıkmamışsa, henüz müdahale olmaz. Ancak dört günü geçmiş olan çiçekten, kızamıktan kan almalı veya hacamata ihtimam göstermeli. Ama kızamıkta mademki kanın çokluğu bulunmaya, kan almaktan kaçınmak uygundur. Çiçekte kan almak, kuvvetine göre olmalıdır. Bu iki hastalık ve benzerlerinde, burun kanaması faydalı olduğundan, kanı koldan değil burundan almak daha

faydalı olur. Hacı Paşa merhum, beş ayı geçen çocuğa hacamatın gereğini yazmıştır. Hastanın bundan sonra ekşi nar suyu ile kâfur karası vereler. Ta ki kanı koyulata ve hiddetini teskin eyleye ve dahi, reybâs ve nilüfer ve i'nâb ve kâdî şarapları benzeri soğutucu şerbetler içirip kabız için ilaçlar vereler, ki hastanın tabiatını ishal olmaktan korusun. Çünkü bu hastalıklarda ishal değil yumuşaklığın dahi büyük hata olduğu herkesce bilinir. Böylece; koruk suyu, ayva, ekşi nar ve ribas ve bunların benzeri kabız eden nesnelerin sularını eksik etmeyeler. İlk ilaçları rezene suyu, kabuğu çıkmış mercimek ki sirke ve şeker ve badem yağı ile kaynamış ola. Onları vereler. Humma çok şiddetli olmadığı takdirde dördüncü günü geçtikten sonra semiz otu ve kabak ve onların benzerleri verilir. Ve on birinci günden sonra, piliç suyu ve piliç çorbası dahi verilir. Şeyh Davud; hasta on dördüncü günü geçip üçüncü haftaya girince sıhhati iyiye gidiyorsa, hayırdır. Eğer o mertebe sıhhat tarafı ağır değilse; kötü dertmiş. Hastayı soğuktan çok sıyanet olunup terletmeye gayret etmelidir. Derideki deliklerin açılmasıyla çıkışları kolay olur. Buğu vermek ile terletmek dahi delikleri açmada faydalıdır. Yapılışı: Malumdur, eğer çıkışta zorluk bulunursa o hususta tecrübe olunan devalar kullanıla. Bu terkip Necibûd-Dinin seçtiği ilaçtır. Yapılışı: Kuru incir yedi tane, kabuğu çıkmış mercimek üç dirhem, çekirdeğinden ayrılmış kızıl üzüm yedi dirhem, lük dedikleri ağacın budakları yahut zamkının yıkanmış üç dirhem, kesiran ve zâriyane tohumu ikişer dirhem cümlesini bir buçuk ölçek su ile sülüsü kalıncaya kadar tabh edip durulduktan sonra içireler. Şeyh-i Reis; İncir özellikle çok faydalıdır, mevaddı

harice def eder diyerek, o hususta yalnız yeterli olacağını göstermiştir. Allame-i Kurşî; Râziyane ve kerfesten her birinin usarelerini yahut köklerinin ve tohumlarının tabhlarını (kaynatılmalarını) şeker ile içireler demişler. Hacı Paşa merhum, ataş (susuzluk) fazla olmadığı halde incir tabhı verilir. Yahut kabuğu çıkmış mercimek bir miktar râziyane tohumu ile tabh olunup az açık tabaşir dahi ilave olunur, it üzümü suyu ve nar suyu dahi verilir. Şeker çok verilmeli” der.

Şaban Şifai tedavi konusunda şunları da gerekli görür; “Mevsimin gereğine göre hareket etmelidir. Hastanın yattığı yerin havasına dahi itina edip soğuktan ve fazla sıcaktan kaçınarak, besinleri hususunda ve tabiatlarının, kabız ve ishal durmlarında dahî yukarda bahsedildiği gibi fazlasıyla dikkat gerekir. Hacı Paşa merhum; Hak budur ki, bu çeşit hasta usta doktorlara dehşet verir. Çünkü tabiata havale ile kendi haline konup kusmasa, korkulur ki başına bazı arızalar yerleşip, sersemlik olur. Ve eğer maddesini tenkiye için müshilat ile mualece olunsu (ilaç verilse), ihtimaldir ki helâki (ölümü) ortaya çıkar demiştir. Seyyit İsmail, erik şerbeti tercih eder. Yapılışı: Yeterli miktarda sarı halîle kabuğu, irice dövülüp, nar suyuna naga’ (bandırılar) edeler, küllü ateş üstünde on iki saat ve daha fazla dura. Sonra süzüp azıcık şeker ekleyeler. Nar suyu; yalnız tatlı yahut iki tatlı bir ekşi nar olmak yeterlidir. Eğer hasta sâbî olursa; süt emerse annesine tedbir olunup adı geçen ilaçlar ona verilir. Ve ekşilerden kaçınılır, ta ki sabiye sütü sahiç vermeye”.

Ateşin düşürülmesi:

Hacı Paşa çiçek ve kızamıkta ateşin

düşürülmesi için şunları yazar; “Ataş galib olursa tohmekan südin ve karpuz suyun ve bezri katuna luabın içüreler” “eger hasba ya çiçek belürüp gec çıkarsa gerü içerü batarsa razyane suyun şekerile ya kerefes suyun şekerile içüreler ki taşra vura ve nilüfer şarabın ‘unnab suyuyla ezeler ve ‘unnabı aşda ve şekerde eksük itmeyeler ekser evkatda ‘unnabı kaynadup eger çiçek taşra çıkmasa bir uğurdan taşra çıkarmak için enciri raziyan ile kaynadalar suyun içüreler tabi’at taşra vura” “ve süd içmek gayet eyüdü çiçeği taşra çıkarur likin südi çok içürmeyeler iki üç def’ içüreler südün hasıyyeti vardır bedende kangı hıt ziyade olsa ana münkalib olur” “ba’zı vaktde ba’zı kişiye ishal olmayacak kızamuk taşra vurmak için balıla içüreler derhal taşra ya vura”.

Şaban Şifai bu konuda şöyle yazar; “ateş o esnada şiddetli hararet bulunursa az az soğuk sudan kaçınmamak lazımdır. Seyyit İsmail Cürcani, eğer hastanın humması şiddetlenir acı ve ızdırabı artarsa göğsünü ve barsaklarını üşütüp elem vermeyecek mer-tebe soğuk su vermek gerekir. Hatta yüz otuz dirheme kadar vereler. Harareti geçmezse tekrar su içsin. Yarım saatte üç kez içtikce elbette midesi dolar ve harareti geçer. Humması da sükun bulur. O esnada ter yahut idrar zuhur ederse şüphesiz bilirsin ki soğuk suyun faydası ortaya çıkmış olur ve sıtması teskin bulup hasta tez şifa bulur”.

Komplikasyonların tedavisi:

İbn-i Şerif çiçek ve kızamıktaki komplikasyonlardan korunmak için şunları tavsiye eder; “ve avazı tutulacak olursa tut şarabı gârgara ideler ve ğıdası kabı soyulmuş arpa ve kabı soyulmuş mercimek ekşi nar

suyuyla ve azacuk koruk suyuyla bişüreler ve azacuk şeker katalar yidüreler nafi’ ola” “ve tağşilei koruk suyuyla ya sirke ile veya badam südile bişüreler tağşile demek mercimek ıslahıdır tıbda mercimek aşına dirler sirkeyle veya ğayri ekşile bişüreler ve bu aşlarda daim ‘unnabı bile bişüreler” “ve eger boğazda irilecek olursa ve öksürük olursa cevava gülabilâ şeker katalar ve kabı gitmiş arpa ile ya kabı gitmiş mercimek bişüreler badam südile ekşiler katmayalar”.

Hacı Paşa komplikasyonlar için şunları yazar; “Çiçek çıkup üç hafta geçince dayim göze gül suyuyla isfahani sürme çekeler ya gül suyunda ısladup sumakı süzüp göze tamzuralar ya yaş kişnic suyuyla isfahani sürme çekeler ve elin ve ayaların kınlayalar ta ki gözde çıkmaya ve gül suyu ve sumak ile gargara edeler” “kaçan oğlancuklar çiçek çıkaralar evel çıka başlayacak ıssı suyuyla kınayı mücerrebdür bi-iznizllahi te’ala ve yaş kişnic suyu veya sumak suyu ya ekşi nar suyu ile ya mazu ile ezilmiş gülâb ya sürmei gülâbıla eze ve azacuk kafur katalar göze tamzuralar gözde çiçek çıkmaya ve tabanına kına yakalar her gice yakalar elbette gözinde çıkarmaya bi-”avnullahi te’ala” “şerbetlerden şarab-ı unnab ve şarab-ı nilüfer ve şarab-ı hinduba ve nuku-ı hulv şeker ile içüreler ve yigirmi direm unnab on direm nilüfer on direm buyan dibi ve beş direm ayva çekürdegin ısladup suyun içüreler”.

Şaban Şifai komplikasyon için şunu tavsiye eder; “Kalan tedbir ise, malum ola ki, çiçek çıkaran adamın bazı azasını dahi ziyade korumaya muhtaçtır. Zira onlarda çıkan zarar büyüktür. O azalar; göz, kulak, burun içi, boğaz, akciğer, barsaklar ve eklemlerdir. Çünkü öküzde çıksa korkulur ki gözlerinin hasta olmasına neden olur.

Kulakta sağırılığa, burun içinde ve boğazda nesîm havayı engellemekle nefesinin dar olmasına belki boğulmasına neden olur. Hastanın gözlerine başta, sumak ıslanmış, gül suyuna bir miktar kâfur ilave edip saat başı damlatalar. Kâfur ilave edilmiş yağmur suyu ve taze keşnic suyu ve narın iç kabuğu dahi onlar gibidir. Esmedi gül suyu ile hal edip kâfur ile damlatalar. Özet olarak adı geçen bitkilerden hangisi mümkün olursa onu kullanalar”.

Çiçek döküntülerinin tedavisi:

İbni Şerif çiçek döküntülerinin tedavisi konusunda şunları yazmıştır; “her gah kim hayra ‘alamet belüre çiçek bışmege başlaya hususa kim yadi günden sonra ola ol ki büyük olmağa başlaya altun ignesile deşeler suyun akıdalar. Eger gic kurıyacak olursa tuzlu sudan eyü çare olmaya likin ol yerde kim igne ile delmiş olalar ya ol yerde kim derisi sıyrılmış ola tuz degürmeyeler o kad(ar)ca bışmeyince yigregi ola kim kab-suz mercimegi ve kızıl gülü ve yunulmuş yılgun ağacını suyla kaynadalar suyu tuz katalar ve bir pare bez ile ol sudan çiçek üzerine gerek olan yere dürteler ve sepeler. Eger harareti katı olsa biraz kafur ve biraz ezilmiş sandal bu suyla bile ezeler ve eger çiçek giç bışmek olursa buğday kepeğin suyla kaynadalar buğünü eteki altına tutalar ve ılıcak su içeler yaş razıyane ve kurı encir ve azacuk şekeri suyla kaynadalar ve cur’a cur’a az az içürelve eger yir yir yara olsa kızıl gül ve sandal ve günlük ve demü’l-ahaveyn ve anzerut bunları dögeler ol yere ekeler”.

Şaban Şifai çiçek döküntüleri için şunları tavsiye ediyor; “Ve eğer basurat çok ise

gül kurusunu tarmı muhkem ezip, hastayı üzerine yatıralar. Arpa unu dahi faydalıdır. Yaz mevsiminde hasta ince sarmısak üzerine uyutmak ziyâde faydalıdır demişler. Kabuğu çıkmış mercimek ve gül kurusu ve ilgun ağacı kabuğu, her birinden vâfirce ahz olunup kifayet miktarı su ile tabh olunduktan sonra o suya bir miktar Derânî mezc olunur. Ve içine bez parçaları batırılıp yara (garha) olmayan yerlere konur. Bu tedbir dahi güç çiçek ve kızamık ilacında büyük etibbanın kullandığıdır. Eğer çiçekler kabuklanıp altında erik kalmazsa ona münasip yağlar sürülmek kâfidir. Gül ve benefşe ve fıstık yağları gibi... Amma yüzde olanlara fıstık yağı sürmek dahi en isabetlisidir. Eğer üzerleri kabuklanıp altında rutubet-i müctemi’a olmuş bulunursa yağdan içtinab lâzımdır. O surette üzerlerinden bir tarik ile kabuklarını kaldırıp rutubetini kurutucu zürur ekeler... Çiçek galesi mündefi olduktan sonra gövdede hususan yüzde baki kalan âsârını gidermek için etibba yanında müfreden ve mürekkeben vâfir sürülür diye yazmışlardır. Hacı Paşanın ki, koyun kemiğinin mahruku (yanmış) ya da çürümüşü ve zeravendi tavil ve kamış kökü ve hubbul elbân ve kast ve yağlardan susan yağı ve fıstık yağı ve yaban eşkinin iç yağı, kaz ve ördek yağları, sığır ve keçi ödleridir. Tamamı ol hususa nafi olduğu büyüklerin yazdıklarından bilinir. Onlardan her biri, tek ya da birlikte kullanılır. Her akşam sürülür. Ertesi günü benefşe kurusu kaynamış su ile yıkayıp tekrar tekrar iade olunmağa muhtaçtır ki etkisi ortaya çıksın”.

Kızamık tedavisi:

Hacı Paşa kızamık tedavisi için şunları

yazar; “bir dürlü dahı hasbayiçün ‘ilacı şarab-ı unnabı içüreler ve unnabı kaynadalar su yerine suyn içüreler eger öksürigi yoğısa su yerine kadun tuzlğın içüreler ve gıdası mercimek şorvası ola tamam ayırtlaşınca andan sonra tavuk yedüreler”.

Şaban Şifai de bu tedavilere yer vermiştir; “amma hasbelerde lu’abı azrak vireler bezri katuna lu’abı ve ayva çekirdeği lu’abı ve turı arpa cevavı ve karpuz suyu ve tohme-kan tohmı suyu koruk suyuyla ve ekşi nar suyuyla bunlar münasib ola ‘unnab şarabı ve sandal şarabı muvafık ola ba’zı vaktde nilüfer şarabı gayet eyüdü” “ve kızamıkda bir mücerreb nesne kızıl renklü abrişimden gönlek geydüreler ve ela gibi ve alaca gibi kangısı olursa geydüreler hasıyyetile faide ide” “eğer çiçek sulu ola ve çok ola hastai döğülmüş ve elenmiş kurı gül üzerine yaturalar veya arpa unı veya tarı unı üzerine yaturalar ve ıssı kum üzerine yatmak nafi’ ola”.

Müntehab-ı Şifa’ya göre hasba (kızamık)’da unnab kaynatılarak elde edilen unnab şarabı suyu su yerine içirilir. “bir dürlü dahı hasbayiçün ... “ilacı şarab-ı unnabı içüreler ve unnabı kaynadalar su yerine suyn içürel er eger öksürigi yoğısa su yerine kadun tuzlğın içüreler ve gıdası mercimek şorvası ola tamam ayırtlaşınca andan sonra tavuk yedüreler”.

ÇOCUK TERBİYESİ (EĞİTİMİ)

İncelediğimiz ilk dönem Türkçe tıp yazmalarının çoğunda çocuğun eğitimiyle ilgili bölümler bulunmamaktadır. Bu bilgileri Eşref bin Muhammed’in ve Şaban Şifai bin Ahmed’in eserlerinde bulabildik. Bu kitaplar doğrultusunda konu işlenmiştir.

a. Çocuğun huyunun mizaç ile ilişkisi

Çocuk terbiyesinde çocuğun mizacının etkisini ortaya koyan Osmanlı hekimleri bu konunun anlaşılması için ayrı bir bölüm hazırlamışlardır. Bu konuda Eşref bin Muhammed şunları yazar; “Hak taala kemali hikmetile bu dört muhtelif eczayı birbirine karıştırdı. Şöyle karıştırmak kim her birinin kuvvetini birisi dahi sıdı (yendi). Birbirinde eser eylemekle aralarında bir dürlü keyfiyet koptu (hasıl oldu). İkinci mertebede mizactır kim ana tabiatı saniye derler. Mizac demek yağrulmak manasınadır. Tabiat ile mizac bir manaya-dır. Amma tabiat evvelidir. Ol mananın mizac tamamıdır. Yalnız od, ya su, ya dahi birisi keyfiyetinden sorsalar od’un, ya su’nun tabiatı nicedir deyu, sormak gerek: ya filan otun, ya filan gıdanın, ya filan macunun tabiatından deyu, sorarlar. Ama bir ademin ne halluyduğundan (halde idiğinden) sorıcak kangisile sorarlarsa revadır. Ol dört dürlü tabiat kim birbirin kesr eyledi, aralarından kopan mizaç akıl itibarınca dokuz dürlüdür. Dördüne müfret derler, yani yalnız. Ol müfredin birisi hardır, yani ıssıdır. Ancak ya kuruluk, ya yaşlık olsa ıssılıkla bile (beraber) değil. Birisi ratibdir, yani yaştır. İssılık ya soğukluk bile (beraber) değil. Birisi yabistir, yani kurudur; anda dahi ıssılık, ya soğukluk bile değil. Dördüne mürekkeb derler, yani karışmıştır ol dört müfreden. Bu dört mürekkebin birisi har ve ratibdir, yani ıssıdır yaştır. Birisi barid ve ratibdir, yani soğuktur, yaştır. Birisi har, yabisti, yani ıssıdır, kurudur. Birisi barid ve yabistir, yani soğuktur ve kurudur. Sekiz oldu, dördü müfred, dördü mürekkeb. Ol bir dürlüsü kim dokuzuncu-

sudur, ol mutedildir. Ana mutedili hakiki derler. Anın vücudu yoktur. Zira mutedili hakiki oldur kim bu dediğimiz sekiz türlü mizacın hiç birisine benzemeye. Her hangisine benzer dersek, elbette andan olur, mutedili hakiki olmaz. Eğer varmışsa (varsa) gerekti, hiç yok olma, yani yoluğu kabul etmiye. Öyle olacak malum oldu kim her mutedil dedikleri mizaç ayruğuna baksa mutedil olur. Yani itidale yakındır, bu filandan demek olur. Netekim mutedildir; adem mizacı, kalan mizaclardan demek; kalan hayvanlar mizacından adem mizacı itidali hakikiye yakındır, demek olur”.

b. Mizacın gıda ile ilişkisi

Eşref bin Muhammed çocuğun mizacı ile gıdası arasındaki ilişkiyi şöyle yazar; “Talimi nasihat, şöyle kim derin (derim); şöyle kılalar her zamanda kim büyür, kuvvet tutar, gıdasın ol zamana göre, kendinin miktarına göre (cüssesine göre) arttıralar, kuvvetli eyleyeler. İlla şunu gözleye duralar kim kuvveti kendi tabiatı kuvvetinden artık olma. Mesela oğlan altı yaşına ırince kim henüz yedisine girmede, tabiatı germ ve terdür (sıcak ve tazedir) ol derecede gıda kim verirler ol derecede germ ve ter ola, tabiatına muvafık. Eğer sert ve hüşk (soğuk ve katı) olursa ol derecenin evvelinde ziyan eylemez, ahırında olursa ziyan eyler. Ol derecenin evvelinde dahi olursa har, yabis (sıcak ve kuru) ziyan eyler. Ahırında olıcak hod ziyarı zahirdir. Fil cümle gıda mizaçdan zaif gerek kim mizaç gıdayı zebun eyliye, kahırla sinire (hazmede). Eğer gıda kuvvetli olursa mizacdan: ol gıdayı yiye bilsin kim, ol gıda ana kahreder kuvvet ile. Gerek oğlan (çocuk)olsun, gerek yiğit

(genç), gerek koca (yetişkin) sağlığın saklayan: gıdayı mizac üzerine havale kılma ta kim mizacı kuvvetli ola. Kaçan kim (ne vakit) gıda kuvvetli ola mizaçtan mizacı kahredip kendi dileğine muti edemez kim et olub cüz’ü beden diyeler. Sinmez, tohme (şişkinlik) eyler, yahut tabiat berikür. Aciz olur, vardıkça kuvvetten düşer. Bu kez hiç gıdayı sinirmez olur. Bir dürlü hastalığa sebep olur elbette. Hususa kim oğlancıklar mizacı zaiftir. Kanları rakiktir. Bünyadları (bünye) taze yapılmış, yaş dıvara benzer kim balçıktan olsa, yufka ola, ağır gıda yükün götürmez, bir türlü helalden hali olmaz. Pes (o halde) gayet sakınmak gerek”.

Şaban Şifai bu konuda şöyle yazar; Beslerken sabah çocuğu fazla beslememek gerekir. Zihnine sersemlik verip öğrenimine engel olmaya ve sair vakitlerde dahi et ve helva ve meyve çabuk bozulan şeyleri çok vermeyeler. Meyve yerken ve akabinde su içmekten sakınalar. Müskirat kısmından bütün Müslümanların sakınmaları gerekir. Amma çocuklara, tıbbı dahi ziyade muzır olmakla sakındıralar”.

Eşref bin Muhammed mevsimlerle yiyeceklerin ilişkisini şöyle anlatır; “Yaz faslında (yaz mevsiminde) tatlı, ekşi elma aşın, zirişk çorbasın, cevaz vireler. Güz faslında yemişi çok yedirmiyeler. Ekşilerden sakınalar. Gıdayı çok vermek tıfl oğlana ümmüsübyan (havale) getirir kim ana oğlancıklar hastalığı derler ve teşennüç eyler, yani sinirler büzülmek getirir. Az yedirmek gerek, öğünle yemeği öğretmek gerek. Bulanık su içmekten sakınalar kim böbreğinde, kavuğunda (mesane) taş eyler, ve midesini harab eyler ve benzin soldurur ve bel ağrısın getirir. Hanazir (sıraca) derler bir rene var ekser bulanık su içmekten olur.

Vakit vakit oynamak, bir dahi oğlancıkla tutuşmak, güreşmek, yügürdüşmek (koşmak) sükkün berkidür (kuvvetlendirir). Harareti griziyesin kuvvetlendirir, iştihâsın getirir. Tokla (tokken) komayalar oynamaga ta bir az vakit oturmayınca”.

c. Çocuğun ergenlik yaşına kadar terbiyesi

Çocuğun yetiştirilmesi konusunda İbni Sina şunları yazar; “Dörtle yedi yaş arasındaki çocuklara dikkat etmek ve onların davranışlarına göz kulak olmak gerekir. Ancak bunu abartmamak ve itidal sınırlarını fazla gevşek tutmamak icap eder. Şiddetli kızgınlıkla patlamaları, korku ve endişeleri kontrol etmelidir. En iyi şekilde çocukların doğal arzuları ve temayyülleri düşünülerek ve onların nefret ve tiksintisi göz önünde bulundurularak sağlanır. Çocuğun doğal uygunluğu teşvik edilmelidir. Bunun yanı sıra rahatsız eden sebepler bertaraf edilmelidir. Bu tip yetiştirme hem vücut hem de zihin için iyidir. Zihin bundan yarar sağlar. Çünkü iyi alışkanlıklar ve davranışlar erken eğitim yoluyla kişilik olarak cıalanır ve açıkça vücuda yarar sağlar. Kötü davranışlar mizacı etkilediğinden ve çeşitli dengesiz tipler meydana getirdiğinden dolayı, çok fazla hiddet ve kızgınlık, vücut ısısında alışlagelmemiş bir ısı meydana getirir ve üzüntü uygun olmayan kuruluğa götürür. Aynı şekilde zihni derin uykuya sürükler; sinirleri, zihni güçleri uyuşturur. balgam yapısı hasıl eder. Kısacası uygun şekilde dengelenmiş davranış hem fiziksel hem de zihinsel sağlık için delildir. Sonuçta sabahleyin çocuk uyanınca, ilkin onu banyo yaptırılır. sonra bir saat kadar veya kahvaltıdan sonra bir süre oynaması için bırakılır.

sonra ikinci kez yemeğini verip doyurmadan önce bir banyo daha yaptırılır. Mümkün olduğunca çocuğa yemek esnasında su verilmemelidir. Yemek esnasında verilen su kısmen yemek sırasında sindirilen besinin uygun şekilde emilmesini engeller”.

Eşref bin Muhammed eğitim için şunları ilave eder; “Çocukla sohbet edip ruhi yakınlığı artırmaya başladığı vakit, güzellik ve tatlılıkla muamele eyleseler, vacip olan evvela, kelime-i şehadet talim eyleyip bir mecliste yedi defa telkin eyleyeler. Ve dahi ayet- el kürsî talim edeler. Sure-i haşrin son bölümünü ezber ettireler. Fukaha-i dini mübin ravvahal-lahu ervâhahüm bir kimse çocuğunu bu şekilde terbiye eylese, kıyamet gününde Hak teala onu evladı hususunda muahaze eylemez dediler. Ahlak-ı Alâide yazılmıştır; fazilet erbabından birisi evlatlarına hitab ederek “ben size doğumunuzdan evvel, doğum sırasında ve doğumdan sonra, çok güzel ihسانlarda bulundum dermiş. Onlar ise işin hakikatine vakıf olmak için; “veladetimizden evvel ne şekilde ihسان mümkün olur” diye sual etmişler. O da şöyle cevap vermiş: Veladeti-nizden evvel sizin, sağlıklı ve asil bir anneden meydana gelmeniz için uğraşıp, denî ve sıradan birinden sakındım ki hayatınızda aşağılayıcı bir ithamla karşılaşmamanız ve düşmanların ve kötülerin hakaretinden masun oldun, doğum anında size güzel ad verdim ta ki, o isim sebebiyle hayatınızda iftihar edesiniz. Akıllılar yanında kıymeti olmayan isimlerden kaçındım ki kötü isim sebebiyle üzülmeyesiniz diye, doğumunuzdan sonra dahi sizleri güzel ahlak ile huy- lanmanıza gayret ettim. Ta ki akranlarınız arasında, güzel ahlak ile ve hüsnü muaşeret ile mümtaz oldunuz” diye cevap vermişler”.

İbni Sina altı yaşından sonraki eğitimi şöyle anlatır; “Çocuk altı yaşındayken eğitim ve öğretimi için (öğretmene) gönderilir. Onun tedricen gelişen bir sistemle eğitilmesine dikkat etmelidir. Çocuk birden kitaplara gömülmemelidir. Bu sırada banyo adeti azaltılmalıdır. Ekzersiz ve yemekten önce oyun süresi arttırılmalıdır. Çocukların hafif bile olsa şarap içmelerine engel olunmalıdır. Hafif şarap çocuklara yasaklanır. çünkü o çocuklara fevkalade zararlı olan sarı safrayı arttırır. Hafif şaraplar genellikle fazla safranın idrarla atılacağı düşünülerek gelişkinler tarafından içilir ve onların eklemeleri nemlenir. Çocuklarda böyle bir şeye ihtiyaç yoktur. Çünkü ne onlardaki sarı safra boşaltımı gerektirecek kadar fazladır ne de eklemelerinde herhangi bir ilave neme ihtiyaç vardır. Çocuklara onların hoşlandıkları gibi tatlı ve saf su içirilmelidir. Aynı rejim uygun değişikliklerle ondört yaşına kadar devam ettirilmelidir. Gelişme çağında nem azalır. Bundan dolayı dokularda sertlik ve kuruluk görülür. Böylece bu yaşta ekzersiz, tedricen azaltılmalıdır. Ekzersizin mutedil ve fazla kuvvetli ve şiddetli olmamasına dikkat edilmelidir”.

Eşref bin Muhammed eğitim için şunlara dikkat edilmesini ister; “Dahi gayet sakınmak gerek korkutmaktan, kakıtmaktan (öfkelenlendirmek) kim kanı göyünmiye (başına sıçramıya) yüreğinin damarı genişlemeye ki deliliğe sar’a rencine sebep olur. Çünkü altı yaş tamam ola, vacib olan andan sonra ta’lim-i edebdir, ta’lim-i ilimdir. Ol babları üçüncü rükünde (bahiste) kim akıl sıhhatini bildiririz, bilesün inşaallahü taala”.

Şaban Şifai eğitimin bir şeklini de şöyle yazar; “Yeme ve İçme hususunda dahi ihtimam lazım olmakla, zaman-ı sıbyanda

daima, nefis yiyecekler lezzetli içecekler vermeyip, kah kuru ekmek (esmer ekmek) ile iktifa ettireler. Zira feleğin tavrı bir kararda kalmayıp kuru ekmek yemek gerekirse, fazlasıyla sıkıntı çekmez”.

d. Terbiyede Mürebbiyenin Rolü

Bebeğin sütannesi veya bakıcısının nasıl eğitilmesi gerektiğini Eşref bin Muhammed şöyle yazar; “Çün oğlancık tıflı ola, ana riayet etmek vacib olur akilesine (bakıcısına) her bir dürlü hal de: Evvel uykudan uyanıca, ya uyarıca tatlı sözle, eyi hulkla gönlün açalar; ağzın elin yüzün yuyalar, sileler yumuşaklıkla. Andan sonra bir hatırı ferah olacak nesneyle bir az hareket ettireler. Andan otura, dinlene. Sakınalar kim terlemeye hareket ederken. Andan sonra gıda yedireler. Bir gıdadan yedirmeyeler kim soğuk mizaçlı ola, tabiatın itidalinden munharif eyliye, sevda eyliye, kuruda; ekşiler gibi. Ya terliği artuk, balgamin arttıracak nesne vermiyeler, yoğurt gibi, marul gibi kim çok yiye, ya çok su içmek gibi, ya bir nesne yedirmeyeler kim kanını güyendire (hareket vere), safra eyliye; Issı otlar, sarımsak, acı tere, çiğ soğan gibi. Suci (şarab) içmekten sakınalar gayet. Ak bal kim kefi (köpük) alınmış, güllabla (gül suyu) kaynamış, kıvama gelmiş ola”.

Şaban Şifai şuna dikkati çeker; “Hatta akli nakıs mürebbiyeler hayır ve şer gözetmeden, “mollam, ağam ve paşam” tabirleri ile o boş zihinleri iğfal edip, sefahat vadisine düşürmekle, akıbet zelil ve hakir olacakları havada aşık olur”.

e. Terbiyede Babanın Rolü

Eğitimde babanın rolü hakkında Eşref bin

Muhammed şunları yazar; “Emir bulunmadıkça darba mübaşeret eylemeye ve mübaşeret eylediği surette dahi uzatmaya, ama pek acıdaki sabiyi ol hususta tekrar onun benzeri darb husulünden havf edip, bir dahi o işi işlemeye. Sabiye mürebbileri hocanın azar ve darbına tahammül etmek babında nasihat edip zamanımızda dayağın yeri yok sabrın çok övülen bir huy olduğunu ifade edeler. Ta ki sabi imkan nisbetinde sabırlı davranıp hocanın darbından, feryad-ü figan eylemeye. Ve dahi muallim ve müeddep olanlara yakışan odur ki sıbyana maarif ta’limi ile cömertlik ve kerem ta’limi dahi yapıp, iyilik ve ihsan ve edeplerini dahi göstereler. Hatta validini, fukaraya tasadduk eder erbabından oldukları surette, sıbyanın eli ile vereler. Ta ki lutuf ve kereme itiyat hasıl eyleye ve tekebbür ve tecebbür (kibirlenme) ve istihza ve onların benzeri, uygunsuz fiillere düşmekten çok muhafaza edeler. Peder ve mader ve büyük birader ve hocaya hürmetlerini tefehhüm edip, her birine ta’zim nazarıyla ve saygıyla, onlardan haya ve haşyet üzere olmayı adet ettireler. Altın ve gümüş muhabbetinden nefret ettirip, dünya malını gözüne hakir göstereleler ki, gümüş ve altın sevgisinin, akrep sokmasından daha kötü olduğunu idrak eyleye. Özetle din ve dünya ve ukbasına lazım olan umurun cümlesini talim ve tefhime ihtimam edeler, ki o sabi mertebe-i bülüğa erişip, şehvet-i cima” ve sair umur-u müşkile-i meaşa (eğlenceye dair işlere) mübtela olma, dinî ahlak-ı hamîde bit-tabî kendinde meleke olmakla, Şerefli evlat ve hayr-ü halef olup cümlesinin gayretleri meşkur ve insanların dilinde güzel bir şekilde anılmaları halinde iki cihan saadetine nail olmaları dahi ümit edilir”.

Şaban Şifai eğitim için şunları da tavsiye eder; “Tahammülüne göre darb-ı hafif şekilde te’dib edilir. Yine gerektir ki, çocuğu elbise-i fahr (övünülecek elbise) ile süslendirmeyeler. Giyip kuşanmak ve seyir ve sohbe göndermek hususlarında müsaade etmeyeler. Avamdan bazı ahmaklar, iktidarından ziyade borç ve harca batarak, övünecekleri (pahalı-markalı) elbiseler tedari-kindenden gayr-ı saçlarını tararlar, bellerini gererler ve seyir ve sohbetlere getirip sefahat ve şaka yollarını gösterirler. Bunun sonu hüsrandır... Gerçekten akıllılar, mücerret süslenmeden kaçınmalarından öte gerekmedikçe parmağına yüzük takmayı dahi men eylediler”.

f. Eğitime başlatma

Şaban Şifai eğitimin yaşı ve eğiticinin nasıl davranması gerektiği hususlarını aşağıdaki satırlarda şöyle belirtmiştir: “Halkın lisanında sabinin doğumundan dört yıl ve dört ay dört gün geçtiğinde hocaya verilmeğe uygun olurlar. Hz. Peygamberin hadisinde; her çocuğun talim için muallimin havza-i talimine teslim oluna ki; pak itikat ve âkıl ve salih ve dindar ve perhizkâr olup âdâb-ı mülûke vakıf olmalı. Çocuğa karşı gadap ve hilimde mutedil ola. Gayet halim olmaya ki te’dib den aciz olur. Çok gadaplı olmaya ki sıbyanı talimden nefret eyleme”.

Şaban Şifai okulun olması gereken özelliklerini şöyle yazar; “Layık olan oldur ki sıbyanı mektebe vermeyeler. Ki çoğunlukla, aşağılık karakterde olanların toplandığı yer. Ama güzel ahlak sahibi olan asilzadeler bulunsa onlar ile hemders olmak tahsil-i ilim ve ma’firete uygundur. Lakin zamanımızda böylelerinin mevcudu azdır.

Muallimi te'dip emrinde dahî teennî sahibi olup, darb-ı mukteza olur”.

g. Çocuğun Kişilik Gelişimi

Eşref bin Muhammed çocuğun kişiliğinin gelişimi için şunları yazar; Vallahü a'lem bissavab. Hükema bir dürlü dahi itibar eylemişler: Ömrün evvelinden ahirine dimişler kim her bir ademi doğduğu vakitten on beş yaş tamam olunca (ya kadar) kuvveti günden güne kan arttırmakta olur. Tabiat daim şaz (şad)lık sever. Büyümek, artmak, sürur, gurur ister. Ol zamanda tabiatı itidalini saklayabilecek yani ata ana, kavim, kabile oğlanlarının (çocuklarının) tabiatında olan itidalı saklayılabilecek, kim geregenleyin (gereği gibi) sürebile. Ol on beş yıldaki ömrü talimde, terbiyette taksir olma, geregenleyin büyümüş olur. Hak taaldan nasib(i) varsa adem olmağa, her nesneyi kabul etmeğe istidadı tamam olur, her ne kim göstereler tabiat tamam kabul eder, öğrenir. Şol safi duru suya benzer kim her nenin gibi renk katarlarsa ol rengi gösterür, her kangı (hangi) yana yol açırırlerse ol yana akar. Nasihat etmek, söz söylemek anlara hikayet eydür (söyler) gibi gerek. Ol gerekmez nesneleri ki etme! Dise gerek: Yabandan hikayet ider gibi. Bir anın gibi nesneyle korku sözün vermekle söylemek gerek. Sakınalar ıssı göyenmiye (yanmıya)”.

Şaban Şifai de bu konuda şunları tavsiye eder; “Vakit vakit oynamak, bir dahi oğlancıkla tutuşmak, güreşmek, yüğürdüşmek (koşmak) sükukün berkidür (kuvvetlendirir). Harareti griziyesin kuvvetlendirir, iştihasın getirir. Tokla (tokken) komiyalar oynamağa ta bir az vakit oturmıyınca. Hekimler derler ki; çocuğun terbiyesinde

gerekir ki; onlardan önce sadır olan kuvvetin tezhib ve tekmline gayret gösterilmek gerek. Zira her hususta tabiat-ı filine uymak lazımdır. Yani her kuvvetteki çocukta önce ortaya çıkar. Onun süslenmesine ve olgunlaşmasına gayret etmek gerek Onlarda ise beden gücünden kuvvet-i haya önce görülür. Eğer bir çocukta o kuvvet, onda bulunup mucibi ile amil olursa, yani sığar ve kibâr-ı huzur terk-i edebe mucib olur”.

Şaban Şifai kişiliğin gelişiminde sporun yeri hakkında şunları yazar; “İcap eden işlerden dahi sıyanen edeler. Çünkü onların dahi tabiatında yer tuttuktan sonra izalesi zor olur. Eğer çocuğun tabiatı zekavet (kıvraklık) ifade eder derler. Ama haydutluğa sebep olmakla, zararı faydasından çok olur. Gece çok uyutmaktan ve mutlak gündüz uykusundan men edeler. Yaya yürümeye ve ata binmeye alıştıralar. Ki ikisi de riyazattır. Hareket ve sukunu oturmak ve durmak ve mahallî ile söylemek adabını dahi talim edeler ki çeşitli hareketleri beyhude etmeyeler. Kendinden büyüklerin yanında az söyleye, belki bir şey sual etmedikce söylemeye ve yalan söylemekten doğru ve yalan yeminden (yeminin hepsinden), ve her şeye gülmekten, hasılı sefihane tavırların hepsinden men etmeye sa'y edip her vecihle ahlak-ı hamide ile mevsuf olmasını netice vermeli”.

h. Çocuğun Çevre ile İlişkisi

Eşref bin Muhammed Çocuğun çevresi ile ilişkisi konusunda şunları yazar; “Her ne zaman çocuk sağını ve solunu fark etmeğe başladığında iyi ve kötü ahlakı bilmeye başlar ve onun terbiyesi ile meşgul olunmalıdır. Böylece tedricen, iyi huyları

ve zararlıları telkin etmeye ihtimam edilir. Çünkü çocuğun idrak levhaları ter temiz olmakla, iyi ve kötüyü ayıran fiilleri kemaliyle idrak edemediklerinden dolayı ve ekseriya kötü işleri dahi seçme, behimî olanları tercih etmeleri bile mümkün olabilir. Böyle olunca onları bu işlerden men eder ve neticelerinin kötü olduğunu anlatır”.

Şaban Şifai çocuğun çevresindekilerin etkisi konusunda şunları yazar; Çoğunlukla ağabeyzâdeler sefih ve akli az ve eğlence ve ekseriye efkar-ı faside cihetinde kötü işler onlarda yaygın ve alenî olmuştur. Etrafindakiler de, onlar ne iş işlerse onlara “aferinler” diyerek her yaptığı işi alkışlarlar ve onların kötü işlerini iyi gösterirler. Lazım olan te’diblerinden biri dahi odur ki; kendi cinsinden olmayan ve yahut ebnay-ı cinsinden olduğu halde reziller ile mevsuf, ve sefih ve fuhş ile mevsüm ve oyun ve eğlence ile meşgul olan sıbyan ve gilmân-ı mecalise ve muhalatalarından sıyanet edeler (kaçınalar). Değilse o kötü ahlakla ahlaklanır”.

Şaban Şifai çocuğun eğitimi konusunda aşağıdakilerin özellikle üzerinde durmuştur; “Emir bulunmadıkça darba mübaşeret eylemeye ve mübaşeret eylediği surette dahi uzatmaya, ama pek acıdaki sabiyi ol hususta tekrar onun benzeri darb husulünden havf edip, bir dahi o işi işlemeye. Sabiye müreb-bileri hocanın azar ve darbına tahammül etmek babında nasihat edip sabrın çok övülen bir huy olduğunu ifade edeler. Ta ki sabi imkan nisbetinde sabırlı davranıp hocanın darbından, feryad-ü figan eylemeye. Ve dahi muallim ve müeddep olanlara yakışan odur ki sıbyana maarif ta’limi ile cömertlik ve kerem ta’limi dahi yapıp, iyilik ve ihsan ve edeplerini dahi göstereler. Hatta validini, fukaraya tasadduk eder erbabından olduk-

ları surette, sıbyanın eli ile vereler. Ta ki lutuf ve kereme itiyat hasıl eyleye ve tekebbür ve tecebbür (kibirlenme) ve istihza ve onların benzeri, uygunsuz fiillere düşmekten çok muhafaza edeler. Peder ve mader ve büyük birader ve hocaya hürmetlerini tefehhüm edip, her birine ta’zim nazarıyla ve saygıyla, onlardan haya ve haşyet üzere olmayı adet ettireler. Altın ve gümüş muhabbetinden nefret ettirip, dünya malını gözüne hakir göstereler ki, gümüş ve altın sevgisinin, akrep sokmasından daha kötü olduğunu idrak eyleye. Özetle din ve dünya ve ukbasına lazım olan umurun cümlesini talim ve tefhime ihtimam edeler, ki o sabi mertebe-i bülûğa erişip, şehvet-i cima’ ve sair umur-u müşkile-i meaşa (eğlenceye dair işlere) mübtela olma, dinî ahlak-ı hamîde bit-tabî kendinde meleke olmakla, Şerefli evlat ve hayr-ü halef olup cümlesinin gayretleri meşkur ve insanların dilinde güzel bir şekilde anılmaları halinde iki cihan saadetine nail olmaları dahi ümit edilir”.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış eserlerden Müntehab-ı Şifa, Yadigar-ı İbn-i Şerif, Tervih-ül Ervah, Tuhfe-i Muradi, Tuhfe-i Mübarizi, Haza’inüs Saadat ve Cerrahname adlı eserler baştan sona tamamen tarandı. Yukarıdaki eserler; arı dille yazılmıştır. Anadolu Türk beylikleri zamanında Türkçe’ye çok önem verilmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Türkçe oldukça iyi işlenmiş ve bilim konularını ifade edebilecek seviyeye gelmiştir. Bu dönemde yazılan eserler kimi kez beylik hükümdarlarının buyruğuyla yazılmıştır. Sonraki asırlarda arapça ve farsça kelimeler görülmeye başlanmıştır. İbn-i Sina dönemi

eserlerinde ve Şaban Şifâi'nin kitabında da arapça ve farsça kökenli kelimelere daha çok rastlamaktayız. Metinler olduğu gibi ele alındı. Zamanımıza göre çok farklı kelimelerin bugünkü telaffuzunu veya anlamını parantez içinde yazdık. Osmanlı Tıbbı, Anadolu Selçuklularının tam anlamıyla mirasçısı olmuştur. Tıp öğrenimi hastanelerde ve ihtisas medreselerinde yapılmıştır.

Eserler, içerik olarak İslam eserlerine çok benzemektedir. Hekimler hocalarına oldukça saygılı davranmışlardır. Onları incitmeden, yaptıkları tercüme ve telif eserlerin kenarlarına, kendi farklı görüş ve tecrübelerini not etmişlerdir. Yazarların; yararlandıkları bilginleri açıkça belirtmeleri ve başka tabiplerden aldıkları bilgileri kendi gözlemleri gibi göstermemeleri onların son derece dürüst bilimsel ahlaka sahip olduklarını göstermektedir.

Hıtlar teorisi; 14. ve 15. yüzyıllardan önce geçerli olduğu gibi, bu asırlarda ve daha sonraki asırlarda da geçerliliğini devam ettirmiştir. Şaban Şifâi döneminde de aynı teorilere göre hastalıkların sebebi ve devaların özellikleri anlatılmıştır. Her üç dönemde de; humoral patolojiyi esas alan tedavide, boşaltıcı metoda yer verilmiştir. Bu amaçla, kan alma, lavman yapmanın yanı sıra müshil, kusturucu ve idrar söktürücü ilaçlardan faydalanılmıştır.

Kılcal damardan kan alma işlemine hacamat, atar ve toplardamarlardan kan alma işlemine ise fasd denir. Hacamat daha çok çocuklar için kullanılmaya elverişlidir. Bu eserlerde; birçok yerde, halk tababetinin tarihsel tıpla iç içe olduğu görülür. Bu eserlerin çoğunda; hıfzısıhaya (koruyucu hekimliğe) çok önem verilmiştir. Yalnızca hastalıklar ve tedavilerinden bahsetmemişler.

Esas olanın hıfzısıhaya olduğunu vurgulamışlardır. Çevre şartlarından, iklimden bahsetmişler. Hastalıkların bunlarla ilişkisi üzerinde durmuşlardır. 14. ve 15. yüzyıllarda yazılan tıp kitaplarının çoğu İbn-i Sina'nın eserlerinden etkilenmiştir. Bu nedenle çocuk sağlığı, hastalıkları ve tedavileri konusunda da İbn-i Sina'nın etkisi görülmüştür. Hipokrat ve Galene atıflar var. Teşhis ve tedavide onların görüşlerine de yer verilmiştir. Bu atıflara Şaban Şifainin Tedbir-ül Mevlüd'ünde de rastlanmaktadır.

Teşhis metodu; daha çok enskepsiyon (gözlem)'a ve palpasyona dayanmaktadır. İslam tıbbında ve Osmanlının ilk döneminde kadavra çalışması yapılmamıştır. Bu nedenle anatomi bilgisinin yeterli olmamasından teşhis metotları kısıtlı kalmıştır. Fizyopatolojik detaylı açıklamalara rastlayamadık. Buna karşın, bazı, başarılı ve ileri görüşlü hekimler, teorik olarak, kendilerinden birkaç yüzyıl ilerde ortaya çıkarılan gerçeklerin ipuçlarını vermişlerdir.

İlk Dönem tıp kitaplarında, İbn-i Sina ve Şaban Şifâi döneminde, yazarların sistematik sınıflamayla ilgili problemleri olmamıştır. Yaptığımız plana göre yazılmış bir eser yok. Bu nedenle derlemede epeyce zorlandık. Bugünkü anlamda detaylı fihrist olmadığı için çocuk sağlığı, hastalıkları ve tedavilerini tespit için, baştan sona tüm kitapları taradık. Bu eserlerde, çocuk hastalıkları, büyük (erişkin) hastalıkları içinde anlatılmıştır. Tarayarak biraz daha sistematik hale getirmeye çalıştık. 14.ve 15. yüzyıl tıp kitaplarıyla, İbn-i Sina'nın kitapları karşılaştırıldığında konu başlıkları aynı olmasına rağmen bazı konular bazı tıp kitaplarında daha detaylı incelenmiştir. Bu da bize hekimlerin ilgi alanlarının farklı olduğunu

gösteriyor. 14. ve 15. yüzyılda çocuk sağlığı hastalıkları ve tedavisi yüzeysel işlenmiş gibi görünürse de; Hazainü's- Saadat gibi spesifik denilebilecek bir kitap yazılmıştır. Bu eserde embriyolojik bilgiler dahi var.

Bu genel değerlendirmeden sonra Çocuk Sağlığı, Hastalıkları ve Tedavilerini yaptığımız plan çerçevesinde üzerinde en çok durulan konuları; 14. ve 15. yüzyıllardaki tıp kitaplarıyla, İbn-i Sina Dönemi, Şaban Şifai Dönemini ve Zamanımızdaki tıp anlayışını teker teker irdeleyip, vurgulayalım.

Çocuk beslenmesine, süt anneye ve çocuk terbiyesine çok önem verilmiştir. Bu konuları karşılaştırmalı olarak ele aldık.

Göbek bakımı her dönemde öngörülmüştür. Yapılış şekli farklı, farklıdır. Düşme süresi ilk dönemlerde 3-4 gün. Zamanımızda ise 7 (yedi) gündür. Bazan bu uzayabilir. Endişe etmemelidir.

Cilt Bakımı, zamanımızda önemli olduğu gibi, geçmişte ki 3 dönemde de üzerinde çok durulmuştur. O kadar detaya inmişler ki, kız ve erkekte kullanılan tuzlu suyun, tuzunun konsantrasyonunun (yoğunluğunun) farklı olması gerekir demişlerdir. Yüz cildi daha narin olduğu için Şaban Şifai ve İbn-i Şerif; burun içini, ağzı ve yüzü tuzlu su ile yıkamamalıdır, demişlerdir. Zamanımızda; halen tuzlu su (NaCl) = Serum fizyolojik = binde dokuzluk NaCl, birçok yerde kullanılmaktadır. Kış, yaz bebeği yıkadığımız suyun ısısının farklı olması gerektiği vurgulanmıştır. İlk Dönem tıp kitaplarında, Kundaklama; geçmişteki 3 dönemde ve zamanımızda da mevcut. İbn-i Sina daha detaya inmiş, kız ve erkek bebeğin kundaklanmasını farklı tarif etmiştir. Zamanımızda klasik kundağın yeri yoktur.

Başa, takke (başlık) takmaya, gerek İbn-i Sina, gerek Şaban Şifa-i önem vermişlerdir.

Kafa kemiklerinin deforme olmaması için, bebeği değişik pozisyonlarda yatırmak öneriliyor. İlk Dönemlerde ve zamanımızda da bu geçerlidir. Yüz kemikleri sert olduğu için, yüzüstü yatırmak tavsiye edilir. Periyodik olarak yan da yatırılabilir.

Banyo; İbn-i Sina, günde 2-3 defa öneriyor. Eşref. B. Muhammet, çocuk banyosunu çok etraflı anlatmıştır. Şaban Şifai banyoyu sabahları öneriyor. Zamanımızda; her vakit yapılabilir. Anneler daha çok akşamları uyguluyorlar.

Uyku: Esref bin Muhammet; uyku anne sütü kadar önemlidir. Belli süre mutlaka bebek uyumalıdır. İbn-i Sina der ki, bebek çok uykusuz ise belli miktarda afyon verilebilir.

Ağlama; Şaban Şifaiye göre; ağlama çocuğun koruyucu bir refleksidir. Derdini böyle ifade eder. Zamanımızda bir çocuk ağlama hakkına sahiptir. Ağlıyor diye kucağa alıp, alıştırmamalıdır. Derdi yoksa 20 dakika sonra susar. 20 dakikadan fazla ağlıyorsa o zaman bir derdi var demektir.

Şaban Şifai, İbn-i Şerif ve İbn-i Sina ninninin önemini belirtmişlerdir. Şaban Şifai, açıklama yapmış; Ninni ve güzel müzik, çocuğu uykuya götürür. Uyku çocuğun büyüme ve gelişmesini sağlar demiştir. Zamanımızda; uykuda büyüme hormonunun arttığı gerçeği göz önüne alınırsa, Şaban Şifai bunu 18. yüzyılda tespit etmiş klinik tecrübesiyle.

Hareket; İbn-i Sinaya göre, bebeğin hafif şekilde sallanması; büyümesini ve gelişmesini uyarır. Zamanımızda; bu şekildeki hareketin denge organını geliştirdiği bilimsel olarak ispatlanmıştır.

Şaban Şifai der ki; bebeklere, hareketlerinde, oturup kalkmalarında anneleri fazla müdahale etmemelidir. Refleksleri onları daha iyi korur ve geliştirir.

Emzirme; Anne sütü bebek beslenmesinde temeldir. Geçmişte, şimdi ve gelecekte geçerlidir. İlk Dönem tıp eserlerinde, İbn-i Sina döneminde ve Şaban Şifai döneminde; ilk gelen süt kolostrum (ağız) bebeğe verilmemelidir, denmiştir. Zamanımızda ise aksine bu çok kıymetli bir besindir, mutlaka verilmelidir. Şekerli su ve bal eski tıpta tavsiye ediliyor. Zamanımızda ise verilmemelidir.

Emzirme sayısı konusunda, zamanımızdaki görüş, eski anlayışlara zıttır. Zamanımızda her 3-4 saatte bir beslenmelidir. Eskiler ise günde 2-3 kez yeterlidir demişler. Annesi hasta olan bebeği, anne emzirmemelidir. Zamanımızda da bu geçerlidir. Geçmiş dönem eserlerde ve özellikle Şaban Şifai de vurgulanmıştır ki; Uykulu çocuğa meme vermemelidir. Bu uygulama çok yerindedir. Çünkü çocuk aspire edip, boğulabilir.

Hamile anne çocuğunu emzirmemelidir, geçmişte ve zamanımızda geçerlidir.

Süt anne; geçmişteki 3 dönemde üzerinde çok durulan bir konudur. Zamanımızda böyle bir uygulama yaygın değil. Zamanımızda süt bankası üzerinde durulmuştur. Ülkemizde fazla itibar görmemiştir.

Osmanlı hekimlerine göre; annenin yeterli sütü varsa öncelikle anne emzirmeli yetersiz ise, süt anne tutmalıdır. Sütanne Araplarda daha ön planda geliyor. Araplarla, Osmanlılar arasında fark var. Sütannenin, karakterine, beslenmesine ve sağlığına Osmanlı hekimleri çok önem vermişler.

Osmanlı hekimleri ve İbn-i Sina; anne sütünün yetersiz olduğunda, bebeğe, inek sütü ve keçi sütünü verdirmemişler. Mutlaka annenin sütünü artırmak için gereken her şeyi yeğlemişlerdir. Bebeği yalnızca inek

sütü veya keçi sütü ile besleme gibi uygulamaya rastlamadım.

Ergenlik yaş sınırı İbn-i Sinaya göre 14 yaştır. Zamanımızda da 14'ün üzeri erişkin ve gelişkin kişi demektir. Fizyolojik olaylar bu yaştan sonra farklılık gösterir.

Sütten kesme yaşı; geçmiş dönemlerde ortalama 2 yaş olarak kabul edilmiştir. Zamanımızda ise 1 yaştır. Bebekler bu gün daha şanslı; ek besinler oldukça çeşitli ve boldur.

İbn-i Sina balığı çocuk beslenmesinde tavsiye etmiyor. Bu zamanımızdaki görüşlere terstir.

Şaban Şifai yumurtayı çok ileri yaşlarda tavsiye etmektedir. Zamanımızda ise daha erken verilmektedir.

Dadıların ve annelerin ağızlarında yaptıkları püreler zamanımızda katıyen yasaktır.

Fital (şaf) şeklindeki ilaçlar, geçmişte ve zamanımızda hep kullanıla gelmiştir.

Müfret ve mürekkep ilaçlar olarak her 3 dönemde de kullanılan besin baldır.

Geçmiş dönemlerde; bazı hayvanların gaitası (güvercin boku, tavşan tersi) ilaç olarak kullanılmıştır. Zamanımızda böyle bir ilaç yoktur.

Barsak iltihabı; gaz yapıcı sebeplerle izah edilmeye çalışılmıştır. Halbuki; bugün bu farklıdır. Tamamen enfeksiyona (bakteriyel)bağlı bir olaydır. Göbek iltihabında da aynı görüşlerle karşılaşırız.

Göbek fıtığı; tedavide her 3 dönemde aynı tıbbî tedbirler tavsiye edilmiştir. Sadece Şâban Şifâi'nin eserinde cerrahi müdahaleden bahsedilmiştir.

Parazit olarak; her 3 dönemde de kılkurdu ve abdest bozan dediğimiz (tenia)dan bahs vardır. Tedavi her 3 dönemde de birbirine yakındır. Etiyoloji konusunda; Şâban Şifâi'nin

soğuk ve sulu besinlerle ilişkisi olduğuna dair açıklamaları vardır. Zamanımızdaki anlayışa en yakın görüştür.

İdrar kaçırma konusunda; en çok bilgi Şâban Şifâî'nin eserinde mevcut. Görüşler ve tedavi bugünkü anlayışımıza tıpatıp benzemektedir.

Pişik, çıban vb. cilt hastalıkları tedavisi, her 3 dönemde de birbirine benzemektedir. Annenin beslenmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Diyet uygulaması tavsiye edilmiştir. Bazen detaylar üzerinde dahi durulmuş, sulu yara ile kuru yaraya farklı ilaçlar kullanılmıştır. Zamanımızdaki pomad ve krem farkını geçmişte keşfetmişlerdir. Zamanımızdan farklı olarak hacamat uygulamışlardır, müshiller verilmiştir. Zamanımızda ise müshilin yerini antienflamatuvarlar almıştır.

Birçok hastalığın tedavisinde; Calinus'un uyguladığı tedavilere yer verilmiştir.

Ateş: İbn-i Sina ateşi düşürme tedavisi olarak sıcak örtülerle bebeği terletmeyi önerir. Bugün bu zararlıdır. İbn-i Şerif bile Yâdigâr'da bunun yanlış olduğunu, bu durumun (örtmenin) hastanın helakine sebep olduğunu yazmaktadır.

Şâban Şifâî ateşli hastalıklara çok geniş yer vermiştir. Sadece hummay-ı yevmiyenin (hergün olan ateşin) 20 çeşidinin olduğunu yazmaktadır. Ateşli bebek için usta bir hekime müracat etmenin önemini vurgulamıştır.

Dalak şişmesi; bu konuda kan ile ilgili bir konu olduğu Şâban Şifâî tarafından ifade edilmiştir. Bu görüş zamanımızdaki görüşlere kısmen uyuyor. Zamanımızda dalağın çok daha fazla fonksiyonları keşfedilmiştir.

Makat hastalığı olarak; Şâban Şifâî, hemoroide benzer bir durum tarif etmiştir. Prolapsus Ani den bahis var ve fizyopatolo-

jisini açıklarken sinir ve adalelerle ilgili olduğu belirtilmiştir. Zamanımızdaki açıklamalara uygun bir açıklamadır.

Böbrek ve mesane taşlarından bahsederken; İbn-i Sina, çocuklara bal, tatlı ve safsu içirilmeli derken Şâban Şifâî ise beslenmeyle yakın ilişkisi olduğunu bildiriyor. Tedavide; cerrahi girişimden Şâban Şifâî bahsetmiştir. Bu açıklamalar zamanımızdaki görüşlere ters düşmemiştir.

Şâban Şifâî, hastalıkların sebeplerini bulmaya çok gayret etmiş. Tedavi daima sebeplere göre yapılması gerekir diye birçok yerde vurgulamıştır. Zamanımızdaki görüşlere tıpatıp uyan bir konudur bu. Sebep bulununca tedavi yapmak tam netice verir.

Ateşte; ilaçların yanında, hacamat tedavisinden de bahsetmektedir. Çiçek ve kızamıktaki çok yüksek ateşin helake sebep olduğunu yazmaktadır. Bu durum zamanımızda; çiçek ve kızamıkta komplikasyonlarla seyreden durumu ifade etmektedir.

Havale konusunda; Şâban Şifâî, ateşin mekanizmasını anlatırken sinirlerin zayıflığından bahsetmektedir. Zamanımızdaki nörolojik gelişmenin yetersizliği görüşü ile örtüşmektedir. 7 yaşın üzerindeki ateşli havalelerin yaramaz ateşten olduğunu ifade etmektedir. Zamanımızda da büyük çocuğun ateşli havalelerinden çok korkarız. Altından ciddi durumlar çıkabilir.

Menenjit; her 3 devirde beyin hastalığı olarak biliniyor. Fakat etiyoloji ve tedavi (antibakteriyel) bugünkü gibi değildir.

Kızamık; 14. ve 15. yüzyıldaki eserlerde ve Şâban Şifâî'nin eserine göre sebebi; mikrobik değil. Humoral patoloji teorilerine göre açıklamalar var. Klinik olarak Şâban Şifâî'nin eserinde detaylı olarak ele alınmış. İçre döken (ağır kızamıktan) bahsetmiştir.

Hacı Paşa bunun önlemi için tavsiyelerde bulunur.

Zamanımızda da halk arasında ve tıbben de bu klinik tablodan bahsedilir. Bu gün de önemlidir. Komplikasyonlu seyreden kızamık demektir. Bu kızamık yüksek ateşle seyreder. Ateşi tehlikeli olup düşürmek gerekir. Şâban Şifâî de bu tip kızamıkta önemli tavsiyelerde bulunmuştur. İbn-i Şerif de çok önemli tavsiyelerde bulunmuştur (komplikasyonlara karşı).

Çiçek hastalığında göz komplikasyonlarına karşı Hacı Paşa çok önemli tedaviler önermiştir. Zamanımızda da çiçekte göz komplikasyonları önemlidir. Aksi takdirde gözlerin kör olması tehlikesi vardır.

Hekimler her devirde, hastalıkların kronikleşebileceğini tesbit edip, buna karşı önlemler üzerinde bütün tarih boyunca durmuşlardır.

Şâban Şifâî; hastalık (çiçek) her nerde çıkarsa o organa ait komplikasyonun çıkacağını bildirmiştir.

Hazainü's-Saadat adlı kitabında; mizacın, tabiatın kişiden kişiye değiştiği vurgulanmıştır. Bu da kişinin yapısına ve yaratılışına bağlıdır. 0-6 yaş eğitiminin önemi vurgulanıyor. Ergenlik yaşının 15 olduğu ifade edilmiştir. Zamanımızda da bu yaş 14'tür. Mürebbiyenin çocukla şakalaşması, oynaması, ilgilenmesi bugünkü terbiye anlayışında da geçerlidir. Mürebbiye-çocuk sıcak ilişkisine neden olur.

Tedbir-ül Mevlûd de; çocuk eğitimi konusunda babanın görevi ve sağlığı, asil bir annenin, çocuğun geleceği açısından önemi vurgulanmıştır. Bir kişinin ismi, kimliği demektir. Güzel bir isim vermek çok önemlidir.

Netice olarak; eğitici ne çok sert ne de fazla yumuşak olmalı. Mutedil olmalıdır.

Sonuç olarak; 14. ve 15. yüzyıllarda yazılan tıp kitaplarının çoğu, İbn-i Sina'nın eserlerinden etkilenmiştir. Bu nedenle Çocuk sağlığı, hastalıkları ve tedavileri konusunda da İbn-i Sina'nın etkisi görülmüştür. Osmanlı Tıbbı, İslâm tıbbının devamıdır. Zamanımız tıbbıyla örtüşen konular olduğu gibi, çok farklı durumlar ve yorumlar da mevcuttur.

KAYNAKLAR

- Yararlanılan Tıp Yazmaları
 Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifa (Yayınlayan: Zafer Öner). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay. No:559, Ankara, 1990.
 S. 85, 102, 103, 104, 107, 116, 135, 135b, 136, 136a, 139, 143, 145, 236.
 Eşref bin Muhammed. Hazâinü's Saâdât, 1460 (H. 864). Hazırlayan: Bedii N. Şehsuvaroğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961.
 S. 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23
 Hekim Bereket. Tuhfe-i Murâdi
 V. 146, 195, 201.
 İbn-i Sina. El-Kânûn fi't-Tıbb, Birinci Kitap. Türkçeye çeviren: Esin Kahyâ, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1995.
 S. 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 323, 324, 333, 334.
 İbn-i Şerif. Yâdigâr: 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-i İbn-i Şerif. Proje Dan.: Ayten Altıntaş, Editör: Orhan Sakin, Yerküre Kitaplığı, İstanbul, 2003.
 V. 68, 69, 85, 112, 113, 126b, 134, 136, 153, 161, 162b, 166, 168, 169, 169a.
 Şaban Şifâî bin Ahmed. Kitab-i Tedbîr-ül Mevlûd. Süleymaniye Küt. Hacı Beşir Ağa Bölümü, No: 501.
 V. 116ab, 117ab, 118ab, 119b, 120b, 123b, 125b, 126b, 127ab, 128a, 129b, 133a, 134b, 135a, 136ab, 138a, 139a, 140b, 141b, 143ab, 145b, 146a, 155b, 158b, 163b, 169ab, 170b, 175ab, 176a, 179b, 183b, 185ab, 186b, 187ab, 188b, 193a, 195b, 196b, 198ab, 199a, 200ab, 203b,

207a, 208a, 211a, 215a, 222b, 223a, 235a, 237a, 239a, 240b, 244b, 299b, 250a, 259a, 260ab, 261b, 262a, 265b, 270a, 271b, 272a, 277a, 278ab, 279a, 280b, 282b, 283ab, 284a, 286a, 287a, 288b, 298ab, 290ab, 291ab, 292b, 293a, 294b, 333b, 334b, 335b, 336b, 337ab, 338b.

Genel Kaynaklar

- ADIVAR, A. Adnan; Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- AKPINAR, Cemil; "Hacı Paşa" maddesi, DİA, C:14, s:492-496,
- AKSOY, Yahya; İbni Sina 980-1037, Anma ve Tanıtma Toplantıları 1984-1985-1986 Ankara, 1987.
- ALTINTAŞ, Ayten; İslam Tıbbını Etkileyen "Müf-red Deva" Yazarları, Tıp Tarihi Araştırmaları-3, İstanbul, 1989, s:62-73.
- ARGUNŞAH, Mustafa; Muhammed b. Mahmud-ı Şirvani, Tuhfe-i Muradi, İnceleme Metin-Sözlük, T.D.K. yayınları: 722, Ankara 1999.
- ATASEVEN, Asaf; "Tıbb-ı Nebevi", Diyanet Dergisi, Özel Sayı, C:25, S:4, s:93-100.
- BAYAT, Ali Haydar; Osmanlı Sarayına Sunulan İlk Tıp Kitabı Müntehab (~1430), VI. Türk Tıp Tarihi Kongresine sunulan bildiriden, İzmir, 22-24 Mayıs 2000.
- BAYLAV, Naşid; Eczacılık Tarihi, İstanbul, 1968.
- BAYLAV, Naşid; Fatih Sultan Mehmed Devrinde (Te'lif, Terceme ve İstinsah edilen) Tıp Eserleri ile İlaçlar, İstanbul, 1953.
- BAYRAKDAR, Mehmet; İslamda Bilim ve Teknoloji Tarihi, T.D.V. Yay. İkinci baskı, Ankara 1989.
- BAYTOP, Turhan; Türk Eczacılık Tarihi, İstanbul, 1985.
- BAYTOP, Turhan; Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Ankara, 1997.
- BAYTOP, Turhan; Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün), İst.Ü. yayın no:3255, Ecz. Fak. no:40, İstanbul 1984.
- BOZKURT, Suzan; IV. Murat'ın Saray Hekimi Emir Çelebi'nin En- Muzecü't- Tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar, Doktora Tezi, İstanbul, 1989.
- CANPOLAT, Mustafa; "IV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", Türkoloji Dergisi, c.5, S.1, Ankara, 1973, s:21-47
- DERİN, Adnan; Tuhfe-i Mübârîzî (Metin- Gramer Notları- Sözlük), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1974
- DOĞAN, D. Mehmet; Büyük Türkçe Sözlük, 1996.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan; "Ali b. Abbas el-Mecusi" maddesi, DİA, s:379- 380.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan; "Geredeli İshak" maddesi, DİA, c:14, s:30-31.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan; "Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi, Bursa, 1996.
- EŞREF B. MUHAMMED; Hazâ'inü's- Sa'âdât 1460 (H.864), Haz. Bedii N. Şehsuvaroğlu, TTK Yayınları, Ankara 1961
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin; "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri" Osmanlı Medeniyet Tarihi, 1. Cilt, İstanbul, 1999. s: 221-361
- KAFADENK, Nurhan; Hekim Bereketin Tuhfe-i Mubarizi Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve Akabadin Kısımının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996
- KAHYA, Esin- ERDEMİR, Ayşegül D.; Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, T. Diyanet Vakfı yayın no:302, Ankara 2000
- KAHYA, Esin; "Onbeşinci Yüzyılda Yaşamış Bir Hekimimiz, Mümin b. Muhibil", 1. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (İstanbul 17-19 Şubat 1988), 1992, s:93-102.
- KAHYA, Esin; İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomi ve Fizyoloji Terimleri (Ş. İtaki ve Behçet Efendi)", Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara, 1978.
- KAZANCIGİL, Aykut- SOLOK, Vural; Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası (1850-1981), İstanbul, 1981.
- KOMAN, Mahmud Mes'ud; Tuhfe-i Mübârîzî (Lübabü'n Nuhab Tercümesi), İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası C:18, S:3, İstanbul 1955.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S; Tarih Araştır-mala-rında Usûl, İstanbul 1991. Milliyet Büyük Ansiklopedi, "Çiçek Hastalığı" maddesi, C:3, 1986, s:1198. Milliyet Büyük Ansiklo-pedi, "Kızamık" maddesi, C:8, 1986, s:3103
- NASR Seyyid Hüseyin; İslam ve İlim, Çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul 1989.
- NASRULLAH OĞLU SALİH; "Gayetü'l- Beyan fi Tedbir-i İnsan" (İnsan Sağlığını Koruma Yöntemleri), II. Kitap, Haz: Abdi Özkök, Ankara, 1992. Nur 1.0 sürüm CD; Osman-lıca Türkçe Sözlük Redok & Envar Neşriyat
- OSMAN ŞEVKİ, Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, (Sad.) İlter UZEL, Kültür Bakanlığı Yayın No:1296, Ankara 1991.
- ÖNLER, Zafer: Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifa I Giriş-Metin, T.D.K yayın-ları:559, Ankara 1990.
- ÖNLER, Zafer; Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifa II Sözlük, İstanbul 1999.
- ÖZÇELİK, S. Kitâbü'l- Mühimmât. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara-2001
- ÖZÇELİK, Saadettin-KAYA, Halil; "15. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Kitabında Geçen Tıbbi Terimler" Tıp Tarihi Araştırmaları – 6, İstanbul, 1997, s:63-79.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat; Osmanlıca/ Türkçe Sözlük, İstanbul 1979.
- SARI, Mevlüt; "El- Mevarid "Arapça- Türkçe Lugat, İstanbul, 1982
- SARI, N.- Değer, M: Diyarbakır Yöresi Halk İlaçlarının Osmanlıca Tıp Yazmalarındaki (15-16 yy) Benzer İlaçlarla Karşılaştırılması. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.341-360,1987.
- SARI, Nil (Akdeniz); Tıbb-ı Nebevi ve Hz. Muhammed'in Sağlıkla İlgili Öğütleri, Yeni Symposium, Nisan 1981, Y:19, S:2, s:65-79.
- SÜVEREN, Kenan- İlter Uzel; İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış, Tıp Tarihi Araştırmaları, 2, İstanbul,1988, s:126-142
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N.; "Anadolu'da Türkçe İlk Tıp Eserleri", İst. Üniv.Tıp Fak. Mecmuası, C:20, S:1 (1957), s:78-93.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N.; "Ayşegül Erdemir Demirhan- Gönül Cantay Güreşsever; Türk Tıp Tarihi, Bursa, 1984.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N.; "Eczacılık Tarihi Dersleri, İstanbul 1970.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N.; "Şair ve Hekim Ahmedî" (Hayatı ve Eserleri), İst. Ü. Tıp Fak. Mecm. C:16 S:4 (1954)
- ŞEMSEDDİN SAMİ; Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet 1317'den Tıpkıbasım, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- ŞEREFEDDİN Sabuncuoğlu, Cerrahiye-tü'l Haniyye, I, yay haz. UZEL, İlter; Ankara 1992.
- ŞEREFEDDİN Sabuncuoğlu, Cerrahiye-tü'l Haniyye, II, yay haz. UZEL, İlter; Ankara 1992.
- ŞEREFEDDİN Sabuncuoğlu, Mücerrebname, yay haz. UZEL, İlter; Ankara 1992.
- ŞEREFEDDİN Sabuncuoğlu, Mücerrebname, yay haz. UZEL, İlter; Ankara 1999.
- ŞEŞEN, Ramazan- Cevat İzgi- Cevat Akpınar; Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Kataloğu, IRCICA, İstanbul,1984.
- ŞEŞEN, Ramazan; Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve V. Yüzyılda Türkçe'ye Tercüme Edilen Tıp Kitapları, Tıp Tarihi Araştırmaları-5, İstanbul, 1993, s:11-20.
- ŞİRVANİ, Kemaliye; Süleymaniye laleli 1646 (Yelten, Muhammaed, Şirvanlı Mahmud, Kemaliye, Giriş-İnceleme-Metin, Sözlük) İstanbul, 1993.
- ŞİRVANİ, Mehmet Mahmud. Tuhfe-i Muradi, TDK yayınları, Ankara 1999.
- TERZİOĞLU, Arslan; " Bimaristan" maddesi, DİA.
- TOKAÇ, M: İlk Dönem (14-15, yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cild Hastalıkları Ve Tedavileri. Doktora Tezi. İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerr. Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İst, 2000. Danışman, Prof. Dr. Ayten Altıntaş
- TOPALOĞLU, Bekir- Hayreddin Karaman; Arapça- Türkçe Yeni Kamus, İstanbul 1966
- TUNCER, Hadiye; Yabani Bitkiler Sözlüğü, I. Cilt, 1974.
- Türk Dil Kurumu, Yeni Tarama Sözlüğü, yayın no:503, Düz. Cem Dilçin, Ankara 1983
- ULUDAĞ, Osman Şevki; Eski Tıbbımızda Değerli Kitaplar", Ülkü, C:5, S:30, (Ağustos 1935), s:421-423.

UZEL, İlter; İlk Türkçe Tıp Yazmalarının Ağız ve Diş Hastalıkları Yönünden İncelenmesi, (Doktora Tezi), 1978.
UZLUK, Feridun Nafiz; Genel Tıp Tarihi, I, Ankara, 1958.
ÜNVER, Süheyl; “Tıb” maddesi, İA, C:12/1, s:230-234.

ÜNVER, Süheyl; “Tıp Tarihi Yıllığı II, İstanbul, 1983.
ÜNVER, Süheyl; İbni-Sina, Hayatı ve Eseri Hakkında Çalışmalar, İstanbul 1955.
YILDIRIM, Nuran; XV. Yüzyıla Ait Türkçe Bir Cerrahname, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1983.

A ANTİK DÖNEMDE YUNAN, ROMA BİZANS KESİCİ CERRAHİ ALETLERİNİN XX. YÜZYILA AİT ÖRNEKLERLE KARŞILAŞTIRILMASI

Ümit Emrah KURT*

A Comparison of Surgical Blades Used in the Antique Greek, Roman, Byzantine Period and the XXth Century

Having started with the theory that the forms of antique surgical blades still existed during the XXth century; Greek Roman, Byzantine and the XXth century surgical blades were studied; and their similarities and differences were put forth.

In accordance with the above said aim, the definitions and classification of the antique surgical blades were realized. XXth century surgical blades were picked up from the XXth century surgical instruments catalogues. The photographs of both Antique and XXth century instruments were compared according to their shapes and functions. Antique medical literatures were also studied through the writings of researchers on the subject. The surgical work of Zahrawi was also studied so as to fill up the gaps of information on the antique period, as Zahrawi's work relied greatly on the manuscripts of the antique writers.

Contemplation over published material on the subject and related artifacts has opened the way to new definitions and ideas. The study has also proved that while same similar surgical blades existed both during the antique and XXth century periods; as a result of scientific and technological development, same antique instruments came to extinct during the XXth century; and same others, though having the same shape, were to function differently.

This study has shown the importance of the development of surgical blades in respect to the evolution of medical technology. However, the study has also proved that sufficient researches have not been made on the subject, which is an important field of medical history.

Key Words: Surgical Blades, Antique Period, Surgical History, XXth Century.

* Prof. Dr. Nil Sarı danışmanlığında yapılan lisans üstü tezidir.

* Arş. Gör.; İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı; E-posta: umitemrah@gmail.com

GİRİŞ

Cerrahi müdahalenin en önemli araçlarından olan cerrahi aletler tarih boyunca ilgili işlemin gerektirdiği biçimde şekillenmiştir. XX. yüzyılda tıp teknolojisinde meydana gelen hızlı gelişmeler, özellikle görüntüleme tekniklerine bağlı yeni aletlerin icad edilmesine ve bunların fen bilimlerdeki buluşlar doğrultusunda hızla gelişmesine neden olmuştur. Buna karşılık kesici aletler tarihin en eski çağlarından itibaren kullanılmaktadır. Ön çalışmalarımız göstermiştir ki, tıp teknolojisindeki değişikliklerden en az etkilenen cerrahi alet grubu kesici alet grubudur.

Aletlerle ilgili geçmiş dönemleri incelemeye kalktığımızda yeterli miktarda veri elde edebileceğimizi düşündüğümüz, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Yunan, daha sonra Roma ve Bizans Dönemlerini kapsayan çalışma ve antik verileri incelemeyi doğru bulduk.

İncelediğimiz uygarlıklarda antik dönemlerine ait kesici cerrahi aletler ile ilgili izlere, antik metinlerde ve antik betimlerde rastlanır. Bu dönemlerden kalan kesici cerrahi aletler de mevcuttur. Bu aletler ve metinler üzerinde ülkemizde yapılan çalışmalar oldukça sınırlı kalmış, yapılan çalışmalarda da bazı konulara açıklık getirilememiştir. Bir takım ipuçlarının yakalanabileceği dönemler arası karşılaştırmalara yönelik çalışma da mevcut değildir. Geçtiğimiz yüzyılda kullanılan kesici aletlerin kökenleri, bu aletlerin şekilleri, kullanım alanları, çeşitleri hakkında geçmişle kıyaslanarak bir çalışma yapılmamıştır.

Antik dönemde yapılan cerrahi müdahalelerde kullanılan kesici aletlerin şekille-

rinin yirminci yüzyılda da devam ettiği düşüncesiyle yola çıktığımız bu çalışmada, antik dönem kesici cerrahi aletleri ile yirminci yüzyıl kesici cerrahi aletlerini tespit edip fark ve benzerliklerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu bağlamda çalışmanın antik dönemle ilgili kısmı, antik döneme ait buluntuları, antik metinleri ve hakkında yapılan sınırlı bilimsel çalışmaların varlığı ile, diğer medeniyetlerin bu dönemdeki durumuna yönelik daha çok veri sağlayan Yunan, Roma ve Bizans medeniyetlerini kapsamaktadır. Araştırmamızda Yunan, Roma ve Bizans Dönemine ait mevcut antik dönem kesici aletlerine, antik yazarların yazdığı ameliyat anlatımlarına ve alet tanımlarına yer verilmiş ve bunlar yorumlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan kısım, antik dönemle kıyaslanan dönem olan XX. yüzyıldır. Bu dönemle ilgili olarak genel olarak yüzyılın başındaki mevcut kesici aletler ele alınmış, tanımlanmış ve antik dönemle kıyaslanmıştır. Ancak bu yüzyılda mevcut olan kesici aletlerden, antik dönemde benzerleri mevcut olanlar alınmış, antik dönemde mevcut olup da bu yüzyılda işlevini yitirmiş olan kesici aletlerin yerini tutan, yani bu aletin işlevini yapan yeni aletler gösterilmiş, kullanım teknikleri anlatılmıştır.

Çalışmanın sonunda, antik dönemden, cerrahinin büyük adımlarla ilerlediği XIX. yüzyılın hazırladığı XX. yüzyıldaki gelişmelerin, antik dönemden beri süregelen kesici aletlerin değişimine ne oranda yol açtığı iki dönemin kıyaslanmasıyla ortaya konmuştur.

Bu araştırma ortaya koyduğu yeni yorumları ile mevcut bilgilere yenilerini eklemiştir.

ve ayrıntılı olarak araştırılmamış bu konu üzerinde yapılacak olan yeni çalışmalara yol gösterici bir karakter kazanmıştır.

GENEL BİLGİLER

Kesici cerrahi aletlere yönelik bu çalışmada, gerekli gördüğümüz literatür bilgisini iki grupta toplayabiliriz. Bunlar antik dönem aletlerine yönelik yapılmış çalışmalar ve XX. yüzyıldaki, XX. yüzyıla ait cerrahi alet katalogları, cerrahi kitapları ile cerrahi aletlerdir.

Antik dönem kesici cerrahi aletleri ile ilgili başlıca kaynaklar arasında yabancı dilde Milne, Bliquez, Spink ve Thompson'u gösterebiliriz. Bu araştırmacılar Milne eserinde, Yunan ve Roma Dönemi cerrahi aletlerini genel olarak anlatmış, kesici aletlere de bir bölüm ayırmıştır. Çalışmamıza en çok katkıda bulunan eserde Milne, antik dönem kesici cerrahi aletlerinin tanımlanmasına yönelik ilk adımı atmış ve bizim de tanımlarını geliştirdiğimiz aletleri tanımlamıştır. Ana kaynakları antik cerrahi aletler ve antik metinlerdir. Bliquez, Pompei'de bulunan aletler üzerine yaptığı yayında, buradaki Roma Dönemine ait aletlerin katalogunu oluşturmuş ve bunlar üzerinde yorumlarda bulunmuştur. Kesici aletlerden ayrı olarak bahsetmiş, kesici aletleri katalogda sıralamıştır. Spink, diğer iki yazardan farklı bir konu ele almıştır. Esas olarak Zehravi ve çizdiği aletleri konu alan eserinde, antik dönem cerrahi aletleri ile ilgili hatırı sayılı bilgiler verir. Zehravi'nin aletlerinin şekillenmesinde, antik dönem aletlerinin etkisinin büyük olduğunun farkında olan yazar, dipnotlarında Zehravi'nin çizimlerini antik dönem aletleri ile kıyasla-

mıştır. Thompson eserinde, kan akıtmada kullanılan bıçaklardan, skalpelden ve amputasyon bıçaklarından bahsetmiş, bunların tarih boyunca gelişimini konu almıştır. Yaptığı katkı, Milne'nin ustura dediği bıçağın, amputasyonda kullanılmış olduğunu söylemesidir. Antik dönemle ilgili Türkçe en önemli kaynak durumunda olan Uzel'in eseri, temel olarak Milne'nin kitabını almıştır. Anadolu müzelerinde mevcut olan kesici cerrahi aletleri vermesi açısından önemlidir. Aletlerin çizimlerinin verilmiş olması diğer bir katkısıdır.

XX. yüzyıl için ana kaynak olarak alet katalogları alınmıştır. Dönemin kesici aletlerinin özelliklerinin ve fotoğraflarının verildiği bu kataloglardan Collin firması ile Philip Harris firmasına ait olanlar XX. yüzyılın başına, Allen Hanburys firmasına ait olan ortalarına, Aesculap firmasına ait olan da sonuna aittir. XX. yüzyılın farklı zaman dilimlerindeki bu kataloglar, antik dönemle kıyaslama yapılırken, yüzyıl içinde meydana gelen değişimlere bağlı olarak oluşacak hataların yapılmasını önlemiştir. Bu dönemin cerrahi kitaplarına gereken durumlarda bakılmıştır.

Bahsettiğimiz bu temel yayınlardan bazıları içerik olarak benzer yazılar içerse de farklı ve doğru olan noktaları ile ele alınmış ve yeniden yorumlanmıştır. Doğru tanım ve doğru sınıflama temel amaç olmuştur. Mevcut kaynaklarda, antik dönem cerrahi aletlerinin, günümüze yakın cerrahi aletler ile kıyaslandığı araştırma boşluğunu doldurmak, mevcut olan genel tıp tarihi kitaplarında da ayrıntılı bir şekilde mevcut olmayan cerrahi aletlerin evrimine yönelik verileri ortaya koymak, amaçların arasındadır.

KESİCİ CERRAHİ ALETLER

1. Kesici Cerrahi Aletlerin Kökenleri

İnsan üzerinde cerrahi müdahalenin yapıldığına dair en eski izler yaklaşık on beş bin yıl önce, Prehistorik dönemde görülür. Cerrahi müdahale dendiğinde kullanılmış olduğu düşünülen ilk alet grubunun kesici aletler olduğu aşikârdır. Arkeolojik kazılarda ele geçen kemik, çakmaktaşı ve *obsidyen* delgi ve kesiciler dönemin büyücü hekimleri tarafından kullanılmıştır. Kafatası üzerindeki kesici alet izleri bu bölgelere müdahale yapıldığının bir göstergesidir. Ele geçen kemiklerde iyileşme izlerinin görülmesi ise ameliyat sonrasında hastaların bir süre yaşadığının kanıtıdır (1).

Bunun dışında yumuşak doku üzerinde yapılan ameliyatların da mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Sünnet ve göbek kordonunun kesilmesinin bu işlemlerden olduğu öne sürülmüştür. Günümüzde bu basit işlemlerin Prehistorik dönemde yapılmış

Resim 3.1 (2)
Prehistorik dönemde kesici alet kullanılarak yapılmış bir trepanasyon.

olabileceğine dair düşünceler, ilkel kabileler üzerinde yapılan antropolojik çalışmalara dayanmaktadır (3).

Cerrahi aletler ile ilgili bilgileri alabileceğimiz kaynaklardan biri yazılı metinlerdir. Eski yüksek medeniyetlerden biri olan Sümerler cerrahi aletler hakkında bilgi sahibi olduğumuz en eski medeniyettir. M.Ö. 2000 yıllarında Hammurabi Yasaları ile cerrahlar sivil otoritelere karşı sorumlu tutulmuşlardı. Cerrahlarla ilgili yasa maddelerinde:

*“Eğer bir hekim ağır yaralı bir adamı bronz neşter ile ameliyat edip kurtarırsa veya adamın alnını ya da şakağını bronz neşterle açıp, adamı yaşatırsa on şekel gümüş alacaktır.”**

*“Eğer bir hekim ağır yaralı adamın bronz neşter ile üzerinde çalışıp adamın ölümüne sebep olursa veya adamın göz bölgesini bronz neşterle açıp adamın gözünü kör ederse hekimin bilekleri kesilecektir.”** (4).*

Bu yasa maddelerinde görüldüğü üzere, o dönemde cerrahlığın bir meslek olduğu açıktır. Cerrah, artık madenden yapılmış (bronz) kesici aletler kullanarak göz ve kafa bölgesinde ameliyatlar yapıyordu.

Eski Mısır’da ise tıp dallara ayrılmış olup, cerrahi de bir uzmanlık alanıydı. Dönemin tıp bilgilerini edindiğimiz papi-rüslerden Ebers Papirüsü’nde cerrahi işlemlerden söz edilir. Örneğin, dokunulduğunda taş gibi sert, nasır şeklinde olan bir damar tümörünün cerrahi yöntemle tedavi edilmesinin önerilmesi, teşhis doğrultusunda cerrahi müdahaleye başvurulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mısırlı cerrahlar anal fistül, sezaryen, kol ve bacak ameliyatlarını başarı ile uygulamışlardır.

* Kanunların 215. maddesi

** Kanunların 218. maddesi

Eski Hint uygarlığına ait tıp kitaplarından Susruta Samhita'da cerrahi için büyük önem taşıyan insan anatomisinden söz edilir. Kitapta 121 adet cerrahi alet tasvirinin yanında anal fistüllerin, boyun tümörlerinin, tonsillektominin, kol ve bacak amputasyonlarının yapıldığı anlatılır. Hintliler cerrahide, özellikle de plastik cerrahide, çağdaşı olan diğer uygarlıklardan oldukça ileridirler.

Çin sarayında görevlendirileceklerden bir kısmının uyuşturucu etkisi olan şarap ya da banotu kullanılarak, cerrahi ameliyat ile hadım edildikleri bilinmektedir. Meşhur Çinli Doktor Huo To'nun, bir generalin kolundaki bir yarayı anestezi madde ve neşter kullanarak tedavi ettiği de bilinir (5).

Bıçakların çok sık kullanıldığı disseksiyon işlemi, ilk kez M.Ö. 450 yıllarında yaşamış Krotonlu Alkmaion tarafından, insan vücudunu araştırma amacıyla yapılmıştır. Daha sonra İskenderiye Tıp Okulu'ndan Herophilos, yaptığı disseksiyonlarla anatominin kurucusu olmuştur. Öğrencisi Erasistratos da disseksiyonlara devam etmiş ve anatomi bilgilerini geliştirmesinin yanında fizyoloji biliminin temellerini de atmıştır. Celsus*** bu başarılı tıp adamlarından bahsetmiştir:

“...ölülerin vücutlarını açarak iç organlarla bağırsakları incelemek gereklidir. Herophilos ve Erasistratos, canlı bir insanı açtıklarında bu uygulamayı en uç

noktasına getirmiş oldular. Canlı iken kesilmiş bu insanlar, kralın emriyle hapsedeneden getirilmiş suçlular olup, henüz nefes alırken doğanın gizlediği organları gözlemek mümkün olmuştur. Bazı insanların, ölüm cezası almış suçluların infazının zalimce olduğunu söylemelerine karşılık diyebiliriz ki, bu kişiler sayesinde gelecekte masum insanların dertlerine çare bulunabilecektir...” (1).

Galenos* da Roma Döneminin ünlü hekim cerrahları arasındadır. Gladyatörler üzerinde ameliyatlar yapmış ve hayvan disseksiyonları ile insan anatomisini açıklamaya çalışmıştır.

Hippokrates** Aforizmalar adlı eserinde, cerrahın, asistanları ile birlikte cerrahi aletleri rahat bir şekilde kullanabileceği iyi bir ortamda, yeterli ışık altında ameliyat yapmasını önerir. Hippokrates'in, “...İlaçların iyi edemediğini bıçak iyi eder, bıçağın iyileştiremediğini koter iyileştirir. Koterin iyileştiremediği ise tedavi edilemez.” (VII,87) sözlerinden o dönemde cerrahinin günümüzde olduğu gibi, dahili tedaviye cevap vermeyen hastalıklarda kullanıldığını öğreniriz. Hacamat yapmak, kanamayı durdurmak, burundan et almak, göğüs kafesinin içinden irin boşaltmak o dönemde cerrahi müdahaleye başvuru durumlarından bazılarıdır.

Roma Döneminde savaşların çokluğu, cerrahinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Romalı yazar Celsus, Tıp Sanatı (De

*** M.S. I. yüzyıl içinde yaşamış olan Celsus, Roma tıbbına ait önemli bilgiler vermiştir. Tıp adamı değildir ama tıpla ilgili olan yazıları derlemiştir. De Medicine adlı 8 kitaptan oluşan bir eseri vardır. Bunlardan 7.si cerrahi üzerinedir.

* M.S. 131-201 yılları arasında yaşamış Bergamalı bir hekimdir. Deneysel fizyolojiyi bulan hekim, birçok hayvan disseksiyonu yapmıştır. Sistematik çalışmış ve birçok eser bırakmıştır.

** M.Ö. 460-370 yılları arasında Kos adasında yaşamış olan bir tıp adamıdır. Yunan tıbbına bilim ruhunu ve etik ideallerini veren kişi olarak bilinir. Sağlık tanrısı Asklepios'un rahibi olduğu ve tıp öğrencilerini eğittiği söylenir. Eserlerinde cerrahi bilgileri vermiştir. Kırıklar, çıkıklar ve baş yaralanmaları üzerine risaleleri vardır.

Medicina) adlı eserinde, tedavi yöntemleri arasında gördüğü cerrahi işi ile uğraşan cerrahların, ne gibi vasıflara sahip olması gerektiğini şöyle açıklar:

“...bir cerrah genç olmalı ya da yaşlılık-tan çok, gençliğe yakın olmalıdır. Elleri güçlü ve sağlam olup asla titrememeli, sol elini de en az sağ eli kadar iyi kullanmalı, gözleri keskin, ruhu cesur olmalı, hastasını iyileştirmeyi isteyecek kadar merhametli olmalı, ama onun haykırışlarına bakıp çok hızlı ya da gereğinden az kesmemelidir. Bütün çılgınlık onun duygularını hiç etkilemiyormuş gibi, işi neyi gerektiriyorsa onu yapmalıdır” (6). Tıpkı Yunan Döneminde olduğu gibi Roma Döneminde de ilaçla sonuç alınmadığında cerrahiye başvuruluyordu.

Celsus, aynı eserinde, dudak, kulak ve burun cerrahisinden bahsetmiş kompresin, dikişin ve temizliğin öneminden söz etmiştir. Celsus’un alet tanımları Napoli Müzesi’nde korunan Pompei buluntuları ile örtüşmektedir.

Cerrahi aletlerin gelişimini yakalayabileceğimiz bir diğer kaynak grubu arkeolojik buluntulardır. M.Ö. IV. yüzyıla tarihlenen, Atina Akropolis’indeki Asklepios Tapınağı’nda bulunmuş adak kabartma üzerinde bulunan cerrahi alet tasvirleri, alet şekilleri hakkında bilgi veren en eski kalıntıdır. Burada görülen aletlerden beş tanesi kesici alettir. Çift taraflı aletlerin ikisi karga gagası gibi kıvrımlı, üçü göbekli olarak tanımlanan bıçak türlerindendir (7) (Resim 4.19).

Yunanlıların egemenlik döneminde Mısır’da yapılmış Kom Ombo Tapınağı’ndaki M.Ö. III. yüzyıla tarihlenen stel üzerindeki kabartmada 29 adet tıbbi ve cerrahi alet tasvir edilmiştir. Aletlerden iki tanesi kesici alettir ve bunlar göbekli olarak bilinen türdendir (Resim 4.2) (7).

Resim 3.2.

Resim 3.3.

Resim 3.4.

Roma dönemine ait bir başka kabartma da bir lahit üzerinde tasvir edilmiştir. M.S.II. yüzyıla tarihlenen bu hekim lahlinin üzerinde on adet cerrahi alet betimlenmiştir. Bunlardan dört tanesi kesici alettir (7).

Roma'daki Museo della Civiltà Romana'da korunan taş bir kabartma üzerinde tıp aletleri betimlenmiştir. Buradaki aletlerden birinin kesici olduğu kesindir. En üstteki bu alet bir flebotomdur. Diğer aletlerden ikisi polip bıçağı olabilir. Ancak bıçak oldukları kesin değildir (Resim 4.3) (8).

M.S. 79 yılında patlayan Vezüv yanardağının kızgın külleri altında kalan Pompei kentindeki kazı çalışmalarında, M.S. 70 yıllarına ait cerrahi aletler bulunmuştur. Bu buluntular günümüze dek elde edilen en kapsamlı Roma dönemi cerrahi alet koleksiyonudur. Bu aletler arasında bir kaç tür kesici alet bulunmaktadır (9).

Kesici aletler, demir bıçak ve bronz saptan oluşurdu. İki uçlu olarak tasarlanan bıçakların bir tarafı genellikle spatül olarak kullanılırdı. Göbekli, düz ve kıvrık şekillerde çeşitli bıçaklar bulunmuştur. Bunların boyutları farklı olabilmektedir. Arkeolojik buluntular ve taş kabartmalar üzerindeki betimlerden anlaşıldığı kadarıyla aletler kutu içerisinde korunur ve taşınırdı.

Bilimsel yayınlarda tespit ettiğimiz kadarıyla 126 adet kesici cerrahi alet günümüze ulaşmıştır. Bu aletler arasında cerrahi işlemlerde kullanılmış olması muhtemel prehistorik dönem kesici aletleri ile Roma ve Bizans dönemlerine ait kesici aletler vardır. Kesici aletlerin sayısı ve bulundukları yer aşağıdadır:

Afyon Arkeoloji Müzesi	1 adet
Anadolu Medeniyetleri Müzesi	2 adet
Bingen Buluntuları	10 adet
John Hopkins Üniversitesi	
Koleksiyonu	2 adet
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi	
Tıp Tarihi Müzesi	4 adet
Efes Müzesi	5 adet
Ernst Künzl Koleksiyonu	5 adet
Friedrich-Schiller Üniversitesi	
Tıp Tarihi Enstitüsü	
Koleksiyonu	5 adet
Nidai Ergun Koleksiyonu	2 adet
Gaziantep Müzesi	1 adet
Haluk Perk Koleksiyonu	7 adet
İlter Uzel Koleksiyonu	1 adet
İstanbul Arkeoloji Müzeleri	19 adet
Kolophon Buluntuları	9 adet
Mississippi Üniversitesi	
Koleksiyonu	5 adet
Montauban Müzesi	1 adet
Veysel Köse Koleksiyonu	3 adet

Bütün bu antik kaynaklara rağmen, eksik bilgileri tamamlayabileceğimiz temel bir kaynak ise Zehravi'nin eseridir. Zehravi cerrahinin gelişmesine en çok katkıda bulunan İslam dönemi cerrahidir. Zehravi'nin yazdığı *et-Tasrif li-men 'Acize'an et-Te'lif* adlı esere bakıldığında yetenekli ve bilgili bir cerrah olduğu hemen anlaşılır.

Yaşadığı dönemin cerrahi uygulamaları hakkında bilgiler verir. Kullanılan aletlerin 200 den fazla çizimini yapmıştır. Aletlerin isimleri ve tanımlarının yanı sıra, çizimlerinin bir arada verildiği en eski cerrahi kitabdır. Latinceye de tercüme edilmiş olan Zehravi'nin cerrahi kitabı, Sabuncuoğlu tarafından, bazı katkılarla Türkçeye kazandırılmıştır (1).

Dönem olarak çalışma konusunun diğer yarısını oluşturan XX. yüzyıla kadar büyük gelişim gösteren kesici cerrahi aletler, bu dönemde artık bir sektör haline gelmiş tıbbi ve cerrahi alet firmalarının kataloglarında yer alır. Yakın tarihteki kesici cerrahi aletler hakkında kaynak çoktur. Cerrahi üzerine yazılmış kitaplardan gerektiği yerlerde yararlanılmıştır.

2. Cerrahi Bıçak

a. Antik Dönemde Cerrahi Bıçak

Günümüzde *bıçak*, *bistüri*, *scalpel*, *lanset* gibi adlar genel olarak kesici aletlere verilen isimlerdendir. Antik dönem yazarları tarafından da buna benzer çeşitli isimler kesici aletler için kullanılmıştır. Ancak hangi ismin hangi kesici alet grubu için kullanıldığı günümüze kadar yapılmış bilimsel çalışmalarda tam olarak açıklık kazanmamıştır. Antik dönemde kesici aletlere genel olarak şu isimler verilmiştir:

1. *Mahairion*
2. *Smilion* veya *smile* ya da *Skalpel*
3. *Spaton*
4. *Okubeles*

Cerrahi bıçak dendiğinde ilk akla gelenler *scalpel*, *smile* ve *mahairion* adlı kesici aletlerdir. Bu bıçakların tek tarafı ya da çift tarafı keskin olabilir. Ucu sivri ya da küt olabilir. Öncelikli amacı kesmektir ve genellikle vücudun dış kısmında yapılacak kesme işlemlerinde kullanılır.

Bilinen en eski (yaklaşık M.Ö. 300) alet betimlerinin bulunduğu, Atina Akropolis'

Resim 3.5 (11).
Μαχαίρα (mahaira) adlı bir Lakedamon kılıcı

indeki Asklepius tapınağında bulunmuş kabartmada betimlenmiş aletler, bu gruba dahil olanlardandır. Galenos, Aetius* ve Paulus Aegineta**, skalpel için eski Yunanca'da “σμίλε” kelimesini kullanmışlardır. Latin yazarlar ise *scalper* veya küçüğü için *scalpellus* demişlerdir (10).

Basit bir skalpelin düz ve sivri uçlu, keskin bir bıçak kısmı vardır. Ancak Hippocrates'in kullandığı alet, sivri ucu düz veya

* M.S. 6. yüzyılda yaşamış olan hekim I. Justinianus'un hekimidir. Tetrabiblion adlı çok büyük bir derleme eseri vardır. Leonidas, Efesli Rufus ve Efesli Soranus'un cerrahi kitapları ile ilgili bilgileri bu kitaptan öğreniyoruz. Oribasius'un kaybolan bölümlerini de yine bu eserle tamamlıyoruz.

** Aegina'lı Paulus 625-690 yılları arasında yaşamıştır. Yunan Dönemi eraserlerinin son derleyicilerinden biridir. Yetenekli bir cerrah olan hekimin Epitome adlı 7 kitaptan oluşan eseri vardır. 6. kitap Zehravi'ye kadar temel eserdir. Zehravi ondan çok faydalanmıştır. Paul De'geine adıyla da bilinir.

* Lakedamonya , Yunanistan'ın Peloponnesos yarımadasında bir kıyı kenti.

hafifçe yukarı doğru kıvrımlı, tek tarafı keskin olan Lakedamonyalıların* kılıcından gelen “μαχαίρα” veya “μαχαίριον” kelimesini kullandığı, biraz farklı çeşididir (Resim 3.5) (10).

Spation grubuna giren bıçaklar ince uzun olan bıçaklardır ve günümüzde *bistürilerin* karşılığıdır. Kelime anlamı “her iki kesici kenarı uçta birleşen, spatula biçimli” demektir. Sivri uçları olabilir ve bu uçları delme amaçlı kullanılabilir. Kesici kısımları vardır ve oldukça uzun olabilir. Genelde vücudun derin kısımlarına yapılacak olan müdahalelerde tercih edilir. Özel bir ameliyat aleti olup olmadığı kesin olarak bilinmiyorsa da genel bir ad olduğu öne sürülmüştür. Bu şekilde düşünen Heister, Rhodius ve Scultetus aleti iki kenarı keskin, büyük bir bıçak olarak kabul etmişlerdir (10).

Okubeles adlı kan alma aletlerinin, örneğin *flebotom* ve *katias* gibi kesicilerin öncelikli amaçları delmektir. Kesici kısımları diğer iki gruba göre kısa olmalıdır. Genellikle sivri uçludurlar. Delme amaçlı olduklarından bazen *spatation* dediğimiz alet grubunun kullanıldığı ameliyatlarda tercih edilirler. Günümüzdeki karşılığı *lancettir*.

Bunlar dışında özel müdahaleler için kullanılan ve özel isimler almış farklı kesici aletler de vardır. *Tonsillotom*, *embryotom*, *litotom* bunlardandır.

Antik dönemde verilen adlar ve karşılıkları aşağıdadır.

στηθοξίδης μαχαίρις: Göbekli skalpel için kullanılmış kelimedir. Galen, σμυλιοῦ ιατρικῷ γαστροῦδει kelimesini de kullanmıştır.

σκολοπο μαχαίριον veya σκολοπιον: Düz. sivri uçlu bıçak (çulluk gagası) için kullanılmış kelimedir.

οξυκορακον σμυλιον: Karga gagası şeklindeki bıçağın antik adıdır. Spink’e göre Oribasius’un** σμυλιον κορακινον dediği bıçaktır.

αναρραφικον σμυλιον: Göz için kullanılan Trichiasis bıçağını karşılayan antik dönem bıçağının adıdır.

λιθοτομος: Litotomi bıçağıdır.

πτερυγοτομος: Pterygium bıçağının eski Yunancadaki adıdır.

οξυβελος, φλεβοτομον: Flebotom için kullanılmış isimlerdir. Spink, σπαθη οξεια kelimesinin de kullanıldığını ayrıca Paulus Aegineta’nın bu bıçağa σκολοπο μαχαίριον dediğini söyler.

κατίας: İgne bıçak olarak da bilinen antik dönem bıçağıdır.

ημισπαθιον: Adı *yarım spatation* anlamına gelir. Rhoidus’a göre *spathionun* daha küçük bir şeklidir. Paulus Aegineta, hemispathionun fistüllerin ve nasal poliplerin kesilip çıkartılmasında kullanıldığını söyler.

πολυπικον σπαθιον: Polip bıçağıdır.

σπαθιον συριγγοτομον: Fistül bıçağının antik dönemdeki adıdır.

εμβρυοτομον: εμβρυοςφατης: Embryotom için kullanılan isimlerdir.

σταφυλοτομον: Uvula bıçağı için kullanılır.

αγκυλοτομον: Tonsillotomun antik adıdır.*

b. XX. Yüzyılda Cerrahi Bıçak

Antik dönemle kıyaslandığında çok daha fazla bıçak çeşidi vardır. Bu yüzyılda

* M.S. 325 403 yılları arasında yaşamış olan hekimin derlemeleri vardır. Tıpla ilgili bir antoloji yapmıştır.

* Yunanca alet isimleri için bkz.(10), (12) Yunanca karakterler ve okunuşları için ayrıca bkz. (13)

imal edilmiş bıçakların çoğu çeliktendir. Antik dönemdeki *smile* adlı bıçakların karşılığı olan dışbükey küçük bıçaklar olan *skalpeller*, *spation*'un karşılığı olan *bistüriler* ve *okubeles* adlı aletlerin karşılığı olan *lansetler* yaygın bir şekilde kullanılmışlardır.

Bu yüzyılda *skalpeller* cerrahlar tarafından tercih edilen bıçaklardan olmuştur. Tamamen çelikten imal edilen bu bıçakların tek parça olanlarının yanında sökülebilir olanları da vardı. Bir bütün olarak tasarlanmış olan bıçakların sapları ellerin iyi kavrayabilmesi için girintili çıkıntılı yapılmıştır. Geliştirilen sterilizasyon aletleri sayesinde mikropsuzlaştırma sorunu giderilmiştir. Paslanmaz çelikten imal edilen bu tip bıçaklar zarar görmemesi için kutularda ya da kılıflarda saklanıyordu. Paslanma, kırılma ve körelme en büyük sorunlarıydı. Sökülebilir olanları ise iki farklı teknikle yapılmış bıçaklarla kullanılıyordu. Çelik sapa paslanmaz çelikten yapılmış çeşitli şekillerde bıçaklar takılabiliyor ve bu bıçaklar daha sonra yeniden sterilize edilebiliyordu. Yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşan karbon çelik yani paslanmaya karşı daha az dayanabilen bıçaklar ise tek kullanımdan sonra atılıyordu.

Küçük, ince, uzun bıçaklar olan *bistüriler* de benzer şekilde kullanılmıştır. Paslanmaz çelikten veya karbon çelikten üretilmiş bıçaklar diğerleri gibi nikel kaplamalıydı. Tek parça olanlarının yanında sökülebilir olanları da vardı.

Üçgen şekli ile dikkat çeken *lansetlerin* kesici kenarları oldukça kısadır. Temel olarak damar kesme işlemlerinde kullanılan bu aletler derin alanlara yapılan müdahalelerde de kullanılıyordu. Yüzyılın başlarında geliştirilen yaylı *lansetler* zamanla ter-

cih edilir olmuştur. Zamanla bu alet damar açma işlemlerindeki görevini daha küçük aletlere ve iğnelere bırakmış, bilinen şekilleriyle göz ameliyatlarında ve apse açmada kullanılır olmuşlardır.

Bu yüzyılda katlanır bıçaklar da mevcuttur. Bu tür bıçaklar katlandıktan sonra koruma altına alınmış oluyor ve kolaylıkla taşınıyordu.

Bu dönemde ameliyat sırasında daha hassas olabilecek malzemelerden yapılan aletler de vardır. Göz cerrahisi için titanyumdan yapılan sapa takılan elmas bıçaklar imal edilmiştir. Yüzyılın sonuna doğru endoskopların, lazer teknolojisindeki tekniklerin, ultrason tekniklerinin gelişmesine bağlı olarak bıçakların kullanım alanlarında azalma görüldü. Lazerle doku kesme işlemleri yapıldı. Endoskoplar ve görüntüleme teknikleri sayesinde vücut üzerinde açılan birkaç delikle ameliyatlar yapılabilirdi. Yapılan kesilerin uzunlukları ve derinlikleri azaldı.

3. Alet Yapımında Kullanılan Malzemeler

Antik dönemde demir, çelik, bronz, kemik, altın, gümüş, bakır vd. malzemeler cerrahi alet yapımında kullanılmıştır. Günümüze ulaşan antik döneme ait cerrahi aletler genellikle bronzdan imal edilmiş olanlardır. Bunun nedeni çoğunlukla bronzun tercih ediliyor olması değil, diğer malzemelere oranla zamana karşı daha dayanıklı olmasıdır (10).

Eski Yunan kültüründe demirin kullanıldığına dair işaretler İlyada'da görülür:

“ ... *Atreusoğlu, kıyma bana, sana yaraşır kurtulmalıklar vereyim. Varlıklı*

babamın çok şeyleri var; tuncu var; altını var; işlenmiş demiri var...” (14).

Hippokrat’ın yaşadığı dönemde de demir yaygın olarak kullanılmaktaydı. Hipokrat külliyatında buna ilişkin olarak aşağıdaki bilgiler yer alır:

“... benzer şekilde demir; birlikte yakılan taşlar ve topraktan gelir. Ateşe ilk maruz kaldığında taşlar ve topraklar demir ile karışır. Fakat ikinci ve üçüncü yakma işleminde cüruf kendini demirden ayırır ve demir ateşin içinde kalır. Sonunda sert ve bütün bir hal alır.”

“... demir eşya yapanlar aletleri yaparken, demiri ateşe hava ile beraber sürerek destekleyici maddeyi uzaklaştırır; demir seyrekleştirildikten sonra vurulup dövülür. Su ile yapılan besleme sonrası demir tekrar kuvvetlenir...” (10).

Yukarıdaki metinler o dönemde demirin kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca açık olarak görülmektedir ki demir su verilerle çeliğe de dönüştürülüyordu. Çelik ile demirin arasındaki fark çeliğin karbon içeriyor olmasıdır. Demir cevherinin kömür ile uzun süreli teması sonucunda çelik oluşur. Çeliğin antik dönemde kullanıldığı açıktır. Bununla ilgili Galen en iyi kalitedeki çeliğin Noricum’da* yapıldığını ve buradan gelen çelik bıçakların kolay bükülmediğini, körelmediğini söyler (10).

Antik Hindu Veda’larında da, kesici aletlerin çelikten yapılması, iyi cilalanmaları ve saç ikiye ayırabilecek keskinlikte olmaları gerektiği yazılmıştır (10).

Antik dönemde oldukça keskin alet yapılabildiğinin bir göstergesi olarak günü-

müzdeki ilkel kabilelerin kesici aletlerine bakabiliriz. Lagos valisi William Macgregor Afrikalı Haosa kabilesinin berberinin yaptıklarını şöyle anlatır.

“... kullandığı bıçağı bir Afrikalı yerli demirci yapmıştır. Bir miktar su dışında cildi yumuşatmak veya saç dağıtmak için sabun kullanmaz. Bıçağını siyah deri bir kayış üzerinde keskinleştirirken çevirme hareketini o kadar hızlı yapar ki göz takip edemez. Son birkaç hareketi ise bu işlemden dolayı derisi yıpranmış ve çıplak olan sol kolu üzerinde yapar. Bunun dışında kalan tüm yüzü traş eder. Kaşları ince bir çizgi şeklinde bırakır. Saçlar kısa kesilir. Başın ön tarafını açık bir şekilde arka tarafını yarım ile bir buçuk inç kalınlığında traş etmek suretiyle ortaya çıkarır. Daha sonra ön tarafı olağanüstü bir vuruşla tamamlayıp döner. Bıçağı (usturayı) yatay şekilde tutar, alın etrafındaki saç uçlarını aşağı doğru yaptığı bir vuruşla bir seferde keser” (10).

Bronz da genellikle tercih edilen bir malzeme olmuş ve demir gibi yok olmayan bu malzemeden yapılmış aletler oksitlenerek günümüze kadar dayanmıştır. Bakır, demire oranla cevherden daha kolay ayrışabildiği için ilk kullanılan metal olmuştur. Zamanla bakır, kalay ile birleştirilmiş ve bronz elde edilmiştir. Mısırlılar tarafından 6000 yıl öncesinde kullanılmaya başlanmıştır (10).

Çeşitli müze ve koleksiyonlarda altın, kemik, gümüş, bakır, kurşun, ve fil dişinden yapılmış aletler bulunmaktadır.

* Roma İmparatorluğunun altın ve demir madenleri bakımından zengin olan bu eyaleti Tuna Nehri’nin güneyinde, Carnia Alplerinin kuzeyinde yer alır.

4 Bıçak, Sap ve Birbirine Bağlantıları

a. Antik Dönem²

Antik dönemde cerrahide kullanılan bıçakların genellikle bronzdan yapılmış sapı, çelikten yapılmış kesici kısmı vardır. Zamana karşı daha dayanıklı olan bronzdan yapılmış saplar, çelikten yapılmış kesici kısma oranla daha çok sayıda günümüze ulaşmıştır. Bu saplar antik dönem cerrahi bıçakları ile ilgili çeşitli ipuçları verir (10).

Sapların şekilleri genellikle benzerdir. Cerrahin eliyle kavradığı yer ince, uzun bir yaprağı andırır ve bu kısmın spatül olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Sapın bıçakla birleştiği noktaya doğru sapla bıçağın sağlıklı bir şekilde birleştirilebil-

mesi için düz bir *oluk alanı* bulunur. Bu alanın kesitleri değişik şekillerde olabilir. Günümüze ulaşmış olan saplarda altıgen, kare ve daire şeklinde kesitler görülmektedir (Resim 3.6).

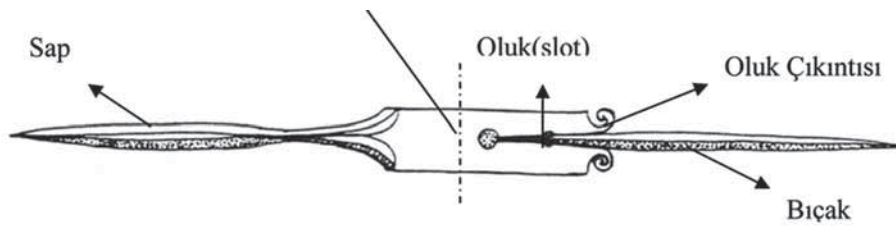
Bıçağın sapa takıldığı İngilizce’de *slot* adı verilen *oluk*, bu bahsettiğimiz alan üzerindedir. Bu oluklar da değişik kesitlere sahip olabilir. Dikdörtgen, üçgen ve üçgen-daire görülen şekillerdir. Bıçaklar bu oluklara lehimleme, yapıştırma, sıkıştırma gibi çeşitli yöntemlerle sağlam bir şekilde takılırdı (9).

Kanımca antik dönemde bilinen lehimleme tekniği derin olmayan, dörtgen kesitli sap oluklarında kullanılmıştır. Çünkü bu tarz derin olmayan oluklarda, sapa takılan bıçağın macunla yapıştırılmasıyla, ip ya da telle sarılarak sabitlenmesi ile istenilen sağlamlık elde edilemez. Üçgen ve dairenin birleşimi olarak tasarlanmış olan oluklar muhtemelen lehim gerektirmiyordu. Bıçak, bu şekilde oluklara üstten ya da alttan kaydırılarak sıkıca yerleştiriliyordu. Yerleştirme işleminin sonuna ulaşan oluğun ucundan sağa ve sola doğru çıkan *oluk çıkıntısı* dediğimiz kıvrımlı (volüt) çıkıntılar üzerinden ip ya da tel sarılarak daha da sağlam bir sap-bıçak bağlantısı oluşturuluyordu.

Resim 3.6.

Günümüze kalan aletlerde görülen çeşitli şekillerde oluk alanı kesitleri.

Resim 3.7

Takılıp çıkarılabilen bıçak ve bunun için tasarlanmış sap (üstten)**

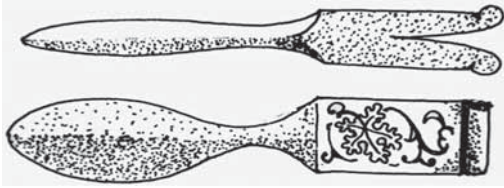
* Bu bölümdeki alet çizimleri açıklayıcı olması bakımından Uzel’in kitabından alınmıştır. Resim 4.7 üzerinde dilimize kazandırdığımız terimler yer almaktadır. Ayrıca alet üzerinde saplarda görülen kesit şekilleri verilmiştir. (Resim 4.6)

*Uzel’in kitabında metin içerisinde yer alan 21. şekil tarafımızdan adlandırılmıştır.

Resim 3.8.

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesinde korunan Roma Dönemine ait bronz bıçak sapı 13,4 cm uzunluğundadır. Oluk alanı altıgen kesitliken, oluğu kısa ve dörtgen kesitlidir. Kesici kısmının lehim ya da kaynak ile tutturulduğu üzerindeki kaynak izlerinden anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu tarz sapa takılan bıçakların *tak-çıkır* şeklinde olduğu söylenemez. Tutulan kısım spatül şeklindedir.

Resim 3.9

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan Roma Dönemine ait bakır sapın uzunluğu 6 cm'dir. Sapın oluk alanı dörtgen kesitli olup yan yüzeyinde gümüş kakma olarak yapılmış asma yaprağı motifi görülür. Üçgen bir oluğu ve bu oluğun ucunda oluk çıkıntıları vardır. Takılıp çıkartılan bir bıçak sapıdır. Burada daire şekilde sonlanan oluk söz konusu değildir. Ancak bıçağın düşmesini engelleyen, bıçak takıldıktan sonra sarılan ipin, telin ya da geçirilen halkanın uca yakın sarılarak ya da geçirilerek buradaki üçgen kesitli oluğun daralmasını sağlaması ve bıçağın bu şekilde sıkışmasıdır.

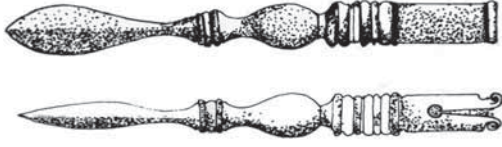
Resim 3.10.

Efes Müzesi'nde korunan Roma Dönemine ait bronz bıçak sapının uzunluğu 7,9 cm'dir. Oluk alanı dörtgen kesitli olup, uzun, düz bir oluğu vardır. Oluğunun iç kısmı, oluk genişliğinden fazla çapı olan yuvarlak hatla sonlanır. Bu oluğa yukarıdan ya da aşağıdan kaydırılarak takılan bıçağın öne doğru çekildiğinde çıkması mümkün değildir. Oluğun ucunda sağa ve sola çıkan kıvrımlı çıkıntılar bıçağı sabitlemek için sarılan ipin ya da telin kaymasını engellemek amacıyla yapılmıştır.

Resim 3.11.

Amerika'daki Johns Hopkins Üniversitesi Tıp Tarihi Müzesinde korunmakta olan Roma Dönemine ait bronz bıçak sapının uzunluğu 9,3 cm'dir. Üçgen kesitli oluğunun iç kısmı, oluk genişliğinden fazla çap uzunluğu olan yuvarlak hatla sonlanır. Bu sapta oluğun ucunda bulunan oluk çıkıntıları mevcut değildir. Belki de bazı sapların oluklarının bir tarafı kapalıydı. Bu kapalı kısım bıçağın kaymasını engellemek için bıçağın keskin tarafının tersinde olmalıydı. Bu tarz bir sapta bağlanacak bir tel, ip vb. bir elemana ve dolayısıyla kıvrımlı çıkıntılara ihtiyaç yoktur.

Resim 3.12.

Almanya’da, Bingen Rheinland-Pfalz bölge müzesinde sergilenen Roma Dönemine ait bronz sap, 8,2 cm uzunluğundadır. İnce işçiliğe sahip olan sapın oluğu üçgen kesitli olup, oluk genişliğinden fazla çapı olan yuvarlak hatla sonlanır. Oluk çıkıntıları vardır. Tak-çıkır saplardan biridir.

Tak-çıkır şeklinde tasarlanmış bıçakların cerrahlara sağladığı avantajlar vardı. Bunlardan ilki bir ameliyattan sonra aletin temizlenmesinin daha kolay olmasıdır. Antik dönemde aletlerin su içinde kaynatılması ile temizlendiği bilinmektedir. Kesici kısım saptan ayrılarak suda kaynatılarak iyice temizlenirdi. İkinci olarak farklı bıçakların bir sapta kullanılmasına imkân veriyor olmasıydı. Son olarak, esas kullanılan kısım olan kesici kısım köreltiğinde ya da kırıldığında değiştirilebiliyor, yeni bir sap yapılmasına gerek kalmıyordu.

Bu saplar dışında cerrahların inançlarına ve tercihlerine göre oldukça süslü saplar da yapılmıştır. Antik dönemden hayvan, tanrı / tanrıça başı vb. şekillerde tasarlanmış bıçak sapları günümüze kalmıştır.

Haluk Perk koleksiyonundan Roma Dönemine ait hayvan figürlü bir bronz bıçak sapı, Efes Müzesinde korunan Roma Dönemine ait Minerva başı şeklindeki bronz sap 10,2 cm boyundadır.

Resim 3.13 (6)

Haluk Perk koleksiyonundan Roma Dönemine ait hayvan figürlü bir bronz bıçak sapı.

Resim 3.14

Efes Müzesinde korunan Roma Dönemine ait Minerva başı şeklindeki bronz sap 10,2 cm boyundadır.

Tak-çıkır bıçaklar dışında bir bütün olarak tasarlanmış yani sap ile bıçağın ayrılmasının mümkün olmadığı cerrahi bıçaklar da vardı. Bu aletlerin saplarının kesit şekilleri tak-çıkır aletlerin sapları ile benzerdi. Bir bütün olarak tasarlanmış aletlerin bazıları çift taraflıydı. Bu tip aletlerin bir tarafında kesici alet bulunurken diğer ucu kaşık sonda, spatül vb şekilde sonlanırdı.*

b. XX. Yüzyıl

XX. yüzyılda kullanılan bıçakların sapları genellikle metaldir. Ancak ahşap, kemik plastik gibi malzemelerin kullanıldığı da görülür. Kesici kısmı ile sap kısmı ayrılabilen aletlerde saplar genellikle metalden veya plastikten imal edilir.

Bu yüzyılda sapların antik döneme göre daha fazla çeşidi vardır. Uzun, kısa, yassı, kare, altıgen vb. şekilde kesitlere sahip saplar

* Çift taraflı alet için Bkz. Polip Bıçağı

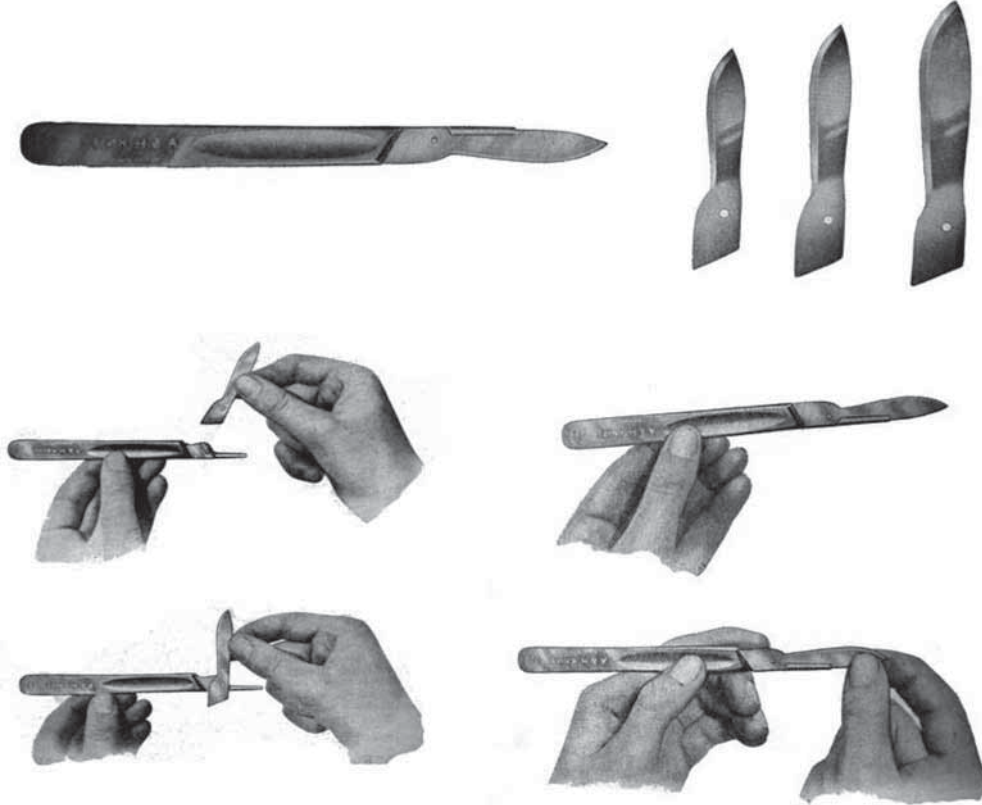
mevcuttur. *Tak-çıkır* aletlerin saplarındaki oluk ve oluk alanı tasarımcıların geliştirdiği farklı teknikler nedeniyle değişik şekillerde düzenlenmiştir.

Tak-çıkır bıçakların takılıp çıkarılma işlemi, cerrahlar için daha kolay ve güvenli bir hale getirilmiştir. Bıçağın takıldıktan sonra oynamaması önemli olduğundan resim 3.16'da görüldüğü gibi bıçağı sabit tutacak tasarımlar yapılmıştır. Tasarımcılar sayesinde kavrama kolaylığı gösteren, ele uygun, kullanışlı saplar ve bu saplara yapılacak ameliyata uygun bıçaklar geliştirilmiştir. Takılan bıçaklar çelikten üretilmiştir. Kavisli, düz gibi çeşitli şekillerde üretilen bu bıçaklar kullanıldıktan sonra atılıyordu.

Resim 3.15 (15)

Aesculap firmasının ürettiği saplar ve saplara takılan bıçaklardan örnekler.

Resim 3.16 (16)

Allen Hanbury's firmasının ürettiği bıçaklar ile sap ve birbirlerine takılması.

5 Genel Cerrahi Bıçakları

a. Antik Dönemde Basit Skalpel (Göbekli Skalpel)

Yun.: Σμίλε (Smile) - μαχαίρα (Machaira)

Lât.: Scalpellus – Scalper

Bir göbeği anımsatan kesici kısmı ile dikkat çeken bir alettir (10). Atina Akropolis’indeki Asklepius tapınağında bulunan adak kabartmasında ve çeşitli müze ve koleksiyonlarda bu bıçağın örnekleri mevcuttur. Hippokrates bu tür bıçaktan *ampi-yem* üzerine yazdığı bir pasajda bahseder:

“...kaburgalar arasındaki deriyi göbekli skalpel ile kes” (10).

Bu aletin antik dönemde yapılmış olan çeşitli ameliyatlarda kullanıldığının kanıtlarından biri, taş kabartmalar üzerinde bulunan bıçaklardan olmasıdır. Antik dönemden kalmış kabartmaların hemen hemen hepsinde görülen bu tip yaygın olarak kullanılıyor olmalıydı. Bu bıçağın vücuda paralel olarak hareket ettirilmesi ile derin kesikler açılabilir.

Resim 3.17 (9)

Pompei’de bulunmuş olan ve Napoli Müzesi’nde korunan 13,8 cm uzunluğundaki Roma Dönemi aletinin, kesici kısmı göbekli alet, tek parça olup tamamı bronzdan yapılmıştır.

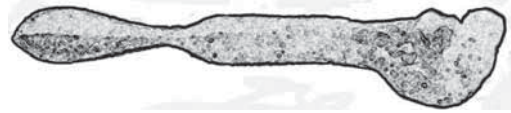
Resim 3.18 (10)

Napoli Müzesi’nde bulunan 17 cm uzunluğundaki aletin, göbekli kesici kısmı (sağda) çelikten, sapı bronzdan yapılmıştır.

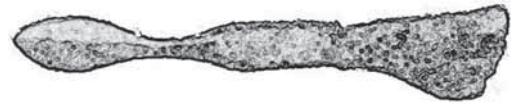
Resim 3.19 (10)

Atina Akropolis’indeki Asklepius tapınağında bulunan bir adak kabartmasında *göbekli skalpeller* görülmektedir.

Resim 3.20 (10)

Napoli Müzesi’nde bulunan 18 cm uzunluğundaki aletin, göbekli kesici kısmı çelikten, sapı bronzdan yapılmıştır.

Resim 3.21 (10)

Napoli Müzesi’nde bulunan 15 cm uzunluğundaki aletin, göbekli kesici kısmı çelikten, sapı bronzdan yapılmıştır.

Resim 3.22 (10)

Napoli Müzesi'nde bulunan 17 cm uzunluğundaki aletin, göbekli kesici kısmı çelikten, sapı bronzdan yapılmıştır.

Resim 3.27 (7)

Bingen buluntuları arasında bulunan 17,6 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

Resim 3.23 (7)

Bingen buluntuları arasında bulunan 16,5 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

Resim 3.28 (9)

Pompei'de bulunmuş olan ve Napoli Müzesi'nde korunan 14 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

Resim 3.24 (7)

Bingen buluntuları arasında bulunan 16,6 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

Resim 3.29 (9)

Pompei'de bulunmuş olan ve Napoli Müzesi'nde korunan 15 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

Resim 3.25 (7)

Bingen buluntuları arasında bulunan 15 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

Resim 3.26 (7)

Bingen buluntuları arasında bulunan 15,7 cm uzunluğundaki aletin, kesici kısmı göbekli olup, sapı bronzdan, bıçağı demirden yapılmıştır.

b. XX. Yüzyılda Basit Skalpel (Göbekli Skalpel)

Tıpkı antik dönemdeki gibi XX. yüzyılda da yaygın olarak kullanılan bu alet antik dönemdeki şeklinden farklıdır. Antik dönemdeki bıçaklarda dikkat çeken göbeği andıran çıkıntı, yirmici yüzyıl aletlerinde oldukça azalmıştır. Her iki dönemde de bir bütün olarak tasarlanan bıçakların yanında, *tak-çıkır* şeklinde olan aletler de mevcuttur.

Resim 3.30 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan bu alet *Bergmann* tarafından tasarlanmıştır. Bir bütün olarak imal edilmiş aletin yassı, dörtgen kesitli sapı, kısa bir boyun ile kesici kısma bağlanır. Düz olan kesici kısmın bir kenarı keskindir. Keskin kenar kavisli olup, göbekli (bellied) olarak bilinen tarzdadır. Alet 14 cm uzunluğundadır.

Resim 3.31 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan bu alet, bir bütün olarak tasarlanmıştır. Çeşit çeşit boyları mevcuttur. Üzerinde oluklar bulunan yassı sap, kısa bir boyun ile kesici kısma bağlanır. Düz ve sivri uçlu olan kesici kısmın bir kenarı keskindir. Keskin kenar kavisli olup, göbekli olarak bilinen tarzdadır.

Resim 3.32 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen bu aletler tak-çıkarak olarak tasarlanmıştır. Yassı ve kavrama kolaylığı sağlamak için oluklu tasarlanmış olan saplar plastiktir. Tak-çıkarak bıçaklar sapa, yüzeylerindeki delik yardımıyla bağlanır. Sivri uçlu kesici kısmın, bir kenarı keskin olup göbeklidir.

Resim 3.33 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen bu aletler tak-çıkarak olarak tasarlanmıştır. Yassı ve kavrama kolaylığı sağlamak için oluklu tasarlanmış olan saplar plastiktir. Tak-çıkarak bıçaklar sapa, yüzeylerindeki delik yardımıyla bağlanır. Sivri uçlu kesici kısmın bir kenarı keskin olup, göbeklidir.

Resim 3.34 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen bu tek kullanımlık bıçak, sivri uçludur. Tek kenarı keskin olup göbekli tarzdadır. Yüzeyinde sapa takılmasını sağlayan bir delik vardır. Çelikten üretilmiştir.

Resim 3.35 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen bu tek kullanımlık bıçağın, tek kenarı keskin olup, göbekli tarzdadır. Kesici kısım sivri uçludur. Yüzeyinde sapa takılmasını sağlayan bir delik vardır. Çelikten üretilmiştir.

Resim 3.36 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen bu tek kullanımlık bıçak, sivri uçludur. Tek kenarı keskin olup, göbekli tarzdadır. Yüzeyinde sapa takılmasını sağlayan bir delik vardır. Çelikten üretilmiştir.

c. Antik Dönemde Eğri Bıçak (Karga Gagası)

οξυκορακον σμιλιον - σμιλιον
κορακινον

(Oksukorakon Smilion - Smilion
Korakinon)

Bir kancayı andıracak şekilde kavisli bir bıçaktır. Karga gagasına benzetilir (14). Antik dönem yazarları, bu bıçakla ilgili birkaç pasaj yazmışlardır.

Resim 3.37 (17)
Bir karga gagasının görünümü

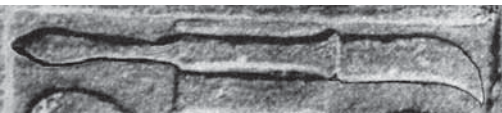
Sığillerin kesilmesi ile ilgili kısımda Paulus Aegineta şöyle der: “...bir *forseps* ile onları *tutup gereriz ve karga gagasına benzer şekilli bir bıçak ile veya bir flebotom ile kökünden kesip atarız.*”

Celsus, *karın fıtığının* tedavisi için yapılan ameliyatta *skrotal* kesenin açılmasında kullanır (10).

Bu bıçağın tanımına uyan iki örnek Atina Akropolis’inde bulunmuş bir kabartma üzerinde görülmektedir (Resim 3.38 ve 3.39).

Resim 3.38 (10)
Atina Akropolis’indeki Asklepius tapınağında bulunmuş olan bir adak kabartmasında betimlenen kesici alet tasvirlerinden, eğri kesici kısma sahip, iki aletten biri.

Resim 3.39 (10)
Atina Akropolis’indeki Asklepius tapınağında bulunmuş bir adak kabartmasında betimlenen kesici alet tasvirlerinden, eğri kesici kısma sahip iki aletten, diğeri.

Bir örnek de Baden’deki Roma hastanesinde bulunmuştur. Bu bıçağın ucu çelik, sapı fildişindendir (Resim 3.40).

Resim 3.40 (10)
Baden’de müzede korunan 10 cm uzunluğundaki Roma aleti, eğri bir kesici kısma sahiptir. Sapı kare kesitli olup, fildişinden yapılmıştır. Kesici kısmı çeliktir.

Antik dönem cerrahi kaynaklarından yararlanan Zehravi’ de*, karın fıtığı ameliyatlarında, fıtığın bulunduğu yerde dar bir kesi yapıldıktan sonra bu bıçağın kıvrık ucunun keskin olan iç yüzü, dışa dönük olacak şekilde içeri sokulduğundan bahseder. Bu şekilde yapılan müdahalede içteki bağırsak zarar görmezdi. Yine bu bıçak laparotomi yapmak için de kullanılırdı (12).

d. XX. Yüzyılda Eğri Bıçak (Karga Gagası)

XX. yüzyıl kataloglarında antik dönemde benzerleri bulunan kavisli bıçaklar mevcuttur. Antik dönemde mevcut olan bu bıçakların şekli hakkındaki bilgileri taş kabartma tasvirlerden ve antik yazarların tanımlarından öğreniriz. Yine antik yazarların yazdıklarından fıtık tedavisinde kullanıldığını öğrendiğimiz karga gagasına benzetilen sivri uçlu

* 85. fasılda anlatır.

bu bıçakların, iç kenarları kesiciyken, dış kenarları küttür. XX. yüzyıldaki benzerlerinin ise kullanım alanı genişlemiş ve alet çeşitli gelişimler göstermiştir. Kataloglarda görüldüğü üzere, genel cerrahide yapılan kesilerde, kırışlerin kesilmesinde, yutak ameliyatlarında, apse açmada benzer bıçaklar kullanılmıştır.

Resim 3.41 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilmiş olan bıçak bir bütün olarak tasarlanmıştır. Dörtgen kesitli sap, kısa bir boyunla kesici kısma bağlanır. Kesici kısım sivri uçlu olup, kavisli olarak tasarlanmıştır. İç kenarı kesiciyken, diğer tarafı küttür.

Resim 3.42 (16)

Allen Hanbury's firması tarafından üretilmiş olan bıçak bir bütün olarak tasarlanmıştır. Dörtgen kesitli sap, kısa bir boyun ile kesici kısma bağlanır. Sivri uçludur. Kavisli olan kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı küttür.

Resim 3.43 (16)

Allen Hanbury's firması tarafından üretilmiş olan bıçak, kırış kesiminde kullanılmak için tasarlanmıştır. Altıgen kesitli sap, ince, uzun silindir şeklindeki bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı küttür. Alet nikel kaplamadır.

Resim 3.44 (16)

Allen Hanbury's firması tarafından üretilmiş olan bıçak, kırış kesiminde kullanılmak için tasarlanmıştır. Altıgen kesitli sap, ince, uzun silindir şeklindeki bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı küttür. Alet nikel kaplamadır. Kesici kısım ile sap bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.45 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan bıçak, kırış kesiminde kullanılmak için tasarlanmıştır. Altıgen kesitli sap, ince, uzun silindir şeklindeki bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı küttür. Alet nikel kaplamadır. Kesici kısım ile sap bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.46 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan bıçak, kırış kesiminde kullanılmak için tasarlanmıştır. Altıgen kesitli sap, kısa bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı küttür. Alet nikel kaplamadır. Kesici kısım ile sap bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.47 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan bıçak, kırıf kesiminde kullanılmak için tasarlanmıştır. Altıgen kesitli sap, kısa bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı kütür. Alet nikel kaplamadır. Kesici kısım ile sap bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.48 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan bıçak yutak ameliyatlarında kullanılmak için tasarlanmıştır. Dörtgen kesitli, yassı sap, ince, uzun silindirik şeklindeki bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı kütür. Alet nikel kaplamadır. Kesici kısım ile sap bir bütün olarak tasarlanmıştır. Diğer örneklerle oranla daha dar açılı bir kıvrımı vardır.

Resim 3.49 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan bıçak, *trigeminus* ameliyatlarında kullanılmak için tasarlanmıştır. Altıgen kesitli sap, ince, uzun silindirik şeklindeki bir boyun ile sivri uçlu, kavisli kesici kısma bağlanır. Kesici kısmın iç kenarı keskin, diğer kenarı kütür. Alet nikel kaplamadır. Kesici kısım ile sap bir bütün olarak tasarlanmıştır. Dar açılı bir kıvrımı vardır.

Resim 3.50 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilmiş olan bıçak, *Syme* tarafından bir bütün olarak tasarlanmıştır. Dörtgen kesitli sap, kısa bir boyunla kesici kısma bağlanmaktadır. Kesici kısım sivri uçlu olup, kavisli olarak tasarlanmıştır. İç kenarı kesiciyken diğer kenarı kütür. Apse açmak için kullanılmıştır.

Resim 3.51 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan bıçak, *Syme* tarafından bir bütün olarak tasarlanmıştır. Dörtgen kesitli sap, kısa bir boyunla kesici kısma bağlanmaktadır. Kesici kısım sivri uçlu olup, kavisli olarak tasarlanmıştır. İç kenarı kesiciyken diğer kenarı kütür. Apse açmak için kullanılmıştır.

e. Antik Dönemde Embryotom

Yun.: εμβρυοτομον (Embryotomon)

Embryotom adlı kesicinin şekli hakkındaki bilgiler, dolaylı tanımlamalar ve bilgilerden edinilebilmektedir. Örneğin, fetus ameliyatlarını anlatan Paulus Aegineta, bu ameliyat için *embryotomon* yanı sıra *polip bıçağını* veya *flebotomu* kullanmayı önermiştir. Bu bilgi ışığında bu bıçağın, polip bıçağı ve flebetom gibi iki yanı keskin, düz bir bıçak olması gerekir. Soranus*, *embryotom* adını verdiği, fakat şekli hakkında bilgi vermediği bıçağı kullanmıştır. Fetusun başını delmek için kullandığı bıçaktan Soranus şöyle bahseder:

“... şayet kafa çok büyükse doğum kanalında meydana gelen sıkışma, *embryotom* veya işaret parmağı ile baş parmak arasında tutulan bir polip bıçağı ile giderilmelidir.” (10).

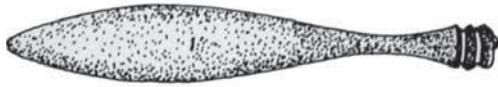
Hippokrat ceninin başını açmak için kullandığı bıçağa *σκολοπο μαχαίριον (skolopo mahairion)* adını verir ve Celsus da bu

* M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Soranus, kadın doğum ve çocuk hastalıklarında önde gelen kişiydi. Ebelik ve kadın hastalıkları üzerine yazdıkları sonraki pek çok esere kaynak olmuştur.

ismi kullanır. II. yüzyılda yaşamış olan Tertullian “De Anima” adlı söylevinde *εμβρυοσφατης* (*embryosphates*) kelimesinin *katletmek*, *öldürmek* anlamındaki *σφαζω* (*sphakso*) kelimesinden geldiğini söyler ve bunu *aeneum spiculum* olarak tanımlar; Hippokrat’ın, Asklepiades’in ve Erasistratos’un bu aleti kullandıklarını bildirir (12).

Paulus Aegineta ve çağdaşları da *πολυπικον σπαθιον* (*polipikon spatian*), *κατίας* (*katias*) ve *σκολοπο μαχαίριον* (*skolopo mahairion*) adı verilen aletlerin genel olarak aynı amaç için kullanıldıklarını söylerler (12).

Uzel tarafından 9,5 cm uzunluğundaki bir aletin embriyotom olabileceği öne sürülmüştür (Resim 3.52) (7). Ancak sadece sapı kalmış Roma dönemine ait bronz aletin, kesici kısmı ile ilgili bir şey söylemek mümkün değildir. Ayrıca Soranus ve Zehravi’deki açıklamalar dikkate alındığında embriyotomun sadece kesici kısımdan ibaret bir alet olduğu düşünülebilir. Çünkü Zehravi Tasrif’inde, ebenin ellerini fetusun başını hissedecek şekilde soktukten sonra parmakları arasında tuttuğu bıçak ile fetusu kesmesinden söz etmektedir.

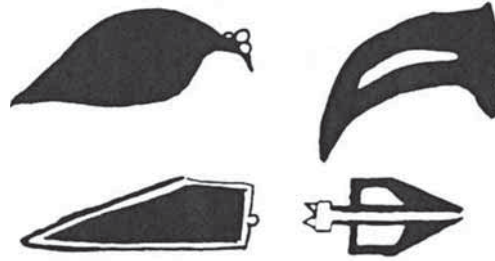

Resim 3.52 (7)

Uzel’in embriyotom olarak adlandırdığı alet parçası

Bu bıçak Zehravi tarafından çizilmiştir. Zehravi, cenini parçalara ayırmak için kullandığı bu alet için *mibda* yani bıçak keli-

mesini kullanır ve çeşitli şekillerini verir. “...ebe parmaklarını içeri bir bıçak gibi soksun.” der. Spink, Marsh ve Huntington nüshalarında sapsız olarak çizilmiş olan örneklere dayanarak bu bıçakların sapsız olabileceğini öne sürer ve ebenin bu bıçağı parmaklarının arasında saklayarak kullandığını yazar (12).

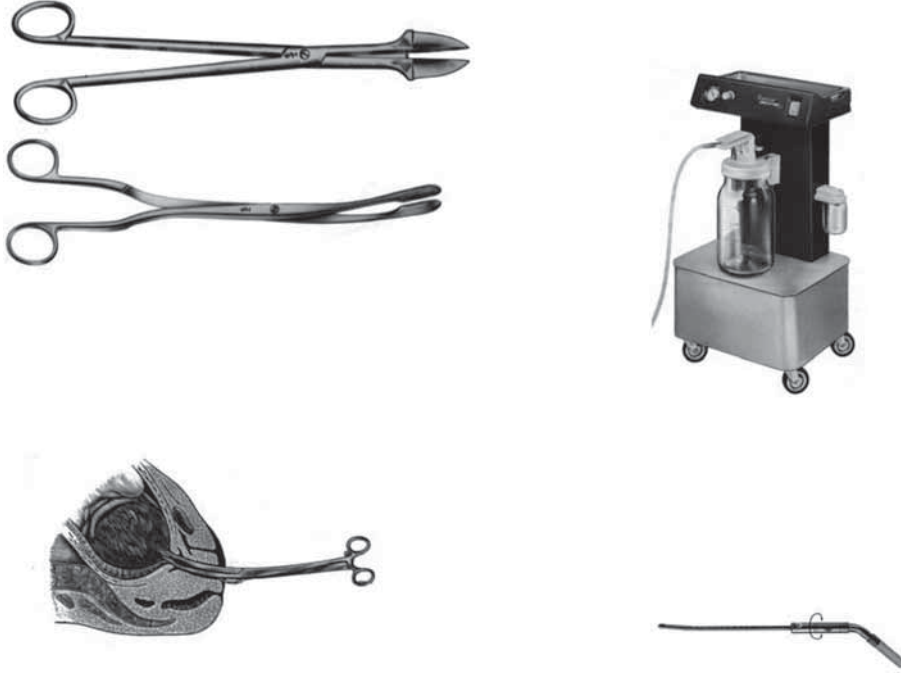

Resim 3.53 (12)

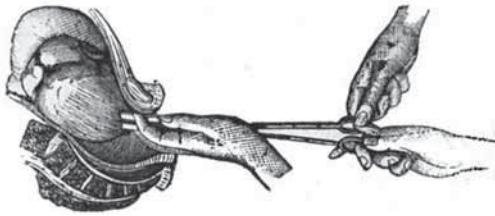
Zehravi’nin Tasrif’inden embriyotom örnekleri. Üsttekiler Marsh, alttakiler Huntington nüshasındaki çizimlerdir.

f. XX. Yüzyılda Embriyotom

Antik dönemde yapılan doğum sonlandırma işlemlerinde kullanılan aletler arasında bıçakların bulunduğu bilinmektedir. Ancak XX. yüzyılda gelişmiş olan teknikler nedeniyle bu bıçaklara ihtiyaç kalmadığından cerrahi alet kataloglarında embriyotomlara rastlanmaz. Doğumu sonlandırma işlemi forseps, perforatör, küretin yanı sıra vakumlu küret gibi aletlerle yapılmaktadır.

Resim 3.54 (15)
XX. yüzyılda yapılan doğum sonlandırma işlemi ve kullanılan aletler

Resim 3.55 (19)
Perforatör ile yapılan bir doğum sonlandırma işlemi

g. Antik Dönemde Litotomi Bıçağı
Yun.: λιθοτομος (Litotomos)
Lat.: Scalpellus

Litotomi mesaneden taş çıkarma ameliyatı olup Hippokrat döneminde de yapılan

ameliyatlardandır. Litotomi bıçağının şekli hakkında pek bilgi olmasa da çift taraflı kullanılan bir alet olduğu, bir tarafının da çengel şeklinde tasarlandığı kaynaklarda geçer (10).

Mesaneden taş çıkarma ameliyatı ile ilgili Celsus, İskenderiyeli Ammonius'un normalden büyük taşları çıkarmada taşı kırıp küçülten bir alet geliştirdiğinden ve bu alet ile yaptığı ameliyatlardan bahsetmiştir (12).

Celsus ve Paulus Aeginata, ameliyatı şöyle anlatır: "...sol elin işaret parmağı anüse sokularak mesanedeki taşın kayması sağlanır ve apse açarken yapıldığı gibi tek bir hamle ile doğrudan taşa ulaşılır." Bu tür kesme işlemlerinde antik cer-

rahlar, iki kenarı keskin ve uçta birleşen bir bıçak kullanmışlar, Arap cerrahlar da benzer bir bıçakla ameliyatları yapmışlardır. Avrupalı cerrahlar bu bıçağı son zamanlara kadar kullanmışlardır (10).

Efesli Rufus, litotomi bıçağının kanca-ya benzer bir sapının olduğunu ve bıçak kısmı ile gerekli yerler kesildikten sonra, taşın bu kanca kısmı ile çıkartıldığını söyler. *Perinenin* kesilmesinden sonra, mevcut taşın çıkartılmasını şöyle anlatır:

“... ve eğer taş yakındaysa, bu ameliyat için çok uygun olan, bıçağın uca yaklaştıkça kıvrılan sapını kullanarak taşı çıkarırız.” (10).

Celsus, basit litotomi bıçağı dışında, M.Ö. 1 yüzyılda yaşamış olan Sidonlu Mege tarafından geliştirilen başka bir litotomi bıçağından bahseder:

“...burada birçok kişi skalpel kullanmıştı. Mege, alt kısmında çıkıntı oluşturan bir dudağı olan, yuvarlaklaştırılarak uç kısmında keskin hale getirilmiş düz bir alet yapmıştır. Bu alet orta ve işaret parmakları ile tutulurken başparmak üst kısma konur ve aşağı doğru bastırılarak sadece dokuları değil taşın olası çıkıntılarını da keser. Sonuç olarak tek bir vuruş ile yeterli açılma sağlanır.” (10) Bu muhtemelen Paulus’un λιθοτομος (*litotomos*) dediği alettir. Paulus bir de λιθουλκος (*litoulkos*) bahseder ki bu Celsus tarafından tanımlanan *uncus* (scoop) ile aynı şeydir. Bu kelime Yunanca ελκο’dan (*elko*) gelmektedir ve “çekmek, sürüklemek” anlamı taşır. Aynı zamanda taşların çıkartılması için kullanılır (12).

Günümüzde antik dönemden kalan örnekler vardır ancak çift taraflı olan bu aletlerin bıçak kısmı günümüze ulaşmamıştır. Uzel kitabında bu bıçaklara yer ayırmış, ancak antik dönemden kalmış λιθουλκος (*litoulkos*) lara yani taş çıkarma kaşıklarına da litotomi bıçağı demiştir. Ancak bunlar arasından sadece diğer ucunun bıçak olabileceği izlenimini verenler litotomi bıçağıdır.

Resim 3.56 (7)

15,2 cm uzunluğundaki Roma Dönemine ait bronz litotomi bıçağının kesici kısmı günümüze ulaşmamıştır. Diğer ucu kıvrımlı ve kaşık şeklinde olup içi tırnaklıdır.

Resim 3.57 (7)

16,2 cm uzunluğundaki Roma Dönemine ait bronz litotomi bıçağının kesici kısmı günümüze ulaşmamıştır. Diğer ucu kıvrımlı ve kaşık şeklinde olup içi tırnaklıdır. Cambridge arkeoloji müzesinde korunmaktadır.

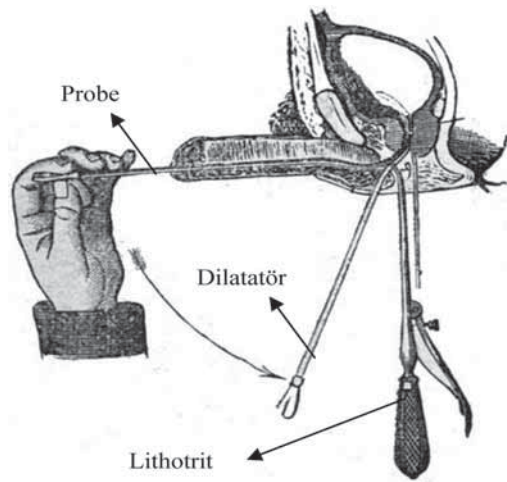
Resim 3.58 (7)

16,3 cm uzunluğundaki Roma Dönemine ait bronz litotomi bıçağının kesici kısmı günümüze ulaşmamıştır. Diğer ucu kıvrımlı ve kaşık şeklinde olup içi tırnaklıdır. Cambridge arkeoloji müzesinde korunmaktadır.

h. XX. Yüzyılda Litotomi Bıçağı

Antik dönemde litotomi için kullanılan bıçakların benzerlerine XX. yüzyıl kataloglarında rastlamıyoruz. Asepsi ve antisepsinin uygulanması ile enfeksiyonun önlenmesi, anestezinin ağrısız girişimlere izin vermesi, anatomi bilgisinin ortaya konması, yeni ameliyat yöntemlerinin ve dolayısıyla farklı aletlerin geliştirilmesine yol açmış, antik dönem ve orta çağda ihtiyaç duyulan *litotomi bıçağına* olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır.

XX. yüzyılda yapılan açık mesaneden taş çıkartma ameliyatlarında perinede açılan bir delikten mesaneye ulaşıldı. Mesanede taş forseps vb. aletlerle alınırdı. Buradaki kesme işlemi bir *skalpel* ile yapılırdı. Kapalı ameliyatlarda mesanede bulunan büyük taşlar, *lithotrit* denilen aletlerle kırılırdı. Dağılan taş parçalarından çok küçük olanlar idrar yoluyla atılırken, büyük parçalar forseps, basket denilen aletlerin yardımıyla alınırdı. Yüzyılın sonlarına doğru yapılmaya başlanan bu tip kapalı ameliyatlarda bıçak kullanılmazdı.

i. Antik Dönemde Fistül Bıçağı

Yun.: *σπαθιον συριγγοτομον* (Spation Syringotom)

Adı Eski Yunanca *συριγγ* (syrig) *fistül* kelimesinden gelir. Fistül bıçağının bir türü orağı andırır ve iç bükey kısmının tamamı baştan sona keskindir. Ucu küt ve incedir. Paulus Aegineta, aletin bir de düz şeklinin olduğunu, ayrıca *syringotomların* üzerinde delik bulunduğunu söyler (10).

Fistül ameliyatlarında aletin dar ucu fistül içine sokulur ve öteki uçtan tutulup dışarı doğru çekilirken orak şeklindeki bıçağı ile altındaki dokuları ikiye ayırırdı.

Galen, bir karın yarasını genişletirken fistül bıçağı kullanılması gerektiğini savunur ve iki kenarlı ve sivri uçlu bıçakları önermez.

Paulus Aegineta, aletin kullanıldığı bir ameliyatı anlatırken: “...*fistülün tabanını syringotomun orak şekilli kısmı ile deldikten sonra aleti anüsten çıkar ve orak şekilli kesici kısım ile aradaki bütün boşluğu ayır*” der (10). Fistüllerin ve nasal poliplerin kesilip çıkartılmasında kullanıldığını da anlatır:

Resim 3.59 (19)

Bir litotomi ameliyatında kullanılan aletler

“... *fistülün ağzını bulun ve bir kulak probunu içinden geçirip bunun üzerinden kesin. Bütün fistülü bir hemi-spathion veya fistül bıçağı ile ikiye ayırın...*”

Resim 3.60 (10)

Paris'teki Orfila Müzesinde sergilenmekte olan Roma döneminden kalma tamamı bronz aletin uzunluğu 13 cm'dir. Kare kesitli bir sapı ince bir boyunla iki kenarı keskin kavisli kesici kısım ile birleşir. Aletin ucu keskin olmayan düz bir çıkıntı şeklindedir.

Resim 3.60'daki antik dönem örneği ile kıyaslandığında, Zehravi'deki fistül bıçağının sivri uçlu olduğu görülür (Resim 3.61) Zehravi, bu bıçağın fistül dokusunu keserek açmak, yani aradaki boşluğu tekrar sağlamak için kullanıldığını belirtir (12).

Resim 3.61 (12)

Zehravi'nin çizdiği fistül bıçağı (Marsh nüshasından)

j. XX. Yüzyılda Fistül Bıçağı

Antik dönemde fistül bıçağı olarak adlandırılan bıçakların antik yazarların verdiği bilgiler doğrultusunda düz ve orak şeklinde olmak üzere iki çeşidi olduğu gibi, XX. yüzyılda da düz ve kavisli fistül bıçakları vardır. Bunlar vücudun çeşitli bölgelerinde

oluşan fistüllerin kesilmesi için değişik boy-larda ve şekillerde tasarlanmış bıçaklardır.

Resim 3.62 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş, *Simon*'un tasarımı olan fistül bıçakları düz kesici kısma sahiptirler. Antik dönemdeki göbekli skalpelin, en olarak oldukça daralmış yirminci yüzyıldaki devamını andıran bir şekli vardır. Tek tarafı kesici olan bu bıçakların uçları sivridir. Tek parça olarak tasarlanmış bıçakların kare kesitli sapları ile kesici kısımları kullanım amacına göre, bazen ince uzun bir boyun ile (Resim 2.3) bazen de bu resimdeki aletler gibi kısa bir boyun ile kesici kısma bağlanıyordu.

Resim 3.63 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş, *Simon*'un tasarımı olan fistül bıçakları düz kesici kısma sahiptirler. Antik dönemdeki göbekli skalpelin, en olarak oldukça daralmış yirminci yüzyıldaki devamını andıran bir şekli vardır. Tek tarafı kesici olan bu bıçakların uçları sivridir. Tek parça olarak tasarlanmış bıçakların kare kesitli sapları ile kesici kısımları ince uzun bir boyun ile kesici kısma bağlanıyordu.

Resim 3.64(15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş, *Ulrich*'in tasarımı olan fistül bıçakları düz kesici kısma sahiptirler. Antik dönemdeki göbekli skalpelin, en olarak oldukça daralmış yirminci yüzyıldaki devamını andıran bir şekli vardır. Tek tarafı kesici olan bu bıçakların uçları sivridir. Tek parça olarak tasarlanmış bıçakların kare kesitli sapları ile kesici kısımları ince uzun bir boyun ile kesici kısma bağlanıyordu.

Resim 3.65 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilmiş olan fistül bıçağı kavislidir. Küt uçlu olan kesici kısmın bir kenarı keskindir. Keskin kenarı bu kavisli kısma uzanmaz. Kavisli olan kısmı kör olup yuvarlak kesitlidir. Kesici kısım kısa boyuna sap kısmına bağlanır. Alet, dörtgen kesitli sapı ile bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.66 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan fistül bıçağı kavislidir. Küt uçlu olan kesici kısmın bir kenarı keskindir. Keskin kenarı bu kavisli kısma uzanmaz. Kavisli olan kısmı kör olup yuvarlak kesitlidir. Kesici kısım kısa boyuna sap kısmına bağlanır. Alet, dörtgen kesitli sapı ile bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Günümüzde antik dönemden kalmış, kesin olarak fistül bıçağı olarak kabul edilen bir alet bulunmasa da, yazılı kaynaklar dikkate alındığında, antik dönem fistül bıçakları ile XX. yüzyılda fistül bıçağı adı verilen kesiciler arasında tam anlamıyla bir benzerlikten söz edemeyiz. Yine de XX. yüzyıl fistül bıçaklarının kavisli ve düz olmak üzere iki çeşit olması, tek tarafının kesici olması ve sivri uçlu olmaması gibi özellikleri antik dönem yazarlarının anlattıkları özellikler ile örtüşür.

k. Antik Dönemde Polip Bıçağı

Yun.: πολυπικον σπαθιον

(Polipikon Spation)

Antik yazarların anlatımlarından elde edilen bilgilere göre sivri uçlu ve mersin

yaprağı şeklinde bir bıçaktır. Aletin her iki ucu da kullanılır. Bir ucunda bahsedilen şekilde bıçak bulunurken, diğer tarafı kaşık sonda şeklindedir. Burun içerisine sokulduğu bilindiğinden, genişliği ve büyüklüğü fazla değildir (10).

Resim 3.67 (20)

Mersin bitkisi*

Paulus Aegineta, *nasal polibin* çıkarılmasını şöyle anlatır: “*Keskin, sivri uçlu mersin yaprağı şeklinde olan polip bıçağını sağ elinde tutup bıçağın ucunu kullanarak polibi ya da et gibi olan tümörü buruna tutunduğu yerden keseriz. Daha sonra aletin ucunu çevirerek spatül yardımıyla önceden kestiğimiz dokuyu çıkartırız*” (10).

Paulus Aegineta, ayrıca işitme kanalı içinde de bu bıçağın kullanılabileceğinden bahseder: “...*eğer et gibi bir kitle varsa bir pterygium bıçağı veya polip bıçağı ile kesilip çıkartılabilir.*”

* Mersin bitkisinin bir diğer türü olan *vinca minor* elimizdeki tanımlara uymaz. Resimdeki *myrtus communis*'in yaprağı bıçağın tanımıyla örtüşür.

Soranus geç yırtılan membranların ayrılmasında ve ölü fetüsün kafatasını açmada kullandığını anlatmaktadır (10).

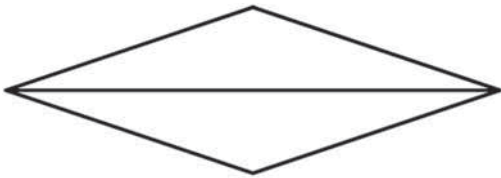
Günümüze ulaşmış olan aletlerden biri resimde gösterilen Toulouse'da sergilenen alettir. Diğer bir alet Montauban müzesindedir (10).

Resim 3.68 (10)

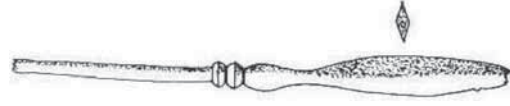
Vielle-Toulouse'da sergilenen tamamı çelikten olan çift taraflı aletin kesici kısmının her iki kenarı da keskin ve ucu sivridir. Diğer ucu kaşık şeklindedir. 15 cm uzunluğundaki alet Roma Dönemine aittir ve mersin yaprağını andırır şeklindedir.

Zehravi mersin yaprağı şeklinde iki farklı bıçaktan bahseder. Bunlardan ilki yaralı bir karın ameliyatında uzuvları yerine koymak için kullanılır. Ayrıca bir de zeytin uçlu bıçak kullanılır. Diğer bıçak pudentumda bir büyüme veya ur olduğunda burayı kesmede kullanılıyordu. Yine bu bölgede tıkanıklığa neden olan kalın bir zar varsa geniş bir mersin yaprağı bıçağı ile kesiliyordu. Ancak Zehravi'den öğrendiğimiz en önemli bilgi "*mersin yaprağı şeklinde*" tabiriyle kastettiğinin yaprağın kesitinin şekli olduğudur (12).

Resim 3.69 (12)

Bir Mersin yaprağı'nın kesiti.

Resim 3.70 (7)

8 cm uzunluğundaki alet Roma Dönemine aittir. Bronzdan yapılmış aletin sap kısmı kırıktır. İki kenarı keskin kesici kısım mersin yaprağına benzer. Kesici kısmın kesiti de Zehravi'nin yaptığı tanıma uymaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunmaktadır.

I. XX. Yüzyılda Polip Bıçağı

XX. yüzyılda kullanılan polip bıçakları arasında antik dönemde kullanılan polip bıçaklarına benzer bıçaklar mevcuttur. Antik dönemde kullanılan polip bıçaklarının arkasında bulunan kepçe XX. yüzyıldaki aletlerde görülmez. Bu kepçeye benzer kısım ayrı bir alet olarak daha da geliştirilmiş ve kenarları keskin imal edilerek kazıma özelliği kazandırılmıştır. Bu dönemin polip bıçakları, antik dönem polip bıçakları gibi sivri uçlu, iki kenarı keskin ve bir mersin yaprağına benzer şekle ve kesitlere sahiptir. Bu yüzyıldaki örneklerinden bir kaçışağıda açıklanmıştır.

Resim 3.71 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen ve *Segond* adı ile bilinen bu alet bir tümör kesme bıçağıdır. Bir bütün olarak tasarlanmış ve paslanmaz çelikten imal edilmiş olup nikel ile kaplanmıştır. Kesici kısmının şekli mersin yaprağı şekline kesiti de mersin yaprağı kesitine benzer. İki kenarı da keskin olup ucu sivridir. Kesici kısım ince uzun bir boyun ile sapa bağlanır. Sap kavrama kolaylığı sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Resim 3.72 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen bu alet paslanmaz çelikten imal edilmiş ve bir bütün olarak tasarlanmıştır. Sivri uçlu olan kesici kısmının şekli ve kesiti, mersin yaprağının şekli ve kesitine benzer. İki kenarı da keskindir. Sap kısmına ne kısa ne de uzun sayılabilecek bir boyun ile bağlanır.

Resim 3.73 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu alet paslanmaz çelikten imal edilmiş ve bir bütün olarak tasarlanmıştır. Sivri uçlu olan kesici kısmının şekli ve kesiti, mersin yaprağının şekli ve kesitine benzer. İki kenarı da keskindir. Sap kısmına uzun bir boyun ile bağlanır.

6. Amputasyon ve Anatomi Bıçakları

a. Antik Dönemde ve XX. Yüzyılda Omurga Kanalı Bıçağı (Vertebral Kanal Açma Bıçağı)

Antik kaynaklarda şekli ile ilgili birkaç bilgi bulunmaktadır. İki keskin kenarının uçta birleştiği, düz ve uzun bir bıçaktır.*

Galenos anatomi çalışmalarında omurganın disseksiyonundan bahsederken:

“... Bunun için uzun skalpel”, iki kenarı keskin, en uçta birleşen aleti, omurgaya batırırım” der (10).

Hippokrates, Galenos’un kullandığı bu aletten enine göre boyu daha uzun, güçlü bir alet olarak bahseder ve omurların yan çıkıntılarını kesmede kullanıldığını açıklar. Bu bıçak daha önce açıklanan sivri uçlu düz bıçağın büyük ve güçlü olanıdır (10). Gerçekten tanımlara bakıldığında şekil olarak pek bir farkı olmamalıdır.

Resim 3.74

Antik tanımlar doğrultusunda Ümit Emrah Kurt tarafından çizilmiş omurga kanalı bıçağı

Antik kaynaklarda adı geçen bu bıçağın tanımlar doğrultusunda benzeri XX. yüzyılda vardır. Daha çok anatomi çalışmalarında ve amputasyon işlemlerinde kullanılmıştır.

Resim 3.75 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen ince, uzun, düz bir alettir. Catlin adı ile anılan bu bıçak, keskin olan iki kenara sahiptir. Sivri bir ucla sonlanır. Sap ile bir bütün olarak imal edilmiştir. 16 cm uzunluğundaki alet çeliktendir.

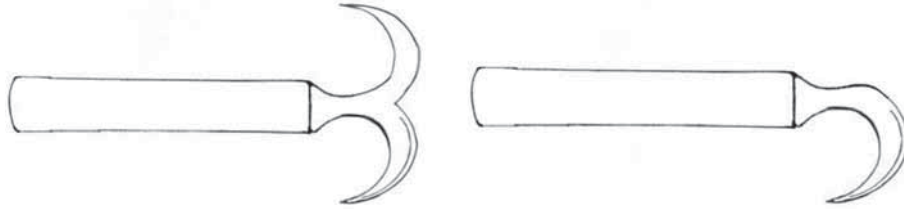
b. Antik Dönemde ve XX. Yüzyılda İki Kenarı Keskin Eğri Bıçak

İki kenarı keskin, eğri olan bir bıçaktır. Galenos tarafından tarif edilmiş ve kullanım alanı verilmiştir. Galenos, aletle ilgili olarak göğüs kafesinin kesilmesi işleminde:

“... en iyisi eğri kısmı her iki yana doğru olacak şekilde yapılmış olan ve böylece kesici kenarları her iki yönde de kıvrılmış olan, yani biri dış bükey diğeri iç bükey olana sahip olmaktadır” der (10).

Alet muhtemelen anatomi çalışmaları için hayvan üzerinde yapılan disseksiyonlarda kullanılıyordu.

* Milne, bu bıçağa Galenos’un bıçağı tanımlamış ve kullanmış olmasından dolayı “Galenos bıçağı” demiştir.

Resim 3.76

Ümit Emrah Kurt tarafından çizilen tahmini omurga bıçağı.

Galenos'un tanımı açık olmadığı için çizdiğimiz bu bıçağın tek kollu olup iki kenarının kesici olması da muhtemeldir.

Yaptığımız çizimlerden tek uçlu kesici kısma sahip bıçak bir dekapitatöre, yani ölü fetüsleri kesmede kullanılan keskin çengele benzemektedir. Fakat antik dönemdeki kullanımı hakkında bilgi yoktur.

Antik dönemde tanımı yapılmış olan ve Galenos tarafından kullanılmış bu bıçağın, yirminci yüzyılda bir benzerinin olup olmadığı hakkında, antik dönemdeki verilerin eksik olması nedeniyle yorum yapmak zordur.

c. Antik Dönemde Amputasyon Bıçağı ve Ustura

Yun.: ξυπον (Ksupon)

Lat.: Novacula

Antik dönemde saç kesiminin ve sakal tıraşının bazı hastalıkların önemli bir tedavi yolu olduğu düşünülüyordu. Bu konuda bir bölüm yazmış olan Oribasius şöyle yazmıştır:

“...bu şeyler tıbbi kronik hastalıklar için ilaç ve tedavi yolu olarak hastalığı vücuttan atmak için sokulmuşlardır” (10).

Celsus, tıraş olmanın kellik için bir tedavi yolu olduğundan sık sık söz eder (10).

Milne, müzelerde bulunan iki farklı aletin bu amaçla kullanıldığını öne sürmüştür. Uzel, Milne'ye katılmış ve bir bıçak da kendisi örnek göstermiştir. Ancak bu bıçakların sadece saç, sakal kesiminde kullandığını söylemek güçtür. Diğer bıçaklara oranla genel cerrahi ve amputasyon ameliyatları için uygun olan bu bıçaklar, bu amaçla da kullanılmış olmalıdırlar. Benzer bir bıçağı Thompson amputasyon bıçağı olarak tanımlar. Burada amputasyon bıçağı ile usturayı buluşturan, her iki amaç içinde antik dönemde kullanılmış olan bıçakların, bugün bildiğimiz ve mutfaklarda kullandığımız bıçak tipi ile benzer olmasıdır.

Amputasyonla ilgili en eski tanıma Celsus'da rastlıyoruz. “...ne zaman tedaviye rağmen hastalık kötüye gidiyorsa uzuv kesilmelidir. Ancak bu işlem tehlikelidir. Kanamadan hasta ölebilir” der ve ekler “... ölmüş olan kısım kemiğe kadar kesilmelidir. Bir eklemin karşı tarafı kesilmemelidir. Kesme işleminden sonra ölü kısmın kalmamasına dikkat edilmelidir. Kemiğe gelindikten sonra testere kullanılmalıdır.”

I. yüzyıl cerrahlarından Heliodorus amputasyonla ilgili olarak “...kemiği testere ile kestikten sonra kalan et kısımlarını bir bıçak ile kes” demiştir (22).

Antik dönemdeki yazarların tanımlarına ve günümüze ulaşan kalıntılara bakıldığında XX. yüzyılda kullanılmış olan ustura tipi bıçak antik dönemde yoktur. Bu işlem resimlerdeki bıçaklar ve benzerleri ile yapılmıştır.

Resim 3.77 (9)

Pompei'de bulunmuş olan ve bugün Napoli Müzesi'nde korunan 15 cm uzunluğundaki bıçağın sapı bronz, düz olan kesici kısmı çeliktir.

Resim 3.78 (10)

Charleroi Müzesi'nde bulunan 14 cm uzunluğundaki bıçağın sapı bronz, kesici kısmı çeliktir.

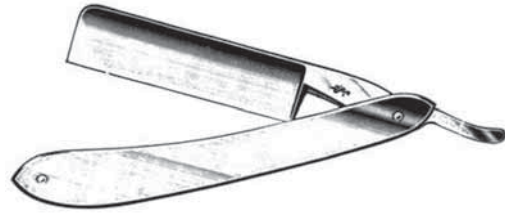
Resim 3.79 (7)

Bingen buluntuları arasında olan bu bıçak 12.1 cm uzunluğundadır. Bıçağın sapı bronz, düz olan kesici kısmı çeliktendir.

d. XX. Yüzyılda Amputasyon Bıçağı ve Ustura

Antik dönemde kullanılan ustura bugün bildiğimiz usturaya değil de, şekil olarak günümüzde mutfakta kullandığımız bıçaklara benziyordu. Araştırmacılar antik dönemde

saç ve sakal tıraşında kullanılan bu bıçağı ustura olarak tanımlamışlardır. Benzer bıçaklar aynı zamanda amputasyon ameliyatlarında da kullanılmıştır. XX. yüzyıldaki amputasyon ameliyatlarında kullanılan bıçakların bir kısmı, antik dönemde kullanıldığını düşündüğümüz bıçaklara benzemektedir. Ustura ise antik dönemde mevcut olmayan değişik bir şekil kazanmıştır.

Resim 3.80 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiştir. Klasik ustura şeklinde olan bu metal alet katlanabilir. Tek kesici kenarı düz olup ucu küttür. Antik dönemde mevcut olmayan bu tip bıçak yerine yukarıdaki bıçaklara benzer bıçaklar kullanılmıştır.

Resim 3.81 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan kesici kısım düz olup sivri bir ucla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. 15 cm uzunluğundadır.

Resim 3.82 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak tasarlanmıştır ve 15 cm uzunluğundadır. Tek tarafı keskin olan kesici kısım düz olup, sivri bir ucla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır.

Resim 3.83 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak tasarlanmıştır ve 22 cm uzunluğundadır. Tek tarafı keskin olan kesici kısım düz olup, sivri bir uçla sonlanır.

Resim 3.87 (15)

Aesculap firması tarafından üretilen bu bıçak sarkan et parçalarının kesilmesi için *Langenbeck* tarafından tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım düz olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. 12 cm uzunluğundadır.

Resim 3.84 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak *Liston* tarafından tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım düz olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Sap kısmı nikel kaplamadır.

Resim 3.88 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak *Syme* tarafından tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım kavisli olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Nikel kaplamalı sap kısmı, kavrama kolaylığı sağlaması için oluklu olarak imal edilmiştir.

Resim 3.85 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen bu parmak bıçağı bir bütün olarak tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım düz olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Sap kısmı nikel kaplamadır.

Resim 3.89 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım kavisli olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Göğüs kısmında kullanılır.

Resim 3.86 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen bu amputasyon bıçağı bir bütün olarak *Liston* tarafından tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım düz olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Sap kısmı nikel kaplı olup, cerraha kavrama kolaylığı sağlamak için parmak oluklu olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.90 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilen bu kıkırdak bıçağı bir bütün olarak tasarlanmıştır. Tek tarafı keskin olan çelik kesici kısım kavisli olup, sivri bir uçla sonlanır. Kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Sap kısmı kullanım kolaylığı için oluklu olarak tasarlanmıştır.

7 Boğaz Cerrahisinde Kullanılan Bıçaklar

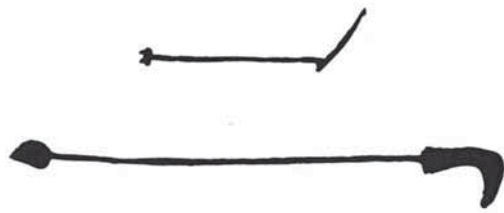
a. Antik Dönemde Tonsilla Bıçağı (Tonsillotom)

Yun.: αγκυλοτομον (Agkulotomon)

Eski Yunanca’da *alkulotomon* denen bıçağın kelime anlamı “dirsek bükümlü, dönemeçli” dir. Paul tarafından yassı ve eğri bir bıçak olarak tanımlanmıştır. Bükümleri birbirine ters iki alet bir takım oluşturur (10).

Adından da anlaşıldığı gibi bademcik ameliyatlarında bademciğin kesilmesinde kullanılır. Paulus Aegineta kullanımını şöyle anlatır: “*Hasta güneşe karşı oturtulur, ağzını açması söylenir, bir yardımcı başını tutar; diğeri bir dil baskısı ile diline bastırır. Bir çengel alır; onunla bademciği deleriz ve kapsülü onunla gelmeyecek şekilde dışa doğru çekeriz, sonra onu öteki elle, bir tonsilotom ile kökünden keseriz. Bunun için karışık bükümlü iki alet vardır. İlk kesme işleminden sonra diğer tarafı da aynı şekilde keseriz*” (10).

Günümüze antik dönemden bir örnek ulaşmamıştır. Zehravi’de çizimleri vardır. *Mibda* olarak adlandırdığı bıçaklardan biridir. 36. fasılda bahsettiği bıçak orak biçimindedir (12).

Resim 3.91 (12)

Zehravi’nin çizdiği tonsillotom. Üstte Marsh, altta Huntington nüshası görülmektedir.

Zehravi’nin Huntington nüshasında kıvrık ya da bir gagayı andıran şekilde çizilmişken, Marsh nüshasında düz kenarlı olarak gösterilmiştir. Spink, düz ve kıvrık olan iki farklı tasarımı olduğunu söylemektedir (12).

b. XX. Yüzyılda Tonsilla Bıçağı (Tonsillotom)

XX. yüzyıl tonsilla bıçağının klasik şekli antik dönem aletiyle benzerdir. Her iki dönemde de kıvrımlı bir yassı bıçak yuvarlak bir uç ile sonlanır. Bu aletlerin sap kısmı ile kesici kısımları genelde bir bütün olarak yapıldı. Kesici kısmı genellikle kıvrık olup ucu yuvarlak ya da küttü. Paslanmaz çelikten imal edilen aletler, nikel kaplamaydı ve bazıları tasarlayanların adı ile anılırdı.

Bu bıçaklarda XX. yüzyıldaki teknolojik gelişmelere paralel olarak değişiklikler görülür. Cerrahi alet yapımı sektör haline gelmiş olduğundan cerrahların işini kolaylaştıracak değişik tiplerde aletler geliştirilmiştir. Değişik şekillerde tasarlanmış tonsilla bıçakları XX. yüzyıl kataloglarında görülür. Hatta, Gelişen teknolojiye paralel olarak bir forseps ile bıçak birleştirilerek daha kullanışlı aletlerde imal edilmiştir.

Resim 3.92 (16)

Allen Hanburys firması tarafından yapılan *Mackenzie* tasarımı bir tonsilla bıçağıdır. Kıvrımlı bir kesici kısma sahiptir. Yuvarlak bir uç ile sonlanır. Kesici kısım ile sap bir bütündür. Nikel kaplamalıdır.

Resim 3.93 (16)

Allen Hanburys firması tarafından yapılan *Bennett* tasarımı bir tonsilla bıçağıdır. Kıvrımlı bir kesici kısma sahiptir. Küt (probe) bir uç ile sonlanır. Kesici kısım ile sap bir bütündür. Nikel kaplamalıdır.

Resim 3.94 (16)

Klasik tonsilla bıçağının şeklinden farklı olan bu bıçak *Milligan* tarafından tasarlanmıştır. Dörtgen kesitli sapın ucunda bükümlü bir boyun başlar. Boyunun sonunda bulunan kesici kısım bir açı yaparak boyuna bağlanmıştır. Kesici kısım oval ve yassı olup uç kısmı sivridir. *Allen Hanburys* firması tarafından yapılan alet çelikten imal edilmiştir. Bu aletin şekli bademciği boğaz dokusundan ayırmak için geliştirilmiştir.

**c. Antik Dönemde ve
XX. Yüzyılda Uvula Bıçağı
Yun.: σταφυλοτομον
(Staphylotomon)**

Antik kaynaklarda şekli hakkında bir bilgi yoktur, ancak *uvula bıçağı* denilen, boğazdaki ameliyatlara için kullanılan özel bir ameliyat bıçağı mevcuttur. Uvulanın (küçük dil) kesiminde kullanılan bıçağın kullanımı ile ilgili Paulus Aegineta şöyle yazar:

“ *Hasta gün ışığında oturtulur ve ağzını açması söylenir. Uvula kerpeteni veya tenaculumla uvulanın uzun kısmı tutulduktan sonra aşağı doğru çekilir. Uvula bıçağı denilen özel bir bıçakla veya trichiasis bıçağı ile kesilir*” (10).

Zehravi’de çizimleri vardır. *Mibda* olarak tanımlanan bıçaklar arasında bulunan ince bıçaklardır. *Staphyloma* ve *hypopyon* ameliyatlarında kullanılır. Bu ameliyatları Paulus Aegineta gibi anlatmıştır. Uvula bıçağı Zehravi’nin bademcik ameliyatı için kullandığı bıçağa da çok benzer (12).

Resim 3.95 (10)

Zehravi tarafından çizilen uvula bıçağı, küçük ve kavisli bir alettir.

XX. yüzyılda horlamaya neden olan uvulalar bir makas ya da laser yöntemi ile kesilmiştir. Bu yüzyılda antik dönemdeki gibi bir uvula bıçağı yoktur.

Antik dönemde cerrahi amaca hizmet edecek keskinliğe ve mekanik tekniğe sahip olmayan *shears* adı verilen makas benzeri alet, saç-sakal kesme, hayvan kırpmaya işlerinde kullanılmıştır (14). Antik dönemde uvulanın bir bıçakla kesildiği biliniyorsa da ne amaçla ve nasıl bir bıçakla kesildiği tam olarak bilinmemektedir.

8 Göz Cerrahisinde Kullanılan Bıçaklar

a. Antik Dönemde Sivri Uçlu Düz Bıçak

Yun.: σκολοπο μαχαιριον

(Skolopo Mahairion)

σκολοπιον (Skolopion)

Lat.: Scalpellus

Uzun ve sivri uçlu olup bir çiviye benzeyen bu özel bıçağı ilk kez tanımlayan Paulus buna σκολοπιον adını vermiştir. Muhtemelen Hipokrat'ın kullandığı σκολοπο μαχαιριον kelimesinin kısaltmasıdır. Bu terim çivi ya da kazık anlamına gelen σκολοψ kelimesinden gelmiştir (12). Milne, adının “çulluk kuşunun uzun ve ince olan gagasından” geldiğini öne sürer (10).

Resim 3.96 (23)

Bir çulluk kuşu

Galenos, bu bıçağı üç farklı ameliyatta kullanmıştır. Bunlardan ilki siğillerin kesilmesi işlemidir. İkinci olarak, gerçekleşmesi imkânsız doğumlarda ceninin kafatasını

delmek için kullanır. Son olarak, göz cerrahisinde, gözün iç köşesindeki etli kabartıları (*karünkül*) kesmek için kullanmıştır.

Aetius ve Paulus Aegineta doğum sırasında yatay gelişlerde ceninin göğüs ve karnını açmada kullanmışlardır.

Paulus Aegineta, *ampiyem* durumunda göğüs kafesini; *assit* varlığında da karın duvarını açmak için kullanılmasını önermektedir. Her iki durumda da bu bıçağın kullanılmasında önce dış deri bir *skalpelle* kesilir. Daha derindeki tabaka ise bir *bistüri* ile delinir. Böylece kesilen deriler yukarı doğru sıyrılarak, bu bıçakla karın zarını kesmek için ortam hazırlanmış olur.

Bu aletin büyük bir çeşidini Galenos tasarlamış ve bunu hayvanlar üzerinde yaptığı araştırmalarda omurilik disseksiyonu için kullanmıştır (10).

b. XX. Yüzyılda Sivri Uçlu Düz Bıçak

Antik dönemde tanımlanan ancak özel bir ad verilmeyen ve şekli hakkında az çok bilgi sahibi olduğumuz, göz ve deri cerrahisi ile jinekolojik cerrahide kullanılan sivri uçlu düz bıçağın benzerleri XX. yüzyılda mevcuttur.

Resim 3.97 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilen *Graefe* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce ve uzun olan kesici kısmın ucu sivridir.

Resim 3.98 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen *Herbert* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce ve uzun olan kesici kısmın ucu sivridir.

Resim 3.99 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen *Critchett* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce ve uzun olan kesici kısmın ucu sivridir.

Resim 3.100 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen *Graefe* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce ve kalın olarak tasarlanmış iki çeşidi vardır; her ikisinin de kesici kısmı sivri uçla sonlanır.

Resim 3.101 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen *Herbert* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce, uzun olan kesici kısmın ucu sivridir.

Resim 3.102 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen *Lawson* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce, uzun olan kesici kısmın ucu sivridir.

Resim 3.103 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen *Herbert* tasarımı bıçak tek parça olarak karbon çelikten üretilmiştir. İnce, uzun olan kesici kısmın ucu sivridir.

Yukarıdaki alet resimlerinde görüldüğü gibi, bıçaklar şekil olarak neredeyse birbirinin aynısı olmakla birlikte imal eden firmaları ve tasarlayıcıları farklıdır.

c. Antik Dönemde Pterygium Bıçağı

Yun.: πτερυγοτομος (Pterygotomos)

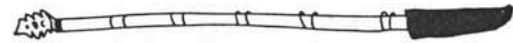
Lat.: Scalpellus

Kullanım alanı genellikle göz cerrahisi olduğu için küçük ve dardır. Sivri uçlu ya da küt uçlu olabilir.

Aetius, sklera dokusunun göz kapağından ayrılmasında kullanır.

Paulus Aegineta, aletin kullanıldığı ameliyatlardan bahsetmiş ancak tanımını yapmamıştır. Aetius'tan alıntı yapan Paulus Aegineta, göz kısmında bulunan pterygiumun tedavisinin iki yöntemle yapıldığını söyler. Bu yöntemlerden biri pterygium bıçağı ile yapılır. Ameliyat sırasında pterygium keskin bir çengelle kaldırılır ve at kılı veya kuvvetli bir keten iplik, iğne vasıtasıyla bunun altından geçirilir. Bir yardımcı tarafından iplik gerilirken *pterygotom* ile *pterygium* kesilir (10).

Paulus Aegineta gözyaşı kesesinin ampilyemide, kesenin kantus ile arasında kalan kısmını pterygotom ile ayırır. Ayrıca kulak poliplerinin alınmasında kullanıldığından bahseder (10). Kulaktaki tıkanıklıklar eğer dış kulaktaysa bu ince bıçak kullanılır. Sap kısmı geniş olup, ucu sivridir. Kulağa zarar vermemesi için bıçağın geri kalan kısmı pürüzsüz ve düzdür. Celsus bu bıçaktan söz etmiştir. Bu bilgiler antik yazarların tanımlarından ve anlatımlarından ibaret olup günümüzde antik dönemden kalan bir örnek yoktur.

Resim 3.104 (12)

Zehravi'nin çizdiği *pterygium* bıçağı (Marsh nüshası). Aletin bir kenarı kesici olup, bu kenar kavislidir. Küt bir uçla sonlanır.

Bu bıçakla ilgili bilgileri Paulus Aegineta'dan alan Zehravi, aletin resmini farklı çizmiştir. Zehravi'nin çiziminde *mibda* genel adını verdiği bıçak, sapına kadar iki kenarı da keskin ve düzdür. Düz uçlu bıçağın bir de daha ince olan bir tipi vardır. Göz kapağının düşmesi durumunda, göz kapağının korneaya yapıştığında ayrılması için ve pterygiumun kazınması için kullanılırdı (12).

Resim 3.105 (10)

Zehravi'nin eserinin başka bir nüshasında bulunan pterygium bıçağı. Aletin bir kenarı kesici olup bu kenar düzdür. Sivri bir uçla sonlanır.

d. XX. Yüzyılda Pterygium Bıçağı

Antik dönemde yapıldığını bildiğimiz göz ameliyatlarından biri olan pterygium ameliyatı için bir takım bıçaklar kullanılmıştır. Yazılı metinlerdeki birkaç ipucundan başka bilgiye sahip olmadığımız bu alet XX. yüzyılda da kullanılan aletlerden biriydi.

Antik dönemde pterygium bıçağı, diğer antik dönem bıçakları gibi farklı alanlarda da kullanılıyordu. Örneğin, bu alet antik dönemde kulak poliplerinin temizlenmesi gibi farklı ameliyatlarda da tercih edilmiştir. Yirminci yüzyılda sadece pterygium kesilmesinde kullanılan bıçakla aynı görünüme

Resim 3.106 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen bıçağın antik dönemdeki örneğe benzeyip benzemediği tartışmalıdır. Ancak, Zehravi'nin *et-Tasrif* nüshalarındaki çizimlerden birine kısmen benzer.* Antik yazarların yazdıklarından edindiğimiz bilgilere göre küçük, ince ve sivri uçlu bu bıçak, yirminci yüzyılda da küçük ve inceyken, sivri değil küt uçludur. Dörtgen kesitli bir sap ile kesici kısım uzunca bir boyun ile birbirine bağlanır. Bir kenarı kesici olan bıçak tek parça olarak tasarlanmıştır.

sahip olması düşünülemez. Birçok amaç için kullanılan bir bıçağın, tamamen bir amaç için tasarlanmış bir bıçakla benzer olması beklenmemelidir.

e. Antik Dönemde Trichiasis Bıçağı

Yun.: αναρραφικον σμιλιον
(Anarrafikon Smilion)

Göz ameliyatlarında kullanılan bıçaklardan biridir. Milne, aletin kullanıldığı ameliyatların tarifine göre sivri, keskin uçlu ve küçük olması gerektiğini savunur (10). Ancak aletin ucunun sivri ya da yuvarlak olup olmadığı tartışmalıdır. Kesin olan ucunun keskin olduğudur.

Pterygotomi işleminin *pterygotom* ile yapılmasından sonra bu bıçağın yardımıyla pterygium tabanının kesilerek temizlendiği Paulus Aegineta tarafından anlatılır. Yazar, *trichiasisin* cerrahi yolla tedavisini şöyle anlatır:

* Bkz. Pterygium bıçağı resim 3.104

“... daha sonra her iki göz köşelerine başka küçük kompresler yerleştirdikten sonra arkamızda duran yardımcıdan bunlara bastırıp göz kapağını germesini söyleriz. Daha sonra plastik ameliyat için olan skalpel kullanarak normal olan kılların birazcık daha yukarisından başlayarak bir köşeden diğerine uzanan ve sadece deriyi kapsayan ok şekilli ilk kesme işlemini yaparız. Bundan sonra hilal şeklinde olan ikinci kesme işini yaparız. Bunun için öncekinin başlama yerinden başlayıp, bütün deriyi kapsayacak şekilde yukarıya doğru uzanan ve aynı şekilde alçalıp, sonlanan bir kesme yapılır...” (10).

Anlatıldığı gibi estetik ameliyat için tasarlanmış bu alet, göz kapağında yaprak şeklinde bir kesme işlemi yapmak için kullanılır.

Yine Paulus Aegineta, aletin kullanılabileceği farklı bir bölgeyi bir başka cerrahi ameliyatı anlatırken açıklar. Bu, uvulanın kesilmesi işlemidir.

Pompei’de bulunmuş bir kesici aletin göz ameliyatı ile ilgili olabileceği ileri sürülmüştür (10). Ancak göz kapağı bıçağı ile ilişkili olup olmadığı kesin değildir.

Resim 3.107 (10)

Pompei’de bulunmuş 7 cm uzunluğundaki Roma aleti, düz olup tek tarafı kesicidir. Sivri uçlu bıçağın, sapla birleştiği yeri kare kesitlidir.

Antik dönem yazarları bir göz ameliyatı olan pterygiumun kesilmesi gibi ameliyatlardan bahsetmişler ve bu ameliyatlarda kullanılan bıçakları farklı isimler vererek anlatmışlardır.* Ayrı bir isim verilen bıçaklardan biri olan bu alet diğerlerinden farklı bir alettir.

Zehravi** göz ile ilgili birçok ameliyattan bahseder. Entropion, korneaya yapışan göz kapağının ayrılması, pterygiumun kesilmesi, staphyloma tedavisi, hypopyon ve conjunctivitis tedavisi bunlar arasındadır. Zehravi bu bıçağı sivri uçlu ve bir kenarı keskin olarak çizmiş ve anlatmıştır (12).

Resim 3.108 (12)

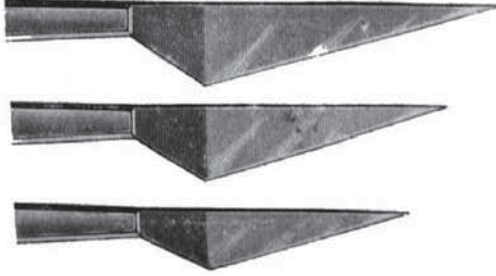
Zehravi tarafından çizilen ve göz cerrahisinde kullanılan ameliyat bıçağı

f. XX. Yüzyılda Trichiasis Bıçağı

Antik dönemde adı geçen (*anarrafikon similon*) trichiasis bıçağı, anlatımlarına ve bu bıçakla ilişkili olduğu düşünülen bıçak kalıntılarına bakarak, XX. yüzyılda kullanılan göz cerrahi bıçaklarında benzer bıçakların var olduğunu görebiliriz. Ancak benzer olan bu bıçaklar katarakt ameliyatlarında kullanılan bıçakların bir çeşididir.

* Bkz. Pterygium bıçağı

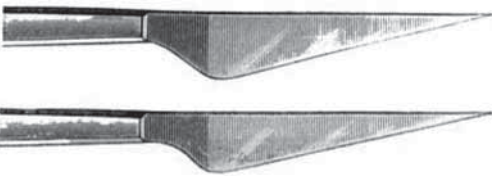
** 10. ve 11. bölümlerinde

Resim 3.109 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen ve *Beer* tarafından tasarlanmış bu bıçağın üç farklı boyu vardır. Karbon çelikten yapılmış ve sap ile bir bütün olarak tasarlanmış aletin kesici kısmı üçgendir. Kesici kısım kısa bir boyun ile sapa bağlanır. Ucu sivri olup bir kenarı keskindir.

Resim 3.110 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen ve *Cooper* tarafından tasarlanmış bu bıçak karbon çelikten imal edilmiştir. Kesici kenarı kavislidir. Sap ile bir bütün olarak tasarlanmıştır. Kesici kısım kısa bir boyun ile sapa bağlanır. Ucu sivri olup bir kenarı keskindir.

Resim 3.111 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen ve *Sichel* tarafından tasarlanmış bu bıçağın iki farklı boyu vardır. Karbon çelikten yapılmış ve sap ile bir bütün olarak tasarlanmıştır. Kesici kısmı üçgen şeklindedir. Tek kenarı keskin olup sivri bir uçla sonlanır.

Resim 3.112 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen ve *Taylor* tarafından tasarlanmış bu bıçak karbon çelikten bir bütün olarak imal edilmiştir. Üçgen şeklinde tasarlanmış olan kesici kısmın bir kenarı keskin olup sivri bir uçla sonlanır. Bahsedilen benzer diğer aletlere göre ince ve uzun olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.113 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilen ve *Hudson* tarafından tasarlanmış bu bıçak karbon çelikten bir bütün olarak imal edilmiştir. Yuvarlak kesitli, ince uzun bir boyun ile sapa bağlanan kesici kısmın bir kenarı keskin, ucu sivridir. Keskin kenar kavislidir.

9 Kan Akıtmada Kullanılan Bıçaklar

a. Antik Dönemde Flebotom

Yun.: Φλεβοτομον (Flebotomon)

Lat.: Phlebotomum

Toplardamardan kan akıtma (*flebotomi*) antik dönemde en çok uygulanan cerrahi işlemlerden biridir. Celsus'un bir pasajında genç, yaşlı herkesten kan alındığını söylemesi flebotominin yaygın olarak yapıldığını düşündürmektedir. Ancak bu işlemde kullanılan kesici alet olan *flebotom* hakkında aydınlatıcı bilgiler içeren yazılı bir kaynak yoktur yani antik kaynaklarda tanımı tam olarak yapılmamıştır (10).

Galenos'un kan akıtma ile ilgili üç risalesi bulunmaktadır. Yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla bu işlemde kullanılan aletin kesici kısmı sivri uçla sonlanır. Düz ve yassı olup iki tarafı da keskindir. Yapılan işlem ve kullanılan flebotom günümüzdekine benzerdir.

Hipokrates, ampiyem'in cerrahi ile tedavisinde bu aleti kullanır. "...göbekli bir scalpel ile kaburgalar arasındaki deriyi kes. Uçta başparmak tırnağı genişliğinde yer bırakarak paçavraya sarılı flebotomu batır..." Hipokrates'in burada bu alet için kullandığı kelime İlyada destanında ok anlamı taşıyan "οξυβελης" (*okubeles*) kelimedir. "οξυβελης" (*okubeles*) kelimesini flebotom için kullandığını ise Galenos'tan öğreniyoruz. Galenos, *Lexicon* adlı eserinde Hipokrat'ın bu kelime ile flebotomu kastettiğini özellikle söyler (10).

Hippokrates bu tür kesicilerin kullanım alanlarına göre değişen, farklı boyutlarda çeşitleri olduğundan bahseder.

"... her durumda dar ya da geniş lansetlerin kullanılmasını önermiyoruz. Çünkü vücudun belli yerlerinde kan akımı çok hızlı olduğundan kolayca durdurulamaz. Bunlar varisler ve öteki bazı toplardamarlardır. Bu yüzden buralarda dar kesikler yapmak gerekir. Yoksa kanamayı durdurmak mümkün olmaz. Fakat tehlikeli olmayan yerlerde ve kanın yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde daha geniş lansetleri kullanırız. Aksi yapıldığında kan akmaya caktır" (22).

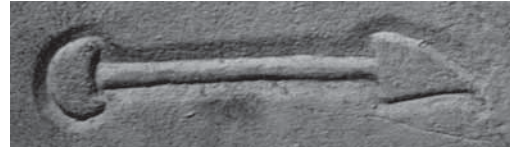
Celsus, karından asit boşaltmak (*paracentesis*) için kullanılan aletin ucunun 1 inçin 1/3'ü genişliğinde olması gerektiğini ve peritondan geçebilecek uzunlukta olması gerektiğini söyler (12).

Flebotom genel olarak kan alma işinde ve içi sıvı dolu kaviterlerin ponksiyonunda kullanılmakla birlikte, antik dönem cerrah ve hekimleri flebotomu farklı ameliyatlarda da kullanmışlardır.

Bu aletten ilk bahseden Paulus Aegineta, bu aleti apselerin ve assit'de karnın açılmasında, fimozis'te prepüsium'un düzeltilmesinde, lakrimal fistülün eksizyonunda, hidrosel kesesinin eksizyonunda, tunica vaginalis'in insizyonunda, sebase kistlerinin kesilmesinde kullanmıştır. Galenos vajinanın kesilerek açılmasında kullanmıştır (10).

Zehravi'de doksan beşinci fasılda geçen ve kelime anlamı "kazma" olan *Al-fa* kelimesi muhtemelen flebotom anlamına geliyordu.

Günümüzde çeşitli müze ve koleksiyonlarda örnekleri vardır:

Resim 3.114 (8)

Roma'daki Museo della Civiltà Romana müzesinde korunan 1. yüzyıla tarihlenen Roma Dönemine ait rölyef üzerindeki flebotom betimi.

Resim 3.115 (9)

Napoli Müzesi koleksiyonunda yer alan Roma dönemine ait 11 cm uzunluğundaki tamamı bronz flebotomun çift taraflı kesici kısmı kavisli olup sivri ve keskin olan bir ucu vardır. Tanımlardan anlaşıldığı kadarıyla klasik flebotom şekli bu olmalıdır. Uç kısmı yassıdır ve bir oka benzer.

Resim 3.116 (24)

Haluk Perk koleksiyonunda yer alan Roma dönemine ait 5,1 cm uzunluğundaki demir flebotomun çift tarafı kesici ve sivri bir ucu vardır. Bir oka benzer. Diğerlerinden farklı olarak ucu bir iğne gibi inceldir.

Resim 3.117 (10)

Köln müzesi koleksiyonunda yer alan 9 cm uzunluğundaki bronz flebotomun çift taraflı kesici kısmı kavisli olup sivri bir ucu vardır. Güçlü ve kare kesitli bir sapa sahip aletin kesici kısmı bir ok ucunu anımsatır. Bu alet bir embriyotom ya da polip bıçağı olarak da kullanılmış olabilir.

Resim 3.120 (18)

Philip Harris firması tarafından üretilen ahşap saplı bu alet teşrih için tasarlanmış bıçaklardandır. Üçgen şeklindeki kesici kısmının her iki kenarı da keskindir. Bu uç uzun bir boyun ile sap kısmına bağlanır. İnce uzun olan sap altıgen kesitlidir.

Resim 3.118 (7)

Almanya'dan Dr. Ernst Künlz koleksiyonundaki aletlerden biridir. Çift taraflı olan bu bronz aletin her iki tarafı da kesici birer alet olup, kan alma ile ilgilidir. Aletin sivri uçlu, üçgen kesici kısmı bir flebotomdur. Diğer kesici kısmı ise (sağda) bir skarifikatör olmalıdır. Roma dönemine ait bu süslü alet 12,8 cm uzunluğundadır.

Resim 3.121 (15)

Aesculap firması tarafından tasarlanmış bir aşı bıçağıdır. Kesici kısmın iki kenarı da keskindir. Sivri bir uçla sonlanır. Sap ile kesici kısım uzunca bir boyun ile birbirine bağlanmıştır. Alet bir bütün olarak tasarlanmış bir aşı bıçağıdır.

b. XX. Yüzyılda Flebotom

Antik dönemde öncelikle kan akıtmak için kullanılan *flebotom* şekil olarak değişmeden XX. yüzyılda da kullanılmıştır. Antik dönemde göz ve kulak cerrahisinde de ayrıca kullanıldığını antik yazarlar açıklar. XX. yüzyılın antik flebotoma benzer aşı (*vaccination*) aletleri dikkati çeker. XX. yüzyılda göz ve kulak cerrahisinde de benzer aletler kullanılmıştır. XX. yüzyılda kullanılan bu bıçakların bir kısmı aşağıda açıklanmıştır.

Resim 3.119 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu aşı bıçağının kesici kısmının her iki kenarı da keskindir. Üçgen şeklindeki bu uç kısa bir boyun ile sap kısmına bağlanır. İnce uzun ve dörtgen kesitli sap ile uç bir bütün olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.122 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan bu kulak aleti, paslanmaz çelikten bir bütün olarak imal edilmiştir. Üçgen şeklindeki kesici kısmın iki kenarı da keskin olup sivri uçla sonlanır. İnce uzun bir boyun ile sapa bağlanır. Sapa bağlandığı nokta açıldır. Sap ile kesici kısım aynı doğrultuda değildir.

Resim 3.123 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan bu kulak aleti, paslanmaz çelikten imal edilmiştir. Sap ile kesici kısım ayrılabilir. Üçgen şeklindeki sivri uçlu kesici kısım, ince uzun bir boyun ile sap kısmına bağlanır. Kesici kısmın iki kenarı da keskindir. Sap nikel kaplama olup, açıldır.

Resim 3.124 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan bu kulak aleti, paslanmaz çelikten imal edilmiştir. Sap ile kesici kısım bir bütün olarak tasarlanmıştır. Üçgen şeklindeki sivri uçlu kesici kısım, ince uzun bir boyun ile sap kısmına bir açı oluşturarak bağlanır. Kesici kısmın iki kenarı da keskindir. Nikel kaplama koruma kabına sahiptir.

Resim 3.125 (16)

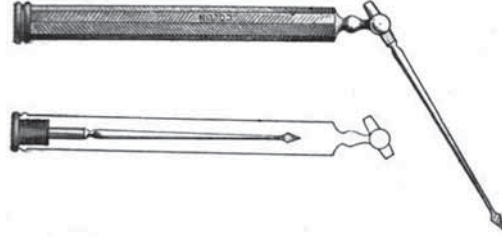
Allen Hanburys firması tarafından üretilen bu aletin sapa takılıp çıkartılabilen ucu kullanıldıktan sonra atılabilir. Kesici kısım üçgen şeklinde olup iki kenarı da kesicidir. Sivri bir ucla sonlanır. Diğer aletlere göre daha farklı bir tasarımı vardır.

Resim 3.126 (16)

Allen Hanburys şirketi tarafından imal edilen bu aşı bıçağının kesici kısmının her iki kenarı da keskindir. Ucu sivridir. Kesici kısım ile sap bir vida düzeneği ile birbirlerine bağlanır. Sap nikel kaplama iken bıçak platin-iridyumdan imal edilmiştir.

Resim 3.127 (16)

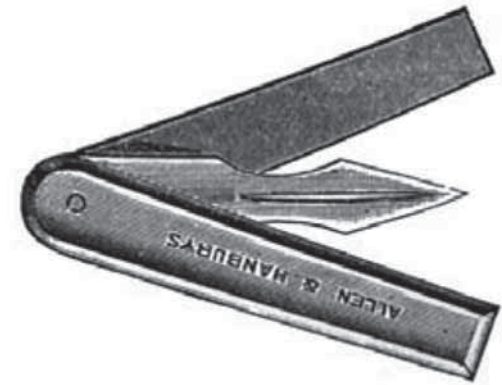
Allen Hanburys şirketi tarafından imal edilen alet Hillier tarafından tasarlanmıştır. Bıçak kısmı paslanmaz çeliktir. Üçgen bir kesici kısma sahiptir. Her iki kenarı da keskin olan kesici kısım uzun bir boyun ile sapın bağlantı noktasına bağlanır. Vida düzeneği ile, silindirik formundaki nikel kaplamalı sapa tutturulur.

Resim 3.128 (21)

Collin firması tarafından geliştirilmiş parasentez aletlerinden biridir. Sap ve kesici kısmı ayrıdır. Bir vida düzeneği ile birbirlerine bağlanırlar. İnce uzun boynun sapa takıldığı yer sap ile aynı doğrultuda değildir. Bu yüzden kesici kısım takıldığında bir açı yapar. Üçgen şeklindeki kesici kısmın iki kenarı kesici olup sivri bir ucla sonlanır.

Resim 3.129 (21)

Collin firması tarafından üretilmiş olan bu alet çift taraflı olup bir ucunda bıçak diğer ucunda spatül bulunur. Göz cerrahisinde parasentez için kullanılmıştır. Üçgen şeklindeki kesici kısmın boyunla birleştiği yer açılıdır. İki kenarı keskin olan kesici kısım ince uzun bir boyun ile sapa bağlanır.

Resim 3.130 (16)

Allen Hanburys firması tarafından üretilmiş olan bu aşı bıçağı katlanabilir olarak tasarlanmıştır. Paslanmaz çelikten imal edilen aletin kesici kısmı üçgen şeklindedir. İki kenarı da keskin olup sivri bir ucla sonlanır.

c. Antik Dönemde Katias

Yun.: Κατίας (Katias)

Adına ilk kez Soranus'un yazdığı bir pasajda rastlanır. Kelime anlamına yönelik iki öneri vardır. Birincisi *kata* (kata) ve *εια* (eya) kelimelerinin birleşimi ile ortaya çıkan “çimen bıçağı” anlamıdır. Diğeri ise Milne tarafından öne sürülmüştür. *κατιεμ* (katemi) yani “kan akıtmak” anlamındaki kelimenin bu alete isim verdiğini savunur. Şekli hakkında kesin bilgimiz yoksa da özel amaçla kullanılan bir bıçak olduğu, antik kaynaklarda isminin ayrıca veriliyor olmasından dolayı açıktır. Kullanım alanı antik yazarların anlatımı dikkate alındığında *flebotom*'un kullanım alanı ile hemen hemen aynıdır. Genelde kan almak amacıyla damar kesmek ve apse açmak için kullanılan bu aletin çift tarafı keskin olup ucu sivriydi.

Soranus, bu aletin kendiliğinden yırtılmayan membranların ayrılmasında kullanıldığından bahseder.

Aretaeus, başla ilgili bazı hastalıkların tedavisinde aletin kullanımına ilişkin:

“... *burun deliklerinden kan akıtırız ve bu amaçla içine katias denilen aleti ya da bir spatülü iteriz.*” der. Aretaeus'un başla ilgili bazı hastalıkların tedavisinde, kan akıtmak için burun deliklerine kendi icadı olan ucuna çimen bıçağı takılmış veya çimen bıçağı gibi yapılmış bir aleti soktuğu öne sürülmüştür. Ancak Aretaeus'tan yüz yıl önce yaşamış Soranus'un aynı ismi taşıyan bir aletten bahsetmiştir. Bu yüzden icat ettiği aletin *katias* olduğu şüphelidir (10).

Aetius aletin bademcik apselerinin cerrahi ile tedavisinde kullanımını anlatırken:

“... *eğer hasta yetişkin ise, oturtun, ağzını açın ve bir dil baskısı ile bastırın. Apseyi bir bıçak veya katias ile açın*” der.

Paulus Aegineta daha farklı kullanımlarından söz eder:

“... *rahim apseleri bir spekulum kullanılarak görünür hale getirildikten sonra bir skalpel veya katias ile apse açılır.*” der. Ayrıca *hidrosefali* nedeniyle doğum gerçekleşmediğinde kafatasının delinmesi için de kullanılabileceğinden bahsetmiştir.

Zehravi eserinde damar kesiminde kullanılan bıçaklardan bahseder. Geniş mersin yaprağı şeklinde olduğunu söylediği bıçağın genişliğinin damarları kesmeye hizmet edecek şekilde seçilmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca şeklini de çizmiştir.

Cerrahi aletler üzerine çalışmış olan Milne, Adams ve Cornarius'un tercümelelerinde aletin bir iğne olduğunu bildirdiklerini söyler. Ama Milne'ye göre bu alet bir iğne olamaz. Ona göre yukarıdaki ameliyatların bir kısmı bir iğne ile gerçekleştirilemez (10).

Uzel, aletin örneğinin günümüze ulaşmamış olduğunu şöyle de kanımca Bliquez'de flebotom olarak tanımlanan bir alet *katias* olabilir. Çünkü bu alet uzunca bir sapa sahiptir. Çift tarafı kesici ve sivri olan bu aletler Adams ve Cornarius'un öne sürdükleri gibi iğneye de benzetilebilir. *Flebotom* için aynı şey söz konusu olamaz.

Resim 3.131 (9)

Napoli Müzesi koleksiyonunda yer alan Roma dönemine ait 30 cm uzunluğundaki tamamı bronz aletin çift taraflı kesici kısmı düz olup sivri ve keskin olan bir ucu vardır. Flebotoma benzer, ancak ucu daha ince olup flebotomdan oldukça uzundur. İnce uçlu olmasının nedeni burun ve kulak gibi yerlerde kullanılıyor olması olabilir. Uzun olmasının nedenlerinden biri boğaz gibi derin bölgelere yapılan müdahalelerde kullanılıyor olmalarıdır. Antik dönemde cerrahi müdahalelerin gün ışığında yapıldığı bilinmektedir. Burun ve kulak içine yapılacak bir müdahalede derin kısımlara ışığın girebilmesi için cerrahın bu bölgelere uzaktan müdahale etmesi gerekebilir. İşte kullanımı zor olsa da katiasların uzun olmasının diğer nedeni bu olabilir.

Resim 3.132 (25)

18,8 cm uzunluğundaki alet bronzdur. İki kenarı keskin olan kesici kısmı, düz olup, sivri ve keskin olan bir ucu vardır. Roma dönemine tarihlenen eser, Mississippi Üniversitesi'nde korunmaktadır.

d. XX. Yüzyılda Katias Benzeri Aletler

Antik dönemde adı geçen üç farklı kan alma aletinden biri olan katias ile ilgili antik dönem yazarlarının yazdıkları doğrultusunda yirminci yüzyılda ilişkili olan aletler genellikle aşı bıçaklarıdır. Çimen bıçağı olarak da tanımlanmış olan bu alet grubu flebotom ve Skarifikatörden farklıdır. İnce, uzun ve kavisli olan kesici kısmın her iki kenarı da keskindir. Sivri uçlu bir alettir.

e. Antik Dönemde Skarifikatör

Günümüzde de yapılan bir tedavi şekli için kullanılan aletlerdendir. *Islak kupalama*

Resim 3.133 (16)

Allen Hanburys firması tarafından imal edilen bu aleti *Stevens* geliştirmiştir. Bütün olarak tasarlanan ve çelikten imal edilen aşı bıçağının sivri uçlu kavisli bir kısmı vardır. Her iki kenarı da keskindir. Ucu ince uzun olup, bir çimen yaprağının ucunu anımsatır.

Resim 3.134 (16)

Allen Hanburys firması tarafından imal edilen bu alet, bütün olarak tasarlanmıştır. Çelikten imal edilen aşı bıçağının sivri uçlu kavisli bir kısmı vardır. Her iki kenarı da keskindir. Ucu ince uzun olup, bir çimen yaprağının ucunu anımsatır.

Resim 3.135 (16)

Allen Hanburys firması tarafından imal edilen bu alet çelikten imal edilmiştir. Çift taraflı olan aletin sağdaki kesici ucu sivri ve kavislidir. Her iki kenarı da keskindir. Ucu dörtgen kesitli sapa çivi ile tutturulmuştur. Diğer taraf sivri uçlu dört bıçaktan oluşan bir skarifikatördür.

Resim 3.136 (15)

Aesculap firması tarafından paslanmaz çelikten imal edilen bu aletin kesici kısmının her iki kenarı da kesicidir. Ucu sivridir. Silindirik formlu sapına vida kanalı açılmış kesici kısmının sonuna da vida düzeneği yapılmıştır. Sap ile kesici kısım çevrilerek birbirlerine takılabilir ve çıkartılabilir.

(*Hacamat*) olarak bilinen bu işlemde öncelikle bıçak yardımıyla deride yüzeysel kesikler oluşturulur. Daha sonra ısı ile içindeki hava boşaltılmış şişe, kesik oluşturulmuş kısmın üzerine kapatılır.(Resim 3.137, 3.138)

Resim 3.137 (26)
Islak kupalama (Hacamat)

Resim 3.138 (26)
Islak kupalama (Hacamat)

Antik dönemde de yapılan bu işlemde kupa çekmeden önce deride yüzeysel kesi yapmak için kullanılan dış bükey, kör uçlu bir bıçaktan bahsedilir (10). Adı kesin olarak bilinmemektedir. Skarifikatör adı geç dönemde verilmiştir.

Paulus Aegineta, bu işlem için deride tek hamlede üç adet kesik oluşturan bir alet icat edildiğini anlatır. Ancak tek bıçak kullanarak kesikleri oluşturmayı tavsiye eder (10).

Hippokrates, *De Medico* isimli eserinde ıslak hacamat yaparken kullanılan bıçakların yuvarlak olması gerektiğini ve uca doğru çok dar olmaması gerektiğini söyler. Metinde geçen “*kampulos*” kelimesi göbeksiz ancak

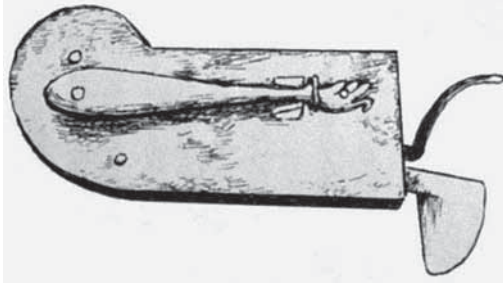
kavisli olan bir bıçağa işaret eder. Fakat kullanımı ile ilgili bir bilgi yoktur (10).

Hippokrates’in tanımına göre kesik oluşturmak için kullanılan bıçak 17. ve 19. yüzyılda benzerlerinin kullanıldığı resimlerdeki aletlere benzer bir şekle sahip olmalıydı.

Resim 3.139 (15)

Almanya’dan Dr. Ernst Künlz koleksiyonundaki aletlerden biridir. Çift taraflı olan bu bronz aletin her iki tarafı da kesici birer alet olup, kan alma ile ilgilidir. Aletin sivri uçlu, üçgen kesici kısmı bir flebotomdur. Diğer kesici kısmı ise (sağda) bir skarifikatör olmalıdır. Bu kısım dış bükey, kör uçludur. Roma dönemine ait bu süslü alet 12,8 cm uzunluğundadır.

Resim 3.140 (27)

17. yüzyılda kan akıtmak için kullanılan ve “spring fleam” denen bıçaklardan bir örnek.

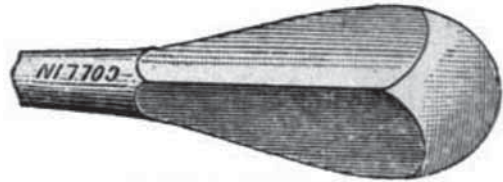
f. XX. Yüzyılda Skarifikatör

Antik dönemde de kullanılmış bu aletler özellikle deri üzerinde yüzeysel kesi yapmak için geliştirilmişlerdir. Antik dönemde kullanılan skarifikatör ile benzer olan resim 3.138’de görülen tiptir. Antik yazarların

Resim 3.141 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu alet bir bütün olarak tasarlanmıştır. Çelikten üretilmiş aletin sivri uçlu kesici kısmı, oval kesitli sap kısmına ince uzun bir boyun yardımıyla bağlanır. Kesici kısmın her iki kenarı da keskindir.

Resim 3.142 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu alet bir bütün olarak tasarlanmıştır. Çelikten üretilmiş aletin küt uçlu kesici kısmı, resim 3.141 deki gibi oval kesitli sap kısmına ince uzun bir boyun yardımıyla bağlanır. Kesici kısmın her iki kenarı da keskindir.

bahsettiği, aynı anda birçok kesi yapan bıçak ise dördüncü resimdeki gibi tasarlanmış olmalıdır. Son olarak tasarlanmış alet ise beşinci resimde görülmektedir.

Resim 3.143 (21)

Collin firması tarafından üretilen bu alet bir bütün olarak tasarlanmıştır. Çelikten üretilmiş aletin yuvarlak ve keskin uçlu kesici kısmı, resim 3.141 deki gibi oval kesitli sap kısmına, ince uzun bir boyun yardımıyla bağlanır. Kesici kısmın her iki kenarı da keskindir.

Resim 3.144 (16)

Allen Hanburys firması tarafından imal edilen bu alet çelikten yapılmıştır. Çift taraflı olan aletin sol taraftaki kesici kısmı dört sivri uçlu bıçaktan oluşan ve yüzeysel deri kesisi oluşturmada kullanılan bir skarifikatördür. Diğer kısmı aşı bıçağı olarak tasarlanmıştır.

Resim 3.145 (15)

Aesculap firması tarafından üretilmiş olan nikel kaplamalı çelik skarifikatörün tabanında üçerli gruplar halinde dört grup yani toplam on iki adet halka şeklinde bıçak bulunur. Normalde aletin kasasının içinde saklı olan bıçaklar, üstünde bulunan kol yardımıyla dışarı çıkar ve içeri girer. Deri üzerinde bir hamle ile birçok kesi bu alet sayesinde yapılabilir. Resimde görülen alet, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi koleksiyonunda yer alan aletlerden bir tanesidir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Antik dönemden günümüze kalan cerrahi aletleri çizimleriyle açıklayan metinler olmadığından, metinlerde bahsedilen aletlerin hangi aletler olduğu, taş kabartma üstünde betimlenmiş ya da günümüze ulaşmış kesici aletlerin de, metinlerde sözü edilen kesici aletler olup olmadığı kesin olarak ortaya konamamaktadır. Ayrıca, antik dönemden günümüze kalan örnek alet sayısı da oldukça azdır. Bu durum cerrahi aletler ile ilgili yapılan çalışmaların yetersiz kalmasının başlıca nedenidir. Çalışmamız, mevcut olan verilerin bile dikkatli ve ayrıntılı olarak incelenip ve araştırılmadığını göstermiştir.

Çalışmanın antik dönemle ilgili kısımlarında, ayrı ayrı tespit edilen bıçaklar ile ilgili veriler toplandıktan sonra, benzer olan aletler bir araya getirilmiş, sınıflanan antik dönem aletleri XX. yüzyıl aletleri ile kıyaslanmış ve kullandıkları ameliyatlara göre değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda anlaşılmasında ve anlatılmasında zorluk çekilen noktalarda bir sözlük oluşturulmuştur. Örneğin, *oluk*, *oluk alanı*, *takçıkır bıçak* kelimeleri bunlardandır.

Farklı öneriler getiren bilimsel çalışmalar karşılaştırılarak bunlardan doğru olanlar belirlenmiş, bu arada, hiç ortaya konmamış bazı tespitler de yapılmıştır. Bunları sıralayacak olursak:

Antik dönemle ilgili bilimsel çalışmalarda verilen Yunanca alet isimlerine dayanarak, bu isimlerden çift kelimeli olan, bazılarında tekrar eden kelimelerin genel anlamda bıçaklar için kullanıldığı söylenebilir. Örneğin, *στηθοζιδης μαχαίρις* (*stetok-sides mahairis*), *σκολοπο μαχαίριον* (*skolopo mahairon*), *ημισπαθιον* (*hemispation*),

πολυπικον σπαθιον (*polipikon spation*), *σπαθη οζεια* (*spate okseia*), gibi kesici alet isimlerinden anlaşılacağı gibi *mahairion* ve *spation* genel anlamda kullanılan isimlerdir. Tıpkı *polip bıçağı*, *tonsilla bıçağı* gibi isimlerde kullanılan bıçak kelimesi gibi.

Antik dönem cerrahi aletlerine yönelik yapılan bilimsel çalışmalardaki bazı aletlerin yanlış isim altında gruba dahil edildiğini ya da hiçbir gruba dahil edilemediğini gördük. Tespit ettiğimiz bu gibi birkaç aleti adlandırdık. Örneğin, *flebotom* olarak gösterilmiş bir aletin *katias* olduğuna kanaat getirip *katias* başlığı altında topladık (bkz. s.83). *Polip bıçağı* altına, Zehravi'nin verdiği, mersin yaprağı şekliyle, bıçak kesitinin anlatıldığı bilgiler doğrultusunda bir bıçak daha ekledik (bkz.s.50).

Bazı kesici aletlerin şekillerinin değişmeden XX. yüzyılda da kullanıldığını gördük. Örneğin *flebotom*, *amputasyon bıçağı* gibi.

Kesici aletlerinden bazılarının şeklinin az da olsa değiştiğini gördük. Örneğin, *göbekli skalpel*, *pterygium bıçağı* gibi.

Antik dönemde kullanılmış bazı aletlerin XX. yüzyılda kullanılmadığı belirlendi. Örneğin, açık olarak yapılan mesaneden taş çıkartma ameliyatlarında *litotomi bıçağının* yerine bir skalpel kullanılmıştır. XX. yüzyılda yapılan kapalı ameliyatlarda ise *lit-hotrit* ve forsepsler kullanılmış, bıçağa ihtiyaç kalmamıştır. *Litotomi bıçağı* antik dönemde kullanılan kesici aletlerden biriyken, XX. yüzyılda bu alet gelişen ameliyat yöntemi nedeniyle ortadan kalktı. Antik dönemde kullanılıp, XX. yüzyılda kullanılmayan bir diğer bıçak, *tonsilla bıçağıdır*. Bademcik ameliyatları geliştirilen *makas* ya da *forsepslerle* yapılmış ve bu bıçağa gerek kalmamıştır.

Bir diğer örnek de, antik dönemde kullanılan *embryotom* XX. yüzyılda kullanılmamış, bunun yerine *perforatör* denilen alet kullanılmıştır. Gelişen teknoloji, cerrahide kullanılan bazı aletlerin şekillerinin değişmesine, bazılarının da yerini yeni aletlere bırakmasına neden olmuştur. Antik dönemde kullanılmış bir takım kesici aletlere XX. yüzyılda ihtiyaç kalmamıştır. Bunun nedeni değişen ameliyat teknikleri ya da geliştirilen yeni aletlerdir.

Bilimsel yayınlarda bazı bıçakların takılıp çıkartıldığı hakkında bilgiler verilmiş olsa da eldeki veriler iyi değerlendirilmediğinden net bir sonuç ortaya konmamıştır. Yaptığımız incelemelerden sonra kısa ve düz oluklu saplara, bıçakların lehimleme tekniği ile takıldığını, derin, *üçgen-daire*, ve *üçgen oluklu* saplara takılan bıçakların istendiği zaman sökülebildiğini yani *tak-çık* tarzda olduğunu belirledik. Bu iki tip arasındaki farkı ortaya koyduk.

Katias adı verilen aletin sapının uzun olmasının nedenleri hakkında varsayımlarda bulunulmuştur. Aletin uzun olma nedeni cerrahın müdahale edebildiği derin noktalarda ışığa gereksinim duymasındır. Örneğin, bademcik ameliyatında ağzı açık olan hastaya müdahale sırasında cerrah, hastanın ağzına doğru eğildiğinde ışığı keseceğinden, eğilmeden uzun saplı bu aletle müdahalede bulunmuş olmalıdır.

Antik dönemde kullanılan bazı aletler XX. yüzyılda farklı işlemler için kullanılmıştır. Örneğin, antik dönemdeki kan akıtma aleti *flebotom* XX. yüzyılın başlarında da bu amaçla kullanılmış olsa da, yüzyılın sonuna doğru bu işlem iğneler ile yapılmıştır. Bu aletin benzeri aletler apse açmada ve göz ameliyatlarında kullanılır olmuştur.

Antik dönem cerrahi aletlerine yönelik yapılacak olan çalışmalarda ana kaynaklar, antik yazarların metinleri, antik dönemden kalan cerrahi aletler, yine antik dönemden günümüze ulaşmış alet resimleri içeren duvar resimleri, mozaikler, rölyefler, olmaktadır. Aletleri resimleri ile açıklayan en eski kaynak Zehravi'nin *et-Tasrif*'ine bakılmıştır. Konunun eksiklerini tamamlama ve akıl yürütme açısından geç dönem cerrahi aletlerine ve kullanım alanlarına da bakılmalıdır.

Antik dönemde kullanılan aletler çeşitli malzemelerden yapılmıştır. Kemik, fildişi, bronz, çelik bu malzemelerdendir. XX. yüzyılda genelde metalden yapılan cerrahi aletler, antik dönemden farklı olarak nikel ile kaplanmıştır.

Bilimsel yayınlarda tespit ettiğimiz kadarıyla 126 adet kesici cerrahi alet günümüze ulaşmıştır. Bu aletler arasında cerrahi işlemlerde kullanılmış olması muhtemel prehistorik dönem kesici aletleri ile Roma ve Bizans dönemlerine ait kesici aletler vardır.

Antik dönemdeki kısıtlı teknoloji ve tıp bilgisi nedeniyle bu dönemin cerrahlarının yapabildiği ameliyatlar sınırlıydı ve ellerinde kısıtlı miktarda olan aletler, farklı ameliyatlarda ortak kullanılıyordu. Örneğin, *katias*, kan akıtma amacı için kullanılması yanında kulak poliplerinin temizlenmesi için de kullanıldı. Batın ve göğüs ameliyatları başarı ile sonuçlanmadığından muhtemelen yapılamıyordu. Antik dönemde asepsi ve antisepsinin bilinmemesi, genel anestezinin olmaması, cerrahların işini zorlaştıran, ameliyatlarını ve dolayısıyla aletlerinin çeşitlerini kısıtlayan etkenlerdi.

Antik dönemde alet yapımı bir sektör halinde olmadığından ve cerrahi alet tasarımı ile uğraşanların fazla olmaması nedeniyle

de alet çeşitleri sınırlıydı. Bunun nedenleri arasında dönemin teknolojisinin, tıbbi bilginin yetersizliği ve bunlara bağlı olarak sınırlı kalan cerrahi müdahalelerin sayısının az olması sayılabilir. Kan akıtma, deri üzerinde oluşan polipleri kesme, bademciği çıkarma, uvulayı kesme, mesaneden taş çıkarma ve doğum sonlandırma gibi vücudun derin kısımlarına inmeden yapılabilen cerrahi müdahaleler o dönemde yaşamış cerrahların yapabildikleriydi. Özellikle savaş yaralanmalarına bağlı zorunlu olarak yapılan bir diğer ameliyat da amputasyondur. Antik döneme ait kesici alet buluntuları bu bahsedilen operasyonlarda kullanılmış aletlerle sınırlıdır.

Uzmanlık dallarına ayrılan cerrahi, daha sonra her dalın farklı ameliyatlarında kullanılmak üzere tasarlanmış aletlere ihtiyaç duymasıyla aletlerin çeşitlenmesini ve farklılaşmasını sağlamıştır. Antik dönem cerrahi bir ameliyata gittiğinde kutusunda mevcut olan aletlerden, yapacağı ameliyata göre ihtiyacı olabilecek aletleri çıkarıyor ve ameliyat sırasında kolaylıkla ulaşabileceği bir yere koyuyor ya da yardımcısına tutturuyor olmalıydı. Ameliyat sırasında ayırdığı bu kesici aletler arasından uygun olanı seçiyor ve kullanıyordu. Mesela, bir doğum sonlandırma ameliyatında kullanacağı bıçakları ayırırken embriyotomların yanında bir de polip bıçağını koyuyor olmalıydı. Ameliyatın gidişatına göre istediği bıçağı kullanıyordu. Bir ameliyata özgü olarak yapılmış olsa dahi, bazı durumlarda aynı alet farklı ihtiyaçları karşılayabiliyordu. XX. yüzyılda cerrahi, uzmanlık dallarına ayrılmış ve uzmanlık dallarında yapılan ameliyatlar için ayrı ayrı aletler geliştirilmiş ve alet çeşidi ve sayısı artmıştır.

Geliştirilen bu aletler, cerrahın işini mümkün olduğunca kolaylaştırmak, istediği kesiği yapabilmesini sağlamak için tasarlanmıştır. Dolayısıyla bir ameliyatta yapılacak farklı bir kesi için geliştirilen kesici alet başka bir ameliyatta kullanılmadı. Mesela XX. yüzyıl aletlerinde olan *üretrotomlar*, litotomi ameliyatında kullanılmazdı.

Son olarak bu araştırma, bugüne kadar yapılan çalışmaları derleyip, sınıflamasının yanı sıra, yeni tespitler ve varsayımlarla alana katkıda bulunmuş; kesici cerrahi aletler konusunda bundan sonra yapılacak çalışmalara yol gösterici olabilmektedir.

KAYNAKLAR

1. Bayat A.H. *Tıp Tarihi*. İzmir: Sade Matbaa; 2003.
2. http://fr.encarta.msn.com/media_461516372_761567832_-1_1/Cr%C3%A2ne_tr%C3%A9pan%C3%A9.html
3. Kirkup J.R. The history and evolution of surgical instruments, VI. The surgical blade: from fingernail to ultrasound. *Annals of the Royal College of Surgeons of England*. 1995; 77: 380-388.
4. Tosun M., Yalvaç K. *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 2002.
5. Lewis P., editör. *Tıp Tarihi*. çeviren Nilgün Güdücü. İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.; 1998.
6. Perk H. Haluk Perk Koleksiyonundan Antik Dönem Tıp Aletleri. *P Dergisi* 2002; 27: 22-33
7. Uzel İ. *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 2000
8. Üster C. Eski Çağlardan Rönesansa Tıp. *P Dergisi* 2002; 27: 6-21
9. Bliquez L.J. *Roman Surgical Instruments and Other Minor Objects in the National Archaeological Museum of Naples*. Mainz: Philipp Von Zabern; 1994
10. Milne J.S. *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*. New York: Augustus M. Kelley; 1970

11. <http://forums.swordforum.com/printthread.php?s=a4377744e256532416a61af86d85883c&threadid=46994>
12. Spink M.S. *Albucasis on Surgery and Instruments*. London: Wellcome Institute of the History of Medicine; 1973
13. Taşlıkloğlu Z. *Grekçe Gramer ve Syntaks*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası; 1968.
14. Homeros, *İlyada*, çeviren Erhat A. İstanbul: Can Yayınları; 1996
15. *Aesculap General Surgical Catalogue*, Tuttligen: 1982
16. *A Reference List of Surgical Instruments and Medical Appliances Orthopaedic and Deformity Apparatus Hospital Furniture and Equipment Electro-Medical and Surgical Apparatus, etc*. London: Allen Hanburys Ltd; 1930
17. <http://www.birds.cornell.edu/crows/FishCrohtm>
18. *Illustrated Catalogue of Surgical Instruments and Appliances*. Birmingham: Philip Harris & Co.Ltd.; 1909(3)
19. Alphanse K. *Ameliyat-ı Cerrahiye*. çeviren Hayreddin. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane; 1893
20. <http://perso.orange.fr/mandriolu/images/Myrtus-communis.gif>
21. Charriere M. *Collin Faricant d'instruments de chirurgie*. Paris:1908
22. Thompson C.J.S. *The History and Evolution of Surgical Instruments*. New York: Schuman; 1942
23. <http://www.spokaneaudubon.org/Reardan.htm>
24. Perk H. içinde Sarı N., Bayat A.H., Ülman Y., Işın M., editörler. 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 2005. pp.113-124
25. Bliquez L.J. *Roman Surgical Instruments and Minor Objects in the University of Mississippi*. Göteborg: Paul Astroms Förlag; 1988
26. <http://www.lulu.com/cupping-hijama>
27. Wilbur K.C. *Antique Medical Instruments*. Pennsylvania: Shiffer; 1938.
28. Jackson R. *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*. çeviren Şenol Mumcu. İstanbul: Homer Kitabevi; 1999
29. Kirkup J.R. The history and evolution of surgical instruments, III. Handles. *Annals of the Royal College of Surgeons of England*. 1983; 65: 269-273
30. Thompson C.J.S. The Evolution and Development of Surgical Instruments. *BJS*. 1937; XXV: 1-5
31. Uzel İ. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Tıp Tarihi Müzesinde Bulunan Bir Antik Cerrahi Takımı. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 1998; 1: 133-139.
32. İstanbul Üniversitesi Özel Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi
33. Garrison F.H. *History of Medicine*. Philadelphia: W.B. Saunders Company;1929

D

R. NAMIK KEMAL KURT'TAN ANILAR

Memories of Dr. Namık Kemal KURT

1982-1982 yılları arasında Sivas'ta muayenehaneme Raci Dinçer abimle birlikte Ali Çiçek adında Sivas-Zara Tuzla gölü köyünden 64 yaşlarında nakliyecilik yapan bir hasta geldi. Raci Abi de Zara'lı, bize uzaktan akraba, benden 15 yaş kadar büyük saygı duyduğumuz bir abimizdi. 4 Eylül Sivas Kongresi'ne iştirak eden Yüzbaşı Efendi'nin torunuydu, ticaretle meşguldü. Ali Çiçek de onun hem hemşerisi, hem de belli ki yakın arkadaşıydı. Ben Ali Çiçek'i o güne kadar tanıımıyordum. Raci Abinin eşi Saadet Ablam, benim çok sevdiğim en yakın çocukluk arkadaşım (onu 24 yaşında kaybettik) Nurettin Türkistan'ın ablasıydı dolayısıyla benim de ablam sayılırdı. Ali Çiçek'in ekonomik durumu oldukça iyiydi. Hastalanınca İstanbul'a gitmiş. Bir Prof. doktora muayene olmuş, midesinden ameliyat olacaktı. O zaman sayısı az olan özel hastanelerden Mecidiyeköy'deki Özel Hayat Hastanesi'nde yatmış ve ameliyat için o günün parasıyla 500 bin liradan bahsetti. Bizim için çok yüksek bir paraydı ama nedense ameliyattan vazgeçmişler. İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden hocalardan biri ona benim ismini vererek tavsiye etmiş (Ben de Cerrahpaşa mezunuyum, belki arkadaşım belki de hocamdı). O da bunun üzerine

beni çok iyi tanıyan arkadaşı Raci Abiyi araya sokmuştu. O yüzden beraber gelmişlerdi. Birbirine ağır şakalar yaparak konuşuyorlardı. Sivas'ta ve Anadolu'nun çok yerinde bu ağır şakalaşmalar samimiyet derecesini gösteriyordu. Raci Abi bana dedi ki:

- "Namık, şu Gav..t'ın midesinde bir halt varmış. Şunu ameliyat et, sana getirdim. Korkudan ölecek kurtar şunu."

Ali Çiçek hiç konuşmuyor, Raci Abi konuştuğuca tebessüm ediyordu.

- "Esağfurullah Raci Abi... Geçmiş olsun, hemşerimizin neyi varsa, elimizden gelen neyse başımızın üstüne" diyerek Ali Çiçek'i muayene ettim. Elinde filmleri ve tetkikleri vardı. Zaten teşhisi konmuştu. Ameliyata karar verdik.

Sivas Numune Hastanesi'nde ameliyat ettim. Tümör, midenin çıkış, barsağa geçiş yerinin biraz üstündeydi. Etraf lenf bezleri sağlamdı. Bir yere atlama (metastaz) yoktu. Yüksek rezeksion yaptım, midenin 3/4'ünü tümörle birlikte aldım. Ameliyat çok güzel geçti. Ali Çiçek hastalığından ve ameliyattan çok korkuyordu, yaşamayı çok seviyordu. Ameliyattan önce;

"- Doktor, kurban olayım sana beni kurtarasin ha..." deyip duruyordu. Ben de; "Değerli hemşerim, şifa Allah'tandır, merak etme iyi olacak inşallah" diye teselli

ediyordum. Neticede patoloji raporu, mide kanseri geldi. Teşhis doğrulanmıştı, haber kötüydü. Kötü haberi vermek zordu.

Ali Çiçek ameliyat korkusunu atlatmıştı, durumu çok iyiydi. Kurtulduğunu sanıyordu ve mutluydu. Ali Çiçek'in psikolojik yapısı, sosyo-kültürel durumu, etrafındaki çocukları ve yakınlarının yaklaşımları, gerçeği açıklamamı zorlaştırıyordu. İçimden bir ses bana diyordu ki, bu adam yaşamayı çok seviyor, kurtulduğunu sanıyor. Bu teşhis ve gerçek onun yaşama ümitlerini kıracak ve öğrenince yıkılacak, yaşarken ölecek. Çocuklarına ya da yakınlarına söylesem ama onlar bu sırrı ondan gizleyemeyecekler, bakışlarından, tavırlarından Ali Çiçek gerçeği öğrenecek, durum yine değişmeyecek. Söylemesem çok ciddi bir gerçeği saklamış olacağım. Esasında böyle durumlarda münasip bir lisanla durumu izah etmemize rağmen bu vakada istisna olarak bilmesini istemedim. Vicdani sorumluluktan kurtulayım diyerek Raci Abi'ye dedim ki;

“- Raci Abi, Ali Çiçek'in teşhisi mide kanseri geldi. İçimdeki duygular diyor ki bu adam bu olayı bilmezse uzun yaşayacak. Bilmesini istemiyorum. Ameliyattan sonra hayata çok sıkı sarıldı. Çocukları da bu ciddi sırrı saklayacak gibi değiller. Bunu bana sen getirdin. Ben durumu ve duygularımı sana söylüyorum. Onlara söyleyip söylememek senin, bu işin vebali sana Abi, kusura bakma” dedim.

Raci Abi, “Bilmesin Namık, benim bilmem yeter” dedi, ben de rahatladım.

Ali Çiçek, hastaneden şifa ile çıktı, çok iyi oldu. Hiçbir şikayeti kalmadı. İşine gücüne başladı. 1988 yılına kadar arada bir bana uğrardı. Kadirbilir bir insandı. Onu takip ediyordum, duygularım beni haklı

çıkartıyordu. Onu sağlıklı gördükçe mutlu oluyordum.

1988 yılında ben Sivas'tan ayrıldım ve İstanbul Beykoz Devlet Hastanesi'ne geldim. 1996 veya 1997 yılıydı. Ali Çiçek Beykoz'a geldi ve beni ziyaret etti. 16-17 sene geçmişti ve Ali Çiçek 80 yaşlarında turp gibiydi.

“- Ameliyattan bu yana bir kazan pilav yesem, bana mısın demiyorum doktorum. İstanbul'a geldim. Seni görmeden gitmem” dedi. O yaşında ziyaretime gelmişti. Çok sevinmiştim, hala teşhisini bilmiyordu. Acaba yanlış mı yaptım diye içimdeki sıkıntı daha da azaldı, mutlu oldum.

Ali Çiçek'in birkaç yıl sonra vefat ettiğini duydum. Kanserden değil yaşlılık ve kalp yetmezliğinden öldüğünü söylediler. Nur içinde yatsın, Allah rahmet eylesin.

2008 yılı İstanbul'da Zara Vakfı'nın Merter'de bir otelde verdiği bir gecede ben de davetliydim. Sivas Kanal 58 TV, programı canlı olarak veriyordu, benimle de kısa bir söyleşi yaptılar. Televizyon yayımlıyordu. Biraz sonra genç, esmer, yakışıklı bir genç geldi:

“- Namık Abi, ben Ali Çiçek'in torunuyum. Kanal 58 sahiplerindenim. Annem ağlayarak telefon etti, yayında seni görmüş, beni aradı. Dedeni ameliyat eden Namık Bey'i orada gördüm, ağlıyor, selam ediyor. Evimizde isminizi çok duydum ama sizinle ilk defa görüşüyorum. Sizi tanıdığımıza çok sevindim” dedi.

Delikanlı Tıbbiyeyi bitirmiş ama doktorluk yapmıyordu. Ticaret ve iş adamı olmuştu. Yanıma oturdu, biraz sohbet ettik. Ona sordum:

- Deden Ali Çiçek neden öldü?
- Yaşlılık ve kalpten
- Onun kanser olduğunu biliyor muydun?

- Hayır
- Bak sevgili meslektaşım. Gerçek şudur.. şudur...
Haberleri olmamıştı. Her şeyi anlattım ve tekrar sordum.
İyi mi etmişim, kötü mü?
Dedi ki,
- Abi ne demek. İyi ki söylememişsin. Yoksa ne dedem o kadar yaşayabilirdi, ne de annem ve kardeşleri dedem ölene kadar ağır endişe ve üzüntüden kurtulabilirdi. Çünkü dedeme çok bağlıydılar. O üzüntüyü dedeme ve aileme yaşatmadığınız için size teşekkür ederim. Ailemiz seni çok seviyordu,

ama şimdi daha çok seveceğiz. Bir emrin olursa, bekleriz dedi. Kucaklaştık, ayrıldı.

Ve o an üzerimdeki son yükleri de atmış, rahatlamıştım. Ben o kararı verirken hislerimle vermiştim. Ben o toplumun yetiştirdiği bir insandım. Kişileri çok iyi tanıyordum, değerlerini iyi biliyordum.

Modern ölçülerde bu davranışımın tartışılabileceğini biliyorum ama hislerim beni haklı çıkardı. Ben hastayla özdeş olmuştum. Karar biraz da benim içindi.

10.10.2008

Dr. Namık Kemal Kurt

XIV. GEVHER NESİBE TIP GÜNLERİ, IX. TÜRK TIP TARİHİ KONGRESİ, TÜRKİYE'DE TIP EĞİTİMİNİN 500. YILI ANISINA 24-27 MAYIS 2006 KAYSERİ (IX. TÜRK TIP TARİHİ KONGRESİ'NDEN KISA NOTLAR)

Kenan KARAGÖZ*

**XXIV. Gevher Nesibe Health Days, IX. Congress on
Turkish History of Medicine, In Commemoration of 500th Year of
Medical Education in Turkey. May 24-27, 2006 Kayseri
(Outlines from IX. Congress on Turkish History of Medicine)**

Bu kongrenin düzenlenmesine vesile olan; başta Prof. Dr. Özcan Aşçıoğlu, Prof. Dr. Mustafa KESKİN (Tarihçi) ve Kenan KARAGÖZ, inanarak, her öğrenciye şifaiye medresesinin önemini anlattılar ve Şifaiye'nin kuruluşunun 800. yılının neden Kayseri'de kutlanması gerektiğinin propagandasını yaptılar. 2000'li yıllarda, yılmadan, yorulmadan, usanmadan, özellikle Uluslararası 38. Tıp Tarihi Kongresi'nin

sonunda Anadolu'da ayakta kalan Darüşşifaları gezmek ve görmek amacıyla Kayseri, Sivas, Tokat ve Amasya illerine bir gezi düzenlendi. 5 gün süren bu geziye ben de iştirak ettim. O zamanki Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Nil Sarı hanımefendiyi, hocama Gevher Nesibe Darüşşifahanesinin kuruluşunun 800.yılına rastlaması münasebetiyle IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nin Kayseri'de yapılması için

* Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü ve Müzesi Şefi: kkaragoz@erciyes.edu.tr.

ikna ettik. VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi Sivas'ta yapılmıştı. Sivas'taki kongrenin sonundaki kapanış oturumunda IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nin Kayseri'de yapılmasına karar verildi. Kongre hazırlıklarına girildi. Uzun bir çalışmanın ardından 2006 yılına gelindi. Sivas'taki kongreden edindiğimiz tecrübelerle göre bizim kongremiz biraz farklı olmalıydı. VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde çok başlılık vardı. Kongre bildirileri daha sonra basıldı.

Bence bizim kongremizin bir diğer önemi de, her yıl kutlanan 14 Mart Tıp Bayramı'nın başlangıç tarihi olarak bilinen 1826 yılından 1206 yılına çekilmesi fikrinin ulusal ve yerel basında Kayseri Tabip Odası Başkanı Prof. Dr. Selim KURTOĞLU ve Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ruhan DÜŞÜNSEL hanımefendi tarafından dile getirilmesi idi.

Kongreden bir gün önce kongre misafirlerini karşıladık. Misafirleri konaklama yerlerine yerleştirdik. Sergi salonlarını hazırladık. Kongre sekreterimizin hatasından kaynaklanan bir sorun yaşadık. Sergi Salonunun Üniversitemize tahsisi için yazılı müracaatta bulunmadığından, Kültür Müdürlüğü Salonunda aynı gün ve aynı saatlerde dört ayrı etkinliğin olduğunu gördük. Erciyes Üniversitesi'nin sergisi ve açılış kokteyli, tiyatro etkinliği, Kültür Bakanlığı'nın Hat ve Tezhip sergisi, Maltepe Üniversitesi'nin Sergisi, Tapu Kadastro Müdürlüğü'nün Konferansı gibi kısacası dört bilinmeyenli bir denklemi çözmekten zordu.

Kongremize Kültür Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. Mustafa İSEN beyefendi de iştirak edecekti, yoğun programı dolayısıyla iştirak edemedi. Daha sonra Vali beyi devreye sokarak, bir orta yol bulundu ve sorun

çözüldü. GATA'dan Doç. Dr. Adnan ATAÇ'ın sergisi Kültür Müdürlüğü'nün sergi salonunda yapıldı. 24 Mayıs 2006 tarihinde Kültür Sitesi'ndeki açılış kokteyli Kayseri Valisi Sayın Osman GÜNEŞ verdi. Sayın Valimize katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Sabancı Kültür Sitesi'nde de Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver Nakışhanesi tarafından hazırlanan bir sergi düzenlendi. Bu serginin açılışı esnasında ufak bir türban krizi yaşandı. Bu olay ulusal ve yerel basında yer aldı. Bu türban hadisesi kongremize biraz gölge düşürdü. Öğle yemeklerini personel yemekhanesinde verdik.

Kongre kayıtları yapıldı. Misafirlere kongre çantaları dağıtıldı. Kongre çantaları oldukça zengindi. Darphane tarafından gümüş hatıra paraları, PTT tarafından da hatıra pulları bastırıldı. Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyesi heykeltıraş İsmail Hüseyinov tarafından bronzdan Gevher Nesibe heykeli yaptırıldı. Gevher Nesibe Hastanesi'nin girişine büyük bir Gevher Nesibe Büstü yapıldı, on bin adet İngilizce-Türkçe Gevher Nesibe broşürü bastırıldı. Ayrıca ilaç firmalarına ajanda bastırıldı, hatıra porselenler yaptırıldı.

Bu büyük emek ve çabaların harcamasında tüm maddi ve manevi katkılarını esirgemeyen değerli Rektörümüz Prof. Dr. Cengiz UTAŞ'a, değerli Dekanımız Prof. Dr. Ruhan DÜŞÜNSEL'e, Dekan yardımcılarımızdan Prof. Dr. Yusuf ÖZKUL'a, Doç. Dr. Mustafa ÇETİN'e, kongre başkanımız Prof. Dr. Esin KAHYA'ya, Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR'e, Kongre Eş Başkanımız Prof. Dr. Ekrem AKTAŞ'a, kongre sekreterimiz Yrd. Doç. Dr. Mümtaz MAZICIOĞLU'na, ayrıca kongremizin

hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde emeği geçen isimsiz kahramanlara ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

Bir ilk olarak kongre metinleri daha önceden basılıp, kongre çantalarının içine konuldu. Kongremizde Sivas'taki gibi çok başlılık yoktu. Kongre misafirlerine Rektörlüğümüz ve Dekanlığımız tarafından üç gün süreyle öğle ve akşam yemekleri verildi. 27 Mayıs 2006 cumartesi günü sabah yağışlı bir hava vardı. Sabah 09.00'da üniversitemiz araçlarıyla Erciyes Dağı'na çıktık, orada teleferiğe bindik. Öğleye doğru da Ağımas'a hareket ettik. Ağımas Belediye Başkanına katkılarından dolayı ayrıca teşekkür ederim. Mimar Sinan'ın doğduğu evi ziyaret ettik. Yeni ziyarete açılan yeraltı mağaralarını gezdik, çeşitli bilgiler aldık. Yaklaşık 80 kişi kalan misafirlerimize, öğle yemeği olarak etli bulgur pilavı, salata, ayran, glaboru suyu ikramında bulundular. Misafirlerimize Ağımas'ı tanıtan kitap ve CD'ler dağıtıldı. Saat 14.30 civarında Ağımas'tan ayrıldık. Saat 15.00'da Gevher Nesibe Darüşşifahanesine geldik. Taç kapısının önünde bir hatıra resmi çektirdik. Misafirlere Gevher Nesibe'yi tanıtıcı broşürlerden dağıttık. Müze hakkında bilgi verdim. Misafirle-

rimiz saat 16.30'da müzeden ayrıldılar. Misafirlerimizin bir kısmı Raşit Efendi Kütüphanesi'ne gitti, bir kısmı da çarşıda alışveriş yaptılar. Misafirlerimiz, konakladıkları yerlerden eşyalarını alarak, birbirleriyle vedalaşarak, hepsi de memnuniyetlerini dile getirerek ayrıldılar.

Uzun ve yorucu uğraşların ardından Gevher Nesibe Darüşşifası'nın kuruluşunun 800. yılı anısına düzenlediğimiz kongreyi, Erciyes Üniversitesi olarak, başarıyla tamamladığımız kanısındayım. 10. Türk Tıp Tarihi Kongresi 2008 yılında Konya'da düzenlenecektir. Ulusal bir Tıp Tarihi Kongresi'nin Kayseri'de yapılması çok isabetli olmuştur. Bu kongrenin Kayseri'de yapılması, Gevher Nesibe Darüşşifahanesi'nin tanıtımı, Üniversitemizin, şehrimizin, bilim alanındaki yeri ve önemini ortaya koymaktadır. Türk bilim dünyasına katkımız olduysa; ne mutlu bizlere.

Kongremizde bir bildiri sunan, Türk Tıp Tarihi Kurumu üyesi olan tıp tarihinin duayenlerinden Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT hocam, 03.08.2006 tarihinde 62 yaşında geçirdiği kalp krizi sonucu ebedi aleme intikal etmiştir. Ruhu şad olsun. Tıp tarihi camiası ulu bir çınarını kaybetmenin üzüntüsü içerisinde.

İLK DİŞHEKİMLİĞİ OKULUMUZ OLAN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ DİŞHEKİMLİĞİ FAKÜLTESİ'NİN 100. KURULUŞ YILI 1. ULUSLARARASI, X. ULUSAL TÜRK TIP TARİHİ KONGRESİ BÜNYESİNDE DÜZENLENEN BİR SEKSİYONLA KUTLANDI

Arın NAMAL*

**100th Foundation Year of Dentistry Faculty of Istanbul University
Which is Our First Dentistry School was Celebrated with a
Section Arranged within the 1st International and
10th National Turkish Medicine History Congress**

First dentistry school in our country was established in 1908 and it still exists today with the name of Istanbul University Dentistry Faculty. 100th foundation year of the school was celebrated with a meeting held by the Association of Turkish Medicine History in Konya in May 21st, 2008.

Key Words: Istanbul University Faculty of Dentistry, Anniversary of 100th Year

Özet

Ülkemizde ilk dişhekimliği okulu 1908 yılında kurulmuştur ve günümüzde İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi adıyla yaşamaktadır. Okulun 100. Kuruluş Yılı, Konya'da 21 Mayıs 2008 tarihinde Türk Tıp Tarihi Kurumu tarafından düzenlenen bir toplantı ile kutlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi, 100. Yıl Töreni

* İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doç. Dr.; arinnamal2002@yahoo.com

Konya’da 20-24 Mayıs 2008 tarihinde düzenlenecek olan **I. Uluslararası, X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde**, ülkemizin ilk dişhekimliği okulu olan **İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi’nin 100. Kuruluş Yılı’nı** kutlamak üzere bir sekiyon düzenlenmesi fikri, **İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi** mezunlarından Çukurova Üniversitesi Vekil Dekanı Hocamız **Sayın Prof. Dr. İlter Uzel** tarafından dile getirilmişti. Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Sayın **Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir’in** bu öneriye memnuniyetle sahip çıkışı, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yönetim Kurulu Sayın üyelerinin de aynı sıcak desteği verisi ile, Konya Selçuk Üniversitesi çatısı altında gerçekleşecek kongrede 21 Mayıs 2004 tarihinde ilk dişhekimliği okulumuzun kuruluşunun 100. Yılı’nı kutlamak üzere tam gün sürecek bir sekiyon düzenlenmesi ve “100. Yıla Armağan Kitabı” yayınlanması kararlaştırılmış oldu.

İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 1972 mezunu, **İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi AD Başkanı Sayın Prof. Dr. Öztan Öncel** ve İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 1983 mezunu, **İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi öğretim üyesi Doç. Dr. Arın Namal**, dişhekimliği tarihi üzerine araştırmaları bulunan değerli bilim insanlarından, meslek üyelerinden aldıkları katkı ve desteklerle kısa sayılabilecek bir süre içerisinde sekiyonun ve kitabın hazırlıklarını tamamladılar.

Konya Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi, İlk Dişhekimliği Okulumuzun 100. Kuruluş Yılı Seksiyonu’na gönülden destek verdi. Fakülte’nin güzel bir altyapıya

sahip konferans salonu, sekiyona tahsis edildi. Bu değerli olanak için **Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Tamer Ataoğlu ile Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekan Yardımcısı, İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 1983 mezunu, sevgili sınıf arkadaşım Sayın Prof. Dr. Yaşar Göyenc’e** teşekkür borçluyuz. Konya Dişhekimleri Odası’nın açılışa çiçek göndermesi, yeni seçilen başkanın toplantıya teşrifi, oda faaliyetlerini tanıtan konuşması da Konya’da bizi çevreleyen sıcak evsahipliğinin önemli bir unsuruydu.

21 Mayıs 2008 tarihinde saat 10.30’da Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Konferans Salonu’nda başlatılan Seksiyonun Başkanlığı, toplantının fikir babası **Sayın Prof. Dr. İlter Uzel** tarafından yürütüldü. Açış konuşmaları Prof. Dr. Öztan Öncel, Türk Dişhekimleri Birliği 100. Yıl Arşiv Komitesi Başkanı **Dişhekimi Sayın Kazmir Pamir, Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Çukurova Üniversitesi Dişhekimliği Vekil Dekanı ve Seksiyon Başkanı Sayın Prof. Dr. İlter Uzel, Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Tamer Ataoğlu ve İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Hasan Meriç** tarafından gerçekleştirildi. 100. yılı kutlanan **İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi’nin Dekanı Sayın Prof. Dr. Hasan Meriç**, bir gün önce **I. Uluslararası, X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi’nin** de açılış töreninde de açış konuşması yapmışlardı.

Açış konuşmaları içinde **Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr.**

Ayşegül Demirhan Erdemir'in konuşması, dikkat çeken ve çok sevindirici bulunan bir açıklamayı içeriyordu. **Türk Tıp Tarihi Kurumu**, iki yılda bir sürdürmekte olduğu ulusal tıp tarihi kongrelerine paralel olarak, aynı tarihlerde Dişhekimliği Tarihi kongrelerini başlatmayı kararlaştırmıştı. Bu karar gereği Türk tıp tarihi Kurumu, kısa süre içinde ülkenin tüm Dişhekimliği Fakülteleri Yönetimlerine yazı ile ulaşarak, iki yıl sonra gerçekleşecek bu bilimsel etkinlik için, araştırmacılara çağrıda bulunacaktı.

Toplantıya **İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Hasan Meriç**'in katılımı, toplantıyı açışı,

seksiyonu ilk konuşmadan son konuşmaya kadar ilgi ile izleyişi, bütün katılımcılarda sevinç uyandırdı. Sayın **Dekan Prof. Dr. Meriç** de öğrencisi, mezunu, öğretim üyesi, şimdi de Dekanı olduğu İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi'nin 100. Yılı idrak etmesinin coşkusu içindeydi ve bu coşkuyu toplantımıza en güçlü şekilde yansıttı. Seksiyon ilk konuşmadan son konuşmaya, dişhekimliği öğrenimine ve mesleğine gönül verenlerin, bu mesleğin ülkemizde daha da yükselmesi için uğraş verirken, aslında güçlü bir dostluğu da paylaştıklarını hissettikleri bir atmosferde gerçekleşti.

İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi (Fotoğraf: A. Namal)

Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Dekanı Sayın Tamer Ataoğlu ve Dekan Yardımcısı Sayın Prof. Dr. Yaşar Göyenc de, toplantıyı başından sonuna izleyerek değerli katkılarda bulundular.

İlk Dişhekimliği Okulumuzun kurucuları olan Prof. Dr. Cemil Topuzlu ve Prof. Dr. Halit Şazi Kösemihal'in, İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi'nin İlk Dekanı olan Ord. Prof. Dr. Suat İsmail Gürkan'ın adlarının verildiği üç oturumdan oluşan Seksiyonda sunulan bildiriler ve konuşmacıları, aşağıda yer almaktadır: **Ortaçağ'da Anadolu'da Periodontoloji** (Medieval Anatolian Periodontology) İlter Uzel - **Türk Dişhekimliği Tarihine Kısa Bir Bakış: Okul'dan Fakülte'ye** (An Overview of the History of Turkish Dentistry: From School to Faculty) Öztan Öncel - **Türk ve Dünya Dişhekimliğine Işık Olmuş Bir İsim Prof. Dr. Dr. h.c. Alfred Kantorowicz (1880-1962)** (A Man Who Has Enlightened Dentistry in the World and Turkey Prof. Dr. Dr. h.c. Alfred Kantorowicz (1880-1962) Arın Namal- **Dünyada ve Ülkemizde Dişhekimliğinin Öncü Kadınları** (The Pioneer Women in Dentistry in the World and Our Country, Nuran Yıldırım (mazereti nedeniyle toplantıda bulunamadı)- **Dişçilik Mektebimizin İlk Müdürü Mustafa Münif Paşa** (The First Director of our Dental School) Ayşegül Demirhan Erdemir- **Atatürk'ün Ağız ve Diş Sağlığı** (Mouth and Dental Health of Atatürk) Yavuz Aydın- **Mustafa Kemal Atatürk'ün Diş Sağlığı ve Diş Hekimleri** (The Dental Health and Dentist's of Mustafa Kemal Atatürk) Ahmet Doğan Ataman- **Türk Diş Hekimliğinin Bilimsel Kuruluşunun 100. Yılında**

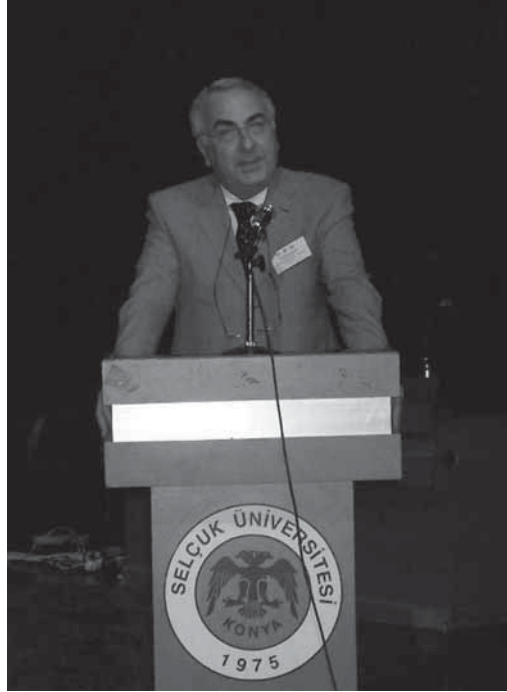
Diş Hekiminin Yetkilerine Ait Mevzuat ve Mevzuat Değişikliği Çalışmaları (The Set of Laws on Dentists' Authority in the 100th Anniversary of Scientific Turkish Dentistry and the Studies on the Change in the Laws) Funda Kadioğlu, İlter Uzel - **Geçmişten Günümüze Dişhekimliği Radyolojisi** (Dentistry Radiology from Past to Present) Emin Murat Canger, Peruze Çelenk - **Ortodonti Tarihine Kısa Bir Bakış** (A Look into the History of Orthodontics) Melek Yıldırım - **Ankara Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Tarihçesi** (History of Ankara University Faculty of Dentistry) Cem A. Gürgan- **Selçuk Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Tarihçesi** (History of Selçuk University Faculty of Dentistry) Yaşar Göyenc - **Başkent Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Tarihçesi** (History of Başkent University Faculty of Dentistry) Mete Üngör - **Cumhuriyet Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Tarihçesi** (History of Cumhuriyet University Faculty of Dentistry) İhsan Hubbezoğlu- **Süleyman Demirel Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Tarihçesi** (History of Süleyman Demirel University Faculty of Dentistry) M. Şenol Tüzüm- **Erciyes Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Tarihçesi** (History of Erciyes University Faculty of Dentistry) Servet Kesim, M. Mümtaz Mazıcıoğlu - **İstanbul Dişhekimleri Odası Tarihçesi** (History of the Chamber of Dentists of İstanbul) Kazmir Pamir - **Konya Dişhekimleri Odası Tarihçesi** (History of the Chamber of Dentists of Konya) Yeni Seçilen Başkan.

Toplantıda kısa sayılabilecek bir süre öncesinde kurulmuş, yurt sathına dağılmış dişhekimliği Fakültelerimizin tarihçeleri ile

ilgili sunumlar, kısa süre içerisinde çok büyük bir çabanın sığdırıldığını gözler önüne sermeleri bakımından son derece etkileyiciydi.

Kapanış konuşmalarında Dişhekimliği tarihimiz konusunda bilimsel etkinliklerin

artması, süreklilik kazanması ve iki yıl sonra Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun 11. Ulusal Kongresi ile iş zamanlı olarak yapılacak Dişhekimliği Tarihi Kongresi'nde buluşulması dileği dile getirildi.

İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıl Dekanı Sayın Prof. Dr. Hasan Meriç

Simpozyum Katılımcılarından Gülhane Askeri Tıp Akademisi Dişhekimliği Bilimleri Merkezi'nden Prof. Dr. Diş Tbp. Kd. Alb. Yavuz Aydınту

Toplantı Kapanışında konuşmacılardan bir grup

Konya Selçuk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dekan Yrd. Prof. Dr. Yaşar Göyeneç ve İstanbul Üniversitesi Diş hekimliği Fakültesinden Sınıf Arkadaşı Doç. Dr. Arın Namal

TÜRK TIP TARİHİ KURUMU İLK DİŞHEKİMLİĞİ OKULUMUZ OLAN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ DİŞHEKİMLİĞİ FAKÜLTESİ'NİN 100. KURULUŞ YILI ANISINA BİR KİTAP YAYINLADI

Arın NAMAL*

**The Association of Turkish Medicine History Published a Book in
Memory of 100th Foundation Year of Faculty of Dentistry of
Istanbul University which is Our First Dentistry School**

The Association of Turkish Medicine History published an anniversary book due to the 100th foundation year of the association which is the first dentistry school of our country and called as Istanbul University Dentistry Faculty Today. Editors of the book are Assoc. Prof. Dr. Arın Namal, Prof. Dr. Aysegul Demirhan Erdemir and Prof. Dr. Oztan Oncel. Information about the book is given in this article.

Key Words: Istanbul University Faculty of Dentistry, 100th Foundation Year

Özet

Türk Tıp Tarihi Kurumu, ülkemizin ilk dişhekimliği okulu olan ve günümüzde İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi adını taşıyan kurumun 100. kuruluş yılı nedeniyle bir armağan kitabı yayınlamıştır. Kitabın editörleri Doç. Dr. Arın Namal, Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir ve Prof. Dr. Öztan Öncel'dir. Yazıda, kitap hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi, 100. Kuruluş Yılı

* İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doç. Dr.; arinnamal2002@yahoo.com

Dünyada 19. yüzyılın başından itibaren özellikle Amerika’da mekanik-teknik eğitimin ön planda tutulduğu, Tıp Fakültelerinden bağımsız olarak yapılanmış “Dental Scholl” adı altında okulların kurulması ile eğitimin sistemleştirilmesi çabaları başlatılmıştı. Bilimsel temelde dişhekimliği öğretimi için oluşturulan ilk kurumlar, Amerika Birleşik Devletleri’nde 1839 yılında faaliyete geçirilen **College of Dental Surgery**, Londra’da 1859’da kapılarını açan **London School of Dentistry** oldu. Almanya’da dişhekimliği eğitimi uzun yıllar özel olarak açılan merkezlerde sürdürülmüş, ilk yüksek okul 1884 yılında **Berlin Üniversitesi** bünyesinde bir “Enstitü” şeklinde açılmıştı. Dünyada 19. yüzyılın ikinci yarısında dişhekimliğinin bir bilim alanı olduğu, tıp fakültelerine bağlı özel bir alan olarak tanınabileceği fikri yerleşmekte ve öncü örnekler ortaya konmaktayken bizde, 20. yy. başlarken henüz dişhekimi yetiştirmek üzere bir kurum oluşturulması başılamamıştı. Ancak Balkanlarda da henüz açılmış bir dişhekimliği okulu bulunmuyordu ve Balkanlarda dişhekimliği okullarının açılışı için daha birkaç on yıl geçecekti. Ülkemizde modern anlamda bir eczacılık okulunun temelleri ise, Galata-saray’da kurulan **Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’de Eczacı Sınıfı** adı altında 1839 yılında atılmış, okul mezunu eczacılar, “diplomalı” kişiler olarak çoktan mesleklerini uygulamaya başlamışlardı.

Zamanın **Tıp Fakültesi Muallimler Meclisi Karar Defteri’nin** incelenmesi, ülkemizin ilk dişhekimliği okulunun ilk bütçesinin 22 Kasım 1908’de Maarif Nezareti tarafından kabul edildiğini göstermektedir. **Diştababeti Mektebi Talebe**

Cemiyeti, kuruluşun ilk adımı olan bu tarihi esas alarak 1948 yılında ilk kez “**Kuruluş Yıldönümü**” kutlaması yapmış, kutlama anısına, 22 Kasım 1948 tarihiyle “**Türk Dişhekimliği Okulu’nun 40. Kuruluş Yılı Gazetesi**” yayınlamıştır. Bu sembol gün, halen her yıl **Türk Dişhekimleri Birliği** tarafından kutlanan **Ağız-Diş Sağlığı Haftası’nı** da belirlemekte ve böylece yaşatılmaktadır.

Dünyadaki ilk örneklerine nazaran geç kurulan, 1909 yılında faaliyete geçen, ilk adı **Dâr-ül fûnûn-ı Osmânî Tıp Fakültesi Eczacı, Dişçi, Kabile (Ebe) ve Hasta-bakıcı Kadın Mektebi** olan, **Diştababeti Okulu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dişhekimliği Okulu** adları ardından **İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi** adını almış ilk dişhekimliği okulumuzun, Halid Şazi Hoca’dan başlayarak her biri üstün yetenek ve çalışkanlık timsali olmuş Hocaları, kendilerini mesleklerine adayışlarıyla bir yüz yıl içinde mesleği ülkemizde koşar adımlarla ilerletmenin tarihini yazdılar. Kitap, bu onurlu tarihi yazmış olan tüm Hocalarımıza, bu kurumdan aldıkları eğitimin gereğini en iyi şekilde yerine getirmek üzere yurt sathına dağılarak insana hizmetin en seçkin alanlarından biri olan dişhekimliği mesleğine ömürlerini adanmış ve adamakta olan dişhekimlerimize armağan edilmek üzere hazırlanmıştır.

Kitabımız, Konya’da 20-24 Mayıs 2008 tarihlerinde gerçekleşen **Türk Tıp Tarihi Kurumu I. Uluslararası ve X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde “Ülkemizde İlk Dişhekimliği Okulunun Kuruluşunun 100. Yılı” Seksiyonunda** sunulan bildirilerin yanı sıra, kuruluş tarihlerini yazmaları ricasıyla ulaştığımız Dişhekimliği Fakültelerimiz ve

Dişhekimleri Odalarımızdan bize ulaşan yazıları içermektedir.

“Kuruluşunun 100. Yılında Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu’na Armağan” kitabımız içerisinde ayrıca, meslek dergilerimizde adı okulumuzla özdeşleşmiş Hocalarımızın ve bazı meslektaşlarımızın tıp tarihimizi konu alan bazı yazılarına da yer vererek, onların seslerinin bugün de kulaklarımızda yankılanmasını sağlamak istedik. Okulumuzun ardında bıraktığı bir yüzyıl içindeki ilk kökleşme safhasında adları parıldayan Hocalarımızdan, yayın projesine ait zaman darlığı nedeniyle maalesef ancak sınırlı sayıda ismin kısa biyografilerine de yer verebildik. Tümünü saygıyla anıyoruz. İleride kapsamı genişletilecek dişhekimliği tarihimize yönelik araştırmalarda kitabımızda değinemediğimiz biyografiler üzerine, bilimsel çalışmalar boyutunda derinleşilerek inileceğinden kuşku duymuyoruz. Kuşkusuz bu araştırmalar, daha sonraki safhalarda yıldızlaşmış Hocalarımızı da konu alacaktır. Bu alanda ortaya konacak bilimsel araştırmaların heyecanını şimdiden duymaktayız.

I. Sunuş Yazıları, II- Türkiye’nin İlk Dişhekimliği Okulu’nun Faaliyet Gösterdiği Binalar: Kadirga’dan Çapa’ya, III- Öncülerimiz, IV- 1000. Yıla Armağan Makaleler, V- Söyleşi, VI- Tarihten Tarihimizi Konu Almış Sayfalar VII- Gülümseten Sayfalar, VIII- 110. Yıla Armağan Kitabımıza Kurumlaşma Öykülerini Gönderen Dişhekimliği Fakültelerimiz ve Meslek Odalarımız IX- Bedii N. Şehsuvaroğlu Arşivinden X- Tarihimizde Reklamlar adını taşıyan bölümlerden oluşan kitabımız, **Doç. Dr. Arın Namal, Prof. Dr. Öztan Öncel,**

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir editörlüğünde hazırlanarak Nobel Tıp Kitabevleri tarafından yayınlanmış ve satışa sunulmuştur.

Kitabımıza sunuş yazısı yazan, Konya’da 20-24 Mayıs 2008 tarihlerinde gerçekleşecek olan **Türk Tıp Tarihi Kurumu I. Uluslararası ve X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi’ndeki** sekiyonumuzu açmak üzere aramızda bulunan İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi’nin **100. Yılı’nın Dekanı Sayın Prof. Dr. Hasan Meriç’e** en içten teşekkürlerimizi sunarız.

İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi mezunu, Çukurova Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Kurucu Dekanı olup, halen dekanlığı yürütmekte olan, tıp tarihi alanının da değerli Hocası Sayın **Prof. Dr. İlter Uzel’e**, gerek bu kitabın hazırlanmasına, gerekse Konya’da 20-24 Mayıs 2008 tarihlerinde gerçekleşen **I. Uluslararası ve X. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde** bu konuda bir sekiyon açılmasına, önerisi ile yön vermiş ve çalışmalarımızı desteklemiş olmalarından ötürü içtenlikle teşekkür ederiz. Dişhekimliği tarihimiz bakımından çok anlamlı bu yıldönümünün özel olarak kutlanmasına içten bir ilgi gösteren Türk Tıp Tarihi Kurumu Yönetim Kurulu üyelerine de gönül dolusu teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kitabımıza makaleleriyle katılan İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi emekli Hocalarımızdan halen Yeditepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın **Prof. Dr. Gündüz Bayırlı’ya**, Dekanlarımızdan **Prof. Dr. Nuri Muğan’a**, Sayın **Prof. Dr. Melek Yıldırım**, Sayın **Prof. Dr. Ahmet Efeoğlu’na**, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi öğretim üyelerinden

Zamanın Tıp Fakültesi Muallimler Meclisi Karar Defterinin incelenmesi, ülkemizin ilk dişhekimliği okulunun ilk bütçesinin 22 Kasım 1908'de Maarif Nezareti tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Diştababeti Mektebi Talebe Cemiyeti, kuruluşun ilk adımı olan bu tarihi esas alarak 1948 yılında ilk kez "Kuruluş Yıldönümü" kutlaması yapmış, kutlama anısına, 22 Kasım 1948 tarihiyle "Türk Dişhekimliği Okulu'nun 40. Kuruluş Yılı Gazetesi" yayınlamıştır. Bu sembol gün, halen her yıl Türk Dişhekimleri Birliği tarafından kutlanan Ağız-Diş Sağlığı Haftası'nı da belirlemekte ve böylece yaşatılmaktadır.

Dünyadaki ilk örneklerine nazaran geç kurulan, 1909 yılında faaliyete geçen, ilk adı Dar-ül Fünûn-ı Osmani Tıp Fakültesi Eczaî, Dişçî, Kabilî (Ebe) ve Hastabakıcı Kadın Mektebi olan, Diştababeti Okulu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dişhekimliği Okulu adları ardından İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi adını almış ilk dişhekimliği okulumuzun, Halid Şazi Hoca'dan başlayarak her biri üstün yetenek ve çalışkanlık timsali olmuş Hocaları, kendilerini mesleklerine adayışlarıyla bir yüz yıl içinde mesleği ülkemizde kosar adamlarla ilerletmenin tarihini yazdılar. Bu onurlu tarihi yazmış olan tüm Hocalarımıza, bu kurandan aldıkları eğitimin gereğini en iyi şekilde yerine getirmek üzere yurt sathına dağılarak insana hizmetin en seçkin alanlarından biri olan dişhekimliği mesleğine ömürlerini adanmış ve adamakta olan dişhekimlerimize, kitabımızı en derin saygılarımızla armağan ediyoruz.

Nice yüzyıllara

**Türkiye Cumhuriyeti
İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi!**

www.nobelip.com

Sayın **Yard. Doç. Dr. Murat Canger**'e ve Sayın **Prof. Dr. Peruze Çelenk**'e, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Dişhekimliği Bilimleri Merkezi'nden **Prof. Dr. Diş Tbp. Kd. Alb. Yavuz Aydınтуğ**'a, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi AD Öğretim Üyesi Sayın **Prof. Dr. Nuran Yıldırım**'a, Ankara Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi mezunu, halen Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi AD'ndan **Yard. Doç. Dr. Funda Kadioğlu**'na, Dişhekimisi Sayın

Ahmet Ataman'a ve Dişhekimisi Sayın **Ahmet Sağman**'a dişhekimliği eğitimi kurumlarının ve dişhekimliği meslek örgütünün çok çeşitli yurt köşelerine yayılmış olduğunu örneklemek üzere tümüne çağrıda bulunduğumuz Fakülte ve Odalarımızdan, kitabımıza yazı veren Dişhekimliği Fakültelerimize ve Meslek Odalarımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Nice yüzyıllara Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi!

TÜRK TIP TARİHİ KURUMU KURULUŞUNUN 70. YIL ANMA TOPLANTISI

İbrahim BAŞAĞAOĞLU*

Meeting of 70th Year of Turkish Society for the History of Medicine

Türk Tıp Tarihi Kurumu, Kuruluşunun 70. yılını kutlamak amacıyla İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ile İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dallarının birlikte düzenlediği *“Anılarla Kuruluşundan Günümüze Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanları”* konulu toplantıyı, 9 Ekim 2008 Perşembe günü İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsünde gerçekleştirmiştir.

Eski Seyyid Hasan Paşa Medresesinin restore edilmesi sonucu Avrasya Enstitüsü olarak hizmet veren bu tarihi mekânda düzenlediğimiz toplantıya kurumumuza ve tıp alanına hizmet vermiş eski hocalarımız, yakınları, kurum üyelerimiz, hocalarımızın dost ve arkadaşları ile birlikte yeni nesil akademisyenler de iştirak etmişlerdir. Ayrıca Türk Tabipler Birliği bir çiçek göndermiş ve bir öğretim üyesi

arkadaşımız birliği temsilen toplantımıza katılmışlardır.

Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu ve kurum sekreteri Dr. Hakan Ertin’in gayretleri ile gerçekleştirilen toplantının açılış konuşmasını güzel bir görsel sunum eşliğinde Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu yapmıştır. Daha sonra hayatta olan eski başkanlarımızdan o dönem kurum başkanımız olan Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Prof. Dr. Hüsrev Hatemi ve Prof. Dr. Nil Sarı birer konuşma yaparak anılarını katılımcılarla paylaşmışlardır. Bu sayede dinleyiciler tarihi perspektif içinde bu güzel anılara tanıklık etme olanağı bulmuşlardır.

Hayatta olmayan başkanlarımızın yerine kızı, torunu, öğrencisi ya da çalışma arkadaşları anılarını dile getirmişlerdir.

*“Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan”*ı anlatacak olan Hocamız Prof. Dr. Aykut

* İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Etik ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Prof. Dr.; ibasagaoglu@mynet.com

Kazancıgil, son anda mazereti nedeniyle toplantıya katılamamış, yerine toplantımıza katılan sayın Prof. Dr. İbrahim Yıldırım, **Gürkan**’la ilgili anılarını bizimle paylaşmıştır.

Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu, büyük babası **“Prof. Dr. Cemil Topuzlu”** yu;

Prof. Dr. Ayhan Yücel ve Prof. Dr. Kemal Altaş ile Hocamızın kızı Nur Günüşen, **“Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat”** ı anlatmışlardır.

Sağlık sorunları olmasına rağmen heyecan içinde toplantıya katılan Prof. Dr. Ayhan Yücel Hocamıza katkılarından dolayı bir kez daha teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, **“Dr. Feridun Frik”** i;

Prof. Dr. Seyfettin Uludağ, **“Prof. Dr. Besim Ömer Akalın”** ı;

Prof. Dr. Öner Süzer, **“Prof. Dr. Akil Muhtar Özden”** i;

Prof. Dr. Ayten Altıntaş **“Prof. Dr. Süheyl Ünver”** i;

Dr. Hakan Ertin, **“Rıza Tahsin Gencer”**i anlatan sunumlar yapmışlardır. Ancak toplantıda bulunanlar, her bir sunum sonunda kendi anılarını da belirterek daha hoş bir havanın solunmasına katkıda bulunmuşlardır.

Her bir konuşmacımıza konuşmalarının sonunda üzerinde isimleri ve toplantıyla

ilgili yazı bulunan gümüş bir tepsi, anı belgesi, ayrıca içinde kitaplar ve teşekkür yazısının da bulunduğu birer çanta verilmiştir.

Müzik eşliğinde verilen öğle ikramında konuklar uzun zaman görmedikleri dostları ve hocaları ile sohbet olanağı bulmuşlar, genç kuşak arkadaşlarımız, hocalarımız ve yakınlarıyla tanıştırılmışlardır.

Eski hocalarımız; çok daha güç koşullarda çalışarak nelere katlanmak zorunda kaldıklarını, maddi imkânsızlıklar içinde sadece bilimsel kaygılarla yaptıkları çalışmalarını dinleyicilere aktarmışlardır ki bu da özellikle genç katılımcılar için büyük şans olmuştur. Bu sayede eski hocalarımızın deneyim ve görgüleri, arkalarından gelen yeni nesil eğitim mensuplarına büyük bir katkı olmuştur.

Günümüzde bazı değer yargılarının aşındığı gerçeği göz önüne alındığında, bu tür toplantıların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Günün sonunda katılımcıların mutlu bir şekilde, teşekkür ederek vedalaşmaları bize tüm yorgunluğumuzu unutturmuştur.

Hayatta olan başkanlarımıza sağlıklı bir ömür, ebediyete intikal etmiş başkanlarımıza da tanrıdan rahmet diliyoruz.

Sevgi ve Saygılarımızla...

Türk Tıp Tarihi Kurumu
"Kuruluşunun 70. Yıl Anma Toplantısı"

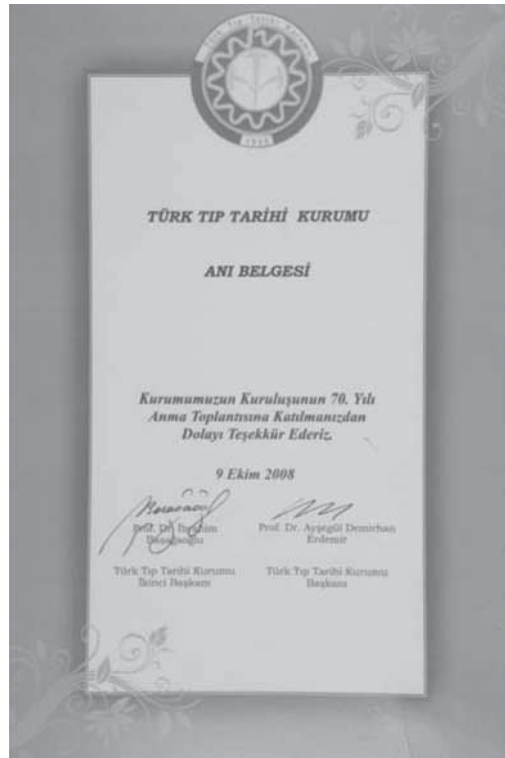
**"Anılarla Kuruluşundan Günümüze
Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanları"**

9 Ekim 2008 / Perşembe

İletişim
Dr. Hakan Ertin
0532 321 71 77
hakanertin@gmail.com

Düzenleme Kurulu
Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu
Dr. Hakan Ertin

Yer
İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü
Seyyid Hasan Paşa Medresesi,
Kımyager Derviş Paşa Sok. No:36
(Edebiyat Fakültesi Yanı)

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NDE 30
EYLÜL - 1 EKİM 2009 TARİHLERİNDE
DRESDEN TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
CARL GUSTAV CARUS TIP FAKÜLTESİ
TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ & İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ İSTANBUL TIP FAKÜLTESİ
TIP ETİĞİ VE TIP TARİHİ ANİBİLİM DALI
İŞBİRLİĞİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN
“MUSEVİLİK VE TIP” KONULU
X. TIP TARİHİ KOLLOKYUMU HAKKINDA**

Arın NAMAL*

About the 10th Colloquium on “Judaism and Medicine” which was held in collaboration with Technical University of Dresden, Carl Gustav Carus Faculty Of Medicine, Institute of History of Medicine and İstanbul University İstanbul Medical Faculty Department of Medical Ethics and Medical History on the date of

30 September – 1 October 2009

The 10th colloquium on “Judaism and Medicine” which had previously been held in Germany nine times was held in İstanbul University on the date of 30 September – 1 October 2009. The colloquium was held with the participation of distinguished scientists from Germany, France, Switzerland, Austria, Poland, Israel and Turkey. In this article, information is being given about the colloquium.

* İ. Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doç. Dr.; arinn@istanbul.edu.tr

Almanya’da “Tıp ve Musevilik” başlığı ile tıp tarihi kollokyum serisini başlatan bilim adamları **Nora Golden-bogen** (Almanya Sachsen Eyaleti Yahudi Kültürü ve Tarihi Merkezi Yöneticisi), **Susanne Hahn** (Leipzig Üniversitesi Karl Südhoff Tıp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi), **Caris Petra Heidel** (Dresden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi) ve **Albrecht Scholz** (Dresden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Dekanlarından), bu kollokyum serisinin 1938 Kasım Pogrom’u anısına yayınlanan, toplantıda sunulmuş dokuz bildiriye içeren ilk kitabına şu önsözü yazdılar:

“‘Schindler’in Listesi’ Almanya’da nasyonal sosyalizm zamanındaki antisemitik realiteyi çarpıcı biçimde gözler önüne seren bir film. Ama bir Alman yapımı film değildi. Filmin Almanya’daki prömiyerinin yapılışından sadece birkaç gün sonra 25 Mart 1994’de Lübeck’deki Sinagog’a molotof kokteylli bir saldırı oldu. Bu, Almanya’da bir sinagoga 1938 yılındaki Pogrom Gecesi’nden sonra yapılan ilk saldırıydı. Lübeck’de ve başka birçok yerde bu saldırıyı protesto gösterileri yapıldı. Nazi zamanında Almanya’da yaşayan yahudilerin, ırk bakımından kategorize edilmeleri, antisemitizmin, ırkçılığın nedenleri, tarih ve bilim tarihi çalışmalarınca konu edinildi. Ama Alman faşizminin sona ermesi üzerinden 50 yıl geçmiş olsa da, antisemitizmin ne olduğunun daha net olarak anlaşılmasına, insanlık dışı karakterinin fark edilmesine, kültür, bilim ve politika üzerine geriletici etkisinin kavranmasına, 1933 yılında devlet eliyle dayatılan ve yürütülen yahudi kıyımına direnişin hisse-

dilmeyecek kadar zayıf kalmasının nedenlerinin araştırılmasına hala ihtiyaç var.

1933 yılından sonra yahudilerin takibe uğratılması ve yok edilmeleri sürecinde, Almanya’nın tümünde olduğu gibi Saksonya Eyaleti’nde de çok sayıda yahudi hekim, diş hekimi, bilim adamı kurban edildi. Adları ve kaderleri, bugüne kadar karanlıkta kaldı. Son yıllarda Leipzig ve Dresden’de, Saksonya Eyaleti’nde meslekten men’e, sürülmeye ve öldürülmeye maruz bırakılmış meslek üyelerini belirlemek ve yaşam öykülerini açığa çıkarmak konusunda bilimsel araştırmalar yapılmaya başlandı. Bu araştırmaların ilk sonuçları, **1938 Kasım Pogrom’u** anısına 1993 yılında Dresden’de “Tıp ve Yahudilik” adı altında düzenlenen kollokyumda bildiriler şeklinde sunuldu. Bu kollokyum, Dresden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Dresden Alman Hijyen Müzesi, Saksonya Eyaleti Yahudi Tarihi ve Kültürü Merkezi HATİK-VA [Umut] tarafından düzenlenmişti. Bu kollokyum, sadece Holocaust’u hatırlatmak amacıyla değildi. Sunulan bildiriler, yahudi bilim adamı, hekim ve dişhekimlerinin 1933 öncesinde Almanya tıbbında ve sosyal politikasındaki yerini de ortaya koyuyordu. Onların Nazi Almanya’sında uğratıldığı takibat ve yokedilişleri ile Almanya’nın bilimsel, sosyal ve politik çöküşü de bu bildirilerle açığa çıkarılıyordu. 1945’den sonra nasyonal sosyalizmin ve antisemitizmin her iki Almanya’da nasıl ele alındığı konusu, ki oldukça göz ardı edilmiş bir konu idi, yine bu kollokyumda soru olarak ortaya atılmış ve eleştirel bir şekilde irdelenmeye başlanmıştı. Bu doğ-

rultuda Federal Alman Dışhekimleri Birliği'nin ki 1933'ü takiben yahudi meslek üyelerini derhal aralarından dışlamış ve mesleklerini Nasyonal Sosyalist Diktatör-lüğe hemen tabi kılmışlardı, Alman tarihinin bu kesitinde yaptıkları etkileyici izlenimle-rin yorumların ortaya konacağı bir alandı. Bir başka sorun alanı, DDR zamanında Stalinist yapı ve yöntemler nedeniyle anti-semitik çağrışımlı "temizlik" anlayışı güdülmüş olmasıydı. Geniş bir sorun alanı oluşturan "antisemitizm" ve Holocaust'un unutulmamasının şart oluşu, bizi bu yıl tekrar bir bilimsel kollokum düzenlemeye yöneltti."

1994 yılında basılan bu ilk kitap ardın-dan, sekiz kollokum daha gerçekleştirildi. Kollokumların tümü, Dresden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü öncülüğünde gerçekleştirildi. Bu toplantılarda, dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen, Yahudilik ve Tıp konusunda araştırmaları olan ünlü tarihçi-ler buluştular. Çok değerli bilimsel araştı-rmalar, katılan diğer uzmanların da katıldığı tartışmalarla uzun uzadıya irdelendi. Bu güne kadar Almanya'da bu bilimsel toplantı serisine ait kitaplar, ünlü bir tıp kitabevi olan Mabuse Verlag (Mabuse Yayınevi) tarafın-dan yayınlandı.

Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakül-tesi Tıp Tarihi Enstitüsü Başkanı **Prof. Dr. Caris Petra Heidel** ile İstanbul Üniversite-si İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'ndan **Doç. Dr. Arın Namal**'ın işbirliği ile düzenlenen "Musevilik ve Tıp" konulu 10. Tıp Tarihi Kollokyumu, işte daha önce 9 kez Almanya'da Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nce gerçekleştirilmiş,

"Musevilik ve Tıp Tarihi" konulu toplantı serisinin 10.'sudur ve Jübile Kollokyumu olarak ülkemizde düzenlenmiştir. X. Kollokum, 30 Eylül 2009 saat 10.00'da İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası Doktora Salonu'nda başlamış, birbirine paralel iki salon A Salonu ve B Salonu adlarıyla kullanılarak, simültane çeviriler eşliğinde gerçekleştirilen bildiri sunumları ile devam etmiş, ertesi gün olan 1 Ekim 2009 tarihi akşamında yine aynı salonda sona ermiştir. Kollokumun açılışında Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Başkanı Bayan **Prof. Dr. Caris Petra Heidel**, İstanbul Üniversi-tesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı adına **Doç. Dr. Arın Namal** birer açılış konuşması yaparak ardından konuşmalarını yapmak üzere Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı **Sayın Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu**'nu, Türk Musevi Cemaati Başkanı **Sayın Silvyo Ovadya**'yı, Türkiye Haham-başısı **Sayın İshak Haleva**'yı ve İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı **Sayın Prof. Dr. Bilgin Saydam**'ı davet etmişlerdir. Açılışta Alman Başkonsolosu **Sayın Brita Wagener**, Avusturya Kültür Ofisi Müdürü **Sayın Mag. Christian Brunmayr** ve Alman Kültür Bakanlığına bağlı Alman Akademik Değişim Hizmetleri-Istanbul Bürosu (DAAD-Istanbul) Müdürü **Sayın Dr. Isabelle Aydan Risch**, 1933 Türk Üniver-site Reformu'nun efsaneleşen ismi, Üni-versitemizin Şeref Doktorası'na sahip Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın uzun yıllar babası ile birlikte ülkemizde yaşamış, halen İsviçre'de ikamet eden ve psikiyatri uzmanı olan kızı **Dr. Susan Ferenz Schwartz** da hazır bulunmuşlardır.

30 Eylül 2009-Açılış (Foto: Karan)

Kollokyum açılışına **T.C. Kültür Bakanı Sayın Ertuğrul Günay**, başarı dileklerini ilettiği bir telgrafla katılmıştır. Kollokyuma ayrıca dinleyici olarak Almanya'dan, İsviçre ve İsrail'den yabancı hekimler katılmışlardır.

Almanya'da gerçekleştirilen bu toplantı serisine, ülkemizde 1933 yılında gerçekleşen Üniversite Reformu çerçevesinde görev almış, Almanya'yı terk etmek zorunda kalan Musevi bilim adamları hakkındaki araştırma ve yayınlarım nedeniyle 2003, 2005 ve 2007 yıllarında Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Başkanı Sayın Bayan Prof. Dr. Caris Petra Heidel tarafından davet edilmiş ve birer bildiri sunmuştum. Bildirilerim,

Mabuse Verlag (Yayınevi) tarafından Almanya'da yayınlanmış kolokeyuma ait ciltlerde yer almaktadır. ^{1,2,3} Bu toplantıları Almanya'da yıllardır düzenlemekte olan Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Başkanı Bayan Prof. Dr. Caris Petra Heidel ile uzun yıllardır süren dostça mesleki iletişim, toplantının 10.'sunun ülkemizde yapılması önerimin kabulünü sağlamıştır.

İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası'nda gerçekleşen Musevilik ve Tıp konulu X. Tıp Tarihi Kollokyumu'na Almanya, Fransa, İsviçre, Avusturya, İsrail, Polonya'dan ve ülkemizden tümü üniversite mensubu bilim adamları aşağıdaki bildirileri sunarak katılmışlardır:

İlk Oturumun Başkanları: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden Sayın Prof. Dr. Mois Bahar ve 1933 Türk Üniversite Reformu Araştırmacılarından Sayın Mesut Ilgım (Foto: Karan)

Prof. Dr. Caris Petra Heidel- Dresden (Almanya):

“Dişhekimliğinde Yahudi sosyal etiği”

Prof. Dr. Gerhard Baader- Berlin (Almanya):

“Tsedeka ve sosyal reform arasında top”

Dr. Benjamin Marcus-Berlin (Almanya)

“Eğer hastane geliyecekse, maksadının tereddütsüz mezhepsel ifadesini isterim.” Berlin Yahudi Hastanesi’nin rolü ile ilgili 1867 yılındaki tartışma içinde Ortopedist Heimann Wolff Berend”

Dr. Daniel Nadav - (İsrail):

“Holocaust’un medikalizasyonu”

Prof. Dr. Eduard Seidler-Freiburg (Almanya):

Henri Baruk (1897-1999), “Tsedek” ve “Ahlaki Psikiyatri”

Dr. Walter Kirchhoff Marburg (Almanya):

“Frankfurt’taki Baron Carl von Rothschild Vakfı ve dişhekimliği bakımındaki tarihi önemi”

Dr. phil. Dr. Jürgen Nitsche - Chemnitz (Almanya) :

“Dr. Richard Bier (1865-1943) İki Sultanın hizmetinde bir Alman-yahudi hekim. Eşsiz bir macera yolculuğun biyografik kesitleri”

Dr. Peter Joel Hurwitz - Sissach (İsviçre):

“Ortaçağ ile Rönesans arasında Yahudi Tıbbi Etiği”

Dr. Gerald Kreft-Frankfurt’dan (Almanya):

“...beşeriyetin ezeli ve lâyetegayyer ahlâkî gayesi...” Philipp Schwartz (1894-1977): İstanbul’da üç konferans (1936-1944)”

Prof. Dr. Samuel Kottek- (İsrail):

“Hasta Ziyareti: Yahudi geleneğinde makbul bir ödev”

Dr. Ekkehard Haring- Viyana:

“Felix A. Teilhaber’in ilk yayınlarında sosyal hijyen ve biyopolitika”

Prof. Dr. Dr. Andreas Ebert-Berlin (Almanya) ve Doç. Dr. Arın Namal (İstanbul):

“Wilhelm Gustav Liepmann (1878-1939) ve Almanya’da ve Türkiye’de sosyal jinekoloji”

Dr. Thomas Müller-Ulm (Almanya):

“Berlin’de Özel Sanatoryumlar: Lankwitz’deki “Berolinum” Sanatoryumu Örneği”

Prof. Dr. Gad Freudenthal-Paris (Fransa):

“İbranilerde ortaçağ tıbbı: Yahudilik bağlamında evrensel eğitim”

Soldan sağa: Prof. Dr. Mois Bahar (Türkiye), Prof. Dr. Gad Freudenthal (Fransa), Dr. Peter Joel Hurwitz (İsviçre) ve Mesut Ilgım (Türkiye) (Foto: Karan)

Prof. Dr. Gerhard Gaedicke-Berlin (Almanya):

“Prof. Erich Frank İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde uzun yıllar direktör, daha önce Breslau’da”

Dr. Rebecca Schwoch-Hamburg (Almanya):

“Yahudilerin yahudilerce bakımı? Berlin’de 1938-1945 yılları arasında hastabakıcılar”

Prof. Dr. Bozena Plonka Syroka-Wrocklaw (Polonya):

“Polonya Krallığında (1864-1914) yahudi kökenli hekimlerin sosyal hastalıklarla mücadelesi”

Dr. Marek Szymcak-Wrocklaw (Polonya):

“Dr. Sigismund Asch’in Breslau’da (1850-1901) yılları arasında hijyen alanındaki aktiviteleri”

Doç. Dr. Matthias David-Berlin (Almanya):

“Max Hirsch (1877-1948): Sosyal jinekoloji ve kadın sağlığı ve eserinin ulusal ve uluslar arası etkileri”

Prof. Dr. Ingrid Kaestner-Leipzig (Almanya):

“Yahudi hekim ve yazar Ernst Weiss’in (1882-1940) yaşamı ve eserlerinde tıp”.

Dr. Thomas Müller (Ulm Üniversitesi Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Dalı Yöneticisi)
(Foto: Karan)

Soldan sağa Nazi Almanyası’nda zorla çalıştırılma gibi eziyetlere maruz bırakılmış Berlin Charite emekli öğretim üyesi, tıp tarihçisi Prof. Dr. Gerhard Baader (Almanya), Prof. Dr. Nil Sarı, Prof. Dr. Samuel Kotte (İsrail) (Foto: Karan)

İstanbul Üniversitesi Merkez Binası Profesörler Evinde toplu yenen öğle yemeklerinden ilki (30 Eylül 2009) Soldan sağa: Dr. Susan Ferenz Schwartz (İsviçre), Dr. Volkan Kısakürek (İsviçre), Doç. Dr. Arın Namal, Bayan Kreft, Dr. Gerald Kreft (Almanya) (Foto: Karan)

Prof. Dr. Bozena Plonka Syroka (Polonya) (Foto: Karan)

Soldan sağa: Bayan Inge Winkelmann, Prof. Dr. med Otto Winkelmann, Doç. Dr. Arın Namal. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı bilimsel etkinliklerine yıllardır çok dostça bir ilgi ile destek veren Prof. Dr. Otto Winkelmann'ın, eşi Sayın Inge Winkelmann ile birlikte dinleyici olarak toplantımıza katılmalarından büyük mutluluk duyduk. (Foto: Karan)

Sağda kollokyumun çok değerli konuğu Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın kızı Dr. Susan Ferenz Schwartz (İsviçre), Doç. Dr. Arın Namal ile (Foto: Karan)

30 Eylül 2009 akşamı Rektörlük Binası Mavi Salonu'nda açılış kokteyli.
Soldan sağa: Prof. Dr. Andreas Baader (Almanya), Doç. Dr. Arın Namal, Prof. Dr. Ingrid Kaestner (Almanya), Dr. Marina Lienert (Almanya) (Foto: Karan)

Dr. phil. Jürgen Nitsche (Almanya) (Foto: Karan)

Prof. Dr. Dr. Andreas Ebert (Berlin) (Foto: Karan)

Kahve arası

**Solda Dr. Rebecca Schwoch (Hamburg Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü),
sağda Dr. Ekkehard Haring (Avusturya) (Foto: Karan)**

Dr. Gerald Kreft (Almanya) ve Doç. Dr. Arın Namal (Foto: Karan)

**Prof. Dr. Gerhard Gaedicke (Berlin Charite Çocuk Kliniği) ve
Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir (Foto: Karan)**

Kolokyumun ülkemiz Tıp Fakülteleri, Edebiyat Fakülteleri Tarih Bölümleri ve İlahiyat Fakültelerinden davet edilen araştırmacıları olarak,

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir (Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi):

“Osmanlılarda ilaçla tedavi ve cerrahi uygulamalar konusunda bazı Musevi hekimlerin faaliyetlerini örnekleyen arşiv belgeleri”

Prof. Dr. Nil Sarı, Uzm. Dr. Mahmut Gürkan ve Dr. Zeki İzgüer (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi):

“16. yüzyıl Osmanlı hekimi Musa Hamon’un Tıp Yazmasına dair görüşler”

Doç. Dr. Samira Kortantamer (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü):

“Ortaçağda yahudi hekimler”

Yard. Doç. Dr. Rahmi Tekin (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi): *“Osmanlı İmparatorluğunda yahudi hekimler ve tedavi yöntemleri”*

Yard. Doç. Dr. Ömer Düzbakar (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi):

“Osmanlı’da Yahudiler ve Bursa Şer’iyye Sicillerine Geçen Bir Belge Hakkında”

Prof. Dr. Mehmet Aydın (Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi):

“Yahudilikte İnsan Sağlığı”

Yard. Doç. Dr. Çağatay Üstün (Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi):

“İzmir’in sağlık yaşamında azınlıklara ait bir sağlık kurumu: Yahudi Hastanesi”

Prof. Dr. Esin Kahya (Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü emekli öğretim üyesi):

“16. yy.’da bir Yahudi Hekim Musa Calinus el-Israeli”

Prof. Dr. Ertuğrul Göksoy (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi):

“Cerrah Prof. Dr. Rudolf Nissen’in Türkiye’de Alanının Gelişmesine Hizmetleri”

Yard. Doç. Dr. Remziye Okkar (Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü): *“Geçmişten Günümüze Yahudilerin Kültür Taşıyıcı Roller ve Tıbbı katkıları”*

Doç. Dr. Arın Namal ve Prof. Dr. Öztan Öncel (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi):

“Mülteci Bilim adamlarının İstanbul Üniversitesi Deneyisel Araştırma Enstitüsü’nün Kuruluşuna Katkıları” başlıklı bildirileri sundular.

Yabancı ve Türk katılımcılarımız, İstanbul’a ulaştıkları 20 Eylül 2009 akşamı, kaldıkları otelden bir otobüsle alındılar ve Üniversitemizin Baltalimanı’ndaki Sosyal Tesislerinde birlikte yemek yenildi. Buradaki neşeli atmosfer, katılımcıları kolokyuma daha da ısındırmıştı.

Kolokyumda her iki gün öğle yemeği, Rektörlük Binası bahçesinde yer alan Profesörler Evi’nde topluca yenildi. Bu

Soldan sağa: Prof.Dr.Mehmet Aydın, Prof.Dr.Esin Kahya, Yard.Doç.Dr. Remziye Okar (Foto: Karan)

organizasyon, katılımcılara uzun oturumlar ardından hem kısa bir yürüyüş, hem de yemekte sohbet etme olanağı sağladı.

Kollokyumun ilk günü akşamı, Rektörlük Binası Mavi Salon’da bir açılış kokteyli verildi. Bu kokteyl öncesinde Üniversitemiz Konservatuvarı araştırma görevlileri tarafından quartett dinletisi şeklinde küçük bir konser verildi. Kokteyl ardından yine Doktora Salonu’nda Berlin Charite’den kollokyumumuza katılan pediatrist Prof. Dr. Gerhard Gaedicke’nin kollokyumumuza armağanı olan Manfred Blank yönetmenliğinde çekilmiş “Exile on Bosphorus” adlı 90 dakikalık bir film gösterisi izlendi. Film, 1933 Türk Üniversite Reformu’nda görev alan mülteci bilim adamlarını konu alıyordu.

Kollokyumun kapanışı ardından Balat Or-Ahayim Musevi Hastanesi’nin daveti üzerine, otobüslerle toplu şekilde bu hastane ziyaret edildi. Burada hastanenin Vakıf Başkanı **Sayın Elio Medina** tarafından Hastane gezdirildi ve İngilizce olarak tarihçesi ve günümüzdeki hizmet kapasitesi anlatıldı. Ardından Hastane Vakfı’nın kollokyumumuz onuruna tertiplediği yemek yine hep birlikte neşe içinde yendi. Birlikte tempolu, verimli, dostça bir atmosferde gerçekleşen bilimsel etkinliğin sonuna gelmiştik. Herkes birbirine, İstanbul’da geçen günlerden duydukları memnuniyeti yineledi ve 11.’si Almanya’da 2011 yılında yapılacak kollokyumda buluşmaktan sevinç duyacaklarını belirterek ayrıldı.

Dr. Rebecca Schwoch (Almanya) ve Prof. Dr. Öztan Öncel (Foto: Karan)

Kapanış: Kolokyumun düzenleyicileri
Solda Prof. Dr. Caris Petra Heidel (Almanya), sağda Doç. Dr. Arın Namal
(Foto: Karan)

Kolokyum kapanışından sonra Balat Musevi Hastanesi'ne toplu gezi (1.10.2009)
(Foto: Karan)

Balat Musevi Hastanesi'nin daveti üzerine birlikte yenilen kapanış yemeği (1.10.2009) Soldan sağa: Sayın Rifat Bali ve Eşi, Prof. Dr. Gad Freudenthal (Fransa), Doç. Dr. Arın Namal (Foto: Karan)

Kolokyumda davetli olarak bildiriler sunan ya da toplantıya katılmak üzere gelen, parlak bilim kurumlarının mensubu yabancı bilim adamlarının neredeyse tümü, daha önce ülkemize gelmemiş isimlerdir. Konuklarımızın ülkemizden çok iyi izlenimlerle ayrılmış olmalarının mutluluğunu yaşıyorum.

Anabilim Dalı Başkanımız sevgili Hocam **Prof. Dr. Öztan Öncel**'in iki yıldır yoğun bir çalışma içinde gerçekleştirdiğim bu projenin her adımında, endişelerimde ve sevinçlerimde beni manen içtenlikle desteklemesine, tecrübelerinden yararlandırmasına şükran borçluyum. Aynı şekilde, Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Başkanı Sayın **Prof. Dr. Caris Petra Heidel**'a da, dokuz kez düzenlediği bu kollokyumun X.'sunu,

İstanbul'da düzenlenmek üzere güvenerek ellerime teslim etmesinden ve tüm hazırlıklarda anlayış ve destek dolu son derece dostça tutumundan ötürü aynı şükran duyguları ile doluyum.

Almanya, Avusturya, İsviçre, Polonya, İsrail ve Fransa'dan gelen seçkin bilim adamı konuklarımız ile ülkemizin seçkin bilim insanlarının buluşması demek olan bu toplantının açılışına gönderdiği mesajla katılan Kültür Bakanımız Sayın **Ertuğrul Günay**'a, gerçekleşmesi için bize maddi destek sağlayan **T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu Başkanlığına, Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) İstanbul Bürosu Müdürü Sayın Dr. Isabell Aydan Risch**'e derin teşekkürlerimizi sunuyorum. Türk Musevi Cemaati Başkanı Sayın **Silvyo Ovadya**, etkinliği-

mizi kendilerine duyurduğumuz andan itibaren çok yakın bir ilgi ile yanımızda oldular. Başta kendilerine ve **Or-Ahayim Musevi Hastanesi Vakfı Başkanı Sayın Elio Medina**'ya, **Şalom Gazetesi'nden Sayın İzak Behar**'a da içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yine, alanında çok görkemli bir uluslar arası kongrenin İstanbul'da düzenleyicisi olan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden üniversitemizin çok değerli öğretim üyesi **Sayın Prof. Dr. Mois Bahar Hocamız**, bize danıştığımız her hususta son derece dostluk göstererek yardımcı oldular. Kendilerine de en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Kolokyuma katılmak üzere yurt dışından ülkemize gelen bilim adamlarına ve ülkemizi çok değerli araştırmalarını sunarak güçlü bir şekilde temsil eden bilim adamlarımıza kalbim minnettarlıkla dolu. Ülkemizde yapılan 10. Kollokyum'da sunulan bildiriler, yine Almanya'da aynı yayınevi (Mabuse

Verlag) tarafından "Medizin ve Judentum [Musevilik ve Tıp]" kitap serisinin 10. cildi olarak yayınlanacaktır.

DİPNOTLAR

1 Namal, A Beitrage jüdischer Wissenschaftler zu den vorklinischen Fächer der Medizin bei der türkischen Universitätsreform von 1933. In: Scholz A, Heidel CP (Hrsg.): Emigrantenschicksale [Medizin und Judentum Band 7]. Mabuse Verlag, Frankfurt a. Main 2004, S. 83-99.

2 Namal, A Zwischen Emigration aus dem NS-Einflussbereich und Ankunft in Palästina bzw. Israel: Jüdische Wissenschaftler an der Universität Istanbul. In: Heidel CP (Hrsg.): Der Einfluss des Zionismus auf Medizin und Gesundheitswesen [Medizin und Judentum Band 8]. Mabuse Verlag, Frankfurt a. Main 2006, S. 121-145.

3 Namal A Die Stellung der Juden in der osmanischen Geschichte der Medizin und Spuren ihrer heilkundlichen Tätigkeit. Heidel CP (Hrsg.): Naturheilkunde und Judentum [Medizin und Judentum Band 8]. Mabuse Verlag, Frankfurt a. Main 2009, S. 87-111.

7-8 ARALIK 2009, İSTANBUL

ULUSLARARASI KLİNİK

ARAŞTIRMALARDA ETİK YAKLAŞIM:

BÖLGESEL ÜLKE RAPORLARI

UZMANLAR ÇALIŞTAYI

Hanzade DOĞAN*

7-8 December 2009, Istanbul, Turkey
International Workshop on Advanced Clinical Research Ethics:
Experts Meeting and Regional Country Reporting

Hanzade Dogan from Istanbul University and Reidar Lie (Bioethics Department, N.I.H, U.S.A) have organized an international workshop on advanced clinical research ethics on 7-8th of December 2009, in Istanbul.

Participants from Ministry of Health, Turkey, Head of Chamber of Health, Province of Istanbul, representatives from Istanbul University, participants from N.I.H, U.S.A, Representatives of Clinical Research from Egypt, the Sudan, Oman, Kuwait, clinicians from various countries, academicians, ethics committee members, Representatives of Istanbul Medical Association, different civil organizations have come together in Armada Hotel.

In this workshop, basically normative frameworks about the new research topics in medicine on human subjects have been successfully discussed and experts have come together on new horizons.

Also an honorary visitor from N.I.H, who is the health consultant of the White House, has participated in the workshop, as well. Prof. Dr. Ezeikel Emanuel, who has been widely recognized as a leader of health economics, health plans and framework descriptions in medical ethics has enriched the workshop with his presentations on Framework of Research Ethics and on Conflicts of Interest.

* İ.Ü., Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doç.Dr.; hanzadeym@yahoo.com

Also the new legislation about Clinical Research that has been organized by Ministry of Health in Turkey, together with the establishment of newly organized independent and multidisciplinary ethics committees. This information has been compared with regional country reports and with the reports from U.S.A.

Ethics is the essence of medical thought. There is a very delicate border between treatment and research on human subjects. Rational questions, dilemmas and solutions are raised by medical ethic and not only rational but humanistic answers are reached by medical ethics, as well.

Medicine is always in progress today and progress is usually through research. Risk assessment should be delicately made in research, benefit should be in front of risk, respect should never be neglected, and all those should be balanced with the Dynamics of health economics.

Stored tissue samples, informed consent, psychiatry patients, new technological developments, etc are today's important research topics. There might be cultural differences in practice but as we have seen very clearly in this workshop there are very common rationales, as well.

It is difficult to move from theory to practice but it is essential. So, we wish to come together with those ethics workshops, ethics consultation services etc... to reach our goals in medicine to serve humanity.

İstanbul Üniversitesi'nden, Doç. Dr. Hanzade Doğan ve Amerikan Ulusal Sağlık Enstitüsü (N.I.H) Biyoetik Bölüm Başkanı Prof. Dr. Reidar Lie başkanlıklarında, "İleri Klinik Araştırma Etiği Üzerine Uluslar arası Uzmanlar Toplantısı: Bölgesel Ülke Bildirileri" (International Workshop on Advanced Clinical Research Ethics: Regional Country Reporting) başlıklı bir çalıştay (workshop), 7-8 Aralık 2009 tarihinde düzenlenmiştir.

T.C. Sağlık Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi, Amerikan Ulusal Sağlık Enstitüsü (N.I.H), Dünya Sağlık Örgütü (W.H.O.), Ortadoğu ülkelerinden araştırmacılar ve yetkililer, Türkiye'de çeşitli merkezlerin etik kurul üyeleri, İstanbul Tabip Odası ve İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü temsilcileri ile klinisyenlerin ve çeşitli üniversite akademisyenlerinin katıldığı bu etkinlik İstanbul Armada Otel'de düzenlenmiştir.

Etkinlikte tıp hizmetlerinde yeni ilaçların, yeni yöntemlerin insan denekler üzerinde bilimsel araştırmalar çerçevesinde değişik aşamalarda kullanılabilmesinin ölçüleri tartışılmış ve yeni ufuklarda bulunulmuştur.

Bu toplantıya ayrıca onur konuğu olarak, Amerika Birleşik Devletleri Beyaz Saray Sağlık danışmanı ve N.I.H Biyoetik bölüm başkanı Prof. Dr. Ezeikel Emanuel de katılmıştır. Tıp Etiği dünyasında metodoloji (framework) çalışmaları ile önderlik eden ve sağlık politikaları ve dünyadaki sağlık siyasetleri üzerinde son derece yaratıcı fikirleri ve teorileri olan Dr. Emanuel toplantıyı muhteşem bir metodoloji çalışması ile zenginleştirmiştir.

Araştırma etiği konusunda, 2009 yılında Sağlık Bakanlığının çıkarmış olduğu son yönetmelik ve yeni yapılanmakta olan multidisipliner ve bağımsız araştırma etik

kurulları (IRBs), bölgesel ülke raporları ile karşılaştırılmış ve mukayeseli çalışmalar yapılmıştır.

İnsan üzerinde araştırma tıp dünyasındaki en hassa konulardan biridir. Araştırma ve tedavi arasında çok ince bir çizgi vardır. Bazen bu sınırı aşmak inanılmaz derecede kolay olabilir. Bu sınırın aşılması ile hizmet bekleyen hastaya büyük zararlar verilebilir. Diğer yandan tıp dünyası bugünkü durumuna araştırmalar ve gözlemsel çalışmalar sayesinde gelmiştir.

Böyle ikilemler dünyasına en büyük katkıyı tıp etiği yapmaktadır. Bu kritik sınırdaki gerekli rasyonel soruları sormak ve bunlara sadece rasyonel olmayıp, gerekli insani cevapları bulmak, uygulamadaki ihtimal dahili sorunları aşabilmek için kaçınılmaz bir metodoloji gereksinimidir ve tıp etiği bu gereksinimi karşılamaktadır.

Tıp hizmetleri her gün gelişmektedir. Gelişmelerin çoğu araştırmalar yolu ile olmaktadır. Araştırmaların değişik fazları ve aşamaları olup, her aşamanın kendisine ait dinamikleri mevcuttur. İnsan üzerinde gerçekleştirilecek olası araştırmalarda özel koşullar mevcuttur. Şüphesiz öncelikle yapılması gerekli olan iyi bir risk hesabıdır. Deney ve denemelerin özenle birbirinden ayrılması, faydanın riskin önüne geçmesi, insan deneklerin onur ve sağlığının her şeyin önünde olması, bütün bunların ekonomik faktörlerle uyum içinde olması vs iyi dengelenmesi gereken ölçülerdir.

Tıp geliştikçe, teknolojinin katkısı, klonlama, gen teknolojisi, aşılar, yeni hastalıklar ve hastalık kavramları, depolanabilir doku örnekleri, kendi başına karar verebilecek durumda olan denekler, psikiyatri

hastaları, çocuklar, fiziksel engelli kişiler için yeni rehabilitasyon metotları, insanla ilgili kararlar için geliştirilmiş yöntemler, yeni geliştirilen ilaçlar, vs gibi konuların her birinin ayrı ayrı ele alınması ve ölçülerin geliştirilmesi mutlak gerekli hale gelmektedir.

Kültürler arası farklılıklar olmakla birlikte, insana yaklaşırken evrensel ortak paydaların varlığı da tartışmasız bir gerçektir.

Toplantıda da izlendiği gibi kültürler farklı olmakla birlikte ortak bir dil rahatlıkla kullanılabilir. Etik kurulların işleyişi için ortak kurallar rahatlıkla gündeme gelebilmektedir. Şüphesiz bireyin gelişmişliği kararlarda önemli bir rol oynamaktadır ancak saygı ihtiyacı, iyi bakım ihtiyacı, korunma gereksinimi vs kaçınılmaz ortak paydalardır.

Etik yaklaşım bir mentalite sorunudur. Sağlıklı kararlara olan ihtiyaç, paternalist yaklaşımın bireyin tercih gücüne saygıya dönüşümü şüphesiz uzun bir süreçtir ve etik yaklaşımın en zor kısmı da budur. Tıp uygulamaları gibi çok faktörlü süreçlerde etiğin yerini bulması uzun ve külfetli olabilecektir ancak bir kez anlaşıldıktan sonra terk edilmesi mümkün olamayacak kadar insana yakışır bir boyutu vardır.

Kısa bir süre sonra "Proceedings"i" basılacak olan "Klinik Araştırmalarda Bölgesel Ülke Raporlarının Mukayese Edilebildiği Uzmanlar Toplantısı" ortak paydaları, hedefleri ve amaçları da belgeleyecektir.

En önemli konulardan birisi olan ve hastaya olan hakkı vurgulayan "Aydınlatılmış Onam" veya " Bilgilendirilmiş Olur"

konuları teorik olarak özellikle ülkemizde büyük yol almış olmakla birlikte, uygulamada henüz tam yerini bulamamıştır. Kurumsal aydınlatılmış onam ve etik aydınlatılmış onam henüz tam birbirinden ayrılmış değildir. Proceedings'te ihtiyaçlar ve sorunlar daha net izlenebilecektir.

Her zaman teoriden pratiğe geçmek zor-

dur. Amaç ve uygulama alanı ile buluşamamış teorik bilgi anlamını kaybetmektedir. Bu nedenle Tıp etiği de gerek yayınları, konsültasyon hizmetleri, gerekse toplantıları ile uygulamaya daha hızlı ulaşmalıdır.

Multidisipliner katılımlı çalıştayların, yayınların, işbirliklerinin yarınlarında buluşabilmek umudu ile.....

Açılış Konuşması:
Doç. Dr. Hanzade Doğan

Açılış Konuşması:
Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir
Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği
Kurucu Üyesi

Açılış Konuşması: Ezekiel Emanuel
Amerika Birleşik Devletleri
Beyaz Saray Sağlık Danışmanı ve
N.I.H Biyoetik Bölüm Başkanı

Soldan Sağa: David Wendler (N.I.H), Ezekiel Emanuel (N.I.H), Reidar Lie (N.I.H),
Hanzade Doğan (İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi), Donald Rosenstein (North Carolina
Üniv.), Mahmut Tokaç, Hanefi Özbek (Sağlık Bakanlığı), Kemal Arıkan (İ.Ü.
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi), Ahmet Erözenci (İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi),
Christine Grady (N.I.H, Bölüm Başkanı Vekili)

CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ

DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ ANA BİLİM

DALI 2006-2007 EĞİTİM YILLARI

FAALİYETLERİ

İnci HOT*

Kongreler ve Toplantılar

İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nün 2-4 Ocak 2006 ve 5-6 Haziran 2006 tarihlerinde lisansüstü öğrencileri için hazırladığı eğitim programında, Prof. Dr. Nil Sarı ve Doç. Dr. Hanzade Doğan tarafından düzenlenen Biyoetik Kursunda Prof. Dr. Nil Sarı ve Doç. Dr. Hanzade Doğan'nın yanı sıra Doç. Dr. Zuhâl Özyaydın, Dr. Gülten Dinç, Dr. Esin Karlıkaya tarafından eğitim verilmiştir.

Doç. Dr. Hanzade Doğan Unesco tarafından 3-4 Mart 2006 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Balkanlar'da Tıp Etiği Eğitimi" toplantısına Anabilim Dalı temsilcisi olarak katılmıştır.

Prof. Dr. Nil Sarı 8 Mart 2006 tarihinde Manchester'de düzenlenen "1001 Buluş Konferansı, İslam Mirasının Ortaya Konması" konulu toplantıda "Surgical

Instruments Innovated by Islamic Surgeons" başlıklı konferansını vermiştir. Araş. Gör. Ü.Emrah Kurt ile hazırladıkları bu çalışmanın yanı sıra tarihte kullanılan cerrahi aletlere ait yayın taraması yapmışlardır.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş 11 Mart 2006 günü İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Sağlık Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen 14 Mart Tıp Bayramı Etkinlikleri kapsamında "Tıbbi Tarih Düşmek" Paneline "14 Mart Tıp Bayramı ve Tıbbi Tarih", 15 Mart 2006'da Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesinde düzenlenen 14 Mart Tıp Bayramı Kutlama toplantısına "Tıp Bayramının Önemi ve Manası", Prof.Dr. Nil Sarı "Acil Tıp Etiği ve Hasta Hakları" başlıklı konuşması ile katılmıştır. Prof.Dr. Nil Sarı İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde "Hasta Hakları ve Etik İletişim" başlıklı bir konuşma yapmıştır.

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Dr., incihot@yahoo.com

Antalya’da 28 Nisan – 2 Mayıs 2006 tarihinde düzenlenen Türk Nöröşirurji Derneği XX. Bilimsel Kongresi’ne Dr. Gülten Dinç, H. Türe, E. Güleç, S. Naderi, U. Türe ile birlikte hazırladıkları “Anadolu’da Trepanasyonun Tarihçesi” başlıklı bildiri ile katılmışlardır.

23 Mayıs 2006 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Komisyonu tarafından Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri kapsamında düzenlenen Tıbbi Yayın Hazırlama Kuralları ve Yayın Etiği toplantısında Doç.Dr. Yeşim Işıl Ülman “*Bilimsel Yayın Etiği*” başlıklı konuşmasını yapmıştır.

Gevher Nesibe Darüşşifasının 800. Kuruluş yılına rastlayan IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi 24-27 Mayıs 2006’da Kayseri’de yapılmıştır. 55 sözlü bildiri ve 11 poster bildirinin sunulduğu kongrenin başkanlıklarını Prof.Dr. Esin Kahya ile Prof.Dr. Ekrem Aktaş yapmıştır. Kongrede Süheyl Ünver Nakışhanesi Resim Sergisi ve Adnan Ataç Fotoğraf sergisi yer aldı.

Prof.Dr. Ayten Altıntaş “*Gevher Nesibe Mâristanı, Kaynak Bilgiler ve 1956 Yılındaki Tamirâtı*”, Prof. Dr. Rengin Dramur “*Osmanlı Devleti’nde Kuşpalazı Hastalığı için Alınan Sıhhi Tedbirler*”, Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman, Suzan Bozkurt ile hazırladığı “*İstanbul Üniversiteleri Tıp Fakültelerinde Kadın Öğretim Üyeleri, Son On Yılda Gelişmeler*”, Dr. Gülten Dinç “*Tıbbiye Matbaası’nın Gelişimi ve Burada Basılan Osmanlıca Yayınlar*” başlıklı sunumlarını yapmışlardır.

8-9 Haziran 2006 tarihinde T.C. Genelkurmay Başkanlığı TSK Sağlık Hizmetleri Komutanlığı, Çorlu Asker Hastanesi Baştabipliği tarafından Çorlu / Tekirdağ’da düzenlenen Tıbbi Hukuk, Tıbbi Etik ve Tıp Felsefesi Sempozyumu’na,

Prof. Dr. Ayten Altıntaş “*Tıp Araştırmaları Konusunda Türkiye’de Uyulması Gereken Etik Kuralların Zamanla Değişen Maddelerine Eleştirel Yaklaşım*”, Doç. Dr. Hanzade Doğan “*Hayvan Deneyleri ve Etik Kurullar*”, Dr. İnci Hot “*Hayvan Deneyleri ve Etik*” başlıklı bildirileri ile katılmışlardır.

12-14 Haziran 2006’da Azerbaycan’ın Bakü şehrinde I. Uluslararası Ortaçağ Yazmalarında Geleneksel Tıp ve Materia Medica Kongresi düzenlendi. Tıbbi yazmalar sergisinin de yer aldığı kongrede Prof. Dr. Nil Sarı, Araş.Gör.Ü.Emrah Kurt ile hazırladığı “*Surgical Instruments Innovated by Zahravi and Sabuncuoghlu, Traced*

Fotoğraf I. IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Kayseri 2006)

Through the Illustrations in Their Manuscripts” başlıklı bildiri sunmuştur.

16 Haziran 2006 Türkiye Tıp Akademisi’nin senelik toplantısında Prof. Dr. Ayten Altıntaş “*Türkiye Tıp Akademisi’nin Kuruluşu ve Amacı*”, 16-25 Haziran 2006 tarihlerinde Bergama Belediyesi tarafından düzenlenen 2006 yılı Kermes Toplantılarında “*Bergamot Meyvesi ve Osmanlı Tıbbındaki Yeri*” üzerine konuşmuştur.

Doç.Dr. Hanzade Doğan 11-17 Temmuz 2006 tarihlerinde Londra-Guilford’da düzenlenen Avrupa Tıp Bilimleri Enstitüsünün Etik Sempozyumu’na “*The Concept of Reproductive Health for Women in Turkey Compared to International Mileu*

and a Relevant Moral Discussion Topic: Abortion”, “*The Concept and Applications of Organ Transplantation in Turkey*” ve Dr.İnci Hot ile hazırladığı “*The Concept of Transcultural Care and Relationship Between Patients and Health Care Personnel*” başlıklı bildiriler ile katkıda bulunmuştur.

26-30 Ağustos 2006 tarihlerinde Budapeşte’de düzenlenen 40. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresinde Doç.Dr. Yeşim Işıl Ulman, “*The Imperial School of Medicine of Galatasaray, As An Example of Medical Modernization in Turkey*” ve Prof.Dr. Nuran Yıldırım ile hazırladıkları “*Great Cholera Epidemic of Istanbul in 1865*”

Fotoğraf 2. I. Uluslararası Ortaçağ Yazmalarında Geleneksel Tıp ve Materia Medica Kongresi (Azerbaycan-Bakü 2006)

başlıklı sözlü bildiriler, “*A Pioneering Book of Pediatrics on Prematural Care in Turkey during the Ottoman Empire*” ve Dr. Gülten Dinç ile birlikte hazırladıkları “*Introduction of the Variolation ‘a la Turca’ to the West by Lady Mary Montagu*” başlıklı posterler ile katılmışlardır.

12-13 Ekim 2006 İstanbul’da düzenlenen Uluslararası katılımlı 2. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu (Yüksek Teknoloji Tıbbi ve Hekim- Hasta İlişkisi)’na katılan Prof. Dr. Ayten Altıntaş “*Biyomedikal Araştırmalar Etik Kurallarında Karşılaştırılabilir Etkinlik*” ve “*Kabul Edilebilir Külfet*”, Prof. Rengin Dramur “*Tıp İlmi ve Teknolojik Etik*”, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu “*Gen Teknolojisinin Gelişimiyle İlgili Olarak Psikiyatride Deontolojik Sorunlar*”, Doç. Dr. Hanzade Doğan “*Tıpta Gelişen Teknolojilerle İltisli İkilemler ve Rasyonalizasyon Konuları*” başlıklı sunumlarını yapmışlardır.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi 18-20 Ekim 2006 tarihlerinde Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun katkıları ve desteğiyle II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresini gerçekleştirdi. Kongreye Dr.İnci Hot, Dr. Esin Karlıkaya ile birlikte hazırladıkları “*Hekimlerin Çalışma Sürelerinin Düzenlenmesinin Etik Açısından Değerlendirilmesi*” ve “*Gizliliğin Korunması İlkesi ve Hekim Sırrı Kavramlarının Ahlaki ve Hukuksal Gereçekleri*” başlıklı sözlü bildiriler ile Prof. Dr. Mebrure Değer ile hazırladıkları “*Genetik Testler: İnsanlık İçin Mucize mi? Tehlike mi?*” başlıklı poster ile katılmışlardır.

3-5 Kasım 2006 tarihlerinde düzenlenen IV. Üsküdar Sempozyumu’na katılan Prof. Dr. Nil Sarı, Araş. Gör. Ü. Emrah Kurt ile hazırladığı “*Üsküdar Miskinler Tekkesi*”,

Prof. Dr. Ayten Altıntaş “*Üsküdar’da Bir Akıl Hastanesi, (Toptaşı Bimârhânesi 1873-1927)*” başlıklı bildiri ile katılmıştır.

8-12 Kasım 2006 tarihinde Antalya’da düzenlenen 13. Ulusal Adli Tıp Günleri’ne Dr. İnci Hot, Uzm. İrem Seyahioğlu, Uzm. Dr. Berna Şenel, Dr. Tunç Demircan ve Prof. Dr. Gürsel Çetin ile hazırladıkları “*Klonlamaya Genetik, Etik ve Hukuksal Açısından Yaklaşım*” başlıklı poster ile katkıda bulunmuştur.

Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri çerçevesinde 15-17 Kasım 2006 tarihleri arasında düzenlenen Uzmanlık Öğrencisi Temel Eğitim Kursuna katılan Prof.Dr. Nil Sarı “*Tıp Uygulamalarında Etik İletişim ve Hasta Hakları*”, Doç.Dr. Hanzade Doğan “*Tıp Etiği*”, 30 Ekim 2007 tarihinde düzenlenen Uzmanlık Öğrencisi Temel Eğitim Kursu II ye katılan Prof.Dr.Nil Sarı “*Cerrahide Temel Etik Sorunlar*”, Prof.Dr.Ayten Altıntaş “*Klinik Araştırmalarda Etik Kurallar*” başlıklı konuşmalarını yapmışlardır.

Prof.Dr. Ayten Altıntaş İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü tarafından 21 Aralık 2006 tarihinde düzenlenen Hasta Hakları Kurulları eğitim programında “*Dünyada Hasta Hakları Alanında Deneyimler*” konulu konuşma yapmıştır, 13 Şubat 2007 tarihinde Orhan Kemal Kütüphanesinde “*Osmanlı Tababetinde Gül*” konulu bir konferans vermiştir.

Doç.Dr. Hanzade Doğan 5-17 Şubat 2007 tarihlerinde Klinik Derneği Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Eğitim ve Yeterlilik Kurulu tarafından düzenlenen Eğitici Gelişimi Kursuna “*Klinik Etik Metodoloji*” başlıklı konuşması ile katılmıştır.

I. Uluslararası İslam Tıp Tarihi Kongresi Katar'ın Doha kentinde 20-23 Şubat 2007'de yapıldı. İslam tıp tarihini ilgilendiren konularda çeşitli bildirilerin sunulduğu kongrede Prof.Dr. Nil Sarı "*Virtues Incored as a Result of Changing Values-Perspective From the Past to Future*" ve Araş.Gör Ü. Emrah Kurt ile hazırladığı "*Seljukian and Ottoman Leprosoria With a Special Approach to the Leprosarium at Scutaria*" başlıklı sunumlarını yapmıştır.

Prof Dr. Nil Sarı 15 Mart 2007 tarihinde Göztepe Hastanesi'nde "*14 Martta Neyi Kutluyoruz*", 11 Mayıs 2007'de Zübeyde Hanım Kültür Merkezinde "*Dünden Bugüne Vakıf Sağlık Kuruluşlarında Etik*", 24 Mayıs 2007 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk Cerrahisi Anabilim Dalı'nda "*Çocuk Cerrahisinde Etik*" başlıklı konferansları vermiştir.

24-26 Mayıs 2007 Denizli Pamukkale'de düzenlenen V. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günlerinde Prof.Dr. Ayten Altıntaş "*Bir Tıbbi Bitki olan Gül'ün Aydın'da Yetiştirilme Çalışmaları (1897-1907)*", Dr.Gülten Dinç "*Dr. Şükrü Kamil Talimcioğlu (1870-1946)*" başlıklı sunumlarını yapmıştır

Kanada Toronto'da 30 Mayıs-3 Haziran 2007 tarihlerinde düzenlenen Dünya Etik Konsültasyon Kongresi'ne Doç.Dr.Hanzade Doğan "*Clinical Ethics Consultation Relevant to Cardiovascular Surgery: A Turkish Experience in İstanbul*", Dr. Elif Vatanoglu ile hazırladığı "*A Case Evaluation Relevant To Organ Transplantation in İstanbul, Turkey*" başlıklı bildiriler ile katkı sağlamıştır.

1 Haziran 2007 tarihinde Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından düzenlenen İlaç Hukuku ve Etik Anlayış

Sempozyum'una Doç.Dr. Yeşim Işıl Ülman "*Tıp Etiğinin Işığında Tıp Etiği, Tıp Deontolojisi ve Hukuk*" başlıklı sunumu ile katılmıştır.

2 Haziran 2007 tarihinde 8. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Günleri, Prof. Ali Haydar Bayat ve Osmanlı Sağlık Kurumları toplantısında Prof. Dr. Nil Sarı, Araş. Gör Ü. Emrah Kurt ile hazırladığı "*Üsküdar Miskinler Tekkesi*", Prof. Ayten Altıntaş "*Gülhane Tıp Ekolünün Askeri Hastane ve Seririyat Hastanesi Dönemi (1848-1941)*", Doç.Dr. Yeşim Işıl Ülman "*Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri*" başlıklı sunumlarını yapmışlardır. Prof.Dr.Ayten Altıntaş 10 Haziran 2007 günü "*Osmanlı Tıbbında Gül*" başlıklı seminerini vermiştir.

Amasya'da 13-15 Haziran 2007 tarihlerinde düzenlenen I.Amasya Araştırmaları Sempozyumu'na katılan Prof.Nil Sarı "*Merzifon Misyoner Hastanesi*" başlıklı sunumunu yapmıştır. Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu "*15. Yüzyılda Amasya'da Yaşamış Tıp Adamı Şerafeddin Sabuncuoğlu*", Dr. Gülten Dinç, Prof. Dr. İbrahim Yıldırım ile hazırladıkları "*Amasyalı Hekim Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahi Kitabındaki Plastik Cerrahi Konuları*" başlıklı bildiriler ile katkıda bulunmuşlardır.

Doç.Dr. Hanzade Doğan 18-21 Haziran 2007 tarihlerinde Trabzon'da düzenlenen Hasta Hakları Kursuna "*Klinik Etik'te Metodoloji Çalışmaları*" başlıklı sunumu ile katkıda bulunmuştur.

Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman 03-10 Eylül 2007 tarihlerinde gerçekleştirilen İstanbul Üniversitesi'nin 10. Kayıt Şenliği çalışmalarında yer almıştır.

13-22 Eylül 2007 tarihinde AMA (Australian Medical Association) tarafından düzenlenen “Clinical Conference Anzac Istanbul Cove” toplantısında Prof.Nil Sarı “*Turkish Medical History - From Eurasia to Europe*” başlıklı üç saat süreli bir konuşma yapmıştır.

19-22 Eylül 2007 tarihinde Sevilla’da düzenlenen 38. Uluslar arası Eczacılık Tarihi Kongresi’ne Prof.Dr.Ayten Altıntaş “*A Medical Recipe Prepared By For Alexander The Great (From A 15.Th Century Ottoman Manuscript)*” başlıklı poster ile katılmıştır.

Doç. Dr. Hanzade Doğan 27-28 Eylül 2007 tarihlerinde NIH’’den gelen araştırmacılarla “Klinik Araştırmaların Etik Boyutu” kursunu Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’

nde düzenlemiştir. Doç Dr. Hanzade Doğan 2007 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Anabilim Dalının düzenlediği Simule Hasta Eğitimi Programına katılmıştır.

I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi (Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları) 17-20 Ekim 2007 tarihinde Antalya’da Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi ile Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği tarafından düzenlendi. Kongreye katılan Prof.Dr. Nil Sarı, Uz.Dr. Mahmut Gürkan ile hazırladığı “*Organ Bağışına Dair Çekinceler Bağlamında İslam Düşüncesinde Ölüm ve Günümüz Sağlık Hizmetine Güven Sorunu*”, Doç.Dr. Hanzade Doğan “*Türkiye’de Organ Nakillerinde “Otonomi” Kavramının Kültürel ve*

Fotoğraf 3. 38. Uluslararası Eczacılık Tarihi Kongresi (İspanya-Sevilla 2007)

Fotoğraf 4. Prof.Dr.Kemal Arıkan, Prof.Donald Rosen Stein, Doç.Dr.Hanzade Doğan (27-28 Eylül 2007 Tarihinde Gerçekleştirilen Etik Kursu)

Tıpta Uygulama Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı konferansları vermişlerdir. Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Dr. Hakan Ertin ve Esin Karlıkaya ile hazırladığı “*Deontoloji ve Etik Kongrelerinin Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi, Hangisi Birinci?*” Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Prof. Dr. Fatih Selami Mahmutoğlu ve Dr. Hakan Ertin ile birlikte hazırladıkları “*Organ Bağışında Modeller: Etik ve Ceza Hukuku Açısından Yorumlanması*”, Doç.Dr.Hanzade Doğan, Dr. Elif Vatanoglu ile birlikte “*Bahane, Çünkü ve Ama Yaklaşımı ile Organ Nakli Eğitim Çalışmalarında Kışkırtıcı Bir*

Yöntem Önerisi”, Doç.Dr. Hanzade Doğan, Prof. Dr. Aysegül Demirhan Erdemir ile birlikte hazırladıkları “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tıp Etiğinin Köşe Taşları-Dini Yansımalar*”, Dr.İnci Hot, Dr. Esin Karlıkaya ile hazırladıkları “*Semavi Dinlerin Bakış Açısıyla Organ Nakli*” ve “*Xenotransplantasyon: Hayvandan İnsana Doku Ve Organ Naklinin Etik Boyutu*” başlıklı sözlü sunumları, Dr.Gülten Dinç “*Hasta ve Kişilik Hakları Açısından Organ Aktarımları*” başlıklı poster ile katılmıştır.

21-23 Ekim 2007’de Toskana-Floransa’da düzenlenen IV. Uluslararası

Tıp Tarihi Toplantısına katılan Doç.Dr. Yeşim Işıl Ulman, Uzm.Dr. Can Ulman ile hazırladıkları “*History of an Airborne Disease, Tuberculosis in Turkey (19-20.centuries)*” başlıklı posterle birincilik ödülü almıştır.

25-28 Ekim 2007 tarihlerinde Antalya’da düzenlenen TARK Kongresi (Anestezi Kongresi)’ne katılan Prof.Dr. Ayten Altıntaş “*Türk Tıp Eğitiminde Önemli Adımlar*” başlıklı açılış konferansını vermiştir. 20 Kasım 2007 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kulak-Burun-Boğaz Anabilim Dalında “*Hasta Hakları ve Hekim*” konulu bir konuşma yapmıştır.

Prof. Dr. Nil Sarı, Uzm.Ü. Emrah Kurt ile 1-5 Kasım 2007 tarihinde yapılan V. Üsküdar Sempozyumu’nda “*Tabip Aziz Emin Paşa (1861-1918) ve Ailesi*” başlıklı sunumunu yapmıştır.

7-9 Kasım 2007 tarihinde Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi tarafından İzmir’de Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) düzenlendi. Prof. Dr. Nil Sarı, Uzm. Ü. Emrah Kurt ile hazırladığı “*Cumhuriyet Dönemi Memleket Hastaneleri*” başlıklı açılış konferansını verdi. Prof.Dr. İbrahim Başağaoğlu Dr. Eren Akççek ile hazırladığı “*Atatürk’ün Yurt Seyahatlerinde Ziyaret Ettiği Sağlık Kurumları*”, Dr.

Fotoğraf 5. IV. Uluslararası Tıp Tarihi Toplantısı (İtalya-Toscana 2007)

Gülten Dinç “Atatürk Döneminde İzmir’de Yayınlanan İki Tıp Dergisi; İzmir Tıp Mecmuası ve İzmir Kliniği”, Prof. Dr. Mebrure Değer, Dr.İnci Hot ve Doç.Dr. Hanzade Doğan ile birlikte hazırladıkları “Atatürk Döneminde (1920-1938) Diyarbakır’da Sağlık Sorunları Ve Getirilen Çözümler” başlıklı bildirileri sunmuşlardır.

Prof.Dr. İbrahim Başağaoğlu İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi’nde 20 Kasım 2007’de “Organ Nakli ve Bağış Konusunda Görüş-Değer ve Dünya’dan Çözüm Örnekleri” başlıklı konferansı vermiştir.

29 Kasım-1 Aralık 2007 tarihlerinde Yunanistan’ın Selanik şehrinde 3. Balkan Tıp Tarihi Kongresi düzenlendi. Kongreye katılan Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir ve Dr.

Sezer Erer ile hazırladıkları “The Importance of the Turkish Society for the History of Medicine, Its Activities and Some Results” başlıklı bildiri, Dr. İnci Hot, Dr. Esin Karlıkaya ve Dr. Murat Civaner ile hazırladıkları “A 250-year-old Hospital in Istanbul Balıklı Greek Hospital” ve “Notes from the 10th International Conference of the Red Cross and Red Crescent” başlıklı posterler ve Ten Years of Patient Rights Organizations in Turkey” ve Prof.Dr.Ayşegül Demirhan Erdemir’in de katıldığı “Medical Ethics Organizations in Turkey” başlıklı sözlü sunumları ile katılmışlardır.

Prof. Dr. Zuhale Özyayın 14 Aralık 2007 tarihinde İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı’nda “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kuruluşu ve Çalışmaları” başlıklı konferans vermiştir.

Fotoğraf 6. Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (İzmir 2007)

Kitaplar

Medikal Etik 6 (Tıp Uygulamalarındaki Yeni Gelişmeler ve Etik İkilemler). Ed: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi ve Doç.Dr. Hanzade Doğan, Yüce Yayın, İstanbul, 2006.

Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof.Dr. Ayten Altıntaş: Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları. CSA Global Publishing, İstanbul, 2006.

Prof. Dr. Nil Sarı, Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Prof. Dr. Zuhale Özaydın, Doç. Dr. Hanzade Doğan, Doç. Dr. Yeşim Işıl Ulman, Dr. Gülten Dinç, Dr. İnci Hot. Tıp Tarihi ve Tıp

Etigi Ders Kitabı, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 2007

Nil Sarı, Gülbün Mesara, Emrah Kurt: Kayseri Selçuklu Osmanlı Mimarisi ve Bezemeleri. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Nakışhanesi Yorumuyla. Doğu Ofset Mat. Ltd.Şti., Kayseri 2007.

Nil Sarı, Gülbün Mesara, Emrah Kurt: Amasya Selçuklu Osmanlı Mimarisi ve Bezemeleri. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Nakışhanesi Yorumuyla. Amasya Valiliği Yay., İstanbul, 2007.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş. Gül, Gülsuyu, Tarihte, Tedavide ve Gelenekteki Yeri, İstanbul, 2007.

Fotoğraf 7. 3 Balkan Tıp Tarihi Kongresi (Yunanistan-Selanik 2007)

Akademik Yükseltmeler

Ümit Emrah Kurt 01.08.2006 tarihinde “Antik Dönemde Yunan, Roma, Bizans kesici Cerrahi Aletlerinin XX. Yüzyıla Ait Örneklerle Karşılaştırılması” (Danışman: Prof.Dr.Nil Sarı) başlıklı yüksek lisans tezi sınavını başarı ile vermiştir.

Esin Karlıkaya 13.04.2007 tarihinde “Etik Konsültasyon/Danışmanlık Konusunda Kliniklerde Çalışan Sağlık Görevlilerinin Tutum ve Beklentileri (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu) doktora tezi sınavını başarı ile vermiştir.

Elif Vatanoglu 27.09.2007 tarihinde “Türkiye’de Yasal ve Etik Boyutuyla Organ Nakli Hakkında Anket Araştırması ve Sonuç-ları” (Danışman: Doç. Dr. Hanzade Dağan) baş-lıklı doktora tezi sınavını başarı ile vermiştir.

Seminerler

2006 ve 2007 yıllarında öğretim dönemlerinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı’nda düzenlenen seminerler aşağıda verilmiştir:

18.01.2006, Prof. Dr. Nermin Ersoy “Yaşamın Sonu ile İlgili Etik Konular”

15.03.2006, Dr. Şahap Erkoç, “Mongeri’ den Mazhar Osman’a Türk Psikiyatri Tarihi Belgeseli: Maviş”

12.04.2006, Prof. Dr. Aşkın Karadayı, “Gerçek Örneklerle Uygulamalı Tıp Etiği”

10.05.2006, Prof. Dr. Ernie Tucker, “Osmanlı-Amerikan Hilâl-i Ahmer ve Kızılhaç İlişkilerinin Karşılaştırılması”

22 Kasım 2006, Prof.Dr. Sait Nadiri, “Ölümünün 50. yılında Dr.Cafer Tayyar Kankat’ı Anma”

20 Aralık 2006, Dr.Hakan Ertin, “Sosyal Bilimlerin Tıbbı Gittikçe Artan İlgisi”

24 Ocak 2006, Dr.Eyüp Sarıtaş, “Tibet Tıbbı Hakkında Neler Biliyoruz?”

7 Mart 2007, Uzm.Dr.Mahmut Gürkan, “Aristoteles ve Etik”

21 Mart 2007, Prof.Dr.Gürsel Çetin, “Adli Otopsi Olgularından Organ ve Doku Naklinin Adli Tıp ve Etik Boyutu”

11 Nisan 2007, Doç.Dr.Fatih Selami Mahmutoglu, “5237 Sayılı Türk Ceza Kanunundaki Yeni Düzenlemeler Işığında Tıbbi Müdahalelerde Hekimin Ceza Sorumluluğu”

2 Mayıs 2007, Uzm. Emrah Kurt, “Platon ve Etik”

16 Mayıs 2007, Ph.D.İnci Hot, “Kız Kulesi” (Araştırma Gezisi)

31 Ekim 2007, Dr. Mahmut Gürkan, “Heybeliada Sanatoryumu ve Tıp Tarihi-mizdeki Yeri” (Araştırma Gezisi)

22 Kasım 2007, Prof.Dr. Bülent Artuner, “Prof.Dr. Şakir Ahmet Ediz”

Prof.Dr. Öztan Öncel, “Prof.Dr. Kemalettin Akgüder”

13 Aralık 2007, Prof.Dr. Vildan Ocak, “İntraüterin Fetüs’ün Anomali Taşıdığı Durumlarda Uygulanacak Tıbbi ve Etik Prensipler”

Tıp Kültür Birimi Sergi Programı

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'na bağlı olan Tıp Kültür Birimi'nde 2006-2007 yıllarında aşağıdaki sergiler açılmıştır:

Necla Peri: *Çölde Yağmur (Sema Ündeğer)*
ve *Baharın Müjdesi*
(26 Aralık 2005 – 13 Ocak 2006)

Sevilay Değer: *Doğaya Davet*
(6- 23 Şubat 2006)

Ayşe Kaypmaz: *Yaşamın Renkleri*
(27 Şubat - 16 Mart 2006)

Gülüüz Atkovar: *Ebru Sergisi: Sudan Gelen*
(20 Mart - 6 Nisan 2006)

Fatih Fariz: *Fotoğraf Sergisi: İstanbul-New York-Paris-Amsterdam Seyehatname*
(10 - 27 Nisan 2006)

Yusuf Yavaşca: *Düş*
(1 - 18 Mayıs 2006)

Şule Özbek: *Çeşitlemeler*
(12 - 29 Haziran 2006)

Sina Mirel: *Resim Sergisi*
(04 - 19 Ekim 2006)

Hüsniye Yeşiltepe: *Resim Sergisi*
(31 Ekim - 16 Kasım 2006)

Mehmet Yıldırım: *Tıbbi Resim Sergisi*
(20 Kasım - 07 Aralık 2006)

İsmet Servi: *Resim Sergisi*
(11 Aralık - 26 Aralık 2006)

Çetin Yapıcı: *Resim Koleksiyonu*
(08 Ocak – 25 Ocak 2007)

Filiz İzgin: *Nakışların Dili*
(29 Ocak-13 Şubat 2007)

Emel Ogan: *Minyatür, Tezhip, Kâti, Kâti', Hat*
(02 - 12 Nisan 2007)

Gülçin Ceylan Yurdakul: *Suluboya Resim Sergisi*
(16 Nisan – 3 Mayıs 2007)

Tülay Tama, Nermin Aydar Mahbube Akar:

Hemşirelik Haftası Dolayısıyla Resim ve Heykel Sergisi
(07 - 24 Mayıs 2007)

Suna Doğruyol: *Resim Sergisi*
(28 Mayıs - 07 Haziran 2007)

Nebihe Göl: *Resim Sergisi*
(15 Haziran 6 Temmuz 2007)

Çetin Yapıcı: *10. Resim Koleksiyonu Sergisi*
(8 Ekim - 1 Kasım 2007)

Nurper Demirhan: *7. Kişisel Resim Sergisi*
Kokteyl: 13:00 - 16:00
(5 Kasım - 22 Kasım 2007)

CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ TIP TARİHİ ve ETİK ANA BİLİM DALI 2008-2009 EĞİTİM YILLARI FAALİYETLERİ

İnci HOT*

Kongreler ve Toplantılara Katılımlar

Anabilim Dalımız öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ayten Altıntaş 14 Şubat 2008 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı'nda "*Materyalimiz Gül*", 26 Şubat 2008 tarihinde Orhan Kemal Halk Kütüphanesi'nde "*Osmanlı Tıbbına Göre Güzellik ve Doğal Bakım*", Prof. Dr. Zuhâl Özyaydın 11 Mart 2008'de Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu'nda "*Bir Hemşire Lider; Prof. Dr. Perihan Velioğlu*" başlıklı konferans vermiştir.

Doç.Dr. Yeşim I. Ülman, M. Civaner ile 2008 yılında İstanbul'da Türkiye Biyoetik Derneği ve İstanbul Tabip Odası ortak etkinliği olan 14 Mart Tıp Haftası Organ Nakli ve Etik Paneline "*Organ Nakli ve Tıp Etiği*" başlıklı sunumlarıyla katılmıştır.

Prof. Dr. Zuhâl Özyaydın 11 Nisan 2008'de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde yapılan

anma toplantısında "*Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın Tıp Tarihi Çalışmaları*" başlıklı bildiri sunmuştur.

8 Mayıs 2008'de Prof.Dr. Zuhâl Özyaydın Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulunda "*Osmanlı Devleti Son Döneminde Türk Hemşireliği*", Prof. Dr. Ayten Altıntaş Prof. Dr. Hüsrev Hatemi Kitabının tanıtım toplantısında "*Prof. Dr. Hüsrev Hatemi ve Türk Tıp Tarihi*" başlıklı konferans vermiştir.

Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun ilk uluslararası kongresi Konya'da Selçuk Üniversitesi Süleyman Demirel Kültür Merkezi'nde 20-24 Mayıs 2008 tarihlerinde yapılmıştır. Yurt içinden ve dışından 250'den fazla araştırmacı bildiriler ile katılmıştır.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş 1.Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde "*Selçuklu ve Osmanlılar Döneminde Konya Darüşşifası*", "*Çedene*" (*Fructus Cannabis sativa*) li

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Dr., incihot@yahoo.com

Gevreğin Osmanlı Tıbbındaki Yeri", Prof. Dr. Zuhul Özaydın "*Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Patolojik Anatomi'nin Uygulamalı Eğitiminin Başlaması*", Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, A. D Erdemir ile "*The Historical Development Of The Social Security Systems And Health Insurance In Turkey*", Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, H. K. Keskinbora, H. Ertin ile hazırladığı "*Türk Tıp Tarihi Kurumu Kurucu Üyelerinden Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Tıp Tarihine Katkıları*", "*Osmanlı'da Sahte Doktorlar*" ve "*Konya Amerikan Hastanesi (1910-1920)*", Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, B. Bakır ile "*Akıl Hastalıklarında Geleneksel Tedaviler ve Bir Kaç Selçuklu Darüşşifa Yapısı Tasarımı Üzerindeki Etkileri*", Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, İ Yıldırım, H. Ertin ile hazırladığı "*Türk Tıp Tarihinde Anadolu Kliniği (1933-1954) ve Konya*", Dr. İnci Hot, E. Karlıkaya ile birlikte hazırladığı "*Anadolu'da Çıkan Süreli Bir Tıbbi Yayında Enfektif Bağırsak Hastalıklarına İlişkin Bilgiler*", Dr. İnci Hot, E. Karlıkaya ve L. Ezgi ile "*Hasta Hakları İçin Türkiye'deki İlk Sivil Organizasyon: Hasta ve Hasta Yakını Hakları Derneği (Hayad)*", Dr. İnci Hot, Ç. Üstün, E. Karlıkaya ile hazırladığı "*Yurtdışında Radyolojinin Tarihini Ele Alan Ve Ülkemizde Radyolojinin Gelişimine Katkıda Bulunan Unutulmuş Bir Eser*" ve "*Tıp ve Hekim Olma*" Hakkında Bir Kitap: "*Hekimler*" başlıklı bildirileri ile katılmıştır.

Prof. Dr. Nil Sarı Türk Tıp Tarihi Kurumu Kuruluşunun 70. Yılı Anma Toplantısında 9 Ekim 2008 tarihinde İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü'nde "*Anılarla Kuruluşundan Günümüze Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanları*", 10 Ekim 2008 tarihinde

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde düzenlenen Türkiye Tıp Akademisi Yıllık Toplantısı'nda (Türkçe Tıp Dili) Prof. Dr. Ayten Altıntaş "*Neden Türkçe Tıp Dili*" başlıklı konuşmasını yapmıştır.

15-18 Ekim 2008 tarihinde Amasya'da düzenlenen Uluslar arası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi'ne Prof. Dr. Nil Sarı, Dr. Burhan Akgün ile hazırladığı "*Türk Hastane Tarihi*" başlıklı bildiri ve Uzm. Ü. Emrah Kurt ile hazırladığı "*Amasyalı Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyet'ül Haniye'sinde Yer Alan Üroloji Aletleri*" başlıklı poster, Prof. Dr. Ayten Altıntaş "*Belgeler Işığında Amasya Darüşşifası*" başlıklı bildiri ile katılmışlardır.

22-23 Ekim 2008 tarihinde Libya Tripoli'de düzenlenen The 4th International Conference of the International Society for the History of Islamic Medicine (ISHIM) katılan Prof. Dr. Nil Sarı, Dr. Burhan Akgün ve Uzm. Ümit Emrah Kurt ile birlikte hazırladığı "*Ottoman Health Institutions in Libya During Late 19th and Early 20th Centuries*" ve "*Ottoman Health Services in Libya During the Italian-Ottoman War in 1911*" başlıklı bildirileri sunmuştur.

Doç. Dr. Hanzade Doğan 6 Kasım 2008 tarihinde Bursa'da düzenlenen Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşım- Etik ve Hukuksal Boyutlar Sempozyumu'nda "*Vaka çözümlemeleri ve araştırma etiği prensipleri*" başlıklı bir konferans vermiştir.

Prof. Dr. Nil Sarı, Uzm Ü. Emrah Kurt ile hazırladığı "*Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Aşhanesi ve Dr. Celal Muhtar Özden*" başlıklı bildiri ile 6-9 Kasım 2008 tarihinde düzenlenen Uluslar arası VI. Üsküdar Sempozyumu'na katılmıştır.

Amasya'daki Kongre'de Açılan Sergiye Katılan Prof. Dr. Nil Sarı ve Ayten Altıntaş

13-15 Kasım 2008 tarihinde Ankara'da düzenlenen Uluslararası Katılımlı V. Tıp Etiği Kongresi (Tıp Etiğinden Biyoetiğe)'nde Doç. Dr. Yeşim I. Ülman açılış konuşmasını yapmış, Dr. İnci Hot, E. Karlıkaya ve Ç. Üstün ile birlikte hazırladıkları "*Demansli Hastalar, Etik İkilemler ve Hasta Hakları*", "*Hayvan Deneylerine İlişkin Yasal Düzenlemeler Neden Gereklidir?*" ve "*Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Kuruluş Ve İşleyişine İlişkin Mevzuatın Evrensel Etik İlkeler Bağlamında Değerlendirilmesi*" başlıklı bildiriler ile katılmıştır.

Doç.Dr. Hanzade Doğan 2009 yılı ocak

ayı içerisinde Kanada, Toronto Biyoetik Merkezini "Klinik Etik Konsültasyon" alanında inceleme ve işbirliği programına katılmak üzere ziyaret etmiştir.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş 17 Şubat 2009'da Topkapı Sarayı'nda "*Topkapı Sarayının Önemli Bir Mevkii Gülhane*" başlıklı konferans vermiştir.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş 18-20 Şubat 2009 tarihinde Ankara'da Sağlık Bakanlığı'nda düzenlenen Klinik Araştırmalara Etik Yaklaşım Kursunda "*Klinik İlaç Araştırmalarının Etik Boyutu Tarihçesi, Helsinki Bildirgesi, Araştırmayı Etik Kılan Özellikler*" başlıklı sunumu yapmıştır.

Libya’da Düzenlenen Toplantıya Katılan Prof. Dr. Nil Sarı

Prof. Dr. Nil Sarı 19 Şubat 2009’da Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde “*Osmanlı Vakıf Hastanelerinde Hekim Olabilme Şartları*” konulu konferansı, 26 Şubat 2009 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı’nda “*Libya’daki Osmanlı Sağlık Kurumları*” başlıklı semineri vermiştir.

9 Mart 2009 tarihinde İstanbul’da düzenlenen Türkiye Biyoetik Derneği VII. Tıp Etiği Sempozyumu: Yeni Üreme Teknikleri-Yeni Annelikler toplantısına Dr. İnci Hot, M. Gürkan ile birlikte “*Benim Hakkım Var mı?*” başlıklı poster ile katılmıştır.

Prof. Dr. Nil Sarı İstanbul Hekimler Derneği’nde 13 Mart 2009 tarihinde “*14 Mart Tıp Bayramının Anlamı*” başlıklı konferans vermiştir, 2-3 Nisan 2009 tarihinde Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi’nde düzenlenen Üniversite Müzeleri ve Müzecilik Sempozyumu’nda “*Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi Tanıtımı*” başlıklı bildirisini sunmuştur.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş 27-28 Nisan 2009’da İstanbul’da düzenlenen Klinik Araştırmalarda Etik Yaklaşım Kursunda “*Klinik Araştırmalarda Etik*” başlıklı sunumu yapmıştır.

Doç. Dr. Yeşim I. Ülman 2009 yılı Nisan ayında Hollanda’da düzenlenen Avrupa Birliği Tıp Etiği Merkezi (EACME) toplantısına “The Turkish Bioethics Association, with Future Vision in Historical Perspective” başlıklı bildiri ile katılmıştır.

4-6 Mayıs 2009 Ankara’da 2009 Vakıf Medeniyeti Sağlık Yılı etkinlikleri kapsamında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün düzenlediği Vakıf Kültüründe Sağlık Kurumları Sempozyumunda Prof. Dr. Nil Sarı “*Selçuklu ve Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Darüşşifaların İşlevleri*”, Prof. Dr. Ayten Altıntaş, “*Vakıfların Günümüzdeki Sağlık Anlayışına Katkıları*” başlıklı bildiri ile katılmışlardır.

Prof Dr. Nil Sarı 26. Vakıf Haftası kapsamında 07 Mayıs 2009 tarihinde Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile İstanbul Vakıflar I. ve II. Bölge Müdürlüğü Etkinlikleri içerisindeki Osmanlı’da Tıp Paneli’nde “*Darüşşifalara Atanacak Hekimlerde Aranacak Nitelikler*” başlıklı bildiri ile katılmıştır.

23 Mayıs 2009 tarihinde İzmir’de düzenlenen 8. Ulusal Androloji Kongresi’nde (Türkiye Biyoetik Derneği-Türk Androloji Derneği ortak oturumu) Doç.Dr. Yeşim I. Ülman, M. Civaner ile hazırladığı “*Tıp Etiğinde Özerklik Kavramı ve Aydınlatılmış Onam*” başlıklı bildiri sunmuştur.

27-30 Mayıs 2009 Antakya’da düzenlenen VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’nde Prof.Dr. Ayten Altıntaş “*Lokman Ruhu İlaç mı Efsane mi*” başlıklı bildiri, Doç. Dr. Gülten Dinç “*Antakyalı iki tıp tarihçisi; Dr. Edip ve Saffet Kızıldağlı*” başlıklı bildiri Dr.İnci Hot, M. Gürkan, H. Doğan ile birlikte “*Halk Bilgisi Haberleri Mecmuasında İstanbul’da Doğum*

ve Çocuk ile İlgili İnanışlar” başlıklı poster ile katılmışlardır.

Prof.Dr. Nil Sarı Ramazan Tuğ ile birlikte hazırladıkları “*Topkapı Sarayı’nda Tıbbi Yağların ve Merhemlerin Hazırlanışı*” başlıklı bildiri 5-14 Haziran 2009 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen 10. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Festivalinde sunulmuştur.

2-5 Eylül 2009’da Doç.Dr. Gülten Dinç, S. M. Akın ile İstanbul’da düzenlenen 10. Avrupa Association Klinik Anatomi Kongresi’nde “*The process of removal of the prohibition on dissection of the human cadavers in the Ottoman Empire*” başlıklı poster ile katılmıştır.

10-11 Eylül 2009 tarihinde İtalya’da düzenlenen EACME yıllık toplantısına Doç. Dr. Yeşim I. Ülman, “*Bioethics, Mediterranean, Turkey’s Experience*” ve M. Civaner, H. Balcıoğlu, K. Vatansever ile hazırladığı “*Medical students’ opinions about commodification of healthcare services and the alteration during medical education*” başlıklı çalışmalarını katılmıştır.

Prof. Dr. Ayten Altıntaş 15 Eylül 2009’da İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılı Açılış Programında “*Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tarihçesi ve Hekimler İçin Tıpta Etik Neden Önemlidir*” başlıklı bir konuşma yapmıştır.

30 Eylül- 1 Ekim 2009 tarihinde düzenlenen Uluslar arası Yahudi Tıbbı Kongresi’nde Prof Dr. Nil Sarı, M. Gürkan ve Z. İzgiier ile birlikte hazırladıkları “*Tabip Moses Hamon ve Tıp Risalesi*” başlıklı bildiri sunmuşlardır.

22-25 Ekim 2009’da Romanya-Braşov’da düzenlenen 4. Balkan Tıp Tarihi Kongresi’nde Prof.Dr. İbrahim Başağaoğlu, H.Ertin, ve

O. Buda ile birlikte “*The Relations between Turkish and Romanian Society for History of Medicine, Founders of These Relations: Prof. Victor Gomoiu and Prof. Suheyl Ünver*”, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, H. Ertin, Ö. Usmanbaş ile “*Ord. Prof. Dr. Cemil Topuzlu (1866-1958) and His Contributions to Turkish Surgery*”, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, B. Bakır ile hazırladığı “*The Effects of the Medical Functions on Architecture in Süleymaniye Dar’üş Şifa of the Ottoman Dar’üş Şifas*” başlıklı bildiriler ile katılmıştır.

4-7 Kasım 2009 tarihinde Bursa’da düzenlenen 2. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi’nde (21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler) Prof. Dr. Nil Sarı “*Türklerde Ölüm İnancı- Tıp Etiğinin İnanç Boyutuna Tarihten Bir Bakış (Concepts About Death in Turkish History- A Historical Perspective of Religious Ethics in Relation With the Dying Patient)*”, Doç. Dr. Hanzade Doğan “*Organ naklinde vaka analizi*” başlıklı konferanslar vermişlerdir. Prof. Dr. Rengin Dramur “*İznik Yöresindeki Sağlık Ocakları’nda Etik Çalışma*”, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, A. Samancı, H. Okur ile birlikte “*Psikiyatride Etik ve Hukuki Açıdan Onam*”, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, F.S. Mahmutoğlu, H. Ertin ile “*Etik ve Hukuksal Açıdan (Kamu Görevlisi) Hekimlerin İşlediği İrtikâp Suçu*”, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Prof. Dr. A.D. Erdemir ile “*Radyolojide Hekim-Hasta-Teknisyen İlişkileri ve Etik Olgu Örnekleri*”, Dr. İnci Hot, M. Gürkan ile “*Yaşamın Sonuna Ait Kararlarda Yoğun Bakım Hekimlerinin Görüşleri*”, Dr. İnci Hot, E. Karlıkaya ile “*Ölüme Yakın Hasta-larda Palyatif Bakımın Son Adımı: Terminal Sedasyon*”, Dr. İnci

Hot, Dr.E. Vatanoglu ile “*Ülkemizde Hospislere Gerçekten İhtiyacımız Var mı?*” başlıklı bildirileri ile katılmışlardır.

7-8 Aralık 2009 tarihinde Doç. Dr. Hanzade Doğan başkanlığında NIH’le ortak düzenlenen Klinik Araştırma Etiği Üzerine Uluslararası Çalıştayında Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu açılış konuşmacıları arasında yer almış, Prof. Dr. Nil Sarı “*Türk Tıp Tarihinde İnsan Üzerine Deney ile İlgili Tutum ve Değerlerin Gelişimi*” başlıklı açılış konferansı, Prof. Dr. Ayten Altıntaş “*Klinik Araştırmalar hakkında Yeni Yönetmelik ve Sürecin Etik Değerlen-dirmesi*”, Doç. Dr. Hanzade Doğan “*Türkiye’de Aydınlatılmış Onam ve Klinik Araştırmalar*”, Dr. İnci Hot, M. Gürkan ile hazırladığı “*Türkiye’de Depolanabilir Doku Örnekleri Hakkında Tutum Araştır-ması*” başlıklı sunumlarını yapmışlardır.

Kitap ve Kitap Bölümü

1-N. Sarı, G. Mesara, Ü.E. Kurt: Kayseri Selçuklu Osmanlı Mimarisi ve Bezemeleri. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Nakışhanesi Yorumuyla. Doğu Ofset Mat.Ltd., Kayseri, 2008.(2 Baskı)

2-N. Sarı, G. Mesara, Ü.E. Kurt: Konya’daki Selçuklu-Osmanlı Mimari Eserleri ve Bezemeleri. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Nakışhanesi Yorumuyla. Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2008.

3-N. Sarı: Osmanlı Tıbbında Besinlerle Tedavi ve Sağlıklı Yaşam. Türk Mutfağı. Ed: A. Bilgin, Ö. Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi:476, Ankara 2008, s.137-151.

**Bursa’da düzenlenen 2. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi’nde
Dr. Burhan Akgün, Dr. Elif Vatanoğlu, Uzm. Ü. Emrah Kurt, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Doç. Dr. Hanzade Doğan, Dr. İnci Hot**

4-N. Sarı: Food as Medicine. Turkish Cuisine. Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism. Ankara, 2008, s.137-149.

5-Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1967-2007. Ed: N. Sarı, Z. Özaydın, B. Akgün, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2009.

6-N. Sarı, G. Mesara, Ü.E. Kurt: Ege Yöresinin Mimari Tasvirli Osmanlı Taşları. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Nakışhanesi

Yorumuyla (ile birlikte).Feza Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 2009.

7-N. Sarı, C. Büyükuşal: A History of Surgical Paediatrics, Turkey-Anatolia World Scientific Publishing. Singapore, 2009: 481-500.

8-N. Sarı, R. Tuğ: Derviş Mehmed Neşati Yağı Tıbbi Yağlar Üzerine Bir Risale. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, İstanbul, 2009.

Uluslararası Çalıştayda; Prof. Dr. Donald Rosenstein, Doç. Dr. Hanzade Doğan, Prof. Dr. Reider Lie, Dr. İnci Hot, Gülce Altıntaş

9-R. Dramur: Osmanlı Devleti Sarayları'nda Tıp ve Eczacılık. İstanbul, 2008.

10-A. Altıntaş: Gül, Gülsuyu, Tarihte, Tedavide ve Gelenekteki Yeri. Maestro Yayıncılık, İstanbul, Nisan, 2009.

11-A. Altıntaş: GÜL İlaçların En Güzeli. Hayy Kitap, İstanbul, Temmuz, 2009.

12-U. Barlas, İ. Başağaoğlu: Prof. Dr. Ayhan Yücel ve Bilimsel Yaşamı. Berdan Matbaası, İstanbul, 2009.

13-İ. Başağaoğlu: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi ve V. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Hüsrev Hatemi Kitabı (Hekim-İlim Adamı-Şair), Dergâh Yayınları, Mayıs 2008: 238-241.

14-Medikal Etik, Cilt:7-8, Ed: H. Hatemi, H. Doğan, Yüce Yayınevi, İstanbul, 2008.

15-The Turkish Annual of the Studies on Medical Ethics and Law, Ed: H. Doğan, F. S. Mahmutoğlu, A. Namal. 2009, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul.

16-Y.I. Ülman: “The introduction of Roentgen Techniques in Turkey in the context of the modernization in medical education”, *Au risque de se moderniser, Histoire de la médecine dans l’Empire ottoman et au Moyen-Orient du 19e siècle à nos jours*, editors: A M Moulin and Y I Ülman, The ISIS Press İstanbul, 2009 (baskıda).

17-A.M. Moulin, Y.I. Ülman, “Introduction: The particular place of medicine in the debate on modernity and modernization in the Middle-East in the 19th and the 20th centuries”, *Au risque de se moderniser, Histoire de la médecine dans l’Empire ottoman et au Moyen-Orient du 19e siècle à nos jours*, editors: A M Moulin and Y I Ülman, The ISIS Press İstanbul 2009 (baskıda).

18-Y.I. Ülman: “Osmanlı Tıbbına Katkılarıyla Dr. Vuccino / Il Contributo Alla Mediana Otomana del Dr. Vuccino”, İstanbul’daki İtalyan İzi /Presenze Italiane A İstanbul, Ed: B. Evren, Lea yay. Ferroli, İstanbul, Şubat 2008:224-229.

19-Y.I. Ülman: Muallim Antoine Calleja ve Eczanesi / Il Professor Antoine Calleja e La Sua Farmacia, İstanbul’daki İtalyan İzi /Presenze Italiane A İstanbul, Ed: Burçak Evren, Lea yay. Ferroli, İstanbul, Şubat, 2008:214-219.

20-Au risque de se moderniser, Histoire de la médecine dans l’Empire ottoman et au Moyen-Orient du 19e siècle à nos jours, editors: A M Moulin and Y I Ülman, The ISIS Press İstanbul, 2009 (baskıda).

21-Y.I. Ülman: Coursebook of Medical Ethics and Medical History, I.U. Cerrahpasa Faculty of Medicine Uğur Derman English Programme, 3rd Year

coursebook, İstanbul 2009, ISBN: 978-605-60613.

22-Tıp Etiğinden Biyoetiğe. Ed: Y.I. Ülman, T. Başağaç, F. Kadioğlu, G. Yıldırım, Z. Edisan Türkiye Biyoetik Derneği XII. Yayını, Ankara, 2009.

Akademik Yükseltmeler

Anabilim Dalımız Öğretim Elemanlarından Dr. Gülten Dinç 22.01.2009 tarihinde girdiği doçentlik sınavını başarı ile vererek Tıp Tarihi ve Etik alanında Doçent unvan ve yetkisini kazanmıştır.

Seminerler

2008 ve 2009 yıllarında öğretim dönemlerinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı’nda düzenlenen seminerler aşağıda verilmiştir:

10 Ocak 2008, Prof. Dr. Ayşe Kaypmaz, “*Bulaşıcı Hastalıklar Açısından Çevre Sağlığı ve Etik*”

20 Mart 2008, Dr. Murat Civaner, “*İlaç Şirketleri ile İlişkiler: Hekimler ne Diyor?*”

17 Nisan 2008, Dr. Şahap Erkoç, “*Cumhuriyet Öncesi Psikiyatrik Hizmet Veren Hastaneler: Yedi Tepe, Yedi Kültür, Yedi Hastane*”

15 Mayıs 2008, Semuh Adil, “*Ord. Prof. Dr. Nihat Reşat BELGER*”

29 Mayıs 2008, Dr. Burhan Akgün, “*Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Faaliyeti: Hacı Beşir Ağa Medresesi*”(GEZİ)

20 Kasım 2008, Ölümünün 50. Yılında
Türk Hekimlerini Anma

Prof. Dr. Bülent Berkarda, “*Prof. Dr. Naci Kastarlık*”

Prof. Dr. Mebrure Değer, “*İlk Kadın Eczacı Belkıs Derman*”

18 Aralık 2008, Doç. Dr. Nezih Hekim,
“*Tıpta “Mavi Işık”*”

22 Ocak 2009, Prof. Dr. Ahmet Rasim Küçükusta, “*Biri Bizi Hasta Ediyor*”

29 Ocak 2009, Müh. Yahya Bedir,
“*Türk Dünyasında Mumyalama Sanatı ve Bugünkü Uygulamalar*”

12 Şubat 2009, Prof. Dr. İbrahim Yıldırım,
“*İstanbul Üniversitesine Gelen Azerbeycanlılar*”

26 Şubat 2009, Prof. Dr. Nil Sarı,
“*Libya’daki Osmanlı Sağlık Kurumları*”

19 Mart 2009, Turgay Tüfekçioğlu,
“*Kazım Mirşan’ın Araştırmalarına Göre Eski Türk Metinleri*”

16 Nisan 2009, Dr. Sezer Erer, “*Bursa İlindeki Tıp Etiği İhlalleri ve Bursa Tabip Odası Örnekleri*”

Dr. Murat Civaner, “*Organ Aktarımında Varsayılan Bağış Sistemi, Aktif Bağışlama Sisteminden daha Adildir*”

21 Mayıs 2009, Prof. Dr. İsmail Yakıt,
“*Eski Tıp Sisteminde Unsurlar Teorisi*”

19 Kasım 2009, Ölümünün 50. Yılında
Türk Hekimlerini Anma Dr. Burhan Akgün,
“*Prof. Dr. Muzaffer Şevki Yener*”
“*Prof.Dr. Nüzhet Şakir Dirisu*”

3 Aralık 2009, Prof.Dr. Orhan Küçükler,
“*Bilimde, Bahçelerde, Mermer’de, Porselen’de, Resim’de ve Edebiyat’ta Yeditepe İstanbul’un Bitki-bilim (Botanik) Tarihi*”

24 Aralık 2009, Doç. Dr. Armağan Yücel Samancı, “*Psikiyatri’de Hekim-Hasta İlişkisinin Etik ve Yasal Boyutu*”

Tıp Kültür Birimi Sergi Programı

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesinde 2008-2009 yıllarında aşağıdaki sergiler açılmıştır:

Prof. Dr. Melek Öztürk:
Fotoğraf Sergisi
(13 Ekim 2008-30 Ekim 2008)

Yasin Ceylan: *Fotoğraf Sergisi*
(03 Kasım 2008-20 Kasım 2008)
Çetin Yapıcı: *Koleksiyoner Sergisi*
(24 Kasım 2008-11 Aralık 2008)

Ayşe Suvarierol-Hayriye Suvarierol:
Resim Sergisi
(15 Aralık 2008-30 Aralık 2008)

Yılmaz Çimen: *Yağlıboya Resim Sergisi*
(08 Ocak 2009-22 Ocak 2009)

Tülay Meriç Karavit: *Heykel Sergisi*
(30 Ocak 2009-20 Şubat 2009)

Anabilim Dalımız Seminer Salonunda Prof. Dr. Ayhan Yücel, Prof. Dr. Nil Sarı, Sos. Uğuroğlu Barlas, Prof. Dr. Zuhale Özadın

Nermin Doğdu
(09 Mart 2009-26 Mart 2009)
Nilgün Çiğdem FİDAN: *Resim Sergisi*
(30 Mart 2009-16 Nisan 2009)

Nefise Barlas: *Resim Sergisi*
(20 Nisan 2009-07 Mayıs 2009)

Nurşen Yener: *Ebru Sanatı*
(11 Mayıs 2009-28 Mayıs 2009)

Eyüp İlköğretim ve İş Okulu Öğrenci
Sergisi (Özürlü Çocuklar)
(01 Haziran 2009-18 Haziran 2009)

Tıp Kültür Biriminde Sergi Açılışında Doç. Dr. Yeşim I. Ulman, Prof. Dr. Ertuğrul Göksoy, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Sos. Uğuroğlu Barlas, Hem. Kıymet İldeniz

İSTANBUL TIP FAKÜLTESİ

DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ

ANABİLİM DALI 2006-2007

EĞİTİM YILI FAALİYETLERİ

Arın NAMAL*

2006 YILI FAALİYETLERİ

Anabilim Dalımızca her eğitim döneminde yapılan Seminerler ilişkisindeki listeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Seminerler 15 günlük periyotlarla Cuma günleri saat 14.00’ de Anabilim Dalımız yerleşkesi Horhor cad. No: 1 Aksaray-Fatih/ İstanbul’da yapılmıştır.

2005 yılı son semineri **Doç. Dr. Arın Namal** tarafından gerçekleştirilmiştir. 30.12.2005: “HIV/AIDS’li Bireylerde Tanı ve Tedavi Alanında Gelişmelerle Farklılaşan Etik Sorunlar” yılın son seminerinin konusu idi.

2006 yılına ait seminer 20.01.2006 da **Leyla Ezgi** tarafından “Hasta Hakları Kavramı İçinde Hasta ve Hasta Yakınları Hakları Derneği” konulu idi.

24.02.2006: **Prof. Dr. Nuran Yıldırım** “I. Dünya Savaşı’nın Meçhul Tıbbiyelileri, Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)

10.03.2006: **Dr. Bülent Özaltay** “Yaşam Kalitesi” Kavramı

24.03.2006: **Dr. Elif Atıcı** “Son Gelişmeler Işığında Türkiye’de Etik Kurulların Durumu”

Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Çerçevesinde

21.04.2006: **Dr. Hakan Ertin** “Sosyal Bilimlerin Tıbbı Gittikçe Artan İlgisi”

12 Mayıs 2006: **Uzm. Dr. Şükrü Aras** “Diyabet Tarihine Genel Bakış” olarak seminerlerde yer alan konulardan bazıları idi.

KONGRE KATILIMLARI

IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kayseri 24-27 Mayıs 2006 **Prof. Dr. Nuran Yıldırım**: “Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)” adlı bildirisi ile katılmıştır.

* İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doç. Dr.; arinnamal2002@yahoo.com

Anabilim Dalından diğer iki katılım **Prof. Dr. Öztan Öncel** ve **Doç. Dr. Arın Namal** ile olmuş ve müştereken “1894-1899 Sürecinde İstanbul’da Yaşamış Bernhard Stern’in Gözlem ve Araştırmalarına Dayanan Eseri (Türkiye’de Tıp, Batıl İnanç ve Cinsel Yaşam)” adlı bildiri, **Dr. Bülent Özaltay** da IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1946) Öjenik Yaklaşımlar adlı bildiri sunmuştur. Ayrıca **Prof. Dr. Nuran Yıldırım** I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik” Sempozyumuna “Bakteriyolojihane-i Şahane’de Veteriner Bakteriyolojisi adlı bildiri ile Elazığ 2006 da, **Dr. Bülent Özaltay** ile birlikte International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies’e “İdrar Analizleri Işığında II. Abdülhamit’in Üriner Sistem Rahatsızlığı (1906)” adlı bildiri Trabzon 18-23 Eylül 2006 da sunmuşlardır., 3-5 Kasım 2006 da Üsküdar-İstanbul’da Üsküdar Sempozyumunda “1894 ten Günümüze Üsküdar Teb-hirhanesi” adlı bildiri **Prof. Dr. Nuran Yıldırım** sunmuştur.

40. ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ

26-30 Ağustos tarihlerinde Macaristan Budapeşte’de 2006 da yapılan 40. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresine Anabilim Dalımızdan **Prof. Dr. Öztan Öncel**, **Prof. Dr. Nuran Yıldırım**, **Dr. Bülent Özaltay** ve **Dr. Hakan Ertin** bildirilerle katılmışlardır.

Prof. Dr. Öztan Öncel’in **Dr. Elif Atıcı** ile birlikte sunduğu tebliğin başlığı “The Place in the History of Medicine of Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım (1884-1971) the Discoverer of the Acute Monocytical

Leukemia” dır. **Prof. Dr. Nuran Yıldırım** da **Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman** ile birlikte “The Great Cholera Epidemic of İstanbul in 1865” adlı bildiri sunmuşlardır. **Dr. Bülent Özaltay**, **Dr. Hakan Ertin** ile birlikte aynı kongrede “The eugenic approaches in the early Republican Turkey (1923-1946)” adlı bildiri sunmuşlardır.

DİĞER KONGRE VE TOPLANTI KATILIMLARI

Prof. Dr. Öztan Öncel, 12-14 Haziran 2006’da Azerbaycan-Bakü’de I. International Conference Traditional Medicine and Materia Medica in Medieval Manuscripts’e “The first Department on the History of Medicine and Medical Ethics in Turkey and its Importance” adlı bildiriyle katılmışdır. Ayrıca, 12-13 Ekim 2006 da gerçekleşen Uluslar arası katılımlı 2. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumuna “Eski ve Yeni Türk Ceza Yasalarına Göre Organ Aktarımlarının Deontolojik Açıdan İrdenlenmesi” adlı bildiri de sunmuştur. Ayrıca **Doç. Dr. Arın Namal** ise; “Hastanın Şikayet Hakkı ve Sağlık Hizmetlerinde Şeffaflık Talebi” başlıklı bildirisi ile katılmıştır.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım ise; aşağıdaki sunumları belirtilen toplantılarda gerçekleştirmiştir.

“1897 Türk- Yunan Savaşında Sağlık Hizmetleri ve Bu Savaşın Tıp ve Etik Tarihimiz Bakımından Önemi”, 26 Ocak 2006, Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği 2005-2006 Dönemi Bilim Toplantıları, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Seminerleri, “Tıp Eğitimi-mizde Model Değişimleri, 1827-

1933", Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1869-1961) Toplantısı. 18 Kasım 2006.

Doç. Dr. Arın Namal, 10-11 Kasım 2006'da Almanya'da Augsburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde düzenlenen 3. Alman-Türk Tıp- ve Biyohukuk Sempozyumunda davetli konuşmacı olarak "Ethische Aspekte der Dokumentation bei der Patientenaufklärung-Ein kritischer Blick auf die türkischen Aufklärungsformulare/ Hastanın Aydınlatılmasının Belgelenmesinde Etik Yönler-Türk Aydınlatma Formlarına Eleştirel Bir Bakış" başlıklı bildiri sundu. Sempozyum bildirileri, 2008 yılında Almanya'da Nomos Verlag tarafından yayınlandı.

Ayrıca Anabilim Dalımızın 2006 da yapılan bir diğer etkinliği de "Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın Bilim Dünyasındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları- Konuşmacı: Prof. Dr. Orhan Ulutin – 7 Nisan 2006 da Prof. Dr. Öztan Öncel, Doç. Dr. Arın Namal ve Fakültemiz Dahiliye Kliniği ile birlikte gerçekleştirilmiştir.

2007 YILI FAALİYETLERİ

Seminerler:

Anabilim Dalımızda 2006-2007 öğrenim yılında da seminerlere ekli liste gereği devam edilmiştir.

2006 nın son semineri **Prof. Dr. Nuran Yıldırım**'a aittir. Konusu "Türkiye'de Radyolojinin Gelişimi-1897'den 1933'e" dir.

Doç. Dr. Arın Namal: "Aydınlatılmış Onamın Teori ve Pratikte Etik Açısından Düşündürücü Yönleri-Türk Tıp Fakülte-lerindeki Onam Formları Uygulamalarına Eleştirel Bakış" adlı konuyu **Prof. Dr.**

Kadircan Keskinbora: "100 Yıl Önce Bir Hastanemizin Süreli Yayını", **Dr. Hakan Ertin**: "Sağlıkta Eşitsizlik kavramı ve Etik", **Dr. Bülent Özaltay**: "17. Yüzyıla Ait Bir Tıbbi Bitkiler Kitabı" Terceme-i Cedide fi'l- Havassi'l Müfrede", **Dr. Şükrü Aras**: "Tüberküloz ve Etik" adlı seminerleri vermişlerdir.

KONGRELER VE TOPLANTILAR

Anabilim Dalımızdan **Prof. Dr. Öztan Öncel**, **Dr. Sezer Erer** ile birlikte 24-26 Mayıs 2007 Denizli'de gerçekleşen 5. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'ne "Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu ve Tıp Folkloruna Bakışı" adlı tebliği sunmuştur. **Prof. Dr. Nuran Yıldırım** 2 Haziran 2007'de Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Sempozyumu'na "Osmanlı Devleti'nin Koruyucu Sağlık Kurumları" adlı bildiri ve 1-5 Kasım 2007 tarihlerindeki Üsküdar Sempozyumu'na da "Beylerbeyi Askeri Hastanesi" adlı bildiriyle katılmıştır.

Doç. Dr. Arın Namal, Leipzig Üniversitesi Tıp Fakültesi Karl Sudhoff Tıp Tarihi Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. med. Ingrid Kästner'in 65. Yaş Günü İçin 15 Mart 2007 tarihinde Leipzig Üniversitesi Tıp Fakültesinde düzenlenen törende sunum yapmak üzere davet edilen beş isimden biri olarak "Emigrantinnen im Gesundheitswesen im Rahmen der türkischen Universitätsreform von 1933/Türk Üniversite Reformunda Mülteci Kadın Sağlıkçılar" başlıklı bildiri sundu. Namal'ın bildirisinin de yer aldığı Armağan Kitabı Almanya'da 2007 yılında Shaker Verlag tarafından yayınlandı.

Doç. Dr. Arın Namal, 9-10 Ekim tarihlerinde Almanya Dresden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü tarafından düzenlenen Tıp Tarihi Kollokyumuna davetli olarak katılmış, “Die Stellung der Juden in der osmanischen Geschichte der Medizin und Spuren ihrer heilkundlichen Tätigkeit/ Osmanlı Tıp Tarihinde Musevilerin Yeri ve Şifavericilik Uygulamalarının İzleri” başlıklı bildiri sunmuştur. Kollokyum bildirilerinin yer aldığı kitap, 2008 yılında Almanya’da Mabuse Verlag tarafından yayınlanmıştır.

Doç. Dr. Arın Namal, 31 Ekim 2007 tarihinde Hyatt Regency Otel’de Türk Üroloji Derneği’nin Türk Androloji ve Üroonkoloji Dernekleri ile birlikte düzenlediği Ekim ayı toplantısında “Etik Bakışla Tıbbi Uygulamalar” başlığıyla bir konferans vermiştir.

ULUSLARARASI KONGRE TOPLANTILAR VE DİĞER TOPLANTILAR

Anabilim Dalımızdan **Prof. Dr. Öztan Öncel**, 21-22 Şubat 2007’de Katar’ın Doha kentinde yapılan Ist International Congress of the International Society for the History of Islamic Medicine da “A Famous Turkish Neurologist: Fahrettin Kerim Gökay” adlı bildiri, 5-8 Eylül 2007’de İngiltere Dundee de 22nd Congress of British Society for the History of Medicine’a “A Famous Turkish Physician from the Military School in İstanbul. Dr. Refik Saydam and his work in the field of Public Health” adlı bildiri **A. Erdemir**’le birlikte, 19-22 Eylül 2007’de İspanya-Seville da 38th International Congress for the History of Pharmacy’e

“Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu (1914-1977) A Famous Turkish Historian of Medicine and Pharmacy and Eczacılık Tarihi Dersleri (Lectures on the History of Pharmacy) his Book” **A. Demirhan** ile birlikte, 29 Kasım-1 Aralık 2007’de, Yunanistan-Selanik de yapılan 3rd Balkan Congress on the History of Medicine’a “Ord. Prof. Dr. Nihat Reşat Belger and his Contributions to the Establishment of Hydroclimatology in Turkey” adlı bildiri ile katılmıştır.

Ayrıca, **Prof. Dr. Öztan Öncel**, 17-20 Ekim 2007’de Antalya’da düzenlenen I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi’ne “Prof. Dr. Bedi Şehsuvaroğlu’nun Organ ve Doku Aktarımının Deontolojik Yönleriyle İlgili Görüşleri” adlı bildiri, **Erdemir** ve **Erer** ile birlikte, **Prof. Dr. Nuran Yıldırım** aynı kongreye “Türkiye’de İlk Böbrek Nakillerinde Etik Duyarlılığın Başlaması” adlı bildiri, Anabilim Dalımızdan **Doç. Dr. Arın Namal**, “Yoğun Bakım İnsancılık Karşısı mı? Hasta Merkezli Yoğun Bakım İçin Önemli Bazı Etik Kavramlar” adlı bildiri, **Prof. Dr. Kadircan Keskinbora**, Kornea Transplantasyonunda (Keratoplasti) Tıbbi ve Etik Sorunlar” adlı bildiri, **Dr. Hakan Ertin**, “Organ Bağışında Modeller, Etik ve Ceza Hukuku Açısından Yorumlanması” adlı bildiri, **F. Selami Mahmutoglu** ve **İbrahim Başağaoğlu** ile birlikte, yine **Dr. Hakan Ertin**, “Deontoloji ve Etik Kongrelerinin Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi hangisi Birinci” adlı bildiri **İ. Başağaoğlu**, **Esin Karlıkaya** ile birlikte sunmuşlardır.

6-9 Kasım 2007 de İzmir’de gerçekleştirilen Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)’e de Anabilim Dalımızdan **Prof. Dr. Öztan Öncel**, “Atatürk

Döneminin Genç Bir Nöroloğu Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim ve Çalışmaları” adlı bildiriye **Prof. Dr. Ayşegül Erdemir** ve **Dr. Sezer Erer** ile birlikte, **Doç. Dr. Arın Namal** da “1933 Üniversite Reformu Süre-cinde Prof. Schwartz Öncülüğünde

İleri Sürülen Dikkat Çekici Bir Talep: Tıp Fakültesi Enstitülerinde Askeri Hekimlerin Çalıştırılması” adlı bildirileri sunmuşlardır.

Anabilim Dalı’nın lisansüstü eğitim dersleri ve doktora program dersleri rutin olarak yürütülmüştür.

Ord. Prof. Dr. Erich Frank’ın Bilim Dünyasındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları adlı toplantıdan bir görünüm 7 Nisan 2006.

I.Ü. İSTANBUL TIP FAKÜLTESİ

DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ

ANABİLİM DALI 2008-2009

EĞİTİM YILI FAALİYETLERİ

Hakan ERTİN*

2008 YILI:

Anabilim Dalımızca her eğitim döneminde yapılan Seminerler ilişikteki listede yer almaktadır. Seminerler **15 günlük aralıklarla, Cuma günleri saat 14.00**'de Anabilim Dalımız yerleşkesinin yer aldığı Horhor cad. No: 1 Aksaray-Fatih/İstanbul adresinde yapılmıştır.

2007 yılının son semineri Prof. Dr. Zuhâl Özaydın tarafından sunulmuştur. Bu seminerin konusu **“Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti”** Kuruluşu ve Çalışmaları hakkında idi ve 14.12.2007 tarihinde gerçekleştirildi.

2008 yılına ait ilk seminer 4 Ocak 2008 **Dr. Oya Dağlar** tarafından “I. Dünya Savaşı Galiçya Cephesinde Sağlık Hizmetleri” başlığı ile verildi. Bunun dışında,

7 Mart 2008 **Dr. Bülent Özaltay:** 17. Yüzyıla Ait Bir Tıbbi Bitkiler Kitabı “Terceme-i Cedide fi'l-Havassi'l Müfrede”

21 Mart 2008 **Dr. Hakan Ertin:** “Diyet ve Etik” (Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Çerçevesinde)

25 Nisan 2008 **Doç. Dr. Arın Namal:** “Tarihte Hekim Kıyafetleri”

9 Mayıs 2008 **Dr. Şükrü Aras:** “Mardin Eminüddin Darüşşifası

23 Mayıs 2008 **Aysel Yılmaz:** “İlaç Endüstrisinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi”

Nezaket Elif Dinçer: “Aspirin'in Tarihi” konulu seminerleri vermişlerdir.

KONGRE KATILIMLARI

Prof. Dr. Öztan Öncel

20-24 Mayıs 2008 Konya: I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi ve 10. Ulusal Türk

Tıp Tarihi Kongresi'ne ve "Türkiye'de İlk Dişhekimliği Okulu'nun Kuruluşunun 100. Yılı" Sempozyumuna "Türk Tıp Tarihi-mizde Bir Büyük Ad: Dr. Feridun Frik ve Dirim Dergisinin Türk Tıp Periyodikleri İçindeki Yeri" ve "Türk Dişhekimliği Tarihine Kısa Bir Bakış: Okul'dan Fakülte'ye" adlı bildirilerle katılmıştır. Aynı zamanda kongre eş başkanlığını da yürütmüştür. 6 Kasım 2008 Bursa: III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu. "Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşımın Etik ve Hukuksal Boyutlarına moderatör olarak katılmıştır. 27-30 Mayıs 2009 Antakya: VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'ne "Lahana Bitkisi ve Aynı Familyadan Diğer Bitkiler Üzerine Bir Araştırma" adlı bildiri ve Dr. Şükrü Aras ile birlikte katılmıştır.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım

I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne "Türk Hekimlerinin Seçkinleşme Sürecinde Tıp Bilgisinin Transferi" adlı bildiri ile ve Dr. Ethem Âkif Bey Mektebi Tıbbiye-i Şahane'de Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersi Verdi mi?", "Beledi İспенçiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname, 1861" adlı bildiri ile VII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı İstanbul, 29-30 Mayıs 2008, "Yeni Belgeler ve İlmühaber Defteri Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi" adlı bildiri ile Üsküdar Sempozyumu VI, 6-9 Kasım 2008, "1897 Türk-Yunan Savaşı Yaralılarına Ait Onam Belgeleri: Hüsn-i Rıza Senetleri" adlı bildiri ile Uluslararası Katılımlı V. Tıp Etiği Kongresi "Tıp Etiğinden Biyoetiğe", 13-15 Kasım 2008, Ankara toplantısına katılmıştır.

Doç. Dr. Arın Namal

Hastanın OTC İlaç Kullanma Kararına

Etki Eden Sorunlu Araçlar: Sağlık Portal-leri ve İlaç Prospektüsleri: Etik Bakışın Düşündürdükleri." Ceza Hukuku, Etik ve Tıbbi Sorunlar Sempozyumu (Yeditepe Üniversitesi, 8 Ekim 2008). İstanbul 2008, s. 211-233.

"Yaşatma çabasının sınırları bağlamında kurgu ve gerçek olgu örnekleriyle ölme-yeye yardımın türleri ve etik açıdan tartışılması" Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşım Etik ve Hukuksal Boyutlar III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu (Bursa, 6 Kasım 2008). Bildiri Kitabı. Ankara 2009, S. 13-69.

Ayrıca I. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi ve 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresine

Namal A. Aras Ş. "19. yy. Osmanlı Tıbbını konu alan bazı kaynaklarda Gelincik Hastalığı / An Overview of Gelincik disease based on several sources of Otoman Medicine during 19th Century". Ist International Congress on the History of Medicine (Konya, 20-24 May 2008), 1560-1572, İstanbul 2008.

Namal A: "Konyalı Devlet Adamı, Bilim ve Kültür İnsanı Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak (1904-1990)" / Statesman and a Man of science and culture from Konya Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak (1904-1990). Ist International Congress on the History of Medicine (Konya, 20-24 May 2008), 142-165, İstanbul 2008. adlı bildirilerle katılmıştır.

Öğr. Gör. Dr. Hakan Ertin

"Türk Tıp Tarihinde "Anadolu Kliniği" (1933-1954) ve Konya", 1. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, 20/24 Mayıs 2008, Konya (İbrahim Yıldırım ve İbrahim Başağaoğlu ile birlikte); "Türk Tıp Tarihi Kurumu Kurucu Üyelerinden Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Tıp Tarihine

Katkıları” 1. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, 20/24 Mayıs 2008, Konya (Kadircan Keskinbora ve İbrahim Başağa-oğlu ile birlikte).

“Tıbbi bir Kötüye Kullanım Alanı Olarak DİYET: Tarihsel ve Etik Bir Yaklaşım” Uluslararası Katılımlı V. Tıp Etiği Kongresi, Ankara, 13/15 Kasım 2008 ile ilgili bildirilerle katılmıştır.

ULUSLAR ARASI KONGRE VE DİĞER TOPLANTI KATILIMLARI

Doç. Dr. Arın Namal

Ethische Aspekte der Dokumentation bei der Patientenaufklärung- ein kritischer Blick auf die türkischen Aufklärungsformulare. 3. Deutsch-Türkisches Symposium zum Medizin- und Biorecht. (Juristische Fakultät der Universität Augsburg (Almanya), 10-11 November 2006). Nomos Verlag, 157-191, Baden Baden 2008.

Namal A.: “Etik açıdan hekim grevleri”. Yeditepe University Faculty of Law-Internationales Symposium: The Ethic and Law in the Area of Health (İstanbul, 17-19 April 2008), 125-147, İstanbul 2008.

Öğr. Gör. Dr. Hakan Ertin:

“The Gender Aspect of Syphilis in the late Otoman Empire”, Workshop, *Medicine within and between the Empires Hamsburg and Ottoman XVII-XX centuries*, 20/23 Kasım 2008, Viyana-Avusturya (İnanç Özekmekçi ile birlikte).

“Dr. Rıza Tahsin Gencer”, *Türk Tıp Tarihi Kurumu “Kuruluşunun 70. yılı Anma Toplantısı”* 9 Ekim 2008, İstanbul.

YAYINLAR:

Prof. Dr. Öztan Öncel:

“Two Famous Turkish Physicians of the Period of Turkish Republic”.

A. Erdemir’le birlikte.

Selected Papers on Turkish medical History İst. 2008 pp. 241-270.

1-General Prof. Dr. Cemil Topuzlu s. 53-59

2-İ.Ü. Dişhekimliği Fakültesi’nin İlk Hanım Dekanı Prof. Dr. Altan Gülhan Özerkan s. 219-225

3-14 ve 18. Yüzyıllar Arasında Türk Dişhekimliğine Bir Bakış (Demirhan ile birlikte) 293-325

4-Yüzyıllara Göre Dişhekimliği Reçete Örnekleri s. 405-411.

5-Türk Dişhekimliği Tarihine Kısa Bir Bakış: Okul’dan Fakülte’ye s. 415-425.

Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan İst. 2008.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım:

1- **Nuran Yıldırım:** “Prof. Dr. Ali Haydar Bayat’ın Türk Tıp Tarihine Katkıları”, **II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**. Ed. A. Yaşar, A. Yiğit, S. İzmirli. Konya 2008, 57-70.

2- “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Fenn-i Baytari Muallimi Kaymakam Ahmet’in Tuhfetü’l-Baytariye Eseri”, **II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**. Ed. A. Yaşar, A. Yiğit, S. İzmirli. Konya 2008, 157-173.

3- **Nuran Yıldırım:** “Türk Hekimlerinin Seçkinleşme Sürecinde Tıp Bilgisinin

Transferi”, *I. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*. C. I. 20-24 Mayıs 2008. Ed. A.D. Erdemir, Ö. Öncel, Y. Küçükdağ, B. Okka, S. Erer. [İstanbul 2008], 101-124.

4- **Nuran Yıldırım:** “Osmanlı Devleti’nin Modern Tıp Kurumlarından Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar Tebhirhaneleri”, *Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu 2 Haziran 2007*. Ed. Bülent Özaltay, Nuran Yıldırım, Murat Çekin. Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2008, 199-215. yayınlarıdır.

Doç. Dr. Arın Namal:

Namal A, Aras Ş, Yürür G İstanbul Üniversitesi Rektörlerinden Ord. Prof. Dr. Tbp. Tuğgeneral Tevfik Salim Sağlam (1882-1963). *Nobel Medicus* (4) 2, 36-40, (2008).

Namal A, Aras Ş, Yürür G Kemal Atay (1890-1978) Türkiye’de Kanserle Mücadelenin Önderlerinden. *Nobel Medicus* (4) 3, 48-51, (2008).

Namal A, Ebert A Deutsch-türkische Wissenschaftsgeschichte. Wilhelm Gustav Liepmann und seine Tätigkeit an der Universität Istanbul in den Jahren 1933-1939. *Der Gynäkologe* 2008, (41) 12: 1028-1034.

Namal A, Aras Ş, Yürür G Türkiye’de Ortopedi ve Çocuk Cerrahisi Bilim Dallarının Sembolü, Türk Ortopedi ve Travmatoloji Derneğinin Kurucusu Akif Şakir Şakar (1888-1961). *Nobel Medicus* (4) 1, 35-39, (2008).

Namal A. “Aydınlatılmış onamın belgelendirilmesinde etik açıdan düşündürücü yönler”.

Doğan H, Mahmutoglu FS, Namal A. (Ed.): *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları*

Yıllığı 2008; (1)1: 95-107.

Namal A. Türk Tıp Tarihi Kurumu İlk Dişhekimliği Okulumuz olan İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi’nin 100. Kuruluş Yılı anısına bir kitap yayınladı. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 2008; (2) 16: 105-108.

Namal A. İlk Dişhekimliği Okulumuz olan İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi’nin 100. Kuruluş Yılı. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 2008; (2) 16: 108-112.

Namal A. Editörden. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2008, 5: 1.

Namal A. Ulusal Etik Komitelerin İlk Örneği Fransa’da (CCNE). Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2008, 5: 14-15.

Namal A. Bir mesleki karabasan: Perkütan Yaralanmalar. Tıp Öğrencileri açısından etik ve yasal boyutlara kısa bakış. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2008, 5: 16-19.

Namal A. Editörden. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2008, 6: 1.

Namal A. Bochum (Almanya) Tıp Etiği Merkezi 20 yılı geride bıraktı. El yakan konulara dokunulan 20 yıl. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2008, 6: 24-25.

Öğr. Gör. Dr. Hakan Ertin:

“Sağlam ve Gülbüz Bir Nesil Yaratmak: Türk Tıbbında Irk Hıfzısıhhası Meselesi “,*Toplumsal Tarih*, Sayı: 171, Mart 2008, s. 64-68. (Bülent Özaltay ile birlikte)

Dr. Sen Önce... *Tıp Hukuku ve Tıp Etiği Derneği Bülteni*, Sayı 5, Ocak 2008, s.12.

Hekim Hastasından Uzaklaşırken., *Radikal Gazetesi-Radikal* 2, 27. Temmuz 2008, s.8.

Dr. Bülent Özaltay:

“Sağlam ve Gülbüz Bir Nesil Yaratmak: Türk Tıbbında Irk Hıfzısıhhası Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 171, Mart 2008, s. 64-68. (H. Ertin’le birlikte)

“Hekimbaşı İsmail Paşa’nın Kolera Risalesi”, *Hastane*, Yıl: 10, Sayı: 52, Mayıs-Haziran 2008, s. 60-61.

KİTAPLAR:

Prof. Dr. Öztan Öncel:

Ist International Congress on the Turkish History of Medicine

Selected Papers on Turkish Medical History. İst. 2008

A. Demirhan ile birlikte (Editörlük)

I. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi

10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Editörlüğü (Erdemir, Küçükdağ, Okka ve Erer ile birlikte) 2 cilt Konya 2008.

Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan İstanbul 2008 editörlük (Namal, Erdemir ile birlikte) dir.

Doç. Dr. Arın Namal:

Namal A, Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2008.

Alatlı C, Çolaklar H, Efeoğlu A, Namal A *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl. İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (1908-2008)*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2009’dur.

Kitap Bölümleri:

Namal A. Place of jews in Otoman Medicine and their influence on practices of faith healing. I st International Congress on the Turkish History of Medicine. Selected Papers on Turkish Medical History. İstanbul 2008, S. 212-240.

Yıldırım M, Namal A Türkiye’de bilimsel dişhekimliğinin kurucusu Muallim Dr. Halid Şazi Kösemihal (1869-1921) ve ülkemiz dişhekimliğinde 1909-1933 sürecindeki gelişmeler. Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan*. İstanbul 2008, S. 59-70.

Namal A Dişçi Mektebi’nden Dişhekimliği Fakültesi’ne Öğretim Üyesi Biyografileri: Eczacı, Dişçi, kabile (Ebe) ve Hastabakıcı Kadın (Hemşire) Mektepleri’nin ilk müdürü Muallim Dr. Mustafa Münif Paşa (Kocaolçun) (1855-1937). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan*. İstanbul 2008, S. 71-78.

Namal A Kadırğa’daki ahşap binadan Beyazıt’taki binaya taşınılmasını sağlayan Dişçi Mektebi’ne Diş Tababeti Mektebi adını verdiren Okul müdürü Muallim Dr. Server Hilmi Büyükaksoy (1868-1930). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan*. İstanbul 2008, S. 81-86.

Namal A Muallim Dr. Sait Cemil (Yiğit). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan*. İstanbul 2008, S. 87-94.

Namal A İlk Diş Hekimi Müdür Prof. Dr. Kazım Esat Devrim (1885-1951). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 95-103.

Namal A 1955-1957 yılları arasında Diş Hekimliği Okulu Müdürü Prof. Dr. Pertev Ata (1900-1969). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 105-112.

Namal A Prof. Dr. Şevket Tagay (1903-1972). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 113-117.

Namal A İstanbul Üniversitesi Diş hekimliği Fakültesi'nin ilk dekanı Prof. Dr. Suat İsmail Gürkan (1903-1983). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 119-135.

Namal A 1967-1970 yılları arasında Dekan: Prof. Dr. Orhan Okyay (1899-1975). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 137-143.

Namal A İki dönem dekan: Prof. Dr. Gazanfer Zembilci (1920-1976). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 145-151.

Namal A 1973-1975 yılları arasında Dekan: Prof. Dr. Lem'i Belger. Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 153-160.

Namal A 1916'dan 1959'a kadar hizmet veren büyük bir sanatkar: Prof. Dr. Rüştü Önel. Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 161-167.

Namal A Dişçilik Okulu'nun ilk hocalarından: Muallim Diş Tabibi Hüseyin Talat Bey (?-1951) Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 183-185.

Namal A Profesör Dr. Feyzullah Doğruer (1904-1967). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 187-202.

Namal A. Çok erken kaybedilen cerrahi hocası Doç. Dr. Safiyeddin Edin (1902-1942). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 203-204.

Namal A. İlk kadın diş hekimlerinden Ayşe Şadiye Yusuf (Güvendiren). Namal A. Öncel Ö, Demirhan Erdemir A (Ed.) *Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan.* İstanbul 2008, S. 213-218.

Namal A. Dünya ve Türk Diş Hekimliğine ışık olmuş bir isim: Prof. Dr. Dr. h.c. Alfred Kantorowicz (1880-1962). **Namal A. Öncel Ö,** Demirhan Erdemir A (Ed.) Ülkemizin İlk Diş Hekimliği Okulu: İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan. İstanbul 2008, S. 377- 401.

Dr. Bülent Özaltay:

“Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu”, İstanbul 2008. (N. Yıldırım ve M. Çekin İle birlikte editörlük)

“Neşati Yağı”, İstanbul 2009. (Nil Sarı, Ramazan Tuğ) ile birlikte dir.

2009 Yılı:

Seminerler:

Anabilim Dalımızda 2008-2009 öğrenim yılında da seminerlere ekli liste gereği devam edilmiştir.

27 Ekim 2008 **Alein Touwaide:** Materia Medica of the Old World Towards a Comprehensive Database, 28 Kasım 2008 **Doç. Dr. Arın Namal:** “OTC İlaç-larla İlgili Etik Sorunlar” seminerleri, 2008 in son semineri de 19 Aralık 2008 **Prof. Dr. Nuran Yıldırım:** “1897 Türk-Yunan Savaşı Yaralılarına Ait Hüsn-i Rıza Senetleri” dir.

Dr. Hakan Ertin: “Osmanlı’da Frengi; Tarihçe ve Toplumsal Cinsiyet Açısından Bir Değerlendirme” adlı konuyu, **Dr. Bülent Özaltay:** “Doğumun Medikalizasyonu: Yüksek Sezeryan Oranı”, **Gülkızılca Yürür:** “Yeni Üreme Teknolojileri Alanında Biyoetikte Güncel Tartışmalar”, **Elif Dinçer:** “20. yüzyıl Başında İstanbul’da Kimya Eğitiminin Gelişimi”, **Uzm. Dr. Şükrü Aras:** “1933 Üniversite Reformunda

Biyokimya Bilim Dalındaki Gelişmelere Bakış”

Prof. Dr. Nuran Yıldırım: “İlk Kadın Doktorumuz Hatice Safiye Ali Krekeler’in Yaşamı, Çocuk Bakımı ve Sağlığına Katkıları”, İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Semineri, 18 Aralık 2009. adlı seminerleri vermişlerdir.

KONGRELER VE TOPLANTILAR

Prof. Dr. Öztan Öncel

27-30 Mayıs 2009 Antakya: VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’ ne “Lahana Bitkisi ve Aynı Familyadan Diğer Bitkiler Üzerine Bir Araştırma” adlı bildiriye Dr. Şükrü Aras ile birlikte, 30 Eylül-1 Ekim 2009: Musevilik ve Tıp Tarihi Kollokyumuna “Der Betray der Wissenschaftse-migranten zur Gründung des Instituts für Experimentelle Forschung der Universität İstanbul. Doç. Dr. Arın Namal ile birlikte,

4-7 Kasım 2009 Bursa: “2. Uluslar arası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi (Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Açısından 21. yy Başında Yaşama Destek Tedavileri)”

Açılış Konuşması,

Derneğin 5. Yıl Anma Toplantısında Tıp Etiği ve Tıp Hukuku’nun Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi ve

“Ölümcül Hasta Çocuk Bakımı Bir Örnek: Lucile Packard Çocuk Hastanesi Uygulama ve Önerileri” adlı tebliğle katılmıştır.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım

VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günlerine Antakya 27-30 Mayıs 2009 a “Almanya’da Bir Paşa Kızı İlk Kadın Doktorumuz Hatice Safiye Ali Krekeler” adlı bildiri ile katılmıştır.

Doç. Dr. Arın Namal

Klinik rutinde eksik bir boyut: Ölmekte olana yoldaşlık/ A Missing Dimension in Clinical Routine: Camaradarie to a Dying Patient. 2. Uluslar arası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi (Bursa, 4-6 Kasım 2009) Bildiri Kitabı. Ankara 2009, S. 33-46.

Etiğin tıbbi hatalara yaklaşım farkı: sağlık kurumlarında suçlayıcı olmayan bir atmosfer yaratmak. Hekim hakları, Komplikasyon, Malpraktis Sempozyumu. Acıbadem Sürekli Eğitim ve Gelişim Merkezi (ASE-GEM) Acıbadem Kadıköy Hastanesi 7 Mart 2009.

S. 1-5.

Jinekolojik ve Obstetrik uygulamalarda rastlanan hatalar ışığında etiğin tıbbi hatalara yaklaşım farkı: Sağlık kurumlarında suçlayıcı olmayan bir atmosfer oluşturmak. 7. Ulusal Jinekoloji ve Obstetrik Kongresi (Girne-KKTC, 14-19 Mayıs 2009) Bildirileri Kitabı. S. 241-243.

Jinekoloji ve Obstetrik Uygulamalarda Rastlanan Hataların Azaltılması İçin Bir Etik çözüm Önerisi: İsimsiz Bildirim Sistemleri. I. Ulusal Jinekoloji ve Obstetrik Hemşireliği Kongresi (İstanbul, 2-4 Kasım 2009) Bildirileri. [CD-Rom] adlı bildirilerle katılmıştır.

Öğr. Gör. Dr. Hakan Ertin

Etik ve Hukuksal Açıdan (Kamu Görevlisi) Hekimlerin İşlediği İrtikap Suçu, 2.Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Kongresi, 4/7 Kasım 2009, Bursa (Fatih Selami Mahmutoğlu ve İbrahim Başağaoğlu ile birlikte) adlı bildiriyi vermiştir.

ULUSLARARASI KONGRE TOPLANTILAR VE DİĞER TOPLANTILAR**Prof. Dr. Öztan Öncel**

22-25 Ekim 2009: The IV th Balkan Congress of History of Medicine Romania-Braşov

“Ord. Prof. Dr. Cemil Topuzlu (1866-1958) and his Contributions on Turkish Surgery”.

Dr. Hakan Ertin ve Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu ile birlikte.

“Shakir pasha (1849-1908) Pioneering Turkish Physiologist”. Dr. Berrin Okka ve Prof. Dr. Ayşegül Erdemir ile birlikte katılmıştır.

30 Eylül-1 Ekim 2009: Musevilik ve Tıp Tarihi Kollokyumu

“Der Betray der Wissenschaftse-migranten zur Gründung des Instituts für Experimentelle Forschung der Universität İstanbul.

Doç. Dr. Arın Namal ile birlikte

Prof. Dr. Nuran Yıldırım'ın katıldığı diğer toplantılar:

“Bizans'tan Cumhuriyet'e İstanbul Hastaneleri”, 15 Mart 2009. **Balat Or_Ahayim Musevi Hastanesi.**

“Osmanlı Darüşşifaları ve Vakıf Hastaneleri”, 5 Mayıs 2009. *Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 26. Vakıflar Haftası. 2009 Vakıf Medeniyeti Sağlık Yılı (4-10 Mayıs 2009).* Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi. Edirne.

“Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi”, *Osmanlıda Tıp Toplantısı, 7 Mayıs 2009.* Bezmiâlem Vakıf Gureba Hastanesi.

“Les Therapeutiques Dans L’Empire Otoman Au XIXème Siècle. 3 juin 2009. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tedaviler, 3 Haziran 2009. IFEA İstanbul. dur.

Doç. Dr. Arın Namal:

Die Stellung der Juden in der osmanischen Geschichte der Medizin und Spuren ihrer heilkundlichen Tätigkeit. Heidel CP (Hrsg.): Naturheilkunde und Judentum [Medizin und Judentum Band 8]. Mabuse Verlag, Frankfurt Main 2009, S. 87-111. katıldığı yabancı kongredir.

30 Eylül-1 Ekim 2009: Musevilik ve Tıp Tarihi Kollokyumu

“Der Betray der Wissenschaftsmigranten zur Gründung des Instituts für Experimentelle Forschung der Universität İstanbul.

Prof. Dr. Öztan Öncel ile birlikte bildiri ile katılmıştır.

Öğr. Gör. Dr. Hakan Ertin,

Ord. Prof. Dr. Cemil Topuzlu (1866-1958) and His Contributions to Turkish Surgery, The IVth Balkan Congress of History of Medicine, 22/25 Ekim 2009, **Brasov-Romanya** (Öztan Öncel ile birlikte)

The relations between Turkish Society for the History of Medicine and Romanian Society for the History of Medicine; Prof V. Gomoui and Prof Süheyl Ünver, The IVth Balkan Congress of History of Medicine, 22/25 Ekim 2009, Brasov-Romanya (Octavian Buda ve İbrahim Başağaoğlu ile birlikte) bildiri olarak sunmuştur.

YAYINLAR:

Prof. Dr. Öztan Öncel:

Ölümcül Hasta Çocuk Bakımı Bir Örnek: Lucile Packard Çocuk Hastanesi Uygulama ve Önerileri.

21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongre Kitabı. Ankara 2009 s. 463-470.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım:

“Almanya’da Bir Paşa Kızı İlk Kadın Doktorumuz Hatice Safiye Ali Krekeler”, VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri Bildiri Özetleri. Antakya 27-30 Mayıs 2009. Adana 2009, 81-82’dir.

Doç. Dr. Arın Namal:

Namal A, Aras Ş, Yürür G İstanbul Üniversitesi Rektörlerinden Ord. Prof. Dr. Tbp. Tuğgeneral Tefik Salim Sağlam (1882-1963). *Nobel Medicus* (4) 2, 36-40, (2008).

Namal A, Aras Ş, Yürür G Kemal Atay (1890-1978) Türkiye’de Kanserle Mücadelenin Önderlerinden. *Nobel Medicus* (4) 3, 48-51, (2008).

Namal A Türk Dermatoloji Tarihinin Unutulmayacak İsimlerinden Ord. Prof. Dr. Cevat Kerim İncedayı (1894-1971). İstiklal Harbi’nin Başından Sonuna Cephedeydi. Hulusi Behçet’in Selefı Olarak Kürsü Yönetti, Kürsü Kurdu. *Nobel Medicus* (5) 1, 50-55, (2009).

Namal A 1933 Türk Üniversite Reformu’nun İlk Kuşak Öğrencilerinden İç Hastalıkları Alanının Unutulmaz Hocası Cihat Abaoğlu (1914-1979) *Nobel Medicus* (5) 2, 78-84, (2009).

Namal A. Ülkemizde Tıp Öğrenimi Gören İlk Hanımlardan İç Hastalıkları Uzmanı Prof. Dr. Müfide Küley (1904-1995) Emek ve Mücadele Dolu Bir Akademik Tırmanışın

Özeti *Nobel Medicus* (5) 3, 101-106, (2009).

Namal A. Askeri hekimlerin Tıp Fakültesinde kollabaratör olarak görevlendirilmesi. Mutluer M, Akçiçek E (Ed.): Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi (1920-1938) Kongresi (İzmir, 6-9 Kasım 2007) Bildiriler. [Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 156]. İzmir 2009, S. 567-595.

Namal A. Toplu yaşamda adı yeni, kendi eski ciddi bir sorun: Psikolojik Taciz (Mobbing). İstanbul Dişhekimleri Odası Dergi 2009; 128: 68-75'dir.

KİTAPLAR

Prof. Dr. Öztan Öncel:

21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler 2. Uluslar arası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku

Kongre Kitabı. Ankara 2009 Editörlük (Erdemir ve Erer ile birlikte).

Bunun dışında Anabilim Dalımızca I: Döneme seçmeli dersler, III. Döneme lisans dersleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüsüne bağlı olarak yüksek lisans ve doktora dersleri eğitim çerçevesinde verilmektedir. Ayrıca 1 yüksek lisans ve 2 doktora öğrencisi de Prof. Dr. Nuran Yıldırım ve Doç. Dr. Arın Namal yönetiminde öğretimlerine devam etmektedir.

Ayrıca **Dr. Hakan Ertin** tarafından Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık, İstanbul Kültür Başkenti 2010 kapsamında kabul edilmiş kongre düzenlenmesi, Kasım 2010 (İbrahim Başağaoğlu, Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Zuhale Özyayın ile birlikte proje ortaklığı)

An International and Interdisciplinary Conference on Health Culture and The Human Body-Frankfurt Mainz-Almanya, 19-21 Kasım 2010 (Frankfurt Mainz Üniversitesi, Türkiye'den Nil Sarı Hanzade Doğan ile birlikte düzenleme kurulu üyeliği) projeleri yürütülmektedir.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

DEONTOLOJİ ANABİLİM DALI

2006-2007 EĞİTİM YILLARI

FAALİYETLERİ

Sezer ERER*

BİLİM TOPLANTILARI

Anabilim dalımızın her yıl düzenlediği ve asistan eğitim programı kapsamında yer alan 2006 yılı bilim toplantıları aşağıda sıralanmıştır:

“Sağlık Kaynaklarının Dağıtımı ile İlgili Etik Sorunlar”

Tarih: 06.04.2006

Konuşmacı: Dr. Elif Atıcı

“Örneklerle Yirminci Yüzyılın Başlarında Otopsi Raporları”

Tarih: 13.04.2006

Konuşmacı: Arş. Grv. Sezer Erer

“Kanser ve Etik”

Tarih: 14.12.2006

Konuşmacı: Dr. Elif Atıcı

“Türkiye’de Tabip Odalarının Gelişimi ve Sonuçlar”

Tarih: 22.12.2006

Konuşmacı: Arş. Grv. Sezer Erer

KONGRE KATILIMLARI

IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi

IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 24 – 27 Mayıs 2006 tarihleri arasında Kayseri’de Prof. Dr. Esin Kahya ve Prof. Dr. Ekrem Aktaş tarafından, Gevher Nesibe Darüşşifası’nın 800. yılı anısına XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri ile birlikte düzenlendi. Kongrede anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı olarak açılış konuşması yaparken, Dr. Elif Atıcı ve Arş. Grv. Sezer Erer “19. Yüzyılda Kayseri’de Kolera ile İlgili Belgeler ve Bazı Sonuçlar” isimli bildiriyile katıldılar.

* Arş. Grv. Dr. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Bursa; sezistan@yahoo.com.

1. Uluslararası Ortaçağ Yazmalarında Geleneksel Tıp ve Materia Medica Konferansı

12–14 Haziran 2006 tarihleri arasında Bakü–Azerbaycan’da düzenlenen 1. Uluslararası Ortaçağ Yazmalarında Geleneksel Tıp ve Materia Medica Konferansı’na anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir “*A Perspective to Two Books on Medical Ethics in Turkey of the Twentieth Century and Some Results*” isimli konuşmasıyla katıldı.

40. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi

26–30 Ağustos 2006 tarihleri arasında Budapeşte – Macaristan’da düzenlenen 40. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi’ne anabilim dalımızdan Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir “*A Perspective on Turkish Physicians’ Reports at the Beginning of the 20th Century*” isimli bildirisiyle katıldı. Dr. Elif Atıcı, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Öztan Öncel ile “*The Place in the History of Medicine of Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım (1884-1971), The Discoverer of the acute Monocytical Leukemia*” başlıklı ortak bildirileriyle ve Arş. Grv. Sezer Erer ile hazırladıkları “*A Document about “Informed Consent” in the History of Turkish Medical Ethics and Some Results*” konulu bildiri ile katıldılar.

IX. Ulusal Biyoistatistik Kongresi

5-9 Eylül 2006 tarihleri arasında Zonguldak’ta düzenlenen IX. Ulusal Biyoistatistik Kongresi’ne anabilim dalımızdan Dr. Elif Atıcı, “*Biyomedikal Araştırmaların Etik Değerlendirilmesinde İstatistiğin Önemi*” başlıklı bildiri ile katıldı.

Diğer Kongre ve Toplantı Katılımları

Dr. Elif Atıcı, 24 Mart 2006 tarihinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği’nin 2005 – 2006 yılı faaliyetleri kapsamında İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Seminer Salonu’nda “*Son Gelişmeler Işığında Türkiye’de Etik Kurulların Durumu*” isimli bir seminer vermiştir.

Dr. Elif Atıcı, 11 – 14 Mayıs 2006 tarihleri arasında yapılan Uludağ Üniversitesi Şenliği bünyesinde Evrensel Sağlık Topluluğu tarafından düzenlenen “Hasta Hakları Paneli”nde “*Hasta Hakları*” konulu bir konuşma yapmıştır.

Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği’nin 12-13 Ekim 2006’da İstanbul’da düzenlediği “Yüksek Teknoloji Tıbbı ve Hekim-Hasta İlişkisi” konulu II. Uluslararası Katılımlı Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu’na Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir ve Dr. Elif Atıcı “Kanser Hastalarına Kaliteli Sağlık Hizmeti Sunumunda Etik Sorunlar” başlıklı ortak çalışmalarıyla katıldılar.

Anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, 19 Aralık 2006 tarihinde, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde “*Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp Etiğinin Köşe Taşları: Dine Yansımaları*” konulu bir konferans vermiştir.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ DEONTOLOJİ ANABİLİM DALI 2007 YILI FAALİYETLERİ

Sezer ERER*

BİLİM TOPLANTILARI

Anabilim Dalımız etkinlikleri kapsamında 2007 yılında düzenlenen bilim toplantılarımız aşağıda sıralanmıştır:

“Türk Tıp Tarihinde Lösemi Tedavisinin Gelişimine Genel Bir Bakış ve Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım”

Tarih: 15.03.2007

Konuşmacı: Dr. Elif Atıcı

“Türk Tıp Tarihinden Aydınlatılmış Onam Örnekleri”

Tarih: 22.03.2007

Konuşmacı: Arş. Grv. Sezer Erer

“Bilimsel Araştırmalarda Hayvan Kullanımının Etik ve Yasal Boyutu”

Tarih: 17.04.2007

Konuşmacı: Öğr. Grv. Dr. Türel Özkul

“İlaç Şirketleri ile İlişkiler: Hekimlerin Çıkarımları”

Tarih: 08.05.2007

Konuşmacı: Dr. Murat Civaner

“Bulaşıcı Hastalık Taşıyan Hastaya Sağlık Hizmeti Sunma Ödevi: Nereye Kadar?”

Tarih: 11.12.2007

Konuşmacı: Dr. Murat Civaner

“Medya ve Tıp Etiği”

Tarih: 25.12.2007

Konuşmacı: Arş. Grv. Dr. Sezer Erer

KONGRE KATILIMLARI

5. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri

24-26 Mayıs 2007 tarihleri arasında, Pamukkale-Denizli’de, Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp

Tarihi Anabilim dalının katkılarıyla düzenlenen 5. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’ne anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, kongre düzenleme kurulu eş başkanı olarak açılış konuşmasıyla ve Arş. Grv. Sezer Erer ve İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. Öztan Öncel ile birlikte hazırladıkları “*Prof. Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu ve Tıp Folkloruna Bakışı*” konulu bildiri ile katıldılar.

Uluslararası Sağlık ve Hastane Yönetimi Kongresi

1-3 Haziran 2007 tarihleri arasında, Lefkoşa-Kıbrıs’ta düzenlenen Uluslararası Sağlık ve Hastane Yönetimi Kongresi’ne anabilim dalımızda göreve başlayan Dr. Murat Civaner, “*Tanıtım Kaynaklı Etik Sorunlara Yönelik Bir Öneri: Ulusal İlaç Bilgi Ağı*” konulu bildirisiyle katıldı.

22. İngiliz Tıp Tarihi Kongresi

5-8 Eylül 2007 tarihleri arasında, Dundee Üniversitesi ile İngiliz Tıp Tarihi Derneği tarafından Dundee-İskoçya’da düzenlenen 22. İngiliz Tıp Tarihi Kongresi’ne anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, “*Dr. Refik Saydam and His Public Health Works*” konulu bildiri ile katıldı.

38. Uluslararası Eczacılık Tarihi Kongresi

Anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, 19-22 Eylül 2007 tarihleri arasında Sevilla-İspanya’da düzenlenen 38. Uluslararası Eczacılık Tarihi Kongresi’ne, İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. Öztan

Öncel ile ortak olarak hazırladıkları “*Prof. Dr. Bedi. N. Şehsuvaroğlu (1914-1977), A Famous Turkish Historian of Medicine and Pharmacy and Eczacılık Tarihi Dersleri (Lectures on the History of Pharmacy), His Book*” ve “*A View of the Development of Some Anaesthetic and Anaelgesic Drugs in the Western World and in Turkey and Some Original Documents*” konulu bildirilerle katıldı.

I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi “Organ Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları”

I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi, 17-22 Ekim 2007 tarihleri arasında Antalya’da, Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği ile Akdeniz Üniversitesi Tıp ve Hukuk Fakülteleri tarafından düzenlendi. Hindistan Biyoetik Derneği ve Heidelberg ve Mannheim Üniversiteleri Alman, Avrupa ve Uluslararası Tıp Hukuku, Sağlık Hukuku ve Biyoetik Enstitüsü’nün de manen desteklediği kongrede Organ Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku sorunları tartışıldı. Kongrede açılış konuşması yapan anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Dr. Elif Atıcı, Arş. Grv. Sezer Erer ve İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. Öztan Öncel ile birlikte hazırlanan “*Prof. Dr. Bedi Şehsuvaroğlu’nun Organ ve Doku aktarımının Deontolojik Yönleri ile İlgili Görüşleri*” ve İstanbul Üniversitesi’nden Doç. Dr. Hanzade Doğan ile birlikte hazırladıkları “*Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp Etiğinin Köşe Taşları: Dine Yansımalar*” konulu bildirilerle; Dr. Murat Civaner “*Organ ticareti: Sağlık hizmeti neresinde?*” ve İstanbul İl Sağlık Müdürlüğünden Dr. Gülsüm Önal ile birlikte hazırladıkları “*Ulusal Böbrek Bekleme Listesi: Tıp Etiği Açısından Bir Değerlen-*

dirme” konulu bildirilerle; Dr. Elif Atıcı ve Arş. Grv. Sezer Erer, “*Organ Bağışı*” ve “*Organ Nakli Merkezleri*” konulu poster bildirileri ile katıldılar.

Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)

6-9 Kasım 2007 tarihleri arasında İzmir’de Ege Üniversitesi Tıp ve Edebiyat Fakülteleri ile Türk Tıp Tarihi Kurumu tarafından düzenlenen Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi’nde anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir bir açılış konuşması yaptı. Ayrıca, Arş. Grv. Sezer Erer ve İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. Öztan Öncel ile birlikte hazırladıkları “*Atatürk Döneminin Genç Bir Nöroloğu: Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay ve Çalışmaları*” konulu bildiri ile, Dr. Murat Civaner “*Üç Kanun: Cumhuriyet’in Ülke Çapında Sağlık Hizmetlerini Örgütleyişi*” konulu bildirisi ile katıldı.

3. Balkan Tıp Tarihi Kongresi

29 Kasım-1 Aralık 2007 tarihleri arasında Selanik-Yunanistan’da düzenlenen 3. Balkan Tıp Tarihi Kongresi’ne anabilim dalımızdan Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Dr. Sezer Erer ile “*A General View of Education in Anatomy in Turkey in the Nineteenth Century: Studies on Cadavers and some Otoman Archive Documents*”, Dr. Sezer Erer ve İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu ile “*The Importance of the Turkish Society for the History of Medicine, Its Activities and Some Results*” ve Dr. Murat Civaner, Trakya Üniversitesi’nden Dr. Esin Karlıkaya ve İstanbul Üniversitesi’nden Dr. İnci Hot ile ortak hazırladıkları “*Medical Ethics*

Organizations in Turkey” konulu bildirilerle; Dr. Murat Civaner, Trakya Üniversitesi’nden Dr. Esin Karlıkaya ve İstanbul Üniversitesi’nden Dr. İnci Hot ile ortak hazırladıkları “*Ten Years of Patient Rights Organizations in Turkey*” adlı sözlü bildiri ve “*A 250 Year-Old Hospital in İstanbul: Balikli Greek Hospital*” ile “*Notes From the 10th International Conference of the Red Cross and Red Crescent*” başlıklı poster bildirilerle katıldılar.

Diğer Kongre ve Toplantı Katılımları

Dr. Murat Civaner, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı’nın Aylık Bilimsel Toplantıları kapsamında 2 Mayıs 2007 tarihinde “*Türkiye’de İlaç Şirketlerinin Kullandıkları Pazarlama Yöntemleri ve Hekimlerin Bu Konudaki Yargıları*” konulu bir konuşma yaptı.

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, 3 Mayıs 2007 tarihinde Eskişehir’de, Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından düzenlen “İnsan Doğası ve Etik” Panel’ine, “*İnsan Doğasında Etiğin Yeri Üzerine Yorumlamalar ve Örnekler*” adlı konuşmasıyla katıldı.

Dr. Murat Civaner, Türkiye Psikiyatri Derneği’nin 25-28 Nisan 2007 tarihleri arasında İzmir’de düzenlediği 11. Yıllık Toplantı’sına “*Hekim ve İlaç Şirketi İlişkileri: Hekimlerin Çıkarımları*” isimli konuşmasıyla katıldı.

AKADEMİK YÜKSELTMELEK

Anabilim dalımız Araştırma Görevlisi Sezer Erer, 2007 yılında “*Bursa Tabip Odası Onur Kurulu Dosyalarında Tıp Etiği Sorunlarının Değerlendirilmesi*” konulu Doktora tezini tamamlayarak doktor unvanı ile Fakülte kadrosuna atanmıştır.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİM DALI

2008-2009 EĞİTİM YILLARI FAALİYETLERİ

Sezer ERER*

BİLİM TOPLANTILARI

Anabilim Dalımız etkinlikleri kapsamında 2008-2009 yıllarında düzenlenen bilim toplantılarımız aşağıda sıralanmıştır:

“Tıbbi Hizmetlerin Kötü Uygulanmasından Doğan Sorumluluk Kanun Tasarısı’: Tıp Etiği Açısından Bir Değerlendirme”

Tarih: 08.04.2008

Konuşmacı: Uz. Dr. Murat Civaner

“Türk Tıp Tarihinde Önemli Bir Bulaşıcı Hastalık: Verem”

Tarih: 22.04.2008

Konuşmacı: Arş. Grv. Dr. Sezer Erer

“Hasta ve Hekim Bakış Açısıyla Erişkin Lösemisinde Etik Sorunlar”

Tarih: 28.10.2008

Konuşmacı: Uz. Dr. Elif Atıcı

“Sağlık Hizmetlerinde Hasta Sorumluluğu”

Tarih: 11.11.2008

Konuşmacı: Arş. Grv. Dr. Sezer Erer

“Organ Aktarımında Varsayılan Bağış Sistemi, Aktif Bağışlama Sisteminden Daha Adildir”

Tarih: 02.12.2008

Konuşmacı: Uz. Dr. Murat Civaner

“Türkiye’de 1950’den Sonra Ortopedide Gelişmeler”

Tarih: 23.12.2008

Konuşmacı: Uz. Dr. Namık Şahin

“Sağlık Hizmetlerinde Reklam”

Tarih: 03.03.2009

Konuşmacı: Arş. Grv. Dr. Sezer Erer

“Elizabeth Blackwell. Dünyada Tıp Diploması Alan İlk Kadın”

Tarih: 17.03.2009

Konuşmacı: Uz. Dr. Elif Atıcı

* Arş. Grv. Dr. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Bursa; sezistan@yahoo.com

“Uzmanlık Eğitiminde Tıp Etiği”

Tarih: 07.04.2009

Konuşmacı: Uz. Dr. Murat Civaner

“Ortopedide Göze Çarpan Hekim-Hasta İlişkileri ve Örnekler”

Tarih: 21.04.2009

Konuşmacı: Uz. Dr. Namık Şahin

KONGRE KATILIMLARI

1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi ve 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi

20-24 Mayıs 2008 tarihleri arasında Konya’da, Türk Tıp Tarihi Kurumu, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi ve Selçuk Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi tarafından düzenlendi. Türkiye’de ilk kez düzenlenen Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde Türk tıbbi yabancı ve Türk bilim adamları tarafından irdelendi. Beş gün süren bu iki kongrenin 1 günü 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongre’sine ayrılmıştı. Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, kongre başkanı olarak açılış konuşması ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hanzade Doğan ile “*Osmanlıdan Cumhuriyete ve Cumhuriyet Döneminde Tıp Etiğinin Bazı Kilometre Taşları: Din ve Ceza Hukuku ile Etkileşimler*”, Uz. Dr. Murat Civaner ile “*Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzylında Tıp Deontolojisine Aykırı Eylemlerden Örnekler*” ve Dr. Sezer Erer ile “*Sahte Rapor Düzenlenmesi ile İlgili Bir Belge ve Türk Tıp Etiği Tarihindeki Yeri*” isimli bildiriler ile katıldı. Uz. Dr. Elif Atıcı, Dr. Sezer Erer ile birlikte *Türkiye’deki Yasal Düzenlemelerde*

Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Hizmetleri” ve “*Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler*” isimli sözlü bildiriler ve “*İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler*” ve “*Şifâü’l-Eskâm ve Devâü’l-Âlâm’da Mumyalama*” isimli poster bildiriler ile katıldılar.

Kongre ayrıca İstanbul Diş Hekimliği Fakültesi’nin 100. Kuruluş Yılı Anısına “*Türkiye’de İlk Diş Hekimliği Okulu’nun – İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi –Kuruluşunun 100. Yılı Sektörü*”na da ev sahipliği yaptı. Sektörün 21 Mayıs 2008 Çarşamba günü Selçuk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Konferans Salonu’nda yapıldı. Sektörün açılış konuşmasını yapan anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir “*Dişçilik Mektebimizin İlk Müdürü Mustafa Münif Paşa*” isimli bildirisini sundu.

9. Dünya Biyoetik Kongresi

Ana teması “21. Yüzyılda Kültürlerarası Biyoetiği Bekleyen Zorluklar (The Challenge of Cross-Cultural Bioethics in the 21st Century)” olan kongre, 3-8 Eylül 2008 tarihleri arasında Hırvatistan’ın Rijeka ve Opatija şehirlerinde düzenlendi. Kongreye Uz. Dr. Murat Civaner, emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Yaman Örs ve ODTÜ Felsefe Bölümü’nden Zümrüt Alpınar ve ile birlikte “*Why would opt-out system for organ procurement be more fair?*” ve “*Allocation of organs for transplantation: Which criteria should be used?*” isimli sözlü bildirilerle katıldı.

Uluslararası Anadolu – Türk Darüşşifaları Sabuncuoğlu Kongresi

Amasya Darüşşifası'nın 700. yılını kutlamak ve ünlü hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin'i anmak üzere Amasya Valiliği ve Amasya Üniversitesi'nin birlikte hazırladıkları "Uluslararası Anadolu - Türk Darüşşifaları Sabuncuoğlu Kongresi" 15-18 Ekim 2008 tarihleri arasında Amasya'da Saraydüzü Kışla Binası'nda düzenlendi. Çukurova Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Ulusal Cerrahi Derneği'nden de destek alan kongreye anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir açılış konuşması ile katıldı.

13. Pratisyen Hekimlik Kongresi

13. Pratisyen Hekimlik Kongresi 29 Ekim-2 Kasım 2008 tarihleri arasında Antalya'da, Maritim Pine Beach Hotel'de yapıldı. Kongreye Uz. Dr. Murat Civaner "İlaç Şirketleri ile İlişkiler: Hekimlerin Çıkarımları ve Öneriler" isimli panel bildirisi ile katıldı.

Uluslararası Katılımlı V. Tıp Etiği Kongresi "Tıp Etiğinden Biyoetiğe"

"Tıp Etiğinden Biyoetiğe" temalı kongre, Türkiye Biyoetik Derneği tarafından, 13-15 Kasım 2008 tarihleri arasında Ankara'da, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Morfoloji Kampusu'nda düzenlendi. Kongre'de Uydu Programı çerçevesinde "Geriatrı ve Etik Kursu" verildi. Kongreye Uz. Dr. Murat Civaner, Av. Ümit Erdem ile birlikte "Bilgilendirilmiş Rıza Yönetmeliği Taslağı": Tıp Etiği ve Hukuk Açısından Bir Değerlendirme" isimli sözlü bildirisiyle; Dr. Sezer Erer "Sağlık Alanında Basının Önemi" isimli poster bildirisiyle katıldılar.

Türk Toraks Derneği 12. Yıllık Kongresi

8-12 Nisan 2009 tarihleri arasında Antalya-Kemer'de düzenlenen kongreye Uz. Dr. Murat Civaner "Hekim ve İlaç Endüstrisi İlişkileri" isimli panel bildirisi ile katıldı.

European Association of Centres of Medical Ethics (EACME) Yıllık Kongresi

10-11 Eylül 2009 tarihleri arasında Venedik, İtalya'da düzenlenen kongreye Uz. Dr. Murat Civaner, Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman, Harun Balcıoğlu ve Kevser Vatansever ile birlikte hazırladıkları "Medical students' opinions about commodification of healthcare services and the alteration during medical education" isimli sözlü bildirisiyle katıldı.

X. Tıp Tarihi Kollokyumu

Drreden Teknik Üniversitesi Carl Gustav Carus Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü ile İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı tarafından 30 Eylül-1 Ekim 2009 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen ve ana teması "Tıp Tarihi ve Musevilik" olan toplantıya Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir "The Archives Exemplifying Some Jewish Physicians' Activities of Pharmaceutical Treatment and Surgery in the Ottoman Empire" isimli konuşmasıyla katıldı.

7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi

6-10 Ekim 2009 tarihleri arasında Ankara'da Başkent Öğretmenevi'nde düzenlenen kongreye Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir "İstanbul'dan Üç Ünlü Hekimin (Mustafa Münif Paşa, İhsan Sami ve Saim

Ali Dilemre) Üç Eseri ve Yorumlamalar” isimli konuşmasıyla katıldı.

4. Balkan Tıp Tarihi Kongresi

22-25 Ekim 2009 tarihleri arasında Braşov, Romanya’da düzenlenen kongreye Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, “*Laws on Medical Ethics in Turkey from the Past to Nowadays and Comments*” başlıklı konferansı, Dr. Sezer Erer ile birlikte hazırladıkları “*Prof. Dr. Hulusi Behcet (A Famous Turkish Physician) (1889-1948) and His Book on Cutaneous Leishmaniasis (Oriental Sore)*” ve Yrd. Doç. Dr. Berrin Okka ve Prof. Dr. Öztan Usmanbaş ile birlikte hazırladıkları “*Shakir Pasha (1849-1909): Pioneering Turkish Physiologist. The IVth Balkan Congress of History of Medicine*” başlıklı sözlü bildiriler ile; Uz. Dr. Elif Atıcı, Uz. Dr. Teoman Atıcı ile birlikte “*The Milestones Physicians and Their Contributions in Turkish Orthopaedics and Traumatology*” isimli sözlü bildiri ile katıldılar.

2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi

Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği ile Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı tarafından 4-7 Kasım 2009 tarihleri arasında Holiday Inn Otel’inde düzenlenen kongrenin ana teması “Tıp Etiği Açısından 21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri” idi. Heidelberg ve Mannheim Üniversiteleri Alman, Avrupa ve Uluslararası Tıp Hukuku, Sağlık Hukuku ve Biyoetik Enstitüsü ve Hindistan Biyoetik Derneği tarafından da manen desteklenen kongrede Enstitü Başkanı Prof. Dr. Jochen Taupitz de bir konferans verdi. Kongrede çok değerli konferanslar yanında “Organ

Aktarımlarında Etik ve Hukuk Sorunlar”, “Diyalizde Etik ve Hukuk Sorunlar”, “İyi Yaşam ve İyi Ölüm Üzerine” başlıklı panel-ler yapıldı. Ana konuları “Boşuna Tedavide Etik ve Hukuki Sorunlar”, “Dializ ve Benzeri Uygulamalarda Etik ve Hukuki Sorunlar”, “Ölme Evresindeki Hastaya Yaklaşımında Etik ve Hukuki Sorunlar”, “Organ ve Doku Bankaları”, “Ötanazi Tartışmalarında Güncel Durum”, “Acil Tıpta Etik ve Hukuk Sorunlar”, “Dünya-daki Hasta Vasiyeti Uygulamaları ve Öneriler” olan kongreye Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir Kongre Başkanı olarak açılış konuşmasıyla, Uz. Dr. Elif Atıcı “*Ölme Hakkı*” başlıklı sözlü bildirisiyle, Uz. Dr. Namık Şahin ve Psik. Havva Ülker ile birlikte hazırladıkları “*Terminal Dönemde Bakım: Kansere Hastaları ve Yakınlarının Görüşleri Üzerine Bir Çalışma*” ve Doç. Dr. Semra Akgöz ve Doç. Dr. Nursel Türkmen ile birlikte hazırladıkları “*Klinik Araştırmaların Etik Değerlendirilmesinde Bitois-tatiğin Yeri ve Önemi*” başlıklı sözlü bildi-rilerle katıldılar. Uz. Dr. Murat Civaner ve Dr. Sezer Erer “*Tıbbi Vasiyet: Özerkliğe Saygı Açısından Bir Gerekliklik*” isimli sözlü bildirileri ile katıldılar. Dört gün boyunca süren kongrede Derneğin 5. Yıl Anma Toplantısı da düzenlendi ve üyelere 5. Yıl Anı Belgesi verildi. Kongrenin son günü Bursa’nın tarihi ve tıp tarihi açısından önemli olan eserlerinin ziyaret edildiği bir gezi düzenlendi.

Diğer Kongre ve Toplantı Katılımları

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, 30-31 Ocak 2008 tarihleri arasında yapılan Uludağ Üniversitesi Tıbbi Araştırmalar Etik Kurulu İlaç ve İlaç Dışı Klinik Araştırmalar

Uzmanlık Eğitim Kursu'nda "Etik Kurullar" konulu bir konuşma yaptı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 4-5 Nisan 2008 tarihleri arasında Ankara'da, Türk Tabipleri Birliği tarafından düzenlenen Etik Bildirgeler Çalıştayı'na katıldı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 26 Nisan 2008 tarihlerinde Ankara'da, ODTÜ Felsefe Bölümü tarafından düzenlenen "Bilinç, Yaşam ve Ölüm Sempozyumu"na "Biyetik'in Bilinci ve Gündemi" konulu bildirisi ile katıldı.

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir 9 Ekim 2008 Perşembe günü İstanbul'da İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Seyyid Hasan Paşa Medresesi'nde düzenlenen "Anılarla Kuruluşundan Günümüze Tıp Tarihi Kurumu Başkanları" konulu "Türk Tıp Tarihi Kurumu Kuruluşunun 70. Yılı Anma Toplantısı"na açılış konuşması ile katıldı.

Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı tarafından 6 Kasım 2008 tarihinde Bursa'da Nilüfer Konak Kültür Merkezi'nde düzenlenen "Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşımın Etik ve Hukuksal Boyutları" ana temalı III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu'na Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir açılış konuşmasıyla, Uz. Dr. Murat Civaner "Kaynakların Dağıtımı: Tıp Etiği Açısından Temel Kavramlar ve Sorunlar" konulu bildirisiyle katıldılar.

Yeditepe Üniversitesi ve Sağlık için Sosyal Bilimler Derneği tarafından 20-21 Kasım 2008 tarihlerinde İstanbul'da, Yeditepe Üniversitesi 26 Ağustos Yerleşimi'nde düzenlenen "Türkiye'nin Değişen Sağlık Gündemi" Sempozyumu'na Prof. Dr. Ayşegül Erdemir "Hasta Hakları Bağlamında

Türkiye'den Bir Sivil Toplum Örgütü Örneği: Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği", Dr. Murat Civaner "Sağlık Çalışanı – İlaç Şirketi İlişkisi Üzerine Bilinenler ve Araştırılması Gerekenler" konulu bildirileriyle katıldılar.

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, 27 Kasım 2008 tarihinde Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Konferans Salonu'nda "Tıp Tarihinden Damlalar" konulu bir konferans verdi.

Uz. Dr. Murat Civaner, 6 Şubat 2009 tarihinde Samsun'da Samsun Tabip Odası tarafından düzenlenen Panele "Hekimlerin Yanlış Uygulamaları Nedeniyle Hukuki Sorumlulukları" konulu bildiri ile katıldı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 26 Şubat 2009 tarihinde Bursa'da Bursa Tabip Odası tarafından düzenlenen Panele "Tıbbi Uygulama Hataları ve Sorumluluk: Tıp Etiği ve Hukuk Açısından Değerlendirme" konulu bildiri ile katıldı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 10 Mart 2009 tarihinde Kocaeli'nde Kocaeli Tabip Odası tarafından düzenlenen Panele "Mesleki Sorumluluk Sigortası" konulu bildiri ile katıldı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 12 Mart 2009 tarihinde Ankara'da Güven Hastanesi'nde düzenlenen panele "Tıbbi Uygulama Hataları – Malpraktis: Bugün ve Gelecek" konulu bildiri ile katıldı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 13 Mart 2009 tarihinde Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde "İlaç Endüstrisi ve Hekim" konulu bir konferans verdi.

Uz. Dr. Murat Civaner, 9 Mart 2009 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Yeni Üreme Teknikleri - Yeni Annelikler" konulu VII. Tıp Etiği Sempozyumu'na İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr.

Yeşim Işıl Ülman ile birlikte “*Besim Ömer’den Safiye Ali’ye yeni annelikler*” konulu poster bildiri ile katıldı.

Uz. Dr. Murat Civaner, 20 Haziran 2009 tarihinde Ankara’da, Türk Tabipleri Birliği tarafından düzenlenen II. Etik Bildirgeler Çalıştayı’na katıldı.

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir 30 Eylül – 1 Ekim 2009 tarihleri arasında İstanbul’da, Dresden Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Caris Petra Heidel ile İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı’ndan Doç. Dr. Arın Namal’ın işbirliği ile düzenlenen “*Musevilik ve Tıp*” konulu 10. Tıp Tarihi Kolokyumu’na “*The Archives Exemplifying Some Jewish Physicians’ Activities of Pharmaceuticals Treatments and Surgery in the Ottoman Empire*” konulu konuşması ile katıldı.

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir 7-8 Aralık 2009 tarihleri arasında TC Sağlık Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ve Amerika Ulusal Sağlık Enstitüsü tarafından İstanbul’da düzenlenen “İleri Klinik Araştırma Etiği Üzerine Uluslararası Uzmanlar Toplantısı: Bölgesel Ülke Bildirileri”nin sunulduğu “*Klinik Araştırma Etiği Üzerine Uluslararası Çalıştay*”a açılış konuşması ile katıldı.

YAYINLAR

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir

Atıcı E, Erdemir AD. Ethics in a Scientific Approach: The Importance of the Biostatistician in Research Ethics Committees. *Journal of Medical Ethics*. 2008; 34(4): 297-300.

Demirhan EA, Erer S: Sahte Rapor Düzenlenmesi ile İlgili Bir Belge ve Türk Tıp Etiği Tarihindeki Yeri. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı C.1, İst 2008, s.510-517.

Demirhan EA, Doğan H: Osmanlıdan Cumhuriyete ve Cumhuriyet Döneminde Tıp Etiğinin Bazı Kilometre Taşları: Din ve Ceza Hukuku ile Etkileşimler. Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İst 2008, s.1095-1107.

Civaner M, Demirhan EA: Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzyılında Tıp Deontolojisine Aykırı Eylemlerden Örnekler. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı C.2, İst 2008, s.1108-1116.

Başagaoglu İ, Demirhan EA: The Historical Development of the Social Security Systems and Health Insurance in Turkey, *Selected Papers on Turkish Medical History*. İst 2008, pp.91-117.

Demirhan EA, Öncel Ö: Two Famous Turkish Physicians of the Period of Turkish Republic, *Selected Papers on Turkish Medical History*. İst 2008, pp.241-270.

Demirhan EA, Öncel Ö: Ondördüncü ve Onsekizinci Yüzyıllar Arasında Türk Dişhekimliğine Bir Bakış, Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan Kitabı. Nobel Tıp Kitabevleri, İst 2008, s.293-323.

Demirhan EA: Misvak ve Dişhekimliği Tarihi Açısından Önemi, Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan Kitabı. Nobel Tıp Kitabevleri, İst 2008, s.411-414.

Erer S, Atıcı E, Demirhan EA. The Views of Cancer Patients on Patient Rights in the Context of Information and Autonomy. *Journal of Medical Ethics*, 2008 (5); 34: 384-388.

Demirhan EA. The Developments in the Physician-Patient Relationship of Turks in the Light of Archive Documents. *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı*, 2008; 1(1): 129-148.

Demirhan EA. Arşiv Belgeleri Işığında Türklerde Hekim Görevlerine Ait Gelişmelere Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları* 2008; 177:7-36.

Öncel Ö, Demirhan EA, Erer S. Atatürk Döneminin Genç Bir Nörologu: Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay ve Çalışmaları. *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiri Kitabı* (Ed. Prof. Dr. Mustafa Mutluer, Yrd. Doç. Dr. Eren Akçiçek), İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2009. s.639-643.

Başagaoglu İ, Demirhan EA. Radyolojide Hekim-Hasta İlişkileri ve Etik Olgu Örnekleri. 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi - 21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler- Bildiri Kitabı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.773-788.

Demirhan EA. Türkiye'deki Tıp Etiği Çalışmalarının Dünya Kültürlerine Etki ve Katkıları Üzerine Görüşler. 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Kitabı C.3, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s.1267-1283.

Atıcı E, Erer S, Demirhan EA. A Study on Information Requests and Disclosure in Cancer Patients. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 2009; 29(2):297-303.

Demirhan EA, Erer S. Ünlü Türk Hekimi Ord. Prof. Dr. Hulusi Behçet, Şark Çıbanı Hakkındaki Kitabı ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2009; 183:101-158.

Uz. Dr. Elif Atıcı

Atıcı E, Erer S. Türkiye'deki Yasal Düzenlemelerde Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Hizmetleri. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10 Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İst 2008: 1629-1636.

Erer S, Atıcı E. Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İstanbul, 2008: 1637-1641.

Atıcı E, Erer S. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İstanbul, 2008: 1777-1782.

Erer S, Atıcı E. Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm'da Mumyalama. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İstanbul, 2008: 1783-1787.

Atıcı E. Kanserde Hasta-Hekim İlişkisi. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*. 2008; 28(1):74-82.

Atıcı E. Erişkin Lösemisi Bağlamında Türkiye’deki Yasal Düzenlemelerde yer alan Hasta ve hekim Haklarının Tıp Etiği İlkeleri açısından değerlendirilmesi. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi. 2008; 16(2): 80-88.

Atıcı E, Erdemir AD. Ethics in a Scientific Approach: The Importance of the Biostatistician in Research Ethics Committees. Journal of Medical Ethics. 2008; 34(4): 297-300.

Erer S, Atıcı E, Erdemir AD. The Views of Cancer Patients on Patient Rights in the Context of Information and Autonomy. Journal of Medical Ethics. 2008; 34(5): 384-388.

Atıcı E. “Kanserin Tıp Etiği İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi”, Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, 2008; 16: 127-138.

Atıcı E. Klinik Araştırmalar Hakkında Yönetmelik Üzerine. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2009; 4(7-8):6-9.

Civaner M, Atıcı E. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu’nun Yöntemi Üzerine. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2009; 4(7-8): 6-914-15.

Atıcı E. Sağlık Hizmetleri Sorgulanırken Tek Muhatap Hekim Olmamalıdır. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2009;4(7-8):28-30.

Büken NÖ, Atıcı E, Erer S. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Tıp Etiği Eğitimi Çalışma Grubu 2007-2008 Faaliyet Raporu. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2009; 4(7-8):39-45.

Şahin Namık, Atıcı E, Ülker H. Terminal Dönemde Bakım: Kanser Hastaları ve Yakınlarının Görüşleri Üzerine Bir Çalışma. 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku

Kongresi -21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler-Bildiri Kitabı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.415-426.

Atıcı E. Ölme Hakkı. 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi -21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler- Bildiri Kitabı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.609-616.

Akgöz S, Atıcı E, Türkmen N. Klinik Araştırmaların Etik Değerlendirilmesinde Biyoistatistiğin Yeri ve Önemi. 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi -21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler-Bildiri Kitabı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.705-709.

Uz. Dr. Murat Civaner

Civaner M. Klinik Araştırmalar Danışma Kurulu’nda ilahiyatçı olmalı mı? Hekim Forumu, 2008; 174:68-9.

Civaner M. Biyoetik’in kurumsal bilinci gündemini nasıl etkiliyor? Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi 2008; 28(5):727-735.

Civaner M. Tanıtım kaynaklı etik sorunlara yönelik bir öneri: Ulusal ilaç bilgi ağı. Turkish Journal of Psychiatry 2008; 19(3):310-7. (*Taslak bir biçimi Uluslararası Sağlık ve Hastane Yönetimi Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur*).

Hot İ, Karlıkaya E, Civaner M. Notes from the 10th International Conference of the Red Cross and Red Crescent. JISHIM. 2008;9:39-42.

Civaner M. Plagiarism accusation about Turkish physicists. Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2008;16(1):53.

Civaner M, Arda B. Can “presumed consent” justify the duty to treat infectious diseases? An analysis. BMC Infectious Diseases 2008;8:29.

Civaner M, Sarıkaya O, Alici SU, Bozkurt G. Exposing nursing students to the marketing methods of pharmaceutical companies. Nursing Ethics 2008;15(3): 396-410.

Civaner M, Arda B. Do patients have responsibilities in a free-market system? Nursing A personal perspective. Nursing Ethics 2008;15(2):263-73. (*Taslak bir biçimi 16th World Congress on Medical Law kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur*).

Civaner M. Klinik Araştırmalar Danışma Kurulu’nda ilahiyatçı olmalı mı? Hekim Forumu, 2008;174:68-9.

Sarıkaya Ö, Civaner M, Vatansever K. Exposure of medical students to pharmaceutical marketing in primary care settings: frequent and influential. Advances in Health Sciences Education 2009;14(5): 713-24.

Civaner M, Sarıkaya Ö, Balcıoğlu H. Uzmanlık eğitiminde tıp etiği. Anadolu Kardiyoloji Dergisi, 2009 Apr; 9(2): 132-138.

Pala K, Civaner M. Misinformation and over-interpretation. (e-letter). BMJ, Feb 25, 2009. (http://www.bmj.com/cgi/eletters/338/feb23_1/b770#209403)

Civaner M. Removing liberal discourse from rationing debate. (e-letter) BMJ, Oct 13, 2008. (http://www.bmj.com/cgi/eletters/337/oct10_2/a2047#203118).

Civaner M, Ünal B. Endüstriyel tütün üretimi ve ticaretinin sonlandırılması ahlaki açıdan haklı çıkarılabilir mi? Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2009;17(1):33-43.

Karlıkaya E, Civaner M, Hot İ. Türkiye’de hasta hakları örgütlerinin on yılı. Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2009;17(2):113-21.

Civaner M. Üç Kanun: Cumhuriyet’in Sağlık Hizmetlerini Örgütleyişi. Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920 – 1938) bildiri kitabı, İzmir:Ege Üniversitesi Basımevi, 2009. s.595-601.

Civaner M. Kaynakların dağıtımı: Tıp etiği açısından temel kavramlar ve sorunlar. III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu bildiri kitabı, Ankara: Nobel Yayınevi, 2009. s.143-9.

Civaner M, Atıcı E. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu’nun Yöntemi Üzerine. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni 2009; 4(7-8): 6-914-15.

Erer S, Civaner M. Tıbbi Vasiyet: Özerkliğe Saygı Açısından Bir Gerekliklik. 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi -21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler- Bildiri Kitabı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım,2009.s.773-788.

Ars. Gör. Dr. Sezer Erer

Atıcı E, Erer S. Türkiye’deki Yasal Düzenlemelerde Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Hizmetleri. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10 Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İst 2008: 1629-1636.

Erer S, Atıcı E. Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İstanbul, 2008: 1637-1641.

Atıcı E, Erer S. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İstanbul, 2008: 1777-1782.

Erer S, Atıcı E. Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm'da Mumyalama. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Konya-Türkiye 20-24 Mayıs 2008 (Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S, ed.) C.2, İstanbul, 2008: 1783-1787.

Erer S, Atıcı E, Erdemir AD. The Views of Cancer Patients on Patient Rights in the Context of Information and Autonomy. *Journal of Medical Ethics*. 2008; 34(5): 384-388.

Atıcı E, Erer S, Demirhan EA. A Study on Information Requests and Information Disclosure in Cancer Patients. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 2009; 29:297-303.

Erer S, Atıcı E. Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm'da Mumyalama. *Türk Dünyası Araştırmaları* 2009; 180:195-202.

Demirhan EA, Erer S. Ünlü Türk Hekimi Ord. Prof. Dr. Hulusi Behçet, Şark Çıbanı Hakkındaki Kitabı ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2009; 183:101-158.

Öncel Ö, Demirhan EA, Erer S. Atatürk Döneminin Genç Bir Nörologu: Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay ve Çalışmaları. Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920 – 1938) Bildiri Kitabı (Ed. Prof. Dr. Mustafa Mutluer, Yrd. Doç. Dr. Eren Akçiçek), İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2009. s.639-643.

Büken NÖ, Atıcı E, Erer S. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Tıp Etiği Eğitimi Çalışma Grubu 2007-2008 Faaliyet Raporu. *Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Bülteni* 2009; 4(7-8): 39-45.

Erer S, Civaner M. Tıbbi Vasiyet: Özerk-liğe Saygı Açısından Bir Gerekliklik. 2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi -21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler-Bildiri Kitabı, An-kara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.773-788.

KİTAPLAR

Erdemir AD, Atıcı E, Öncel Ö, Erer S. Dış Hekimliğinde Korku ve Etik (Bursa'dan Dental Korku ile İlgili Veriler) (İlgili Yasa ve Tüzükler). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2008, s. 120.

I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı. Editörler: Erdemir AD, Küçükdağ Y, Öncel Ö, Okka B, Erer S. İstanbul 2008.

Selected Papers on Turkish Medical History. Editörler: Demirhan EA, Öncel Ö, İst 2008, pp.1-276.

Kahya E, Demirhan EA: Medical Studies and Institutions in the Ottoman Empire (With Brief Information About the Scientific Studies). Nobel Kitap Dağıtım, Ankara 2008, s.1-189.

Ülkemizin İlk Dışhekimliği Okulu İstanbul Üniversitesi Dışhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan. Editörler: Namal A, Öncel Ö, Demirhan EA, İstanbul 2008, Nobel Tıp Kitabevleri, s.1-575.

Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşım, Etik ve Hukuksal Boyutlar. II. Tıp Etiği ve Tıp

Hukuku Sempozyumu Bildiri Kitabı Editörler: Erdemir AD, Atıcı E, Civaner M, Erer S, Öncel Ö. Ankara 2008.

2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongre Kitabı 21. Yüzyıl Başında Yaşama Destek Tedavileri Etik ve Hukuksal Yönler. Editörler: Erdemir AD, Erer S, Öncel Ö. Ankara 2009, Nobel Tıp Kitabevleri.

Demirhan EA. Doğal İlaçlarla Geleceksel Tedaviler, Cep Kitap. Alfa Yayınları, İstanbul 2009.

Erbaş H, Platin N, Arda B, Bilaloğlu E, Bulut N, Civaner M, Demirdöven İ,

Güvercin C, Gököz A, Sayek İ, Yetener M. TTB Etik Kurulu. Hekimlerin Değerlendirmesi ile Performansa Dayalı Ödeme. Türk Tabipleri Birliği yayını, Ankara, 2009. ISBN: 978-605-5867-18-8.

Establishing Bioethics Committees – Guide No.1. UNESCO Division of Ethics of Science and Technology. UNESCO: Paris, 2008.

Bioethics Committees at Work: Procedures and Policies - Guide No.2. UNESCO Division of Ethics of Science and Technology. UNESCO:Paris, 2008.

TÜRK TIP TARİHİ KURUMU FAALİYETLERİ

Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR*

AYLIK TOPLANTILAR

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği

Bilim Toplantıları

Türk Tıp Tarihi Kurumu, Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nın ortaklaşa düzenlediği Aylık Bilim Toplantıları ayda bir kez ve Çarşamba günleri, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Seminer Salonu'nda saat 14:00'de yapıldı. 2006-2007 güz ve bahar dönemi seminer programı aşağıdadır.

**Konu : Ölümünün 50. yılında
Dr. Cafer Tayyar
Kankat'ı Anma**
Tarih : 22 Kasım 2006
Saat : 14.00

Düzenleyen : Türk Tıp Tarih Kurumu-
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu

Yönetici : Prof. Dr. Ayşegül Demirhan
Erdemir

Konuşmacı : Prof. Dr. Sait Nadiri

**Konu : Sosyal Bilimlerin Tıbbı
Gittikçe Artan İlgisi**

Tarih : 20 Aralık 2006

Saat : 14.00

Düzenleyen : Türk Tıp Tarihi Kurumu ve
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp
Tarihi Anabilim Dalı

Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu

* Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Prof. Dr.; aysegul.erdemir@yahoo.com.

Yönetici : Dr. İnci Hot
Konuşmacı : **Dr. Hakan Ertin**
Konu : **Tibet Tıbbı Hakkında Neler Biliyoruz?**
Tarih : **24 Ocak 2006**
Saat : 14.00
Düzenleyen : Türk Tıp Tarihi Kurumu-
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu
Yönetici : Prof.Dr.İbrahim Başağaoğlu
Konuşmacı : **Dr. Eyüp Sarıtaş**
Konu : **Aristoteles ve Etik**
Tarih : **7 Mart 2007**
Saat : 14.00
Düzenleyen : Türk Tıp Tarihi Kurumu ve
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu
Yönetici : Dr. İnci Hot
Konuşmacı : **Uzm. Dr. Mahmut Gürkan**
Konu : **Adli Otopsi Olgularından Organ ve Doku Naklinin Adli Tıp ve Etik Boyutu**
Tarih : **21 Mart 2007**
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Hukuku
Derneği ve Cerrahpaşa Tıp
Fakültesi Deontoloji ve
Tıp Tarihi Anabilim Dalı

Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu
Yönetici : Dr. İnci Hot
Konuşmacı : **Prof. Dr. Gürsel Çetin**
Konu : **5237 Sayılı Türk Ceza Kanunundaki Yeni Düzenlemeler Işığında Tıbbi Müdahalelerde Hekimin Ceza Sorumluluğu**
Tarih : **11 Nisan 2007**
Saat : 14.00
Düzenleyen : Türk Tıp Tarihi Kurumu ve
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu
Konuşmacı : **Doç.Dr. Fatih Selami Mahmutoglu**
Konu : **Platon ve Etiks**
Tarih : **2 Mayıs 2007**
Saat : 14.00
Düzenleyen : Türk Tıp Tarihi Kurumu ve
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp
Tarihi Anabilim Dalı
Yer : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı
Türk Tıp Tarihi Kurumu
Toplantı Salonu

Yönetici : Dr. İnci Hot
Konuşmacı : Uzm. Emrah Kurt
Konu : Kız Kulesi
Tarih : 16 Mayıs 2007
Saat : 14.00
Düzenleyen : Türk Tıp Tarihi Kurumu
ve Cerrahpaşa Tıp
Fakültesi Deontoloji ve
Tıp Tarihi Anabilim Dalı
Yer : Kız Kulesi
(Araştırma Gezisi)
Yönetici : Dr. İnci Hot
Konuşmacı : Dr. İnci Hot

TIP KÜLTÜR BİRİMİ SERGİ PROGRAMI

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'na bağlı olan Tıp Kültür Birimi'nde aşağıdaki sergiler açıldı. Sergilerin açılış günlerinde Tıp Tarihi Müzesi de açılmaktadır.

1. 2 Ekim–19 Ekim 2006
Sina MİREL
(Yağlıboya Resim Sergisi)
2. 31 Ekim – 16 Kasım 2006
Hüsniye YEŞİLTEPE
(Yağlıboya Resim Sergisi)
3. 20 Kasım – 7 Aralık 2006
Prof. Dr. Mehmet YILDIRIM
(Anatomi Üzerine Fotoğraf ve
Grafik Çizimleri Sergisi)
4. 11 Aralık-28 Aralık 2006
İsmet SERVİ
(Yağlıboya Resim Sergisi)

5. 8 Ocak – 25 Ocak 2007
Bahadır BERK
(Yağlı Boya Resim Sergisi)
6. 29 Ocak – 15 Şubat 2007
Jale TOKATLI
(Osmanlı Bebekleri ve
Freskler)
7. 5 Mart – 22 Mart 2007
Doç. Dr. Vehbi ALTUNÇUL
(Karikatür Çizimleri)
8. 26 Mart – 12 Nisan 2007
Emel NURHANOGAN
(Minyatür, tezhip, katı)
9. 16 Nisan – 3 Mayıs 2007
Gülçin CEYLAN
(Suluboya Resim Sergisi)
10. 7 Mayıs – 24 Mayıs 2007
Tülay TAMA ve Nermin HEMŞ
(Yağlı Boya ve Sulu Boya)
11. 28 Mayıs – 7 Haziran 2007
Suna DOĞRUYOL
(Yağlıboya Resim Sergisi)
12. 11 Haziran – 28 Haziran 2007
Dr. Filiz BENGİ
(Minyatür Resim Sergisi)
13. 2 Temmuz - 19 Temmuz 2007
Prof. Dr. Sezai ŞAHMAY
(Fotoğraf Sergisi)
14. 9 Ağustos – 31 Ağustos 2007
Nebihe GÖL
(Resim ve Fotoğraf Sergisi)

9. TÜRK TIP TARİHİ KONGRESİ HAKKINDA

9. Türk Tıp Tarihi Kongresi 24-27 Mayıs 2006 da Kayseri’de yapıldı. Kongre başkanlıklarını Prof.Dr. Esin Kahya ve Prof. Dr. Ekrem Aktaş’ın yaptığı bu kongre, Gevher Nesibe Darüşşifasının 800.Kuruluş yılına rastlıyordu. 55 sözlü bildiri ve 11 poster bildirinin sunulduğu kongrede çeşitli tarihi yerler de gezildi. Bunlar arasında Ağırnas Mimar Sinan Evi, Gevher Nesibe Darüşşifası, Kapalı Çarşı, Raşit Efendi Kütüphanesi ve Camii Kebir bulunuyordu. Ayrıca Süheyl Ünver Nakışhanesi Resim Sergisi ve Adnan Ataç Fotoğraf Sergisi de önemli etkinlikler arasındaydı. Kongreden önce basılan kongre kitabı da Türk tıp tarihine ışık tutacak bir eser niteliğindedir.

2007-2008 YILI

Türk Tıp Tarihi Kurumu Olağan Genel Kurul Toplantısı

Türk Tıp Tarihi Kurumu Olağan Genel Kurul Toplantısı 19 Nisan 2007’de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Seminer Salonunda yapıldı. 2007-2009 çalışma dönemi için seçilen yönetim ve denetim kurulu üyeleri aşağıdadır:

Yönetim Üyeleri

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir
Başkan
Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu
2. Başkan
Prof. Dr. Öztan Öncel

Genel Sekreter

Prof. Dr. Hatice Nil Sarı

Üye

Dr. Osman Usmanbaş

Sayman

Denetim Kurulu Üyeleri

Dr. Uğur Barlas

Dr. Cevat Yalın

Prof. Dr. Zuhale Özaydın

Aylık Toplantılar

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Bilim Toplantıları

Türk Tıp Tarihi Kurumu, Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı’nın ortaklaşa düzenlediği Aylık Bilim Toplantıları ayda bir kez ve Perşembe günleri, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Seminer Salonu’nda saat 14:00’de yapıldı. 2007-2008 güz ve bahar dönemi seminer programı aşağıdadır.

Konu	: Heybeliada Sanatoryumu ve Tıp Tarihimizdeki Yeri (GEZİ)
Tarih	: 31 Ekim 2007
Saat	: 14:00
Düzenleyen	: Deontoloji Anabilim Dalı ve T.T.T.Kurumu
Yer	: Heybeliada
Yönetici	: Prof. Dr. Nil SARI
Konuşmacı	: Dr. Mahmut GÜRGAN

- Konu** : **Ölümlerinin 50. Yılında Türk Hekimlerini Anma Günü**
Tarih : **22 Kasım 2007**
Saat : 14:00
Düzenleyen : Deontoloji Anabilim Dalı ve T.T.T.Kurumu
Yer : Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. Ayşegül Demirhan ERDEMİR
Konuşmacı : **Prof. Dr. Bülent ARTUNER “Prof. Dr. Şakir Ahmet EDİZ” Prof. Dr. Öztan ÖNCEL “Prof. Dr. Kemalettin AKGÜDER”**
- Konu** : **İlaç Şirketleri ile İlişkiler: Hekimler ne Diyor?**
Tarih : **20 Mart 2008**
Saat : 14:00
Düzenleyen : Deontoloji Anabilim Dalı, T.T.T.Kurumu ve Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği
Yer : Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU
Konuşmacı : **Prof.Dr.Ayşe KAYPMMAZ**
- Konu** : **Intraüterin Fetüs’ün Anomali Taşıdığı Durumlarda Uygulanacak Tıbbi ve Etik Prensipler**
Tarih : **13 Aralık 2007**
Saat : 14:00
Düzenleyen : Deontoloji Anabilim Dalı, T.T.T.Kurumu ve Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği
Yer : Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. Ayten ALTINTAŞ
Konuşmacı : **Prof. Dr. Vildan OCAK**
- Konu** : **Bulaşıcı Hastalıklar Açısından Çevre Sağlığı ve Etik**
Tarih : **10 Ocak 2008**
Saat : 14:00
- Konu** : **Cumhuriyet Öncesi Psikiyatrik Hizmet Veren Hastaneler. Yedi Tepe, Yedi Kültür, Yedi Hastane**
Tarih : **17 Nisan 2008**
Saat : 14:00
Düzenleyen : Deontoloji Anabilim Dalı ve T.T.T.Kurumu
Yer : Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. Zuhul ÖZAYDIN
Konuşmacı : **Dr. Şahap ERKOÇ**

Konu : Ord. Prof. Dr. Nihat Reşat BELGER
Tarih : 15 Mayıs 2008
Saat : 14:00
Düzenleyen : Deontoloji Anabilim Dalı ve T.T.T.Kurumu
Yer : Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. Rengin DRAMUR
Konuşmacı : Semuh ADİL

Konu : Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi
Faaliyeti:Hacı Beşir Ağa Medresesi (GEZİ)
Tarih : 29 Mayıs 2008
Saat : 14:00
Düzenleyen : Deontoloji Anabilim Dalı ve T.T.T.Kurumu
Yer : Hacı Beşir Ağa Medresesi
Yönetici : Prof. Dr. Nil SARI
Konuşmacı : Dr. Burhan AKGÜN

TIP KÜLTÜR BİRİMİ SERGİ PROGRAMI

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'na bağlı olan Tıp Kültür Birimi'nde aşağıdaki sergiler açıldı. Sergilerin açılış günlerinde Tıp Tarihi Müzesi de açılmaktadır.

- 1) 8 Ekim – 1 Kasım 2007
Çetin YAPICI
 (Koleksiyon Resim Sergisi)

- 2) 5 Kasım – 22 Kasım 2007
Nurper DEMİRHAN
 (Kişisel Resim Sergisi)
- 3) 26 Kasım – 13 Aralık 2007
Nuran Gülen DAĞLI
 (Kişisel Resim Sergisi)
- 4) 17 Aralık 2007 – 3 Ocak 2008
Sevgi Şenay TABAK
 (Kişisel Dekoratif Sabun Sergisi)
- 5) 7 Ocak – 24 Ocak 2008
Elif ÇORUK
 (Kişisel Resim Sergisi)
- 6) 28 Ocak – 14 Şubat 2008
Şenay LÜLE
 (Kişisel Sesim Sergisi)
- 7) 18 Şubat – 6 Mart 2008
Prof. Dr.Nihat ŞEKERCİOĞLU
 (Fotoğraf Sergisi)
- 8) 10 Mart – 27 Mart 2008
Prof. Dr. Nil SARI
 (Fotoğraf Sergisi)
- 9) 31 Mart – 17 Nisan 2008
Tankut BİLGE
 (Yağlı Boya Kişisel Resim Sergisi)
- 10) 21 Nisan – 8 Mayıs 2008
Prof. Dr. Sema BOLKENT
 (Kişisel Resim Sergisi)
- 11) 12 Mayıs – 29 Mayıs 2008
Füsün AVCI
 (Suluboya ve Yağlı Boya Resim Sergisi)

**TÜRK TIP TARİHİ VE
TÜRK DIŞ HEKİMLİĞİ
TARİHİ İLE İLGİLİ
BİRÇOK KONU KONYA
KONGRESİNDE TARTIŞILDI**

I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi ve 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi ve Türkiye’de İlk Dış Hekimliği Okulunun-İstanbul Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi-Kuruluşunun 100. Yılı Seksiyonu 20-24 Mayıs 2008 de Konya’da yapıldı. Kongre **Selçuk Üniversitesi Süleyman Demirel Kültür Merkezinde** 20 Mayıs 2008 Salı günü açıldı. **Türk Tıp Tarihi Kurumu’nun** bu ilk uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresine yurt içinden ve yurt dışından 250’den fazla araştırmacı bildirileri ile katıldılar. Bu arada 1000 er sahifelik 2 cilt bildiri kitabı da kongrede dağıtıldı. Bu kongre onuruna diğer bazı kitaplar da basıldı.

Kongrede **Mevlana Sema Ayini, Geleneksel Türk Kültüründe Konya Giyimleri Defilesi, Süheyl Ünver Nakışhanesi Resim Sergisi, Ebru Sergisi, Dia Gösterisi** gibi sosyal etkinlikler de vardı. 1 panel, çok sayıda konferans ve posterlerin bulunduğu kongre 4 gün sürdü. Kongre konuları aşağıdadır:

1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi

Kongre Konuları

İslam Öncesi Türk Tıbbı

Selçuklu Türklerinde Tıp

Osmanlı Tıbbı

Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Türk Tıbbı

Türk Tıbbının Batı Tıbbı İle İlişkileri

Türk Tıbbının Doğu Tıbbı İle İlişkileri

Türk Cumhuriyetlerinde Tıp

Türk Cumhuriyetleri Arasında Tıbbi İlişkiler

Türklerde Halk Tıbbı

**10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi
Kongre Konuları
Konya’da Sağlık Kurumları**

Konya’da Sağlığa Hizmet Edenler

Konya’da Halk Tıbbı

Diğer Konular

2008 -2009 YILI

1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi nedeniyle basılan kitapların adları ise aşağıdadır:

1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi
10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 1. Editörler: Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S. İstanbul 2008, s.1-998.

1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi
10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt 2. Editörler: Erdemir DA, Öncel Ö, Küçükdağ Y, Okka B, Erer S. İstanbul 2008, s. 999-2018.

Kahya E, Erdemir DA. Medical Studies and Institutions in the Ottoman Empire (With Brief Information about the Scientific Studies). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s.1-189.

Selected Papers on Turkish Medical History. Editors: Erdemir DA, Öncel Ö. İstanbul 2008, s. 1-270.

- **Namal, A., Öncel, Ö., Demirhan, E.A:** Kuruluşunun 100. Yılında Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu'na Armağan: Nobel Tıp Kitabevleri. İst. 2008.

KURUMLA İLGİLİ TOPLANTILAR

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Türk Tıp Tarihi Kurumu ile Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Bilim Toplantıları

Toplantılar İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalında yapıldı.

**Konu : Ölümünün 50. Yılında
Prof. Dr. Naci Kast**
Tarih : 20 Kasım 2008
Saat : 14:00
**Konuşmacı : Prof. Dr. Bülent
BERKARDA**

**Konu : Ölümünün 50. Yılında
İlk Kadın Eczacı Belkıs
Derman**
Tarih : 20 Kasım 2008
Saat : 14:00
**Konuşmacı : Prof. Dr. Mebrure
DEĞER**

**Konu : Tıpta Mavi Işık” ve
Tedavideki Yeri**
Tarih : 18 Aralık 2008
Saat : 14.00
Konuşmacı : Doç. Dr. Nezh HEKİM

**Konu : “Biri Bizi Hasta Ediyor”
Kitabı üzerine**
Tarih : 22 Ocak 2009
Saat : 11.00
**Konuşmacı : Prof. Dr. Ahmet Rasim
KÜÇÜKUSTA**

**Konu : Türk Dünyasında
Mumyalama Sanatı ve
Bugünkü Uygulamalar**
Tarih : 29 Ocak 2009
Saat : 14.00
Konuşmacı : Müh. Yahya BEDİR

**Konu : İstanbul Üniversitesine
Gelen Azerbeycanlılar**
Tarih : 12 Şubat 2009
Saat : 14.00
**Konuşmacı : Prof. Dr. İbrahim
YILDIRIM**

**Konu : Libya’daki Osmanlı
Sağlık Kurumları**
Tarih : 26 Şubat 2009
Saat : 14.00
Konuşmacı : Prof. Dr. Nil SARI

**Konu : Kazım Mirşan’ın
Araştırmalarına Göre
Eski Türk Metinleri**
Tarih : 19 Mart 2009
Saat : 14.00
Konuşmacı : Turgay TÜFEKÇİOĞLU

Konu	: Bursa İlindeki Tıp Etiği İhlalleri ve Bursa Tabip Odası Örnekleri	13 Ekim – 30 Ekim 2008 Prof. Dr. Melek ÖZTÜRK (Fotoğraf Sergisi)
Tarih	: 16 Nisan 2009	3 Kasım – 20 Kasım 2008
Saat	: 14.00	Yasin CEYLAN (Tıp Öğr.) (Fotoğraf Sergisi)
Konuşmacı	: Dr. Sezer ERER	24 Kasım – 11 Aralık 2008 Çetin YAPICI (Koleksiyoner Sergisi)
Konu	: Organ Aktarımında Varsayılan Bağış Sistemi, Aktif Bağışlama Sisteminden Daha Adildir	15 Aralık – 30 Aralık 2008 Ayşe SUVARİEROL ve Hayriye SUVARİEROL (Karma Resim Sergisi)
Tarih	: 16 Nisan 2009	5 Ocak – 22 Ocak 2009 Yılmaz ÇİMEN (Yağlıboya Resim Sergisi)
Saat	: 14.00	26 Ocak – 12 Şubat 2009 Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk Hematoloji Onkoloji Hastaları (Karma Faaliyet Sergisi)
Konuşmacı	: Dr. Murat CİVANER	Açılış Saati: 13:00 Yer: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Kültür Birimi
Konu	: Eski Tıp Sisteminde Tıbbın Teorisi”	Ziyaret Saatleri: 09.15-17.00 arası (Cumartesi-Pazar hariç)
Tarih	: 14 Mayıs 2009	
Saat	: 14.00	
Konuşmacı	: Prof. Dr. İsmail YAKIT	
Konu	: Klinik Araştırma Programlanması ve Yürütülmesinde Etik Sorunlar ve Çözüm Önerileri	
Tarih	: 21 Mayıs 2009	
Saat	: 14.00	
Konuşmacı	: İbrahim Resul GÜLEN	

TIP KÜLTÜR BİRİMİ SERGİ PROGRAMI

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'na bağlı olan Tıp Kültür Birimi'nde aşağıdaki sergiler açılacaktır. Sergilerin açılış günlerinde Tıp Tarihi Müzesi de açılmaktadır.

TÜRK TIP TARİHİ KURUMU “KURULUŞUNUN 70. YIL ANMA TOPLANTISI” (ANILARLA KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK TIP TARİHİ KURUMU BAŞKANLARI) 9 EKİM 2008'DE İSTANBUL'DA YAPILDI

Bilindiği gibi **Türk Tıp Tarihi Kurumu**, tıp tarihi ile ilgili alanlarda eğitim, araştırma ve yayın yapan kişi ve kurumlara destek sağlayarak gelişmelerine yardımcı olmak

amacıyla, 1938 yılında İstanbul'da kuruldu. Özellikle Türk Tıp Tarihi ve onu ilgilendiren Bilim Tarihi konuları ile uğraşmak, bilimsel çalışmaları teşvik etmek ve toplantılar yapmak, yayınlar ve temaslarla Türk Tıp Tarihinin esaslarını uluslararası bilim alanına tanıtmak ve bu maksatla çalışanlara, kurum dışında iseler, üyeler tarafından yapılacak önerilere göre fahri üyelik vermek, tıp tarihimizin büyük kişileri için gerekli gördüğçe törenler düzenlemek, harap olan Türk büyüklerinin mezarlarını restore etmek ve ettirmek, kuruma çalışma olanakları sağlamak, kurumun amaçları arasındadır.

Türk Tıp Tarihi Kurumunun Nisan 2009'a kadar görev yapan başkanları aşağıdadır:

Prof.Dr.Besim Ömer Akalın (1938-1940)
Prof.Dr. Akil Muhtar Özden (1940-1949)
Dr. Rıza Tahsin Gencer (1949-1950)
Prof.Dr. Cemil Topuzlu (1950-1956)
Prof.Dr.Kazım İsmail Gürkan (1956-1972)
Prof.Dr. Süheyl Ünver (1972-1977)
Prof.Dr. Feridun Frik (1977-1984)
Prof.Dr. Ekrem Kadri Unat (1984-1990)
Prof.Dr. Hüsrev Hatemi (1990-2000)
Prof.Dr. Nil Sarı (2000-2005)
Prof.Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir (2005-2009)

9 Ekim 2008'de İstanbul'da düzenlenen **Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun 70. Yıl Anma Toplantısı'nda** yapılan konuşmalarla başlangıçtan günümüze Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanları anıldı. Toplantıda vefat etmiş bulunan başkanların yakınları ve hayatta olan başkanlar değerli konuşmalar yaptılar. **Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu ve Dr. Hakan Ertin** tarafından düzenlenen anma toplantısındaki konuşmacılar aşağıdadır:

Konuşmacılar

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir
Prof. Dr. Hüsrev Hatemi
Prof. Dr. Nil Sarı
Prof. Dr. Aykut Kazancıgil
"Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan"
Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu
"Prof. Dr. Cemil Topuzlu"
Nur Günüşen
Prof. Dr. Ayhan Yücel
Prof. Dr. Kemal Altaş
"Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat"
Prof. Dr. Hüsrev Hatemi
"Prof. Dr. Feridun Frik"
Prof. Dr. Seyfettin Uludağ
"Prof. Dr. Besim Ömer Akalın"
Prof. Dr. Öner Süzer
"Prof. Dr. Akil Muhtar Özden"
Prof. Dr. Ayten Altıntaş
"Prof. Dr. Süheyl Ünver"
Dr. Hakan Ertin
"Dr. Rıza Tahsin Gencer"

Türk Tıp Tarihi Kurumu Genel Kurul Toplantısı

Türk Tıp Tarihi Kurumu Genel Kurul Toplantısı 30.4.2009'da İstanbul'da yapıldı. Toplantı, kapanış konuşmaları ve dileklerle son buldu.

Türk Tıp Tarihi Kurumu

Yeni Yönetim Kurulu

Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu Başkan
Prof. Dr. Ayşegül Erdemir 2. Başkan
Uz. Dr. Hakan Ertin Genel Sekreter
Prof. Dr. Öztan Önce Üye
Dr. Osman Usmanbaş Sayman

Yeni Denetim Kurulu Doç. Dr. Arın Namal Dr. Uğuroğlu Barlas Dr. Burhan Akgün		İstanbul'un Bitki-Bilim (Botanik) Tarihi Tarih : 03 Aralık 2009 Perşembe Saat : 14.00	
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı – Türk Tıp Tarihi Kurumu Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği ile Ortaklaşa Düzenlenen 2009 – 2010 Yılı Seminer Programı Toplantılar İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalında yapıldı.		Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ile Türk Tıp Tarihi Kurumu Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yönetici : Doç. Dr. Gülten DİNÇ Konuşmacı : Prof. Dr. Orhan KÜÇÜKER Konu : Psikiyatri’de Hekim-Hasta İlişkisinin Etik ve Yasal Boyutu Tarih : 24 Aralık 2009 Perşembe Saat : 14.00 Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ile Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yönetici : Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU Konuşmacı : Doç. Dr. Armağan Yücel SAMANCI Konu : Osmanlı’da Hac ve Salgın Hastalıklar Tarih : 07 Ocak 2010 Perşembe Saat : 14.00 Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ile Türk Tıp Tarihi Kurumu Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yönetici : Prof. Dr. Nil SARI Konuşmacı : Doç. Dr. Gülden SARIYILDIZ	
Güz Dönemi Konu : Ölümlerinin 50. Yılında Anma Toplantısı Tarih : 19 Kasım 2009 Perşembe Saat : 14.00 Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ile Türk Tıp Tarihi Kurumu Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yönetici : Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU Konuşmacı : Dr. Burhan AKGÜN “Prof. Dr. Muzaffer Şevki YENER” “Prof. Dr. Nüzhet Şakir DİRİSU” Konu : Bilimde, Bahçelerde, Mermer’de, Porselen’de, Cam’da, Resim’de ve Edebiyat’ta Yeditepe			

Konu : Tıp Praksisi ve Etik
Tarih : 21 Ocak 2010 Perşembe
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı ile Tıp Etiği
 ve Tıp Hukuku Derneği
Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı
Yönetici : Prof. Dr. İbrahim
 BAŞAĞAOĞLU
Konuşmacı : Prof.Dr.Cengiz ÇAKMAK

Bahar Dönemi

Konu : Psikiyatri Hekimi
 Prof. Dr. Selim ÖZAYDIN
 ve Çalışmaları
Tarih : 04 Mart 2010 Perşembe
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı ile Türk Tıp
 Tarihi Kurumu
Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı
Yönetici : Prof.Dr.Nil SARI
Konuşmacı : Prof.Dr.Zuhal ÖZAYDIN

Konu : Klinik Çalışmaların
 Yürütülmesi Sırasında
 Karşılaşılan Etik Sorunlar
Tarih : 25 Mart 2010 Perşembe
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı ile Tıp Etiği
 ve Tıp Hukuku Derneği
Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı
Yönetici : Prof.Dr.İbrahim
 BAŞAĞAOĞLU
Konuşmacı : Y. Lisans Öğr. Resul
 İbrahim GÜLEN

Konu : Tıpta Bilişim ve Etik
Tarih : 08 Nisan 2010 Perşembe
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı ile Tıp Etiği
 ve Tıp Hukuku Derneği
Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı
Yönetici : Prof. Dr. Ayten
 ALTINTAŞ
Konuşmacı : Dr. Mahmut GÜRGAN

Konu : Günümüzün Gelişmeleri
 Işığında Geçmişte Yer
 Alan Etik Teorilerin
 Değerlendirilmesi
Tarih : 22 Nisan 2010 Perşembe
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı ile Tıp Etiği
 ve Tıp Hukuku Derneği
Yer : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı
Yönetici : Dr. Hakan ERTİN
Konuşmacı : Doç. Dr. Karanfil
 SOYHUN

Konu : Suriye’de Türk Sağlık
 Kurumları
Tarih : 06 Mayıs 2010 Perşembe
Saat : 14.00
Düzenleyen : Tıp Etiği ve Tıp Tarihi
 Anabilim Dalı ile Türk Tıp
 Tarihi Kurumu
Yer : İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp
 Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp
 Tarihi Anabilim Dalı
 Toplantı Salonu
Yönetici : Prof. Dr. Zuhal ÖZAYDIN
Konuşmacı : Prof. Dr. Nil SARI

2009'DAKİ BAZI KONGRELER VE ARAŞTIRMA GEZİLERİ ÜZERİNE

Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR*

6. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri Hakkında

27-30 Mayıs 2009'da, Antakya'da yapılan 6. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nin Açılış Töreni Meclis Kültür Sanat Merkezi'nde (Eski Hatay Meclisi Binası) yapıldı. Kongrenin açılış konuşmaları, Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı Dr. Tacettin İnandı, Kongre Başkanı Dr. Tuncay Özgünen ve Türk Tıp Tarihi Kurumu İkinci Başkanı Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir tarafından yapıldı. Dr. İsmail Güzelmansur "Doğu'nun Kraliçesi Antakya" adıyla bir slayt gösterisi düzenledi. Daha sonra Doğu-Batı ezgileri üzerine bir konser verildi. Kongre oturumları, The Liwan Hotel'de yapıldı. 45 sözlü ve 21 poster bildirinin sunulduğu kongrede, çeşitli yerlere tarihi geziler yapıldı. Bu gezilerde Mozaik Müzesi, bazı kiliseler, Habib-i Neccar Camii, Uzun Çarşı, Yusuf el Hekim Türbesi, Harbiye'deki şelale, açık hava çarşısı, Vakıflı Köyü, Samandağ, Hazreti Hızır Makamı gibi tarihi yerler ziyaret edildi.

Suriye'ye Yapılan Tıp Tarihi Gezisi Hakkında

17 kişilik tıp tarihçisi grubu tarafından 30 Mayıs-4 Haziran günlerinde Halep, Hama, Humus, Şam ve Palmyra'ya yapılan ziyaretlerde, tıp tarihi ile ilgili tarihi eserler gezildi. Araştırmacılar Halep'te Arap İlimleri Tarihi Enstitüsü'nü ziyaret ettikten sonra, Halep Müzesi, Halep Kalesi, Kapalıçarşı, Ergün Kâmil Darüşşifası ve Zekeriya Camii gibi tarihi yerleri gezdiler. Sonraki günlerde Hama'da su değirmenleri ve Malula Köyü gezilerek Sait Naya Manastırları görüldü. Daha sonra araştırmacılar Şam'da Emevi Camii, Kapalı Çarşı, Selahattin Eyyubi Mezarı, Azım Sarayı, Şam Müzesi, Hicaz Tren İstasyonu, Sîr Zeynep Türbesi gibi yerleri incelediler. Bu inceleme gezisinin son durağı, Suriye'nin Dünya Kültür Mirası listesinde bulunan Palmyra Kenti idi. Bu kentte Bel Tapınağı, Palmyra Müzesi, Antik Kent kalıntıları, Arap Kalesi, Kule ve Yer altı Mezarları dolaşıldı. Beş gün süren tarihi inceleme gezisi, araştırmacılar için çok yararlı oldu.

* Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Prof. Dr.; aysegul.erdemir@yahoo.com

7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Hakkında

5-10 Ekim 2009 da Ankara'da yapılan kongrenin ana konusu Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul idi. Bu konuda gerek Türkiye'den, gerekse çeşitli ülkelerden araştırmacılar çok sayıda bildiri sundular. Kongrenin bir bölümü de İstanbul'un sağlık tarihindeki yerine ayrılmıştı. Bu bağlamda değerli bildirilerin sunulduğu kongre 6 gün sürdü.

4. Balkan Tıp Tarihi Kongresi Hakkında

4. Balkan Tıp Tarihi Kongresi 22-25 Ekim 2009'da Romanya'nın Braşov kentinde yapıldı. Türkiye'den Prof. Dr. Aysegül Demirhan Erdemir, Prof. Dr. Öztan Öncel, Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu, Öğr. Gör. Dr. Hakan Ertin, Yrd. Doç. Dr. Berrin Okka, Doç. Dr. Mehmet Okka, Yrd. Doç. Dr. Betül Bakır, Dr. Mevlut Yaprak, Nilüfer Gökçe gibi araştırmacıların katıldığı kongrede Balkan Tıp Tarihi üzerine çeşitli konuşmalar yapıldı.

İkinci Uluslararası Tıp Etiği Ve Tıp Hukuku Kongresi Hakkında

Terminal dönemdeki hastalar için umut, en önemli konu olup hekim-hasta ilişkileri de her zamankinden daha büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde insanın yaşaması için hekimin her türlü çabayı göstermesi etikte büyük değere sahiptir.

Bu bakımdan yaşama destek tedavilerindeki teknolojik ilerlemeler tıbbi güçlendirirken etik ve hukuk sorunlar da çoğalmaktadır. Özellikle etik ilkelerden adalet, yararlı olma, aydınlatılmış onam v.b çığnarmekte ve bir çıkmaz sokak olarak karşımızda

durmaktadır. Burada hasta yakını ve hekimle olan iletişimsizlik de diğer bir sorun olarak göze çarpar. Öyle olgular vardır ki hasta yakınları hiçe sayılmakta, yaşamının son döneminde olan insanların onlar için en büyük destek olan yakınlarına yapılan muameleler insan nezaketi ve empatisi ile bağdaşmamaktadırlar. Teknoloji, hastalıkların tedavisi açısından önemli olurken tartışmalar çoğalmakta, hekim-hasta ilişkilerindeki ikilemlerin çözülmesi de zorlaşmaktadır. Bu sorunların 21. yüzyıl başlarında tartışılması için de bir kongreye gereksinim vardı. Bu gereksinimi de **Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği** yerine getirdi.

Bu bağlamda 4-7 Kasım 2009'da Bursa'da yapılan **2. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi de Yaşama Destek Tedavilerinde Etik ve Hukuksal Sorunları** inceleyen konferanslar, paneller ve bildirileri kapsamaktaydı. **Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Derneği'nin Uludağ Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı** ile birlikte düzenlediği bu kongre uluslar arası özellikte olup **Heidelberg ve Mannheim Üniversiteleri Alman, Avrupa ve Uluslar arası Tıp Hukuku, Sağlık Hukuku ve Biyoetik Enstitüsü ve Hindistan Biyoetik Derneği** tarafından da manen desteklendi. Heidelberg ve Mannheim Üniversiteleri Alman, Avrupa ve Uluslararası Tıp Hukuku, Sağlık Hukuku ve Biyoetik Enstitüsü Başkanı Prof. **Dr. Jochen Taupitz** de bu kongrede konferans verdi. Brezilya'dan, İran'dan yabancı araştırmacıların katıldığı kongre 4 gün sürdü.

Açılışta klasik müzik dinletisi ve **Prof. Dr. Adnan Ataç'ın** sunduğu **Fotoğraflarla Güzel Bursa** slayt sunumu da kongrenin değerini anlatıyordu. Kongre açılış konuş-

malarıyla başladı. Daha sonra derneğin **5. Yıl Anma Toplantısı** yapıldı. Kongre açılış konferansları ise **Prof. Dr. Nil Sarı ve Prof. Dr. Ferruh Dinçer** tarafından verildi. Kongredeki panel konuları **Organ Aktarımlarında Etik ve Hukuk Sorunlar, Diyalizde Etik ve Hukuk Sorunlar, İyi Yaşam ve İyi Ölüm Üzerine** idi. Yurt dışından ve yurt içinden değerli konuşmacıların bulunduğu kongrede 110'a yakın bildiri sunuldu. Bildiri konularının çoğu kongrenin ana teması ile ilgiliydi. Bunları şöyle verebiliriz: **Boşuna Tedavide Etik ve Hukuki Sorunlar, Dializ ve Benzeri**

Uygulamalarda Etik ve Hukuki Sorunlar, Ölme Evresindeki Hastaya Yaklaşım, Etik ve Hukuki Sorunlar, Organ ve Doku Bankaları, Ötanazi Tartışmalarında Güncel Durum, Acil Tıpta Etik ve Hukuk Sorunlar, Dünyadaki Hasta Vasiyeti Uygulamaları ve Öneriler.

Her zaman olduğu gibi bu kez de kongre kitabı yayınlandı. 926 sahife olan kongre kitabındaki bildiriler orijinal, ana konuyu gayet güzel işleyen bilimsel yayınlardır. Bunlar bu konudaki bilimsel çalışmalara ana kaynak olabilecek niteliktedirler.

1. Kayseri kongresinde kapanış töreninde organizasyon komitesi

2. Kayseri Kongresinde Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir Açılış Konuşması Yaparken

3. 2008'deki Konya Kongresinde Araştırmacı ve San'atçı Hocalar Toplu halde

4. 2008 Konya Kongresinde Haşime Başağaoğlu, Emrah Kurt, İbrahim Başağaoğlu ve Osman Usmanbaş

5. Halep'te Arap İlimleri Tarihi Enstitüsünde Türk Tıp Tarihi Derneği Üyelerinden Bir Grup

6. Bursa 2009 Kongresinde Prof. Dr. Jochen Taupitz

7. Bursa 2009 Kongresinde Katılımcılardan Bir Grup

DÜZELTME I

DÜZELTME I:

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 10-11. Sayı, 155-208. sayfalarında basılan Doç. Dr. Gülten DİNÇ'e ait **DR. MEHMED EMİN FEHMI'NİN TIP TARİHİ ALANINDAKİ ÖNCÜ ESERİ: HAKÂYIK-I TABÂBET** başlıklı makalenin dipnotlarında teknik bir hata nedeniyle karışıklıklar olmuştur. Bu nedenle özür dileyerek okuyucularımızın 10-11 sayımızda "s. 208'de yer alan Dipnotlar ve s. 162-163'te yer alan Ek: 1 Dipnotlar" bölümlerini iptal etmelerini ve metnin sonuna aşağıda düzeltilerek verilen dipnotlarını koymalarını rica ediyoruz.

DİPNOTLAR

3 İbrahim Alaaddin Gövsa: Türk Meşhurları. (t.y.), Yedigün Neşriyat, s. 113; Rıza Tahsin: Tıp Fakültesi Tarihçesi; Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye. 1. c., Eklerle Yay.: A. Kazancıgil İst., 1991, Özel Yayınlar, s. 112

4 Yeşim Işıl Ülman. "Mecmua-i Fünûn'da tıp konulu yazılar". *Bilim Tarihi*, Sayı: 22, Ağustos 1993, s. 25

5 Nuran Yıldırım: "İstanbul Tıp Fakültesi'nde hıfzıssıhha dersleri ve hocaları (1827-1933)". *Bilim Tarihi*, Sayı: 22, Ağustos 1993, s. 6, 8

6 İbrahim Alaaddin Gövsa : s. 113

7 Yeşim Işıl [Ülman]: "Bir Aydınlanma hareketi olarak Mecmua-i Fünun". İst., 1986, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Siyasal

Bilimler Fak. Kamu Yönetimi Bl. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 75, 78, 104

8 Yeşim Işıl [Ülman]: "Bir Aydınlanma hareketi olarak Mecmua-i Fünun". s. 75, 78, 104; Y. Işıl Ülman. "Mecmua-i Fünûn'da tıp konulu yazılar". s. 25

9 Bkz.; Mehmed Emin Fehmi: "Lüzûm-ı ilm-i tıb". *Mecmua-i Fünûn*, Sayı: 38, Cemaziyelevvel 1283, s. 161-171; Mehmed Emin Fehmi: "Lüzûm-ı ilm-i tıb". *Mecmua-i Fünûn*, Sayı: 40, Receb 1283, s. 245-250

10 Louis Alfred Becquerel: *Traité élémentaire d'hygiène privée et publique*. Paris: Asselin, 1854. (L. A. Becquerel hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Pierre Larousse: *Grand Dictionnaire Universel*. Tome Deuxième, Paris, 1865-1890, p. 468)

11 Louis Alfred Becquerel: *İlm-i Hıfz-ı Sıhhat*. 2 c. 1.c., Eklerle çev.: Mehmed Emin Fehmi (*Mekteb-i Tıbbiye-i İdâdiye-i Şâhâne'de Ders Nâzırı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de İlm-i Hıfz-ı Sıhhat Hocası, Merhum, Binbaşı, Âsitâneli, Efendi*). h.1289 [1872], Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, 88+11+479+[1] s.

2.c., *Hıfz-ı Sıhhat*. Çev.: Nafiz (*Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Azâsından ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne Muallim Muâvinlerinden ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne Muallimlerinden*.) –

Dimitri (*Doktor, Azâ-yı Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Mekteb-i Tıbbiye-i*

Askeriye'de Muallim Muâvini ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Hıfz-ı s-sıhha Muallimi.), H.1291 [1875], Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, [6]+534 s. (Mehmed Emin Fehmi *İlm-i Hıfz-ı Sıhhat*'in birinci cildinde Louis Alfred Becquerel'in hijyen kitabını esas almış, diğer kitaplardan derlediği bilgileri de ekleyerek Türkçe'ye çevirmiş, ancak bastıramadan genç yaşta ölünce kitap Dimitri Efendi tarafından yayınlanmıştır).

12 Marcus Porcius Cato/Caton le Censeur (İ.Ö. 234-149): Romalı devlet adamı, hatip ve Latincenin ilk önemli düzyazı ustası. Lakabı Censor Cato ya da Yaşlı Cato idi. Tarım, tarih, tıp, hukuk ve askerlikle ilgili eserleri vardır.

13 Asklepios'un soyundan olduklarını iddia eden rahip-hekimler.

14 Mehmed Emin Fehmi: Hakâyık-ı Tabâbet. h.1287 [1870], Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası, 88 s.

15 Nurican: Müslümanların Tababete Ettikleri Hizmet Yahut Sevabık-ı Maarifi-mizden bir Nebze. Çev.: Hüseyin Hulki. İst., 1300 [1883], Mihran Matbaası, 86 s.

16 Aslan Terzioğlu: "Tıp tarihi ve deontoloji". Dünya'da ve Türkiye'de 1850 yılından sonra tıp dallarındaki ilerlemelerin tarihi. Ed.: E. K. Unat. İst., 1988, "Cerr. Tıp Fak. Yay.: 4", s. 458.

17 Hüseyin Remzi: Tarih-i Tıb. 1. c.: Mısır ve Eski Yunan Tababeti. İst., 1304 [1887], Karabet ve Kasbar Matbaası, 19 + 331 s.

18 *Tarih-i Tıb* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Nuran Yıldırım: "Hüseyin Remzi Bey ve tıp tarihi.". *Tıbbi Etik Yıllığı / Yearbook of Medical Ethic*., II. Yay.: A. Terzioğlu. İst., 1992, s. 84-88

EK 2'YE AİT METİN DİPNOTLARI:

19 Keçiler illet-i mezkureye mübtelâ olduklarında alil olan gözlerini bir nebat dikenine yaklaştırarak diken gözüne batırır ve ziyanın duhûlüne hail olan perdeyi bu vechle yırtarak sıhhat bulurlar imiş.

20 Elyevm Karasu tabir olunan ırmaktır.

21 Voltaire. Lûgat-ı Felsefe

22 Mebde-i ulum ve sanayi. Cild 1, Sahife 211

23 Elyevm İstanköy namıyla maruf olan cezayir-i bahr-i sefidde birinin ism-i atikidir ki Bukrat'ın teallüm ve talim-i tıb eylediği mahaldir.

24 Mütেকaddiminin cild tesmiye etdikleri fî-yevminâ malumumuz olan mücelledat gibi cesim kitablar olmayıp âdi defatirden ibaret olduğu aşikârdır. Zira malûm olduğu vechle ezmine-i kadimede kâğıd mechul olmağla "kızeym" ta'bir olunan köseleler üzerine yazıldığından şimdiki gibi sekiz yüz ve bin sahifeyi cami' mücelledatın mümkün olamayacağı bediddir. Hatta kitab-ı atike-den bazıları ol vakitler sekiz ve on cild iken elyevm ancak bir risalecik namına şayan olabilmıştır. İşte rivayet olunduğuna göre kudemanın üç ve dört bin cild kitab te'lif edebilmelerinin sır ve hikmeti zahir ve nümayan olur.

25 Kütübhaneye-i Tevarih. Kitab-ı evvel, sahife 206

26 Fasıl 35

27 Fasıl 148

28 Elyevm Ayasoluk tabir olunan Anadolu'nun cihet-i garbisinde bir mevkidir.

29 Kütübhaneye-i tevarih. Cild-i evvel, Kitab-ı evvel, sahife 144

30 İlm-i kelâm. Cild-i sani, sahife 840

31 Tarih. Fasıl 4

- 32 Kütübhane-i tevarih. Kitab-ı evvel. Sahife 150
- 33 Coğrafya. Kitabü's-sabi' aşer. Sahife 1159-1171
- 34 Kütübhane-i tevarih. Cild-i evvel, Kitab-ı evvel, sahife 242
- 35 Bidayet-i ulum ve kavanin. Cild-i rabi', sahife 92
- 36 Telifat-ı edebiye. (Terceme-i Amiyo) sahife 276
- 37 Tarih-i tıb. Cild-i evvel, Sahife 48
- 38 Tarih-i tabii. Cild-i sani aşer, sahife 210
- 39 İşbu risalenin hin-i tertibinde telif-i mezkûrı yedimizde olmamağla yalnız evrakımızın arasında bulduğumuz gibi müverrih-i mümaileyhin kavlini buraya derc edib mufassal malumat almak isteyenler veya hud tahkik emelinde bulunanlar için usul-i mer'ıyyemiz üzre sahifesini irae mümkün olmadığından beyan-ı mazeret ederiz.
- 40 Elyevm Mutriye (?) tesmiye olunan karyenin civarında bir belde-i atikenin ismidir.
- 41 Sahife 4, Müellif-i mümaileyhin telifatından ancak bazı evrakına destres oluna-bilmiştir.
- 42 Tarih-i ulum-ı tabiiye. Sahife 46
- 43 Diyodor (Siçilyavi): Kütübhane-i tevarih, cild-i sani, sahife 157. Aristo: Hitabet. Cild-i evvel, sahife 85. Omiros: İlyad. Nazım 514
- 44 Tarih-i tabii. Cild-i sani. Sahife 175
- 45 Siçilyavi Diyodor. Kütübhane-i tevarih, Kitab-ı sani. Istrabon. Sahife 351; Suvidas (?). Cild-i sani, Sahife 740
- 46 Aristoteles. Tarih-i hayvanat, sahife 27
- 47 Plutark. Efkâr-ı feylosofan, kitab-ı hamis, sahife 30
- 48 Kitab-ı tabiat ve ruh-ı ilim. Sahife 130
- 49 Cemilât. Sahife 354
- 50 Tarih-i Fars-ı kadim ve hendesetan. Fasıl 42
- 51 Tabib-i merkume Ardeşir'in nedimesinden birinin haremine hilâf-ı namus hareketde bulunmasıyla zecr olundu.
- 52 Calinos. Usul-i Tıb. Cild-i aşer. Sahife 3
- 53 Tarih-i tabii. Kitab-ı sabi', sahife 140
- 54 Pederinin işbu telifatı Aristoteles'de namına görülmesi fikr-i mezbure iras takvîb eder. Ekser hükema-yı Yunan indinde nam ve şöhet zikretmeyerek birbirinden sirkat etmek galiba olvakitler adet makamında imiş. Üstad ve muallimleri olan Mısırlar'ın asarı kâmilen zayı' oldu diyu nafîle esef olunmasın. Şübhemiz yok ki asar-ı mezkurenin pek çoğu sahaif-i telifat hükema-yı Yunan'da munderic ve mahfuzdur.
- 55 İskenderiyevi Kulmenan (?). Cild-i sani, sahife 757
- Plutark. Cild-i sani, sahife 758
- Sevidas. Cild-i sani, sahife 725-752
- Diyojen (Laerti ?). Kitab-ı sani, sahife 605
- 56 Diyojen (Laerti ?) Kitab-ı sani, sahife 611
- 57 Diyojen (Laerti ?) Kitab-ı sani, sahife 610
- 58 Tarih-i ulum-ı tabiiye. Sahife 98
- 59 Sevidas. Cild-i evvel. Sahife 542
- 60 Aristokzen (Aristoteles'in tilmiz-i meşhuresinden olup felasefe ve fenn-i musikide şöhetgir olmuştur) zikr-i beyan eder ki Eflatun Demokritos'un telifatından kendüye yarayabilecek mevadî bilintihab bakilerini ihrak etmek niyetinde olup Amiklas ve Filinyas müellifat-ı mezkurenin gayetle münteşir olmasıyla emelinin

netice pezir olamayacağını hekim-i mümaileyhe ifham ile mezbur niyet ve haşiyesinden feragat etdirmeye muvaffak olmuşlardır (Diyojen Laerti. Kitab-ı Tasi', sahife 654-855).

61 Sebkat eden haşiyelerimizin biriyle Aristokles pederinin tabiiyata dair telifatını ne suretle istinsab ettiği malum olmağla Demokritos asarı hakkında dahi atale-i dest-i sirkat etmesi ihtimalden ba'îd değildir. İşte kudemadan dahi bazıları şu reyimizi tasdik (s.62) ederler. (Porfir. Terceme-i hal-i Fisagors, sahife 49). Aristotales hükema-yı kadimenin asarına i'tiraz ve mezâhib ve esamisini naire-i hicv ve istihkakına hedef etmekden iğnaz etmesi ancak vaki olan sirkatini setr ve ihfa garazıyla olduğunu salefü'z-zıkr Bakon tahrir eder. Hatta sirkatinin bir gün meydana çıkıp mucib-i hacaleti olmamak ameliyle telifat-ı kadimenin cümlesini ihrak ettiğine zahib olanlar da vardır (Babil. Cild-i hamis, sahife 475).

62 Alet-i cedide. Kitab-ı evvel. Bab 51

63 Tarih-i ulum-ı tabiiye, sahife 96

64 Terceme-i hal. Bukrat, sahife 1297

65 Cild-i sani, sahife 144

66 Edeveyat. Cild-i evvel, sahife 3

67 Kelâm-ı Sokrat. Kitab 4, Rabi 331

Fabriçyus. Kütübhanesi Yunan. Cild-i sani, 513

68 Soranus. Tercüme-i hal-i Bukrat. Sahife 1

69 Tarih-i tabii. Cild 8. Sahife 176

70 Coğrafya. Kitab 14, sahife 982

71 Şilyad. Sahife 379

72 Kelâm-ı Sokrat. Kitab-ı rabi

73 İlm-i siyasiye. Sahife 188

74 Lugat-ı Bukratiye. Cild-i sani. Sahife 126

75 Sicilya adasının canib-i cenubisinde bulunan bir şehrin eski ismidir.

DÜZELTME II:

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 10-11. Sayı, 209-231. sayfalarında yer alan Doç. Dr. **Gülten DİNÇ**'e ait "**TÜRK ANTROPOLOJİ MECMUASI**" **TIP DERGİSİ MİDİR? KONUSU BİR TARTIŞMA** başlıklı makalenin dipnotları teknik bir hata nedeniyle basılmamıştır. Bu nedenle okuyucularımızdan özür dileyerek geçen sayıda basılmamış olan dipnotlarını aşağıda veriyoruz.

DİPNOTLAR:

1 Şemseddin Sami: Yine İnsan. Hazırlayan ve sunan: Galip Akın. Ankara, 1999, s. 13;

2 Bkz.; Nimet Taşkıran: "Aperçu sur l'historique des revues médicales en Turquie". *Pagine di Storia Della Medicina*, Anno XIII, No: 2, Merzo-Aprile 1969, s. 51-66; Bedii N. Şehsuvaroğlu: "Türkiye'de sağlıkla ilgili olarak yayınlanan periyodikler". *İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, c.: 36, Sayı: 1, 1973, s. 193 ; Aykut Kazancıgil – Vural Solok: "Türk tıp dergileri ve süreli yayınları üzerine analitik bir inceleme". *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, c.: 12, Özel Ek Sayı, Temmuz 1981, s. 376; İbrahim Başağaoğlu – Nil Sarı: "1900-1955 yılları arasında Türkiye'de yayınlanan sağlıkla ilgili süreli yayınlar". *Sendrom*, Yıl: 6, Sayı: 12, Aralık 1994, s. 44.

3 Ş[emsedin] Sami: İnsan. İst., 1296, Mihran Mtb., "Cep Kütüphanesi Aded: 10", 115 s. [Eserin günümüz diline çevirisi için bkz.: Şemseddin Sami: İnsan. Düzenleyen: Galip Akın. Ankara, 1998, 92 s.]

4 Ş[emsedin] Sami: Yine İnsan. İst., 1303, Mihran Mtb., "Cep Kütüphanesi Aded: 26", 144 s. [Eserin günümüz diline çevirisi için bkz.: Şemseddin Sami: Yine

İnsan. Hazırlayan ve sunan: Galip Akın. Ankara, 1999, 101 s.]

5 Ş[emsedin] Sami: Lisan. İst., 1303, Mihran Mtb., “Cep Kütüphanesi Aded: 27”, 128 s.

6 Şevket Aziz Kansu: “Atatürk ve Cumhuriyet döneminde Türk Antropolojisi”. s.7-8

7 Şevket Aziz Kansu: Türk Antropoloji Enstitüsü tarihçesi. İst., 1940, Maarif Mtb., s. 1

8 Ş. A. Kansu; N. Erdentuğ, K. Kökten, S. Tunakan, O. Acıpayamlı ve R. Çiner ile birlikte “Antropoloji” adı ve 1. Cilt, 1. Sayı, 1963 kaydıyla 1964’den itibaren yeni bir antropoloji dergisi yayımlamaya başlamıştır. Ş. A. Kansu A. Ü. DTCF Antropoloji Bilimleri Araştırma Enstitüsü’nün yayın organı olarak yayınlanan bu derginin ilk sayısına “Başlarken” başlıklı bir giriş yazısı yazmış, bu yazıda derginin Türk Antropoloji Mecmuası’nın ikinci serisini teşkil edeceğini bildirmiş, “Türk Antropoloji Mecmuası’nın vaktiyle ilim çevrelerinde gördüğü ilgiyi bu yeni dergimizin de göreceğinden şüphe etmiyorum” diyerek ayrıca bunun yeni bir dergi olduğunu da vurgulamıştır. 25 yıl aradan sonra, tekrar 1. sayıdan başlayarak ve isim ve şekli de değiştirilerek yayımlanmaya başlanan bu derginin “Türk Antropoloji Mecmuası”nın devamı sayılıp sayılamayacağı tartışmalı bir konudur.

9 Şevket Aziz Kansu: Türk Antropoloji Enstitüsü tarihçesi. s. VII

10 Antropoloji Araştırmaları Enstitüsü Yönetim Kurulu: “Türk antropoloji bilimlerinin ilk büyük koruyucusu Atatürk’ün anısına”. *Antropoloji*, Sayı: 10, (1977-1978), (1982), s. 1

11 Şevket Aziz Kansu: “Atatürk ve Cumhuriyet döneminde Türk Antropolojisi”. Atatürk Yıllık Konferansları VIII, 1975-1976’dan ayrı bs., Ankara, 1983, T.T.K. Basımevi, s. 8

12 Bu ilk dönemde sınırlı sayıda kafatası ve iskelet üzerinde yapılan ve Türk Antropoloji Mecmuası’nda yapılan incelemelerle alınan sonuçların hatalı olabileceği de aynı dönemdeki bazı yayınlarda bir eleştiri konusu olarak yer alır. [bkz. Osman Şevki (Uludağ): “Tenkid; Türk Antropolojisi”. *Hayat*, Sayı: 68, c.: 3, 15 Mart 1928, s. 316-317]

13 Şevket Aziz Kansu: Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi. s. 2-3]

14 Darülfünun’un lağvedilip yerine İstanbul Üniversitesi’nin kurulduğu 1933 Üniversite Reformu, Cenevre Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Albert Malche’a hazırlatılıp 1932 yılında Türk Hükümetine sunulan rapor temel alınarak yapılmıştır. Malche’ın raporunda antropoloji kürsüsü ile ilgili eleştiri ve öneriler de yer almış ve antropoloji merkezinin Fen Fakültesine nakli bu öneriler doğrultusunda gerçekleşmiştir. Malche’ın raporunda bu konu şöyle ifade edilmiştir: “Tabii Coğrafya Kürsüsü ve Tıp Fakültesi’ne bağlı olan Antropoloji Kürsüsü’nün tabii ilimlerle sıkı münasebeti bulunduğu için, her iki kürsü Fen Fakültesi’ne nakledilmelidir. Bu sayede bu kürsüler Yüksek Muallim, Edebiyat ve Tıp talebeleri için de cazip gelebilir”. [Bkz.; Sevtap İshakoğlu-Kadioğlu: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946). İst., 1998, “Üniv. Yay. No: 4106, Bilim Tarihi Müzesi ve Dokümantasyon Mrkz. Yay. No: 1”, s. 29-33]

15 Fahri Çoker: Türk Tarih Kurumu; kuruluş amacı ve çalışmaları. Ankara, 1983, "T. T. K. Yay. XVI. Dizi, Sa. 48", s. 368; Şevket Aziz Kansu: Türk Antropoloji Enstitüsü tarihçesi. s. 3-4

16 Şevket Aziz Kansu: Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi. s. 3-4

17 Şevket Aziz Kansu: Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi. s. 3

18 Nephân Saran: "Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü". *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, I, Güz 1971, s. 3

19 Bkz.; Nimet Taşkiran: "Aperçu sur l'histoire des revues médicales en Turquie". *Pagine di Storia Della Medicina*, Anno XIII, No: 2, Merzo-Aprile 1969, s. 51-66; Bedii N. Şehsuvaroğlu: "Türkiye'de sağlıkla ilgili olarak yayınlanan periyodikler". *İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, c.: 36, Sayı: 1, 1973, s. 193 ; Aykut Kazancıgil – Vural Solok: "Türk tıp dergileri ve süreli yayınları üzerine analitik bir inceleme". *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, c.: 12, Özel Ek Sayı, Temmuz 1981, s. 376 ; İbrahim Başağaoğlu – Nil Sarı: "1900-1955 yılları arasında Türkiye'de yayınlanan sağlıkla ilgili süreli yayınlar". *Sendrom*, Yıl: 6, Sayı: 12, Aralık 1994, s. 44

20 Konu dökümünde hem Fransızca hem Türkçe olarak yayınlanan makalelerin sadece Türkçelerinin numaraları verildi.

21 2/T2, 2/T1(I), 3/T1(II), 4/T2(III), 4/T3(I), 5/T3(II), 6/T4(III), 5/T1(I), 6/T1(II), 7/T1(III), 8/T1, 9/T1, 9/T4, 9/T5, 10/T1, 10/T2, 11/T1(I), 12/T2(II), 13-14/T2, 15-16/F3, 15-16/T3, 15-16/F5, 17-18/T1, 17-18/F2, 17-18/T3, 17-18/T4, 19-22/T1, 19-22/T2, 19-22/F3, 19-22/T3, 19-22/T4, 19-22/T5, 19-22/T6, 19-22/T7, 19-22/T8, 19-22/T10, 19-22/T11, 19-22/T12, 19-22/T13, 19-22/T14, 19-22/T15

22 1/T1, 2/T6, 10/T4, 12/T3, 12/T4, 12/T5, 13-14/F4, 15-16/T5

23 2/T4, 12/T1(I), 13-14/F2(II), 15-16/T2(III), 15-16/F2(IV), 17-18/F3(V), 13-14/T1, 13-14/F1, 17-18/F5, 19-22/T20

24 1/T2, 3/T2, 9/T3, 15-16/T4, 15-16/T6, 17-182

25 9/T2, 19-22/T9, 19-22/T16, 19-22/T17, 19-22/T18, 19-22/T19

26 2/T5, 4/T4, 5/T2(I), 6/T3(II), 13-14/T3, 15-16/T7

27 4/T1, 15-16/T1, 17-18/T6

28 6/T2, 17-18/T5

29 8/T2, 10/T3

30 4/T5

31 7/T2

32 2/T3

33 Fiziksel antropoloji insan biyolojisi-nin incelenmesidir. Bu nedenle anatomi, fizyoloji, genetik ve biyokimya gibi birçok tıp dalı ile yakından ilgilidir. Fizik antropoloji tıbbın tekniğinden yararlanması nedeni ile bir çok tıp dalı ile sıkı işbirliği içindedir. Ancak fizik antropoloji sadece biyoloji değildir. Bir yandan insanın atalarının fosil kalıntılarını, dünyada yaşayan nüfus içinde çeşitli genlerin dağılımını, genetik kalıtım mekanizmasını ve çeşitli bölgelerde yaşayan insanların farklı biçim ve renk kompozisyonunu incelerken, öte yandan insanoğlunun yakın primat akrabalarının davranış modelini anlamaya ve açıklamaya çalışır. Ayrıca fizik antropoloji bu çalışmaları doğal ve sosyal çevre ile ilişkili olarak inceler. Kısaca fizik antropoloji insanın ve primat akrabalarının biyolojik yapısını doğal ve sosyal koşullar altında incelemeye, böylece bireylerin ve grupların çeşitliliğinin ve değişme yönünün kaynaklarını, geçmişte ve gelecekteki olası yönünü keşfetmeye

çalışır. [Bkz.; Nephan Saran: Antropoloji. İst., (1989), İnkılap Kitabevi, s. 141]

34 Bkz. **Ek: III; Makaleler Listesi**

35 Makaleler listesindeki yazar adları, derginin Fransızca veya Osmanlıca bölümlerinde yazıldığı gibi aynen aktarılmıştır (Örn.: Mouchet / Muşe, Mak Olif / Mac Auliffe, Neşet Ömer / Nechet Eumer vb...)

DÜZELTME 2:

Dergimizin 10. - 11. sayısında 95. - 121. sayfalar arasında yayınlanan *‘İbn-i Sînâ’nın “El Kanun fi’t – Tıbb” Adlı Eserinde Aloe ve Urtica Türlerinin Kullanım Alanları’* adlı makalede yazarlardan ilki Mustafa YAVUZ olacaktır, düzeltiriz.

